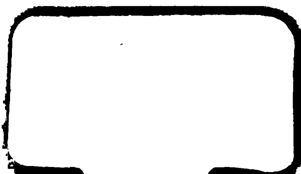

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1893

WEISS MIHÁLY

EGY SZÁSZ ÁLLAMFÉRFIU A XVII. SZÁZADBÓL

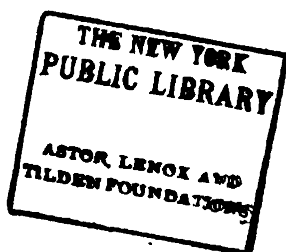
IRTA

MIKA SÁNDOR

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1893

WEISS MIHÁLY.

Régi aquarell-festmény után, mely az evang gymn. tulajdona, másolta Cserna K.

WEISS MIHÁLY

1569—1612

IRTA

MIKA SÁNDOR.

2. BRASSÓ CZÍMERE A RÉGI SZ. LÉLEK KAPUN.

BEVEZETÉS.

A XVII. SZÁZAD szomorú előjelek között köszöntött be hazánkra. A három részre szakadt ország kínosan vergődött a török zsarnokság és az osztrák absolutismus járma alatt s egy nehéz század súlyos csapásai után a nemzeti függetlenség eszméjéről mintegy lemondva: török és német befolyás alatt török pártra és német pártra szakadt. Csaknem egy század folyt le a mohácsi szerencsétlen nap után, több mint egy félszázad a török állandó befészkelődése után; de a nagy küzdelem a török félhold és az császári kétfejű sas között, a nagy küzdelem, melynek tárgyát Magyarország képezte, még korántsem volt befejezve. Mindkét hatalom a XVI. század első felében áll hatalma magaslatán; a XVI. század második felében mindkettő hanyatlik, de igényeit egyik sem adja fel és a XVI. század végső éveiben újra kitört küzdelem, a tizenöt éves török háború, kimutatta, hogy képesek egymást ellensúlyozni, de egyik sem képes a másikra döntő csapást mérni. E tizenöt éves török háború kétségen kívül helyezte a török hatalom, a török katonai erő rohamos hanyatlását a nagy Szolimán halála után; de azt is, hogy az

osztrák monarchia karjait bilincsekbe verte ez udvar szerencsétlen belpolitikája: az absolutismus és az ellenreformatio. A két hatalom lábai alatt lenyügözve tartja Magyarországot, foly közöttük a tusa a szétdarabolt ország teljes birtokáért; de a dolgok természetes rendje hozta magával, hogy a két hatalom közűl a vita tárgyát képező ország rokonszenvével egyik sem dicsekedhetett. A mily visszariasztó volt a magyar nemzetre a török hódító fenhéjázó kevélysége és kegyetlen zsarolása, ép oly visszariasztó volt a bécsi vagy prágai udvar alkotmányt és vallásszabadságot megsemmisíteni törekvő politikája; és a szükségből törvényt csinálva, az önfentartás ösztöne által vezéreltetve, felhasználta az egyik hatalmat a másik ellensúlyozására. Az eredmény igazolta ezen, a körűlmények által előírt politika helyességét. A két hatalom versengésének felhasználásával a széttépett ország fentartotta jobb időkre politikai és vallási szabadságát.

Ez az általános, Magyarország későbbi történelmére végtelenűl fontos eredmény, de ez az éremnek csak egyik oldala. Elődeink a XVI. és XVII. századok viharos átalakulásai között, midőn a szomszéd nyugoti államokban a középkorból fenmaradt politikai szabadságnak még árnyéka is megsemmisűlt, fentartották számunkra, igaz ugyan, hogy sok tekintetben hiányos, de az absolutismusnál mégis csak végtelenűl jobb középkori alkotmányunkat. De minő áron! Hazánk nagy része a török uralom alatt vadonná változott; a többi részben a csaknem szünetlenűl dúló háború minden anyagi fejlődést lehetetlenné tett. Míveltségünk úgy szellemi, mint anyagi tekintetben egy pár századra visszavettetett. Alig volt hazánk területének egy csücske, melyet a török csapatok dúlásai e szomorú korszakban nem sújtottak volna, alig egy még a töröknek be nem hódolt vidék, mely át nem szenvedte volna a bécsi udvar idegen és fájdalom, elég gyakran hazai zsoldosainak garázdálkodá-

-sait. Az állapot, melyben ekkor hazánkat találjuk, emlékeztet főbb vonásaiban a hűbériség szerencsétlen korszakára, Nyugot-Európa végtelen nyomorára a x. és xi. században; emlékeztet a hűbériség által előidézett állami és társadalmi rendetlenségre, minden központi hatalom csaknem teljes megsemmisűlésére. Az eredmény legalább itt és ott ugyanaz: az óriási rendetlenségben az általános érdekek háttérbe szorúlnak a speciális érdekek mellett, az összhaza eszméje feledésbe merűl, helyébe lép egy szűkebb haza eszméje, a nagy nemzeti érdekek helyét rendi és vallási érdekek foglalják el, s mint a hűbériség idejében Nyugot-Európáról, úgy hazánkról is elmondhatjuk e szerencsétlen korszakban, hogy «minden helyivé, minden egyénivé vált».

Mindaz, mit itten elmondottunk, kiválóan áll Erdélyre, a három nemzet hazájára, az anyaországtól Buda török kézre jutása után elvált, de teljességgel nem független fejedelemségre.

A török hódítas iránya, melyet délről nyugot felé természetszerűen a Duna völgye, a népvándorlások e régi útja jelölt ki, mintegy oldalt hagyta Erdélyt, megkímélte az alföld szerencsétlen sorsától, a behódoltatástól s ennek művelődési, néprajzi és nemzetgazdasági tekintetben egyiránt végzetes következményeitől; de másfelől a bérczes kis ország fontos földrajzi fekvése, uralkodó helyzete a Duna nagy medenczéi, a magyar alföld és a havasalföldi síkság fölött, korán megragadták a török politika intézőinek figyelmét. Nem hódoltatták be politikai eszélyességből, de befolyásukat minden körülmények között erélyesen fentartották. Mem avatkoztak belügyeibe, de azért magyarországi uralmuk megszűnéséig, következetesen török tartománynak tekintették.

Török kard adott létet ez országnak, fejedelmei a török szultán vazallusai, Konstantinápolyból kapják a fejedelemség jelvényeit s számukra a török felfogás sze-

rint a szultán akarata a legfelsőbb parancs. De csak a török felfogás szerint. Szolimán hódító karja nem törhette szét azon kapcsokat, melyek ez országot századokon át az anyaországhoz kötötték, s mint a magyar királyok nem szűnnek meg hangoztatni igényeiket Szent-István koronájának ezen tartományára, úgy az erdélyi fejedelmek és az ország rendei tényleg vagy legalább elméletileg elismerik ezen igények jogosúltságát, s nem szűnnek meg a Habsburg uralkodók alatt álló Magyarországot testvérhazának tekinteni. Mint Magyarországon a tényleges birtokért, úgy foly itt a küzdelem a döntő befolyásért a két hatalom között, és e küzdelem eredményei itt is épen olyanok, mint az anyaországban. A viszonyok kényszerűsége itt is török és német pártot teremtett, de a török-tatár hordák rettenetes dúlásai s Basta vallonjainak és hajdúinak kegyetlen zsarolásai épen oly gyűlöltté tették mindkét hatalom uralmát, mint az anyaországban. A tizenöt éves török háború nyomorai Erdélyt még kegyetlenebbűl sújtják, mint az anyaországot és a gyorsan egymásra következő erőszakos kormányváltozások megrendítik a bizalmat a központi hatalomban, s a particularismust, mire Erdély három nemzetével és négy bevett vallásával amúgy is igen hajlandó volt, még élesebbé teszik. A tizenöt éves török háború Erdélyben nemcsak a két nagyhatalom küzdelme az ország birtokáért, hanem kegyetlen testvérháború a haza fiai között, melynek folyamában a közös erdélyi haza eszméje a particularis érdekek előtt mindinkább háttérbe szorul. A nemesség kevés kivétellel fentartja még ez eszmét, s Erdély csataterein vérével adózik érte, de a székelyek és a szászok helyi érdekeik sánczai mögé zárkózva, nem ismerik és nem látják a közös haza érdekeit s készek particularis érdekeikért a külellenséggel fogni kezet. A schellenbergi és brassói ütközetek két nemzeti fejedelem bukásával és halálával elszomorító tünetei e kóros állapotnak.

E viszonyokat kell szem előtt tartanunk, midőn e kor eseményeit és egyéneit tanúlmányozva, fölöttök itéletet akarunk mondani s nem tartottam fölöslegesnek e köztudomású dolgok ismétlését azon pillanatban, midőn oly férfiú életét szándékozom ismertetni, ki teljesen e kornak gyermeke. Weiss Mihály, a híres brassói bíró, ki egy ideig Erdély ügyeire oly mélyreható befolyást gyakorolt, e kor államférfiaitól elütően a polgári rendhez tartozott s nem országos ügyek, hanem egy város ügyeinek vezetésében növekedett nagyra, melynek kebelében — részben e város különös viszonyainál fogva — a particularismusra hajló politika a legélesebben nyilvánúlt.

3. A FEHÉR TORONY BRASSÓBAN.

ELSŐ KÖNYV.

4. BRASSÓ.

I.

A XVI. SZÁZAD végén és a XVII. század elején Brassó a szász földnek ha nem is politikai központja, de leggazdagabb, legvirágzóbb városa s egész Erdélynek ipari és kereskedelmi, hadi és politikai tekintetben egyik legfontosabb helye volt. Földrajzi fekvése Erdély délkeleti részeinek kulcsává, a kelettel folytatott kereskedelem főhelyévé s a Barczaság szép síkságának természetes központjává emelte. E síkság déli csücskében, a székelyföld tőszomszédságában, a Moldva és Havasalföldre vezető törcsvári, tömösi és bodzai szorosok torkolatánál Brassó birtoka az ország délkeleti részeinek, a Moldva és Havasalföldre vezető hadi és kereskedelmi útaknak birtokát jelentette és ez magyarázza meg a város gyors felvirágzását már a középkorban, valamint feltünő önállóságát a fejedelmek korszakában.

A középkor általános politikai és társadalmi viszonyai, melyek nálunk még az újkorba is mélyen benyulnak, idézték elő, hogy mint hazai német városaink mindenike, úgy Brassó is a legrégibb korszaktól kezdve megerősített védelmi pontot képezett. Fekvése a 360 méter magas Czenk és az ezzel szemben emelkedő, de már nem oly magas Raupenberg között, a Köszörü-patak szűk völgyében meg-

erősítését rendkívűl megkönnyítette. E völgy északra a Barcza síkja felé szélesedik és ez egyetlen megközelíthető oldalon az északról és keletről Brassóba vezető két főúton uralkodik a város északi részén magánosan emelkedő várhegy, mely a XV. század közepétől fogva a város erődítéseinek központját alkotta. Egészen a XV. század közepéig a Czenken állott királyi vár uralkodott a városon és a Barczaságon, de 1454-ben Hunyadi János kormányzó engedélyével Brassó polgárai e várat lerombolták s a város védelmezésére hadtanilag sokkal fontosabb várhegyet erősítették meg. Épen egy századdal később I. Ferdinánd brassói csapatainak parancsnoka, Acra gróf, e várat az akkori hadi tudomány elveinek megfelelően kezdette átalakítani; de a német katonaságnak egy pár évvel később történt elvonulásával a munkálatok félbeszakadtak, s csak a XVII. század első tizedében fejeztettek be teljesen. Az első ágyúkat, számszerint hatot, Báthory Gábor ajándékozta, melyek a városbírák által a XVII. század folyamán ajándékozott ágyúkkal együtt még a XVIII. század végén is a sánczokon voltak elhelyezve.*

A Köszörüpatak keskeny völgyében szabálytalan négyszögalakban épült belváros már e korban falakkal és sánczokkal volt megerősítve. A falakon harminczkét torony és hét bástya emelkedett: nyolcz torony a Czenk felé, nyolcz a felső külváros, a magyarúl úgynevezett Bolgárszeg felé, nyolcz a várhegyre néző oldalon és végre szintén nyolcz a Raupenberg felé. A hét bástya a hét legerősebb czéh őrizetére volt bízva és e czéhekről nevezték el takács-, kötélverő, posztós-, tímár-, ötvös-, szíjgyártó- és szabó-bástyának. A XVI. század végén a tornyok és bástyák a sánczczal együtt már fennállottak, csupán a várhegy felé néző oldalon a klastromkapu és nagy-utcza ka-

* HERMANN: Das alte u. neue Kronstadt. I. k. 21 l. Kézirat a brassói ág. ev. gymnasiumi könyvtárában.

puja között nem volt a körfal teljesen kiépítve. Hiányzott itt még e korban az ötvös-bástya is, melynek építését csak 1639-ben kezdették meg és 1641-ben fejezték be. Ez oldalon a várost még ekkor csak a sánczok és pallissadok védelmezték.*

Kedvező földrajzi fekvésénél fogva Brassó a középkor folyamán a keleti kereskedelem egyik átmeneti pontja volt, s értelmes és szorgalmas polgárai a városuk kedvező földrajzi fekvésével járó előnyöket jól ki tudták zsákmányolni. Ipar és kereskedelem által meggazdagodva, már a mohácsi vészt megelőző korszakban fontos jogokat, kiváltságokat és birtokokat szereztek, a XVI. század viharos éveiben pedig városukat kis köztársasággá emelték. Brassó közjogi állása e korban egy német birodalmi városéval, vagy talán még helyesebben egy kanton élén álló svájczi városéval hasonlítható össze. Nagy önállósága, mint amazoknál a körülmények kényszerítő hatalmának, a központi hatalom gyöngeségének volt természetes eredménye. Tagja volt az erdélyi fejedelemségnek, elismerte az erdélyi fejedelmet kegyelmes urának, de oly korlátok között, melyek a fejedelem hatalma és méltóságára árnyékot vetettek. Erődítéseit beleegyezése nélkül fejedelmi hadsereg meg nem szállhatta, s maga a fejedelem is csak akkora kísérettel vonúlhatott a városba, mekkorát a tanács beereszteni jónak látott. Mióta a törcsvári uradalmat megszerezte, kezében tartotta Törcsvárral a Havasalföldre vezető, akkor legfontosabb szorosnak kulcsát s fenhatóságát kiterjesztette az egész Barczaságon kívűl Fogaras vidék egy részére is. Ez egész területen Brassó zászlója lengett; nem állott ott fejedelmi vár, nem volt rajta fejedelmi őrség.

Mint Erdély harmadik nemzetének, a szász nemzetnek, jelentékeny tagja, Brassó is hűséget esküdött a rendek

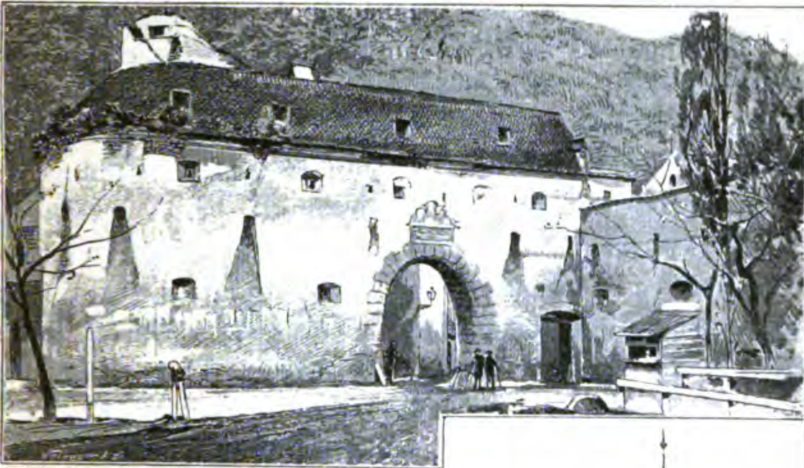
* HERMANN: i. m. 22. l. TARTLER-TRAUSCH: Collectanea zur Geschichte der Stadt Kronstadt, I. k. 35. l. Kézirat a Brassó városi levéltárban.

által megválasztott fejedelemnek s hordozta a rá eső részt azon kötelezettségből, mely az unioból kifolyólag a szász nemzetre háramlott. Adót fizetett és katonát állított oly arányban, mint azt a szász nemzeti gyűlésen — hol természetesen követei épúgy jelen voltak, mint az országgyűlésen — kiszabták, és oly pontossággal, minőre a központi hatalom többé vagy kevésbbé szilárd volta, a város körültekintő tanácsát intette. Ezzel szemben valódi felségjogokat bírt a pénzverés és katonatartás jogában s a közigazgatást és a bíráskodást a Barczaság határain belül csaknem teljes függetlenséggel gyakorolta.

A város belszervezetét tekintve, az már e korban aristokratikus alapokon nyugodott. Még nincsenek oly patricius családok, melyek a főbb városi hivatalokat örökségképen bírják, de az alsó néposztálynak befolyása a város ügyeire már ekkor szűk korlátok közé van szorítva. A város élén áll s képviseli azt kifelé a városbíró (Stadtrichter), mint neve is mutatja első sorban a városi lakosok pereiben az igazságszolgáltató hatalom birtokosa. Gyakorolja e mellett a város minden ügyében a főfelügyeletet, intézkedik önhatalmúlag mindenben, mi a város érdekeit kifelé illeti, s e czélra a városi pénztár rendelkezésére áll.* Erélyes ember kezében e hivatal — miután hatásköre nem volt szabatosan körülírva — rendkívül nagy hatalmat adott. A városbíró mellett áll a városgazda (Stadthann) az igazságszolgáltatásban a bíró segédje és a város pénzügyeinek kezelője, ki ez utóbbi minőségben a város minden bevételéről és kiadásáról pontos számadási könyvet tartozott vezetni. E két fő hivatalnok a tizenhat senatorral együtt alkotta a városi tanácsot.

A városi közönség a város ügyeinek intézésére a com-

* Stadthannenrechnungen 1591—1613. évekből. A kiadások rovatában világosan meg van különböztetve »auff befel des H. Richters« és »auff befel eines ehrsamen Ratts«. (Városi levéltár.)

5. A RÉGI FEKETE KAPU BRASSÓBAN.

BELSŐ RÉSZLET.

munitas, azaz a százak tanácsa által gyakorolt befolyást, mely testület azonban korántsem az összes polgárság választása alapján állíttatott össze. A városbíró és a városgazda válogatták ki a tekintélyesebb polgárok sorából a százak tanácsának tagjait, olyformán, hogy minden városnegyedre huszonöt communitási tag esett. E testület élén az orator állott, kit minden évben újra választottak, s ki bizonyos tekintetben, mint a régi római tribunus plebis, a városi közönség érdekeinek a tanácscsal szemben védője volt. A communitas választotta a senatorokat és a senatus élén álló két fő hivatalnokot, a bírót és a gazdát, régi szokás szerint karácsony második ünnepén. A legrégibb erre vonatkozó szabályrendelet az 1555-ik évből az elöljárók választásánál a következő fokozatot állapította meg: bíró csak az lehet, ki már gazda volt, gazda csak a senatorok kö-

zűl, senator csak a százak tanácsából választható.[1] A választást megelőző nap a communitas tagjai összegyűltek a városházán és a városgazda megjelenvén közöttök, maga, a bíró és az egész senatus nevében beadta a lemondást. Későbbi időben a tanács lemondását a nagy templomban a reggeli isteni tisztelet után nyújtotta be. A lemondást megelőzőleg az elöljáróság mindenik tagja előterjesztette számadását a senatusban. Legnagyobb fontossággal bírt a városgazda számadása, miután a város összes bevételei és kiadásai az ő kezén mentek keresztűl s azért számadási könyveinek átvizsgálására egy külön bizottság küldetett ki, melynek tagjai voltak a senatorokon kívűl a communitas nyolcz tagja: kettő, kettő mindenik városnegyedből.[2] A vizsgáló bizottság jelentésétől függött, hogy a gazda a következő évre is hivatalában maradjon. Ha számadását helyesnek találták ismét választhatónak tekintetett, s ezen esetben fel volt hatalmazva, hogy az nap estve a város költségén a vizsgáló bizottság, t. i. a senatorok és a nyolcz communitasi tag, részére lakomát rendezzen. Mint a gazdai számadási könyvek mutatják, a költséget ily alkalommal épen nem kímélték s az ételek és italok bősége és finomsága tekintetében a városi urak a nemességgel a versenyt bátran kiállották. Az 1604-dik év számadási lakomájának költségei például 84 forint 30 denárt tettek.[3] Magas összeg oly időben, midőn egy senatornak, magának a bírónak napi díja is csak 25 denárt tett, s midőn egy font húst 3 denáron, egy ökröt 6—7 forinton lehetett venni.[4]

1 E szabályrendelet eredetije elveszett, másolata 1722-ből megvan Tartler-Trauschnál: Collectanea. II. k. 41. l. Kézirat i. h.

2 Acta et decreta centum virorum. 51. l. Az 1602-iki statutumok VIII. pontja. Városi levéltár. A communitas határozatai ezen időből közölve vannak Kolozsvári-Óvári: Magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I. kötetében; de szerfölött hiányosan, így pl. teljesen kihagyattak az 1612 és 1614-ben hozott fontos statutumok.

3 Stadthannenrechnungen. 1604. decz. 21-ről. Városi levéltár.

4 Stadthannenrechnungen. 1604. és 1605. évekről. Városi levéltár.

Ugyanezen és a következő napon, azaz karácsony első és második ünnepén, történt az elől járóság választása. A communitas tagjai a városházán összegyűlve, első ünnepen az oratort választották meg, a második ünnepen a két fő elől járót, a bírót és a gazdát. A választás e két utóbbira vonatkozólag nagyon szűk körre volt szorítva. A bíró csak a két legidősebb senator közűl volt választható, a gazda a két ezek után következő senator közűl. Közönségesen tehát csak két jelölt volt mindenik hivatalra. A városbíróságra a volt bíró és a volt gazda, a gazdai állásra a volt gazda és a legidősebb senator. Régi szokás volt ez, de rendes szabálylyá csak 1612-ben lett.* A XVII. század első éveiben megtörtént, hogy nem nézték a szolgálati éveket és fiatal senatorokat emeltek a városbírói székre, különösen, midőn a fenyegető körülmények e polczra erélyes embert kívántak.

Újév napján vecsernye után a nagy templomban a pap kihirdette a megválasztott elől járók neveit s a vízkereszt után következő első hétfőn az új bíró és az új gazda ünnepélyes beiktatása következett. E napon a városházán összegyűltek a tanács és a communitas tagjai s az új bíró felolvasta az új gazdának az esküformát, mit ez utánna mondott s megtartását kézfogással erősítette meg. Ezután a bíró és az összes senatorok letették a gazda kezébe az esküt, természetesen ezek is, mint előbb a gazda, a communitas tagjainak jelenlétében. Most átadták a hivatalba lépett bírónak méltósága jelvényeit: egy kardot, egy kis szekrényt a város pecsétjével és a vörös selyembe kötött jegyzőkönyvet. E jelvények trombitaharsogás között vitettek a bíró lakására és a napot, melyet az elől járók esküjéről «geschworner Montag»-nak neveztek a senatorok, az alsóbb rendű városi hivatalnokok és a communitas idő-

* Acta et decreta centum virorum. 53. l. 1612. 1. k. I. h.

sebb tagjainak tiszteletére rendezett lakoma fejezte be. A communitas többi tagjait másnap a senatorok vendégelték meg.*

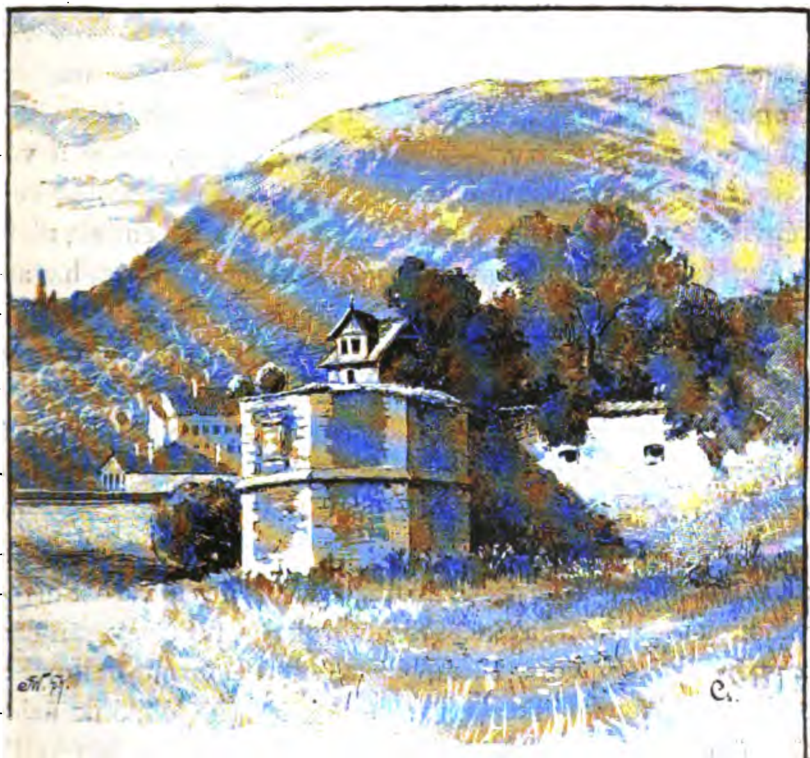
A senatorokat szintén a communitas választotta és pedig szintén karácsony második napján a gazda és a biró előtt. A hivatalába először belépő senator a communitasnak bemutattatott s letette az esküt. Későbbi időben szokássá lett, hogy a senatorokat élethossziglan választották, de még ekkor a senatorok minden év végén beadták lemondásukat, minden évben újra választattak s az új biróval és gazdával együtt újra letették az esküt. Megtörtént akárhányszor az is, hogy régi senatorok mellőzésével új emberek választattak be a tanácsba; habár ez mégis csak kivétel volt, s általában a már egyszer megválasztott senator minden következő alkalommal újra beválasztatott. Képesítést a senatori állásra, valamint a birói és gazdai hivatalra nem kivántak. Szabók, csizmadiák, timárok, posztó-készitők, ötvösök szerepelnek a senatorok névsorában; ellenben megkivánták, hogy a megválasztandó senator házbirtokos legyen, s hogy a tanácsban már benn levő senatorok valamelyikével közel rokonságban ne álljon. Testvérek, sógorok és unokatestvérek a tanácsban gyszerre nem ülhettek.**

A senatorok működése sok oldalú volt, a város kül- és belviszonyainak megfelelően. A biró és a gazda felügyelete alatt s ezekkel együtt intézkedtek minden fenforgó ügyben, akár kebli érdekű volt ez, akár a város viszonyát érintette, a szász nemzethez, az országgyűléshez, a fejedelemhez, vagy a szomszéd havasalföldi és moldvai vajdákhoz. Úgy látszik, hogy a rangban legfiatalabb senatorok már ekkor a legkevesebb képzettséget igénylő és

* E szertartásokat leírja Hermann i. m. 1. k. kéziratban levő kötetében az ő korában még fennállott szokás szerint.

** Acta et decreta. 4. l. 1602. statutumok 2., 5. pontja.

legkevesebb haszonnal járó városi gazdasági ügyeket végezték. Templom- és iskolaépületek, általában a városi középületek, erődítések, falak és bástyák fentartása; továbbá a bor-, sör- és pálinka-gazdaság kezelése; felügyelet a kútakra; felügyelet a város birtokát képező erdőkre, rétekre és legelőkre, azok kiosztása minden évben a se-

6. AZ ÖTVÖS BÁSTYA BRASSÓBAN.

natorok között, s a haszonbér kezelése; felügyelet a városi malmokra; a tized beszedése a szász községekből és annak elhelyezése a város raktárában. A rangban legidősebb senatorok a biróval és volt biróval, valamint a volt gazdával együtt a város külbirtokainak több jövedelemmel járó igazgatását végezték. Melléjök segítségül s némileg ellenőrzésül a communitas is kirendelt a maga kebeléből

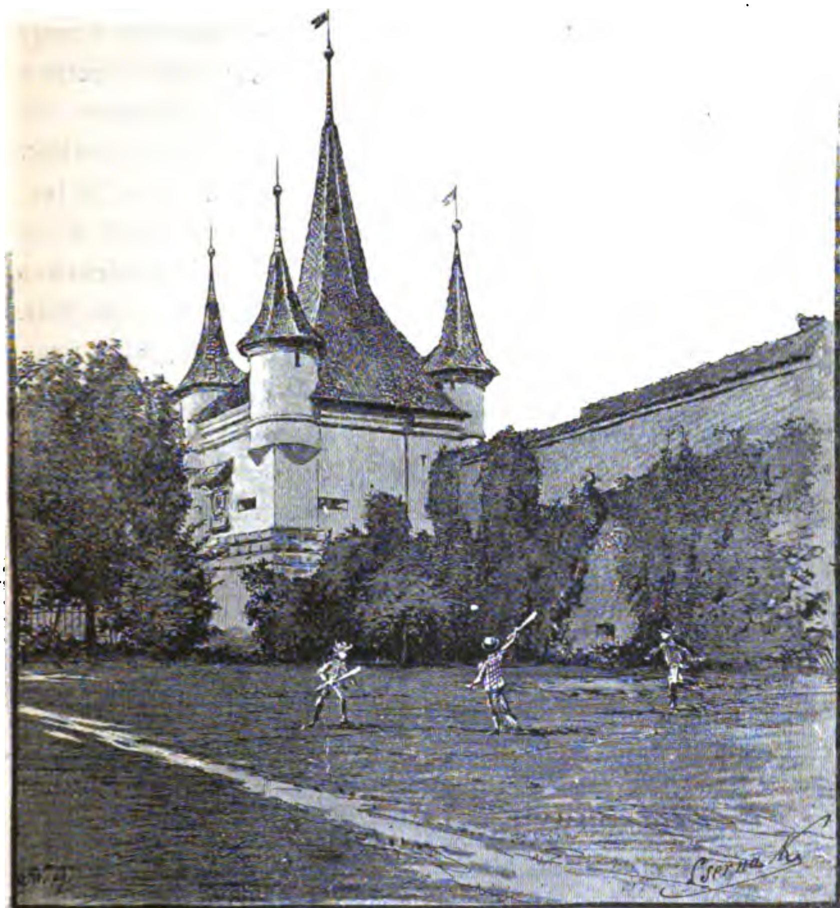
egynehány tagot. A bíró igazgatása alatt állott a város legnagyobb birtoka, Hétfalu, a volt bíró alatt Törcsvár, Krizba és Apácza, a volt gazda alatt Zernyest; a legidősebb senator alatt Tohány, a rangban következő négy senator alatt Sárkány, Vledény, Persány, Gritt és Holbach.* A városgazda vezette a városi egyetemes pénztár ügyeit egy senator segítségével, míg a fejedelemtől ez időben bérben tartott harminczad ügyeit szintén két idősebb senator végezte. A legképzettebb senatoroknak, — kik e mellett azonban egyéb teendőkkel lehettek és voltak is a legtöbb esetben megbízva — jutott azon feladat, hogy a város érdekeit a szász universitáson és az országgyűléseken képviseljék, s hogy részben a fejedelem és a rendek, részben a város különös megbízásából a moldvai és havasalföldi vajdák udvaránál, vagy a portánál és a bécsi udvarnál diplomacziai küldetést teljesítsenek. A városbírón és a városgazdán kívűl két, legfölebb négy senatort találunk e korszakban kiküldetésekre alkalmazva. Hogy egyszerű polgár vagy communitási tag bízatott volna meg ilyen feladattal, a legritkább esetek közé tartozott.**

A város akkori viszonyai, nevezetesen a hivatalnoki, patriciusi családok hiánya hozta magával, hogy a városi hivatalnokok — bíró, gazda és senatorok — fizetése aránylag nagyon csekély volt. Bíró, gazda és senatorok e korban csaknem kivétel nélkűl iparosok és kereskedők, kik üzletök jövedelméből élnek, hivatalukat kitüntetésnek tartják s az abból folyó hasznot csak mellékjövedelemnek tekintik. Készpénzfizetésről még ekkor nincs szó, hanem csak a hivatallal járó bizonyos kiváltságokról és jövedelmekről. A tanács tagjai ki voltak véve minden adó alól, s a város

* A XVII. század elején a birtokkezelésnek itt felsorolt felosztása már érvényes volt, habár eltéréseket is találunk. Pl. Weiss naplójában. Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Neue Folge. 136. l. Hegyes naplójában u. o. 327. l.

** Stadthannenrechnungen 1590—1613. I. h.

tulajdonát képező réteket és legelőket olcsó áron, élethosszliglan bérbe vehették. Hivataluk tartama alatt a városi rétekből bizonyos részt kaptak: a bíró egy dűlőt (eine Gewande), a volt bíró 40 holdat, a gazda és a volt

7. A RÉGI SZ. LÉLEK KAPU BRASSÓBAN.

gazda épen annyit, a senatorok egyenként 12 holdat. Ezenkívül ajándékban részesültek: a vámból kaptak újévi ajándékot fűszerekben és déli gyümölcsökben.* A barczasági

* 1617-ben kapott mindenik senator 1 font borsot, 1/4 font sáfránt, 1/4 font szerecsendióvirágot, 3 font malozsát és 1 font fügét. Hegyes naplója i. h. 328. l.

szász községektől a számadások átvizsgálásáért borravalót, s azon senatorok, kik a város alá vetett faluk ügyeit intézték az illető faluktól 50—60 frtig terjedő pénzajándékot. Tekintve a senatorok soknemű elfoglaltatását, a senatorság a XVII. század elején terhes és anyagi tekintetben nem igen hálás hivatal volt. «Szép tisztesség, — mondja e korból egy brassói senator — de üresen marat az erszén a mellet.»[1] Épen ezért nem is mulasztották el a senator urak a város pénztárát minden lehető alkalommal ünnepélyek, vendégeskedések rendezésére igénybe venni. Az elöljáróság leköszönése, az új pap beiktatása a város költségén rendezett lakomákkal volt összekötve, s ily alkalmakkor a senator urakat a tanulók színdarabok előadásával szokták mulattatni.[2] Később a senatorok javadalmazásában nagy változás állott be. Már a XVII. század végén a készpénzfizetés mellett a város tulajdonát képező falukban a sör-, bor- és pálinka-elárúsítási jogból befolyó jövedelmet, továbbá a bírságpénzeket ők élvezték, valamint e faluk robotmunkáját is az illető falut igazgató senator használta fel.[3]

A kiküldetésben járó senatorok a város éléstárából kijáró élelmi szereken kívűl a szükséges ellátási költségeket kapták és napi díjat húztak. Mai pénzviszonyaink szerint a napi díj magas nem volt: naponként 25 denárt számítottak úgy a bírónak, mint a senatoroknak,[4] de miután a város a kiküldetésben járó senatorok kiadásait az utolsó denárig megtérítette[5] és a kiküldetés gyakran egy hónál is tovább

1 Hegyes i. h. 318. l.

2 Stadthannenrechnungen 1605 febr. 21-ről: «Gab auf befel den Studenten, dass sie meinen Herrn Comedia spielten 5 fl.» Hogy a papi beiktatások alkalmával sem kímélték a költséget, mutatja az, hogy pl. 1606-ban az új pap, Fuchs Márkus, tiszteletére a város által rendezett ebéd költségei 224 fr. 19 denárt tettek. Stadthannenrechnungen 1606 deczember 13-ról. I. h.

3 Hermann: i. m. I. k. 362, 363. l. Kézirat i. h.

4 Stadthannenrechnungen 1603—1612. évekről. I. h.

5 A követek elindulásuk napján a gazdától a város éléstárából kapták a legszükségesebb élelmi czikkeket: húst, ha-

terjedt, a napi díjak a folyton utazó senatoroknál jelentékeny jövedelmi forrást képeztek. A követek választására a polgárság képviselőinek, a communitas tagjainak semmi befolyása sem volt, a tanács e tekintetben teljhatalomma rendelkezett. Általában a város ügyeinek rendezése az universitással, a fejedelemmel és a szomszéd oláh vajdákkal és esetleg a portával szemben is a tanács, illetőleg a bíró és a kiküldetésekben szereplő idősebb senatorok kezé-

8. TAKÁCS-BÁSTYA BRASSÓBAN.

ben nyugodott és akárhányszor megtörtént, hogy valamelyik senator a tanács utasítása nélkül a város nevében szerződést kötött, kötelezettséget vállalt el stb. Az innen támadható veszélyek bírták a százak tanácsát 1614-ben azon határozatra, hogy jövőre minden senatornak a legszigorúbban megtiltassék a tanács tudta nélkül a császárral, feje-

lat, bort, szalonnát, olajat stb. Fuvar és egyéb költségeikről a számlát visszaérkezésük után adták be a gazdának. Stadthannenrechnungen az 1603—1612. évekről. I. h.

delemmel vagy bárki mással politikai tárgyalásba bocsátkozni.*

A senatus és a communitas hatásköre ez időben még nincs egész élesen elkülönítve. Az ezen időből fenmaradt communitasi határozatok azt mutatják, hogy a communitas magát a városi lakosság képviseletének, a város törvényhozó hatalmának tekinti, a tanácsot pedig csak a végrehajtó hatalom birtokosának, s fentartja elvben azt a jogot, hogy minden fontos változás, minden a közügyet érintő tárgy az ő véleményének meghallgatásával döntessék el. De a dolgok természetes rendje hozta magával, hogy ezen elv ténynyé nem válhatott. A communitas tagjainak kevés képzettsége és szűk politikai látköre, tényleg az általános politikai kérdésekben, melyek a város külviszonyaira vonatkoztak, a tanács kezébe juttatta a hatalmat és a communitas befolyása csak a város belviszonyait érintő ügyekben érvényesülhetett. Pénzügyekben, nevezetesen az adókivetésre, a fejedelem és a fejedelmi követek ellátására vonatkozó kérdésekben a communitas ad a tanácsnak utasításokat s a tanács pénzkezelését is ellenőrzi. Utasításai azonban igen gyakran írott malaszt maradtak, s már ekkor mutatkozik a senatorok részéről oly irányú törekvés, hogy a pénzügyek is kizárólagosan a tanács kebelében tárgyaltassanak.** Még ekkor azonban sikertelenül. A tanács és a communitas tagjai nem váltak még két külön társadalmi osztálylyá. A communitas háttérbe szorítása, hatalmának csaknem teljes megsemmisítése csak akkor vált lehetségessé, midőn körülbelül egy századdal később, egy hivatalnoki patricius-osztály kifejlődésével a legfőbb hivatalokat nehány család vette birtokába, melyeknek magánérdekei nem mindig egyeztek a városi polgárság zömének, s így a communitasnak érdekeivel.

* Acta et decreta. 17. l. 1614. évről. I. h.
** Weiss naplója i. h. 139. 140. l.

A tanács és a communitas alatt állott a város polgársága, tekintélyes testületeket, azaz czéheket alkotva. Czéhekben tömörült a város lakossága, mely csaknem kizárólagosan iparosok és kereskedőkből állott s ezért a czéhek a polgárjoggal bíró lakosság összeségét képezték. Hogy ez volt az általános felfogás, mutatja azon körülmény is, hogy a fejedelem trónraléptekor a polgárok czéhenként tették le a hűségesküt az e czélra kirendelt senatorok kezébe.[1] Minden czéh egy szorosan elzárt testületet képezett, élén a két czéhmesterrel és a czéh beléletét szabályozó, a fejedelem, vagy a szász universitas, vagy a tanács által megerősített statutumokkal. Már a város bástyáinak elnevezései feltüntetik, hogy mely czéhek voltak e korban a legszámosabb taggal rendelkezők, s épen azért a legtekintélyesebbek. Ezek voltak a takács, kötélverő, posztós, tímár, ötvös, szíjgyártó és szabó czéhek, de mellettök még számos czéhvel találkozunk. Czéheket alkottak a már felsoroltakon kívül a következő iparosok: borbélyok, keztyűsök, bognárok, mészárosok, kovácsok, bádogosok, rézmívesek, szűcsök, kőmívesek, lakatosok, csizmadiák, asztalosok, fazekasok, posztónyírók, kalaposok, kerekesek és ólomöntők.[2] Hogy mennyi tagja volt minden egyes czéhnek, arról ma már számot adni alig lehet, de hogy Brassónak e korban számos iparosa volt, következtethetjük abból az adatból is, hogy az épen nem erős kalapos czéhnek 1613-ban 222 tagja volt.[3]

1 Hegyes naplója i. h. 300. l.

2 Az 1689 ápril 21-kén Brassóban kiütött tűzvész alkalmával, midőn a város legnagyobb része elhamvadt, igen sok czéhnek az iratai is megsemmisültek. Ez az oka, hogy számos czéh legrégibb irata csak 1690-ig megy vissza. Én csak azon czéheket soroltam fel, melyeknek fennállása e korban oklevelekkel kimutatható, de valószínű, hogy más czéhek is állottak fenn már a nagy tűzvész előtt. A brassói czéhek oklevelei összegyűjtve mai napig sincsenek. Egy részök a városi levéltárban, más részök az ágost. gymnasium könyvtárában van elhelyezve, de a legnagyobb rész, még mindig magánosok kezén van. Lásd: Verzeichniss der Kronstädter Zunft-Urkunden. Kronstadt. 1886.

3 Hegyes naplója i. h. 300. l.

9. ROZSNYÓ FELLEGVÁRA.

II.

BRASSÓ uralma a Barczaságon a XVI. század végén már bevégzett tény volt; de a város hatalma nem egyformán nyilvánúlt a területén fekvő községek fölött. Míg a szász községek fölött csak hegemoniát gyakorolt, addig Zernyest, Tohány, Vledény, Gritt, Sárkány és Holbach valóságos alattvalói voltak, minden e korban szokásos jobbágyi kötelezettséggel. Mintegy középállást foglaltak el a szabad szász községek és a jobbágy oláh falvak között a Törcsvárhoz tartozó magyar faluk, nevezetesen: Hosszúfalva, Csernátfalu, Türkös, Bácsfalu, Zajzon, Pürkerecz, Tatrang, Krizba és Apácza.

A szász községek számszerint tizennégyen szabad községeknek neveztettek, s tényleg Brassó mintájára az önkormányzat bizonyos nemével dicsekedhettek. Mint Brassó, úgy ők is egy bíró, egy gazda (Richter und Hann) és az esküdtek tanácsa alatt állottak, s ezen elöljáróikat a pappal együtt szabadon választották.* A bíró és a gazda az

* Zsigmond oklevele 1428-ból. «. . . . quod Communitates tam Civitatis Brassoviensis, quam etiam liberarum Villarum Provinciae Barcensis, habeant plenam et omnimodam facultatem eligendi sibi Plebanos Villicos et Consules. . .» Városi levéltár.

esküdtekkel együtt, illetőleg azok jelenlétében itéletet mondottak a község lakosai között felmerült peres ügyekben; intézkedtek a község nevében minden fenforgó ügyben, s kezelték a község vagyonát. A tizennégy község közül Rozsnyó és Földvár igazságszolgáltatási tekintetben a többieknél nagyobb hatalommal voltak felruházva, a mennyiben ezek a körülöttök fekvő kisebb szász községek részére másodfokú bíróságot képeztek. Rozsnyó és Földvár valamint Feketehalom és Prázsmár bírtak pallosjoggal is, azon megszorítással, hogy a halálos itéletet két brassói senator jelenlétében és szavazatával mondották ki és azután megerősítés végett a brassói tanácshoz terjesztették be. Felebbezési törvényszék gyanánt mindenik községre a brassói tanács szerepelt.*

Mint igazságszolgáltatási tekintetben, úgy a közigazgatási ügyekben és a pénzügyekben is Brassó felügyeletet gyakorolt a szabad szász községek fölött. Joga volt az elöljárók választását ellenőrizni és e czélra, ha szükségesnek találta, biztosokat küldeni ki; joga volt a községek vagyonának kezelésére felügyelni; a bevételekről és kiadásokról szóló számadási könyveket biztosai által megvizsgáltatni. E czélból minden év végén e szász községek bírói, gazdái és esküdtei a brassói tanácshoz terjesztették be számadásaikat.**

Az országos adó tekintetében szintén Brassó alá voltak e községek rendelve. A brassói tanács vetette ki rájok az adót; azaz felosztotta a Brassó és vidékére eső adót a város és a többi szász községek között és kirótta az egyes községek képviselőinek jelenlétében a mindenik községre eső illetéket, melyet aztán a községi elöljárók a városi közös pénztárba szolgáltattak be. Hogy minő arányban

* Hermann: Verhältniss der Stadt gegen die umliegenden Dörfer. Siebenbürg. Quartalschrift. VII. Jahrg. 297. l.
** Hegyes naplója i. h. 313. l.

járuljon a város és a vidék az országos adóhoz, a fölött a brassói communitas határozott. A XVII. század elején irányadó elv gyanánt állíttatott fel, hogy a rendek által a szászokra kivetett összegből a szász universitas gyűlésén Barczaságra kivetett adóilleték kétharmadát a vidéki községek, egyharmadát a város hordozza.[1] Az adókezelésért, s általában a felügyeletért a szász községek tartoztak később bizonyos meghatározott összeggel járúlni a városi tanácsosok fizetéséhez.[2] Még ekkor ez azonban nem volt rendszeresítve, hanem mindenik község a városgazdának a pénzkezelésért évenként 20—60 frtig terjedő ajándékkal kedveskedett.[3]

Zernyest, Tohány és a többi, már említett oláh községeket földesúri jogokkal szerezte meg, és mint földesúr bírta a város; de annál határozatlanabb volt jogilag a kilencz magyar falu helyzete. Mint Törcsvárhoz tartozó várkatonák kerültek e községek lakosai a várral együtt zálogképen Brassó hatalma alá 1498-ban, oly feltétellel, hogy a megyei hatóság alól kivétetve, a szászokkal együtt tartoznak katonáskodni és adót fizetni.[4] Később azonban, mint általánosan tudva van, Brassó e községek lakosait valóságos jobbágyokká tette; nevezetesen a várispánnak azelőtt is fizetett adón kívűl robot-munkára kényszerítette őket. Az átmenet a szabad állapotból a jobbágy állapotba lassanként, fokozatosan történt, s még e korban — mennyire a fenmaradt adatokból ítélni lehet — az átmenet processussa nem volt befejezve, habár már a XVII. század elején a város a várat hozzátartozandóságaival együtt oly kétségbevonhatatlan birtoknak tekintette, melyhez a kétségnek semmi árnyéka nem fér.[5] II. Ulászló azon oklevele szerint;

1 Acta et decreta. 1614. évi statutumok 4. pontja. I. h. 50. l.

2 Hermann: i. m. 296. l. Kézirat i. h.

3 Stadthannenrechnungen 1604—1607. Schonkabonk Márkus quæstor följegyzései számadási könyveinek első lapjain a kapott ajándékokról. I. h.

4 II. Ulászló oklevele. Városi levéltár. 257. sz. a.

5 Hegyes naplója, i. h. 331. l.

melyben azokat elzálogosította, a szász községekkel egyenrangúak lettek volna,* de erről az egyenrangúságról már a XVI. század végén nem lehetett szó. Szó sem volt nálok oly önkormányzatról, minőt a szász községeknél láttunk. A törcsvári várnagyok (Castellani), azaz a két legidősebb brassói senator (egyik rendesen a városbíró) alatt állottak s elöljáróik csak egyszerű végrehajtói voltak a várnagyok

10. TÖRCSVÁR.

rendeleteinek. E várnagyok szedték tőlök a tizedet, ezek hajtották be a rendes, a szász községek taksájától eltérően censusnak nevezett adót, s adójuk nem a barczasági közös

* «... decernentes, ut ipsi deinceps, et in antea, tam in solvenda contributione sive taxa nostra regia, quam etiam in exercituando in medium Saxonum nostrorum connumerari et cum ipsis Saxonibus nostris etiam exercituare et omnia ea facere debeant, quæ alii Saxones nostri facere tenentur» mondja II. Ulászlónak ez ügyben kelt oklevele 1500-ból Városi levéltár 261. sz. a.

pénztárba, hanem a város külön pénztárába folyt be.[1] Összehasonlítva a szász községek és a város polgárai által fizetett adóval, pénzben fizetett adójuk a XVI. században súlyosnak épen nem nevezhető;[2] úgy látszik, inkább a katonáskodás terhe nehezedett rájok,[3] mely alól a szászok úgy akkor, mint később szerették magokat kivonni. A XVI. század végén azonban adójuk is tetemesen emelkedett, daczára annak, hogy katonakötelezettségök fenmaradt s ők állították ki továbbra is a vár őrségét s a város számára az állandó katonaságot, az úgynevezett darabontokat. 1606-ban teljes béke idején a kilencz falu adója 741 frt 65 denárt tett, több mint kétszeresét annak, mit a megelőző század közepén e faluk fizettek és e mellett most a város a bor-, sör- és pálinkamérés jogát is kezébe ragadta s ebből is jövedelmet húzott tőlük, miről a XVI. század első felében a számadási könyvekben nincs említés téve.[4] A legnagyobb baj azonban kétségkívül abban rejlett, hogy az évi adó mennyisége megszabva nem volt, s teljesen a város önkényétől függött, mennyit akar követelni. Békés időben az egyenes adó sokra nem ment, de a zavaros időket, midőn a városnak nagy kiadásai voltak, a kilencz falu lakosai is megérezték s évi adójuk ilyenkor a kétszeres, sőt háromszoros összegre emelkedett.[5] Robot munkát azon-

1 Adójukról nem a gazda, hanem a várnagyok számoltak be a tanácsnak. E számadási könyvek a városi levéltárban vannak elhelyezve Törzburger Castellanrechnungen czím alatt.

2 Az 1532-ik évben Brassó város négy negyede fizetett összesen 4662 frt 28 asp. taxát; a szász községek fizettek ugyanezen évben 5594 frtot; míg a kilencz magyar falu fizetett tizedben 29 frt 39 asp., Szt. György napi censusban 104 frt 7 asp. és Szt. Márton napi censusban 182 frt 41 asp. azaz összesen 313 frt 87 aspert. Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. II. k. 247., 287., 476., l.

3 Az országos hadakhoz Brassó részéről közülök kiállított katonaságon kívül, rájok volt bízva Brassó ostroma idején a klastromkapú és a nagyutcza kapuja közötti sánczok védelme, a leggyöngébb pont Brassó erődítésében. TARTLER-TRAUSCH, Collectanea, I. k, 35. l. Kézirat i. h.

4 Törzburger Castellan-Rechnungen 1606. Városi levéltár, a XVI. század első feléről kiadva: Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, II. pass.

5 Törzburger Cast.-Rechnung. 1590—1614. Városi levéltár.

ban még ekkor nem teljesítettek, hacsak azt nem számítjuk annak, hogy tartoztak Törcsvárra az őrség számára a város raktárából gabonát és más élelmi szereket szállítani, mely alkalommal a törcsvári porkolábok őket régi szokás szerint sörrel és étellel vendégelték meg.[1] Később azonban ez is megváltozott. Miután Bethlen Gábor 1618-ban a vár és a kilencz falu birtokát örökösen a városra ruházta, a communitas már 1630-ban azon határozatot hozta, hogy mindenik falu az igazgatással megbízott bírónak vagy senatornak bizonyos terjedelmű földet bevetni, learatni és behordani, s azonkívűl az illető senatort tűzifával ellátni tartozik.[2]

A város alá vetett községek adójából és tizedéből befolyt jövedelmen kívűl Brassónak már e korban tekintélyes jövedelme volt. Még épen és sértetlenűl áll ekkor a város közbirtoka a Barczaság síkján szántóföldekben, nagyobb részben azonban rétekben és legelőkben, mely utóbbiakat egy századdal később a senator-családok a városi közönség rovására nagy részben magán birtokká tettek.[3] Roppant nagy volt a város vagyona erdőkben, melyek ma is Brassó birtokainak legszebb részét képezik. A Dél-Kárpátokat borító őserdők a Barczaság déli határán Havasalföld felé, természetesen ekkor még nem bírtak mai értékükkel, de mint a törcsvári várnagyok számadásai mutatják, már ekkor is jövedelmeztek. A szénából, a makkoltatásból és legeltetésből befolyó díjak e számadásokban rendes rovatot képeznek.[4] Épen úgy bírta a város a malomjogot a Barczaság vizein, s nem csak az alávetett faluk, hanem a szabad szász községek is malmaikról részben pénzben, részben termesztményben, igaz ugyan, hogy

1 Törzburger Cast.-Rechnung. 1590—1614. Városi levéltár.

2 Acta et decreta. 46. l. Városi levéltár.

3 Hermann: Das alte u. neue Kronstadt. I. k. 357., 389. stb.

4 Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt II. k. 475. l.

nem magas, de mégis jelentékeny vámot fizettek.[1] Magában a városban övé volt a bor-, sör- és pálinka-elárúsítási jog,[2] továbbá díjat szedett a czéhektől az elárúsító helyekről, valamint a kereskedőktől a nagy városi mérleg használatáért.[3]

Tekintélyes volt a város jövedelme a harminczad után, melyet az Erdélyből Havasalföldre vitt és viszont onnan hozott árúkról a határoknál szedtek. A harminczad-szedés természetesen fejedelmi jog volt, de akkori szokás szerint bérbe adatott, s Brassó élénk összeköttetése a keleti és déli tartományokkal nagyon is kívánatossá tette a város részére, hogy a bérletet a Törcsvárnál, mint legfontosabb mert legjárhatóbb, szorosnál szedett vámról maga a város vegye kezébe. Meg is szerezte azt még Mátyás király idejében s azóta állandóan bírta, még pedig nagyon mérsékelt összegért. A XVI. század első felében csak 2477 frtot a második felében pedig csak 2000 frt haszonbért fizetett.[4] A XVII. század első tizedeiben szintén Brassó bírja a törcsvári harminczadot, hogy minő haszonbérért, biztosan nem tudjuk. 1617-ben még csak 2000 frtot fizetett,[5] de ezen összeg valószínűleg már nehány évvel később magasabbra emelkedett, mert midőn a város 1639-ben a haszonbéri szerződést I. Rákóczy György fejedelemmel megújítja, a törcsvári vámért évenként 10,500 frt fizetésére kötelezte magát.[6] A vám fizetése részben készpénzben történt, részben posztóban és a harminczadban kapott fűszerekben és déli gyümölcsökben. Így küld a város 1605 október 9-én Rákóczy Zsigmond gubernatornak Fejérvárra a vámból 15 font borsot, 12 font gyömbért, 2 font sáfrányt 26 frt

1 U. o. 469. l.

2 A haszon e jogból tetemes volt. Csupán a sör után kapott a város 1612—1614-ig 5272 frtot. HEGYES i. h. 317. l.

3 HERMANN i. m. I. k. 349. l. Kézirat i. h.

4 A tizenhatodik századbeli vámszerződések a városi levéltárban 487., 498., 558., 592. sz. a.

5 Hegyes naplója, i. h. 328. l.

6 KEMÉNY. Dipl. Trans. VIII. k. 195—197. l.

25 denár értékben s ugyancsak ezen évben november 11-én a tanács a gubernator portai követének ad a vám fejében 8½ rőf gránát posztót és egy rókabőrrel bélelt subát.* A készpénz-bevétel a vámból a XVII. század elején úgy látszik nem volt jelentékeny: az 1604-dik évi gazdai

11. TANÁCSHÁZ BRASSÓBAN.

számadások bevételt készpénzben a vámból csak 451 frt 61 denárt tüntetnek fel;** de annál nagyobb volt a be-

* Stadthannenrechnungen. 1605. okt. 9 és nov. 11. Városi levéltár.

** Stadthannenrechnungen 1605 a bevételek rovatában. Meglehet azonban, hogy a kimutatás nem helyes, miután a megelőző században 1530 a vámjövedelem készpénzben magasabb összegre, 841 frtra rúgott. Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. II. k. 233. l.

vétel árúczikkekben, nevezetesen keleti iparczikkekben, továbbá déli gyümölcsökben és fűszerekben, oláhországi, de leginkább malvasiai borban; mik a város raktárában elhelyezve, részben a fejedelmi udvarba küldettek, részben pedig a város követeinek és előkelő vendégeinek ellátására és megajándékozására használtattak fel.[1] A vámot, úgy látszik a kiviteli czikkekből pénzben szedték, még pedig a becsérték huszadát számítva, míg a bevételi czikkeknél a drágább és ritkább árúkból, mint a selyemszövetek, bíborposztó és hollandiai posztó, valamint a déli gyümölcsökből és fűszerekből a huszadot magából az árúczikkből vették.[2]

A vámszámadások e korból mutatják, hogy — habár a XV. század végén történt nagy felfedezések, nevezetesen a Kelet-Indiába vezető tengeri út feltalálása, Brassót is érzékenyen sújtotta, a mennyiben a világkereskedelem útjából kiejtette — az összeköttetés kelettel e ponton mégis még mindig igen élénk és Erdély szükségleteit gyarmatárúkban és keleti czikkekben, sőt részben a nyugoti iparczikkekben is nem nyugotról a Duna völgyén, hanem keletről Törökországon és Havasalföldön át kapja. Beviteli czikkek gyanánt szerepelnek e számadásokban: a déli fűszerek, gyümölcsök és borok, nevezetesen sáfrány, bors, tömjén, szerecsendió, gyömbér, fahéj, rizs, mazsola, czitrom és a malvasiai bor, továbbá a keleti iparczikkek, damaszt, bíbor- és nehéz selyemszövetek, azután a brügge-i, hollandiai és zwickaui posztók. Legnagyobb mérvű azonban a forgalom állatokban és nyers termékekben. A főbb tételek: juh, ökör, tehén, sertés, különböző dunai és tengeri halak, gyapjú és bőrök.[3]

Érdekes volna tudni a kivitel tárgyát képező czikkeket,

1 Stadthannenrechnungen. 1604—1607.
2 Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, II. k. 217. l.
3 Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. II. k. 217. l.

de ezekről a vámszámadások nem adnak felvilágosítást, nem nevezik meg a kiviteli czikkeket csak az értékét és a beszedett vámot sorolják fel. Több mint valószínű azonban, hogy mint a behozatali czikkek nagy részben nyers termékek, úgy a kiviteliek iparczikkek és pedig első sorban brassói iparczikkek voltak. Ugyanazok, melyekkel a város ezen korban a moldvai és havasalföldi vajdáknak és bojároknak, török és tatár vezéreknek kedveskedni szokott. Ezüst serlegek, poharak, tálak és medenczék; kocsik, ezüsttel díszített nyergek és hámok, fegyverek, kardok és ágyúk, első sorban pedig a brassói posztó, s annak e korban leghíresebb és legdrágább neme, a gránátvörös brassói posztó.*

Szemben állnak e bevételekkel a város kiadásai, melyek e korban magas összeget képviselnek, különösen zavaros időkben, milyenek a XVI. század végső és a XVII. század első évei voltak, midőn barát és ellenség, vallon, német, török és tatár egyiránt sarczolták e szerencsétlen országot. Ez évek Brassót is nagy erőfeszítésekre kényszerítették. A magyar királyoknak fizetett egyedűli régi adó a Szent-Márton napi adó (Martinszins) nevét és jelentőségét már ekkor elveszítette volt; Erdély különválása után összeolvadt a rendes és rendkívűli országos adóval, melynek fizetésére a szászok magokat 1542-ben a tordai országgyűlésen a más két renddel együtt kötelezték. Hogy az országos adó nagysága évenként a kül- és belviszonyok alakulása szerint változott, nagyon természetes, s ezzel együtt változott azon adóilleték nagysága is, melyet a szász universitas a szász nemzetre eső részből Brassóra és vidékére rótt. Átlag a rendes országos adó, mely a Barczaságra esett, 2300—2500 forintra tehető,** s ehhez háborús időben a rendkívűli adók járúltak, melyek a rendes

* Stadthannenrechnungen. 1590—1612. Városi levéltár.

** Középszám az 1603—1607. évekből. Stadthannenrechnungen.

adók magasságát tetemesen felülhaladták. Az adófizetés nem mindig történt készpénzben, mint a harminczad-bérlet fejében, úgy itt is készpénz helyett gyakran élelmiszereket szállított a város a fejedelmi udvarba,[1] vagy pedig posztóval látta el az udvari katonaságot.[2] Az adó beszolgáltatásának módja sem volt, úgy látszik, meghatározva; némelykor a fejedelem megbizottja egyenesen a várostól vette fel a Barczaságra eső illetéket, máskor a tanács Szebenbe küldötte azt és a többi szász városok adójával együtt szolgáltatta be a maga illetékét a fejedelemnek.[3]

A rendes és a rendkívüli adón kívül az unio értelmében Brassó is, mint a szász nemzet tagja, kötelezve volt a honvédelemre; azaz tartozott katonákat, szekereket, sátrakat, golyót és lőport a hadsereg számára szolgáltatni. Ezenkívül moldvai vagy havasalföldi táborozás esetén a határán átvonuló hadsereget élelmiszerekkel látta el. A város részéről az országos hadsereghez állított katonaság száma nem volt állandó — úgy látszik nem is volt biztosan megszabva; a XVII. század elején e szám 100 és 200 között ingadozott.[4] E darabontoknak nevezett városi katonák — kivétel nélkül hétfalusi magyarok — egy kapitány, egy alkapitány és a közlegények számának megfelelő számú tizedesek alatt állottak, s csapatjukat egy zászlótartó, egy dobos, egy sebész és a szekerész szolgák egészítették ki. Egyenruhájok fehér vagy kék abaposztóból készült vörös gallérral a nyakon és a karon; zászlójuk kék és vörös szí-

1 1605-ben a város a következő czikkeket szállíttatja Fejérvárra Rákóczy Zsigmond kormányzó számára: 2 darab szalonna 15 frt; 14 font faolaj fontja 60 den., összesen 8 frt 20 den.; 14 kupa vaj, kupája 50 den., összesen 7 frt; 9 font habarnicza 5 frt 20 den.; 4 köböl borsó 8 frt; 3 őszi sajt 3 frt 37 den.; 50 font lenolaj fontja 20 den., összesen 10 frt. Általában ezen évben a város a rendes adóból készpénzben csak 1265 frt 2 denárt fizetett, a többit terményekben adta. Stadthannenrechnungen. 1605 okt. 9-ről.

2 Hegyes naplója i. h. 321. l.

3 Stadthannenrechnungen. 1604—1612. Városi levéltár.

4 Stadthannenrechnungen. 1604—1612. és Weiss naplója i. h. 158. l.

neken a fejedelem családi czímerét viselte. A zászlók színe és diszítése azonban, mint egyebütt, úgy e korban még itt sem állandó, sőt gyakran változó. A goroszlói ütközetből pl. két brassói zászlót ismerünk s elég érdekesen mindkettő a mai nemzeti színekből van összeállítva. Az elsőn fehér alapon Brassó czímere látható a korona a gyökérrel, körülfonva zöld koszorúval és piros szalaggal; a másodikon vörös alapon szintén a város czímere, körülfonva zöld koszorúval és fehér szalaggal.[1] A katonák zsoldját természetesen a város fizette még akkor is, ha az országos hadakkal táboroztak, valamint az látta el őket ruhával és fegyverekkel is.[2] Tartozott ezenkívül a város a birtokában levő Törcsvárban állandó, rendes őrséget tartani és a Moldvába meg Havasalföldre vezető szorosok mindenikét őriztetni. Ez őrizet a szorosoknál azonban csak előörsi szolgálatra szorítkozott, mert még a fekvésénél fogva oly fontos Törcsvár őrsége is béke idején a két porkolábon kívül tíz darabantból állott.[3] Bizonytalan időben, midőn a központi hatalom ingadozása miatt a város saját erejére volt utalva, vagy 1611—1613-ig, midőn nyílt felkelésben állott a fejedelemmel szemben, a katonaság száma, s ezzel együtt természetesen a város kiadása is tetemes emelkedést mutat. 1612-ben pl. a 188 városi darabanton kívül 1452 idegen zsoldost találunk a város szolgálatában, kiknek zsoldja havonként a városnak 2000—3000 frtba került.[4] Ez azonban csak kivételes eset volt, rendes körülmények között a vá-

1 Stadthannenrechnungen. 1607 és 1612-ből.

2 A kapitány havi zsoldja táborozás idején 20 frt, az alkapitányé 10 frt, a tizedeseké, a zászlótartóé, dobosé és sebészé egyenként 6 frt, a közlegényeké 5 frt volt. Stadthannenrechnungen 1605-ről. Béke idején azonban egy közlegény egész évi zsoldja csak 12 frtot tett. Törzburger Castellanrechnungen 1611-ről. Városi levéltár. A goroszlói ütközetből említett két brassoi zászlót azon codexből ismerjük, melyben 110 erdélyi, a goroszlói ütközetben elfoglalt s diadaljelvényekül Prágába küldött zászló van lefestve. E codex a drezdai kir. könyvtárban őriztetik G. 81. sz. alatt.

3 Törzburger Castellanrechnungen. 1611-ről.

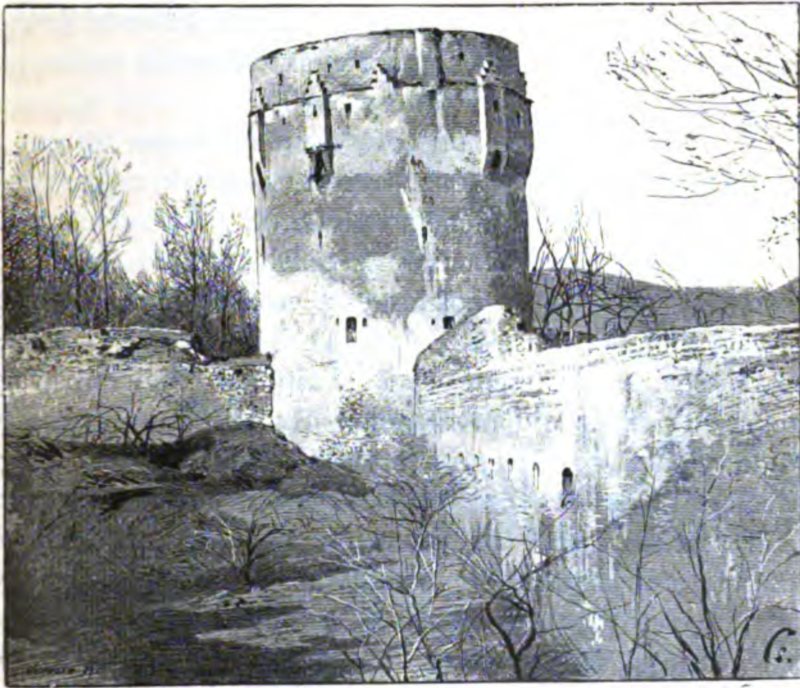
4 Stadthannenrechnungen 1612-ből.

rosi katonaság száma 150 főnél magasabbra nem emelkedett.

A postaszolgálat, továbbá a fejedelem, a fejedelmi és idegen követek, valamint más előkelő utasok elszállásolása és élelmezése, mivel a szász városok általában tartoztak, Brassóra földrajzi fekvésénél fogva súlyos kötelezettségnek nevezhető. Azon viszony következményeképen, melyben Erdély a török portához állott, a fejedelmi udvar összeköttetése a portával, valamint a szomszéd moldvai és havasalföldi vajdákkal szerfölött élénk volt. Az út Fejérvárról Konstantinápolyba, Tergovistba és Szucsavába Brassón vezetett keresztűl, s e város kötelessége volt az összeköttetést a keleti államokkal közvetíteni. A város számadási könyvei e korból jó részben erre vonatkozó tételekből állanak és a város jövedelmének igen tekintélyes részét az átutazó követségekre kiadott költségek emésztették fel. Futárjai és kalauzai* folytanosan útban vannak Szeben, Fogaras, Fejérvár, Kolozsvár, Konstantinápoly és Tergovist felé; darabontjai, mint követségi kísérők, állandóan járnak Tergovist és Fogaras között. A moldvai és havasalföldi vajdáktól érkezett kisebb fontosságú leveleket a város emberei szállították tovább Fogaras és Szeben felé, szintúgy ezek vitték be Brassóból az erdélyi fejedelem leveleit a szomszéd tartományokba. Az átutazó követeknek Brassó rendes pihenő hely volt, hol több napig időztek, s ezen idő alatt tartozott a város őket, valamint gyakran 30—40 főre menő kíséretöket minden szükséges dologgal, lakás, élelem, fa és világítással ellátni. Egy ily átutazó nagyobb követség a városnak naponként átlag húsz forintjába került; tetemes kiadás, ha tekintetbe veszszük, hogy alig mult el két hét egy követség átutazása nélkűl, és hogy a követek, különösen a havasalföldiek négy, öt

* Mint neveik: Kiss, Bonyhay, Talpas, Magyarosi, Csukás stb. mutatják, magyar emberek, valószínűleg a csángó falukból.

nap előtt a várost nem igen hagyták el. 1602-ben fel is szólalt a communitas, mely a költségeket megsokalta, e teher ellen, és utasította a tanácsot, hogy jövőre a követek iránt kevésbbé vendégszerető legyen,* a nélkül azonban, hogy az utasításnak foganata lett volna. A török követekkel és a portára vagy Tergovistba utazó és onnan vissza-

12. TIMÁR-BÁSTYA BRASSÓBAN.

térő fejedelmi követekkel szemben, kik csekélyebb személyzettel, vagy épen kíséret nélkül utaztak, a városnak még más kötelezettsége is volt. A török követ elé a határig kíséretet küldött, 12—20 darabantot, ha a követ előkelő ember volt, egy vagy két senator vezetése alatt; viszont a portára utazó erdélyi követeket Tergovistig kísérettel

* Acta et decreta. 4. l. 1602-ki statutumok 9. pontja.

s a követség személyzetét lovakkal látta el. Igen gyakran a szomszéd havasalföldi viszonyokkal ismerős senator kísérte a követséget Tergovistig, esetleg a fejedelem vagy a rendek megbízásából egészen Konstantinápolyig. A Konstantinápolyból jövő török követet brassói futár vezette Fejérvárra s visszafelé Tergovistig, némelykor egészen a Dunáig.[1] Ugyancsak igen gyakran Brassó látta el költséggel, pénzzel és ruhával a fejedelem portai követét, természetesen nyugta mellett. Ezen kiadás előlegnek tekintetett a város adójából.[2]

Kevesebb költséget okozott, mert ritkábban történt, a városban vendégképen időző előkelő uraknak vagy épen a fejedelemnek és kíséretének ellátása. E tekintetben a város vendégszeretete nemcsak az erdélyi urakra terjedt ki, hanem, a mi még gyakoribb eset volt, a szomszéd oláhországi bojárokra is, kik ezen korban szívesen időztek Erdélyben, nevezetesen pedig Brassóban, rövidebb vagy hosszabb ideig. Midőn 1604-ben Serban Radul havasalföldi vajda anyja Brassón keresztűl utazott, a tanács egy senatort küldött üdvözletére Rozsnyóig, s brassói nyolcz napi tartózkodása alatt fejedelmi asszonyt megillető ellátásban részesítette.[3] Megtörtént azonban az is akárhányszor, hogy a város kénytelen volt vendégszeretetét kelletlen vendégekre terjeszteni ki: pl. 1604 januárban, midőn öt jezsuita látogatta meg a szigorúan lutheranus várost s

1 Stadthannenrechnungen. 1603—1611. évekből.

2 1606 május 6-ról a következő érdekes tételt találjuk a városgazdai számadási könyvben:

Gab ich auff Befelg F. G. und meiner Herren dem Kőresi Istvan laut seiner quittunk auf Zerunk dasz er ein Jahr zu Constantinapoli Geisel sein soll und dasz er das Landes Haus daselbst bauen soll lassen 400 Tukaten und 100 ganze Taller. Zusammen 930 fl

Lis im ein lang Tamaschker Dolman machen 30 fl. 12½ d.

Ein Schorlach Zikszay Mentő 39 fl.

Gab im 6 ross laut seiner quittunck 168 fl.

Hiezu gab im einen Zadel mit gelben schaia überzogen und 2 schlechtere Zadel sambt allen zugehör 18 fl.

3 Stadthannenrechnungen. 1604 január 16.

élvezte Basta hatalmas parancsából, annak nem épen szíves vendégszeretetét.[1] Époly kevéssé örvendett a városi polgárság a különben nem gyakori fejedelmi vagy kormányzói látogatásoknak, melyek főképen a kíséret nagy számánál fogva a városnak rendkívűli költségeket okoztak. Nem csoda, ha a communitas e teher miatt is több ízben feljajdúlt s utasította a tanácsot, hogy jövőre az ily kiadásokban nagyobb takarékosságot fejtsen ki.[2]

Nem az utolsó helyet foglalják el e korban a város kiadásai között az ajándékok. E zivataros korszakban, midőn alig telt el év, melyben török, tatár, oláh vagy moldvai csapatok nem törtek át elég gyakran ismételten is a határon, a város, hogy területét a teljes kifosztástól megmentse, és a pusztító vihart más vidékre terelje, rendesen ajándékkal kereste fel az ellenséges, vagy gyakran szövetséges vezér táborát. Épen úgy mentek az ajándékok a fejedelmi udvarba, hol a város a fejedelem kegyét és a tanácsurak jóakaratát, birtokszerzési és megtartási ügyeiben, vagy vámbérletnél s más pénzügyekben minduntalan igénybe vette. De a legtöbb ajándék — bármily különösen hangzik is — Havasalföldre vándorolt. Brassó összeköttetése e korban a szomszéd oláh vajdákkal rendkívűl élénk volt; kereskedelmi és politikai tekintetek egyiránt ösztönözték a várost, hogy a moldvai és a havasalföldi vajdákkal jó viszonyban álljon. Brassó iparának, mint a közelmúltban, úgy e korban is Oláhország volt a főpiacza; ide szállította jó részben iparczikkeit, viszont innen kapta az iparához szükséges nyerstermékeket,[3] s ezen országon keresztűl vezetett kereskedelmi útja Törökország felé, honnan a belfölddel folytatott kereskedelmének főbb czikkeit

1 Stadthannenrechnungen. 1604 jan.

2 Acta et decreta. 41. l. 1612. évi statutumok.

3 Főképen a gyapjut és bőrt; de a szarvasmarha, gabona és bor behozatal is jelentékeny volt. Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. II. k. 215. s köv. l.

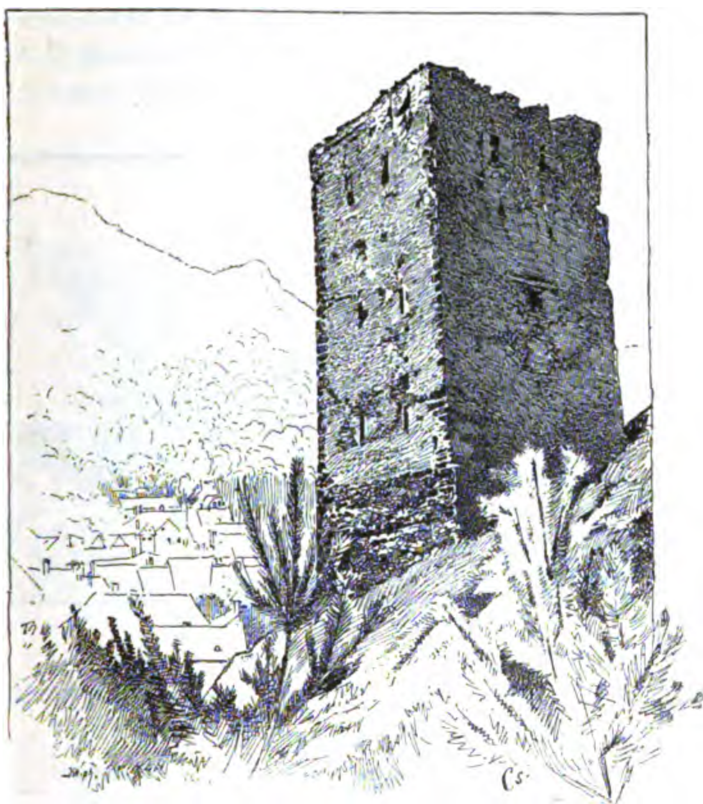
szerezte. Politikai okok is befolytak arra, hogy a város a havasalföldi vajda és a befolyásosabb bojárok jóakaratát keresse. Mióta a bécsi udvar az erdélyi nemzeti és török párttal szemben a havasalföldi vajdák szövetségében keresett támaszt, az oláh és moldvai hadak minduntalan Brassó falai alatt állottak. Ezen, akár mint barát, akár mint ellenség, megjelenő, egyformán pusztító, egyformán veszedelmes csapatok eltávolítására, vagy legalább fékentartására a vajdák jóakarata a város iránt fölötte kívánatos volt. Még hasznosabbnak bizonyúlt a jó szomszédi viszony, midőn a város Báthory Gáborral szemben kitűzte a felkelés zászlóját. A Havasalföldről nyiltan vagy kéz alatt kapott segítség nélkűl Brassó Szeben sorsát aligha elkerűlhette volna. Innen az a figyelem és kitűntető udvariasság, melyet a város az oláh vajdák és a főbb bojárok iránt még békés időben is tanúsított. A XVII. század első tizedében nem múlt el év, melyben Radul vajdát követséggel és ajándékokkal ne tisztelte volna meg, s mint a portánál, úgy Tergovistban is volt mindig embere, kit a város érdekeinek hathatós védelmezéseért nem mulasztott el időnként megajándékozni. Az ajándékok sorából nem tartom érdektelennek kiemelni a menyekzői ajándékokat. A senatorok fiai és leányai menyekzőjére adott ajándékok mellett* a tanács figyelme természetesen a város gondosan ápolt érdekében, messzire kiterjedt s a város ügyeire befolyást gyakoroló egyének ily családi ünnepélyeiről mindig megemlékezett. 1609-ben pl. Petky János leányának, Margitnak menyekzőjére küldött ezüst edényeket, 1605-ben pedig egy Leka nevű bojár menyekzőjére külön követséget indított útnak Tergovistba, ezüst tálakból álló gazdag ajándékokkal.**

Habár a város kiadásaiból csak a főbb tételeket em-

* Ezüst poharak és szőnyegek. Stadthannenrechnungen. 1603—1612.

** Stadthannenrechnungen. 1605 febr. 4. és 1609 márcz. 4-ről.

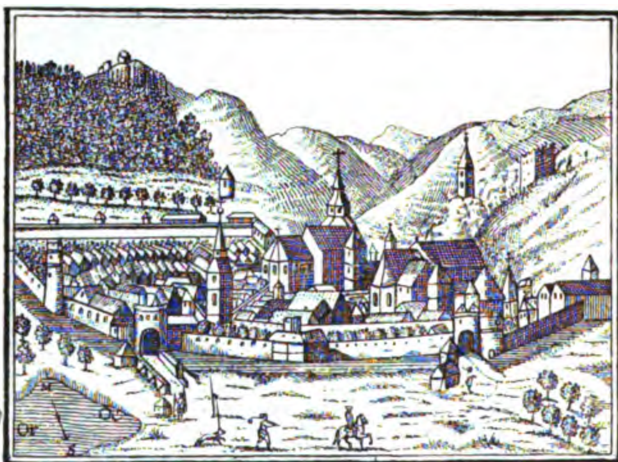
lítettem, a mondottak után természetesnek fog feltűnni, hogy a város évi szükséglete a kor viszonyaihoz mérten tetemes összegekre rúgott s az évi költségvetés igen gyakran deficitet tüntetett fel. Miután a kiadások fő tételei: országos adó, katonaság zsoldja, követségek ellátása, a bé-

13. A FEKETE TORONY BRASSÓBAN.

kés és háborús évek szerint ingadoztak, a város kiadásai is a XVII. század első tizedében nagy eltéréseket mutatnak. Míg az 1606-iki békés évben a város évi kiadása 11,393 frt, addig az 1612-iki esztendőben csupán a katonaság zsoldja többe került 25,000 forintnál. Összehasonlítva egy pár békés és egy pár háborús év kiadásait, Brassó évi szükség-

letét e korban középszámmal 20,000 frtban állapíthatjuk meg, s mivel a szükség szerint a bevételeket is lehetett fokozni, a kiadással a bevételek összege is emelkedett, úgy, hogy a deficit, mit a gazda sajátjából szokott a városnak előlegezni, még háborús években sem igen emelkedett 2000 forintnál magasabbra.[1] Ma, midőn Brassó évi kiadása a félmilliót közelíti meg, kicsinynek tűnik fel ez összeg; de ne feledjük el, hogy oly korszakról van szó, midőn az egész ország évi jövedelmét alig 100,000 tallérra

14. A RÉGI BRASSÓ.

becsülték,[2] s midőn Brassó lakossága 15,000 főnél többet nem igen tehetett.[3]

Nagy körvonalaiban ez volt Brassó politikai és pénzügyi helyzete, midőn a főhatalmat ügyei intézésében azon férfiú vette kezébe, kinek nevéhez e város történelmének legemlékezetesebb lapjai fűződnek, s kinek fellépésével e

1 Stadthannenrechnungen. 1603—1607. Minden év végén összegezve találjuk a bevételt és kiadást, pl. 1605-ben a bevétel 23,803 frt, kiadás 24,781 frt, stb.

2 Basta jelentése Rudolfhoz 1602 deczember 21-dikéről. SZILÁGYI SÁNDOR: Erdélyi országgyűlési emlékek. V. köt. 177. l.

3 A legelső kimutatás Brassó népességéről 1771-ből ered. Brassó ekkor 17,563 lakost számlált. TARTLER-TRAUSCH: Collectanea. II. k. 725. l.

városnak az eddiginél sokkal kiválóbb, országos szereplése kezdődik.

III.

Weiss Mihály,[1] Brassó híres bírója, a szász nemzeti történetírás ünnepelt alakja, nem erdélyi, tehát nem is szász családból származott. Ő maga beszéli el naplójában, hogy atyja Weiss János Egerből, Csehországból vándorolt Erdélybe, s nőül vévén a medgyesi tanácsjegyző Wolf Lőrincz leányát, Gertrudot, hosszas vándorlás után Medgyesen telepedett le. Családi élete boldog volt; e házasságból leghíresebb fián, Mihályon, kívül három fiú: András, János és Mátyás és két leány, Margit és Katalin született. Házassága után felvétetett a medgyesi polgárok sorába. Esze és házassági összeköttetései kiváló állást biztosítottak számára új hazájában: mint Medgyes polgármestere fejezte be életét, 1586-ban.[2]

Fiai közül a legkiválóbb, ki hivatva volt a család emlékét Erdély történelmében megörökíteni: Mihály 1569 január 13-án született Medgyesen,[3] s mint későbbi képzettsége is eléggé bizonyítja, gondos neveltetésben részesült. Iskoláit szülővárosában kezdette meg, hol — mint a többi szász városokban — alsó fokú iskola már ekkor állott fenn. Tizennégy éves korában a kolozsvári iskolába került, még pedig úgy látszik a jezsuitáknak csak két évvel előbb felállított, de már is nagyhírű collegiumába.[4] Itt két évet

1 E kor szokása szerint ő maga is felváltva használja a Weiss, Fejér és Albinus neveket. Magyar nyelven írott leveleiben rendesen Fejér Mihálynak írja alá magát. A Rudolf király által 1589 márczius 21-kén kiadott, jelenleg a brassói ág. ev. gymnasium könyvtárában őrzött oklevél, mely őt a nemesi rangra emeli, szintén «Weiss aliter Feier»-nek nevezi.

2 Weiss naplója, i. h. 133. l.

3 Weiss naplója, i. h. 133. l.

4 Erre engednek következtetni a következő versek, melyeket egyik tanulótársa intézett hozzá, midőn Kolozsvárról ismét Medgyesre visszatérni készült:

töltött, s midőn 1585-ben szülői visszahívták, az alig tizenhat éves ifjú, korához képest sikerült latin versekben vett búcsút az iskola dísztermében tanítóitól és tanulótársaitól.[1] Különös dícsérettel emlékezik meg e költeményben tanáráról és magántanítójáról, Leschkircher Jánosról, ki a széptudományokban oktatója volt, s ki benne a verselés iránt haláláig meg nem szünő vonzalmat felébresztette.[2] Valószínűleg már kolozsvári tartózkodása alatt sajátította el a magyar nyelvet is, melyben, mint e nyelven tartott beszédei és e nyelven írott levelei mutatják, tökéletesen jártas volt. Egy évvel visszatérése után, 1586-ban, súlyos csapás érte. Az akkor Erdélyben általánosan dühöngő pestis elragadta előbb anyját, majd egy pár hónappal később atyját és őt magát is ágyba szegezte. A megpróbáltatás eme napjaiban a vallásban keresett vigasztalást; s lemondva az életről, de nem a költészet iránti hajlamról, elkészítette halálos betegen latin distichonokban síriratát.[3]

A sors azonban másképen határozott: hosszabb életet és más halált szánt neki. Hosszú szenvedés után felépült, s talán az atyjától öröklött nyughatatlan vándorlási hajlamnak engedve, vagy talán, hogy könnyebben felejtse a sors nehéz csapását, egy időre szülővárosát és Erdélyt elhagyta. Előbb mint írnok szolgált a később szomorú véget ért gróf Hardeggnél, ki ekkor Szathmár parancsnoka volt;[4] később

Tu redeas: nobis placeant ante omnia Musæ
Et placeat *vera religione* frui.

E költemény benne van a Weiss naplójának a brassói ág. ev. gymnasium könyvtárában levő, de nem eredeti kéziratában függelékképen.

1 Weiss naplójának id. kéziratában

2 Weiss naplójának idézett kézirata.

3 Ut mea vitalis dum spiritus ossa regebat,
Vivebam soli, spes mea, Christe! tibi.
Sic mihi, quæ dederas, dum viscera morte reposcis,
Emoriar soli, spes mea, Christe! tibi.
At precor ut vivi, sic tu velis esse Zachæi
Defuncti requies, partus et aura tui.

Weiss naplójának idézett kéziratában.

4 Weiss naplója, i. h. 144. l.

pedig Prágában a magyar királyi kanczelláriánál nyert alkalmazást. E prágai tartózkodás volt politikai iskolája; ez késztette elő későbbi működésére. Ha valahol, úgy itt bőséges alkalma volt politikai látkörének kiszélesítésére, hasznos ismeretségek kötésére, s hogy idejét jól használta

15. WEISS MIHÁLY CZÍMERE.

fel, hogy magát működési körében általánosan kedveltté,* s fiatal kora mellett is hasznossá tudta tenni, mutatja az, hogy a királyi kanczelláriánál a király és a haza javára

* A brassói ág. ev. gymnasium könyvtárában őriztetik Weiss emlékkönyve, mely barátaitól és ismerőseitől hozzá intézett emléksorokat tartalmaz, az illetők néválaírásával és czímerével. Prágai tartózkodása idejéből ott találjuk Samsinoczy János kanczelláriai titkár, Hosszutóthy Ádám kanczelláriai jegyző, Szombathelyi Gergely és mások neveit, meleg hangon írott emléksorok kíséretében.

kifejtett hű és buzgó szolgálatainak elismeréséül Rudolf őt 1589 márczius 21-én kelt oklevelében testvéreivel együtt medgyesi előnévvel nemesi rangra emelte. Saját erejéből emelkedett fel; nincs semmi tudomásunk arról, hogy családi vagy más összeköttetés segítette volna elő, s azért azon körülmény, hogy alig húsz éves korában az udvar őt ily kitüntetésre méltónak és érdemesnek ítélte, mindennél fényesebben bizonyítja korán nyilvánuló, nem közönséges tehetségeit.

Nemesi rangra emeltetése után Weiss nemsokára távozott Prágából. Talán ismeretszerzési vágy vonzotta őt Heidelbergbe, melynek iskolája már ekkor híres volt, s hol őt 1589 végén találjuk. Az akkor ott tartózkodó erdélyi főúri ifjak szíves barátsággal fogadták honfitársukat, Bogáthy Miklós és Hallerkői Tivadar szeretett barátjuknak nevezik.[1] Azonban heidelbergi tartózkodása csak néhány hónapra terjedhetett, mert már 1590 január végén ismét Prágában találjuk. Innen Rudolf császár ajánlólevelével ellátva,[2] hosszabb útra készült; beutazni szándékozott Németország különböző tartományait, s legelőször Bécset látogatta meg, hol Veráncsics Faustus-szal, a nagyhírű esztergomi érsek öcscsével s több előkelő magyar és horvát egyházi és világi úrral lépett ismeretségre és baráti viszonyba.[3] De tervezett németországi útja Bécsben hirtelen megszakadt. 1590 tavaszán alig két havi időzés után elhagyta az osztrák fővárost, s a külföldi utazásról teljesen lemondva, visszatért Erdélybe.[4]

Mi volt oka visszatérésének, biztosan nem tudjuk; ő

1 Weiss emlékkönyve az idézett helyen. Az idegenek között ott találjuk Farfax Aurelius, Erzsébet angol királynő tanácsosának, nevét.

2 Ez ajánlólevél a Weissra vonatkozó többi iratokkal együtt a brassói ág. ev. gymnasium könyvtárában őriztetik.

3 Weiss emlékkönyve i. h. Verancsics Faustustól bejegyezve a 10. lapot találjuk. Felül e mondat áll: Unum est necessarium és ez alatt Verancsics színezett czímere. Alól: Faustus Verantius suo Michaeli Feyr. 1590. Aprili.

4 Naplója i. h. 133. l.

maga naplójában csak sejtetni engedi. A kanczelláriai szolgálat bár számára kitüntetést, előnyös összeköttetéseket szerzett s talán anyagi előnyöket is biztosított,* mégsem elégítette ki. Ujdonsült nemes és protestáns volt s hozzá még nagyon fiatal ember, ki az udvarnál annyi vetélytárssal s előítélettel szemben alig remélylhette, hogy esze, tehetsége és nagyravágyásához mért állást foglalhasson el. Már kanczelláriai szolgálata alatt be kellett látnia, hogy tehetségeinek érvényesítésére, vágyainak kielégítésére szülőföldjén tágabb mező nyílik, hogy prágai tartózkodása alatt szerzett tapasztalatai és összeköttetései, Erdélyben s kivált a szászföldön, kiváló állásra képesítik. Összeköttetéseit szász honfitársaival, külföldi tartózkodása alatt sem szakította meg. Levelezésben állott testvéreivel, s miután a szászok köztudomás szerint a fejedelemség alatt sem szűntek meg az osztrák házzal jó viszonyt tartani fenn — hiszen még az általok is annyira magasztalt Bethlen Gábor alatt is Bécs felé kacsintgattak — Weissnak a királyi kanczelláriánál elég alkalma volt a szász nemzet vezérfiaival megismerkedni. Itt Erdélyben és pedig a szász földön reménylhetett, mint nemesi rangja, vagyona és tapasztalatai által kiváló férfiú, tehetségeihez, és ambitiójához méltó tért, s ha szülővárosa, Medgyes, szűkkörű politikai életével a letelepedésre nem is csábította, annál nagyobb készséggel ragadta meg az alkalmat, hogy az ipara és kereskedelme, gazdagsága, népessége és fontos földrajzi fekvésénél fogva oly kiváló Brassó polgárává lehessen. Ez alkalmat megszerezte neki Hector János, brassói senator és kereskedő, kinek prágai tartózkodása alatt több szolgálatot tett volt, s ki sietett a tehetséges fiatal embert Brassó számára megnyerni. Főképen Hector közben-

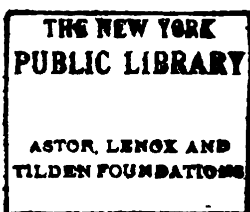
* Hogy atyjáról maradt-e rá vagyon, nem tudjuk; ő maga nem említi; de bizonyos, hogy tervezett németországi útjára, már mint tekintélyes, vagyonos ember indúl. Ilyennek tünteti őt fel Rudolf ajánlólevele. I. h.

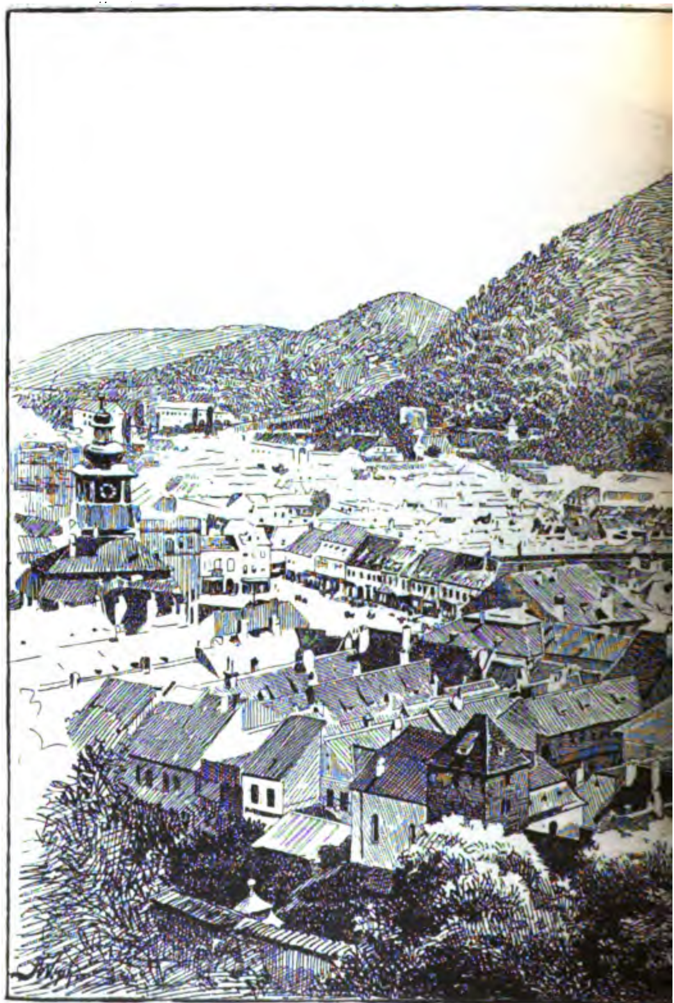
járására történt, hogy Weiss 1590 tavaszán Bécsből Brassóba utazott s ott Kemmel András egykori városgazda leányát nőül vévén, állandóan letelepedett.*

IV.

Midőn Weiss a brassói polgárok sorába lépett, egészen új légkörbe, új társaságba jutott. A királyi tanácsosok, kanczelláriai titkárok, fényes származású fiatal urak és előkelő papok helyett egyszerű iparosok és kereskedők vették körül, kikre nemesi rangja, előkelő összeköttetései és utazásaiban kiszélesedett látköre hatás nélkül nem maradhattak. A város kormányzata, mint láttuk, ez időben még teljesen az iparosok kezében volt. 1590-ben, midőn Weiss brassói lakós lett, egy szabó állott, mint biró a város élén, a senatorok, alig három litteratus ember kivételével, szűcsök, csizmadiák, tímárok, szabók és takácsok.** A dolgok természetes rendje hozta magával, hogy Weiss e körben magát hamar nélkülözhetetlenné tudta tenni, habár a szász városok hagyományos conservativ szelleme gyors fölemelkedése elé korlátokat szabott. Már 1591-ben felvétetett a communitas tagjai közé, de csak kilencz évi várakozás után, 1600-ban, emelkedett a senatorok sorába. Mint a communitas tagja, első rangú szerepet a város belügyeiben nem játszhatott, de politikai működését, melyre kanczelláriai szolgálata minden polgártársánál alkalmasabbá tette, már ekkor megkezdette. Bár nem volt szokásban, hogy a communitas tagja képviselje kifelé a várost, Weissnál kivételt tettek. Mint városa követe részt vett az 1594-ben augusztus 17-én Kolozsvártt megnyílt híres országgyűlésen, melyen Báthory Zsigmond az erdélyi feje-

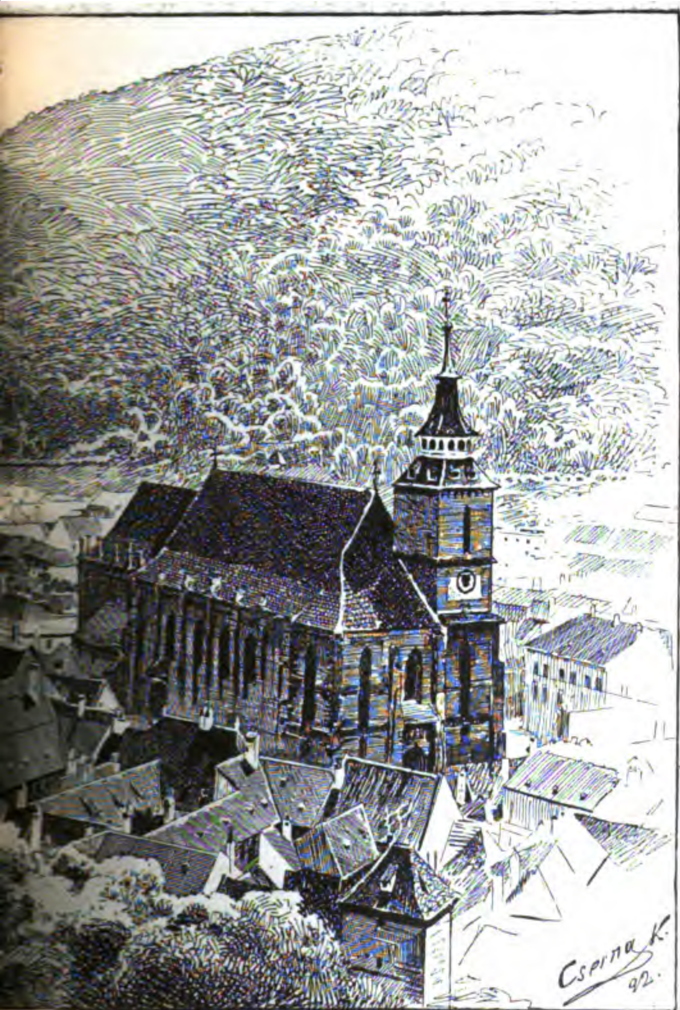
* Weiss naplója, i. h. 133. l.
** Weiss naplója, i. h. 135. l.

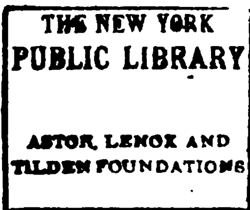
BRAS

Cserna K. e

ÁTKÉPE.

felvétele után.

delmek hagyományos török politikájával szakítva a német párthoz csatlakozott, s az ellenzék szavát vérben fojtotta el.[1] Ezen országgyűlésen ismerkedett meg Weiss a fejedelemmel, ki ezután a széles látkörű, a prágai viszonyokkal teljesen ismerős brassói polgár szolgálatát több ízben igénybe vette. Már 1595 elején Weisst azon követség tagjainak sorában látjuk, melyet Zsigmond Bocskay vezetése alatt Prágába indított, hogy Rudolffal, a véd- és daczszövetséget megkössék. Ez alkalommal, mint a követek megbizottja, valószínűleg, hogy Zsigmondot a tárgyalások meneteléről értesítse, január 20-án Prágából Kolozsvárra utazott. A fejedelem újabb utasításaival visszatért Prágába s csatlakozott követtársaihoz, kik Prágából Gráczba mentek át, hogy Mária Krisztina főherczegnőt Zsigmond számára nőül kérjék.[2] Ugyanezen nyár folyamán Kornis Gáspár moldvai expeditiójában találjuk, s mint a fejedelem megbizottja ő is jelen volt azon ünnepélyességnél, midőn Kornis Gáspár Zsigmond nevében és parancsából a letett Áron helyett Resován vagy Rezván Istvánt Moldva vajdájává nevezte ki.[3] Nem mondja egyenesen, de följegyzéseiből úgy látszik, hogy szemtanúja volt az 1595-iki győzelmes havasalföldi hadjáratnak, melyet feltünő részletességgel beszél el. Általában, mint naplója mutatja, élénk érdeklődéssel kísérte az eseményeket, melyeket Zsigmond politikájának változása benn az országban és kinn előidézett, habár ő maga cselekvő részt azokban ezután nem is vett. Zsigmond szeszélyes, zsarnokságra hajló jelleme visszatetszést keltett föl benne; nem sokat tartott felőle, sőt — ha nem is egészen egyenesen — eszelősnek nevezte.[4] Feltünő, hogy kanczelláriai szolgálata és a hagyományos

1 Weiss naplója, 136., 138. l.

2 Weiss naplója, i. h. 144. l. és Rudolfnak Prágában 1595 jan. 20-kán Weiss számára kiadott menlevele. A brassói ág. ev. gymnasium könyvtárában.

3 Weiss naplója, i. h. 145. l.

4 Midőn Zsigmond 1598-ban Erdélyből távozott, Weiss az ország átvételére Prágából kiküldött német biztosok által a következő verset csináltatja:

szász politika ellenére Zsigmond német politikája nem keltett föl benne semmi lelkesedést, s ha e politika helyessége felől nem is nyilatkozik, az eszközöket, melyekkel a fejedelem azt érvényesítette, elítéli. Naplójában, bármily futólag jegyzi is föl az eseményeket, nem titkolja el rokonszenvét azon férfiak iránt, kik Zsigmond német politikájának áldozatúl estek. Kegyelettel emlékezik meg a Zsigmond által lefejeztetett Kendi Sándor, Kendi Gábor, Iffjú János és Forró Jánosról, de különös sajnálattal említi Kovasóczy Farkast, mint jámborsága és tanúlmányai által kiváló férfiút.* Már ezen időben kezdődik összeköttetése a szomszéd havasalföldi és moldvai vajdákkal és főemberekkel. A Zsigmond által méltóságától megfosztott és egy ideig Brassóban a Hirscher János házában őrizett Áron vajdát — mint maga mondja, jó ismerősét — gyakran fölkereste s mint előbb a Kendiék esetéből, úgy most az Áron vajda szomorú sorsából is azon tanúlságot merítette, hogy sem a tanácsurak, sem a fejedelmek helyzete nem írigylésre méltó. Visszariadt az udvari élettől, mely megégeti azokat, kik közelében vannak, s bár képessége és hajlama egyiránt politikai működésre ösztönözték, előnyösebbnek tartotta egyszerű brassói polgárnak maradni, mint az udvarnál külsőleg fényes, de ezer veszélylyel járó állást foglalni el.** Erdély szerencsétlen napjai 1598 után,

Heut ist der vierte Aprill
Man schickt den Narren wohin man will.

Naplója, i. h. 150. l.

* Naplójában, i. h. 144. l.

** Aula suis rapidos imitatur moribu s ignes
Errat ad hanc facilem, qui putat esse viam.
Ureris, proprius quoties accesseris, at mox
Algidus horrebis si procul abfueris.
Ergo frequens aulæ cave ne sis hospes eandem
Ne fugias, fœlix si cupis esse diu.

Irta sajátkezűleg egy könyv hátsó lap-jára, melyet később a brassói iskolának ajándékozott, s mely jelenleg is az ág. ev. gymnasium könyvtárában őriztetik. A könyv Rotterdami Erasmus munkája: Apophlegmatum libri octo. Antwerpiæ. 1540.

16. MIHÁLY VAJDA ARCZKÉPE.

Báthory Endre és Székely Mózes, meg annyi főnemes erőszakos halála még inkább megerősítették ezen meggyőződésében.

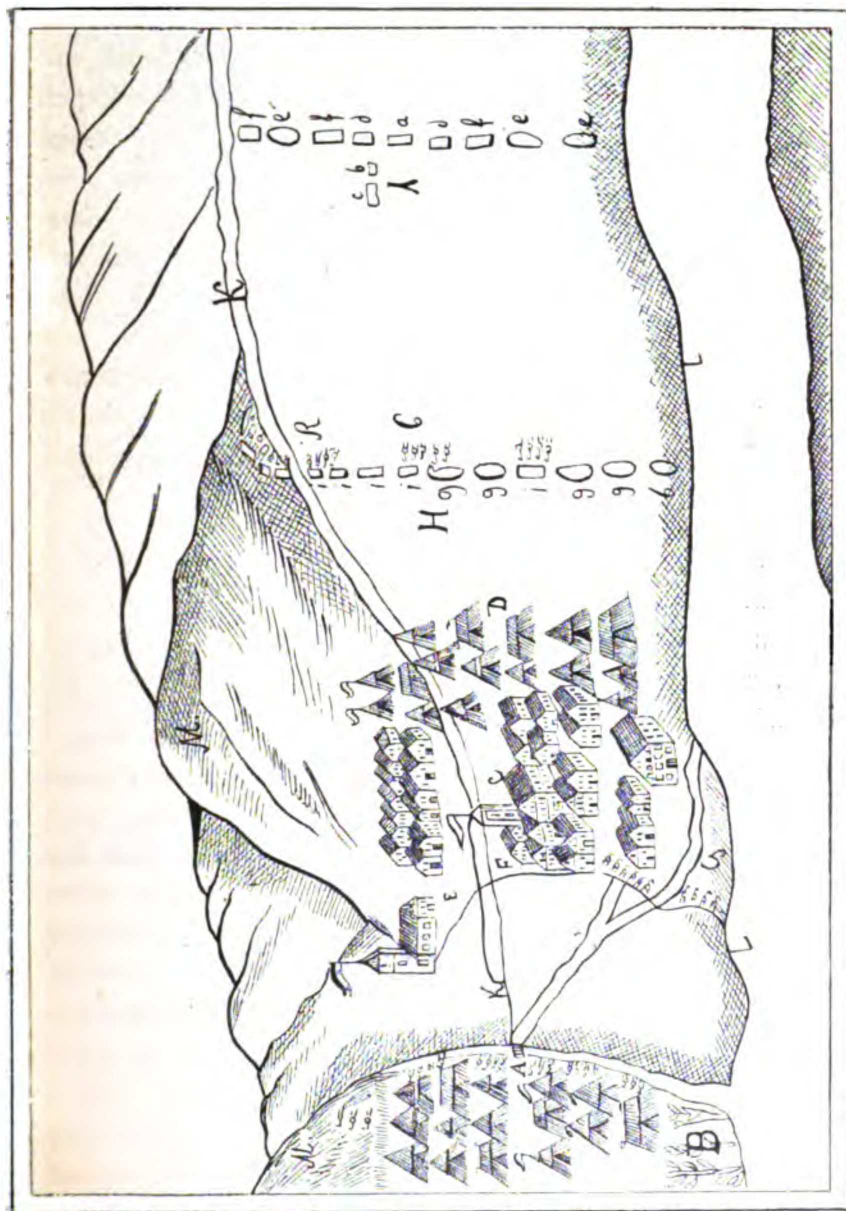
Nagyobb befolyása Brassó ügyeire akkor kezdődik, mikor Zsigmond ingatag politikájának következményeképen Brassóra és az egész országra Mihály vajda zsarnoksága nehezült. Az 1600-dik évre választatott be első ízben a senatorok közé, s mint legfiatalabb senatornak a városi középületek, nevezetesen a várfalak és bástyák jó karban tartása jutott feladatáúl. Az oláh vajda uralma époly kevéssé tetszett a brassóiaknak, mint az erdélyi nemességnek; s a haza lealáztatását Weiss is mélyen érezte. Gyűlöletének az idegen uralom iránt kifejezést adott az általa vezetett számadási könyv első lapján a következő latin versben:

Barbara progenies dum nos vicina Valachus
Vexat, crudelisque improbitate regit.
Tunc sensere graves cives cum plebe ruinas, etc.*

Igaza volt. Mihály vajda uralma súlyosan nehezedett Brassóra, mint általában Erdélyre. A rendes adón kívűl harminczezer tallért hajtott fel a várostól, melynek vendégszeretetét is 1600 márczius 1-től márczius 16-ig hétezer főre menő kíséretével együtt igénybe vette.** Ezt megelőzőleg, mindjárt a schellenbergi ütközet után 15,000 tallért vett föl a várostól kölcsön ürügye alatt, s midőn brassói tartózkodása alatt a tanács ezen összegnek levonását kérte az adóból, a vajda haragra gyuladva szokása szerint kardjára csapott, szemére hányta a senatoroknak, hogy nejeikkel, gyermekeikkel, vagyonukkal és életökkel az ő tu-

* Schaffnerrechnungen. 1600. Városi levéltár.

** TRAUSCH: Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. Pars 1. 152., 154. l. CZAUK szintén brassói évkönyv-író 18 napra teszi Mihály vajda brassói tartózkodását. (Deutsche Fundgruben. N. F. 118. l.) Weiss naplójában csak tíz napra. (I. h. 152. l.)

17. A MIRISZLÓI CSATA TERVE.

lajdonát képezik; kardjával szerezte meg őket s azzal fogja őket kormányozni.*

Nem csoda ezek után, ha a brassóiak a vajda uralmával épen nem voltak megelégedve; de az elégedetlenségre volt nekik más okuk is. Mint az egész országban, úgy Brassóban is Mihály vajda hatalomra jutásával az alkotmány sánczain kívűl eső oláh nép megmozdúlt; reményeket kezdett táplálni, sőt helyenként kísérletet is tett az addig fennállott politikai és társadalmi viszonyok megváltoztatására. A Brassó egyik külvárosában az úgynevezett Bolgárszegben lakó oláhok is megpróbálták 1600 október 1-én a várost meglepetéssel kezökbe keríteni. Támadásuk azonban visszaveretett;** és a város, mely már ekkor különben is elpártolt volt Mihály vajdától, most fokozott buzgalommal csatlakozott a vajda ellen országszerte támadt mozgalomhoz. A Tordán összegyűlt nemesség fölhívására a brassóiak is, mint a többi szászok, már szeptember közepén elszakadtak Mihály vajdától s ugyanakkor, midőn Basta és a nemesség a vajda hadseregét Miriszlónál legyőzték, a brassóiak Bloch senator vezetése

* A császári biztosok jeientése 1600 márczius 13-ról. SZILÁGYI S.: Erdélyi országgyűlési emlékek. IV. 371. l.

** TARTLER-TRAUSCH: Collectanea. I. 388. l. Két évvel később 1603-ban Weiss, mint a város jegyzője ez esemény emlékére a városnak Bolgárszeg felé néző falára a következő verset iratta:

Als uns das wilde Volk der tölpischen Wallachen
Die Nachbarschaft sehr schlimm und feindlich thäte machen,
Indem sie ihren Sinn in Grausamkeit verkehrt,
Und sich gar trotziglich hat wideruns empört.
Damals so hat die Leuth von den die Stadt bewohnet,
Sehr grosses Ungemach und Unfall nicht verschonet,
Dieweil Gott und das Glück es damals so beschlossen
So dasz wir gewaltiglich auch wären eingestossen
Und aber um die Zeit, da wir den Fall erlitten
Regiert das Oberhaupt Herr Hirscher voller Sitten
Hat auch schon emsiglich regiert fünf ganze Jahr
Und oft durch seinen Rath vertrieben grosz Gefahr
Und hat zwar wiederumb die Sorg der Obrigkeit
Sehr eiligst aufgerichtet und glücklich ausgebreit
Dieweil ist aller Sinn aufs beste st ets gerichtet
Und jeder war zugleich dem Vaterland verpflichtet.

E versek TARTLER szerint, habár megrongálva, még a múlt század elején is olvashatók voltak.

alatt a bodzai szorosnál verték vissza a vajda segítségére siető oláh hadakat.*

A Mihály vajda elűzetését követő zavaros időszakban, a német és török párt küzdelmében, Brassó ellentétben a többi szász városokkal, nevezetesen Szebennel, nem anynyira vonzalomból, mint inkább a körülmények kényszerítő nyomása alatt a nemzeti fejedelemség ügyét képviselő török párthoz csatlakozott. Zsigmondnak, kit a kolozsvári országgyűlés 1601 február 3-án ismét fejedelemmé választott, újra meghódolt s ragaszkodott hozzá még a szerencsétlen goroszlói ütközet után is, midőn Zsigmond Moldvába menekülve Basta és Mihály vajda hadai csaknem az egész országot dúlva és pusztítva elárasztották. E pillanatban Brassó az ország délkeleti határán elhagyatva, önerejére utalva állott, s csatlakozása Bastához és Mihályhoz, vagy a Moldvából török segítséggel visszatérni szándékozó Zsigmondhoz, az ország birtokát illetőleg mindkét pártra nagy fontosságú, de a városra magára mindkét esetben ezer veszélylyel járó lépés volt. Azok után, mit a brassóiak Mihály vajdától szenvedtek és a mit róla állítottak — joggal vagy jog nélkül ma már nehéz volna eldönteni —, hogy t. i. a város előkelőit megöletni s a várost önkormányzatától megfosztani szándékozott,** Mihály uralmának visszatérése a legnagyobb rémülettel töltötte el őket. Egyiránt rettegtek a vajdától, mint baráttól és ellenségtől; s ez volt a főok, miért Bastához csatlakozni vonakodtak. A szövetségesek között támadt féltékenység, s ennek következményeképen Mihály vajda meggyilkoltatása a tordai táborban nagy félelemtől szabadította meg a várost, de helyzetének nehézségeit nem oszlatta el. «Így veszszen el más is, ki ilyeneket cselekszik», kiált fel egykorú brassói

* Czauk. i. h. 119. l. Weiss naplója, 138. l.

** Chronicon Fuchsio-Lugino-Oltardinum. P. 1. 170. l.

krónikás,* s Weiss, ki a vajdának heves ellenségei közé tartozott, följegyeztette e nevezetes napot, a vajda meggyilkoltatásának napját,** de azért a brassóiak még sem csatlakoztak Bastához. Jól tudták, hogy Zsigmond ügyét a török felkarolta, hogy a Moldvába menekült fejedelemnek számos híve van az országban, s mivel tudták azt is, hogy a török győzelme esetén ennek boszúja első sorban a Barczaságot érné, tanácsosabbnak látták egyelőre semleges állást foglalva el, bevárni az események fejlődését. Zsigmond és Basta egyiránt csatlakozásra hívták fel őket; de míg Basta megelégedett a levélírással és a kegyelemígéretekkel, addig Zsigmond megjelenése a Barczaságon a habozó várost újra a nemzeti ügy zászlajához kötötte. Rövid tárgyalások után Zsigmond 1601 szeptember 6-án bevonúlt Brassóba és a várost egyideig a nemzeti ellentállás központjává tette, az osztrák hatalommal, a német párttal szemben.

Brassó pártállása Zsigmond mellett nem vonta maga után a többi szász városok csatlakozását. Szeben visszautasítva a brassói tanács felszólítását, hogy a fejedelemhez álljon, továbbra is a német párt központja maradt s ezzel beállott a különben annyira egyetértő szász nemzet kebelében is a szakadás. Brassó megnyerése Zsigmondnak, eltekintve attól, hogy az ország délkeleti részét kezébe juttatta, pénzügyi tekintetben nagy előnyöket biztosított. E várostól kapta a háború folytatására szükséges pénzt oly időben, midőn az ország nagy része Basta hatalmában levén, a rendes fejedelmi jövedelmek csaknem teljesen

* U. az. P. 1. 190. l.

** Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. P. 1. 190. l. Aligha Weisstól nem ered a vajda halálára írott és ugyanott olvasható következő vers:

Imperio, rapto partum, cito diffluit; omnis
Vis injusta perit, nec diuturna manet.
Sic oppressores pereant, sævique tyranni,
Imprecor hoc hosti patria terra tuo.

Pugnando ob patriam patientes uulnera, Ductor
Inter es egregios, strenue BASTA, Duces.
Hinc. tua Trax verpus dudum qui sentit et horret
Inclyta pugnaci facta patrata manu;
Hungarico, æternam segetem, fugiturus ab Istro
Præbebit laudi maioriemque tuæ

18. BASTA GYÖRGY ARCZKÉPE.

elapadtak. Brassó a fejedelemért ennek harmadszori rövid uralkodása alatt igen sokat tett. 1601 szeptembertől 1602 juliusig 54,054 forint adóról ad Zsigmond nyugtát a városnak,[1] mely azonkívűl ezen idő nagyobb része alatt személye és udvara ellátásáról is gondoskodott. Nem alaptalanúl dicsekedett Weiss egy későbbi beszédében, hogy: «marhánkat, pénzünket, ezüst művünket kíméletlenűl oda adók neki, hogy hadat tarthasson és a dominatust hazánkban obtineálhassa»,[2] e háborút Zsigmond valóban Brassó pénzével folytatta. Viszont azonban a fejedelem is méltányolta a város áldozatkészségét. Elengedte azon 800 frtot, melyet a város évenként a törcsvári uradalomért a török adóba fizetni tartozott, pénzverési joggal ruházta fel[3] s megajándékozta Fogaras vidékén a pojánai uradalommal.[4]

Zsigmond ingatag jellemét azonban az utolsó évek keserű tapasztalatai sem tették szilárddá, s ez alkalommal is ép oly könnyelműen adta fel Erdély függetlenségét, mint a mily könnyelműen ragadta annak megvédelmezését kezébe. Beleunva a háborúba, már 1602 juniusban újra kiegyezett a prágai udvarral s elhagyta végképen az országot, melyre szerencsétlen politikája annyi szenvedést árasztott. Erdély újra Basta keze alá kerűlt, s Brassó, mely a nemzeti fejedelemség ügyét a német párttal szemben felkarolta volt, nem alaptalan aggodalmakkal nézett a jövő elé. Zsigmond közbevetette ugyan magát a város érdekében, de többet használt a tábornok haragjának lecsillapítására azon ezer arany értékű serleg, melylyel az aggódó városi tanács őt megtisztelte.[5] 1602 julius 30-án a város hűséget esküdött Rudolfnak s késő áttérésének büntetéseképen kölcsön ürügye alatt 25,000 forintot fizetett.[6] Mert

1 Városi levéltár 620. sz.
2 Naplója, i. h. 175. l.
3 Városi levéltár, 619. sz.
4 Városi levéltár, 618. sz.
5 Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, P. 1. 204. l.
6 U. az. P. 1. 211. l.

a német kormány ép úgy rászorúlt Brassó pénzére, mint előbb Zsigmond. A következő 1603-dik év február havában Basta ismét 17,000 frt kölcsönt vett fel a várostól készpénzben, posztóban és gabonában, miért viszont a császári biztosok a haszonbéreket és az adót kötötték le és a város területén elhelyezett katonaság elvonását ígérték meg.*

A nyugalom és a béke azonban Rudolf uralmával korántsem tért vissza az országba. A Basta vallonjai és hajdúi által iszonyúan elpusztított ország még egy végső erőfeszítést tett a német uralom lerázására, s a nemesség és

19. RUDOLF KIRÁLY ALÁIRÁSA.

a székely nemzet egy része á török pártfogással és segítséggel megjelent Székely Mózeshez csatlakozott. Újra megkezdődött a küzdelem, s midőn Basta Székely hadai elől az országból kivonulni kényszerűlt, a német uralom zászlóját a Basta által beültetett s a prágai udvarral szoros szövetségben álló Serbán Radul oláh vajda vette kezébe. A Barczaság szép síkja lett a döntő küzdelem színtere s Brassó az egymással szemben álló német és török párt között ismét nehéz helyzetbe jutott. A városi tanács a keserű tapasztalatokon okulva, szeretett volna semleges maradni; de az adott viszonyok között ez nem volt ke-

* SZILÁGYI S.: Erdélyi országgyűlési emlékek. V. k. 203. l.

resztűlvihető. Székely Mózes felhívására, hogy a Barczaságot a tatárok és törökök pusztításától megóvja, kénytelen volt 150 katonát és ágyúkat küldeni a fejedelem táborába. A hűségeskü letételét azonban csak akkorra ígérte, a mikor a fejedelem az egész országot, nevezetesen Szebent is, hol még mindig német őrség volt, kezébe keríti.[1]

A papírosmalom mellett 1603 julius 17-én vívott ütközet, a hős fejedelmet az erdélyi nemesség színe virágával s az ország függetlenségével együtt sírba vitte s bekövetkezett Brassóra is előbb az oláh vajda, majd a brassói győzelem hírére visszatért Basta boszúja. Radul, mindjárt a kivívott győzelem után, hadi és élelmi szereken kívűl 20,000 forint készpénzt csikart ki a várostól; féktelen zsoldosai pedig Erdély délkeleti részeiből különösen a Barczaságból és Brassó külvárosaiból iszonyú zsákmányt harácsoltak össze. Csupán Brassóból 3000 lovat vittek el s mintegy 100,000 erdélyi szarvasmarhát hajtottak át Havasalföldre.[2] De még súlyosabb volt Brassóra Basta boszúja. Radul győzelme a hatalmat újra kezeibe juttatván, a dévai országgyűlésen 80,000 frt hadi sarczot vetett ki Brassóra, elpártolásáért,[3] holott jegyzi meg helyesen Weiss, nem mi hagytuk el őt, hanem ő hagyott el minket.[4] Rudolf kegyelme később elengedett ugyan ezen összegből 20,000 forintot, de a város kénytelen volt kapuit a német őrség előtt megnyitni, s önkormányzatát egy időre elvesztette. Basta a város kormányzójává egyik vallon kapitányát, Beaurit, a Mihály vajda gyilkosát, nevezte ki.[5]

Ezzel, mint egész Erdélyben, úgy Brassóban is kezdetét vette Basta szomorú nevezetességű uralma, mely tel-

1 Weiss naplója, i. h. 153. l.
2 Weiss naplója, i. h. 159. l.
3 Szilágyi S.: Erdélyi országgyűlési emlékek. v. k. 236. l.
4 Weiss naplója, i. h. 167. l.
5 Ugyanaz u. o. 164. l.

jességgel nem volt alkalmas arra, hogy az erdélyiek előtt Rudolf kormányát népszerűvé tegye. Brassót és az egész Barczaságot a zsold hiányában rettenetesen garázdálkodó vallon és német katonaság szállotta meg, számszerint 12,000 ember; az önkormányzatától megfosztott város, teljesen a Bastától kinevezett kormányzó rendeleteitől függött.[1] Mint egyebütt, úgy itt is megjelent a katonai uralommal karöltve az ellenreformatio kísértő szelleme is. A jezsuiták felkeresték Brassót is s nem rajtok vagy a vallon kapitány jóakaratán, hanem a Basta eszélyességén múlt, hogy a város nagy templomát kezökbe nem kerítették és az ellenformatiót a Barczaságon is meg nem kezdették.[2] Annál súlyosabb volt a pénzügyi teher, mi a katona-uralom alatt Brassóra nehezedett. Az elővárosokban elhelyezett német katonaság hetenként 1800 forintjába került a városnak,[3] a gubernator ellátása élelmi szerekkel naponként átlag hat forintba, fizetése készpénzben havonként száz forintba,[4] nem számítva a 60,000 frt büntetéspénzt, melyet a város e költségeken kívül Bastának beszolgáltatni tartozott. Nem csekély összeget képviseltek továbbá az ajándékok a vallon tiszteknek és a polgári biztosoknak, kik úgy látszik ehhez valóságos jogot formáltak. Mindenik a városban megforduló vallon tiszt megkapta az ajándékot a várostól, ezüsttel kivert kardokban, perzsa szőnyegekben, kocsikban, ezüst poharakban stb.[5] 1604 márczius 10-én maga Basta is meglátogatta Brassót fényes kísérettel, hogy itt értekezletet tartson Radul havasalföldi vajdával, ki márczius 12-én érkezett a városba szintén nagy kísérettel és Basta parancsára a városi tanács által fényesen fogadtatva. E találkozás összes költségeit a

1 Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltard. P. I. 226. l. Weiss naplója, i. h. 164. l.

2 Stadthannenrechnungen. 1604 jan. 31. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. P. I. 228. l.

3 Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. P. I. 218. l.

4 Stadthannenrechnungen. 1604-ből.

5 Stadthannenrechnungen. 1604-ből.

város viselte. Négy nap alatt, míg a tábornok és a vajda együtt voltak, ellátásukra a város 4946 forintot adott ki [1] és a távozó Radult Basta parancsára hadi szerekkel, lőporral és golyóval látta el, Bastát pedig főembereivel együtt fényesen megajándékozta.[2] Viszont Basta is éreztette most kegyelmét a várossal: eltávozása előtt visszaadta a város önkormányzatát, a kormányzót állásától felmentette s ugyanazon év augusztus végén a vallon csapatokat is kivonta a Barczaságból.[3]

Mint fiatal senator élte át Weiss Mihály e szomorú éveket, Báthory Endre bukásától 1605-ig; de hogy minő része volt ezen idő alatt a város ügyeinek intézésében, adatok hiányában nehéz megállapítani. Naplója 1600-tól 1603-ig feltünően hézagos és a városi levéltárban is a városgazdai számadások épen ezen évekről teljesen hiányzanak. A mi kevés rá vonatkozó adatot ez évekből ismerünk, az élénk részvételét bizonyítja a város belső ügyeiben és az általános országos ügyekben. Jelen volt a szerencsétlen goroszlói ütközetben,[4] s Zsigmond brassói tartózkodása alatt élénk diplomácziai tevékenységet fejtett ki, hogy a fejedelemnek Bastával szemben Havasalföld támogatását megszerezze. E czélból 1601. szeptember végén, vagy október elején Havasalföldre utazott s bár Basta is mindent elkövetett, hogy ez országot a bécsi udvar részére vonja, Weissnak sikerült a legbefolyásosabb bojárokat a Zsigmond ügyének megnyerni. Kulcsár Radul, Stroia és Radul Floriezkul, kik ekkor az országot kormányozták, kijelentették, hogy készek a fejedelmet Bastával szemben

1 Stadthannenrechnungen. 1604 márczius.

2 Weiss naplója, i. h. 169. l. és Stadthannenrechnungen. 1604 márczius. A város által ekkor Bastának és környezetének adott ajándék összes értéke 798 frtra ment. A tábornoknak a város 133 frt 50 denár értékű posztóval kedveskedett; Hoffman biztosnak egy pár ezüst kupával; a szállásmesternek 40 frt értékű karddal; Hőfl ezredesnek 2 szőnyeggel stb.

3 Weiss naplója, i. h. 172., 173. l.

4 Az 1606-ki városgazdai számadások egy adata szerint.

a legerélyesebben támogatni s feltételül csak azt tűzték ki, hogy Zsigmond ne erőszakolja rájok a szerfölött gyülölt Simon vajdát, Jeremiás moldovai vajdának testvérét. Csakhogy Zsigmond már esküvel volt lekötve Jeremiásnak és Simonnak s Weiss minden kisérlete, hogy a fejedelmet Simon ügyének elhagyására birja, sikertelen maradott.[1] Így maradt el a szövetség Havasalfölddel, mely különben is e pillanatban Zsigmond ingatag jelleme mellett nem sokat használt volna az országnak. Ugyanazon év novemberben Weiss, hogy a város pártállását Zsigmond mellett a Bastával tartó Szebennel szemben igazolja, 1601 novemberben a brassói tanács megbízásából Szebenbe utazott[2] s talán az ő felvilágosításainak a Zsigmondnak kilátásba helyezett török segélyről, lehet tulajdonítani, hogy a szebeniek ugyanakkor a Zsigmondhoz utazó és a szebeni német őrség által elfogott török követség szabadon bocsáttatását kieszközölték. Ugyancsak őt bízta meg a tanács Zsigmond utolsó lemondása után 1602 juliusban azzal, hogy a Brassóra neheztelő Bastát kiengesztelje, mely feladatnak, valószínüleg nem annyira ékesszólása, mint inkább a város nevében felajánlott gazdag ajándék segítségével meg is felelt.[3] Ugyanezen év deczemberben ő képviselte Brassót a fejérvári országgyülésen, valamint a következő 1603 februárban a kolozsvári országgyülésen.[4] A Székely Mózes által ezen évben támasztott mozgalom Brassóban érte, és mint polgártársai közül többeknek, úgy neki is alkalma nyílt a papirosmalomnál vívott szerencsétlen ütközet alkalmával fogságba esett nemesekkel szemben részvétét éreztetni. Saját pénzével váltotta ki Radul zsoldosainak kezéből a fiatal Allia

1 Weiss önéletrajzi adata 1605-ből. Szamosközy történeti feljegyzéseiből. Történelmi Tár, 1892. évf. 4. füz. 577. l.
2 Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. P. 1. 199. l.
3 Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. P. 1. 210. l.
4 Weiss naplója, i. m. 152—157. l.

Farkast, s jóllehet Basta a többi foglyokkal együtt ennek kiadatását is követelte, Weissnak elég bátorsága volt azt megtagadni és Alliát szabadon bocsátani. Ő maga jegyzi meg naplójában* — hol Allia kiváltását és szabadon bocsátását elbeszéli — hogy bizony sok baja volt ezen dolog miatt; de tekintélyét és egyszersmind ügyességét is mutatja, hogy az akkor nem méltatlanúl rettegett Bastával büntetlenűl daczolhatott. A sors különös szeszélye hozta magával, hogy nehány év múlva ugyanezen Allia Farkas áll a brassóiakkal szemben, mint fővezér, a földvári ütközetben, melyben Weiss a csatával együtt életét is veszítette.**

Kétségtelen, hogy ezen Erdély és Brassó történelmében egyiránt szomorú évek eseményei Weiss Mihály politikai nézeteinek fejlődésére mély és állandó benyomást gyakoroltak. Az egymást rohamos gyorsasággal követő kormányváltozások, a három nemzetnek ez idő alatt több ízben nyilvánúlt meghasonlása, bizalmát a központi hatalomban és a három nemzet uniójában mindinkább meggyöngítették s mindinkább megérlelték benne azon meggyőződést, hogy a szász nemzet, de különösen Brassó önálló politikára van utalva. Természetes, hogy az eszme, mely őt ép úgy mint polgártársait vezette, nem az ország általános érdeke, hanem a szász nemzet, első sorban pedig Brassó specialis érdeke volt. A központi hatalom sajnálatos gyöngesége és a város exponált fekvése mindenesetre érthetővé, sőt bizonyos fokig menthetővé teszi a körültekintő, óvatos politikát, mely mindig a hatalmasabb-

* I. h. 159. l.

** Bethlen Farkas beszéli (Hist. Transsil. v. k. 205. l.), hogy a brassói csata után Radul zsoldosai Székely Mózes levágott fejét a városba hozták, hol az meggyalázva a piaczon hevert, mindaddig míg Weiss kertjében el nem temettette. Az elbeszélés első részét a brassói krónikák is bizonyítják, de a második résznek hitelességét, hogy t. i. Weiss temettette volna el a szerencsétlen fejedelem fejét, kétes értékűvé teszi azon körülmény, hogy az egykorú brassói krónikások mit sem tudnak róla, sőt maga Weiss sem említi naplójában.

nak adott igazat, s melynek egyetlen czélja volt a várost a minduntalan környező veszélyből a lehető legkevesebb áldozattal szabadítani meg. De Weiss itt nem állapodott meg.

A közelmult évek politikai és hadi eseményei megtanították őt a havasalföldi vajdák politikai állásának nagy fontosságát Erdély ügyeire kellőleg méltányolni. Nem kerülte el figyelmét, hogy minő fényes sikerrel avatkoztak Mihály és Radul vajdák az erdélyi török és német párt

20. SERBÁN RADUL VAJDA ALÁIRÁSA.

küzdelmébe s belátta, hogy Brassó földrajzi fekvésénél fogva első sorban érdekelve van a szomszéd állam politikáját ismerni s annak uraival minden körülmények között jó viszonyt tartani. A havasalföldi és moldvai eseményeket még egyszerű brassói polgár korában figyelemmel kísérte; mint feljegyzései mutatják, már ekkor voltak mindkét országban tekintélyes összeköttetései; s az utolsó évek eseményei, első sorban Serbán Radul pártállása a bécsi udvar mellett, ez összeköttetéseknek még buzgóbb ápolására ösztönözték. A mily hasznos lehetett Brassóra a szomszéd

havasalföldi vajda mint barát és szövetséges, époly veszedelmesnek bizonyúlt be mint ellenség, nemcsak politikai, hanem kereskedelmi tekintetben is. És ez utóbbi körülmény Brassóra életkérdés volt. Radul vajdát a város iránt lekötelezni, barátságát a város részére biztosítani: ez a brassói tanács és a Weiss Mihály főtörekvése 1603 után; és törekvésökben, mint a bekövetkezett események bizonyítják, czélt is értek.

Már 1604-ben Radul és Basta brassói tartózkodása alkalmával a tanács feltűnő szívességet és előzékenységet tanúsított a vajda iránt: a Bastától ráparancsolt, tehát köteles ajándékokon kívűl értékes ezüst kupákkal tisztelte meg vendégét.[1] Ezen időtől kezdődik azon szívélyes viszony, mely a későbbi években a város és a vajda között számtalanszor nyilvánúl, s kétségtelen, hogy e politikai irányt a brassói tanácsban főképen Weiss Mihály képviselte. Ő volt az, ki a város megbízásából 1604 októberben Radul vajdát fölkereste, s rámutatva a város és a vajda között fennállott ellenséges viszonyból származott kölcsönös hátrányokra és bajokra, és a barátságos viszony szükségességét mindkettőjökre nézve hangsúlyozva, a vajdát és bojárjait a Brassóval kötendő barátságra rábírta.[2] Későbbi adatok arra mutatnak, hogy a város és a vajda között most formaszerint véd- és daczszövetség köttetett.[3] Weissnak ezen alkalommal sikerült a vajdát — ki a brassói senator nem közönséges tehetségeit méltányolni tudta — Brassó és a maga részére teljesen megnyerni. Mint jó barátok váltak el s összeköttetésük állandó maradott. Ezután Weiss Mihály a tergovist-i udvarnál mindig szívesen látott vendég volt, kit a vajda nemcsak politikai ügyek

1 Stadthannenrechnungen. 1604 márcziusról.

2 Weiss naplója, i. h. 173. l. és Stadthannenrechnungen. 1604 októberről.

3 Weiss ezt nyiltan nem mondja; de hivatkozás van e szövetségre Mychne Radul 1612-ki szövetséglevelében. Városi levéltár. 772. sz.

tárgyalásánál, hanem e kor legkedveltebb szórakozásában, a vadászatnál is szívesen látott oldala mellett.*

Már ekkor a brassói senator vagyoni állásánál fogva is jelentékenyen kiemelkedett a közönséges polgárok sorából. Vannak történelmi alakok, kiknek magánélete ép úgy felhívja a történész figyelmét, mint nyilvános, polititikai élete, s kiknél e kettő oly szoros összefüggésben áll, hogy egyik a másik nélkül nem is érthető. Weiss Mihály nem tartozik ezen alakok közé; de a dolog természeténél fogva a magán ember élete és működése a politikusétól teljesen nála sem választható el. Társadalmi állásának következményeképen kora évkönyvírói és krónikásai előtt politikai működése minden más tevékenységét háttérbe szorította; a mit róla tudunk, a mit kortársai róla följegyeztek, az mind a politikusra vonatkozik. A mily tisztán áll előttünk politikai pályája, ép oly keveset tudunk magán életéről. Néhány adatot ő maga őrzött meg naplójában s ezek is a mily hézagosak, ép oly kevéssé érdekesek. Egy vagyonos, előkelő polgárt tüntetnek fel ezen adatok, ki kötelességének tartja, tevékenységét első sorban városa közügyeinek szentelni; de a ki e mellett nem feledkezik meg családi ügyeiről sem, nevezetesen vagyonának gyarapításáról. Nem csupán tevékeny városi tisztviselő, hanem ügyes és szerencsés kereskedő is. Úgy látszik, működését e téren már Prágában kanczelláriai szolgálata alatt kezdette meg; erre mutat legalább szoros összeköttetése Hector János brassói senator és kereskedővel; s személyes nagyravágyása mellett valószínűleg Brassó kedvező kereskedelmi viszonyai is közreműködtek arra, hogy e várost hazájának válaszsza. Politikai érdek és ambitio mellett a kereskedelmi érdekek is Moldva és Havasalföld felé vonzották s első összeköttetései a moldvai és havasalföldi vajdák ud-

* Így hívja meg 1606 novemberben halászatra és vadászatra. Weiss naplója, i. b. 195. l.

varával és e két ország bojárjaival nem annyira politikai, mint inkább kereskedelmi természetűek voltak. Innen szerezte be az akkor nagyon kedvelt moldvai és török lovakat, melyek az akkori viszonyok között magas áron keltek el Erdélyben.* E mellett a várossal is folytatott üzletet; a lovak, melyekkel a követségben járó senatorok utaztak, az ő istállójából kerültek ki.** Hogy kereskedelmi ügyei szerencsésen folytak, mutatja az, hogy a város határán kívül Fogaras vidékén is szerzett birtokot: az ohobai uradalmat, mely később hűtlenség bűne miatt tőle elvétetvén, Báthory Gábor adományából a Kamuthy család birtokába ment át.

V.

ABASTA korszak végén, Bocskay fölkelésének kezdetén Weiss Mihály alakja nemcsak Brassó, hanem a szász nemzet vezérférfiai között is előtérbe lép. Bocskay fölkelését, ez új kísérletet a szászokra is súlyosan nehezedő német uralom lerázására, a szász nemzet szokott, a múlt évek keserű tapasztalatai által némileg indokolt bizalmatlansággal fogadta; s Erdély két más nemzete már megválasztotta az új fejedelmet, midőn a szászok a mozgalommal szemben még mindig, ha nem is határozottan ellenséges, de legalább is várakozó állást foglaltak el. Vallási szempontból örömmel üdvözölték Bocskay föllépését; de a hatalmas császárral szemben sikerében nem bíztak s féltek ku-

* Naplójában erre vonatkozólag ő maga jegyzett föl egy pár adatot: 1604 nov. 25-én Petky Jánosnak adott el egy török lovat 600 frtért. Összehasonlítás kedvéért megjegyzem, hogy egy közönséges nyerges lovat, minőt a Havasalföldre és Törökországba utazó követek használtak, 48 frtért vettek. Stadthannenrechnungen. 1605 nov. 7-ről.

** Stadthannenrechnungen. 1604—1609. A fuvarbér, úgy látszik, nem volt magas; hat lóért a város Brassótól Kolozsvárig 6 frtot fizetett.

Stephanus Bótskay.

21. BOCSKAY ISTVÁN ARCZKÉPE.

darcz esetén a megtorlás veszélyétől. Szeben, a központ, hová a császári biztosok a mozgalom hírére Kolozsvárról menekültek, jó német érzelmeit ez alkalommal sem tagadta meg s példája a többi szász városokat is halogatásra bírta. Valami nagy buzgóságot azonban a német uralom fentartása mellett nem fejtettek ki. Weiss, ki Bocskay fegyvereinek diadalmas előnyomulását Magyarországon figyelemmel kísérte, már 1605 februárban tagadólag válaszolt a császári biztosok felszólítására, hogy követségben Bastahoz Eperjesre utazzék.[1] Nem találta az időpontot alkalmasnak arra, hogy magát a császár szolgálatában kitüntesse, habár Brassó, legalább látszólag még mindig a császári zászló mellett állott. A szász városok közűl épen Brassónak volt legkevesebb oka a német uralommal elégedettnek lenni; s nem is elvek, hanem az óvatos, körűltekintő politika bírta arra, hogy egyideig még Szebennel és a császári biztosokkal tartson. Ez utóbbiak minden reményöket Radul vajdában helyezték, kihez követeik 1604 végén és 1605 két első havában szüntelen útban voltak;[2] de Radul, bár Rácz Györgyöt némi rácz zsoldosokkal a német párt megsegítésére beküldötte, személyesen nem jelent meg. Jól tudta, hogy a porta Bocskay és Erdély ügyét feladni nem fogja; nem tartotta tehát tanácsosnak vajdai székét német érzelmeinek túlságos fitogtatásával koczkára tenni.

Míg Magyarországon Bocskay a császári tábornokokkal küzdött s Erdélyben a hozzá csatlakozott nemesség és székelyek szervezkedtek, addig a brassóiak is, mint a többi szászok Bocskai levelei daczára a német párton maradtak. Még 1605 január végén a biztosok parancsára 91 embert küldöttek Segesvárra;[3] még április 6-án is 1140 forintot

[1] Weiss naplója i. h. 174. l.
[2] Stadthannenrechnungen. 1604 decz. és 1605 jan. és febr.
Stadthannenrechnungen. 1605 jan.

fizettek a katonaság zsoldjára Reichelt császári biztosnak,[1] és a helyett, hogy a más két nemzettel egyesülve a Bocskay által kormányzóvá kinevezett Gyulafi oldala mellé a május 8-kára Maros-Vásárhelyre hirdetett országgyűlésre siettek volna, május 6-án Weiss Mihályt és Chrestels Jánost Szebenbe küldötték, hogy a többi szász városokkal a teendők felől egyetértésre jussanak.[2] Bizonyára nem az ellenszenv a Bocskay által képviselt ügy iránt, hanem a császári biztosok jelenléte és biztatásai akadályozták meg, hogy a szászok szebeni gyűlésökön a más két testvérnemzethez csatlakozzanak. Az ellenállással járó veszedelmeket azonban fölismerték s épen azért elhatározták, hogy a rendekhez követséget küldenek, azon megbízással, hogy a szászok eddigi eljárását kimentsék és bizonyos föltételek mellett a kibékülést a három nemzet között létrehozzák. A követséggel Weiss Mihályt és egy szebeni senatort bízták meg, kik a rendeket Gyulafi táborában Ebesfalvánál találták fel.[3]

Weiss a rábízott feladat megoldására a legalkalmasabb ember volt. Beszéde, melyet a rendekhez intézett, s melyet egész terjedelmében naplójába iktatott[4] ügyes védelmezése a szászok eddig elfoglalt álláspontjának, késedelmezésök kimentése helyzetök nehézségeivel. Mint brassói polgár, bár az egész szász nemzet küldötteként szerepelt, főképen azon érdemeket hangsúlyozta, melyeket Brassó a nemzeti fejedelemség ügyének védelmezésében szerzett; azon áldozatokat, melyeket e város Báthory Zsigmond és Székely Mózes fejedelmek érdekében hozott. Tiszteletteljes megemlékezése Bocskayról és a hév, melylyel a három nemzet egyetértésének szükségességét a haza javára hang-

1 Stadthannenrechnungen. 1605 ápr. 6.
2 Stadthannenrechnungen. 1605 május 6. és Weiss naplója i. h. 174. l.
3 Weiss naplója i. h. 174. l.
4 I. h. 174. l.

súlyozta, alkalmas volt arra, hogy a rendekben küldetése czéljának elérésére kedvező hangulatot ébreszszen.

Czélját el is érte. A hajlandóság mindkét részről meg volt a kibékülésre s miután a szász követek küldőik nevében készek voltak Bocskaynak meghódolni, Gyulafi a Szebenbe visszatérő követek mellé Haller Gábort rendelte, hogy a még fenforgó nehézségeket Szebenben kiegyenlítse. Eltávozásuk előtt Weiss még figyelmeztette Gyulafit, hogy a következő napokon táborát jól őriztesse, mert Rácz György ellene támadást fog intézni.*

Weis figyelmeztetése nagyon is alapos volt. A szászok nem mindnyájan értettek egyet a brassói senatorral és társaival, kik az ellentállás czélszerűtlenségét belátva, a közeledést Bocskayhoz föltétlenül szükségesnek ítélték. Sokan közülök eddig élvezett tekintélyök elvesztéseért aggódtak, mások a kezökben tartott nemesi birtokok elvesztésétől tartottak s ezen okokból készek voltak mindent elkövetni, hogy a kiegyezést lehetetlenné tegyék. Rábeszélték Rácz Györgyöt — hazánk dögvészét, mondja Weiss —, ki kétezer főből álló gyalog és lovas csapattal Medgyesen táborozott, hogy Gyulafi táborát meglepje. A május 19-ikének éjjelén intézett támadás csakugyan sikerült. A magyar tábor teljesen szétveretett; a gyalog katonák nagy része elveszett s bele telt egy pár nap, míg Gyulafi szétugrasztott seregét ismét összeszedhette.

Az alkudozások fonala ezzel nem szakadt ugyan meg; de Weiss azok végét nem várta be, s mialatt Haller a szebeniekkel értekezett, ő május 26-ikán visszatért Brassóba. A hírek, melyek junius első felében Brassóba érkeztek, még jobban megerősítették azon nézetében, hogy a császár ügye Erdélyben elveszett. Tudta már, hogy Gyulafi a törökök és a moldvaiak segítségét sürgeti és a sűrű kö-

* Gyulaffi Lestár történelmi maradványai. Kiadta SZILÁGYI SÁNDOR, Történeti Naplók a XVI—XVIII. századból. I. 58. l.

vetség-váltás Brassó és Radul között junius első felében bizonyossá tette a felől is, hogy a német párt a havasalföldi vajda segítségére hasztalan számít.[1] Junius 20-ikán egy török és moldvai hadsereg, számszerint ötezer ember, már a határon állott, s Brassónak többé habozni nem lehetett. Weiss junius 24-ikén a moldvai táborba,[2] onnan pedig junius 25-ikén Gyulafihoz utazott, hogy Brassó eljárását kimentse és a Barczaságot a török és a moldvai hadak pusztításától megmentse.[3] Ugyanazon nap Chrestels János és Forgács Mihály senatorok Szebenbe utaztak, hogy a szebenieket is a német párt ügyének feladására bírják.[4]

Weiss Gyulafit és a rendeket Fejéregyházán találta fel. Mindenek előtt időt akart nyerni; az ellenségeskedés megkezdését hátráltatni; mindaddig, míg Brassó kiegyezése Bocskayval teljesen megtörtént. Fő feladatának tekintette tehát Gyulafit és a rendeket várakozásra bírni, míg a szebeniek is a meghódolás felől döntenek. Mert, hogy Brassóban ez ügyben már döntöttek és a meghódolás szükségességét belátták, az kétségtelen; de a közel múlt évek tapasztalatai után nem tartották tanácsosnak a szász nemzettől elválni, s követeik által, kiket ugyanakkor Szebenbe küldöttek, még egy kísérletet tettek, hogy Szebent is a hódolatra rábeszéljék. Mint Ebesfalván, úgy most is hosszú beszédet intézett Weiss a rendekhez; felsorolva ismét Brassó érdemeit az egyetértés, a mindkét félre annyira kívánatos béke érdekében, türelmet kért a rendektől.[5] A kért halasztást megnyerte, s julius 2-ikán csakugyan megérkeztek

1 Stadthannenrechnungen. 1605 jun. Bethlen Farkas i. m, VI. k. 286. l.

2 Stadthannenrechnungen. 1605 junius 25.

3 Stadthannenrechnungen. 1605 junius 25. Weiss naplójában valószínűleg tévesen írja, hogy már 23-kán a Gyulafi táborában volt, mert a városgazdai számadások szerint csak 25-kén indúlt el Brassóból.

4 Stadthannenrechnungen, 1605 junius 25.

5 Teljesen közölve van e beszéd Weiss naplójában i. h. 177. l.

a szebeni követek is, oly utasítással, hogy a szász nemzet csatlakozását a másik két nemzethez bejelentsék. A szebeni bíró, Hueth Albert lett volna hivatva, mint állásánál fogva

22. AZ ERDÉLYI RENDEK ALÁIRÁSA AZ 1607. MÁRCZ. 27. TARTOTT ORSZÁGGYŰLÉSEN.

a szász nemzet első embere, hogy az alkudozásokat vezesse és a kibékűlést létre hozza. Ő azonban nem jelent meg Fejéregyházán. Rendíthetetlen híve volt mindig a német pártnak; elveit, úgy látszik nem akarta megtagadni s

azért a béke-párt fejét, Weiss Mihályt, kérte föl a feladat teljesítésére.*

A vezér-szerep ezzel most már nemcsak tényleg, ha-

23. AZ ERDÉLYI RENDEK ALÁIRÁSA AZ 1607. MÁRCZ. 27. TARTOTT ORSZÁGGYŰLÉSEN.

nem névleg is a brassói senator kezébe jutott, ki azt a Brassóra és egész Erdélyre annyira kívánatos béke és

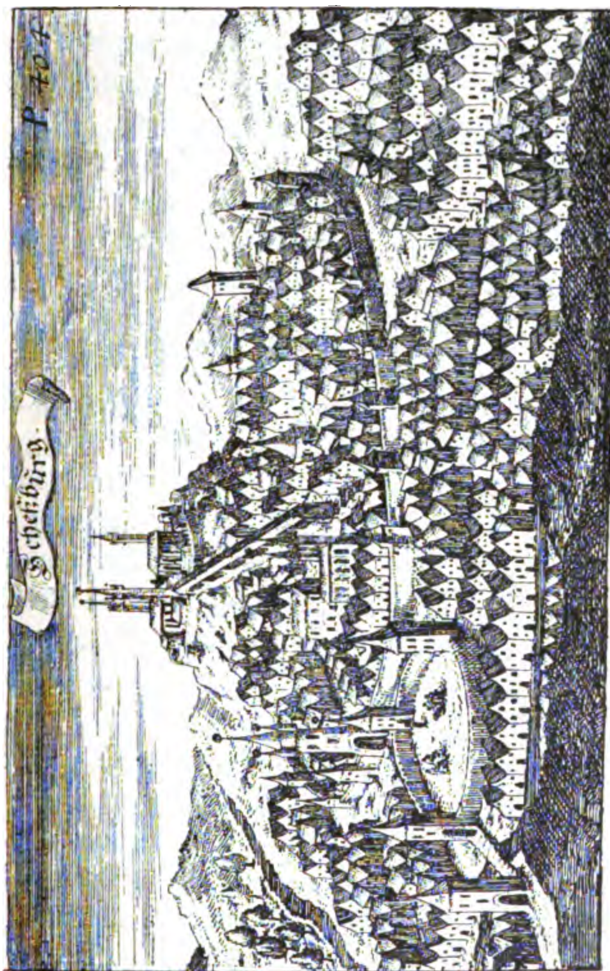
* Weiss naplója i. h. 179. l.

egyetértés helyreállítására használta fel. Julius 5-ikén tartotta beszédét a rendekhez, melyben ép úgy, mint előbbi hasonló alkalommal tartott beszédeiben a szászok eddig elfoglalt álláspontját, vonakodásukat Bocskayhoz csatlakozni a Rudolfnak letett esküvel mentegette s végezetűl kijelentette, hogy a szászok most már készek meghódolni Bocskaynak a következő föltételek alatt: a rendek szállítsák le a hadakat; két hónap alatt jőjjön össze az országgyűlés s ez küldjön mind a három nemzet kebeléből választott képviselőket a fejedelemhez. A fejedelem ezek előtt tegye le az esküt az ország minden előbbi szabadságaira; a képviselők pedig ezután az ország nevében esküdjenek hűséget. Ha pedig a fejedelem időközben Erdélybe jönne, oda gyűljenek össze a rendek, hová a fejedelem őket összehívja.*

Az egyezség ezen az alapon hamar létrejött. Gyulafi és a rendek a Weiss által előterjesztett föltételeket lényegökben elfogadták; de a magok részéről viszont egy pár kötelezettséget róttak a szászokra. Megígérték ugyanis a hadsereg kivonását a szász földről és a szászok régi jogainak és kiváltságainak fentartását: de oly föltétellel, hogy a szászok két hónap alatt leteszik a hűségesküt a fejedelemnek; a Rácz György mellett levő havasalföldi csapatokat hazaküldik; hasonlót tesznek a még mindig Szebenben tartózkodó császári biztosokkal, s végre a dévai és fogarasi várak őrségének élelmi szereket nem szolgáltatnak.**

Nem Weiss Mihályon múlt, hogy a kiegyezés minden pontjában nem teljesíttetett: nevezetesen, hogy sem Rácz György nem hagyta el Segesvárt, sem Szeben nem mutatott hajlandóságot kapúit megnyitni. A brassóiaknak ugyanis már ekkor nagyon érdekökben állott szívvel, lé-

* Weiss naplója i. h. 179. l.
** Bethlen Farkas i. m. vi. k. 285. l.

24. SEGESVÁR LÁTKÉPE.

lekkel csatlakozni Bocskayhoz s hosszas habozásukat elfeledtetni, mert a moldvai és török hadak már ekkor nyakukon voltak. Julius 7-én érkezett Weiss vissza Brassóba,[1] hol már ekkor tudták, hogy Ali basa és a Radul által elűzött Simon vajda, Mogila Jeremiás moldvai vajda testvére, 12,000 emberrel a Barczaságra betörni készülnek, hogy Bocskay ügyét Erdélyben teljes diadalra juttassák. A brassóiak kibékülése a rendekkel épen jókor jött, s Weiss mindjárt visszaérkezése után julius 11-ikén a moldvai táborba sietett, hogy a város csatlakozását az új fejedelemhez tudassa és a veszedelmet Brassóról és a Barczaságról elhárítsa.[2] Hogy mit végzett, nem tudjuk — naplójában ezen útját nem említi — de az kétségtelen, hogy a hangulat a Radul ellensége, Simon vajda által vezetett táborban a Radullal szövetséges viszonyban álló Brassó iránt kedvező nem lehetett és a tanács szükségesnek találta némi ajándékokkal engesztelni meg a fő embereket. Julius 13-ikán Krausz Dávid két ezüst serleget, egy kocsit, 30 rőf brassói posztót és 6 nyerget vitt ajándékképen a város nevében Kersztе worniknak,[3] a moldvai hadak egyik főtisztjének, egy másik moldvai főtisztnek, István worniknak pedig szintén kocsit, vörös brassói posztóból készült terítővel.[4]

Ugyanezen napon tartotta bevonulását Brassóba Gyulafi László Haller Gáborral, Petky Jánossal és nehány száz lovas és gyalog katonával.[5] Úgy látszik a teendőket akarta megbeszélni a moldvai és török vezérekkel s innen, mint legalkalmasabb helyről folytatni a már előbb meg-

1 Stadthannenrechnungen. 1605 julius 7.

2 Stadthannenrechnungen. 1605 julius 11.

3 Wornik = kormányzó, úgy Moldvában, mint Havasalföldön a legmagasabb állami hivatal birtokosát jelentette. Moldvában két wornik volt, az egyik az Alsó-, a másik a Felső-Moldva kormányzója. Lásd: TEUTSCHLÄNDER: Michael der Tapfere. Einleitung 16. l.

4 Stadthannenrechnungen. 1805 julius 13.

5 Stadthannenrechnungen. 1605 julius 13.

kezdett tárgyalásokat Radul vajdával, hogy Erdélyt ezen oldalról esetleges meglepetés ellen biztosítsa. Három napig maradt Brassóban s 17-ikén már betegen Földvár felé távozott, hová őt egy nappal később Weiss is követte.* Az ügy, mely fölött tanácskoztak, a Radulhoz indítandó követség ügye volt, hogy a még mindig kétes magatartást tanúsító havasalföldi vajdát határozott nyilatkozatra, az erdélyi új fejedelemmel szemben barátságos viszonyra kötelezzék. A követség tagjai Haller, Kálnoky és Weiss Mi-

25. KERSZTE WORNIK ALÁIRÁSA.

hály voltak; ez utóbbi a havasalföldi viszonyok legalaposabb ismerője és Radulnak kedves embere.

Mialatt Weiss Gyulafi mellett Földvártt tartózkodott, azalatt a város a Barczaságon tanyázó moldvai és török hadakkal küzködött. Hiába erősítette a tanács, hogy ők már a Bocskay fejedelem emberei, a basa és a vajda naponként újabb követelésekkel állottak elő. 500 köböl zabot, 282 köböl búzát, 325 patkót és több száz kopját csikartak ki a várostól, nem számítva az ajándékokat, melyek között találunk két hordó malvasiai bort is, egyiket Ali basa, másikat Simon vajda számára.** A Gyulafitól visszatérő Weissnak nem tetszett a dolog, s bízva Gyulafi párt-

* Stadthannenrechnungen. 1605 julius 18.
** Stadthannenrechnungen. 1605 julius.

fogásában, kinek bizalmát már ekkor teljesen kinyerte volt, elhatározta keményebb hangon beszélni a basával. Julius 29-én fölkereste a Prázsmárnál táborozó török-moldvai hadat; de a fogadtatás, melyben részesült, épen nem volt barátságos. A basa, hogy a sarczolást igazolja, szemére hányta Weissnak, hogy Brassó nagyon későre hódolt meg, s neki parancsa van a császártól a várost ostrom alá venni s keményen megbüntetni. Weiss azonban nem ijedt meg; hivakozva arra, hogy a brassóiak Bocskay István király emberei, kinek országa naponként növekszik, figyelmeztette a basát, hogy még nagyobb hadsereggel sem tudná bevenni a várost, ha ez önként el nem ismerné a török császár hatalmát, ki ezen országnak törvényes ura és patronusa: «Tudjuk azt bizonyosan, hogy császár parancsolatja szerint viseli Nagyságod magát — szólott Weiss a basához — de tudjad te is, hogy nekünk is vagyon tanulságunk az felséges Bocskay királyunktól, mit cselekedjünk azokval, az kik az felséges király városát és ezen tartományát háborgatni akarnák; ha Nagyságod azt míveli, kit neked császárod parancsolt, tudjad, mi is azt míveljuk, kit az mi urunk parancsolt. Akarom penig, hogy Nagyságod értse és hallja én tőlem, hogy Brassó városát nem pókhálóval kerítették, nem mehetsz mingyárást által rajta, nem is botlasz az falon által, dolog és munka kell ahoz».* A basa e beszéd vagy talán a Weiss által átnyújtott ajándék által meghatva,** szelídebb hangon kezdett beszélni, de követelései azért koránt sem értek véget. A következő napon táborát Prázsmárról Szent-Péterre tette át és újra ráizent a brassóiakra, hogy

* Weiss önéletrajzi adata 1605-ből i. h. Történelmi Tár 1892, évf. 4. füz. 579. l.

** Ali basán kívül Simon vajdáról és a török főtisztekről sem feledkezett meg a tanács. Simon vajda ép oly ezüst serleget kapott, mint a basa, két fő török tiszt és a basa titkára egyenként két kis kupát és a tolmács egy kisebb ezüst poharat. Az összes ajándékok értéke 266 forintot tett. Stadthannenrechnungen. 1605 julius.

a bíró nehány senatorral s idősebb polgárral táborába menjen; de határozottan kikötötte, nehogy az az ember, ki tegnap nála volt, a követségben legyen. «Elválasztott, mint a farkas a kutyát a nyájtól» — mondja Weiss s csakugyan a bíró és a vele utazott hat senator és ugyanannyi communitasi tag nem merték követelését megtagadni. Megígérték, hogy hat ágyút és puskaport fognak neki szolgáltatni. Három nap múlva aztán Ali basa eltávozott a Barczaságról, de a brassói követeket kiket a tanács

26. MOGILA SIMON ALÁIRÁSA.

Gyulafihoz küldött, hogy a város számára a basa ellen védelmet kérjenek, elfogatta s magával hurczolta.*

Weiss már ekkor nem volt Brassóban. Gyulafi megbízása folytán már julius 27-ikén Haller Gáborral, Kálnoky Jánossal és a brassói városgazdával, Schonkabonk Márkkal, Havasalföldre Radul vajdához utazott.** A követség czélja már említve volt; az adott viszonyok közt Weissnak és társainak nem került nagy fáradtságba Radult a Bocskayval kötendő szövetségre bírni. A vajda helyzete e pillanatban nagyon válságos volt. Mint a né-

* Weiss naplója i. h. 181., 182. l.

** Stadthannenrechnungen. 1605 julius 27. Weiss naplója i. h. 182. l.

met párt embere nyerte el méltóságát; mint Basta hű szövetségese a török párttal mindeddig ellenséges viszonyban állott. Bocskay fölkelése a helyzetet teljesen megváltoztatta. A porta fölismerte e fölkelés fontosságát, erélyesen támogatta az új erdélyi fejedelmet, s Bocskay fényes sikere Magyarországon a török hatalomnak is új erőt kölcsönzött; megingott tekintélyét nemcsak Erdélyben és Magyarországon, hanem az Al-Duna mellékén is helyreállította. A moldvai vajda hadai török csapatokkal már Erdélyben állottak, hogy azt a német befolyás alól teljesen kivonják; s Radul vetélytársának, Simon vajdának szereplése Ali basa oldalán elég világos figyelmeztetés volt Radulra, hogy a portának van embere a havasalföldi vajdaságra, ha politikáját idejekorán meg nem változtatja. Miután érdekei úgy kívánták, Radul nem késett a politikai fordúlatot a német pártról a török pártra, legalább látszólag megtenni. A sürü összeköttetés, melyet ezen időben közte és Brassó között észlelünk,[1] a bizalmas viszony, melyben Weiss Mihályhoz állott, arra engednek következtetni, hogy Brassó elpártolása Rudolftól, az ő tudtával, talán az ő intésére történt, s mintegy előkészítő és közvetítő lépés volt saját politikai pártállásának megváltoztatására. Követei junius és juliusban szünetlenül útban voltak Gyulafihoz,[2] s Halmágyi István és István postelnik (főudvarmester) által már julius közepén felajánlotta hűségét és szolgálatát Bocskaynak.[3] Ily előzmények után természetes volt, hogy az erdélyi követséget előzékenyen fogadta. A kért esküt maga és bojárjai készséggel letették Bocskaynak és Erdélynek, s kötelezték magokat, hogy valamikor a fejedelem személyesen táborba száll, a vajda minden erejével segítségére siet, helyettesének pedig se-

1 Stadthannenrechnungen. 1605 junius és julius.

2 Stadthannenrechnungen. 1605 junius és julius.

3 Bethlen Farkas i. m. vi. k. 275. 276. l. Stadthannenrechnungen. 1605 julius 14.

gédcsapatokat küldenek; a Székely Mózestől a brassói csatában elfoglalt ágyúkat visszaadják, s végre visszahívják Rácz Györgyöt. Viszont az erdélyi követek is az ország nevében barátságot esküdtek Radulnak. Megígérték, hogy Simon vajda törekvéseit a havasalföldi vajdaságra nemcsak elő nem mozdítják, hanem minden módon meggátolják és oda hatnak, hogy a fejedelem ilynemű törekvések meghiúsítására Radulnak segédcsapatokat küldjön; továbbá, hogy a vajda ügyét a portánál támogatni fogják, s végre ha a vajda és bojárjai Havasalföldről esetleg kiűzetnének,

27. JEREMIÁS MOLDVAI VAJDA ALÁIRÁSA.

nekik Erdélyben biztos menhelyet nyújtanak.[1] Radul azonnal fel is használta a követek jelenlétét és jóakaratát, hogy ügyeit a portánál rendbe hozza. Az erdélyi követekkel egyszerre egy török követség is volt Tergovistban, s Radul a török követek által az erdélyi követek levelét is elküldötte a szultánnak és nagyvezérnek a közte és az erdélyiek között kötött békéről és barátságról.[2]

Weiss és követtársai, midőn augusztus 8-ikán Havasalföldről visszatérve Brassóba érkeztek Gyulafit nem találták életben. A helytartó már brassói látogatása alatt beteg volt s a Havasalföldre küldött követség elindulása után másnap julius 28-ikán elhalt.[3] Utóda Petky János a

1 BETHLEN FARKAS i. m. VI. k. 320—323. l.

2 Weiss naplója i. h. 182. 183. l.

3 MIKÓ FERENCZ szerint Kőpeczen. (M. Tört. Eml. II. oszt. VII. k. 172. l.) NÖSSNER SIMON ellenben naplójában (Deutsche Fundgruben N. F. 64. l.) Vargyast említi.

török és moldvai hadakkal egyesülve, Segesvár körül folytatta a harczot Rácz Györgygyel, ki valószínűleg, hogy a maga számára kedvezményeket csikarjon ki, a Radul vajda parancsára sem adta fel a német párt ügyét, még akkor sem, midőn Bocskay, hogy magát a fejedelmi székbe beiktattassa, augusztus közepén Erdélybe érkezett. A fejedelem még Kassáról julius 25-én bocsátotta ki a meghívást a rendekhez az augusztus 10-én Kolozsvárt tartandó országgyűlésre, de miután ő maga is későbbre érkezett, az

28. MEDGYES LÁTKÉPE.

országgyűlés megnyitását elhalasztotta s annak helyét is Kolozsvárról Medgyesre tette át.

A Medgyesen 1605 szeptember 14-dikén megnyitott országgyűlésen Brassót ismét Weiss Mihály képviselte. De nemcsak városa érdekeinek védelmezése volt rá bízva, hanem a Radul vajda ügye is. A vajda állása Bocskaytól függött, kinek szava e pillanatban a portánál döntő fontosságú volt, s kit Mogila Jeremiás moldvai vajda testvére Simon érdekében Radul ellen háborúra ösztönzött. A moldvai követek működésének ellensúlyozására Radul szintén fényes, huszonnégy személyből álló követséget indított

Medgyesre, mely Nika Vister (= kincstartó) vezetése alatt augusztus 22-ikén érkezett Brassóba,[1] s fölkérte a brassói tanácsot, első sorban pedig Weiss Mihályt a vajda ügyének támogatására a fejedelemnél.[2] Az 1604-ben a vajda és Brassó között megkötött barátságos viszony után a város politikai és kereskedelmi érdekei határozottan a Radul fentartását követelték; s csakugyan mind a tanács, mind pedig Weiss melegen felkarolták a havasalföldi vajda ügyét. Augusztus 26-ikán utazott el Weiss Radul követeivel Medgyesre,[3] s bizonyára nem kevés része volt abban, hogy a fejedelem a moldvai követek törekvésének ellenére, a Haller és Weiss által augusztus 5-ikén megkötött szövetségi szerződést megerősítette.[4]

29. BOCSKAY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

Ez alkalmat felhasználta Weiss arra is, hogy Brassó és a maga személye részére az új fejedelem kegyét kikérje. Tagadhatatlan, hogy Brassó ezen időben a szász városok között a leghazafiasabb magatartást tanúsította és e város élén kiválóan Weiss tüntette ki magát, mint a kibékülés politikájának vezérférfia. Fáradozásai által, hogy a szászokat és Radul vajdát a dolgok új rendjével való kibékülésre bírja, kétségbevonhatatlan érdemeket szerzett; Brassó vá-

1 Stadthannenrechnungen. 1605 aug. 22-én.

2 Weiss naplója i. h. 183. l.

3 Stadthannenrechnungen. 1605 aug. 26-án.

4 Weiss naplója i. h. 183. l.

rosa pedig ez alkalommal is jelentékeny áldozattal járúlt Bocskay ügyének teljes diadalra juttatásához.[1] Ezen érdemek fejtegetése körül forgott azon beszéd, melynek kíséretében szeptember 15-ikén Brassó város kérését a fejedelemnek átnyújtotta, ki azt kegyesen fogadta és a jutalmat a város jó szolgálataiért kilátásba helyezte. Hogy mit kért a város a fejedelemtől, nem tudjuk, s annak sincs nyoma, hogy valami jutalmat kapott volna; de Weissról Bocskay nem feledkezett meg, s ugyanezen évi október 7-ikén utasította Haller Gábort, hogy a tizedből tizenhat hordó bort küldjön a brassói senatornak.[2]

A medgyesi országgyűlés szentesítette Erdély belbékéjének helyreállítását. Szeptember 9-ikén, tehát még az országgyűlés megnyitása előtt, Rácz György megnyitotta Segesvár kapúit; az ország összes városai és várai közűl egyedűl még Déva falain lobogott a császári zászló; s a fejedelem sietett a szövetségesnek is veszedelmes török és moldvai csapatokat hazabocsátani. De Brassó még most sem szabadúlt meg teljesen a kellemetlen vendégektől. Pár nappal az országgyűlés szétoszlása után, szeptember 25-ikén, egész váratlanúl 4000 főből álló tatár csapat rontott be a bodzai szoroson és a tanács, hogy a pusztító vihart a Barczaságról elhárítsa, kénytelen volt most is a rendes élelmezésen kívűl a tábor főtisztjeit ajándékokkal kötelezni le.[3] Az időközben kormányzóvá kinevezett Rákóczy Zsigmondnak sikerült végre e kellemetlen és teljesen fölösleges szövetségeseket is az országból eltávolítani.

1 Csaknem egész julius hóban Brassó élelmezte a Gyulafi táborát s egyéb szükségeseken kívűl küldött 600 kopját, készpénzben pedig fizetett 2000 frtot. Stadthannenrechnungen. 1605 julius.

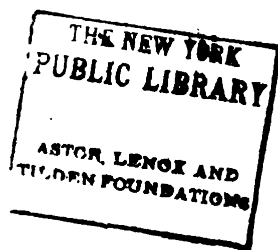
2 Weiss naplója i. h. 187. l.

3 Szeptember 26-án küld a város a basának egy ezüsttel kivert szablyát 50 forint értékben, a négy murzának egy-egy ezüst serleget 10—14 frt értékig s végre mint a számadási könyv mondja: »einem Tatter 1 pahr Chisma beschlagen 2 fl.« Stadthannenrechnungen. 1605 szept. 26.

RÁKÓCZY ZSIGMOND ARCZKÉPE.

A «Conterfeit Kupferstich» rézmetszete után.

A következő évek Brassóra a béke évei voltak és a város politikai élete visszatért szokott medrébe. Rákóczy kormányzósága meghozta végre az annyira nélkülözött nyugalmat az egész országra s megmentette Brassót is az örökös zaklatástól, barát és ellenség részéről. Az 1605-dik év végén összegyűltek a tanácsház nagy termében Barczaság szabad szász községeinek bírái és esküdtei és a városi tanácscsal együtt megcsinálták a számadást az utolsó négy évről Brassó és Erdély legszomorúbb éveiről. Basta és vallonjai ezen idő alatt Brassónak és a Barczaságnak

30. RAKÓCZY ZSIGMOND ALÁÍRÁSA.

365,000 frtba kerültek.* E szám minden magyarázatnál érthetőbbé teszi a német uralom óriási népszerűtlenségét és Bocskay fölkelésének gyors sikerét. Nem is késtek a brassóiak ragaszkodásukat az új kormány iránt minden alkalommal kimutatni. Midőn 1606 januárban a kormányzó egész családjával és udvarával Fogarasban tartózkodott, a tanács Weiss Mihály által őt vendégéül hívta meg s ellátására kíséretével együtt négy nap alatt, január 27—30-ig, 890 frtot adott ki. Ezen felül janár 30-án a távozó kormányzót, családja tagjait valamint kíséretét is ajándékokkal tisztelte meg.** Fejedelemmé választatását is Bocskay

* Weiss naplója i. h. 191. l.

** Az ajándékok a következők:

Dem H. Gubernator ein klocken geschirr kost 82 fl. 37½ den.

Der Frauen ein kohn (Kanne) kost ... ... 59 fl. 10 den.

Dem H. Zuhay einen Hofbecher, kost ... 21 « 25 «

halála után élénk örömmel üdvözölték Brassóban s hódolatát a tanács déli gyümölcsökből és fűszerekből álló gazdag ajándékkal tüntette ki.[1] Kevéssel később Bocskay temetésére 238 rőf fekete posztót küldött, s az új fejedelem parancsára sietett — a temetés fényének emelésére, vagy a Magyarországból jött nagy kíséret ellensúlyozására — 100 emberből álló katonaságát Kolozsvárra küldeni.[2]

E békés évek Brassó jelentőségét az országos ügyekben háttérbe szorították; de Weiss országos tekintélye, mit 1605-ben ügyes politikája által kivívott, ezután is emelkedett. A város belügyeiben kifejtett tevékenysége mellett, miről számos fogalmazványa és a zernesti és tohányi uradalmak igazgatása tanúskodik, ő maradt a városnak sőt az egész szász nemzetnek politikai vezérférfia. Állandó követe volt Brassónak a következő években az erdélyi országgyűléseken;[3] képviselte az egész szász nemzetet a kassai országgyűlésen 1606-ban és a tized adomány, melyben Bocskay őt 1606-ban is részesítette, mutatja, hogy a nagy fejedelem — a haza atyja, mint őt Weiss nevezi[4] — a brassói senator kiváló tehetségeit méltányolni tudta. Még kiválóbb szerep jutott Weissnak Rákóczy Zsigmond rövid uralkodása alatt.

A Homonnay részéről fenyegető veszélylyel szemben Rákóczy 1607 május 20-ikán tanácskozásra hívta össze

Des H. Gubernators 2 Sönen 2 Horbecher, kost	28 fl. 28 den.
Der Tochter einen Hofbecher, kost	12 « — «
Dem Károly Boldischar 1 Töpich, kost ...	10 « — «
Dem Rákoczy János 1 Töpich, kost	10 « — «
Dem Nagy András 1 Töpich, kost ...	10 « — «
Dem Komornik 1 Ross Rüstunckh, kost ...	7 — « «
Dem H. Secretario Kereszturi Györgyen einen Zadel mit granat übertzogen, kost ...	13 fl. — den.

Stadthanenrechnungen. 1606 jan. 30.

1 Stadthannenrechnungen. 1607 február 5.

2 Stadthannenrechnungen. 1607 február 5.

3 Stadthannenrechnungen. 1605—1607. és Weiss naplója.

4 Naplója i. h. 196. l

tanácsosait, valamint a magyar és a szász városok legtekintélyesebb embereit. Ez utóbbiak között találjuk Weiss Mihályt is. A Fejérvártt tartott tanácskozások tárgyát Rákóczy fejedelemségének megszilárdítása képezte a bécsi udvar és a porta jóakaratának megnyerése által. Határozatba ment, hogy mindkét helyre követséget küldenek, és a portai követséget a fejedelem Weiss Mihályra bízta, ki ez által alkalmat nyert a konstantinápolyi viszonyok felől is tájékozást szerezni.

Az utasítások, melyeket Weiss és követtársa, Veres Dávid, junius közepén magokkal vittek,* s melyeket Weiss egész terjedelmökben naplójába iktatott, Erdély állását a portával szemben részletesen szabályozzák. Utasíttattak a követek, hogy szorgalmazzák a fejedelemválasztás jogának megerősítését a szultántól kiadandó athnamé által. Tiltsa meg a szultán a basáknak, hogy ők nevezzenek ki fejedelmet, sőt ne tegye ezt a szultán se, mert az ország tudja legjobban, ki neki való. A magyarországi basák tartozzanak segítséget adni, valahányszor az ország szüksége úgy kívánja; adassék hasonló utasítás a havasalföldi és moldvai vajdáknak is. Boksányt, Moldvavárát és Világosvárát adja vissza a szultán az országnak. Török hadak ne járjanak Erdélyen keresztül, s Erdély ne tartozzék háború esetén a török hadsereghez segédcsapatokat küldeni. Végre pedig, miután az ország nagyon elpusztult, az adót a szultán még húsz esztendőre engedje el.**

Hogy minő eredménynyel járt el Weiss e fontos küldetésben, melyből szeptemberben érkezett vissza, naplójában nem említi; de a bekövetkezett események azt mutatják, hogy czélját: a porta rokonszenvét és támogatását

* Junius 6-án Veres Dávid már Brassóban volt s a fejedelem parancsára a tanács látta el úti költséggel. Hogy mely napon indultak el, biztosan nem tudjuk, mert a városgazdai számadások 1607 julius 7-vel megszakadnak.

** Weiss naplója i. h. 198. l.

Rákóczy számára megnyerni, nem érte el. Politikai látkörét azonban jelentékenyen tágította ezen útja is, mely rá nézve e mellett az újság ingerével bírt. Érdeklődését a csodaszép fekvésű város a Bosporus partján, a délkeleti Európa fölött uralkodó török birodalom központja, nem közönséges módon keltette föl. Naplójában följegyezte a város utczáinak, templomainak, iskoláinak, kórházainak, szóval minden középületeinek számát; de ennél érdekesebb ránk nézve és fontosabb volt Weissra nézve, hogy most a portai viszonyokkal megismerkedett és itt is összeköttetéseket szerzett. Ez időből származik ismeretsége és összeköttetése Jachia csauszszal, ki németből lett törökké, a portánál tolmács teendőket teljesített s Weiss-szal szoros barátságra lépve, nem mulasztotta el a brassói senatort a portánál előfordult fontosabb eseményekről értesíteni.*

Midőn Weiss konstantinápolyi útjából hazaérkezett, sok mindent megváltozva talált. Az erdélyi ügyekben távolléte alatt fordulat állott be. Már ekkor kezdetét vette azon politikai aknamunka a porta és a prágai udvar részéről, mely a következő év márczius havában Rákóczy Zsigmond leköszönésével végződött. A hajlott korú, beteges, s épen azért conservativ hajlamú fejedelem helyébe egy fiatal ember, Báthori Gábor, lépett. Brassó történelmében s Weiss Mihály életében fordulópont állott be.

VI.

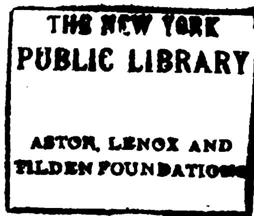
Báthory Gábor tizenkilencz éves ifjú volt, midőn a rendek 1608 márczius 7-ikén a kolozsvári országgyűlésen fejedelemmé választották meg. Mint a somlyai és a már kihalt ecsedi Báthory-ágak fő örököse, fényes névvel óriás

* Weiss naplójában Jordzuman Jachya Chauz név áll, mint Szilágyi S. (Báthory Gábor 52. l.) állítja, tévesen Terdzüman helyett, mi tolmácsot jelent.

BÁTHORY GÁBOR ARCZKÉPE.

A «Conterfeit Kupferstich» rézmetszete után

vagyont és nem közönséges nagyravágyást hozott azon fejedelmi székre, melyen már négy őse ült, s honnan egyik, családjának és nemzetének dísze, a lengyel királyi trónra emelkedett. Az ifjúkornak még csak küszöbén, ragyogó külsővel, hatalmas testtel, kiváló lelki tehetséget, fiatalkorához mérten valóban bámulatos ravaszságot párosított; de a tettvágyat és nemes ambitiót, mely lelkét áthatotta, elhomályosították a szenvedélyek, ellensúlyozta durva, zsarnokságra és erőszakra hajló jelleme, mely korlátokat nem ismerve, a társadalmi illem és a politikai eszélyesség törvényeit egyiránt lábbal taposta. Trónralépése nem közönséges trónváltozást jelentett. E fiatal, tettvágytól duzzadó, erőszaktól vissza nem riadó, szenvedélyes fejedelem nem járhatott azon úton, melyet Bocskay ritka politikai eszélyessége és Rákóczy Zsigmond tapasztalatok által megszilárdított józan, higgadt ítélete kijelölt. A fordulat, mely Erdélyre szerencsét nem hozott, a fejedelem bel- és külpolitikájában hamar bekövetkezett.

Báthory nagyravágyó lelke egy hatalmas erdélyi fejedelemségről ábrándozott, mely kiindulási pontját, szilárd alapját képezze további terveinek. A szerény fejedelmi hatalom, melylyel elődei és még oly híres utóda, mint Bethlen Gábor, is beérték, — vagy talán helyesebben, mibe a körülmények kényszerítő nyomása alatt belenyugodtak, — a mintegy családi hagyományképen erőszakra hajló fiatal fejedelmet nem elégítette ki. Kezeit lépten nyomon megkötve érezte ez országnak mindenesetre sajátságos alkotmánya által, fejedelmi méltósága és oligarchiai büszkesége fellázadt az ellen, hogy vendég legyen saját országában, hogy kikötött feltételek mellett léphesse át fejedelemsége városainak kapúit. Kezdettől fogva el volt határozva, hogy széttöri e korlátokat, hogy felforgatja a három nemzet unióján alapuló alkotmányt, s Erdélyt egységes országgá teszi. E terv kivitele azonban forradalmi lépés volt, mely

ellene zúdította alattvalóinak egy — ha számra nem is, de gazdagságra annál tekintélyesebb — részét: a szászokat.

Szoros összefüggésben áll belpolitikájának ezen irányával külpolitikája. Mint a katholikus és a német párt látszólagos híve nyerte el a bécsi udvar pártfogását és szerezte meg a fejedelemséget, de szíve és esze egyiránt távol állott a katholicismustól és a bécsi udvartól. Katholikusnak született, de a protestáns hitben neveltetett fel; e vallás megtartására kötelezte őt adoptiv atyjának, ecsedi Báthory Istvánnak végrendelete, saját hajlama, hatalma fő támaszának, a hajdúságnak vallási buzgalma és az erdélyi rendek többségének protestáns hite. Mint a katholicismusnak, ép oly kevéssé volt őszinte híve a bécsi udvarnak. Fiatal kora mellett sem hiányzott benne a politikai éleslátás, annak felismerésére, hogy az Erdély fölött főuraságért küzdő két hatalom közül nem tanácsos az osztrák

31. BÁTHORI GÁBOR ALÁIRÁSA.

házhoz csatlakozni, mely igényeivel Erdélyre mindeddig kudarczot szenvedett, s melynek erejét ekkor még a meghasonlás, a Rudolf és Mátyás között kitört viszály is zsibbasztotta. A töröktől — mely bár nagyon hanyatlott, de még ekkor tényleg az osztrák háznál hatalmasabb volt, — többet remélhetett, és ő egy perczig sem habozott a portához csatlakozni. A porta támogatásával reménylte, hogy megvalósíthatja elődének, Báthory Zsigmondnak, törekvését: Moldva, Havasalföld és Erdély egyesítését, de nem oly czélra, mint Báthory Zsigmond, nem a török ellen, hanem, hogy e három ország alapját képezze további tervének, hatalmat adjon kezébe az egyik őse által már bírt lengyel koronának megszerzésére.* Első teendőjének tartotta tehát a két szomszéd fejedelemséget hatalma körébe vonni; leszámolni a havasalföldi vajdával, Radullal, kinek szolgálatkészségére és támogatására nem számíthatott. E ponton külügyi politikája ismét összeütközésbe jutott a szászok, nevezetesen Brassó érdekével.

Báthory bizalmatlansága Serbán Radullal szemben teljesen jogosult volt. A vajda mint fölemeltetését a prágai udvarnak köszönhette, úgy azután is szívvel, lélekkel a német párt híve maradott. Bocskay sikereinek hatása alatt látszólag elhagyta a német pártot s csatlakozott a diadalmas török párthoz; de összeköttetését a prágai udvarral fentartotta.** Kedvező körülmények között az osztrák ház Erdélyt érintő terveiben az ő közreműködésére bizton számíthatott. A mily jól tudták ezt Bécsben, ép oly kevéssé lehetett az titok Báthory Gábor előtt, s a fiatal fejedelmet trónja megszilárdítása valamint messzeterjedő tervei egyiránt arra ösztönözték, hogy e veszedelmes szomszédot, ki már egyszer oly végzetteljesen nyúlt Erdély ügyeibe,

* Mikó Ferencz i. h. 188. l.
** Szilágyi S.: Erdélyi országgyűlési emlékek, v. k. 570. l. Rudolf levele Radulhoz 1608 jan. 25.

ártalmatlanná tegye. A körülmények erre 1608-ban, a fejedelem trónra lépése idején, egészen kedvezők voltak.

A mily kedvelt ember volt Prágában a havasalföldi vajda, ép oly kevéssé kedvelték őt könnyen érthető okokból Konstantinápolyban, s Báthory jogosan számíthatott arra, hogy föllépését Radul ellen a portán rossz néven venni nem fogják. Az osztrák ház beleszólásától sem lehetett tartani; már ekkor nem volt titok a Rudolf és öcscse, Mátyás főherczeg, között kitört meghasonlás. A moldvai vajdák régi ellenszenve sem aludt ki; az új moldvai vajda, Konstantin, Jeremiás utódja, ép oly ellensége volt Radulnak, mint volt atyja Jeremiás, s Báthory kérdezősködésére azonnal felajánlotta közreműködését Radul megbuktatására. Erre ösztönözték a fejedelmet különben az Erdélyben tartózkodó, bujdosó havasalföldi bojárok is, részben trónkövetelők, mint Petrasko, a Mihály vajda fia, Kamarás Mihály, Stoikicza és mások.*

Nem csoda, ha Báthory sietett a kedvező alkalmat felhasználni, s még meg sem érkezett a portától a megerősítés, midőn a Radul ügyének elintézését kezébe vette. Bármennyire meg volt azonban győződve, hogy Radul megbuktatását trónja megszilárdítása föltétlenül követeli, mint új fejedelem nem akart ily fontos ügyben önhatalmúlag járni el. Magyarországon nevelkedve föl, nem ismerte közelebbről a havasalföldi és moldvai viszonyokat, s meghittebb tanácsosai e téren szintén kevés tapasztalattal dicsekedhettek. A fejedelem tehát azon emberhez fordúlt, kinél behatóbban akkor Erdélyben a havasalföldi viszonyokat senki sem ismerte, kinek véleménye már Bocskay alatt irányt adó volt: Weiss Mihályhoz.

1608 ápril 10-ikén Weiss levelet kapott az új kanczellártól, Kendy Istvántól, melyben ez értesítette, hogy a

* Weiss naplója i. h. 200. l.

fejedelem Radult a vajdaságtól megfosztani s helyébe Kamarás Mihályt ültetni szándékozik, s egyszersmind felszólította, hogy véleményét ezen ügyben a fejedelemmel tudassa. E levél kellemetlenül lepte meg a brassói senatort. Őt magát szoros barátság, Brassót szövetségi szerződés kötötte a havasalföldi vajdához és saját vonzalma, valamint a város kereskedelmi érdeke egyiránt ellentmondottak Radul megbuktatásának, ki az utolsó években a városnak jó és megbízható szomszédja volt. Weiss tehát

32. KENDI ISTVÁN ALÁIRÁSA.

válaszában a fejedelem tervét helytelenítette. Jobb a biztos béke, mint a reménylendő győzelem, — írta a fejedelemnek — és megfontolásra ajánlotta, hogy a havasalföldi vajda ravasz és a hadviselésben igen jártas férfiú, ki a hadviselés fő eszközével, a pénzzel, bőven rendelkezik.* Kétségtelen, hogy a város kereskedelmi érdekein és saját vonzalmán kívül politikai megfontolás is sugalta a brassói senator válaszát. Az új fejedelem trónja még nem volt megszilárdulva, még nem lehetett bizonyosan tudni, minő állást foglalnak el a porta és a bécsi udvar Erdélylyel szemben s minden jövendő eshetőséggel szemben, nagy előny

* Weiss naplója i. h. 200. l.

volt Brassó tőszomszédságában, Havasalföldön, oly uralkodó, kit érdek és hála egyiránt a város lekötelezettjévé tettek.

A fejedelmet Weiss válasza nem ingatta meg elhatározásában, annyival kevésbbé, mert Moldvából terve kivitelére nagyon kedvező híreket kapott. Ugyanakkor, midőn Weiss véleményét megkérdeztette, nagy titokban Piskoti Balázst Moldvába küldötte, hogy a Konstantin vajda véleményét a Radul ellen megindítandó vállalatra vonatkozólag kipuhatolja. A válasz innen másképen hangzott, mint Brassóból. A vajda nemcsak segítségét ígérte meg, hanem az Erdélyben tartózkodó havasalföldi trónkövetelőnek, Kamarás Mihálynak, 4000 forintot, lovat és más ajándékokat küldött át május 1-én.* E kedvező hír a fejedelmet még szilárdabbá tette elhatározásában és az ügyet május közepén a fejedelmi tanács elé terjesztette, melybe most, tekintve az ügy fontosságát, a tanácsurakon kívül az ország fő embereit is meghívta. Meghívatott Weiss is, ki ezen alkalommal szóval is, mint már előbb írásban, a Radul ellen megindítandó hadjáratot a leghatározottabban elítélte. Érvei, melyekkel véleményét támogatta, a tanácsurakra oly benyomást tettek, hogy hosszú vita után a meghívottak többsége a háború eszméjét elvetette. Bármenynyire óhajtotta volna a fejedelem a kedvező pillanatot Radul megbuktatására felhasználni, nem tartotta tanácsosnak az ország közvéleményét képviselő gyülekezet nézetével daczolni és beleegyezett, hogy a szomszéd vajda még egyszer felszólíttassék nyilatkozattételre: akar-e biztos és állandó békét, s barátságos érzületének bebizonyítására, mint előbb Bocskaynak, úgy most az új fejedelemnek hitlevelet adni. Ha e fölszólítást megtagadná, döntsön a kard. Az ultimatum átvitelével a fejedelem Imrefi Jánost, a feje-

* Weiss naplója i. h. 200. l.

delmi tanács elnökét, Sarmasági Zsigmond tanácsurat, Gáspár János marosszéki királybírót és Weiss Mihályt bízta meg.

A követek Radult az argysi kolostorban találták fel, s mint azt Weiss bizonyára előre látta, a kényes ügyet a legsimábban végezték el. A fenforgó körülmények között, midőn az osztrák háztól semmi segélyt nem várhatott s minden oldalról nyílt vagy titkos ellenségek környezték, a legnagyobb politikai hiba lett volna Radultól, Báthory-

33. IMREFI JÁNOS ALÁIRÁSA.

val nyiltan szakítani. Az erdélyi követektől kért biztosítékot tehát készséggel megadta s május 31-én maga és bojárjai letették az esküt a szövetségi szerződésre. Ezután vendégeivel Tergovistbe ment át, honnan három napi vendégeskedés után a követeket gazdagon megajándékozva, bocsátotta haza. Úgy látszik azonban, ő is kikötötte Erdélyben tartózkodó vetélytársainak ártalmatlanná tételét, mert a követek hazatérése után nemsokára a bujdosó bojárok Fejérvártt elfogattak s később október 2-án a fejedelem

őket Petrasko és Stoikicza kivételével Radul követeinek kiszolgáltatta.[1]

Weiss tehát elérte czélját: barátját, Brassó szövetségesét, megmentette a biztos bukástól, de azért Báthory bizalma a havasalföldi vajda hűségében nem lett szilárdabb, mint volt azelőtt. Egyelőre azonban a kényes ügy szerencsésen elintézettnek látszott, és a brassóiak nagy fénynyel fogadták a fejedelmet, midőn ez julius 9-én 700 főből álló kísérettel városukat ez ízben először meglátogatta. A fiatal fejedelem — bár kalvinista volt — épen nem volt puritán érzelmű és gondolkozású. Naponként folyt a lakoma és táncz, melyre a jókedvében demokrata fejedelem az előkelő polgárok nejeit és leányait is meghívta. A meghívást visszautasítani nem lehetett, habár a komoly senatoroknak a dolog nem tetszett, s Weiss nem is mulasztotta el naplójában földjegyezni, hogy a fejedelem mulatozása nem nagyon jámbor és tisztességes volt.[2] Báthory nem mutatott semmi neheztelést a brassói senatorra, ki tervét Radul ellen oly erélyesen ellenezte; de ha e körülmény idegenkedést is szült volna, eloszlatta azt Weiss augusztusban azon kellemes hírrel, melyet Jachya csausztól Konstantinápolyból kapott; hogy Bethlen Gábor a fejedelem megerősítését a portánál keresztül vitte.[3]

A havasalföldi ügyek elintézése után a moldvai ügyek következtek. Mogila Konstantin barátságáról az erdélyi fejdelem biztos lehetett mindaddig, míg Radullal szemben ellenséges állást foglalt, de miután az argysi kiegyezés az ellenséges viszonyt legalább látszólag megszüntette, szükségesnek látszott a moldvai vajda viszonyát Erdélyhez szabatosan meghatározni. Báthory, ki a kibékülést Radullal csak fegyverszünetnek tekintette, nagy súlyt helyezett a Moldvával való jó viszonyra és sietett a moldvai vaj-

1 Weiss naplója i. h. 201. 202. l.
2 I. h. 202. l.
3 Weiss naplója i. h. 202. l.

dát — tekintettel a jövendőre — szoros szövetségre bírni. A szerződés 1608 novemberben köttetett meg a két állam között, véd- és daczszövetség alakjában. Mindkét fejedelem magok és alattvalóik nevében kölcsönös hűséget és barátságot esküdtek egymásnak. Támogatást is igértek egymásnak bárki ellen is; anyagi és erkölcsi támogatást. Barátaiknak kölcsönösen barátai, ellenségeiknek ellenségei lesznek egész életökön keresztűl; egymást kölcsönösen hadsereggel segítik; mindennemű cselszövényt és veszedelmet, mely valamelyiköket fenyegetné, azonnal kölcsönösen tudatnak s vállvetve megsemmisíteni igyekeznek. Ugyanerre kötelezik kölcsönösen alattvalóikat is.*

E szövetségi szerződés a brassóiaknak s általában a szászoknak sehogy sem tetszett. Hogy annak éle főképen Radul ellen irányúlt, az kétséget nem szenvedhet és azt Weiss meg a brassói tanács igen jól tudták. A fejedelem külpolitikája e ponton ismét összeütközésbe jutott a város separat érdekpolitikájával, melynek a szomszéd havasalföldi vajdával és pedig a város által több ízben lekötelezett Radullal, a szövetséges viszony fentartása irányeszméjét képezte. A mi Brassónál érdekpolitika, az a többi szász városoknál, nevezetesen Szebennél, hagyományos nemzeti politika volt,: t. i. a nemzeti fejedelmekkel szemben a Bécshez és ennek szövetségeseihez való ragaszkodás. Már pedig Radul a bécsi udvar embere volt, s ellene magokat lekötni a szebeniek ép oly kevés hajlandóságot mutattak, mint a brassóiak. Ez volt az ok, miért a szászok a szerződést aláírni vonakodtak, s végre is csak a fejedelem határozott parancsára, kénytelenségből és csak «fölületesen» tették meg. Weiss, igaz, egyebet említ főok gyanánt, azt t. i., hogy a szászok szabad emberek s csak addig tartoznak hűséggel a fejedelemnek, míg ez a haza javát ke-

* Weiss naplója i. h. 204. l.

resi.* Első tekintetre feltűnik, hogy ezen ok nem képezett nehézséget akkor, midőn kevéssel előbb a havasalföldi vajdával, Radullal, szemben kötötték le magokat a fejedelemmel együtt hűségre és barátságra; de hogy Weiss ezen alkalommal nem őszinte, nem nehéz belátni. Idézett nyilatkozatában különben megerősítését találjuk annak, hogy a szász nemzet soha sem volt hajlandó politikáját a fejedelem politikájával azonosítani; a fejedelem adott szava által magát lekötve nem érezte és így megtagadta az állam fejétől azon jogot, hogy az állam nevében, annak minden tagját kötelező szerződést köthessen. A szász érdekpolitika, mely az általános hazával vajmi keveset törődött, nyilvánúl ezen ellenkezésben is. Weiss és vele együtt a szász nemzet vezérférfiai szabad kezet kívántak maguknak fentartani azon fejedelemmel szemben, kiben bizalmuk már ekkor ingadozni kezdett.

A moldvai vajdával kötött szerződés egyik pontja szerint Konstantin vajda tartozott az erdélyi fejedelemnek ajándékképen 8000 forintot fizetni. Mintegy kifejezése volt ez Erdély felsőségének a szomszéd ország fölött s Konstantin beleegyezett, mivel ellenséges viszonya az ő nála sokkal tehetségesebb és hatalmasabb Radul vajdával az erdélyi fejedelem barátságát és támogatását nemcsak kívánatossá, hanem nélkülözhetetlenné tette. Ígéretét azonban nem teljesítette, s ezen mulasztás a természeténél fogva pillanatnyi benyomások alatt álló indulatos fejedelmet annyira felbőszítette, hogy a szövetségi szerződés felbontását azonnal elhatározta. 1609 junius 14-ikén Weiss levelet kapott a fejedelemtől, azon parancscsal, hogy a szövetségi szerződést vigye vissza a moldvai vajdának; viszont kérje vissza a fejedelem és a rendek hitlevelét és a szövetséget a két állam között megszüntnek jelentse ki. Hogy e kel-

* Weiss naplója i. h. 203. l.

lemetlen és épen nem megtisztelő küldetés Weissnak nem tetszett, könnyen érthető. E szövetségnek ő, annak megkötése idején határozott ellensége volt, s némi gúny rejlett abban, hogy a fejedelem most épen őt bízta meg a szövetség felmondásával. Meglehet azonban, hogy Báthory e küldetéssel Weissnak csakugyan kedveskedni akart, de a brassói senator körültekintő, okos férfiú volt, ki e küldetésben személyére megtiszteltetést, városára pedig hasznot épen nem látott. Igyekezett is e terhet vállairól levetni, s megkísértette, levélben a fejedelmet szándéka megmásítására bírni. Hivatkozva a fejedelem határozatának méltánytalanságára, hogy oly csekély, Erdélyre oly könnyen nélkülözhető összegért az országot egy bekövetkezhető háború veszélyének teszi ki, kérte a fejedelmet, hogy parancsát vonja vissza, s addig is utazását elhalasztotta. Fölterjesztése azonban mitsem használt; Báthory megmaradt határozata mellett s másodszori erélyes parancsára Weiss, miután neheztelését a fejedelem ingatag politikájára egy epigrammban kiöntötte,* julius 2-án csakugyan elindúlt Brassóból.

Az óvatos brassói senator a rábízott feladatot, mint gondolni lehet, a lehető legtapintatosabban igyekezett teljesíteni. Miután öt napi utazás után 7-én Jassyba érkezett, julius 10-ikén kihallgatást nyert s a vajda és tanácsosai előtt elmondotta megbízatását, a legenyhébb formában. De a vajda nem akart szakítani a fejedelemmel, talán nem is szándékosan mulasztotta volt el az ígért összeg megküldését, s úgy a Weiss által hozott hitlevél visszavételét,

* Mutatványul a meglehetős hosszú epigrammból, mely Weiss naplójának a brassói ág. ev. gymnasium könyvtárában levő kéziratpéldányában olvasható, álljanak a következő sorok:

Aulæ sed nostræ me vexat cura superbæ,
Dum Moldavorum tecta subire jubet,
Mandat et ipsorum referam diplomata sancti
Nobiscum jacti fœderis, alta sapit
Serio et ut repetam nostra, est indicere bellum hoc
Hinc peredunt animum cura dolorque meum.

mint a fejedelem és a rendek nála levő hitlevelének visszaadását megtagadta. Weiss azonban megbízatását teljesíteni akarván, julius 14-ikén újra megjelent a vajda előtt s miután a vajdát figyelmeztette, hogy mit köszönhet a fejedelem jó akaratának, ki, midőn vetélytársai megbuktatására törtek, neki pártját fogta, ismételten kijelentette, hogy a fejedelem a vajda iránt magát lekötve nem érzi, habár a jó szomszédság fentartását a jövőre is ígéri. Ezzel a visszaküldött hitlevelet az asztalra letéve, távozott.*

Hogy a vajda a jó viszonyt Erdélylyel megszakítani nem akarta s mulasztásának egyedüli oka — mint Weiss állítja — a pénzszükség lehetett, valószínűvé teszi azon körülmény, hogy ugyanezen év novemberben moldvai követség érkezett Fejérvárra, mely a fejedelemnek a vajdától ajándékképen lovat, vadászebeket s az ígért 8000 forintból 2000 forintot hozott át. Az ajándékokat a fejedelem elfogadta, ellenben a pénzt visszautasította. Haragja a vajda ellen még ekkor sem volt lecsillapodva; mert a követség fejét, a vajda kincstárnokát, latartóztatta s egy ideig Fejérvárott tartotta, majd deczember 27-ikén a brassói tanácshoz küldötte át őrizet végett s csak 1610 márczius 13-ikán bocsátotta szabadon. Weiss visszatérése után e kényes követségből a moldvai ügyben még kétszer értekezett a fejedelemmel és az ellentétek elsimításán, a fejedelem kiengesztelésén fáradozott; úgy látszik azonban, nem nagy sikerrel. Jó akaratát a moldvai vajda mindazáltal méltányolta s hálából 1610 január 7-ikén gazdag ajándékkal tisztelte meg.**

Ez volt az utolsó fontos küldetés, melyet Weiss a fejedelem megbízásából teljesített. Még ez után is megjelent egy pár ízben az udvarnál, a fejedelem meghívására; de szolgálatát a keleti viszonyok rendezésénél többbé igénybe

* Weiss naplója i. h. 206. l.
** Weiss naplója i. h. 208. l.

nem vették. A fejedelem és a brassói senator nézetei sokkal erősebben eltértek, hogysem egy úton haladhattak volna. Báthory mély, el nem leplezett ellenszenve a szászok külön állása iránt, ellenséges politikája a bécsi udvar, de különösen a brassóiak előtt oly kedves Radul vajda iránt, Weiss Mihályt mindinkább elidegenítették a fejedelem személyétől, s őt minél tovább, annál élesebb ellenzéki állásra utasították. Naplójában csaknem napról-napra, lépésről-lépésre követhetjük, miként változik át a fejedelem iránt érzett rokonszenve előbb ellenszenvvé, azután fokonként engesztelhetlen, halálos gyűlöletté. Szoros összefüggésben áll, helyesebben következménye volt ez a fejedelem kül- és belpolitikai törekvéseinek, melyek, mint fennebb kimutattuk, szükségképen összeütközésbe jutottak a szász nemzet separat-politikájával, első sorban pedig Brassó érdekeivel és rokonszenvével. De míg a fejedelemnek a moldvai és a havasalföldi ügyekben tanúsított magatartása Weissnak csak rosszalásával találkozott, addig a szászok kiváltságos állásának megsemmisítését czélzó kísérlete, a nemzete és a városa kiváltságait és szabadságát mindennél, még saját életénél is többre becsülő brassói senatort egyenesen a forradalom terére sodorta.

34. WEISS MIHÁLY ÍRÁSA.

Hogy Báthory Gábor a szászok iránt rokonszenvet soha sem érezett, hogy kiváltságaikban fejedelmi hatalmát a legnagyobb mérvben sértő és azt lealázó korlátokat látott, s hogy épen azért azokat lerombolni törekedett, az kétségtelen. Ő maga sem csinált titkot abból. Egy szász krónikás* beszéli, hogy midőn trónralépése után a tanácsurakkal első ízben ebédelt, azt kérdezte tőlök, hogy miért ostromolta volt János király Szeben városát? és ő maga megadta a választ is: «mert az szászok pénzben bővelkednek». Egy kis idő múlva pedig hozzátette: «osztán, urak, ha valaki Erdélyt bírni akarja, Szeben városának kulcsait vegye zsebébe és úgy bírja a szászokat, valamint akarja». Mire a később oly szerencsétlen véget ért Kornis Boldizsár a mellette ülő urakhoz fordulva ezt mondotta volna: «Urak, bizony ez a lator megemészti Erdélyt». Habár e jelenetet kétségkívül megtörténtnek nem állíthatjuk, nincs is okunk azt kétségbe vonni; különösen ha Báthory későbbi nyilatkozataival és tetteivel egybevetjük. Midőn 1610 januárban Brassót másodízben látogatta meg, minden kíméletet a szászok iránt félretett, s míg katonái a városban garázdálkodtak, ő maga az asztalnál udvaronczaival együtt a szász senatorok jelenlétében csípős és épen nem hízelgő nyilatkozatokat tett a szászokról, nevezetesen azok bejöveteléről Erdélybe. Weiss, ki szintén a meghívottak között volt, nem állhatta meg, hogy az odadobott keztyűt föl ne vegye, s ellent mert mondani a fejedelemnek.

A szászok régi szabadságaira hivatkozott, melyek a szász nemzet bejövetelét más színben tüntetik föl. A fejedelem, mint maga Weiss beszéli, zokon vette az ellentmondást, s fölkelve az asztaltól, véget vetett e jelenetnek, mely az ellenszenvet mindkét részről élesebbé tette, s a

* Krauss: Siebenbürgische Chronik. Fontes rerum Austriacarum. Ser. III. k. 6. lap.

szászok rokonszenvét Báthory iránt, ha ugyan még táplálták ily érzelmet, teljesen kiirtotta.*

Kétségtelen, hcgy a fejedelem ellenséges hangulatát a szászok iránt a tanácsurak nem mindnyájan osztották s törekvését: a három nemzet uniójának felbontását az egyik nemzet jogainak megsemmisítésével, Erdély függő helyzetében Bécs és Konstantinápoly között, az országra veszélyes, forradalmi lépésnek tekintették. Nem számítva Petky Jánost, ki később a fejedelem elleneinek sorába lépett, azon tanácsúrról, Bethlen Gáborról, ki mint államférfiú és hadvezér hazai történelmünk egyik legkimagaslóbb alakja, biztosan tudjuk, hogy Báthory politikájának ezen irányát nem helyeselte.** De a fejedelmeknek mindig vannak udvaronczaik, kik urok minden szavát és tettét megtapsolják, s Báthory ellenséges hangulata a szászok iránt, hamar átterjedt környezetére is. Már az 1609. májusban Kolozsvárott tartott országgyűlésen, midőn a szászokra a szokottnál nagyobb adót vetett ki és ezek ellentmondottak, oly nyilatkozatok voltak hallhatók, melyek a kiváltságaira féltékeny nemzetet nyugtalanságba ejtették s önérzetét mélyen sértették. Ők csak vendégek ez országban; mint koldusok jöttek be, hányták szemére a szász követeknek. Weiss, ki ez alkalommal is városának képviselője volt, e kifakadásokat nem feledte el, s mintegy sejtve a bekövetkezendő nehéz küzdelmet, polgártársai önérzetének és büszkeségének emelésére minden eszközt felhasznált. Midőn az 1609. év végén a városi tanács régi szokás szerint a százak tanácsa előtt megjelent s működésének megszűnését bejelentve, a polgárokat új választásra hívta föl, Weiss tartotta a tanács nevében a beszédet, mely lelkesítő fölhívás volt a város polgáraihoz, hogy régi jogaikhoz és kiváltságaikhoz állhatatosan ragaszkodjanak. Felelve ama

* Weiss naplója i. h. 216. l.
** Mikó Ferencz i. h. 192. l.

szemrehányásokra, mintha a szászok koldulták volna bejövetelöket, kora téves történelmi nézete szerint N. Károlyra vitte vissza a szász nemzet betelepítését s fölsorolta azon érdemeket, melyeken a szász nemzet kiváltságai nyugosznak, s polgártársait egyességre és e kiváltságok megőrzésére hívta föl.[1]

A fejedelem és a szászok között kitört súrlódások következménye a szászok mindinkább érezhető elidegenedése lett az országos ügyektől; s ha a közös haza eszméje már eddig is csak homályosan élt lelkükben, úgy az ezután csaknem teljesen elenyészett. Mint a többi szász városok, úgy Brassó is 1610-től kezdve határozottan a fejedelem ellen fordúlt s engedelmeskedése még egyideig csak a körűlmények óvatos számbavételének volt az eredménye. Még nem szakad el a fejedelemtől, mert retteg erejétől; de parancsainak már csak kénytelen kelletlen engedelmeskedik. Weiss — bár egy pár ízben még az udvarnál is megjelenik — ez időben már a fejedem határozott ellensége.[2] Midőn 1610 julius végén a magyarországi ellenséges készületekkel szemben Báthory a szászokat is hadi szerek küldésére szólította föl, s többek közt Brassótól összes tábori sátrainak elküldését kérte, Weiss a naplójában már ekkor Nerónak nevezett fejedelem kívánságainak határozott visszautasítását javasolta. Nem rajta múlt, hogy nem így történt, s hogy a senatorok többsége még nem látva tanácsosnak a nyílt ellenszegűlést, két sátor elküldését elhatározta.[3] Mindazáltal a brassóiak s általában a szászok kelletlen engedelmeskedése — a kért 100,000 frt kölcsön helyett 10,000 frt ajándékot; 200 szekér helyett

1 Weiss naplója i. h. 209. l.

2 Midőn 1610 elején Báthory Brassóban mulatott, Weiss megbotránkozásának a fejedelem magaviselete fölött és egyúttal gyűlöletének a következő versben adott kifejezést:

Multa vorans et multa bibens mala multa locutus
Gabriel hic vere Sardanapalus erat.

3 Weiss naplója i. h. 216. l.

32 adtak — elég világos jele volt a fejedelem népszerűtlenségének és figyelmeztetés, hogy a fejedelem veszély idején a szászok áldozatkészségére és hűségére épen nem számíthat. Hogy a nyilt ellenszenv és a lappangó gyűlölet fölkelésben törjön ki, arról gondoskodtak a fejedelem külellenségei, a Báthory ellen alakult coalitio; s Báthorynak erőszakos, bár a körülmények által némileg menthető elővigyázati rendszabálya: t. i. a szász nemzet fővárosának, Szebennek elfoglalása.

35. A BRASSÓI VÁROSBIRÓI KARD.

MÁSODIK KÖNYV.

36. WEISS MARGIT HIMZÉSE.

I.

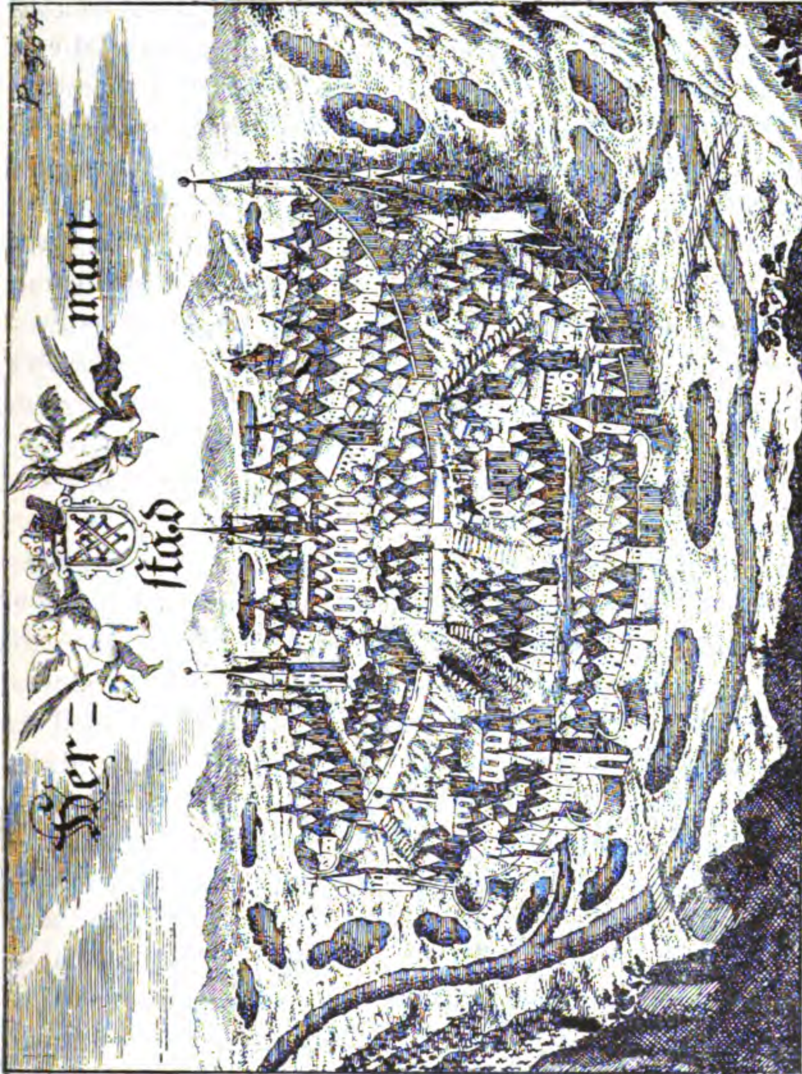
A FEJEDELEM nagyratörő politikája, az önállóság, mit minden tettében tanúsított s mit tőle épen azok, kik fölemeltetésében közreműködtek, nem vártak, végre erőszakos, szenvedélyes jelleme mindenfelé, benn és kinn egyiránt ellenségeket támasztott. Leginkább csalatkoztak a bécsi udvar és a buzgó katholikus Forgách testvérek, kik benne eszközt véltek feltalálni a katholicismus érdekeinek előmozdítására és az al-dunai kis államok confœderatiojának létrehozására a magyar király fenhatósága alatt, s kik fájdalommal tapasztalták, hogy Báthory, mint fejedelem mindinkább elfordul a katholicismustól és a confœderatiót saját felsősége alatt, saját nagyravágyó terveinek kivitelére szándékozik megalapítani. Természetes következménye volt csalódásuknak, hogy megbuktatására gondoltak s szövetségesekűl e czélra önként kínálkoztak a fejedelem saját elégedetlen alattvalói: a katholikus főurak és a bécsi udvar iránt minden körűlmények között rokonszenvvel viseltető szászok; első sorban pedig a moldvai és a havasalföldi vajdák. Radul, mint láttuk, kezdettől fogva az osztrák ház híve volt, s ha a körűlmények nyomása alatt meg is hajolt a porta és a török párti erdélyi fejedelmek előtt, hódolata nem volt őszinte s összeköttetését a bécsi udvarral soha sem szakította meg. Báthory tervei iránt kezdettől

fogva tisztában lehetett. Bizonyára ismerte az erdélyi fejedelem mély gyűlöletét, mit ő is hasonlóval viszonzott, s ha pillanatra ki is békült, a béke csak fegyverszünet volt, mi a titkos ellenségeskedést nem szüntette be.* Ép úgy számíthatott a bécsi udvar a moldvai vajdára, kit Báthory mint láttuk, mélyen megsértett; s habár utóbb a fejedelem a vajda követét szabadon bocsátotta és a magyarországi készülődések hallatára a szövetséget 1610 juliusban megújította, Konstantin többé nem bízott az erdélyi fejedelemben s kész volt megbuktatását elősegíteni. Bizonyára azt is tudták Bécsben, hogy a porta nem sok jó akarattal viseltetik Báthory iránt, s bizonyosak voltak, hogy a Báthory nagyratörő tervei által nyugtalanított lengyelek hajlandók lesznek a bécsi udvarral és szövetségeseivel ez ügyben kezet fogni.**

A Kendy-féle összeesküvés 1610 tavaszán, bár úgy látszik közvetlenül magán boszú műve, közvetve a Báthory ellen minden oldalról fenyegetően összegyülemlő ellenséges hangulat első kitörése volt; s Báthory az ellene irányzott coalitio alakulásáról értesülve, gyors cselekvésre, ellenei megelőzésére határozta el magát. Összes ellenfelei között a leggyülöltebb, a szászokkal, nevezetesen a Brassóval gondosan ápolt jó viszonyánál fogva a legveszélyesebb Radul vajda volt, s ellene készült az első csapást intézni. A dolgot ravaszúl készítette elő; míg hadait, nevezetesen a hajdúkat 1610 őszén Erdély déli részeiben központosította, nem szűnt meg a vajdát követei által barátságáról biztosítani s ily formán hadi készületei valódi czélja felől csalódásban ringatni. Azonban a fejedelem jól ismerte Radul ravaszságát, szoros összeköttetését a szá-

* Mint a szászokról, úgy Radulról is Báthory igen gyakran gúnyosan nyilatkozott, leveleit elfogatta stb. Természetes, hogy a vajda ezt hasonló eljárással fizette vissza. Weiss naplója i. h. 213. l.

** Részletesen tárgyalja e viszonyokat Szilágyi S.: Báthory Gábor 100., 101. s követk. l. és Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. k. 40., 41. l.

37. SZEBEN LÁTKÉPE.

szokkal, talán túl is becsülte a vajda erejét, s azért egy havasalföldi háború esetére, melynek kimenetelét előre látni nem lehetett, biztosítani akarta visszavonulási útját. Elhatározta tehát a Radullal és a bécsi udvarral rokonszenvező szászokba félelmet önteni s őket egy merész csapással ártalmatlanokká tenni. Szeben kulcsait akarta zsebébe tenni. Gondosan titkolt terv szerint, melyről Imrefi kivételével még meghitt tanácsosai sem tudtak semmit, deczember 11-ikén Szebent meglepetéssel kezébe kerítette; összes kiváltságait megsemmisítette és fejedelmi várossá téve, saját katonái őrizetére bízta. A pár nap múlva, deczember 17-dikén, Szebenben megnyilt országgyűlés, miután hitelt adott a fejedelem vádjának, hogy a szebeniek Radullal összeesküdtek és a számüzetésben Báthory ellen eget, földet megmozgató Kendynek 30,000 frtot ígértek, ha az országba tör, szentesítette a fejedelem által elkövetett államcsínyt.

A csapás a szászokra váratlanúl jött s egy pillanatra teljesen lesújtotta őket; de hogy mi volt igaz a fejedelem által ellenök emelt vádakban, adatok hiányában ma már bajos eldönteni. Hogy a szászok általában és így a szebeniek is nem Báthoryval, hanem ellenfeleivel, Radullal és a bécsi udvarral rokonszenveztek, az kétségtelen; de a nem épen alaptalan ellenszenv és a hűtlenség s a mi ezzel egyértelmű, a hazaárulás között nagy a távolság. Elégedetlenek voltak a legnagyobb mértékben, figyelemmel kísérték Báthory elleneinek mozgalmait, s bizonyára nem sajnálkoztak volna a fejedelem bukása fölött; de, hogy tényleg, mint a fejedelem őket vádolta, részük lett volna e mozgalmakban, nem látszik valószínűnek. Még az is, ki közűlök a legkiválóbb államférfiú tehetséget a legtöbb merészséggel egyesítette, a brassói senator, Weiss Mihály, még ekkor távol állott attól, hogy a fejedelem megbuktatására gondoljon vagy törjön. Levele, melyet a szebeni

államcsínyt megelőzőleg, szeptember 8-ikán bizalmas ismerőséhez, Petky Jánoshoz, a fejedelem portai követéhez intézett, bár keserű hangulatban s rossz sejtelmek között íratott, még a fejedelem loyalis alattvalójának tünteti őt fel.[1] Különben is nem lehet elhallgatni, hogy a fejedelem vádjai kétséges alapokon nyugodtak. A minden kétséget kizáró írásbeli bizonyítékok helyett tanúkra hivatkozott, kiknek igazmondása ily körülmények között nagyon alapos kétkedés tárgya lehet. Megkísértette a fejedelem az ekkor szintén Szebenben tartózkodó Weiss Mihályt is Szeben meg Brassó hűtlenségére vonatkozólag vallomásra bírni, mi azonban nem sikerült. A brassói senator — bár a fejedelem halállal fenyegette, ha a kívánt vallomást meg nem teszi, — szilárdabb magatartást tanúsított, mint a szebeni senatorok, kik közűl egy pár a fejedelem tanúi közé tartozott.[2]

A koczka ezzel el volt vetve Báthory és a szászok között. Szeben ugyan elbukott; de a szász nemzeti ügy zászlóját Brassó és az e pillanattól fogva a szász nemzeti ügy vezérévé emelkedett Weiss Mihály ragadta kezébe. Benne helyezte nemcsak városa, hanem az elbukott Szeben is bizalmát és reményét,[3] s daczára annak, hogy még a senatorok között sem állott rangban legelől, e pillanattól kezdve ő Brassó ügyeinek teljhatalmú intézője. Szeben eleste után Weiss egy gondolatnak él: megbuktatni Báthoryt, nemzetének, s mi fölfogása szerint ezzel egyértelmű volt, a hazának ellenségét; s ha talán eddig voltak is aggodalmai, most már minden habozás nélkül fog kezet a fejedelm ellenségeivel. Bármennyire is égett azonban szívében a gyülölet Báthory iránt, az időpontot a szakításra most, midőn a fejedelem 20,000 ember élén ál-

1 Weiss naplója i. h. 216. l.
2 Weiss naplója i. h. 218. l.
3 Őt kérte fel közvetlen Szeben elfoglalása után a szebeni pap, hogy a város felszabadításának ügyét kezébe vegye. Weiss naplója i. h. 219. l.

lott, még nem látta elérkezettnek. Időre volt szüksége, hogy Brassó ellentállását, erejét szervezze, s hogy a Báthory iránt ellenséges elemekkel összeköttetésbe léphessen.

Első feladatának tekintette Brassót a Szeben sorsától megóvni. Nyilt ellentállásra a város készületlensége mellett alig gondolhatott; de ismerte a pénz hatalmát, s ezt használta föl. Imrefinek a legbefolyásosabb tanácsúrnak, titokban, a fejedelem tudta nélkül 2500 aranyat adott, magának a fejedelemnek pedig 4500 aranynyal kedveskedett, hogy a város a katonai megszállást kikerülje.* Az ajándék használt; Brassót a fejedelem ez alkalommal megkímélte; valószínűleg azért, mert czélját, a szászok megrettentését és ártalmatlanná tételét, Szeben bevételével elértnek hivén, nem akart Brassó esetleges ostromával ellenfeleinek a készületre időt engedni. Sietett gyűlölt ellenségét, Radult meglepni, s Havasalföld elfoglalásával Erdélyt ezen oldalról minden támadás ellen biztosítani. Ha Havasalföld kezében volt, Brassótól mit sem tarthatott; e város ellenséges érzülete csak addig lehetett rá nézve veszélyes, míg a szomszéd ország élén ellensége, a szászok jó barátja, Brassó szövetségese, Serbán Radul állott. Deczember 26-ikán elindúlt Szebenből, s miután egy pár napig a Barczaságon táborozott és Brassótól a megindítandó hadjáratra élelmi szereket, lőport s más szükséges dolgokat vett föl, deczember 29-ikén elvonúlt Törcsvárra, s 1611 január első napjaiban már Havasalföldön állott.**

* Ily összeget mond maga Weiss naplójában, i. h. 218. l. A Brevis consignatio tumultuum bellicorum in Transsilvania etc. (Kiadva TRAUSCHNÁL; Chronicon Fuchsio-Lupino-Ollardinum P. I. k. 239. s köv. l.) szerint Weiss csupán Imrefinek adott volna 14,000 forintot. BENKNER krónikájában szintén csak az Imrefinek adott ajándékot említi és azt 6000 frtra teszi. (Chronicon s. historia Benknerii. Kézirat a brassói ágost. ev. gymnasium könyvtárában.)

** A havasalföldi hadjárat megkezdését a brassói évkönyv-írók egyezőleg 1610 decz. utolsó napjaira teszik. A legrészletesebb tudósítást BENKNER adja (Kézirat, i. h.)

Weiss aggodalommal nézett a háború kimenetele elé. Már ekkor azon ponton állott, melyen a fejedelem fegyvereinek sikert nem kívánhatott. Báthory győzelme rá nézve Brassó önállóságának bukását, a szász nemzet kiváltságos állásának megsemmisítését jelentette. Azok után, mik történtek, ismerve a fejedelem erőszaktól vissza nem riadó jellemét, a Havasalföldről diadallal visszatérő fejedelemtől egyebet nem várhatott, s Weiss, ki ép úgy, mint polgártársai, első sorban a Királyföldet tekintette mindig hazájának, e válságos pillanatban nem habozott szűkebb hazája érdekében a fejedelemmel szemben hűségesküjét megszegni. Tudta, hogy Báthory békés szavai által elaltatva, Radul készületlen, s nem volt reménye, hogy a vajda az erdélyi hadakkal szemben országát megvédhesse; de a mi hatalmában állott, megtette, hogy barátját, városa régi szövetségesét a közvetlen meglepetés, az elfogatás veszélyétől megmentse. Még mielőtt Báthory a hadjáratot megkezdette volna, Weiss titokban futár által tudatta Radullal, mi készül ellene Erdélyben,* mire a vajda kincseit összeszedve előbb Moldvába, Konstantin vajdához, onnan pedig később Lengyelországba menekült. Báthory 6000 főből álló előhada, melynek föladata volt őt meglepni és elfogni, már nem érte be, ellenben elfogta a vajdának hasonlóképen menekülni igyekező anyját és a szintén Moldva felé szaladó bojárok egy részét. A többnyire hajdúkból álló erdélyi hadsereg a teljesen védetlen Havasalföldet iszonyúan feldúlva, roppant zsákmánynak jutott birtokába.**

* Oly ember tudósít minket erről, kinek e pontban teljesen hitelt adhatunk: Benkner János, brassói senator, Weissnak bizalmas embere s politikájának örököse. Tudósítása szó szerint a következő: Der fromme Radull wäre auch leicht überfallen worden, weil Er dem gottlosen Battor sein Lebenslang kein übles gethan, wenn in nicht H. Michael Albinus durch einen Botten hätte warnen lassen». Chronicon Benknerii kézirat i. h. Mellékesen megjegyezve Benkner a Báthory elleni gyűlöletben csaknem valamennyi szász évkönyv-írón túl tesz. A legközönségesebb jelző, mivel a fejedelmet megtiszteli: «der Hund».

** Bő tudósítást adnak a havasalföldi hadjáratról: Mikó Ferencz i. h. 191. l.

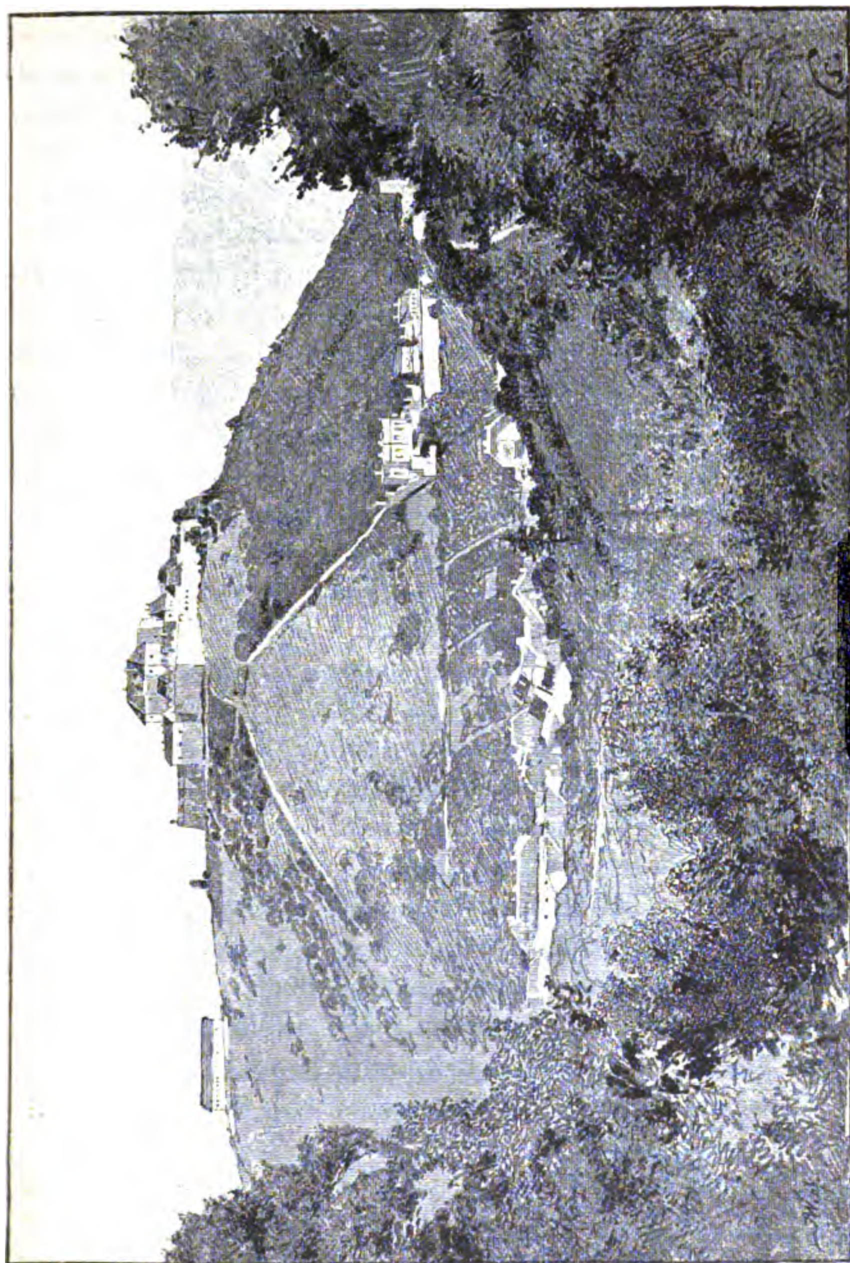
Báthory tehát czélját nem egészen érte el. A vajda kisiklott kezéből, s ki ismerte Radul szívós, ravasz jellemét és számos összeköttetéseit, előre tudhatta, hogy országa elvesztésébe oly könnyen belenyugodni nem fog. Valószínűleg erre számított Weiss is, s azért igyekezett a vajdát, kitől Brassó s általában a szászok ügyének jobbra fordulására sokat várt, a már említett lépéssel lekötelezni. Egyelőre azonban Báthory ura volt Havasalföldnek; fölvette Havasalföld fejedelmének czímét, s Tergovistot époly fejedelmi városának tekintette, mint Fejérvárt vagy Szebent.* Megtette a szükséges lépéseket arra is, hogy hódításának a jövőben is ura maradjon. E tekintetben minden a szultántól függött, mint Erdély és Havasalföld urától, kit Báthory, hogy Radult annál biztosabban meglephesse, tervezett hadjáratáról nem is értesített volt. Most a bevégzett tény után követséget küldött a portához, hogy Radul elűzését tudassa s Havasalföldet testvére Endre, a moldvai vajdaságot pedig a szintén elűzendő Konstantin helyett István despota számára kieszközölje.** Czélját azonban a portánál is csak részben érte el. Radul elűzetését — bár engedély nélkűl történt — szívesen tudomásúl vették; a vajdában, nem alaptalanúl, soha sem bíztak; ismerték német hajlamait, bécsi összeköttetéseit; de az erdélyi fejedelem önhatalmú, merész fellépése szintén aggodalmat keltett föl, s óvakodtak a fejedelem kívánságát teljesítve, kezébe oly nagy hatalmat tenni le.

A moldvai hadjáratot tehát eltiltották; a havasalföldi vajdaságra pedig a Konstantinápolyban nevelkedett és

Bojthi: De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen. Engelnél: Monumenta Un[illegible] 272. l. a Brevis consignatio i. h. 2. l. és Benkner krónikája, kéz[illegible] l.

[illegible] avasalföld fejedelmének nevezi magát s Tergovistet fejedelmi városának Tergovistben 1611 január 26-án kelt okleveléban. Történeti Lapok. I. k. 690. l.

** Legrészletesebben beszél a követség czéljáról: Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches. II. k. 731.

36. BRASSÓ FELLEGVÁRA.

teljesen megbízhatónak tartott Michne Radult nevezték ki.[1]

Tervében csalatkozva Báthory két és fél havi távollét után — mialatt a brassóiak segítségét is több izben igénybe vette — a porta által kinevezett új vajda beültetésére, Bethlen Gábor alatt némi csapatokat hagyva hátra, márczius 16-ikán Brassóba visszaérkezett.[2] Fényes bevonúlást tartott; diadalmenetét a Radultól elszedett zsákmány, nevezetesen az elfoglalt ágyúk emelték, s a brassóiak, bár szívök mélyéből gyűlölték, jónak látták örömet mutatni s üdvlövésekkel fogadták. Három napig időzött a fejedelem Brassóban s diadalmas hadjárata által fokozott jó kedvében fényes lakomákat rendezett. Valahányszor ebédközben poharát kiitta, megszólaltak a Radultól zsákmányolt ágyúk, s midőn márczius 18-ikán távozott, kegyelme jeléül ezen ágyúkat a városnak ajándékozta.[3] A brassóiak ezeket azután a fellegvárban helyezték el, melynek erődítései még ekkor nem voltak teljesen befejezve. A Radul-féle ágyúk voltak a mai fellegvár, az akkor úgynevezett újvár (Neu-Schloss) első ágyúi,[4] és a sors úgy akarta, hogy új helyökön legelőször is adományozójok ellen dördültek meg.

Mert Báthory váratlan, merész föllépése és diadala a havasalföldi vajda fölött valamennyi nyilt és titkos ellenségét mozgásba hozta. E hadjárat az égő kanócz bedobása volt a felhalmozott gyúanyagba, és hogy a háború csak most kezdődött meg, az iránt maga a fejedelem sem lehetett kétségben, habár annak kitörését oly hamar, mint az tényleg bekövetkezett, aligha várta. Míg ő a hadjáratról

1 Mikó Ferencz, i. h. 192. l. Bojthi, i. h. 278. l. a Brevis Consignatio, i. h. 242. l. Benkner krónikája, kézirat, i. h.

2 Brevis Consignatio i. h. 242. l. Bánfi naplója (Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Neue Folge. 253. l.)

3 Benkner kézirati krónikája i. h.

4 Bánfi naplója i. h. 253. l. Benkner kézirati krónikája i. h. és Tartler-Trausch: Collectanea i. h.

Szebenbe visszatérve, s ott országgyűlést tartva egy új, a moldvai vajda ellen irányzott hadjárat előkészületeivel foglalkozott, az alatt ellenfelei közül a legtevékenyebb, Serbán Radul, már a cselekvés teréře lépett. Követei fölkeresték a portát és a magyarországi basákat; de reményét országa visszafoglalására nem a török, hanem a német pártba helyezte. Személyesen fölkereste Mátyás királyt Bécsben, s miután ott a régi szövetséget megújította, visszatért Lengyelországba, hogy a megújítandó hadjáratra az előkészületeket megtegye. Pénze bőven volt; a lengyelek és a moldvaiak Báthory tervei által nyugtalanítva, elősegítették készületeit s rövid idő alatt tekintélyes, lengyel és moldvai zsoldosokból álló hadat toborzott össze, melylyel május elején Havasalföldre csapott. Hadjárata a mily rövid, ép oly szerencsés volt. A bojárok és a nép örömmel fogadták, s csak a Bethlen által Lugossy vezérlete alatt hátrahagyott csekély számú magyar had kísértette meg az új vajda ügyét védelmezni. Sikertelenül. Lugossy csatát vesztve fogságba került és lefejeztetett, Michne Radul pedig előbb Gyurgyevoba onnan pedig a Dunán túl Nikápolyba menekült.*

A dolgok állása Havasalföldön ezzel újra megváltozott; s a változás természetesen kihatott az erdélyi viszonyokra is. A Szeben elfoglalása és a Radul megbuktatása által megrettentett szászok újra lélegzetet vettek s reményt merítettek. A szebeniek mindjárt városuk megszállása után panaszt emeltek volt a portánál; most pedig Weiss Mihály, ki Brassó élén a szász nemzeti ügy védelmét, Szeben felszabadítását szent kötelességénk tekintette, mindent mozgásba hozott, hogy Radullal és szövetségeseivel a fejedelmet megbuktassa. Keleti összeköttetéseinek jó hasznát vette. Már áprilisban biztos tudomása volt Serbán

* Mikó Ferencz i. h. 195. l. Weiss naplója i. h. 220. l. Bojthi i. h. 281. l. Benkner kézirati krónikája i. h.

Radul támadásáról* s követeit azonnal útnak indította Bécsbe és Konstantinápolyba, hogy Báthory zsarnoksága ellen panaszt emeljenek.** A portánál sok jó ismerőse volt a megelőző időkből, s ezek révén sikerült a szászok iránt kedvező hangulatot ébreszteni; Bécsben pedig Báthory letétele már úgy is elhatározott dolog volt, s a szászok panasza csak a terv kivitelét siettette. Forgách Zsigmond vezetése alatt gyülekezett már Magyarországon a hadsereg, melynek föladata volt Erdélyt nyugotról támadni meg; mialatt Serbán Radul a szászokkal kezet fogva délről intézi a támadást.

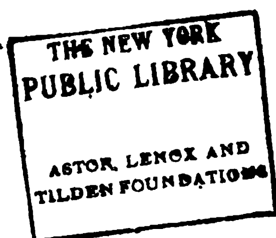
E készülődések nem kerülték el Báthory figyelmét s intézkedéseit ő is megtette. A portánál panaszt emelt Serbán Radul visszatérése miatt, s utalva a magyarországi német párt hadi készületeire, segítséget sürgetett. Nagy rokonszenvvel a portánál soha sem viseltettek iránta, s most sem siettek kérését teljesíteni; de a fejedelem ezt nem is várta be. Erélyesebb és vállalkozóbb szellemű volt, hogysem az ellene készülődő zivatar megrémítette volna, s elhatározta, hogy ellenfeleit megelőzi s ő kezdi meg a támadást. Miután a hajdúkat, székelyeket és a nemességet maga mellé vonta a Serbán Radul ellen intézendő hadjáratot egy új államcsínynyel szándékozott megnyitni; mint a múlt évi hadjárata előtt Szebenre, úgy most Brassóra akart halálos csapást intézni. Ismerte e város ellenséges hangulatát, Weiss erélyét és tevékenységét, szoros összeköttetését Radullal, s a háború küszöbén biztosítani akarta a maga részére a szászoknak Szeben eleste után első városát, Erdély délkeleti részeinek kulcsát. A föladat végrehajtását hadserege előcsapatának vezérére, Nagy András hajdukapitányra bízta, kinek feladatát csellel, oly formán kellett volna megoldani, mint a minő

* Naplója i. h. 220. l.
** Bojthi i. h. 282. l.

A GRAFT BRASSÓBAN.

Cserna Károly felvétele után

módon maga a fejedelem a megelőző év végén Szebent kézrekerítette.

Miután egy pár száz hajdú Szegedi, Maczódi és Elek János vezérlete alatt, a Barczaságot már május közepén megszállotta volt, junius 11-ikén maga Nagy András is 7—10,000 emberből álló hadával Brassó alá érkezett. Ő maga ötven kísérőjével a városban szállott meg, míg katonái részint Brassó egyik külvárosában, Ó-Brassóban, részint a szomszéd barczasági községekben táboroztak. A hajdúkapitány nem volt ismeretlen ember Brassóban. Midőn Rákóczy Zsigmond 1606 januárban a várost meglátogatta, Nagy András is kíséretében volt s a tanács ez alkalommal őt is egy szőnyeggel ajándékozta meg.* De ezért a brassóiak nem bíztak benne. Weiss Szeben példáján okúlva, a falakat őrséggel keményen megrakta s a legnagyobb elővigyázatot és éberséget kötötte polgártársai szívére. E bizalmatlanság a fejedelem hadaival szemben megnehezítette Nagy András feladatát, de ő mégis megkísértette a várost meglepetéssel kézrekeríteni. Tervének kivitelét junius 12-re egy vasárnap délelőttre tűzte ki, azon reményben, hogy a polgárokból álló őrség az isteni tisztelet alatt a szolgálatot a falakon és a kapuknál nem fogja a szokott számban és a szokott éberséggel végezni. A mondott nap reggelén kilovagolt a városból, s kinn táborozó embereivel a tervet megbeszélve, azok egy részét az előváros közel eső házaiba rejtőztette el, más részét pedig a főbejárat, a klastromkapu mellett emelkedő falak alatt, az úgynevezett Grafton, állította fel, hogy az első jeladásra készen álljanak. Ezután délelőtt tíz órakor, midőn a városban az isteni tisztelet folyt, megjelent a klastromkapu előtt s bebocsáttatást kért maga és kétszáz kísérője számára. De készületei a városban nem maradtak titokban s

* Stadhannenrechnungen. 1606 január.

kérését megtagadták: csak ötven emberrel engedik be a városba. Erre a hajdúkapitány fölingerülve, kocsijának és szolgáinak kiküldését követelte, azon előre megbeszélt terv szerint, hogy midőn a kocsi a kapu hídjához érkezik, el fog a kereke törni és a támadó zavarban, mialatt a kapu nyitva marad, a szomszédságban elhelyezett hajdúk a kaput megrohanják és elfoglalják. De a polgárok is óvatosak voltak; Weiss a klastromkapu kinyitását megtiltotta s a hajdúkapitány kocsiját és szolgáit más kapun, a nagy utczai kapun bocsátották ki. A város falait a templomból kijövő polgárság azonnal megszállotta és a védelemre minden előkészületet megtettek. Tervének meghiúsulását látva Nagy András, haraggal és fenyegetések között távozott.*

Brassó tehát a meglepetés és a megszállás veszélyétől megszabadúlt, de Weiss tudva azt, hogy Báthory egész hadával útban van a Barczaság felé, Serbán Radul pedig még távol volt és segítsége bizonytalan, eszélyesebbnek látta a hajdúkapitányt megengesztelni, sőt ha lehet, Báthorytól egészen elvonni. Másnap tehát a tanács Nagy András prázsmári táborába követséget küldött ajándékkal: egy szép kocsit hat szürke lóval, ezüst edényeket s ráadásúl nehány száz forintot. Az ajándék és a pénz nem tévesztette el hatását. Nagy András különben is hírét vevén a felső-magyarországi rendek készületeinek, hogy Forgách Zsigmond hadaival a Tiszánál áll és a hajdúkat megfékezni szándékozik, elpártolt Báthory ügyétől. Csapatai nagy részével elhagyta a Barczaságot, s hogy a Szeben felől közeledő fejedelmet kikerülje, Udvarhelyszéken és Marosszéken átcsapva, Magyarországra távozott. Mi volt oka hirtelen visszatérésének, nem egészen bizonyos. A brassói

* BENKNER kézirati krónikája i. h. Hegyes naplója i. h. 268. l. és Bánfi naplója i. h. 253. l.

évkönyvírók[1] távozását azzal indokolják, hogy a hajduk kapitányukat megvesztegetettnek hivén, fellázadtak s vezéröket megkötözve, magokkal hurczolták. Ez azonban teljesen téves. Egy más brassói évkönyvíró, Benkner,[2] ki a brassóiak által a hajdúkapitánynak adott pénzajándékról is tud, a távozást a zsold elmaradásának és a hajdúk e miatt támadt neheztelésének tulajdonítja. Hogy ez is közreműködött a hajdúk elpártolásában, lehetséges, de hogy vesztegetés is volt a dologban — mint a magyar évkönyvírók[3] állítják — és csábítás, nagyon valószínű. Weiss aligha tudott annyi pénzt adni a hajdúknak, hogy őket a Báthory ügyétől elvonja; de valószínű, hogy ő figyelmeztette Nagy Andrást a felső-magyarországi készületekre, a Báthory ellen alakúlt hatalmas szövetségre, s ezzel az árulásra mindig kész, pénzsovár zsoldosvezért rábírta, hogy a fejedelem elveszettnek látszó ügyét föladva, azon párt szolgálatába lépjen, melynek a győzelemre kilátásai voltak, s melytől átpártolásáért új jutalmat reménylhetett.

Weiss és a brassóiak már ekkor készen állottak a nyilt felkelésre, s csak a kedvező pillanatot várták, hogy azt veszély nélkűl tehessék. Mindenfelől jó hírek érkeztek: a Báthory ellen alakúlt szövetség működésének kezdete minden nap várható volt, mindenek előtt pedig fölbátorítólag hatott az a hír, hogy a város régi szövetségese, Serbán Radul, vetélytársa elűzése után hadaival az erdélyi határon, Brassó közelében táborozott. Hogy a Nagy Andrással történtek után a fejedelem Brassó ellen keményen fog föllépni s talán ostrom alá veszi, valószínűnek látszott, s Weiss sietett a Serbán Radul segítségét városa részére biztosítani. A polgárság tudta nélkűl — sőt úgy látszik a tanács felhatalmazása nélkűl — Benkner Jánossal s még egy másik senatorral Radulhoz utazott, s vele a város régi

1 Bánfi i. h. 253. l. Hegyes i. h. 269. l.
2 Kézirat i. h.
3 Bojthi i. h. 385. l. Mikó Ferencz i. h. 196. l.

szövetségét megújítva, a hadjárat tervét megbeszélte. Serbán Radul a segítséget készséggel megígérte, s az oláh hadak átvezetésére a brassói senatorok kalauzokat hagytak hátra.*

Junius 20-dikán Báthory hadseregével a Barczaságra, Feketehalomra érkezett, s hogy itt a viszonyok megváltoztak, nevezetesen, hogy a brassóiak hűségére többé nem igen számíthat, gyaníthatta abból, hogy a régi szokás ellenére a városból üdvözletére senki sem sietett. Hogy tehát a brassóiak magatartásáról biztos tudomást szerezzen, másnap, junius 21-ikén Imrefit kétszáz lovassal Brassó felé küldötte. A brassóiak nem várták be Imrefi megérkezését; lovas hírnököt küldöttek elébe, tudatva, hogy a városba be nem eresztik. Báthory most táborát Feketehalom és Hőltövény között ütötte fel, honnan — miután kémjei Serbán Radul közeledését tudatták, — főhadiszállását Prázsmárra tette át. De Havasalföldről kapott hírei szerfölött bizonytalanok voltak; a kémek jelentései, hogy a vajda mely úton akar Erdélybe törni, egymásnak ellent mondottak. Báthory tehát, hogy az oláh hadak betörését megakadályozza, vagy legalább a vajda mozdulatairól biztos híreket szerezzen, a törcsvári és tömösi szorosokhoz csapatokat küldött. Hadai ez alatt a barczasági falvakban garázdálkodtak s Brassó külvárosait és kertjeit sem kímélték; de nyílt ellenségeskedésre még nem került a dolog. A fejedelem táborából többen bejártak a városba s a polgárok részéről nem tapasztaltak ellenséges érzületet. Azt, hogy a város a fejedelemtől elpártolt és az ország ellenségeivel szövetkezett, gyanítani sem lehetett.** Weiss és társai Radul megérkezése előtt nem tartották tanácsosnak nyiltan hadat üzenni, sőt, hogy a fejedelmet eláltas-

* Hogy Weiss maga volt e fontos ügyben Radulnál, épen Benkner mondja (kézirat i. h.), míg Nössner (Deutsche Fundgruben N. F. 66. l.) és Bojthi (i. h. 285. l.) csak Benknert nevezik meg.

** Mikó Ferencz i. h. 197. l.

sák, nem haboztak némi előzékenységet tanúsítani. Élelmi szereket küldöttek a fejedelem táborába, s a város adója fejében egy pár ezer forintot. A fejedelem további követeléseit azonban, hogy a táborba 600 embert, ezer puskát, 80 tonna lőport és golyót küldjenek, s hogy még negyvenezer forintot fizessenek, megtagadták.*

A Weiss által türelmetlenűl várt segítség végre julius 9-én csakugyan megérkezett. A vajda kijátszotta a fejede-

37. BERTALAN TEMPLOM BRASSÓBAN.

lem elővigyázati intézkedéseit, s nem a tömösi vagy törcsvári szoroson jött, hanem ott, a hol nem várták. Brassói kalauzoktól vezetve, a tömösi szorostól keletre, a ma ugy nevezett ó-sánczi szorosnál kelt át hadseregével a hegyeken, akkor teljesen járatlan úton, s Hétfalunál a Barczaságra

* Így beszéli el Benkner (kézirat i. h.) s elbeszélése valószínűbbnek látszik, mint Bánfi tudósítása (i. h. 253. l.), ki szerint a brassóiak a fejedelem által kért 40,000 frtból 32,000 frtot csakugyan megfizettek volna.

szállott le. Julius 8-án visszaverte Báthorynak a tömösi szorosnál álló csapatait, s másnap Brassó falai alatt a Csigahegy aljában s Bolonya külvárosban ütött tábort. Megérkezése oly váratlanúl történt, hogy nemcsak a fejedelem táborában, hanem magában Brassóban is meg voltak lepetve. A polgárok mitsem tudtak a vajdával kötött szövetségről; mert Weiss a titokba csak egy pár senatort avatott be. Ezek most házról házra járattak, hogy Radul emberei számára kenyeret és más élelmi szereket szerezzenek össze. A vajda egy pár napi nyugalomra számított; de a két napi nehéz menetben kifáradt és kiéhezett csapatok alig egy pár óráig pihenhettek. Báthory hadai közeledésére Radul őket kivonta Bolonyából s a fejedelmi hadak előtt észrevétlenül Ó-Brassón keresztül vezetve, az Ó-Brassó és Szent-Péter közt elterülő síkon csatarendbe állította. Mekkora volt a havasalföldi hadsereg, nem lehet biztosan megállapítani. Magyar részről 8500 emberre becsülték,[1] míg egy brassói krónikás 12,000 emberre teszi.[2] Abban azonban minden tudósítás megegyez, hogy a vajda hadserege a Báthoryénál kisebb volt.

Báthory prázsmári táborában értesült a Serbán Radul váratlan megérkezéséről és a tömösi szorosnál elhelyezett előcsapatainak visszaszoríttatásáról. E hírre Hermányon és Szent-Péteren keresztül azonnal megindúlt Brassó felé, hogy Radult megelőzze és a havasalföldi hadsereg bevonulását megakadályozza, de már elkésett. Mire ő Szent-Péterhez érkezett, már Radul a városban volt. A Szent-Péter és Brassó között elterülő síkságon állította fel a fejedelem hadseregét, melynek számát a szász évkönyv-írók bizonyára túlozva, 22,000—30,000-re,[3] míg egy magyar író[5] 15,000-re teszi. A jobb szárnyon Bethlen Gábor fog-

1 BOJTHI i. m. 287. l.

2 Bánfi i. m. 254. l.

3 Bánfi, i. h. 254. l.) 22,000-et, BENKNER (kézirat i. h.) 30,000-et mond.

4 BOJTHI i. h. 287. l.

38. Ó-BRASSÓ S A CSATATÉR.

lalt állást az Elek János kapitány alatt a fejedelem mellett megmaradt hajdúkkal, az udvari gyalogokkal s Ördög Boldizsár alatt nemes csapatokkal. A balszárnyon állott Rácz György, e korszak typikus zsoldosvezére, a székely csapatokkal, míg maga a fejedelem a kíséretében levő főurakkal, azok csapataival és négy ágyúval a középen helyezkedett el.

A Szent-Péter és Brassó között elterülő síkság ma Erdélynek legszebb és legműveltebb terei közé tartozik. A talaj egészen egyenletes, észrevétlenűl emelkedik Brassó felé s csaknem közepén egy, az év legnagyobb részében csekély vizű patak medre metszi át. Ez időben azonban, egykorú írók megegyező leírása szerint, a Barczaság tere másképen nézett ki. Műveletlen föld terűlt el Szent-Pétertől Brassó felé, tele tüskékkel, árkokkal és mocsarakkal, úgy hogy ez egyenetlen, megszakgatott terep a magyar hadsereg, különösen a lovasság előnyomulását és visszavonulását egyiránt megnehezítette. Bethlen Gábor ajánlotta is, hogy, tekintve a talaj kedvezőtlen voltát, válaszszanak más csatatért; de ajánlatát nem fogadták el. Valószínűleg nem is volt erre idő; mert déltájban Radul hadserege kibontakozott Brassó északi elővárosából, Ó-Brassóból, s a város és az északnyugatra Vidombák község felé fekvő papirosmalom között foglalt állást. Radul hada, melyhez a brassói darabontok is csatlakoztak, túlnyomólag lengyel és magyar lovasokból állott; ezekből válogatott 2000 ember a papírmalom mögé rejtőzött el. Gyalogságát moldvai és havasalföldi oláhok képezték. Mint Báthory, ügy Radul is a tűzérséget csaknem teljesen nélkülözte. Csupán három ágyúja volt; ezeket is a brassaiaktól kapta.

A támadást délután három óra körül Radul kezdette meg; de gyalog csapatai az erdélyi hadak előtt nem állották meg a sarat. A balszárnyon állott székelyek által visszaveretve, visszavonulások rendetlen futássá változott,

melybe Radul is környezetével együtt belesodortatott. A vajda mindent vesztve hivén, megeresztette lova gyeplőjét s egészen a belvárosig futott vissza. Gyalogságát az üldöző székelyek iszonyúan megtizedelték; az életben maradottak a vajdával együtt a belvárosig szaladtak, s a falak és bástyák alatt kerestek menedéket. Sokan közűlök a nagy sietségben és az eszeveszett tolongásban a belvárost környező árkokba hullottak; a belváros és a fellegvár között elterülő tér tele volt menekülő oláh lovasokkal és gyalogokkal. A székelyek rohama oly hirtelen verte vissza az oláh hadtámadását, hogy a brassói tűzérek egyetlen egyszer használhatták ágyúikat; mielőtt másodszor tölthettek volna, a megszaladt oláh had őket is a város felé visszaragadta. A csata kedvező menetét látva, felkiáltott a fejedelem: «Nekünk adta Isten a viadalt!» De e diadalkiáltás még korai volt. A győzelemmel együtt a rend és a fegyelem megbomlott a fejedelem hadseregében, s míg a katonák rendetlenűl, zsákmányt hajhászva, az elesettek holttesteit fosztogatni kezdették, Radulnak a papirosmalom mögé rejtőzött lovasai a csata sorsát hirtelen megváltoztatták. Felhasználva a fejedelmi hadsereg csatasorának bomlását, egy jól kiszámított, gyors támadással a győzőket zavarba hozták. A fejedelem kapitányai most már hasztalan igyekeztek a megbomlott csatarendet helyreállítani. Az udvari gyalogok ellődözték volt már porukat és golyóikat és a sietségben, melylyel a győzelmet kiaknázni akarták, senki sem gondolt új lőkészlet kiosztására, vagy talán többel már nem is rendelkeztek. A székelyekre számítani többé nem lehetett; ezek csatarendje az üldözés és zsákmányolás alatt teljesen szétbomlott. E közben Radul is újra támadott. Brassó falai alatt összeszedte embereit, vezérei, miután egy pár embert, kik előremenni vonakodtak, levágtak, új rohamot intéztek, s a fejedelem kezéből a győzelmet kicsikarták. «Fusson, a ki futhat» kiáltottak először

a székelyek, s elhányva kopjáikat, menekülni kezdettek. Futásuk maga után vonta a fejedelmi hadsereg többi részének teljes bomlását, s az árkokkal átszeldelt mocsaras térségen az üldöző kozákok és kurtányok (oláh lovasok) iszonyú vérontást vittek végbe. Maga a fejedelem is a legnagyobb veszélyben forgott; egy Sifka nevű lengyel tiszt már nyomában volt, midőn a fejedelem egyik kísérője egy jól irányzott lövéssel az üldözőt földre terítette. Báthory most, hogy föl ne ismerjék, eldobta fehér forgóját; s előbb Szent-Péterre, onnan Kőhalmon keresztül, hol Weyrauch királybíró vendégszeretőleg fogadta s friss lovakkal látta el, Szebenbe menekült.

Az üldözés késő estig tartott a Székelyföld felé, s éjjel húsz felgyújtott székely falu lángját szemlélték a brassói fellegvár falairól. Az elesettek számát a szász évkönyvírók valószínűen túlozva 7000—10,000-re teszik. Az elesettek között volt Imrefi János, a fejedelem legmeghittebb tanácsosa, kit, Szent-Péter mellett lováról lebukva, saját embereinek lovai tiportak mocsárba, vagy más versio szerint, miután sebesült lováról leszállni kényszerült, az üldöző lovasok öltek meg. Holttestét csaknem egy hónappal később, augusztus 3-ikán találták fel, s eltakarításáról Weiss Mihály gondoskodott. Elesett Rácz György is, fejével Radul szövetségesének, Brassó városának, kedveskedett. A brassóiak az általuk még Básta idejéből mélyen gyűlölt zsoldosvezérnek fejét diadaljelvényül a klastromkapun póznára tűzték ki. Az elfogottak között voltak: Elek János hajdukapitány és Ördög Boldizsár, kiket a vajda pár nappal később Brassóban lefejeztetett, továbbá Dániel Mihály és Geréb András székely kapitányok, kik később nagy összeggel váltották ki magokat. Sokan azonban a fogságba került urak közül a váltságdíjat nem tudták hamarjába összeszedni, ezeket az oláhok a klastromkapu előtt a szemétdombon lekaszabolták.

De az oláh hadsereg is roppant veszteséget szenvedett; nevezetesen gyalogsága csaknem teljesen megsemmisült. Még a csata napján több száz sebesültet vittek be a városba, de mivel nem volt elég borbély, — mondja a brassói krónikás — nem lehetett mindnyájukat ápolni, s nagyobb részük elhalt. A lengyel tisztek közül is sokan estek el: a legmagasabb rangút — talán épen azt a Sifkát, ki a fejedelem üldözése közben esett el — nagy pompával, a brassói nagy templomban temették el; egy lengyel barát tartotta fölötte latin nyelven a halotti beszédet.

Ily körülmények között a győzelem teljes kiaknázására, a fejedelem erélyes üldözésére Radul nem érezte magát elég erősnek s csapatainak pihenést engedett. Másnap, vasárnap reggel a brassói senatorok kilovagoltak hozzá, hogy megköszönjék a segítséget, s miután a csatatért együtt körüllovagolták és megszemlélték, nagy diadallal vezették a városba nemzeti ügyök védelmezőjét, a «jámbor hőst», mint egyik brassói krónikás nagy lelkesedésében a vajdát nevezte. Radul kegyelmesnek mutatkozott a szövetséges várossal szemben; nem vette vissza a Báthory által tőle elzsákmányolt s Brassónak ajándékozott ágyúkat; megelégedett azzal, hogy megkapta a csatában a Báthory ágyúit, melyeket a fejedelem különben szintén a havasalföldi hadjáratban szerzett volt. A csatatéren, melyen most már másod ízben aratott diadalt, egy czifrán kifestett fakeresztet állíttatott fel, melyre diadalainak rövid történetét oláh nyelven feliratta. «De mivel — mondja a brassói krónikás — abban a székelyek árulásáról és más gonoszságairól is szó volt, azért a székelyek később kivágták.»*

* Mikó Ferencz i. h. 197. s köv. l. Bojthi i. h. 287. l. Krauss i. h. 14. l. A Brevis Consignatio i. h. 244. l. Benkner krónikája kézirat i. h. A legrészletesb tudósítást azonban e csatáról Seybriger brassói aranymíves adja, ki a csatának egy toronyról — talán a fellegvár tornyáról — szemlélője volt. Naplóját kiadta Kurz: Blätter für Geist, Gemüth u. Vaterlandskunde. 1843. évf. 229. s köv. l

II.

Weiss politikája, azon speciális érdekek által vezetett politika, mely a szász nemzet javát a haza üdve fölé helyezte, látszólag diadalt aratott. A szövetség az ország ellenségével, teljes sikerre nyújtott kilátást és a hatalmas brassói senator most már nem késett városa nevében a fejedelemnek hadat izenni. «Mivel a fejedelem megtörte esküjét a szász nemzettel szemben — mondja a már többször idézett brassói krónikás, Bénkner senator* — mi sem tartoztunk neki tett eskünket megtartani. Felmondottuk neki a tüzet és vizet.» Brassó ez időponttól kezdve hadi lábon állott a fejedelemmel szemben; s Weiss el volt határozva, hogy a fegyvert kezéből le nem teszi, míg a gyűlölt uralkodót meg nem buktatja. E czél elérésére az időpont egészen kedvezőnek látszott. Forgách Zsigmond már útban volt Erdély felé a magyarországi hadakkal; még Nagy András is a hajdúkkal hozzá csatlakozott; keleten pedig ott állott Serbán Radul győzelmes csapataival. Ha kezet fognak s egyesülten támadják meg Szebent, Báthorynak, ki már hadsereg hiányában a nyílt mezőn meg nem állhatott, okvetetlenül bukni kell.

Weiss csakugyan mindent elkövetett, hogy az egyesülést létre hozza. Miután a Radul csapatai kipihenték magokat, s julius 14-én Havasalföldön hátrahagyott csapatai is megérkeztek, Weiss nem szűnt meg a vajdát ösztönözni, hogy Szeben felé előrenyomúljon. A dolog azonban nem ment oly könnyen. Radul nem bírt zsoldosaival. Pénze elfogyott, s miután lengyel zsoldosai, kik a szövetséges szászok földjén nem rabolhattak kényök, kedvök

* Kézirat i. h.

szerint, lázongani kezdettek, a vajda elhatározta, hogy zsákmány után szomjazó csapatait a Székelyföldre vezeti. Különben is égett a vágytól, hogy Havasalföld elpusztítását a székelyeknek visszafizesse. Weiss azonban e diversiót teljes erővel ellenezte. Ő Báthoryt akarta megbuktatni s nem az országot elpusztítani. A Székelyföld feldúlása a székelyeket még szorosabban Báthoryhoz csatolta volna és oly polgárháborút idézett volna elő a székelyek és a vajdával szövetkezett szászok között, mely Brassónak sehogy sem állott érdekében, s mely végre is a szövetségesek tervének meghiúsulását vonhatta volna maga után. Weiss előterjesztéseinek a vajda végre engedett, s Brassó alól távozva, julius 15-ikén Höltövénynél ütött tábort. Az elmaradt boszúló hadjáratot azonban a brassóiaknak kellett megfizetni; a város Radulnak zsoldosai kielégítésére 34,000 frtot fizetett.*

Egyet azonban, és pedig a fődolgot, kifeledték a szövetségesek a számításból. Mit fognak szólni Báthory megbuktatásához az első sorban érdekelt felek: az erdélyiek és a török porta? Ha a szövetségesek arra számítottak, hogy Báthoryt alattvalói cserben fogják hagyni, nagyon csalódtak. Igaz ugyan, hogy a szászok — igen kevés kivétellel — szívök mélyéből gyűlölték; de a magyarok és székelyek közt a fejedelem épen nem volt népszerűtlen, sőt a mennyiben a bécsi udvar által megindított és Forgách által vezetett mozgalomnak határozottan katholikus színezete volt, az erdélyi és magyarországi protestánsok előtt Báthory a protestantismus hőse gyanánt tűnt fel.** Még kevésbbé lehetett hajlandó a porta a szövetségesek tervének kivitelét támogatni, vagy csak elnézése által is szentesíteni. Nem mintha Báthory Konstantinápolyban nagyon kedvelt személy lett volna; nagyra-

* Benkner kézirati krónikája i. h. Brevis consignatio i. h. 245. l.

** Forgách hadjáratának katholikus jellege bőven ki van fejtve Szilágyi Sándornál: Báthory Gábor fejedelem története 145. s köv. l.

vágyó, merész tervei, önállósága, erőszakos jelleme, mint szünetlen és a portára ezen időben szerfölött alkalmatlan bonyodalmak forrásai, aggodalmat keltettek fel, s már a havasalföldi hadjárat előtt figyelmeztették, hogy viseletét változtassa meg.* De e pillanatban magasabb politikai érdekek ezen aggodalmakat háttérbe szorították, s arra ösztönözték a portát, hogy a Báthory ügyét veszni ne engedje. Erdély és Havasalföld birtoka, a török birodalom hatalmi állása az Al-Duna mentén forgott a koczkán és e megfontolás minden ellenszenvet elnyomott Báthory személye iránt. Serbán Radulnak, a bécsi udvar nyilt szövetségesének, a porta határozott ellenségének visszatérését Havasalföldre Konstantinápolyban semmi szín alatt meg nem engedhették, s ez ügyben oly erélyesen jártak el, hogy, mialatt Serbán Radul a brassói csatában Báthory fölött diadalt aratott, az alatt országát már ismét elveszítette volt. Török hadak Mychne Radult újra Tergovistba vitték, s a török hadak készen állottak arra is, hogy Erdélyt a magyar király hadai ellen, a török hatalom érdekében megvédelmezzék.

Míg tehát Serbán Radul julius második felében Höltövénynél tétlenül vesztegelt, a Magyarországból lassan közeledő Forgáchra várakozva, az alatt Báthory időt nyert Szebenben, hogy a védelemre az előkészületeket megtegye. Első dolga volt a török segítséget sürgetni, mely czélból a temesvári basához és a Havasalföldön táborozó tatár kánhoz és boszniai basához követeket küldött. Ugyanakkor a vármegyéket és a székelyeket levelei által hűségre intette, s felszólította, hogy csapataikkal Fehérvárra gyülekezzenek. A jövő felől nem esett kétségbe. Mig a török mellette állott, fejedelemsége biztos volt. Az ország fő erősségei Brassó kivételével kezében voltak, s Szeben

* Weiss naplója i. h. 217. l.

erős falai mögött biztonságban várhatta a felmentő török csapatok megérkezését.

Forgách Zsigmond, miután Nagy András is a hajdúkkal hozzá csatlakozott, mintegy tizenhatezer főből álló hadsereggel kezdette meg julius második felében a hadjáratot Erdélyben. Nem sok ellentállással találkozott, hadsereg nem állotta útját; de reménye, hogy az erdélyiek hozzá állanak, nem teljesedett. Hiában szólította fel a rendeket, hogy csatlakozzanak hozzá; nagyon kevesen engedtek felszólításának. Többen a főurak közűl, kik kezdetben alkudozásba bocsátkoztak volt, hamar visszaléptek; sőt részben a szász városok is a fejedelem mellett maradtak.

39. FORGÁCH ZSIGMOND ALÁIRÁSA.

Szeben alatt augusztus elején egyesűlt Forgách Radullal, de az ostrom — ha ugyan annak lehet nevezni — sehogy sem ment előre. A hajdúk hűsége is megingott. Nagy András újra a fejedelemhez pártolt, s ennek megbízásából és pénzével újra kezdette a toborzást; az erdélyi rendek pedig a Medgyesre augusztus 25-re kihirdetett országgyűléstől távol maradtak. A szövetségesek terve határozottan kudarczot vallott. Midőn augusztus végén értesűltek, hogy a török hadak már útban vannak, hogy Nagy András hajdúsereggel siet Báthory ügyének védelmére, s már Kolozsvárt a fejedelem részére visszafoglalta, Szeben alól a Székelyföld felé visszavonultak. Elpusztították a Székelyföld déli részét és szeptember 8-ikán Brassó alatt ütöttek tábort. Velök jött vissza Weiss Mihály is, ki e kevés dicsőséggel s még kevesebb eredménynyel végződött

hadjáratban mint a vajda fő-fő tanácsadója vett részt.[1] A hadsereg teljes bomlásban volt a pénzszükség miatt, s Forgách, hogy embereit valahogy összetartsa, a brassóiaktól 15,000 frt kölcsönt vett fel, zálogba hagyva ágyúit. Megígérte, hogy nemsokára segítséget hoz, s miután még a várost Mátyás király iránt hűségre kötelezte, a már előbb távozott Serbán Radul nyomát követve, Törcsvár felé vonult s Erdélyt elhagyta.[2].

«Rászedtek minket — kiált fel egyik brassói krónikás;[3] — ezer veszélyben hagytak hátra», s állítása második részének igazságát tagadni nem lehet. Brassó helyzete e pillanatban kétségbeejtőnek, teljesen reménytelennek tűnt fel. A fejedelem, kinek a hűséget és engedelmességet felmondotta, diadalmaskodott, nyomon követte a Barczaságra Serbán Radul és Forgách menekülő hadait, míg ugyanakkor a bodzai szoroson török és tatár hadak nyomúltak a Barczaságra, hogy Báthory ügyét teljes diadalra juttassák. Egész Erdély megmaradt vagy már visszatért a hűségre a fejedelem iránt, csupán Brassó a barczasági szász községek élén állott fegyverben. Segítségre nem mutatkozott semmi kilátás. Serbán Radul, Weiss bizalmas barátja, a város régi szövetségese, e pilnatban maga is földönfutó volt; vetélytársa és utóda, Mychne Radul, a dolgok természetes rendjénél fogva csak Brassó ellensége lehetett. A bécsi udvar támogatása — Forgách kudarcza után — eredménytelennek bizonyúlt; és a város a támogatás által, melyben a vajdát és Forgáchot részesítette, hitelét a portánál tönkre tette, s el-

1 Stadthannenrechnungen. 1612 márczius 23. Hogy az utazás a visszavonulás alatt nem nagy kényelemmel történt, mutatja a számadási könyvben foglalt megjegyzés, hogy a város díszkocsija, melyet Weiss Mihály és Greissing ez alkalommal használtak, a visszavonulás alatt annyira megrongálódott, hogy teljesen újra kellett csináltatni.

2 Brevis Consignatio i. h. 246. l. Bánfi i. h. 255. l. MIKÓ FERENCZ i. h. 213. l. TARTLER-TRAUSCH: Collectanea. I. k. 36. l.

3 Brevis Consignatio, i. h. 247. l.

játszotta a török pártfogás reményét is. Brassó és Weiss bukása bizonyosnak látszott.

De míg az egész városban rémület uralkodott, Weiss nem esett kétségbe. Teljesen fölismerte a helyzet veszélyeit; s mégis nem hódolatra, hanem ellentállásra gondolt. Ismerte a fejedelem jellemét, s jól tudta, hogy a történtek után Brassó és a fejedelem között őszinte kibékülésről szó sem lehet. Nem is tett arra kísérletet. Reményét, miután a bécsi udvarban és Serbán Radulban oly annyira csalatkozott, a portába helyezte; ismerve a török viszonyokat, építve konstantinápolyi összeköttetéseire, nem tartotta lehetetlennek városa és nemzete ügyének lehanyatlott zászlóját a porta támogatása mellett emelni újra fel. Bizonyára tudta, hogy sokan vannak a divánban, kiknek Báthory kifelé merész és nagyravágyó, befelé erőszakos, jogot és törvényt lábbal tipró politikája nem tetszik, s számított a fordulatra, mely a porta politikájában Báthory iránt előbb-utóbb bekövetkezik. Főtörekvése volt ezentúl a portánál Brassó ügye iránt érdeket kelteni fel, s a gyűlölt fejedelem megbuktatását annak segítségével vinni keresztűl.

Első teendő volt mindazáltal elhárítani a legközelebbi veszélyt, mely Brassót és a Barczaságot a Báthory segítségére siető török és tatár csapatok részéről fenyegette. Nehány nappal Forgách távozása után, szeptember 20-ikán Omer basa török, tatár hadakkal a Barczaságon tábort ütött, s Prázsmár és a hét magyar falu lángba borított épületei hirdették a város felé közeledő veszélyt. Pár nappal később a törökök a város közvetlen közelébe, Ó-Brassó alá tették át táborukat; mialatt a brassóiak teljes erővel a fellegvár megerősítésén fáradoztak. Hamarjában egy Vallan Péter nevű belga ember tanácsára a vár körűl töltést hánytak, s mivel a várban kút még nem volt, a városból hordókban hordották föl a vizet az árkokba.

A sietésre elég ok volt; mert a törökökkel egyidejűleg megjelentek a székelyek is, s buzgóságukat a fejedelem ügye iránt Volkány szász község bevételével bizonyították be. Kétszázötven ember esett el ez alkalommal — írják a szász krónikások — a község életben maradott lakosai pedig fogságba kerültek. Ezeket később a rozsnyóiak és földváriak pénzen váltották ki. Szeptember 23-án maga a fejedelem is megérkezett a Barczaságra, s hogy a szövetségeseknek is alkalmatlan török hadakat nyakáról lerázza, megkísértette a brassóiakkal kibékülni. Leveleket küldött a városba, hogy a polgárokat hódolatra bírja; de Weiss tanácsára ajánlatait visszautasították.

A törökök és a fejedelem hadai külön táborba szállottak, s bár kisebb csapataik Brassó külvárosait fosztogatták s Ó-Brassót fel is gyújtották, a város formaszerű ostromára — talán mivel ostromágyúik nem voltak — úgy látszik nem gondoltak. Benn a városban bizonytalanság uralkodott az ellenség czélja felől; de Weiss erélye és bátorsága a polgárokat is elszántsággal töltötte el, s el voltak határozva az ellentállást a legvégső határig folytatni. Az egyszerű senator már ekkor valóságos dictatora volt a városnak. Midőn az ellenséges hadak minden oldalról megérkeztek, fellovagolt a várhegyre, hogy az ellenség állását megszemlélje. Ekkor történt, hogy a városi darabontok közül többen körülvették s engedélyt kértek tőle, hogy az ellenséggel csatázhassanak. «Szegény legények vagyunk — mondák — hátha valamit zsákmányolhatnánk.» Miután Weiss beleegyezését megadta, az előváros házaiban és a kertekben elrejtőzve, egy pár törököt lelőttek s egyet el is fogtak. Ugyanekkor Weiss parancsára megdördültek a fellegvár ágyúi, s a város közvetlen közelében elhelyezett török tábor egy pár sátrát szétzúzták, mire a törökök tovább vonulva Vidombák felé, a papirosmalomnál ütöttek új tábort. Most elővezettette Weiss a fogoly

törököt s miután a török hadsereg számát és a vezér nevét kitudakolta, Omer basához a fogoly török által levelet küldött, csodálkozását fejezve ki e levélben, hogy a basa császári parancs nélkül, a császárhoz mindig hűséggel viseltetett várost, Brassót meg merte támadni.

Így adja elő egy brassói krónikás,[1] az első lépést a kiegyezésre Weiss és a törökök között, s elbeszélése, hogy a kezdeményezés Weisstól jött, mindenesetre valószínűbbnek látszik, mint egy másik brassói krónikás[2] tudósítása, ki azt a török vezérnek tulajdonítja. Bárhonnan is jött azonban az első lépés, tény az, hogy Omer basa csakugyan beavatkozott a fejedelem és alattvalói között fenforgott viszályba. Követei által értekezletre hívta fel a tanácsot, mely kapva kapott az alkalmon, hogy a basát, ha lehetséges, a fejedelem ügyétől elvonja, s Weiss Mihály és Chrestels János senatorokat bízta meg a város ügyének védelmezésével a török vezér előtt. Az értekezlet a klastromkapu előtt elterülő, akkor hársfákkal beültetett téren történt meg. A basa első kérdésére, hogy miért szakadtak el Báthorytól, s miért szegték meg a császárnak tartozó hűséget a Forgách Zsigmondnak és Serbán Radulnak adott segítség által, Weiss mindjárt a Báthory ellen emelt vádakkal válaszolt. Nem tűrhették tovább a fejedelem zsarnokságát, azért szakadtak el tőle, s onnan vették a segítséget, hol legközelebb kapták. De a portától nem szakadtak el; ők most is a szultán hívei, s nem is szándékoztak soha a német császárhoz pártolni. Hogy csupán ékesszólása győzte-e meg a basát a város ártatlanságáról, vagy más, a brassói tanácsnál szokásos, nyomós érv, azaz pénz is szerepelt ez ügyben, adatok hiányában nem dönthetjük el.[3] Az eredményt azonban ismerjük: Weiss a basát tel-

1 Seybriger, i. h. 259. l.
2 Brevis Consignatio, i. h. 248. l.
3 A városgazdai számadások, melyek felvilágosítást nyújthatnának, fájdalom ez évről csaknem teljesen hiányzanak

jesen lefegyverezte. A török vezér nemcsak kiengesztelődött a brassóiak iránt, hanem most Báthoryval szemben lépett fel oly követelésekkel, melyeknek a fejedelem, pénz hiányában, eleget nem tehetett. Könnyen érthető, hogy a török hadak jelenléte az Omer basa és Weiss között történt értekezlet után Báthorynak még kevésbbé tetszett, mint azelőtt, s mindent elkövetett, hogy a basát távozásra bírja. Bethen Gábor közbenjárására, ki a basával és a tatár murzák egynémelyikével ismeretségben állott, a török hadak szeptember 25-ikén csakugyan kivonultak az országból, «de holmi kupák, poharak, pohárszékek voltak a fejedelemnél, azokat oda kelle adni, és a mi igen kevés monetának, mint olyan fogyatkozásban, szerét tehették.»*

Weiss az elért eredménynyel teljesen meg lehetett elégedve: a töröktől, kinek boszújától méltán félhetett, nemcsak megszabadult, hanem még sikerült a török vezérekben Brassó ügye iránt kedvező hangulatot kelteni fel. Nem csoda, ha e siker a brassóiak bizalmát Weiss államférfiúi ügyességében még jobban fokozta, s tekintélye előtt feltétlenül meghajoltak: «A törökök — mondja Benkner senator** — jól ismerték Weiss Mihályt s hittek neki, mert tudták, hogy becsületes férfiú, s hogy a portánál is híres ember. Meg is ígérte a basa, hogy Gábort élve vagy halva a brassóiak kezébe szolgáltatja.» Ez utóbbi állítás oly naiv, hogy czáfolatra sem szorúl, de jellemzi a brassói tanács határtalan bizalmát Weiss tekintélyében és államférfiúi tehetségében.

Közvetlen Omer basa török, tatár hadainak távozása után, Báthory is, miután emberei Brassó mindhárom külvárosát fölégették, távozott a Barczaságról. Mióta a Serbán Radul szomszédságától megszabadúlt, Brassó fölkelése

* Benkner kézirati krónikája i. h. Brevis Consignatio, 248., 249. l. Bánfi i. h. 255. l. Seybriger i. h. 259. l. Mikó Ferencz i. h. 214. l.
** Kézirati krónikája i. h.

elvesztette rá nézve nagy fontosságát. Mychne Radul, az új havasalföldi vajda, jó embere volt; a székelyek föltétlenül mellette állottak, s így nem tarthatott attól, hogy a fölkelés lángja Barczaságról tovább harapódzik. Sokkal sürgetősebbnek találta a bécsi udvarral és a magyarországi urakkal Forgách hadjárata által megbomlott viszonyait rendezni. Távolléte alatt a brassóiak féken tartását és a Brassóval tartó szász községek elfoglalását a fogarasmegyei oláhokra, első sorban pedig a Forgách és Serbán Radul hadainak pusztításai miatt a brassóiakra neheztelő székelyekre bízta.[1]

A két fő ellenségtől Brassó tehát egyelőre megszabadúlt; de helyzete veszélyes jellegét korántsem veszítette. el. Mindenfelől ellenség környezte; s a török hadak és a székelyek által feldúlt barczasági községekkel együtt ínséges télnek nézett elébe. Most érezték a brassóiak, mit veszítettek Serbán Radulban. Az új vajda elzárta előlök Havasalföldet,[2] s ez által nemcsak kereskedelmükön ejtett érzékeny csapást, hanem egyenesen éhinségnek tette ki őket, mert a feldúlt Barczaságról a várost és környékét élelemmel ellátni nem lehetett. Weiss és a vele mindenben egyetértő tanács a fejedelem eltávozása által időt nyerve, a legerélyesebben hozzáláttak, hogy a várost elszigetelt helyzetéből kiszabadítsák; s csakugyan rövid idő alatt Brassót a Báthory megbuktatására irányuló törekvések központjává tették. Itt találtak menhelyet s támogatást pénzben a fejedelemmel meghasonlott urak és nemesek;[3] innen mentek az urak ès a város részéről minden irányban levelek és követségek, hogy Brassó számára kedvező hangulatot ébreszszenek. Sükösdi Mihály és Gorges

1 MIKÓ FERENCZ i. h. 221. l. Brevis Consignatio, i. h. 249., 250. l.

2 BENKNER kézirati krónikája i. h.

3 Stadthannenrechnungen. 1611 deczemberről. Bennfoglalva az 1612. évi számadásokban. A legtekintélyesebb, a Brassóba zárkózott urak közül Petky János 50 denár napi díjat kapott,

Márton senator Thurzó nádorhoz küldettek, hogy a város ügyét a Forgách által adott ígéret szerint a magyar király oltalma alá helyezzék;* míg ugyanakkor a város panaszos leveleivel nem szűnt meg a portát ostromolni és Báthory ellen izgatni. Brassó földrajzi fekvése és a politikai viszonyok új alakulása hozták magukkal, hogy Weiss a hagyományos szász politika ellenére nem a német, hanem a török segítségbe helyezte minden reményét, s főtörekvése a porta jóakaratának megnyerésére irányúlt. A havasalföldi vajda ellenséges magatartása mellett Brassó az ellentállást alig folytathatta; az éhség előreláthatólag már egy pár hónap múlva föltétlen hódolatra kényszerítette volna. Az út Mychne Radul megnyerésére Konstantinápolyon vezetett keresztül, s Weiss összeköttetései és panaszos levelei által csakugyan kieszközölte, hogy már 1611 deczember elején egy török biztos érkezett Brassóba a panaszok megvizsgálására, s általában az erdélyi események szemmeltartására.**

Míg Weiss és a tanács a porta megnyerésén és a Barczaságot körülvevő ostromzár megnyitásán fáradoztak, az alatt az ügyek a barczasági szász községekben a városra kedvezőtlen fordulatot vettek. A székelyek által folytatott portyázó háború, az örökös ostromállapot a különben sem harczias szász népet teljesen kifárasztotta. Miután a székelyek falak ostromához ágyúk hiányában nem foghattak, a hideg idő beálltáig a szászok megerősített templomkastélyaikban biztonságban érezték magukat; de a beálló tél és az éhség kiűzte őket a falak mögűl és hódolatra kényszerítette. November közepén a székelyek pusztításainak leginkább kitett, Háromszékkel határos községek: Földvár, Botfalu, Hermány és Prázsmár, elszakadtak Brassótól. Meghódol-

* Brevis Consignatio i. h. 250. l.
** Stadthannenrechnungen. 1611 deczemberről. Bennfoglalva az 1612. évi számadásokban.

tak újra a fejedelemnek, s megesküdtek, hogy Brassót segíteni nem fogják.* E községek elpártolása érzékeny csapás volt a városra, mely most a székelyek portyázásainak közvetlenül volt kitéve. Némi ellensúlyozásúl szolgált, hogy ugyanekkor sikerült a tanácsnak From Péter követe által a havasalföldi vajdát arra bírni, hogy egy pár hétre a Havasalföldre vezető, eddig elzárt szorosokat megnyissa. E pár hetet a brassóiak jól felhasználták; deczember folyamán élelmi szerekkel bőven ellátták magukat.**

Ily körülmények között következett be Brassóra az 1611-dik év karácsony ünnepe, azon nap, melyen a polgárságot képviselő testület, a százak tanácsa, ősrégi szokás szerint a város elöljáróit újra választotta. Aligha volt a város történelmében választás, melynek a politikai viszonyok nagyobb fontosságot kölcsönöztek volna. A város összes jogai, kiváltságai, sőt az egész szász nemzetnek, mint kiváltságos nemzetnek, létele forgott e pillanatban koczkán. A minden oldalról ellenségtől környezett város csak rendkívül szilárd és erélyes vezetés mellett reményelhette megmenekülését és jövőjének biztosítását. A rendes viszonyok között szerény tehetséget igénylő bírói hivatalt a rendkívüli viszonyok főfontosságú állássá emelték, s méltó betöltése e pillanatban nem közönséges városi tisztviselői, de valóságos államférfiúi tehetségeket követelt. Érezte ezt a százak testülete, s választása azon férfiúra esett, kit eddigi működése a rá várakozó fontos föladat megoldására polgártársai közül leginkább képesített. A város politikájának már eddig is tényleges vezetője Weiss Mihály, most névleg is kezébe vette a főhatalmat, hogy, mint a tanács feje, személyesen vezesse tovább azt a politikát, melyhez

* Brevis consignatio i. h. 250. l. Bánfi naplója i. h. 255. l. és BENKNER kézirati krónikája i. h.

** Stadthannenrechnungen 1611 deczemberről. I. h. BENKNER kézirati krónikája i. h.

szellemi felsőségének nyomása alatt a tanács — Brassó és a szász nemzet érdekében — oly merészen fogott.

III.

Misem mutatja jobban azon tekintélyes állást, melyet Weiss a század első évétől kezdve Brassóban elfoglalt, mint az, hogy a város viszonyaival és beléletével kevéssé ismerős magyar évkönyv-írók, sőt még történetírók is már 1600-tól kezdve, mint bírót emlegetik. Annyira előtérbe lépett már ez idő alatt személyisége a város külviszonyainak intézésében. Pedig fölemelkedése lassan és fokozatosan történt. Csak 1600-ban lett senator; s bár 1605-től kezdve ő volt városának és nemzetének elismert politikai capacitása, a szász városoknál hagyományos conservativ szellem a város első hivatalának betöltésénél rendes körülmények között még nála sem tett kivételt. Még 1610 végén is, midőn Szeben eleste után a politikai láthatár Brassó fölött is fenyegetően borúlni kezdett, mellőztetett. A bírói méltóságot megtartotta a legöregebb senator, Drauth János, kinek talán nevét sem ismernők, ha Weiss naplójában föl nem jegyezte volna, s kinek tényleg a lefolyt nevezetes eseményekben vajmi kevés része lehetett. Brassó fölkelése, e merész lépés minden következményeivel Weiss Mihály műve volt; fölemeltetése világosan kifejezte azt, hogy a város a forradalmi úton tovább akar haladni; s czélhoz jutását ezen úton, az ő vezetése mellett, reményli. Ha voltak is egyesek, kik politikáját nem helyeselték,* a nagy többség föltétlen bizalommal csatlakozott hozzá, s e bizalom az általa követett politika helyességében egy perczig sem ingott meg.

* Mint pl. az évkönyvíró Nössner Simon.

És Weiss nem riadt vissza a rá várakozó föladat súlyától. Polgártársainak áldozatkészsége és föltétlen bizalma által támogatva, diktatori hatalmat vett kezébe. Szokatlan erélylyel és csak a kivételes viszonyok által megmagyarázható önállósággal és rendkívűli hatalommal fogott a város kül- és belügyeinek vezetéséhez.[1] Első feladata volt a város jó viszonyát a szomszéd havasalföldi vajdához, helyreállítani. Ez iránt a tanács a szükséges lépéseket a a portánál már 1611 őszén megtette, s nem eredménytelenűl, mert a török biztos, ki deczember közepén Brassóba érkezett,[2] a porta parancsát hozta, hogy a város siessen Radul vajdával a békét megkötni.[3] A tanács, mint gondolni lehet, nem habozott a parancsot teljesíteni, s 1611 deczember 30-án Forgáts Mihály és Benkner János senatorokat egy 81 frt értékű ezüst serleggel Havasalföldre küldötte, hogy a kibékülésre az előkészítő lépéseket megtegyék.[4] 1612 január 11-én a követek visszatértek, s követte őket január 21-én Radul vajda követe, Mihalaki klucser (= étekmester) azon megbízással, hogy a megkezdett béketárgyalásokat a brassóiakkal, a török biztos jelenlétében, befejezze.[5] A tárgyalások, melyek részint Brassóban, részint Törcsváron folytak, január 28-án a béke megkötésére vezettek. Örömét a tanács az elért siker fölött a török biztosnak és a vajda követének adott ajándékokkal fejezte ki.[6]

1 Csak egy futólagos összehasonlítás az 1612. és a megelőző évek számadási könyvei között, mutatja Weiss rendkívüli hatalmát e válságos évben. A kiadások indokolása, még pedig a legfontosabb kiadásoké, nem úgy hangzik, mint eddig a «tanács parancsára», hanem «a bíró úr parancsára».

2 A biztos nevét nem tudjuk, a Stadthannenrechnung kapucsi agának nevezi.

3 Stadthannenrechnungen 1612. 1611 deczember 27-ről.

4 Stadthannenrechnungen 1612. 1611 deczember 30-ról.

5 Stadthannenrechnungen. 1612 január 21-ről.

6 Stadthannenrechnungen. 1612 jan. 28. Ist dem Kluször Mihalaki ein Phar geschirr verehret worden weigt Mark 36, dem Kapuschi Aga ist auch verehret worden ein hoffbecher
weigt M. 60 L. 30 zu 61 fl. 60 den.
Item 6 silberen Löffel wei-
gen M. 1. L. 1. zu _ _ 17 « — «

A kibékülés a havasalföldi vajdával — bár nem volt a régi szoros szövetség — sokat könnyített Brassó helyzetén, s Weiss nyugodtabban és több reménynyel nézhetett a jövő küzdelem elé. A török biztos jelenléte a városban, közreműködése a béke helyreállításában a szomszéd vajdával, jele volt annak, hogy a portánál az erdélyi eseményeket figyelemmel kísérik, s Brassó ez oldalról támogatásra számíthat. Ez magyarázza meg a brassói bíró magas önbizalmát a fejedelemmel szemben.

Báthory, miután 1611 végén a magyar rendekkel Tokajban kiegyezett, 1612 január második felében Szebenbe visszatért s minden figyelmét a brassói lázadás elfojtására irányozta. Nem akarta a békés kiegyezés lehetőségét elvágni, s mielőtt fegyverhez nyúlt volna, még egyszer felszólította Weiss Mihályt a hódolatra; mert ellenkező esetben ágyúit a város alá viszi s ágyúkkal erőszakolja ki a hódolatot. De Weiss már ekkor föltétlenül bízott a török pártfogásban és a hódolatra való felhívást gúnyosan és nem csekély önérzettel utasította vissza. Levele, melyet egész terjedelmében naplójához* csatolt, így hangzik:

Felségednek minden Isteni és a haza javával nem ellenkező dolgaiban jót kívánok és szolgálatomat ajánlom. Ha igazán és jól mondja Horatius: Virtus est vitium fugere et sapientia prima stultitia caruisse, én is igazán és jól mondom, hogy Felségednek hasznos és jó szolgája voltam csak avval is, hogy a hol igen könnyen árthattam volna Felségednek, Imreffi János Uram is társam lött volna hozzá, a ki ugyan kért is rá, nem ártottam, sőt azt is arról avocaltam; volt olyan ember, a' ki Felséged életét fogyasztani igen kész volt, csak találhatott volna olyan módot benne. hogy az emberek nem ő neki imputálták volna a Felséged halálát, a mikor pedig Felséged kegyetlenségéért és mód nélkül való viaskodásáért a város elidegenedett volt Felségedtől, nem mondom azt hogy aperte Felségednek ártani nem igyekeztem volna, mert tartoztam vele, mint hogy én a' városé voltam, 's vagyok, 's nem az enyém, és

Item sein dem Thircken vom H. Richter 4. Mader verehret worden ein zu 2 fl. 8 fl. — den.

* I. h. 221. l.

noha szánkottam a Felséged szép szerentséjét, melyben Felséged a' szegény nemzetemet és nemzetségemet megtartván lehet vala, de inkább kellett szánkodnom a' városunk romlásán és pusztulásán, kiben Felséged ejteni akarta. És ugyan azért könyörgök most is Felségednek, Felséged térjen vissza Fogarasból, és maga kárára és gyalázatjára a' Sárkányon ne jöjjen által, Isten tudja, és maga is (ha által jő) eszébe veszi, hogy itt nem efficiál semmit, tartsa Felséged hadát más szükségére, hadd jöjjön meg emberünk a portáról s Magyarországból, azután, ha az Isten úgy akarja, hogy Felségedé legyünk, Felséged keze alá térünk sub honestis utraque parte conditionibus: Nemo potest sibi summere quicquam, nisi sit ei datum desuper. Ez ellen ha Felséged igyekezik, nincsen mit tennünk, élnünk kell avval, a' mit a' jó Isten és a' természet adott, Felséged mindenekről megbocsásson. Fortunam tuam mi Princeps pressis tene manibus, lubrica est; impone felicitati et voluptati tuæ frena, facile eam reges; ubi non est pudor, nulla cura juris, nulla pietas, nulla castitas, instabile regnum est.

Cedo, vale, sine me, sine te, sin et aura valere.

Datum Coronæ 27. Januarii A. D. 1612.

Serenitatis Tuæ

olim fidelis Servitor
Michael Fejér.

Mint e levél is mutatja, Weiss a fenforgó viszály elintézését főképen Konstantinápolyból várta, hová a levél keltét megelőző napon újra követet küldött,* s ha már ez a körülmény, mint felségi jogának érzékeny kisebbítése Báthory büszkeségét mélyen sérthette, még mélyebben sérthette azon hang, mely Weiss levelét átlengi, s minőt uralkodók alattvalóiktól hallani nem szoktak. De Weiss, mint aláírásában ki is fejezi, nem tekintette magát többé Báthory alattvalójának. Csüggedetlen erélylyel készült a küzdelemre, melytől a fejedelem bukását reménylte, s melyre kül- és belföldről egyiránt buzdításban részesült.** Az akkor úgynevezett újvár — a mai fellegvár — még

* Stadthannenrechnungen. 1612 január 26.

** Azon urakon és nemeseken kívül, kik mint Báthory nyilt ellenei Brassóban tartózkodtak, mások is állták Weisszal összeköttetésben, így pl. Péchy Simon, ki január 23-án küldött Koncz Mihály szolgája által a városnak leveleket. (Stadthannenrechnungen. 1612 jan. 23.) A szász városok közül Segesvárral a levelezés állandóan folyt. (Stadthannenrechnungen 1612. passim.)

befejezetlen erődítési munkálatait erélyesen folytattatta, s a rendes körülmények között alig száz főből álló városi katonaság létszámát már 1611 őszén a hétfalusi magyarok közül toborzott katonákkal kétszáz főre emelte föl,[1] s a toborzást azután is folytatta. 1612 elején már háromszáznál több zsoldos állott rendelkezésére, s ügynökei a Radullal történt kibékülés után Havasalföldön is megkezdették a zsoldosok szedését.[2] Ezen év első hónapjaiban a hadi készületek a városban minden egyéb tevékenységet háttérbe szorították. Fegyverek, zászlók és kürtökre vonatkozó kiadásokat olvasunk csaknem minden napról a számadási könyvekben. A lobogókról letűnt már a Báthoryak családi czímere; a sárkányfogak helyét Brassó czímere, a korona a gyökérrel, foglalta el.[3] A város Weiss Mihály vezetése alatt még a külsőségekben is önálló hatalomként lépett föl. Hadseregét saját pénzverdéjéből kikerült pénzzel fizette; arany és ezüst pénzt veretett különböző formában és értékkel.[4] Mi sem mutatja Weiss dictatori állását fényesebben, mint azon körülmény, hogy az aranypénzek egy nemét saját czímerével verette.[5]

40. BRASSAI ÉREM.

1 Bánfi naplója i. h. 255. l.

2 BENKNER kézirati krónikája, i. h. Stadthannenrechnungen. 1612 január—márcziusról.

3 Stadthannenrechnungen. 1612 márczius 7-ről.

4 Bánfi naplója i. h. 258. l. BOJTHI 312. l. Weiss annaleseinek folytatója i. h. 239. l.

5 A Weiss által veretett pénzek a következők:

1. Aranypénz nyolcz közönséges arany súlyával. Weiss czímerével.

2. Aranypénz tíz közönséges arany súlyával. Egyik oldalon borostyán-koszorúban e felirattal:

Ille in equis et curribus.

Másik oldalon a szegélyen: Nos in nom. Dei confidimus. 1612. Közepén Brassó czímere. Ez felelet volt Báthory érmére, mely egyfelől Brassó képét ábrázolta, a másik oldalon pedig egy pánczélos lovagot hadsereggel.

3. Aranypénz. Egyik oldalon Brassó czímere e körirattal:

Deus Protector Noster.

Másik oldalon a Boldogasszony képe e körirattal:

Patrona Ungariæ. 1612. C. B. (Civitas Brassoviæ.)

4. Ezüstgaras. Egyik oldalon e körirat:

Deus Protector Noster.

Közepén a lengyel sas. Másik oldalon:

Grossus Civitatis Brass. 1612.

TARTLER-TRAUSCH: Collectanea. II. k. 259. l. Kézirat, i. h.

Mialatt a fejedelem Kolozsvártt és Szebenben a Brassó ellen tavaszszal megindítandó hadjárat előkészületeivel foglalkozott, az alatt a Barczaság és Háromszék határos részein a háború csaknem szünetlenűl folyt. A haderők kölcsönös gyöngesége folytán azonban nem lehetett szó rendes hadjáratról sem a székelyek, sem a brassóiak részéről. Az ellenségeskedés kölcsönös zsákmányló becsapásokban nyilvánúlt, melyek mindkét részre, de különösen a barczasági szász községekre végtelen kárt és pusztulást hoztak. E küzdelemben a fajgyűlölet egész hévvel tört ki, mit nemcsak a szász krónikásoknak a székelyekre szórt szidalmai bizonyítanak, hanem még inkább azok, e kor míveltségi viszonyairól elszomorító képet nyújtó diadaljelek, — levágott székelyfők — melyekkel a brassóiak kapuikat és bástyáikat ékesítették.[1] Úgy látszik, hogy a brassóiak az elpártolt szász községeket szerették volna visszahódítani; de haderejök még ekkor a jól megerősített s részben székelyek által védett templomkastélyok bevételére nem levén elégséges, a nyilt falvakat pusztították, s be-becsapkodtak a Székelyföldre is. Február első napjaiban, számszerint mintegy ötszázan, megtámadták Hidvéget, hol épen ekkor Mikó Ferencz, Csíkszék vice-kapitánya feleségét akarta eltemettetni, s a falut felprédálva, mintegy 17 jobbágyot lemészároltak.[2] Február kilenczedikén kizsákmányolták a Háromszék és Barczaság határán fekvő, a fejedelemhez visszatért szász községeket, s azután a háromszéki falvakat rohanták meg. Sok zsákmányt szedtek össze, de visszajövet a székelyek megtámadták őket és a zsákmányt visszavették.[3]

Nagyon természetes, hogy e portyázó kirándulásokat a

1 Stadthannenrechnungen. 1612. passim.

2 MIKÓ FERENCZ i. h. 221. l. Stadthannenrechnungen, 1612 februárról. A zsákmány gyanánt hozott ökröket a városgazda adta el, s a pénzt azután a katonaság között kiosztotta. Egy ökör ára ekkor $6^1/_2$ frt volt.

3 BENKNER kézirati krónikája, i. h.

székelyek nem nézték tétlenűl; ők is becsapásokat intéztek a Barczaságba s felprédálták a Brassóval tartó szász és magyar községeket.* Sőt február 11-ikén magát Brassót is megrohanták. Egy székely csapat a mondott nap éjjelén meglepte Bolonyát, Brassó egyik külvárosát, s mintegy 20 embert megölt és többeket megsebesített. Egy pattantyús is a székelyek kezébe akadt, ki még a Forgách hadseregéből maradt vissza Brassóban. Ezt a fejedelemhez, Szebenbe küldötték, ki a szerencsétlent ágyú elé kötöztette és darabokra lövette.**

Ez alatt egyre folyt a levélváltás is Weiss és a háromszékiek között a béke tárgyában; de miután a brassói bíró a fejedelemmel teljesen szakított, s a hódolatról hallani sem akart, természetesen sikertelenűl. A február 11-iki megrohanás után Weiss szemrehányó levelet intézett a háromszékiekhez, hogy a fejedelem oldala mellett oly annyira buzgólkodnak a város ellen, melynek erejére hivatkozni ezúttal sem mulasztotta el: «tudja Kegyelmetek pedig jól, — írja e levélben — hogy necessitas dociles facit, erővel vitézzé tettek bennünket. Emberünk, gondolom tudja Kegyelmetek, több vagyon, hogynem Kegyelmetek Székelységűl lehet, lábunk, kezünk annyi, mint egynek Kegyelmetek közűl, lovunk jobb, szerszámunk, fegyverünk több, erősségünk nem kicsin: elégtelen a Kegyelmetek ereje ilyen dologra.» De a fejedelem nem is bízta ügyét csupán a székelyekre. Február végén már a hajdúk is megjelentek a Barczaságon, s február 17-ikén Szebenben kelt levelében értesítette Báthory a háromszékieket, hogy mihelyt magyarországi gyalogjai beérkeznek, megindúl a brassói árulók ellen. Felhívta őket, hogy legyenek

* A Brassóhoz ragaszkodó magyar falukat (Hétfalu) a székelyek ez évben ismételten feldúlták, úgy hogy a város e faluktól ez évben semmi adót nem kapott. Törzburger Castellanrechnungen. 1612. Városi levéltár.

** Nössner i. h. 68. l. Bánfi i. h. 256. l. Benkner kézirati krónikája i. h. és Stadthannenrechnungen. 1612 febr. 12-ről.

készen, különösen élésről gondoskodjanak, s egyszersmind megbízta őket, hogy, miután Brassóban az a hír terjedt el, mintha ő, a fejedelem Magyarországon meghalt volna, közöljék levelét a brassóiakkal is. A székely had vezérei teljesítették a fejedelem kívánságát, s a levelet beküldötték Brassóba. Weiss megköszönte a figyelmet, de kijelentette, hogy a fejedelem levele épen nem rettentette meg: «vígan várjuk Ő Felségét — írja válaszában — s az örömet is készek vagyunk meglőtetni».

Weiss agitatiója Konstantinápolyban, s az elért eredmény: a török biztos megjelenése Brassóban és a város kibékülése a havasalföldi vajdával, aligha maradtak titokban a fejedelem előtt. A török beavatkozása által az addig elszigetelt fölkelés veszélyesebb jelleget öltött fel, s ez magyarázza meg, hogy a czélba vett hadjárat megkezdése előtt a fejedelem még megkísértette a brassóiakat szép szerével hódolatra bírni. Február 23-ikán a Báthory által előreküldött s Bothfalvánál táborozó hajdúkapitányok: Török István, Mocsonyi Gergely, Horváth András és Bánházi István, értekezletre hívták föl a tanácsot; s e czélra követek kiküldését kérték a város és Bothfalu között folyó Tömös vizéhez. Weiss csakugyan ki is küldötte Benkner és Herschel senatorokat, nem ugyan a Tömös vizéig, hanem Ó-Brassó végéig, hol az értekezlet megtartását ajánlotta; de a beszélgetés a senatorok és a hajdúkapitányok között, valamint a későbbi izenetváltások sem vezettek eredményre. Hogy minő feltételeket ajánlottak a fejedelem emberei, nem tudjuk; csak az ismeretes előttünk, hogy Weiss a hódolatot mindaddig visszautasította, míg követei a portától és a bécsi udvartól meg nem jönnek, mi világosan mutatja, hogy már ekkor a portáról jött hírek a török segély megnyerésére a brassóiaknak alapos reményeket nyújtottak, s Weiss, a mennyiben az alkudozások fonalát fölvette, csak időt akart nyerni. Ép

20*

oly kevés sikerre vezetett a Weyrauch Dávid, kőhalmi királybíró, által kezdeményezett közvetítés. A kőhalmi királybíró, Báthory buzgó híve, természetesen nem volt kedves ember Brassóban, különösen Weiss előtt, s épen azért nem is kísértette meg egyenesen Weisshoz fordulni. A Báthorynak még a múlt év őszén meghódolt Földvár, szász község bírójának közvetítését vette igénybe s ezzel íratott Chrestelschmied Tamás, brassói senatornak. Tudatta Báthory nagy hadi készületeit azon figyelmeztetéssel, hogy ha a város idejekorán meghódol, ő közbenjár, hogy se a városnak, se a polgároknak baja ne történjék. De Weyrauch nagyon csalódott, ha azt hitte, hogy Weiss mellőzésével és rémítgetéssel a tanácsot hódolatra bírhatja. A hit, hogy a várost veszélyes helyzetéből csak Weiss politikai eszélyessége mentheti meg, rendíthetetlen volt Brassóban, s a válasz, mit a földvári bíró Chrestelschmiedtől, tulajdonképen magától Weiss Mihálytól kapott, gúnyos visszautasítás volt: «ha az egész ország ránk jön is, van mivel megvendégeljük, a szállások a város körül és a fejedelmi konyha készen állanak, a bors az ágyúkban van, jőjjön, a ki jönni akar.... A mi pedig a fejedelem kegyelmét illeti, abban nem csak én vagyok Tamás, hanem az egész város, s ha Dávid úr azt akarja, hogy mi is Dávidok legyünk, küldje be Szilvásit és Rhenert, hogy kezünket oldalukba tehessük; akkor a fejedelem jó helyre hozta határunkba népét és ágyúit, s Dávid úr is a magot nem vízbe, hanem jó földbe fogja vetni.»*

Ha nem is épen vígan, — mint a székelyeknek írta — de lehetőleg elkészülve várta Weiss a fejedelmet. A sikeres ellentállásra, mindaddig, míg a portától vagy Bécsből a várt segítség megérkeznék, megtett mindent, a mi hatalmában volt. Február második felében futárjai egymást érték Tergovist-

* Közölve vannak e levelek Weiss naplójában i. h. 222. s köv. l.

ben, hogy a vajdától segítséget, vagy legalább engedélyt nyerjen zsoldosok toborzására.* Nem mulasztotta el a vajdánál időző török követnek is írni, s Báthorynak zsarnokságát elpanaszolva, Brassót, mint a szultán hű városát tüntetni fel, mely szabadúlását nehéz helyzetéből a szultán kegyelmességétől várja:

«Ebben az hatalmas császár Brassó városában lakó emberek, — írja többek között — mindenkor oly igazsággal és hívséggel voltanak az portához, hogy soha az hatalmas császár vétket nem talált bennek, minemű inségben, és mely igen megrontottanak legyen Báthory Gábor miatt, nem lehet, hogy Kegyelmed sok emberektől nem értette volna eddig, sőt nemcsak mi, Brassaiak, hanem az egész szászság, kik az hatalmas császárnak leghasznosb szolgái voltunk, mert nem hajdú, nem katona, hanem mi adtuk esztendőnként az hatalmas császárnak az adót; mostan pedig, holott nem hagytuk, nem is hadjuk magunkat megtréfálni, mint az Szeben városiak, haragjában és boszújában hajdút, katonát, székelyt az városunkon kívül lakó szegény parasztságra eresztett, hogy öljék, vágják, és vesztegessék az hatalmas császár juhait a portának nem kicsiny kárára, rajtunk, tudni illik a városon mit mívelhessen, ha ide mer jönni, azt mi időnek előtte nem mondjuk, megérti az hatalmas császár portája és ő is Báthory Gábor nagy szégyen vallása után eszébe veszi, hogy nem maga erejének kellett volna tulajdonítani, hogy erdélyi fejedelem lehetett, hanem az hatalmas császár kegyelmességének, kiért az hatalmas császár juhait is nem kellett volna megnyúzni, hanem csak gyapját kellett volna venni, mert ő az ő erejével és vitézségével csak egy várost sem tudott volna megvenni, ha az hatalmas császár kegyelmessége neki nem adta volna. Mi azért ő tőlle semmit sem

* Stadthannenrechnungen. 1612 februárról.

tartván, tartjuk magunkat csak az hatalmas császár köntösséhez és ő hatalmasságától várunk.»[1]

Ugyanekkor a városban a hadi készületek lankadatlan buzgalommal folytak. A fellegvár árkait mélyítették, magát a várat ostrom esetére élelmi szerekkel és kézi malmokkal látták el, s hogy a fejedelmet — mint Weiss írta — csakugyan díszesen fogadják, még a vár sánczaira is lobogókat tűztek ki.[2] Nagy sikernek tekintették, hogy Weiss a múlt év őszén a fejedelemhez pártolt Hermányt újra hódolatra bírta.[3] Kevéssel utóbb Weiss, hogy a barczasági szász községeket szorosabban Brassó ügyéhez kösse, e községek elöljáróit a városba összehívta, s miután a város segítségét megígérte, megintette őket, hogy a fejedelem csábításainak ne engedjenek és Brassótól, meg a szász nemzeti ügytől el ne szakadjanak.[4] Ígéretét meg is tartotta, már csak azért is, hogy a brassói őrség által a netalán ingadozó falusi népet féken tartsa. Márczius 11-ikén 25 embert küldött Feketehalom segítségére, mely község a Fogaras felől közeledő fejedelmi hadak támadásának első sorban volt kitéve, s midőn a fejedelem megérkezéséről biztos híreket kapott, márczius 23-ikán ismét tizenhat hétfalusi darabontot. Ugyanezen napon Vidombákba is huszonöt brassói katonát helyezett el.[5]

Márczius első napjaiban a fejedelem Szebenből Fogarasba ment át s ide rendelte magához a Barczaság összes községeiből az esküdteket, kemény büntetéssel fenyegetve mindazon községeket, melyek rendeletének engedelmeskedni vonakodnának. De a meddig Weiss hatalma ért, a

1 Weiss naplója i. h. 231. l.

2 Stadthannenrechnungen. 1612 február és márcziusról.

3 Benkner kézirati krónikája, i. h. Hogy ekkor és nem mint a Brevis Consignatio (i. h. 253. l.) mondja, a mindjárt elbeszélendő hadjárat folyamán pártoltak vissza a hermányiak Brassóhoz, mutatja az, hogy már márczius 10-kén, tehát a hadjárat megkezdése előtt, székely fejeket küldenek Brassóba. Stadthannenrechnungen 1612 márczius 10-ről.

4 Benkner kézirati krónikája.

5 Stadthannenrechnungen. 1612 márczius 11 és 23-ról.

felhívás eredménytelen maradt. Csupán azon községek engedelmeskedtek, melyek már a télen meghódoltak volt a fejedelemnek, s ezek közűl is az újra Brassóhoz pártolt Hermány küldöttei elmaradtak. A megjelent községi képviselőket a fejedelem megdícsérve, hazabocsátotta azon utasítással, hogy a hadsereg számára élelmi szerekről gondoskodjanak.*

Márczius 23-ikán Báthory átlépte a Barczaság határát s Feketehalomhoz érkezett, hol hozzá a székelyek is csatlakoztak. Még az nap estve megszállotta e Brassóval tartó szász községet. Mint a barczasági szász községek legtöbbjének, úgy Feketehalomnak is, erődítése a falakkal körűlvett templomból, az úgynevezett templomkastélyból állott. Ide menekűlt az egész község lakossága, míg a fejedelem hat ágyúját egészen a falak közelében, azoktól csupán egy kőhajításnyira állította fel. Egész éjjel és a következő napon lövette a falakat; de az ostromlottak kezdetben jól tartották magokat. A toronyban elhelyezkedett brassói katonák lelőtték az udvari gyalogoknak alkapitányát, s az ostromlók egyik ágyúját is hasznavehetetlenné tették; mindazonáltal a harczhoz nem szokott paraszt nép kitartása hamar véget ért. Midőn márczius 25-ikén reggel a fejedelem mindnyájok lekaszabolásával fenyegetőzött, ha a kastélyt azonnal föl nem adják, a község vénei alkudozásba bocsátkoztak, s azon ígéret mellett, hogy kegyelmet nyernek s összes szabadságaikat megtartják, meghódoltak a fejedelemnek és a kastélyt megnyitották. «A brassói katonák az alkudozásról mitsem tudtak, — beszéli Benkner senator** — s midőn értesűltek, hogy a feketehalmiak meg akarnak hódolni, az égre kérték őket, ne higyjenek Gábornak, ők továbbra is megvédik a kastélyt. Midőn ez mitsem használt, arra kérték a parasztokat, hogy őket is

* Brevis Consignatio i. h. 251. l.

** Kéziratban levő krónikája i. h.

vegyék be a kiegyezésbe, vagy legalább engedjék meg, hogy próbáljanak szerencsét, hátha keresztül vághatnák magokat, de az áruló parasztok egyik kérésöket sem teljesítették.» Valószínűleg a fejedelem feltételül tűzte ki a brassóiak átadását, mert midőn a kastély átadatott és a brassóiak kezébe kerültek, talán, hogy Weisst és polgártársait megrettentse, boszúját a brassói katonákkal kegyetlenül éreztette. Három nap múlva Keresztényfalva határán húszat közülök karóba vonatott; míg a hétfalusi magyar darabontokat felakasztatta, s azt az egyet, ki a hóhértisztet

41. A KERESZTÉNYFALVI TEMPLOMKASTÉLY.

végezte, hírmondóúl Brassóba küldötte.* Hálátlan dolog volna e kegyetlenséget mentegetni akarni. A polgárháború

* A mit Mikó Ferencz (i. h. 222. l.) elbeszél, hogy Weiss a hírmondót hóhérságáért felakasztatta volna, az csak kósza hír lehetett a magyar táborban: mert a brassói krónikák mitsem tudnak erről, sőt a Stadthannenrechnung sem, mely pedig minden ilyen kiadást pontosan fölemlít. Másfelől Krauss és utánna a modern szász történetírók — köztük a legismertebb Teutsch (Geschichte der Siebenbürger Sachsen, II. k. 154. l.) — az állítják, hogy a nyársra vonott brassói katonák, brassói tanulók voltak, mi természetesen Báthory tettét még gyűlöletesebb színben tünteti fel. Ez azonban nem áll. A Stadthannenrechnungban világosan katonákról és nem tanulókról van szó: «11 Martii. Schickt der W. H. Richter 25 Knecht gehen Zayden auff den Zaydener ihr begehren etc.» és később: «25 Martii. Schickt der W. H. Richter 16 ungrish Trabanten so auss den Blöszdörfern waren gen Zayden»- Stadthannenrechnungen. 1612.

42. ROZSNYÓ FELLEGVÁRA

minden időben irgalmatlan volt, s nem igen szokott bűnös és ártatlan között különbséget tenni. Brassó város számadási könyvei is erről győznek meg minket. A mit a krónikák elhallgatnak, elbeszélik ezek. Karóba húzás és felakasztás volt a brassóiak kezébe kerűlt székelyek sorsa. Feketehalom tehát Brassóra nézve elveszett. A fejedelem elszedette a lakosságtól a fegyvereket, s a templomkastélyban egy kapitány vezetése alatt kétszáz főből álló őrséget hagyott hátra.

Vidombák, hová a fejedelem márczius 26-ikán vonúlt, ellentállás nélkűl adta meg magát, ép úgy, mint Keresztényfalva márczius 27-ikén; a Weiss által kiküldött brassói őrség mindkét helyről előre távozott. Most Báthory a Barczaságnak Brassó után legkeményebben megerősített pontja, Rozsnyó ellen fordúlt. A Bucsecs és Királykő aljában fekvő városkának erősségét nem a temploma, hanem a város fölött magasan és meredeken emelkedő sziklacsúcson épített várkastély képezte. Míg a fejedelem e várkastélyt a szomszéd déli hegyről két ágyúval erősen lövette, Brassóban az ostrom híre roppant izgatottságot keltett föl. A rozsnyói vár fekvésénél fogva uralkodott a Brassóból Törcsvár felé vezető úton; e vár elvesztése a város összeköttetését Havasalfölddel a legnagyobb mértékben veszélyeztette. A legéberebb figyelemmel kísérték tehát a Rozsnyónál történt eseményeket; a Brassó és Rozsnyó között erdőkkel borított hegyek közé kiküldött kémek mindennap jelentést tettek Weissnak, kit Rozsnyó ostroma, úgy látszik nem csekély aggodalomba ejtett. Sürgetőleg szólította föl Brassó egykori szövetségeseit: Mogilla moldvai, Radul havasalföldi vajdát, Kendi Istvánt és Petrascot, hogy adott szavukról megemlékezve, legyenek hősök és siessenek a szorongatott város segítségére. A rozsnyói tanács mindjárt az ostrom kezdetén, márczius 28-ikán, levélben tudatta a brassói tanácscsal veszélyes helyzetét s

fölmentést sürgetett.* Weiss meg is tette azt, mit Brassó csekély hadereje mellett megtehetett. A rozsnyói tanács által közölt terv szerint, hogy egyszerre támadjanak az ostromlókra, még pedig éjjel, márczius 30-án 280 embert küldött ki, hogy éjjel a fejedelem táborát megrohanják, de ezek erejökben nem bízva, harcz nélkül visszatértek. Szerencsésebb volt egy április 2-ikának éjjelén intézett támadás. A brassóiak hadereje, mely 435 főre ment,** a mondott nap éjjelén a Brassóból Rozsnyóra vezető hegyi ösvényeken észrevétlenül megközelítette a fejedelmi hadsereget, s ezt a sánczot, hol az ostromlók ágyúi felállítva voltak, meglepte. A brassóiak a sánczok fölött őrködő udvari gyalogok egy csapatját és az udvarhelyszéki gyalogokat szétugrasztották; az ostromlók ágyúit beszögezték, kerekeit elvagdalták s nehány tűzért levágtak. Ennél többre azonban nem mehettek. Erejük gyöngébb volt, hogysem a fejedelem táborát megtámadhatták volna, sőt törbe ejtéstől tartva, sietve visszavonúltak. Mindazáltal Brassóban e szerencsés expeditió, melyet győzelemnek vettek, nagy örömet okozott; Weiss nem mulasztotta el megjutalmazni vitézeit, kik az ágyúkat beszögezték. Csakhogy a kitűzött czélt, Rozsnyó fölmentését, a brassóiak mégsem érték el. A fejedelem az ostromot tovább folytatta és a rozsnyóiak

* Közölve vannak e levelek Weiss naplójában, i. h. 234. l.

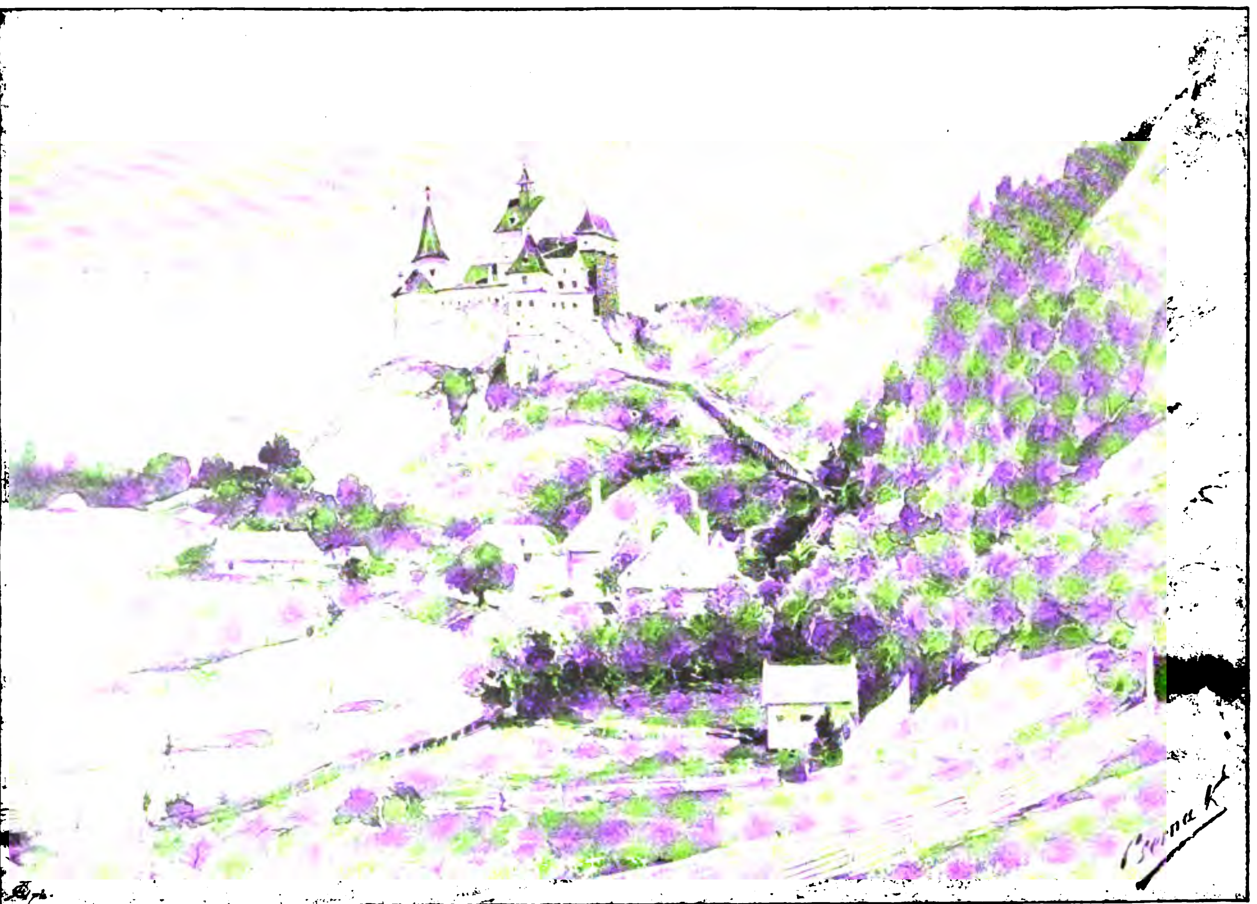
** Annak feltüntetésére, hogy minő elemekből állott a brassóiak hadserege s hogy e háború nem annyira a brassói szászok vérével, mint inkább pénzével folyt, közlöm a következő kimutatást a városi számadási könyvekből (Stadthannenrechnungen. 1612 ápril 12-ről):

Nikulla oláh kapitány alatt volt 42 ember.
Száva Krentnesz kapitány alatt volt 50 ember.
Szavea kapitány alatt volt 24 ember.
Dobokay kapitány alatt volt 23 ember.
Pap Izsák kapitány alatt volt 43 ember.
Pap Benedek kapitány alatt volt 59 ember.
Kendi úr 3 szolgája.
Nagy Mihály alatt 80 ember.
Meylszer Hannes alatt 22 ember.
A gödörásóval volt 20 ember.
Poporsz Radul kapitány alatt volt 32 ember.
A biró úr 2 szolgája.
Hirscher Tamás úr 2 szolgája.
Hajmody Jánossal volt 8 ember.
Honterus János úr 1 szolgája.
Fronius Mihály úr 2 szolgája.
Fronius Dániel úr 3 szolgája.
Thais alatt volt 43 ember.

a fölmentés reményéről most már lemondva, miután ivóvizök nem volt és a benlevő oláhok is zúgolódtak, április 3-ikán a várost föladták. Életöket és vagyonukat megtartották, de a várat fejedelmi őrség szállotta meg.

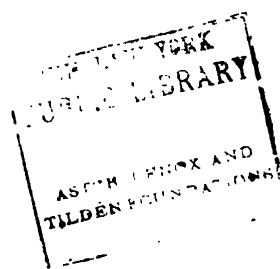
Rozsnyó ostroma alatt Weiss azon hitben, hogy a fejedelem Rozsnyó bevétele után egyenesen Brassót szállja meg, fokozott erővel dolgoztatott a város megerősítésén. Nehogy Rozsnyó felől a hegyeken át a fejedelmi hadsereg a várost meglephesse, ezen, eddig legkevésbbé fenyegetett oldalon is Bolgárszeg felé a falak előtt sánczot vonatott és a falakat őrházakkal látta el. A bástyákra új ágyúkat helyeztetett el s a falakon kívül a legközelebb fekvő házakat lerontatta, nehogy azokat az ellenség búvóhelyül használhassa fel. Még a tanulókat is fölfegyverezte, s minden meglepetés kikerülésére az őrök egész éjjel jártak körül a falakon. De a fejedelem, úgy látszik, nem tartotta többnyire székelyekből álló hadseregét elég erősnek, hogy az ostromra jól elkészült várost közvetlenül megtámadja, s Brassó helyett Törcsvár ellen fordult, hogy a brassóiak összeköttetését Havasalfölddel elvágja. E fontos vár, mely az ezen időben leghasználtabb átjárót Havasalföld felé őrizte, úgy szólva minden ellentállás nélkül esett a fejedelem kezébe. A vár őrsége, megrettentve a fejedelem kegyetlen eljárása által, melyet a Feketehalomnál elfogott brassói katonákkal szemben tanúsított, nem merte a fejedelem haragját ellentállással ingerelni. Hanklichesser János és Horváth Dávid porkolábok — mesterségére az első szabó, a második tímár — még mielőtt a fejedelem ágyúit felállította volna, alkudozásba bocsátkoztak s április 5-ikén a várat föladták.

Törcsvár elvesztése Brassóra nagy csapás volt. Havasalföldről kapta a város, mióta fölkelésben állott s a Székelyföld, nevezetesen Háromszék elzáratott előle, az élelmiszereket, innen toborzotta zsoldosai nagy részét, s innen re-

TÖRCSVÁR.

Cserna Károly eredeti felvétele után.

YORK
LIBRARY
AND
TILDEN

mélt török pártfogás útján első sorban segítséget. Törcsvár elvesztése nem szakította ugyan meg teljesen az összeköttetést, de szerfölött megnehezítette. A tömösi és ó-sánczi szorosok igaz, hogy közelebb esnek Brassóhoz, de meredek és magas vízválasztón vezetnek át Havasalföldre, s még e korban, ha nem is járatlanok, de mesterséges út hiányában sokkal kevésbbé voltak használhatók, mint a törcsvári szoros, mely jóval alacsonyabb vízválasztón vezet át. Természetes tehát, hogy Brassóban mélyen érezték e csapást, Törcsvár elvesztését, s Weiss a törcsvári őrség gyávaságán felingerülve, iszonyú boszút állott. Törcsvári oláhok elfogták a vár átadása után bolyongó porkolábokat s velök együtt egynehányat az őrök közűl, s jutalom reményében Brassóba vitték. A brassói bíró azonnal kimondotta a vérítéletet, s a szerencsétlen porkolábok ápril 13-ikán iszonyú kínzások között végeztettek ki.

Törcsvár alól a fejedelem Brassót elkerűlve, ápril 6-án Hermány ostromára ment. E szász község a Brassótól Háromszékre vezető úton, sík vidéken fekszik, s minden erőssége a templomot övező, épen nem vastag falakban rejlett. A sokkal erősebb Rozsnyó és Törcsvár oly könnyű szerrel történt elfoglalása után, Hermánytól alig lehetett ellentállást várni; de Weiss, okúlva a tapasztalatokon s nem bízva a falusi szászok kitartásában, a templomkastély őrizetét ötven brassói darabontra bízta s vezérükké kinevezett egy János nevű cseh származású festőt, egy bátor és a hadi dolgokban igen jártas férfiút. Ez alkalommal a falusi szászok is harcziasabbaknak mutatkoztak. Ismételt elpártolásuk után a fejedelem kegyelmességére nem számíthattak, s azért a brassói őrség mellett híven kitartottak. Másfelől a fejedelem táborában hadakozó székelyek a táborozásban már kifáradtak volt s különösen az éhség miatt sokat szenvedve, hazafelé kívánkoztak. Miután a fejedelem ágyúi a falon rést ütöttek és a székelyek rohamra készűl-

tek — mint egy szász krónikás beszéli* — János festő a székelyek elé rákétákkal megrakott kenyereket dobatott. A kiéhezett székelyek nagy örömmel kaptak a kenyerek után, de porúl jártak, mert az elrobbanó rákéták nagy pusztítást vittek közöttük végbe. Négy napi sikertelen ostrom után — miközben az ostromlók lőszerei teljesen elfogytak, — a fejedelem félbeszakította a hadjáratot, s az

45. A HERMÁNYI TEMPLOMKASTÉLY.

elfoglalt, valamint a már előbb meghódolt szász községekben székely és hajdú csapatokat hagyva hátra, Szebenbe visszatért.**

* KRAUSS i. h. I. 31. l.

** Leírják e hadjáratot MIKÓ FERENCZ i. h. 222., 223. l. NÖSSNER SIMON i. h. 68., 69. l. Bánfi naplója i. h. 256., 257. l. Brevis Consignatio i. h. 251. s köv. l. Néhány eddig ismeretlen részletet nyújtanak BENKNER kézirati krónikája i. h. Főképpen pedig a Stadthannenrechnungen. 1612 márczius és áprilisről.

IV.

BÁTHORY megelégedéssel tekinthetett vissza, az egészben csak tizennégy napig tartott hadjárat eredményeire. Igaz ugyan, hogy Hermány falai alatt kudarczot szenvedett, mi e templomkastély gyarló erődítéseit ismerve, nem valami kedvező színben tünteti fel a fejedelem hadi tudományát s csapatainak harczképességét; de másrészről a fölkelést csaknem Brassó falai közé szorította vissza. Prázsmár és Hermány kivételével a barczasági szász községek kezében voltak; itt elhelyezett őrségei, s a székenként egymást felváltó székelyek csapatai folytonosan nyugtalanították Brassót, s minden összeköttetéstől észak felé elvágták, míg Törcsvár elfoglalásával a Havasalföldre vezető főút kulcsát kerítette kezébe. Brassó ügye határozottan elveszettnek látszott. Ipara és kereskedelme közel egy év óta szünetelt; az élelmezés Havasalföldről a tömösi és ó-sánczi szorosokon keresztül szerfölött nehezen ment; kimerülve a folytonos harczokban, s elszigetelt helyzetében kiéheztetve, meghódolása már csak napok kérdése lehetett. Fordulatot csak idegen beavatkozás, első sorban a porta közbelépése idézhetett elő, és ez volt, mit a fejedelem úgy látszik nem igen sejtett, de a mire Weiss már ekkor biztosan számított. Az, a ki e közbelépést kieszközölte és a ki most a brassói fölkelés történelmében Weiss Mihály mellett előtérbe lép: Giczy András volt.

Giczy András egy magyarországi nemes család sarjadéka, kora ifjúságától kezdve a Mágocsi család szolgálatában, a hadi pályán működött. Mágocsi Ferencz szolgálatai jutalmáúl Munkács vára kapitányává nevezte ki, mely állásában nevét zsarolásaival és kegyetlenségeivel bélyegezte meg. Miután állását Magyarországon tarthatatlanná

tette, — egy kanonok meggyilkolása miatt számkivettetett — Erdélybe Báthoryhoz menekült, kinek kegyét hízelgésekkel annyira kinyerte, hogy a fejedelem 1611 végén őt bízta meg a portai követséggel.[1] Föladata volt a portát Báthory diadalairól Forgách és Serbán Radul fölött értesíteni, s ajándékok által a diván tagjait Báthory iránt továbbra is kedvező hangulatban tartani. De Giczy jótevőjének, a fejedelemnek, bizalmával a leggaládabbúl visszaélt. Ez ember egy közönséges kalandor volt, mint sok más hajdúkapitány e korban, e zsoldosvezérek jellemének minden árnyoldalával, minden nemesebb érzelem és magasabb törekvés nélkűl. Hűségről és hazaszeretetről fogalma sem volt; kész volt pénzért bárkinek szolgálatába állani, s ép úgy kész volt pénzért bárkit megcsalni, ha önző érdeke, tetteinek egyedüli rugója, úgy kívánta. Ismerte az erdélyi viszonyokat, a szászok és az urak egy részének elégedetlenségét, mely Brassóban már nyílt fölkelésben tört ki; ismerte a porta és a bécsi udvar ellenszenvét a fejedelem iránt, s miután Konstantinápolyba érkezett, vagy talán már előbb, oly összeköttetéseket szerzett, melyeknek segítségével Báthoryt megbuktatni s magának a fejedelemséget megszerezni reménylte. A konstantinápolyi viszonyokat alaposan ismerte: egy elég hitelesnek látszó adat arról értesít, hogy egyik testvére török volt.[2] Ő maga személyesen is ismerős volt a portán. 1608-ban erősen izgatott Homonnay mellett, s jutalmúl a portától ajándékot, negyven díszöltönyt kapott.[3] Most összeköttetésbe lépett Starzer-rel, Mátyásnak portai ügyvivőjével és egy renegáttal, Mehemed agával, Márkházi Pálnak fiával, egy ép oly lelkiismeretlen, kincsvágyó kalandorral, minő maga Giczy volt. Mehemed

1 BOJTHI i. h. 294., 295. l.

2 A Stadthannenrechnungen 1612 okt. 19-ről a következő tételt találjuk; Schickt des Herrn Götzi seinem Bruder dem Thürcken so mit dem Herrn Hannes ist. 10 fl.

3 Velenczei jelentések HAMMERnél, i. m. II. k. 721. l.

aga is ismerte az erdélyi viszonyokat; 1611 őszén megfordult Erdélyben; összeköttetésben állott Weiss Mihálylyal, ki bizonyára nem mulasztotta el őt lekenyerezni. Minden arra mutat, hogy az aga volt a Giczy, Starzer és a brassóiak között alakúlt és a Báthory megbuktatására irányzott összeesküvésnek lelke; ő adta Giczynek azon eszmét, hogy mint a Brassóba zárkózott urak és a szászok, helyesebben, mint az ország rendeinek képviselője, lépjen föl a diván előtt a fejedelem ellen. Mert, hogy Giczy konstantinápolyi utazása alkalmával Brassón keresztűl utazott volna és itt az urak és Weiss Mihály beszélték volna rá, hogy Báthoryt elhagyva, a fejedelemséget a maga számára kérje,[1] teljességgel nem látszik valószínűnek. Igaz ugyan, hogy rendes körűlmények között az út Erdélyből Konstantinápolyba Brassón és Tergovisten át vezetett; de már ekkor Brassó nyílt fölkelésben állott, s a fejedelmi udvarnál nem számíthattak arra, hogy a föllázadt város a fejedelem követének útat engedjen. Ezt leszámítva, Dóczy levele Mátyáshoz február 16-ról kétségtelenné teszi, hogy Giczy nem Brassón, hanem Belgrádon keresztűl utazott Konstantinápolyba.[2] Az összeköttetést Giczy és a Brassóba zárkózott urak meg Weiss között — ha ugyan már előbb nem állott fenn — a márcziusban Tergovistban Radul vajdánál időző török követ — talán épen Mehemed aga — hozta létre, s valószínűleg ez alkalommal történt, hogy a Brassóba zárkózott urak Giczyt felhatalmazással látták el, hogy mint az ország képviselője lépjen föl.[3]

Giczy törekvését a leghathatósabban mozdította elő Star-

1 SZILÁGYI S: Báthory Gábor 183. l. és Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. k. 60. l.

2 SZILÁGYI S.: Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. k. 60. jegyzet.

3 Hogy ez február végén vagy márczius elején történhetett, következtethetjük a sűrű levélváltásból Tergovist és Brassó között (Stadthannenrechnungen 1612 február és márczius); s azon körűlmény, hogy ugyanakkor Weiss magyar nyelven ír levelet a Tergovistban tartózkodó csausznak, arra enged következtetni, hogy ez a csausz épen a renegát Mehemed aga volt.

zer, a bécsi udvar portai ügynöke, ki Báthory megbuktatására mindent elkövetett. A barátság a bécsi udvar és az erdélyi fejedelem között soha sem volt őszinte. Báthory nem felejtette el, minő veszedelmet hozott volt rá Forgách támadása, s bár látszólag azután kibékült, csak a kedvező alkalomra várt, hogy Bocskay napjait megújítva, az osztrák ház hatalmát Magyarországon megtörje. A portánál azon ajánlattal lépett föl, hogy, ha elengedik évi adóját és negyvenezer aranyat kölcsönöznek, s ha melléje rendelik a havasalföldi és moldvai vajdákat negyvenezer lovassal, a temesvári és egri basákat, a gyulai és szolnoki bégeket, a németeket Magyarország egész területéről kiszorítja.* Bécsben mindezt jól tudták, épen a törököktől, kik között, jó pénzért mindig akadt eladója az ily statustitkoknak, s viszont mindent elkövettek, hogy a fejedelem hitelét a portánál megrontsák, ha lehet, letételét keresztül vigyék. Május 4-ikén Starzer e czélra Mehemed agával irásbeli egyezségre is lépett, mely szerint Mehemed kötelezte magát, hogy közreműködik Báthory megbuktatásában, viszont Starzer az udvar nevében 12,000 tallér jutalmat helyezett neki kilátásba.** Ez összeköttetések segítségével lépett föl Giczy a fejedelem ellen. Miután a magával hozott ajándékokat kiosztotta a diván tagjai között, s miután Mehemed aga az útat előkészítette, benyújtotta a Brassó város és az oda zárkózott urak által kiállított okmányt, mint az egész ország panaszlevelét a fejedelem ellen. Az ebben fölhozott sérelmek részben ugyanazok, mint a melyeket Weiss leveléből a török csauszhoz ismerünk, csakhogy általánosítva vannak, s a panaszt, mit Weiss a szász nemzet nevében emelt, az egész ország nevében emelték. Elpanaszolták a fejedelem erőszakoskodásait: jószágaik, ősi örökségük felprédáltatását és elvételét, nejeik és leá-

* Hammer i. m. II. k. 748. l.
** Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. k. 217. l.

44. ACHMET SZULTÁN ARCZKÉPE.

nyaik meggyaláztatását, a törvények és privilegiumok felforgatását, szóval az egész ország romlását és szenvedését. Itt azonban nem állapodtak meg, hanem, miután nem egészen alaptalan sérelmeiket előadták, vádakkal léptek fel a fejedelem ellen, oly vádakkal, melyekkel Báthory hitelét a portánál tönkretenni akarták; de a melyek hazafiúi szempontból épen nem váltak a fejedelem gyalázatára és az okmány kiállítóinak dicsőségére. Nevezetesen, hogy Temesvár vidékére, tehát török területre idegen embereket telepít, hogy az adót a szultánnak beszolgáltatni nem akarja, hogy vonakodik Lippát és Jenőt kezéből kibocsátani, a török szökevényeket nem adja ki és mind a magyar, mind a lengyel királyok birodalmát pusztítja stb. Kérték tehát a szultánt, hogy vegye Erdélyt oltalmába s adjon nekik segítséget a megszabadulásra, azaz Báthory megbuktatására.[1] Maga Giczy egyenesen azzal vádolta a fejedelmet, hogy elszakadt a portától s a szultán ellen a magyar királylyal és a magyar rendekkel szövetségre lépett.[2] A Starzer által megvesztegetett Mehemed aga jelentése, melyben elég ügyesen a divánt különösen azon veszélyre figyelmeztette, hogy, ha Báthory tovább is a fejedelmi széken marad, a végképen elkeseredett ország német vagy lengyel segítséghez fordúl, s így német vagy lengyel kézbe esik,[3] a lázadó urak és a Giczy vádjainak alaposságát teljesen megerősíteni látszott.

Május 15-ikén a divánban az erdélyi ügyek tárgyalás alá kerültek. A hangulat Báthory iránt nem volt kedvező. Az ázsiai ügyek, nevezetesen a Perzsia ellen folytatott, még be nem végzett háború a porta figyelmét és erejét keleten lekötve tartotta, s minden bonyodalmat e pillanat-

1 Rozsnyay Dávid: Történeti maradványai. Magyar történelmi emlékek. Írók VIII. k. 53. l.

2 Báthory levele a nádorhoz. Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. k. 233. l.

3 Rozsnyay Dávid, i. h. 58. l.

ban nyugaton kerülni akartak. A folytonosan nagy terveket szövő erdélyi fejedelem soha sem volt kedvelt ember és most attól lehetett tartani, hogy elkeseredett alattvalói, ha Konstantinápolyban elutasíttatnak, a bécsi udvarhoz fordulnak és ez felhasználja a kedvező alkalmat, hogy régi igényeit a fenhatóságra ez ország fölött érvényesítse. Elhatározták tehát, hogy meghallgatják az erdélyiek kérését, s megengedik, hogy fejedelmöknek Báthory helyett Giczyt válaszszák meg; de súlyos feltételek mellett. Kezes gyanánt testvérét a portán hagyja; átadja Jenőt és Lippát; visszaadja a Temesvár vidékén Báthory által híveinek adományozott falukat; pontosan beszolgáltatja a régi adót, évenként 15,000 aranyat; valamikor a szükség úgy kívánja, maga a fejedelem, vagy valamelyik generálisa tizenötezer emberrel csatlakozik a török hadakhoz, a török szökevényeket kiadja és végre az oláh vajdáktól adót nem követel.[1] Bármily jellemtelen ember volt is Giczy, óvakodott mindazt, mit tőle a divánban kívántak, aláírni. Belátta, hogy e feltételekkel, melyek Erdélyt a két oláh vajdasághoz hasonló függő helyzetbe sülyesztenék le, az erdélyieket Báthorytól a maga pártjára vonni nem fogná; s még kevésbbé nyerné meg a bécsi udvarnak nem nélkülözhető jóakaratát. Reversalisában tehát, melyet a diván számára kiállított, a legmegalázóbb pontokat kihagyta. Mély háláját fejezte ki a hatalmas szultán kegyelmessége iránt s megígérte Jenő, Lippa várainak átadását és a Temesvárhoz tartozó faluk visszabocsátását, valamint az évi adó pontos beküldését; de nem kötelezte magát és az országot hadi szolgálatra, valamint a többi, kevésbbé lényeges feltételeket is hallgatással mellőzte.** Úgy látszik azonban, a portán ezzel is megelégedtek; mert e reversalis alapján megkapta a szultán levelét az erdélyi rendekhez,

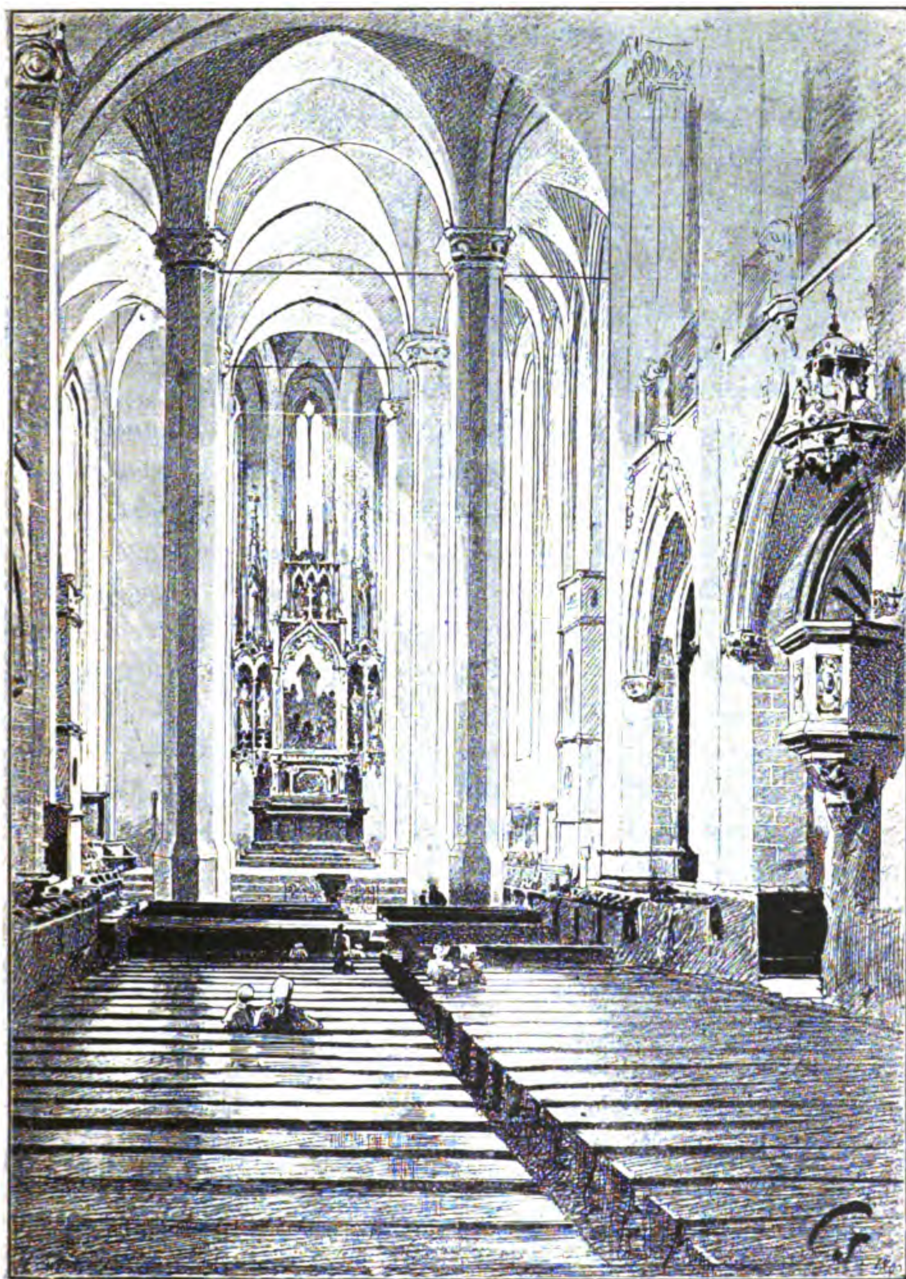
* Rozsnyay Dávid, i. h. 60. l.
** Rozsnyay Dávid, i. h. 50. l.

melyben ezek felszólíttattak, hogy új fejedelmet válaszszanak. Giczy a szultán fermánját a maga leveleivel együtt azonnal útnak indította Brassó felé, hogy a lázadó urakkal és Weiss Mihálylyal a jó híreket tudassa és őket kitartásra buzdítsa.

Míg Konstantinápolyban ez események történtek, Báthory a barczasági hadjáratról visszatérve, Szebenbe május 15-re országgyűlést hirdetett. Giczy árulásáról és a Konstantinápolyban ellene megindított cselszövényekről még nem volt tudomása; de a porta ellenséges hangulatáról már értesítve volt, s hogy nagyobb és könnyen veszélyesebbé válható zavaroknak elejét vegye, minden figyelmét és tevékenységét Brassó lázadásának elfojtására

45. THURZÓ ALÁIRÁSA.

irányozta. Miután a békés kiegyezésre tett kísérletei meghiúsultak, nevezetesen a brassóiak, bár Szent György napjára hódolatukat kilátásba helyezték volt, mégsem mutattak semmi hajlamot a békülésre és hódolatra; elhatározta, minden kíméletet félretéve, a legnagyobb szigorral lépni fel úgy a hűtlen város, mint az ezzel tartó lázadó urak ellen. De a rendek nem voltak oly kiengesztelhetetlen hangulatban, mint a fejedelem, s előrelátva, hogy a szigorú végzések a már különben is elpusztult országra még elkeseredettebb és szerencsétlenebb polgárháborút hoznának, közbevetették magokat a lázadók érdekében. Miután Thurzó nádor is fölemelte szavát és a szászok számára kegyelmet kért, a fejedelem még egyszer engedett. Azon

46. A BRASSÓI NAGY TEMPLOM BELSEJE.

uraknak, kik az országot el nem hagyták, bocsánatot ígért; Brassóra nézve pedig beleegyezett, hogy a város a meghódolásra újabb határidőt kapjon pünkösdig, junius 10-ig.[1] A rendek a fejedelemmel egyetértőleg követséget küldöttek Brassóba, hogy az országgyűlés határozatát tudassák, s a várost és az urakat hódolatra szólítsák fel.

A követség, melynek tagjai Erdélyi István, Cserényi Farkas, Bakó István, Frank György beszterczei bíró és Weyrauch Dávid kőhalmi királybíró voltak, junius 6-ikán érkezett a Barczaságra. Szent-Péterről tudatták a követek a brassóiakkal küldetésük czélját, s miután a brassóiak kezesek gyanánt három senatort és három communitasi tagot Szent-Péterre küldöttek, junius 7-ikén bementek a városba.[2] De a rendek követei békéltető szándékukkal későn érkeztek. Weiss már ekkor tudta, hogy mi történt Konstantinápolyban. Május 30-ikán Brassóba érkeztek Angyalosy Mihály, Giczy embere, és Görög Demeter, a havasalföldi vajda követe, s meghozták a szultán fermánját, mely az erdélyi rendeknek új fejedelem-választást parancsolt és Giczy levelét, melyben megérkezését török segítséggel közel kilátásba helyezte.[3] E körülmény a dolgok állását teljesen megváltoztatta. Ha lett volna is a brassóiak részéről hajlam a kibékülésre, az most teljesen elenyészett. A szultán levele minden kétséget eloszlatott az iránt, hogy ügyöket a portán megnyerték. Weiss és a vele mindenben egyetértő tanács most tehát nem a kibékülésre, hanem a háború erélyesebb folytatására gondoltak, s készséggel ragadták meg az oly annyira kedvezőnek látszó alkalmat, hogy a fejedelem megbuktatására törje-

1 SZILÁGYI S., Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. k. 218. l.

2 A rendek által küldött követség tagjai névszerint felsorolva vannak a Stadthannenrechnungban, 1612 junius 7-ről. A kezesek Brassó részéről a következők voltak: Forgáts Mihály, Honterus János és Katner Bertalan senatorok, továbbá Bánfi Péter, Kozák György és Hettner Márton communitási tagok.

3 Stadthannenrechnungen. 1612 május 30-ról.

nek. Még a rendek által küldött követek megérkezése előtt, junius 6-ikán tudatta Weiss a segesváriakkal a Konstantinápolyból érkezett örvendetes hírt; megküldötte nekik a Giczy levelét is,* s másnap, junius 7-ikén, a követek megérkezésének napján egy emberét, Csukás Istvánt, a vajda követével, Görög Demeterrel Havasalföldre küldötte, hogy zsoldosokat fogadjon.** A harczias hangulat általános volt a városban, s Weiss minden ellenkezés nélkűl beleegyezett, hogy a rendek követei megbízásukat a nép elé terjeszszék. Hogy a polgárok cserben hagynák, attól legkevésbbé sem tartott.

Még ugyanazon napon, junius 7-ikén, megtartatott a népgyűlés, a mai nap is Brassó méltó büszkeségét képező nagy templomban, hová Weiss a belváros és a külvárosok lakosait összehívta. A rendek követei először is megkérdezték a polgárokat, hogy hajlandók-e elismerni Báthory Gábort fejedelemnek és akarnak-e neki engedelmeskedni, mire azok egyhangúlag nemmel válaszoltak. Most a követek megkísértették a népet más véleményre bírni; figyelmeztették, hogy minő veszélyek fognak a hódolat megtagadásából a városra háramlani; de teljesen eredménytelenűl. Ha voltak is, kik e lépés veszélyeit belátták, s a biztos békét eléje tették volna a bizonytalan háborúnak; a nagy többség a konstantinápolyi hírek által felvillanyozva, a kibékülésről hallani sem akart. Mindazáltal a követek egy pár napig még Brassóban maradtak. Junius 9-ikén felkeresték Weisst s határozott választ kértek: akar-e békét, vagy sem. Weiss a szultán parancsára hivatkozott, melynek Brassó ellent nem szegűlhet. Felszólította a követeket is, hogy fogjanak vele kezet s használják fel az alkalmat, hogy a hazát a Báthory zsarnokságától megszabadítsák. Ellenkező esetben minden fele-

* Stadthannenrechnungen. 1612 junius 6-ról.

** Stadthannenrechnungen. 1612 junius 7-ről.

lősséget a bekövetkezendő bajokért rájok hárított. Felkérte őket arra is, hogy a szultán levelét a rendekkel közöljék. A követek csakugyan átvették a levelet, de azt később nem a rendeknek, hanem a fejedelemnek adták át. Az alkudozások fonala ezzel teljesen megszakadt. Pünkösd másod napján, junius 11-ikén, a brassóiaknak adott határidő leteltével a követek küldetésöket befejezve látván, távoztak a városból.*

V.

A NAGY remények, melyekért Weiss és a brassóiak a hódolatot visszautasították, nem teljesedtek: nevezetesen az annyira várt török segítség még most is elmaradt. Hadsereg helyett csak morális támogatást kaptak. Nem is történhetett az másképen. Giczy és társainak érdekökben állott úgy tüntetni fel az erdélyi viszonyokat a portán, mintha Báthory eltávolíttatását az egész ország kívánná, mintha Erdélyben a zsarnok fejedelem ellen általános forradalom volna kitörőben és a szultán egyszerű parancsa teljesen elégséges volna Báthory ingadozó trónjának felforgatására. Csakis ily módon eszközölhették ki a letételét elrendelő fermánt; mert hadat viselni nyugaton Erdély ellen — mi talán a bécsi udvarral is összeütközésre vezetett volna — a portán e pillanatban csakugyan nem akartak. Hitelt adva a Giczy, a Brassóba zárkózott urak és a Mehemed bég előterjesztéseinek, nem is hitték, hogy erre szükség lenne. Megelégedtek tehát azzal, hogy a complot főtényezőjével, Mehemed béggel még egy pár török biztost Giczy mellé rendeltek, kik a fejedelem-jelöltet Erdélybe vezessék s megsegítésére a havasalföldi vajdának, Radulnak parancsot

* NÖSSNER, i. h. 70. l. Bánfi i. h. 258. l. Benkner kézirati krónikája és legbővebben a Brevis Consignatio i. h. 255., 256. l.

adtak ki. Talán Giczy maga is hitte, hogy megjelenése a szultán parancsával képes lesz eldönteni az erdélyi fejedelemség fontos kérdését. A szászokra, nevezetesen a brassóiakra, biztosan számíthatott, s reménylte, hogy majd a hajdúk is melléje állanak. A döntő szerep, mely Bocskay felkelése alatt e pénzért bárkit szolgálni kész katonaosztálynak jutott, s melyet az erdélyi ügyekben azután is meg tudtak tartani; a könnyűség, melylyel őket pártváltoztatásra bírni lehetett, a fejedelem-jelöltet a legnagyobb reményekkel töltötték el. Ő maga is hajdúkapitány volt; jó összeköttetései voltak velök, ismerte a legkiválóbb kapitányokat, s számított arra, hogy nagy ígéretekkel régi bajtársait maga mellé vonhatja.* A szászok pénzével, a hajdúk kardjával és a porta támogatásával akarta Báthoryt megbuktatni, s a fejedelemséget magának megszerezni.

Mindazáltal Báthory szilárdabban ült a trónon, mintsem ellenfelei gondolták, s Weiss végzetteljesen tévedett, midőn azt hitte, hogy a fejedelmet egy Giczy-féle kalandor által megbuktatja. Igaz, hogy Báthorynak sok és nem megvetendő ellensége volt saját alattvalói között; de a nagy többség, kiválóan a székelyek, ragaszkodtak hozzá, s csakugyan ez a fejedelem minden hibái mellett is több kezességet nyújtott az ország érdekeinek, tekintélyének és függetlenségének megóvására, mint az az ember, ki a fejedelmi székért urát elárulta és saját önző érdekeiért az ország érdekeit galádúl megsértette. Brassón és az oda menekült urakon kívül nem is mozdúlt meg senki Giczy érdekében. Radul havasalföldi vajda is kétszínű szerepet játszott. Megengedte ugyan országában a toborzást a bras-

* Hogy számítása nem volt alaptalan, kitűnik azon levélből, melyet Nagy András augusztus 8-án hozzá intézett, melyben e Giczyhez hasonló jellemű hajdúkapitány ígéretet tett, hogy Báthoryt megöli s a hajdúkkal hozzá csatlakozik. Ketten együtt nagy dolgokat vihetnek végbe, írja Nagy András. E levelet kivonatosan közli Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek. vi. k. 65. jegyzet.

sóiaknak, de ugyanakkor Báthoryt is értesítette a porta haragjáról, s megígérte, hogy közbeveti magát érette, a szultán haragjának lecsillapítására.[1] Így történt, hogy midőn Giczy junius közepén Tergovistba érkezett, ott épen nem talált kedvező fogadtatásra. Konstantinápolyból csak egy pár törököt hozott magával és a szultán parancsát Radulhoz, hogy hadait a fejedelem-jelölt bevezetésére kiállítsa. De Radul nem sietett a parancsot teljesíteni, a csapatok kiállítását különböző ürügyek alatt egyik napról a másikra halasztotta. Ez alatt Báthory a rendeket a junius 26-ikán, Fejérvárott tartott országgyűlésen újra magához kötötte, s megtette a lépéseket, hogy szükség esetén a törökkel szemben a bécsi udvar segítségére támaszkodhassék.[2]

Weiss azonban keményen készült a fejedelem-jelölt fogadására és a döntő hadjárat megkezdésére. Miután Csukás István junius 15-ikén hatvan oláh zsoldossal Havasalföldről visszaérkezett, még ugyanazon napon Benkner János senatort küldötte oda, hogy nagyobb számban toborzzon hadakat, s egyszersmind Giczy bejövetelét is sürgesse.[3] Junius 25-ikén Benkner már visszajött; de a fejedelem-jelölt nélkül, ki még mindig hasztalan sürgette a segélyhadak kiállítását. Ellenben hozott magával 400 zsoldost és harmincz törököt, kik között a legfőbbek Mehemed bég, Ambat csausz és az a kapucsi aga voltak, kit a brassóiak már ez év elejéről ismertek, midőn őket Radul vajdával kibékítette. A zsoldosok, — kik fölött a vezérletet egy Concis Iwor nevű boján vitte — mint a kapitányok nevei: Stroya, Ballan, Waszi, Poroskiva, mutatják, ráczokból és oláhokból állottak.[4]

1 Történelmi Tár. 1879. évf. 36. l.

2 Szilágyi S., Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. k. 235. l.

3 Stadthannenrechnungen. 1612 junius 15-ről.

4 Stadthannenrechnungen. 1612 junius 25-ről.

A Benkner által hozott új zsoldosokkal Brassó nyílt csatatéren alkalmazható haderejének létszáma több mint nyolczszáz főre emelkedett és a harcz, mely a fejedelem által a Barczaságon hátrahagyott hajdúkkal és székelyekkel megszakítás nélkül folyt, most nagyobb méreteket vett fel. Legjobban fájlalták a brassóiak, a dolog természeténél fogva, a törcsvári szoros elvesztését, mert az összeköttetés Havasalfölddel «a hegyeken át», azaz a kevéssé használt tömösi szoroson, szerfölött nehéz és annyira bizonytalan volt, hogy minden futár mellé 25 fegyveres embert kel-

47. BRASSÓI ÉRMEK.

lett adni.* Törcsvárat szerették volna tehát első sorban kezökre keríteni, s még mielőtt az oláhországi zsoldosok megérkeztek volna, megkísértette Weiss e fontos várnak visszafoglalását. April 27-ikén Gyéres Jakab, magyar kapitányt 115 emberrel a hegyeken át Törcsvár ellen küldötte, «hogy ott valamit próbáljanak», s ha lehet, a várat meglepetéssel kezökbe kerítsék.** A kísérlet nem sikerült, sőt a székelyek és a hajdúk az ostromzárt Brassó körül mind szűkebbre vonták, s ismételt becsapásaikkal a külvárosokba a várost annyira nyugtalanságban tartották, hogy a polgárok az éjjeli őrjáratokat a falakon májusban újra a legnagyobb éberséggel kezdették teljesíteni. Alig tehát, hogy a Benk-

* Stadthannenrechnungen. 1612 ápril, május és juniusról.

** Stadthannenrechnungen. 1612 ápril 27-ről.

ner által hozott oláh és rácz zsoldosok megérkeztek, Weiss őket azonnal a hajdúk ellen küldötte, hogy portyázásaikat a város közelében megakadályozza. Junius 27-ikén sikerült is a brassói zsoldosoknak a város határán nehány hajdút levágni és egy párt foglyúl ejteni. A fogoly hajdúk közül Weiss egyet felakasztatott, a többieket vasra veretve a nagyutczai kapu őrtornyába záratta.* E siker által felbátorítva, a brassóiak támadólag léptek fel. Julius 14-ikén Weiss embereit Rozsnyó ellen küldötte; de az eredmény nem volt kedvező. Zsákmányt és egynehány foglyot hoztak magokkal; a vár ellen intézett támadásuk azonban visszaveretett.**

Weisst e csatározások és zsákmányló kirándulások, melyek végezetre is csak a Barczaság községeit, s magát Brassót pusztították, sehogy sem elégítették ki. Szerette volna az eldöntést közelebb hozni; a küzdelem színterét a város határától eltávolítani. A már egy év óta folyó háború Brassónak roppant veszteségeket okozott. Leszámítva, hogy gazdagságának fő tényezője: ipara és kereskedelme meg volt bénítva, termése már a múlt évben elveszett, ez évben pedig a hajdúk és székelyek folytonos portyázása miatt földmívelésről alig lehetett szó. Az élelmi szerek szállítása Havasalföldről nagy költségekbe és a hegyi ösvényeken iszonyú fáradtságba került. A város jövedelmi forrásai ily körülmények között elapadtak. Törcsvár elvesztése maga után vonta a vámjövedelem, továbbá a Zernyest és Tohány birtoka után járó jövedelmek elesését; a barczasági szász községek, egy pár kivételével, a fejedelem kezén voltak; a hét magyar falu lakói pedig annyit szenvedtek a székelyektől és hajdúktól, hogy adót szedni tőlök nem lehetett. Ellenben a város kiadásai rohamosan növekedtek. Nem számítva a követségekre, aján-

* Stadthannenrechnungen. 1612 junius 30-ról.
** Nössner, i. h. 70. l.

48. TÖMÖSI SZOROS

dékokra és az erődítési munkálatokra kiadott összegeket, csupán a katonaság rendes zsoldja 1612 február 1-től julius 24-ig 8296 frtra ment.[1] Nem csoda, ha Weiss türelmetlenül várta Giczy és az oláh hadak megérkezését. Julius első napjaiban egymásután küldötte futárjait Giczyhez és a havasalföldi vajdához, hogy a fejedelem-jelölt bejövetelét és a Brassóra oly annyira kívánatossá vált eldöntést siettesse;[2] de Giczy még mindig Tergovistben késedelmeskedett. Nem akart hadsereg nélkül jönni, Radul pedig a csapatok kiállítását mindegyre halogatta. Csak miután Giczy sürgetésére a portától újabb parancs érkezett, engedett a vajda, és a fejedelem-jelöltet 1500 ember kíséretében útnak indította.[3]

Julius 17-ikén végre a város egyik futárja, Bonyhai András meghozta az örvendetes hírt Giczy indulásáról; mire a tanács Benkner János senatort julius 19-ikén a hegyek közé, a tömösi szorosba előre küldötte a fejedelem-jelölt fogadására és kalauzolására. Julius 21-ikén tartotta Giczy bevonulását néhány törökkel és a vajdától kapott csapatokkal. Weiss és a tanács kitüntetőleg fogadták a leendő fejedelmet, s török kísérőit, kik között a legkiválóbb Ibrahim csausz volt, s a szokott ajándékok sem maradtak el,[4] habár a hozott hadsereg várakozásukat teljességgel nem elégítette ki. Növelte boszúságokat, hogy a fegyelmezetlen oláh csapatok, mintha ellenséges földön lettek volna, pusztítani kezdettek. E pusztításnak véget vetendő, a tanács elhatározta, hogy zsoldba veszi őket és zsold gyanánt 1380 frtot mindjárt ki is fizetett.[5] De az

1 Stadthannenrechnungen. 1612 január—juliusról.

2 Stadthannenrechnungen. 1612 juliusról.

3 Nössner (i. h. 70. l.) és a Brevis Consignatio (i. h. 257. l.) kétezer embert mondanak, de a Stadthannenrechnung részletes kimutatása az oláh csapatokról csak 1500 embert tüntet fel. Ennyit mond különben Bánfi is i. h. 258. l. Giczynek 30 magyar katonája volt, Nagy Jakab hadnagy alatt. Stadthannenrechnungen. 1612 jul. 22-ről.

4 Stadthannenrechnungen. 1612 julius 23-ról.

5 Stadthannenrechnungen. 1612 jul. 20.

oláhok alig, hogy a pénzt kezükhez kapták, julius 24-ikén, talán a Radultól kapott utasítás szerint, hátat fordítottak Brassónak és azon az úton, a melyen jöttek, hazájukba távoztak.[1]

Giczy bejövetele ily körülmények között nem sokat lendített a brassóiak ügyén. Az oláh csapatok megszökése után a fejedelem-jelöltnek nehány törökön kívül mindössze harmincz katonája maradt, s ezeket is a városnak kellett fizetni, mert Giczynek még annyi pénze sem volt, hogy saját személyes kiadásait fedezze. Szebb jövő reményében a tanács mindezt magára vállalta.[2] Nagyobb baj volt, hogy a Giczy bejöveteléhez fűzött nagy remények a felkelés kiterjedésére vonatkozólag, nem teljesedtek. Brassón kívül mitsem tudtak a trónjelöltről. Hiába küldözte Giczy leveleit a székelyekhez, azok hűsége Báthoryhoz egy perczig sem ingott meg, sőt a szász városok is, mint pl. Segesvár, bár tagadhatatlan, hogy Brassóval rokonszenveztek, nem mertek a fejedelemtől nyiltan elszakadni. Ép oly kevés eredményre vezetett a hajduk megnyerésére vonatkozó kísérlete. E czélból még tergovisti időzése alatt összeköttetésbe lépett Nagy Andrással, s miután ígéretekben hihetőleg nem fukarkodott, a hajdúkapitányt a maga részére vonta. Nagy András levélben akarta tudatni Giczyvel, hogy a fejedelmet megöli s azután hozzá csatlakozik, de a levél a fejedelem kezébe került, s a jellemtelen, pénz-sovár hajdúkapitány megöletését vonta maga után.[3] Nyilvánvaló volt, hogy török segítség nélkül a város nehány száz zsoldosával Giczy a fejedelmi széket el nem foglalhatja.

Weiss és Giczy tehát egy újabb követség küldését határozták el Konstantinápolyba, hogy a vajda ellen katonái

1 NÖSSNER, i. h. 71. l. Bánfi i. h. 258. l. Brevis Consignatio, i. h. 257. l. és a Stadthannenrechnungen. 1612 julius.

2 Stadthannenrechnungen. 1612 julius.

3 SZILÁGYI S., Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. k. 65. l

megszökése miatt panaszt emeljenek és hathatós segítséget sürgessenek.

A követséget Mehemed bég vezette, kit Weiss, hogy a város és Giczy ügyének jobban lekössön, most sem mulasztott el ajándékkal és pénzzel ellátni.[1] Vele utaztak: Kamner Péter és Jekel Mihály, kik közül az első Szebenből, a második Segesvárról menekült Brassóba s csatlakozott a fölkelőkhöz. A követek ajándékot vittek magokkal. Jachya bégnek, Weiss régi jó ismerősének, portai tolmácsnak és Zulfikar agának. Julius 30-ikán indúltak útnak, s velök indúlt el egy másik követség is, mely által Weiss és Giczy a silistriai basa és a tatár khán segítségét sürgették. E követség tagjai voltak Ibrahim csausz, Angyalossy Mihály és Horváth György.[2] Ez utóbbi erdélyi úr, Báthory tavaszi hadjárata alatt április 10-ikén szökött át a fejedelem táborából három emberével Brassóba.[3] Megkísértették a budai basát is megnyerni, s e czélból Giczy két emberét, Pribék Jánost és Siroky Mihályt, Budára küldötték.[4]

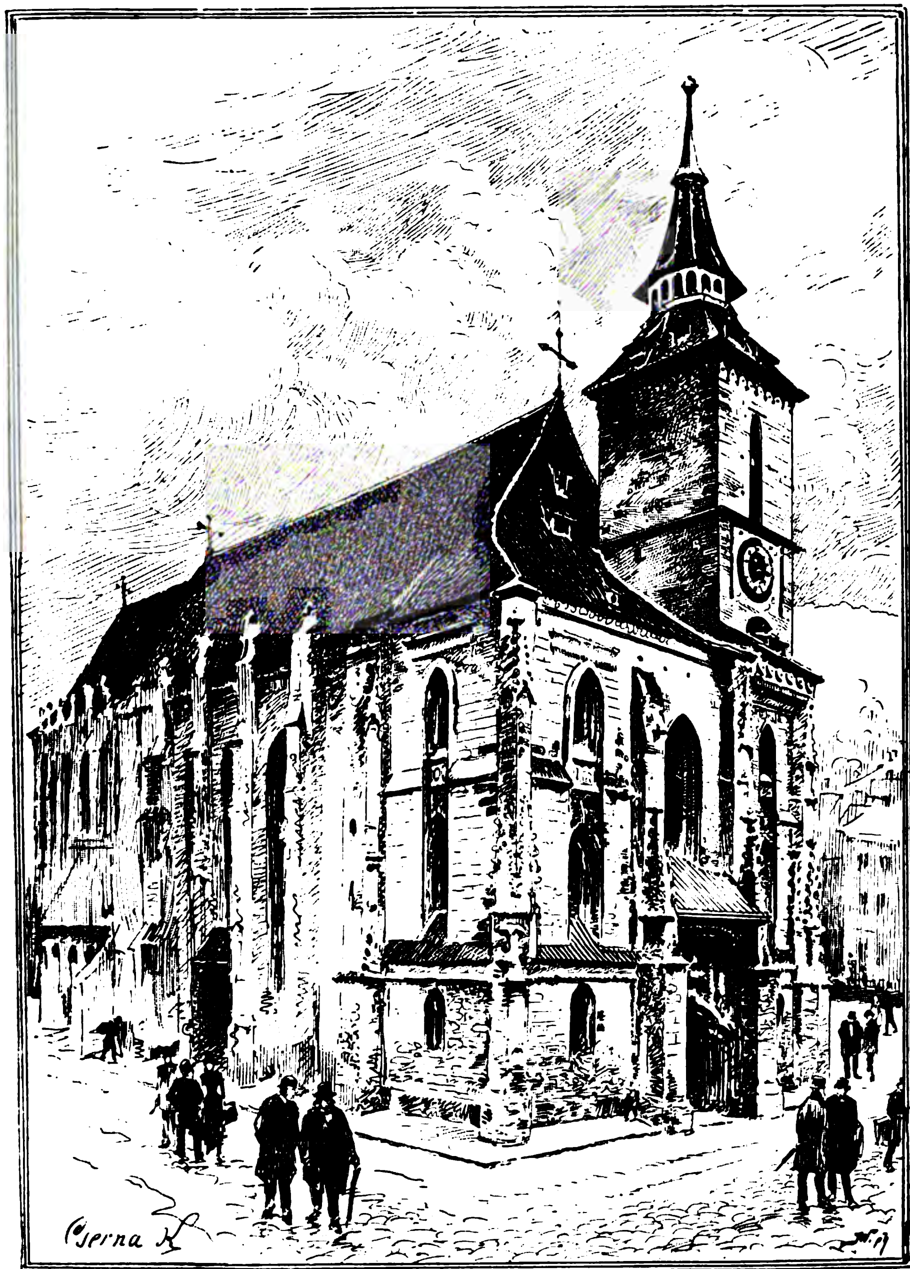
A brassói követség kedvezőtlen pillanatban érkezett Konstantinápolyba. Naszuf nagyvezér a Perzsiával megkötött béke után visszatért Ázsiából a fővárosba, s ezzel a diván főbb tagjai, kik távolléte alatt Giczyt fölemelték volt, befolyásukat elveszítették. Radul vajda, ki a brassóiakban, ezeknek Serbán Radullal fennállott barátsága miatt nem bízott, Báthory érdekében működött, s jelentései fölvilágosították a nagyvezért, hogy Giczy mögött csak egy pártot, s nem az egész ország áll. Hasonló jelentés érkezett

1 Készpénzben kapott 178 frtot, azonkívűl egy órát és egy serleget. Stadthannenrechnungen. 1612 julius 28.

2 Stadthannenrechnungen. 1612 julius 28—30-ról. A Brevis Consignatio szerint Ibrahim csausz és Horváth György is Konstantinápolyba küldettek egy pár nappal az első követség után. Én a Stadthannenrechnungen bővebb és kétségtelenül hitelesebb értesítését követtem.

3 Stadthannenrechnungen. 1612 április 10-ről.

4 Stadthannenrechnungen. 1612 aug. 24-ről.

49. A BRASSÓI NAGY TEMPLOM.

a budai basától, kihez a fejedelem még juniusban követeket küldött a három nemzet nevében, s kit előterjesztései, s még inkább ajándékai által a maga részére vont.[1] Naszuf nagyvezér ezen jelentések alapján, különösen midőn a Starzer és Mehemed bég között kötött szerződésről is értesült, egyelőre várakozó állást foglalt el az erdélyi eseményekkel szemben és ha Báthory e pillanatban őszintén csatlakozik a portához s követeit Bécs helyett Konstantinápolyba küldi, Giczy és a brassóiak ügyét a portán minden valószínűség szerint elejtették volna. A brassói követek azonban még így is eredménytelenül jártak. A nagyvezér, bár nem érzett vonzalmat Báthory iránt, kit a portán közönségesen a bolondkirálynak (Delikiral) neveztek,[2] a segítséget Giczynek és a brassóiaknak megtagadta, sőt a követség vezérére, Mehemed bég ellen a Starzerrel kötött egyezség miatt annyira felingerült, hogy ez alig tudta életét megmenteni, s csak nagy bajjal menekülhetett Brassóba. A brassóiak szívesen fogadták a kegyvesztett béget s némi kárpótlásúl elvesztett vagyonáért és «a kiállott aggodalmakért» Weiss őt a város nevében 130 frttal ajándékozta meg.[3]

Weiss és Giczy csak a szeptember 13-ikán visszaérkezett Mehemed bégtől értesültek ügyök kedvezőtlen fordulatáról. A követség távolléte alatt azon reményben, hogy a török segítség okvetetlenül megérkezik, mindent elkövettek, hogy a barczasági erődöket visszavegyék és a székelyeket a fejedelem ügyétől elvonják. E feladat természetesen Giczyre hárúlt, ki Weiss megbízásából julius végén a brassói zsoldosok vezérletét átvette.[4] A harcz azonban Giczy vezérlete alatt is, a haderő csekélysége

1 Thurzó nádor levele Mátyáshoz. Szilágyi S., Erdélyi országgyűlési emlékek. vi. k. 66. jegyzet.

2 Hammer, i. m. ii. k. 749 l

3 Stadthannenrechnungen. 1612 szept. 13-ról.

4 Benkner kézirati krónikája i. h.

miatt, csak portyázásokra és meglepetésekre szorítkozott a székelyekkel szemben, kik Báthory parancsából még Giczy beérkezése előtt Némethy Gergely, udvarhelyszéki kapitány alatt újra a Barczaságra csaptak. A székelyek táborukat közvetlen Brassó mellett ütötték fel, s a brassóiak termését részint learatták és a Székelyföldre vitték, részint fölégették. Egypárszor a brassói külvárosokba is becsapkodtak, de onnan visszaverettek. Augusztus elején a bras-

50. A BOTFALVI TEMPLOMKASTÉLY.

sóiak léptek föl, mint támadók, s támadásukat Botfalva meglepésével szerencsésen kezdették meg. Botfalva az Olt mellett, a Székelyföld tőszomszédságában még 1611 őszén meghódolt a fejedelemnek, s azóta kiválóan egy Quinten Mátyás nevű tekintélyes polgárnak befolyása alatt híven a fejedelem mellett maradott. Augusztus 5-ikén a hermányi brassói zsoldosok parancsnoka, a már említett

János cseh festő, mintegy húsz emberével az őrizetlen templomkastélyt meglepte és a következő éjjelen nagyobb őrséget szállítva belé, e fontos pontot a brassóiak számára biztosította. Az elfogott Quinten Mátyást Weiss azonnal lefejeztette.

Botfalva elvesztése nagy csapás volt a székelyekre; a brassói őrség a kölcsönt kamatostúl vissza akarta fizetni s a szomszédos háromszéki községeket kezdette pusztítani. Hogy a Székelyföldet a pusztítástól megmentse, Némethy Botfalvát augusztus 13-ikán éjjel megszállotta, s emberei a falakhoz támasztott létrákon a templomkastélyba behatolni igyekeztek. De a cseh festő, mint előbb Hermányt, úgy most Botfalvát is megvédte. Rákétáival visszaverte az ostromlókat, kik tetemes veszteséget szenvedtek, maga Némethy is egy golyó által találva, nehéz sebet kapott, melyben szeptember 4-ikén Dersen elhalt. Még az ostrom előtt augusztus 12-ikén, a brassói oláh és rácz zsoldosok, számszerint kétszázötvenen, megrohanták Háromszéket s gazdag zsákmányt harácsoltak össze; de midőn visszatértek, Prázsmárnál a székelyek és hajdúk útjokat állották, s nemcsak a zsákmányt szedték el tőlök, hanem mintegy hetvennégyet közülök részint levágtak, részint foglyúl ejtettek. A foglyokat a fejedelemhez Szebenbe küldötték. Viszont egy pár nappal később a székelyek és a hajdúk szenvedtek vereséget. Augusztus 22-ikén egyszerre támadták meg Brassó két külvárosát, Ó-Brassót és Bolgárszeget. Ez utóbbi helyen a városból kicsapó őrség által megverettek, mintegy százan közülök elestek, kilenczvenen pedig fogságba kerültek. Weiss, talán Giczy tanácsára, megkísértette a fogoly hajdúkat a város zsoldjába fogadni s többeket közülök pénzzel és ruhával ajándékozott meg. A hajdúk el is fogadták ajánlatát, még inkább ajándékait, de azért, mihelyt tehették, visszaszöktek a fejedelem táborába. Egy pár nappal később sikerült a brassóiaknak a

feketehalmi erődöt is visszaszerezni. Feketehalmi menekülőktől értesítve, hogy az őrség a szolgálatot hanyagul teljesíti, Weiss augusztus 28-ikán 120 embert kiküldött, hogy az erődöt meglepjék. Ezek éjjel a faluban elrejtőztek, s midőn másnap az erőd parancsnoka, Szigethy István nehány kísérőjével a szomszéd Vidombákba lovagolt, az őrizetlen kapun át az erődbe rohantak, s az őrségből egy párt levágva, a többit megadásra kényszerítették. Ez erőd visszafoglalása, mint a megindítandó nagyobb

51. RÉSZLET A ROZSNYÓI FELLEGVÁRBÓL.

hadi műveletek szerencsés kezdete, Brassóban rendkívüli örömet keltett fel.

Csakugyan ez időpontban a harcztéren a szerencse határozottan a brassóiak részére látszott hajlani, mit főképen az idézett elő, hogy a hajdúk belefáradva a küzdelembe, — mivel zsoldot Báthorytól különben sem kaptak, — szeptember elején a Barczaságról távoztak. Ez által fölbátorodva a brassai zsoldosok, szeptember 12-ikén Giczy vezérlete alatt egyenesen Háromszékre törtek, s Ilyefalva alatt a székely tábort szétverték. A székely hadak vezérei,

Szilasy és Béldy, lovaikat elvesztve, alig tudtak az ilyefalvi templomkastély falai mögé menekülni. A brassóiak a kastélyt ostrom alá akarták venni, de Giczy a fekvésénél fogva könnyen védhető kastély megvételére hadseregét nem tartván elég erősnek, megelégedett a kivívott győzelemmel s zsákmánynyal megrakodott hadait Brassóba visszavezette.[1]

Míg e hadi események folytak, Weiss az alkudozások fonalát a szomszéd havasalföldi vajdával és a törökkel egy perczig sem ejtette ki kezéből. Az év kezdetén, mint láttuk, a város kibékült ugyan a vajdával, ki ezután ha nem is segítette elő, legalább elnézte a zsoldosok toborzását; de Weisst ez nem elégítette ki. A régi viszonyt szerette volna fölújítani Brassó és Havasalföld között, úgy, a mint az Serbán Radul korában fönnállott; bele akarta vonni a vajdát a város és a fejedelem között folyó küzdelembe. A török segítség kimaradása sarkalta a brassói bírót e lépésre, s már augusztusban megkezdette levélben a tárgyalásokat a vajdával a véd- és daczszövetség megkötésére.[2] Augusztus 24-ikén megérkeztek Giczy követei, Pribék és Siroky, a budai basától, hogy minő válaszszal, nem tudjuk; de hoztak magokkal hatvan zsoldost Havasalföldről, s egy törököt a budai basától, kinek megbízatása volt, a brassói ügyekről személyes tapasztalat után a portánál jelentést tenni. Hogy a jelentés Brassóra kedvező legyen, arról gondoskodott Weiss, a megvendégeltetésen kívül az ajándék sem maradt el.[3] Szeptember 13-ikán megérkezett Mehemed bég is és daczára kegyvesztésének, kilátásba helyezte ismét a brassóiaknak a porta támogatását. Ked-

1 Weiss naplója i. h. 221. l. Benkner kézirati krónikájában 1612 szeptembertől kezdve, mint Weiss annáleseinek folytatása kinyomatva i. h. 235. l., a Brevis Consignatio i. h. 259. l., Bánfi i. h. 259. l., Hegyes i. h. 271. l. és Stadthannenrechnungen. 1612 julius -szeptemberről.

2 Stadthannenrechnungen. 1612 aug.

3 Stadthannenrechnungen. 1612 aug. 24-ről.

vesebben fogadta Weiss e kétes értékű ígéretnél azt a tényt, hogy Mehemed bégnek csakugyan sikerült rábeszélni Radul vajdát, hogy a Brassóval kötendő szövetség ügyében a Weiss által tett ajánlatokat elfogadja. A tárgyalások folytatására Mehemed bég a vajdának egyik főemberét, Mihalaki bojárt hozta magával, Weissnak jó ismerősét, ki hasonló küldetésben egyszer már megfordúlt Brassóban.[1] Miután Weiss a bojárral a szövetség föltételeit megbeszélte, a további tárgyalásokra Heltner György és Forgáts Mihály senatorokat, a városban tartózkodó törökök közűl pedig Dalli Mustafát szeptember 17-ikén Tergovistba küldötte, kik a város nevében a vajdát egy értékes ezüst serleggel, Merlay Tódor krajovai bánt szintén ezüst edényekkel tisztelték meg.[2] Hasonlóan megajándékozta Weiss Mihalaki bojárt, ki a brassói senatorokkal szintén viszautazott Havasalföldre. Egy hét múlva, szeptember 25-ikén visszajöttek a követek s velök Mihalaki, azon jó hírrel, hogy a vajda a véd- és daczszövetséget megkötötte, s egyszersmind magokkal hozták a vajda szövetséglevelét.[3] E szövetséglevélben a vajda kötelezte magát Brassó várossal szemben jó szomszédságra; megígérte, hogy a város barátjainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz, hogy megsegíti a várost minden időben. Megígérte, hogy valamint a brassóiak minden ellene irányuló mozgalomról őt értesítik, úgy ő is mindazt azonnal közli velök, mi a várost érdekli. A brassóiak lemondanak a Serbán Radullal fönnállott szövetségükről, azt e naptól kezdve semmisnek tekintik, viszont ő is megígéri, hogy a császárnál a város érdekében közbenjáró lesz. A szövetség hű megtartására esküt tesz le, maga és bojárjai nevében.[4] Ily alapon állította ki Weiss is a város

1 Stadthannenrechnungen. 1612 szeptember 13.
2 Stadthannenrechnungen. 1612 szeptember 17.
3 Stadthannenrechnungen. 1612 szeptember 25.
4 A pergamenre oláh nyelven cyrill betűkkel írott és a vajda függő pecsétjével ellátott oklevél a Brassó városi levéltárban 772. sz. a.

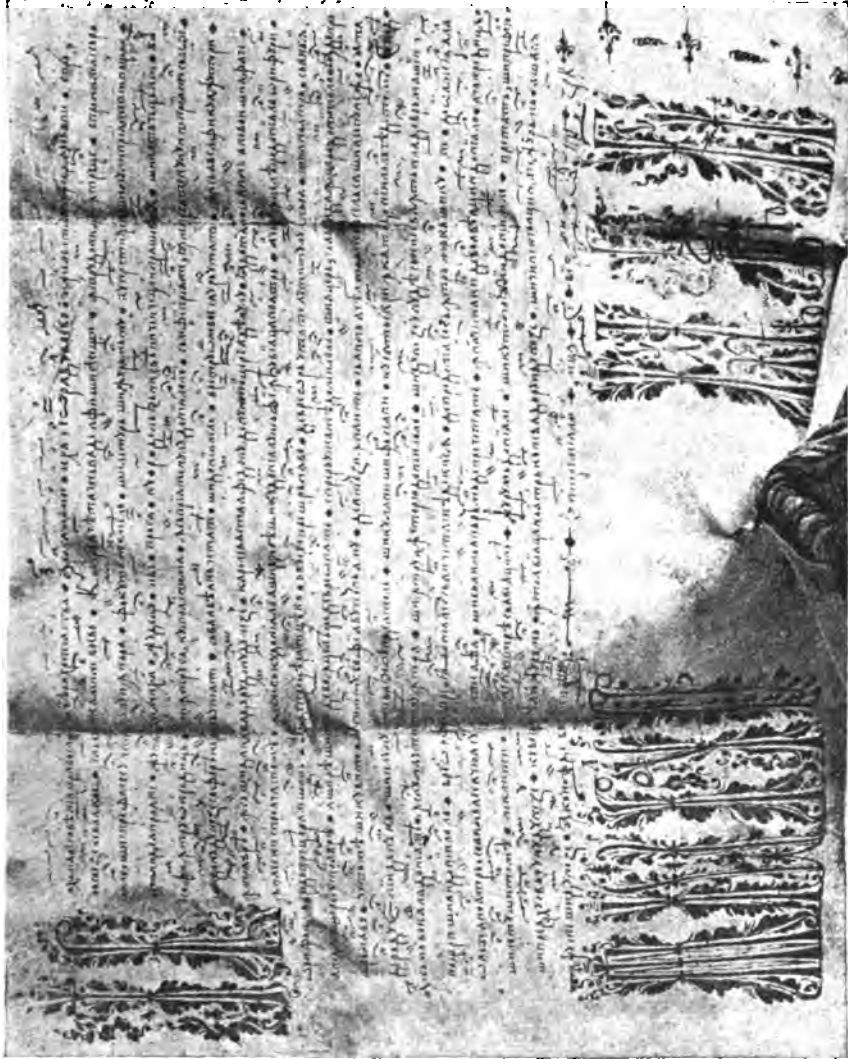
szövetséglevelét: a brassóiak kötelezték magokat jó szomszédságra, s mint a vajda megígérte, hogy barátjaiknak barátja, ellenségeiknek ellensége lesz, úgy ők is hasonló ígéretet tesznek. Kötelezték magokat, hogy azon esetben, ha a vajdát valami nagy veszély éri, befogadják a belvárosba háromszáz emberével, többi embereit pedig a külvárosokban helyezik el. Segítik őt embereikkel, pénzzel, lőporral és golyóval a visszatérítés minden kötelezettsége nélkül. A pergamenre írott és a városnak selyem zsinóron függő pecsétjével ellátott szövetséglevelet Fronius Mihály és Greissing Kristóf vitték meg a vajdának szeptember 27-ikén, s tették le a város nevében a vajda és bojárjai előtt a szövetséges hűségi esküt.*

VI.

A HAVASALFÖLDI vajdával megkötött véd- és daczszövetség Weiss politikájának fényes diadala volt, habár úgy látszik, hogy a kétszínű Radul a szövetségi szerződés által rárótt kötelezettségeket komolyan épen nem vette. Mindazáltal a brassói bíró meg volt győződve, hogy egy második Serbán Radult talált benne, s azt hitte, hogy most már megérkezett a kedvező alkalom a döntő hadjárat megkezdésére. Minden körülmény erre ösztönözte őt. Már tudta, hogy Bethlen Gábor is elhagyta a fejedelem ügyét; maga Bethlen értesítette őt erről Basa István nevű szolgája által a városnak küldött levelében.** A székelyek kevés ellentállást fejtettek ki; a hajdúk már eltávoztak; ellenben a város zsoldosainak száma a Havasalföldről toborzott

* A szövetségi oklevél külalakját és tartalmát közli Stadthannenrechnungen 1612 szept. 21. Az oklevél kiállítása, a pergamen és selyemzsinór 2 frt 30 denárba került.

** Stadthannenrechnungen. 1612 szeptember 21-ről.

52. RADUL OKLEVELE.

csapatokkal mindennap gyarapodott. Radul vajdára a kötött szerződés értelmében biztosan számított, s meg volt győződve, hogy végre is a porta saját érdekében föllép Báthory ellen. Számítása e részben a bekövetkezett események által igazoltatott; de Weiss nem akarta bevárni, míg a porta cselekvésre szánja el magát. Bízott Giczy hadvezéri tehetségében, a város haderejében, s reménylte, hogy az első győzelem a szászokat nyílt fölkelésre, a székelyeket a fejedelem ügyének elhagyására fogja bírni. A város nehéz anyagi viszonyai tették őt türelmetlenné. A már második évben folytatott háború kiapasztotta a város jövedelmi forrásait. Követségekre és ajándékokra 1612-ben, csupán a nagyobb tételeket számítva, többet adtak ki 2000 frtnál;* a katonaság zsoldja pedig négy hónap alatt 12,000 frtra emelkedett fel,** oly időben, midőn a város rendes jövedelmeitől elesve, teljesen polgárainak áldozatkészségére szorúlt. Weissnak tehát nagyon is fontos oka volt a döntő hadjárat megkezdését siettetni, vagy legalább is a harcz színterét a két évi háborúban teljesen kimerűlt Barczaságról a Székelyföldre tenni át.

Szeptember 25-ikén, ugyanazon napon, melyen a város követei a havasalföldi vajdával megkötött szövetség oklevelét meghozták, Weiss és Giczy 600 zsoldossal és egy pár ágyúval Földvár ostromára siettek. Egész éjjel lövöldözték a várost, de — mint egyik brassói krónikás mondja — hirtelen valami zajtól megijedve, félbehagyták az ostromot s eredmény nélkűl visszatértek. A támadó fellépésnek azonban a brassóiakra annyi haszna mégis volt, hogy Vidombák és Keresztényfalva székely őrségei önkényt távoztak, s így e templomkastélyok a város tőszomszédságában újra a brassóiak kezébe kerűltek. Kevéssel utóbb, október 4-ikén, Horváth György is megérkezett, mintegy ötven

* Stadthannenrechnungen. 1612.
** Stadthannenrechnungen. 1612.

törökkel és tatárral, s egy pár nap mulva október 6-ikán egy Muskitz nevű kapitány 600 lovast vezetett Havasalföldről a város segítségére,* miáltal a város hadserege mintegy 1200 főre emelkedett. Most már elérkezettnek látta Weiss az időt a székelyekre ráijeszteni, őket a Báthory ügyétől elvonni, s a felkelést az egész országra kiterjesztve, a fejedelemjelöltet, Giczyt, Gyula-Fehérvárra vinni. Az újonnan érkezett zsoldosokat lobogókkal látta el, a fejedelem-jelölt Giczy czímerével,** s a föllelkesített polgárságot is magával vonta a küzdelembe. Négy senatoron és számos polgáron kívül negyven tanuló követte «a leendő cancellárt» — mint egy Báthoryval rokonszenvező szász krónikás a hatalmas bírót nevezte — a döntő hadjáratra.

Október 8-ikán vonúltak ki Brassóból «nagy pompával, mintha nem is háborúba, hanem menyekzőre mennének». Magát Weisst azonban szomorú sejtelmek kínozták. Elindulása előtt elrendezte családi ügyeit, megcsinálta végrendeletét, s midőn a városból már kivonúltak, többször könyezve tekintett vissza azon helyre, melyhez annyi emlék kötötte, hol oly kiváló szerepet játszott egy évtizeden át, s melyről megjósolta, hogy többé látni nem fogja. Hadserge, melylyel a nagy vállalat kiviteléhez fogott, balsejtelmeit tökéletesen igazolta. Gyülevész hadsereg volt ez, oláh, rácz, magyar, török és tatár zsoldosokból, kiket a Weiss által képviselt ügyhöz semmi érdek nem kötött, s kik készek voltak még egy pár nap előtt azon várost, melynek szolgálatában állottak, megrohanni és felprédálni. Igazi elszántság és lelkesedés csak ama pár száz városi polgárban volt található, kiket Weiss a hadjáratra magával vitt; katonai tapasztalat, vitézséggel párosulva, csupán ama pár száz lovasban, kik Nemes Balázs, Horváth György

* Stadthannenrechnungen. 1612 október 4 és 6-ról

** Stadthannenrechnungen. 1612. okt.

és Kálnoki János székely kapitányok vezérlete alatt Giczy körűl csoportosultak. Az egész, a nagy czéllal különben arányban semmiképen nem álló hadsereg létszáma körűlbelűl 3000 emberből állott hat ágyúval, köztük a híres brassói nagy ágyúval.

Első czélúl Háromszék meghódoltatását tűzték ki, s e terv szerint a Barczaság szomszédságában fekvő székely falvakat rohanták meg; mi közben az oláh és török zsoldosok — de még a városi polgárok is, — Giczy nagy boszúságára, ki a székelyeket szép szerével szerette volna a maga pártjára vonni, iszonyúan raboltak és pusztították. Nem sok ellentállással találkoztak. A nyílt községekből a nép menekült északra Csik felé, csupán az uzoni és ilyefalvi megerősített templomkastélyok daczoltak egy pár napig. Minden jól látszott menni. Földvárt is elhagyta a fejedelmi őrség; a brassóiak akadály nélkűl megszállották; a háromszéki székelyek pedig hódolatot ígértek. De míg Weiss a székelyekkel alkudozott, s hadseregét Ilyefalvánál élelmi szerekkel ellátva, lassú menetben Hidvég felé vonúlt, az alatt a fejedelmi hadak is összegyűltek. A székelyek által értesítve, Báthory a kék udvari gyalogokat Allia Farkas alatt Földvár felé küldötte, hol ez a Török István alatt kivonúlt csiki és marosszéki székelyekkel s Mocsonyi és Folti hajdúkapitányok csapataival egyesűlt. Magyar források az egész hadsereget 1200 lovasra teszik,* úgy látszik azonban, nem számítva a gyalogokat, nevezetesen pedig a székelyeket, kik pedig kétségtelenűl részt vettek az ütközetben.

Weiss és Giczy október 14-ikén értesűltek a fejedelem hadseregének megérkezéséről, s e hírre azonnal az Olt jobb partján Földvárral szemben Hidvégre vonúltak. Giczy megpillantva az Olt bal partján táborozó hajdúkat és szé-

* Bojthi i. h. 320. l. és Mikó folytatója Biró i. h. 230. l.

kelyeket, rögtön belátta, hogy nyílt ütközetbe bocsátkozni részben megbízhatlan, részben gyakorlatlan hadsergükkel nem eszélyes, s azt tanácsolta, hogy vonúljanak vissza Brassóba, vagy valamelyik szász község, Hermány vagy Feketehalom templomkastélyába. De Weiss nem engedett. Az eddig kivívott sikerek megszédítették és sértette büszkeségét azon gondolat, hogy ily nagy előkészületek után ütközet nélkűl ismét Brassó falai mögé menekűljenek. »Talán nem ültél eleget a brassói húsos fazekak mellett«

53. AZ ILYEFALVI TEMPLOMKASTÉLY.

szólott gúnyosan Giczyhez, s véleménye szerint az ütközet elfogadása határozatba ment. Átszállították az egész hadsereget az Olton s a Földvár alatt Brassó felé elterűlő síkon csatarendbe állították. Október 16-ikán délelőtt vívatott az ütközet, mely Giczy előrelátása szerint a brassóiak óriási vereségével végződött. A fejedelmi hadak első rohama nehány pillanat alatt eldöntötte a csata sorsát. Az oláh és rácz zsoldosok — mint a brassóiak hitték, a vajda titkos utasítása szerint — úgyszólva kardcsapás nél-

kűl megfutottak, s futások zavarba hozta a többi csapatokat is. Hiában kísértették meg Giczy és Weiss a csatarendet fentartani; páni rémület szállotta meg az egész hadsereget, s mindenki elhányva fegyverét, futott a merre tudott. Most már Giczy és Weiss is kénytelenek voltak menekülésre gondolni. Magyar csapata által környezve és védve, Giczy elérte Brassót, de Weiss magára maradt. Midőn látta, hogy minden veszve van, egyetlen egy

54. FÖLDVÁR.

szolgája kíséretében Brassó felé vágtatott. Nem sokáig ment. A Barcza vizénél lova kidőlt; egy Tunyogi Gergely nevű hajdú utólérte s rövid küzdelem után leterítette. Fejét levágták s Szebenbe küldötték a fejedelemhez, ki azt a piaczon nyársra vonatta. Három napig állott ott, mígnem október 22-ikén egy rendkívűl heves vihar után eltűnt. Testét a brassóiak a csata után pár nappal felkerestették és a szintén elesett Heltner György senatoréval együtt a városba szállíttatva eltemettették.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

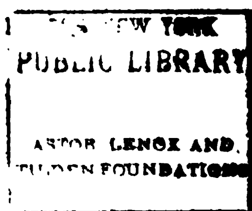
WEISS

Régi olajfestmény után, melynek részleteit

ÁLY ELESÉSE.

múlt században restaurálták, másolta Cserna K.

PUBLIC LIBRARY
FOUNDATI

Roppant nagy volt a brassóiak veszfesége. Hadseregüknek fele elesett, vagy fogságba került. Az elesettek között volt a negyven tanuló is, kik a Földvár előtti mély úton, hol felállítva voltak, úgy szólva minden védekezés nélkűl vágattak le a székelyek által. Midőn a székelyeket megpillantották, harczias lelkesedésük azonnal elenyészett, s rémületökben felkiáltottak: «Cantemus, forte non desecabunt». De éneklésök nem hatotta meg a székelyeket; és a penna-lovagok, mint őket egy későbbi szász író nevezi, egymásután elhullottak. Egyetlen egy menekült meg közűlök, ki az általános riadalomban a holttestek közé vetette magát. Mivel semmi életjelt nem adott magáról, a székelyek halottnak hitték és nem bántották. Később ez a tanuló földvári pap lett, s minden évben a csata évfordulóján kiment a csatatérre, s ott a tanulók sírdombján, melyet ma is «Studentenhügel»-nek neveznek, leborulva siratta meg társait, s adott hálát az Istennek csodálatos megmeneküléseért.*

Nagy volt a gyász Brassóban a szerencsétlen ütközet után, mely egy csapással hirtelen a város minden reményét megsemmisítette. Mindenkinek volt kit siratni, de a magán gyász háttérbe szorult azon nagy veszteség előtt, mely a várost nagy fiának halálával megrendítette. Benne vesztette el a város és a szász nemzet legtehetségesebb politikusát, ki egyedül volt képes e válságos időben, oly ellenféllel szemben, minő Báthory Gábor volt, a város és

* Legterjedelmesebben leírja a csatát Benkner (kiadva mint a Weiss naplójának folytatása i. h. 236. l.). Továbbá a Brevis Consignatio i. h. 263. l., Bánfi i. h. 260. l., Nössner i. h. 72. l., Krauss i. h. 1. k. 33. l., Bojthi i. h. 320. l. és a Mikó folytatója Biró i. h. 229. l. Egy pár adatot találunk a Stadthannenrechnungen 1612 október 20 és deczember 31-ről. A tanulók szerencsétlen sorsa fel van jegyezve a Tartler-Trausch: Collectanea czímű kézirati munka 1. k. 257. lapján May Mihály földvári pap elbeszélése nyomán, kitől Seulern Lukács hallotta és írta le. A székelyek sokáig emlékezetökben tartották a tanulók lamentatijóát s még azután is sokáig szokták gúnyképen a brassói deákoknak oda mondani: Cantemus, forte non desecabunt. Tartler Trausch: Collectanea. 1. k. 260. l.

a szász nemzet kiváltságos állását Szebennek, a fővárosnak bukása után is fentartani. Nem volt közönséges lázadó — mint Báthory nevezte —, még kevésbbé nagyravágyó, pártütő, ki polgártársai vérével és a haza pusztulásával saját fölemelkedését tervezte. Egy szász író — még pedig kortársa* — gúnyosan jegyezte föl róla, hogy kanczellár akart lenni az általa fölemelendő fejedelem mellett; de ha talán gondolt is ilyesmire a küzdelemnek rá nézve kedvező phásisában a Giczyvel való összeköttetés után, iratai és egész élete megczáfolják azon feltevést, mintha az általa megindított küzdelemben a személyes indoknak, a nagyravágyásnak bárminő része lett volna. Ép oly kevéssé látszik valószínűnek, hogy a bécsi udvar iránt érzett rokonszenv, a németpártiság ragadta volna a fölkelés terére. Igaz ugyan, hogy a felkelést, mint a német párt szövetségese kezdette meg, s még Forgách és Serbán Radul kudarcza után sem szűnt meg a bécsi udvar segítségét sürgetni; de csak addig és annyiban volt németpárti, a meddig és a mennyiben a bécsi udvar törekvései az általa képviselt ügy érdekeivel összhangzatban állottak. Basta korszaka sokkal mélyebb benyomást tett rá, hogysem mint buzgó lutheránus a bécsi udvar uralmát Erdély fölött, mi akkor egyértelmű volt az ellenreformátió diadalával, őszintén kívánta volna. Őszinte ragaszkodása Bocskayhoz, a jó szolgálatok, melyeket Rákóczy Zsigmondnak s magának Báthory Gábornak is uralkodása első éveiben tett, eléggé megczáfolják azon föltevést, mintha egy Huet Alberthez hasonlóan következetes németpárti és az erdélyi nemzeti fejedelemségnek elvi ellensége lett volna. Az általános haza eszméje azonban nála is, mint polgártársainál, másodsorban állott. «Én a városé voltam s vagyok», írta a fejedelemnek. Brassót tekintette ő igazi

* Nössner, i. h. 71. l.

hazájának, melynek szellemi, anyagi és politikai felvirágzását egyformán szívén hordozta, s melynek érdekei politikai törekvéseinek czélját is megszabták. E városnak áldozta szellemi tehetségén és lankadatlan tevékenységén kívűl vagyona egy részét is, s azon szép ajándékkal, melyben városa virágzó iskolájának könyvtárát részesítette, tudományszeretetének a legfényesebb, nevének a legszebb emléket állította.*

Államférfiúi működése különböző oldalról, különböző méltánylásban részesült, s mint kortársainak, úgy az utókornak ítélete is eltérően hangzik fölötte. Talán, mint sok más dologban, úgy itt is a kettő között van az igazság. E küzdelemben, melynek tagadhatatlanúl ő a fő hőse, fáradhatatlan tevékenysége, szívós kitartása, és az ügyesség, melylyel polgártársait magával ragadta, elismerésünket vívja ki, sőt bizonyos tekintetben bámulatunkat kelti fel; de csak addig, míg politikája városa és nemzete régi szabadságának visszaállítását czélozta. A siker, melyet e téren kivívott, hősies halála a csatatéren, igazolja ama nymbust, melylyel nemzetének emlékezete nevét körűlvette; de nem jogosít fel arra, hogy a nagy államférfiak közé soroljuk. Hiányzott benne a mérséklet, az erők józan mérlegelése: az igazi államférfiúi tehetség legszükségesebb kelléke. Az első siker által elszédítve, oly térre csapott át, melyen nem bírt megállani. Félreismerte mindazon tényezőket, melyekkel számolnia kellett: saját tehetségét és erejét, s ellenfelei hatalmát. Brassóból akart fejedelmet adni az országnak, s hozzá még egy közönséges kalandor hajdúkapitány személyében. E végzetteljes tévedésben rejlik, — mint Szilágyi igen találóan megjegyezte,** — a brassói

* 1608 szeptemberben az iskolának 75 kötet könyvet ajándékozott, melyeket 100 frtért vásárolt Sixtinus András egykori brassói tanító hagyatékából. (Weiss naplója i. h. 202. l.) Az 1689-ki nagy tűzvész azonban az iskola könyvtárának többi kincseivel együtt a Weiss által ajándékozott könyveket is egy pár kivételével megsemmisítette.

** Báthory G. fejedelem története. 209. l.

bíró bukásának oka; ez állította őt a hadsereg élére is, hol tehetség hiányában az ügynek, melyért küzdött, csak ártalmára vált; s ez vezette őt a földvári csatatérre, hol a győzelem helyett halálát találta.

Mindazáltal tévednénk, ha személye bukását a nevéhez kötött ügy bukásának tekintenők. Politikai törekvése, a mennyiben az Brassó és a szász nemzet kiváltságos állásának visszaállítását, illetőleg föntartását czélozta, végre is

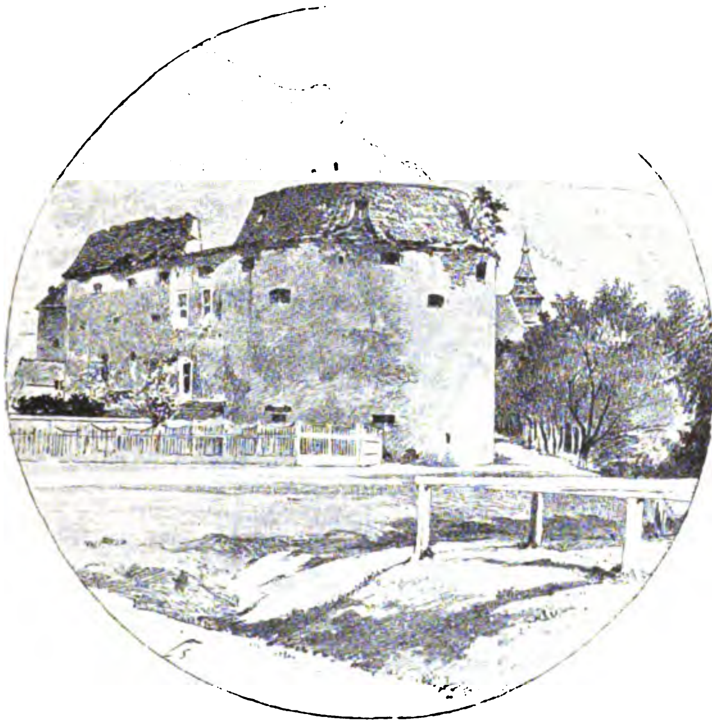
55. EMLÉKÉREM WEISS HALÁLÁRA.

— ha nem is azon tényezőkkel, melyekkel ő számolt — diadalt aratott. Polgártársai még a földvári vereség lesújtó hatása alatt sem tántorodtak el az általa kitűzött zászlótól, melyet halála után az ő iskolájában képzett új erők ragadtak kezökbe. Neve kortársai és az utókor előtt elválaszthatlanúl összeforrt Brassó és a szász nemzet szabadságának ügyével, s polgártársai halála után büszkén és saját specialis álláspontjukból méltán verették pénzükre nevét e fölirattal: «Præstitit, quæ debuit patriæ».

***

A hatalmas bíró alakjának letűnésével a Weiss család történelmi szereplése is véget ért. Sem testvérei, kik részben szintén Brassóba tették át lakásukat, sem ezek utódai nem tüntették ki magukat, sem a város sem az ország szolgálatában; a családnak azon ága pedig, melyet ő fölemelt, nagyon gyorsan kihalt. Kemmel Ágnessel kötött

házasságából két fia, János és Mihály és egy leánya, Ágnes született. Nejét a rá nézve végzetteljes 1612-dik év tavaszán veszítette el, s gyermekei közűl is csak egyik fia, Mihály és leánya Ágnes, élték túl. Fia, Mihály utód nélkűl halt el, leánya, Ágnes háromszor ment férjhez; de gyermekeit mind túl élte, s midőn 1658-ban Brassóban elhalt, a Weiss Mihály-féle vagyon részben a bíró testvéreinek utódaira, részben a Weiss Ágnes harmadik férjének családjára, a Gotzmeister családra szállott át.

56. BRASSÓ: SZÍJGYÁRTÓ-BÁSTYA.

FÜGGELÉK.

Weiss politikai és kereskedelmi elfoglaltsága mellett kiváló előszeretettel foglalkozott az irodalommal, s bár korán elhagyta az iskolát, megszerezte azt a képzettséget, mit kora egy mívelt embertől követelt. Három nyelven: latin, német és magyar nyelven beszélt és írt, s mint fönmaradt latin költeményei és magyar beszédei mutatják, a költészet és a szónoklat terén nem közönséges ügyességre tett szert. Ránk nézve érdekesebbek, mert Erdély történelmére rendkívűl becsesek, azon töredékes följegyzések, melyeket Weiss kora eseményeiről ránk hagyott, s melyek Liber Annalium czím alatt a «Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens» új folyamában 1860-ban láttak napvilágot.

Külalak tekintetében ez évkönyv vagy napló a legszerényebb igényeket sem elégíti ki. Három nyelven, fölváltva latinúl, németűl és magyarúl íratott; levelek, beszédek és okiratok egész terjedelemben közölve szakítják meg az elbeszélést; minden rend nélkűl, össze-vissza papirra vetve találjuk az író családi eseményeit, magán ügyeit, élményeit, a város és az ország nevezetes eseményeit, mely utóbbiakban is többnyire csekvő része volt. Látszik, hogy e könyv csak anyaggyűjtemény akart lenni; alapvető munka kora történelmének rendszeres megírásához, miben őt az 1611. és 1612-dik viharos évek eseményei és kora halála meggátol-

ták. De, bár mint irodalmi mű forma tekintetében számba nem jöhet, tartalma e munkát a szerző kiváló szerepénél fogva Erdély történelmére elsőrangú forrássá emeli. Az 1593-tól 1611-ig terjedő időszakot foglalja magában chronologiai rendben, évek, hónapok és napok szerint, de nem egyforma terjedelemben, s nem is egyenlő értékkel. Oly arányban, a mint az író politikai állása emelkedik, bővülnek a följegyzések, növekedik a hozzá csatolt okmányok és levelek száma, s növekedik ezekkel együtt természetesen a napló történelmi értéke is. Hogy minő szellem lengi át följegyzéseit, az elbeszélt események után fölösleges volna fejtegetni; politikai nézetei és törekvései híven visszatükröződnek bennök; de bár egy pár esetben őszinteség hiányával vádolhatjuk, általában elbeszélésének hitelessége ellen a legszigorúbb kritika is alig tehet kifogást.

A Liber Annaliumon kívül e kor történelmének még egy másik általánosan ismert és méltányolt forrása is, mint a Weiss munkája említtetik. Ez Brevis Consignatio tumultuum bellicorum in Transsilvania motorum, ab Anno Christi 1610. usque ad annum 1613. completum, ambitione et inquietudine Gabrielis Bathorei, Principis Transsilvaniæ czímet visel.[1] Az első, ki e munkát Weissnak tulajdonította, Seivert volt,[2] s utánna elfogadták e föltevést Trausch,[3] és mindazon szász és magyar írók, kik e kor történelmét tárgyalták. Hogy minő alapon tulajdonította Seivert a Brevis Consignatiót Weissnak, nem tudtam rájönni. Két munkájában[4] állítja Weisst e munka szerzőjének; de egyikben sem indokolja állítását, mely nézetem szerint nem is egyéb puszta föltevésnél. Nincs semmi ez elbeszélésben, mi a Weiss szerzőségére vallana; ellenben

1 Kiadta TRAUSCH: Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. Pars I. 239—263. l.

2 Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften. 491. l.

3 Schriftsteller-Lexicon. III. k. 489. l.

4 A már említett munkán kívül a Siebenb. Quart Schrift. III. kötetében a 241. lapon.

több körülmény határozottan a Seivert állítása ellen bizonyít.

A Brevis Consignatio egy teljesen befejezett és nagy gonddal készített leírása Brassó fölkelésének, tehát oly munka, minőnek elkészítésére Weissnak ideje nem lehetett. Hiszen a Báthory ellen megindított actio fősúlya az ő vállaira nehezedett, s hogy mennyire elfoglalták ezen években a város, s általában a fölkelés ügyei, mutatja az, hogy naplója is 1611 közepén a papirosmalomnál vívott ütközettel hirtelen megszakad, s a későbbi időből egy pár jegyzeten kívül csak nehány levelet találunk. Még arra sem volt ideje, hogy naplójában töredékesen papirra vesse a legkiválóbb eseményeket, hogyan ért volna tehát arra, hogy a fölkelésnek történetét úgy kidolgozza, mint azt a Brevis Consignatióban találjuk.

E külső ok mellett belső okok is szólanak a mellett, hogy a Brevis Consignationak szerzője Weiss nem lehetett. Az 1610 végén történt eseményeket: Szeben bevételét és a havasalföldi hadjáratot mind a Weiss naplója, mind a Brevis Consignatio elbeszélik; de oly módon, hogy a napló a Brevis Consignatio írójának alapúl nem szolgálhatott, mint azt természetszerűen föl kellene tennünk, ha a Brevis Consignatiót is Weissnak tulajdonítjuk. A fölsorolt részletek nem egyeznek a két munkában; a Brevis Consignatióban nem találunk oly adatokat, miket Weiss naplójában megemlít, és mikre épen ebből kifolyólag, úgy látszik súlyt fektetett. Szeben bevételének részleteiről a napló egész positiv adatokat beszél el nekünk, míg a Brevis Consignatio írója csak általánosságokban mozog. A napló szerint a fejedelem 52,000 frtot vett föl a szebeniektől; de a Brevis Consignatio szerzője az összeg nagyságát nem tudja;* a napló írója azt is tudja, hogy Báthory 500 főből

* Ingentem pecuniarum vim imperat, mondja a Brevis Consignatio egész határozatlanul.

álló őrséget helyezett el Szebenben; de a Brevis Consignatio írója itt is megelégszik egy általános és határozatlan kifejezéssel.*

Feltünő, hogy a Weiss naplója és a Brevis Consignatio nem egyeznek oly pontban, melyben netalán feledékenységből eredett tévedésről is alig lehet szó. Midőn Szeben bevétele után Báthory Radul ellen Havasalföldre indúlt, Weiss — mint naplójában elbeszéli — városát Szeben sorsától féltve, a fejedelemnek a város nevében 4500 aranynyal kedveskedett, s ugyanakkor Imrefinek a fejedelem tudta nélkűl 2500 aranyat adott. A Brevis Consignatio írója mitsem tud a fejedelemnek adott ajándékról; szerinte az egész összeget 14,000 frtot (= 7000 arany) Imrefi egyedül kapta. Ily eltérés ugyanazon szerzőtől nem eredhetett.

Tévedések is fordulnak elő a Brevis Consignatióban, még pedig oly természetűek, melyek azon föltevést, hogy Weiss követhette volna el, egyenesen kizárják. Pl. a Brevis Consignatio azt beszéli, hogy Giczy azért kímélte a székelyeket, mert ő maga is székely eredetű volt. Ily állítás Weisstól, ki a fejedelem-jelöltet elég közelről és elég jól ismerte, érthetetlen volna. Ép oly kevéssé volnának érthetők a város ügyeinek mindenható intézőjétől a Brevis Consignatio és a városgazdai számadások között észrevehető eltérések, melyek a Brevis Consignatio írójának hiányos informatiójáról tanúskodnak. Ilyen pl. midőn 1612 juliusban Mehemed bégnek Konstantinápolyba történt küldetése után egy pár nappal Horváth Györgyöt és Ibrahim csauszt is, elég indokolatlanúl, egy újabb követségben szintén Konstantinápolyba utaztatja, ellentétben a városgazdai számadással, mely szerint Horváth György és Ibrahim csausz a szilisztriai basához és a tatár kánhoz küldettek. Hogy a városgazdai számadások e pontban is,

* Relicto inibi præsidio satis firmo.

mint általában, több hitelt érdemelnek, mint a Brevis Consignatio, nem szorul bizonyításra, annyival inkább, mert Horváth György e küldetésből csakugyan tatár kísérettel tért vissza; de épen ebből természetszerűen következik az is, hogy a Brevis Consignatio szerzője, a város ügyeinek legfőbb vezetője, Weiss Mihály nem lehetett.

A bibliai reminiscentiák és a bibliából vett hasonlatok, mik a Brevis Consignatio írójának irályát jellemzik; a kenetteljes hang, mely az elbeszélést átlengi, a szerző föltűnő érdekeltsége az egyházi vagyon ügye iránt, pap szerzőre vallanak. A Brevis Consignatio szerzője tehát minden valószínűség szerint az akkori első brassói pap, Fuchs Márkus volt, kinek évkönyveiben foglaltatik e kisebb tévedései mellett is értékes — s talán épen csakis ezért Weissnak tulajdonított — elbeszélése Brassó viszontagságos történelmének 1611—1613-ig.

A MAGYAR-TÖRÖK ZÁSZLÓK.

A drezdai kir. könyvtárban négy codexet őríznek, melyek a tizenhetedik század legelső éveiből származnak s erdélyi és török zászlók rajzait tartalmazzák. Az első G. 81. I/B. szám alatt őríztetik s a goroszlói csatában elfoglalt zászlók közűl 110-nek színrajzát adja. A másik három F. 59/B—59/D jelzet alatt őríztetik s ebben vegyesen török, erdélyi s magyar zászlók vannak, melyek közűl egyik az első kötetnek másolata. A G. 81. sz. a. őrzött kötetben minden zászló meg van jelelve, hogy miféle — a többi kötetekben nincs a zászlók alatt semmi aláírás, vagy tartalom-jegyzék. Mindezeket a zászlókat Puchner György szertármester festette, az eredetiekről a szász választófejedelem számára. Minden zászló vagy hadijel festése egy ívrét oldalt tölt be. A. G. 81. DL. kötetből négy táblán közöljük a legérdekesebb zászlókat, az alább következő leírást szószerint adván a codexből. A többiekből vegyesen adunk nehány kiváló zászlót, leginkább török zászlókat Ali kettős kardjával, nap és hold jelvényekkel, sólyommal, a védő kézzel. Egy lengyel zászló is van S. R. felírással, a többi magyar, (Báthory, Székely Mózes stb.). Megjegyzendő, hogy ezen utóbbi codexekben a zászlóknak nincs semmi aláírásuk. De kétségtelen, hogy ezek a codexek is az előbbivel egykorúak.

A goroszlói zászlókat tartalmazó codexbe vannak bekötve Bastának és Mihály vajdának arczképei, s ennek a kettőnek hasonmásait ezen példányok után közöljük. Ezeket követi az alább következő szöveg, — melyből azonban a nem közlött s kevésbbé érdekes zászlók szöveg-aláírásait elhagytuk, megjegyezvén, hogy a zászlók felé írt szám az eredeti codexben levő számokat jelenti, s csakis ezeknek szöveg-aláírásai vannak közölve.

Az első oldalon, melyen az aláírás eredeti, következő feljegyzés áll:

CONTRAFACTUR

der reutter vndt landts knecht fahnenn, welche in der Siebenburgischen schlacht, so an der Vngerischen vnd Siebenburgischen Gränze geschähen anno 1601, den 3 Augustj auch durch gottes gnädige hülffe vnndt rittermässiger handt seindt eröbert worden, und der Rom. Kay. Mayt. durch eigner pottschafft auf der post, vom herrn Michæl Weyda und George Basta seind zugeschickt undt zum triumph Dinstagk nach

Laurentii vfs keyserliche Schloss gebracht, ihre kays. Mayt. vfen platz, durch Verordnete persohnen offentlich presentirt und vorgetragen würdten vber solcher Victoria Ihr. Kay. Mayt. vndt menniglich erfreuet und gott vor solche glügkliche Victoria gedancket haben. Wie ich dan solche triumph fahnen selbsten gesehen, vnndt meinem gnedigsten Churfürsten und Herrn Herrn Herzogk Christian zu Sachssenn will underthenigst vber antwortt haben.

Mich in derselben gnaden beuhelende

E. Churf. G.

Underthenigster

gehorsamer

Georg Puchner,

Zeugkwärt.

Anno 1601 in Dresden den 21. Augustj.

A KÖVETKEZŐ OLDALON:

Item

Vor diesenn triumph fahnen ist erstlichen vorher geritten, vf einem schönen Spanischen braunen ross, ein junger starcker herr, ein graff, soll den Michæl Weyda vnd Georg Basta befreundter sein, hindter ihm ein vngerischer Herr, welche alle beyde mit und in der schlacht gewesenn sein, hindter diesem seindt nun die triumph fahnen gefolgt, wie hierinnen zu befindten.

A ZÁSZLÓK ALÁIRÁSA:

1. Das Kehn Zeichen des feldt obristenn.
2. Muldauische landts knechts fehnlein.
3. Reutter fahnen.
5. Siebenburgische reutterfahnen.
9. Siebenburgische reutterfahnen.
11. Siebenburgisch landts knecht fehnlein. Ist sehr zerhauen und bluttig gewest.
15. Siebenburgisch landts knecht fehnlein. Ist sehr zerhauen, durchschossen, vndt sehr mit blutt besprengt gewest.
17. Landts knechts fehnlein.
20. Reutter fahne. Ist durchschossen, undt sehr mit blutt beschweist gewest.

21. Siebenburgische reutter fahne. Ist sehr durchschossen vnd mit blutt besprenget gewest.
22. Ein landts knechts fehnlein, ist sehr zerschossen, und mit blutt beschweist gewesen.
28. Reutter fahne.
35. Landts knechts fehnlein.
36. Siebenburgische Reutter fahne.
38. Reutter fahnn.
39. Reutter fahnn.
40. Siebenburgische reutter fahnn.
44. Reutter fahn.
45. Reutter fahnn.
50. Reutter fahnn.
51. Siebenburgische reutter fahnn.
54. Landts knechts fenlein.
55. Reutter fahnn.
56. Reutter fahnn.
59. Siebenburgische reutter fahnn.
61. Ein reutter fahn, mit den namen Jhesus.
63. Landts knecht fenhlein, mit der Lincken handt.
66. Landts knechts fehnlein mit einem stadt zeüchen.
67. Landts knechts fehnlein mit einem stadt zeichen.
70. Landts knecht fehnlein.
71. Landts knecht fehnlein.
73. Siebenbürgische reutter fahnn.
75. Reutter fahnn.
77. Landts knecht fehnlein. Ist sehr mit blutt besprenget gewesen. Ist vnwissent, wohine solche zustendigk, aber die Kay. Mayt. solche alssbaltt zu sich fordern vnd vor sich bringen lassen.
80. Landts knecht fehnlein, mit einem stadt zeüchen. Ist sehr zerhauen, zerschossen vnd mit blutt besprenget gewest.
82. Siebenburgische reutter fahnn.
85. Reutter fahn, welche sehr verbrandt, zerschossen vndt mit blutt besprenget gewest.
88. Reutter fehnlein auss Siebenburgen.
92. Siebenburgische reutter fahnn.
93. Siebenburgische reutter fahnen.
95. Siebenburgische reutter fahnn.
98. Siebenburgische reutter fahn, mit der rechten handt.
106. Siebenburgische reutter fahnn.
107. Landts knecht fehnlein mit dem lincken halben Arm.
108. Landts knecht fehnlein, mit einem rotten creuzlein, ist sehr mit blutt beschweist gewest.

109. Landts knecht fehnlein, ist sehr zehrhauen, geschossen vnd mit dem blutte sehr geschweist gewesen.
110. Ist einn klein kenzeichen gewessenn.

A KÖTET VÉGÉN KÖVETKEZŐ ÖSSZEGEZÉS OLVASHATÓ:

Summarischer ausszugk dieser fahnen.

110. reutter vndt landts knecht fahnen, gross undt klein, allerley sortenn alss nemblichen,
- 1 fahne zum kehn zeichen von allerley farben undt pferdte herren,
- 72 reutter fahnen, allerley gattungk, darunter etzliche, mit den Siebenburgischen zeichen, die elephanden zehn.
- 36 Landts knecht fähnlein, allerley gattung mit derselben seltzam zeichen.
- 1 Klein rott khen fenlein.

Summa ut supra.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

ELSŐ KÖNYV.

MÁSODIK KÖNYV.

FÜGGELÉK.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Weiss Mihály arczképét a brassói ág. evang. gymnasium könyvtárában őrzött codexből vettük, mely a brassói városbirák képeinek gyűjteményét tartalmazza.

Brassó látképe, Cserna K. eredeti felvétele.

A Graft-bástya, Cserna K. felvétele.

Rákóczy Zsigmond és Báthory Gábor Khevenhüller «Conterfet Kupferstich» czímű művéből vétetett. Rákóczyra nézve megjegyzendő, hogy ez (I. k. 330. l.) világosan mint R. Zs arczképe van közölve: habár a nyakában függő aranygyapjas rend hihetővé teszi, hogy ez tulajdonkép a Báthory Zsigmond arczképe. De ugyan-e kötetben (325. l.) van Báthory Zsigmondnak egy másik arczképe «Sigismundus Bátori» aláírással.

Weiss Mihály elesése. Régi olajfestmény után, melynek részleteit a múlt században restaurálták.

Törcsvár. Cserna K. eredeti felvétele.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

Czímlap, Cserna K. tervezete.

Fejdísz, Brassó czímere a régi Szt.-Lélek kapun. A fölirat a következő: 1559 TVRRIS FORTISSIMA | NOMEN DOMINI AD IPSAM | CVRRET IVST ET EXALTA | BITVR. Alatta: | CONDITVR HAEC PORTA | ANNIS CVM BIS QVIN | QVE IOANNES BENK | NERVS GERERET | IVDICIS OFFICIVM.

Fehér torony Brassóban, Cserna eredeti rajza.

Fejdísz: Brassó képe a takács-bástyáról, Cserna rajza.

Régi fekete kapu Brassóban, a városi levéltárban őrzött fénykép után rajzolta Cserna K.

Az ötvös-bástya Brassóban, Ruby M. tanár aquarellje után Cserna.

A régi Szt.-Lélek kapu Brassóban, Rombauer igazgató fényképe után készítette Cserna.

A takács-bástya, fénykép után rajzolta Cserna.

Törcsvár, Cserna eredeti felvétele.

Tanácsház, fénykép után.

Timár-bástya, fénykép után, Cserna rajza.

Fekete torony Brassóban, Cserna felvétele.

A régi Brassó, Glos Péter Geistreiches Kronstädtisches Gesangbuch. (Kronstadt 1751) czímű munkából van véve.

Weiss Mihály czímerét, a brassói ág. ev. gymnasium könyvtárában őrzött eredeti nemesi oklevélről rajzolta Cserna.

A brassói városbirói kard a brassói városi levéltárban őrzött eredetiről készült fénykép után.

Weiss Mihály irása Erasmus Rotterdamus Apophlegmatum libri octo (Antverpiæ 1540) czímű könyvének a brassói ág. ev. gymnasium könyvtárában őrzött példányából van véve.

Weiss Margit himzése a brassói főtemplomban őrzött oltárterítőről, rajzolta Cserna.

A brassói fellegvár, Cserna rajza.

A Bertalan-templom Brassóban. Rombauer igazgató felvétele után.

A brassói csatatér. Rombauer igazgató felvétele után.

Brassói érem. Resch gyűjteményéből. Rombauer felvétele. Felirata: Gross. civita.Brasso.1612.

Keresztényfalvi templomkastély. Muschalek fénykép-felvétele után.

Rozsnyó fellegvára délről. Adler fényképe után Cserna Károly.

Hermányi templomkastély. Fénykép utáa.

Brassói nagy templom belseje, Cserna K. felvétele.

Brassói érmek. Resch gyűjteményéből, Rombauer igazgató fényképe után. Felirata: *a)* DEUS PROTECTOR NOSTER. *b)* NOS IN NOM. DOM. CONFIDIMVS. 1612. *c)* PATRONA HVNGARIÆ. 1610.

Tömösi szoros, Rombauer igazgató felvétele. Cserna K. rajza.

Brassói nagy templom. Cserna K. rajza.

Bothfalvi templomkastély. Hunfalvy «Magyarország és Erdély eredeti képekben» czímű munkájából. Cserna K. rajza.

Részlet a rozsnyói fellegvárból. Muschalek fényképe után.

Radul Mychne oklevele. A Brassó városi levéltárban 771. sz. a. őrzött eredetiről Rombauer igazgató felvétele.

Ilyefalvi templomkastély. Rombauer felvétele után.

Földvár. Hunfalvy «Magyarország és Erdély eredeti képekben» czímű munkájából.

Emlékérem Weiss halálára. Feliratok, előlap: MiCHÆL ALBINVS A. P. B. 1612.; hátsó lap: PRÆSTITIT QVÆ DEBVIT PATRIÆ körirat: AD VTRVNQVE IMPER. PRO PATRIA LEGAT.

Brassó: Szíjgyártó-bástya, fénykép után Cserna K. rajza.

Mihály vajda arczképe; metszette Sadeler, Egidius II. Rudolf udvari metszője.

Básta György arczképe, metszette Joann ab Achen (szül. Köln 1552), II. Rudolf császár festője. (Meghalt Prágában, 1615.)

Bocskay István s Achmet szultán arczképe a «Conterfet Kupferstich» után készült.

Segesvár, Medgyes, Nagy-Szeben, Tröster: «Das alte und neue Teutsche Dacia, Nürnberg 1666» czímű művéből másoltattak.

AZ ALÁIRÁSOK:

Rudolf aláirásának (61. lap) kelte 1596. decz. 20. (Orsz. Lvtár. Tört. Emlékek.) Radul vajdáé (67. lap) 1605. aug. 15. Tergovistyán az erd. rendekhez (Nemz. Muz. Torma gyűjt.) az erdélyi rendeké (76. és 77. lap) *vagyis:* Sennyey Pongráczé, Bornemisza Boldizsáré, Haller Gáboré, Pesthy Jánosé, Kornis Boldizsáré, Szilvási Boldizsáré, Trautner Lukácsé, Veres Dávid fehérmegyei főispáné, Allya Farkasé azután a bihari követeké, Erdélyi István tordai főispáné, Mindszenty Benedeké Latna Menyhért és a többi krasznai követeké, Ennetter Gerius szebeni tanácsnoké Grill Mihály segesvári királybiróé, Draut János brassói biróé, Schimert Ákos megygyesi biróé, Szüts (Pellio) Gergely beszterczei biróé, Craft János sebesi biróé, Ramb Mátyásé, ki a kolozsvári biró helyett irta alá, Rad István kolozsvári esküdt polgáré (1607 márcz. 22. O. L. Tört. Eml.) Krizte Vorniké (81. lap) G. Dnis Vrae amicus et vicinus Vornik Krizte exerczitus ac consiliarius Ill. principis Moldaviæ. Tatros 1606. jul. 9.) Bedő Istvánhoz irva (M. N. Múz. Torma gyüjt.) Simeon Mogila, moldvai vajdáé (83. lap) Jassiban 1607. márcz. 18. Rákóczy Zsigmondhoz (N. M. Torma gyűjt.) Jeremiás Mogila moldvai vajdáé, (85.) Szucsavában 1605 aug. 15. Petki Jánoshoz. (M. N. M. Torma gyűjt.) Bocskay Istváné (87. l.) 1605 jul. 23. (O. L. Tört. Eml.) Rákóczy Zsigmondé 1607 nov. 15. (Orsz. Lvtár Vegyes lev.)

Báthory Gáboré (94. l.) 1608 máj. 17. (u. o.) Kendi Istváné (97. l.) Gyulafehérvár 1609 jan. 2. a brassai biróhoz (M. N. Múz. Torma gyűjt.) Imreffy Jánosé (99 l.) 1599. aug. 12. (Orsz. levtár vegyes lev.) Forgách Zsigmondé (139. l.) (1607 márcz. 22. Orsz. ltár Történelmi Eml.). Thurzó Györgyé (174. l.) (ugyanonnan keltezett s ugyan ott).

A miriszlói csata terve. Tarducci Achilles «Successo delle fattioni occorse nell' Ongaria stb. In Venetia 1601» (mely delle Machine Ordinanze czímű művének függelékét képezi), vétetett. A képen látható betűk magyarázata (az eredeti olaszból forditva):

A. Nagy vízi árok, mely mögött erősen elsánczolva várták az oláhokat.

B. Erdő, melyet az oláh nagy számmal szállt meg.

C. Miriszló, nagy falu 2 mélyföldnyire Gyula-Fehérvártól.

D. Basta tábora szeptember 17-én.

E. Magyar őrség, fedezve a templom és magaslat által.

F. Erdélyi őrség.

G. Német őrség az összes jól elsánczolt tűzérséggel.

H. Itt 500 lépésnyire a falutól állottak meg szept. 18-án az oláhok egy vonalba felállitott csatarendben.

I. Itt állott meg Basta, látva azokat 500 lépésnyire megállni és arczczal fordulva felállitotta csatarendjét.

K. Országut, mely a falun és a patak hídján keresztül Gyulafehérvárra vezet.

L. Maros, hajózható folyam, mely a Székelyföldön Erdélyen keresztül folyik, Lippa alatt halad el s a Tiszába ömlik.

M. Hegy- és domblánczolat, mely a folyam mentén kisebb nagyobb távolban huzódva, egyenetlenül határolja a legnagyobb szélességében 500 lépésnyi síkot, ahol Basta megütközött.

A ZÁSZLÓK.

2. Jeremias moldvai vajda zászlója.

5., 9., 11., 15. stb. a hol a farkas-fogak vannak, Báthory Zsigmond zászlói.
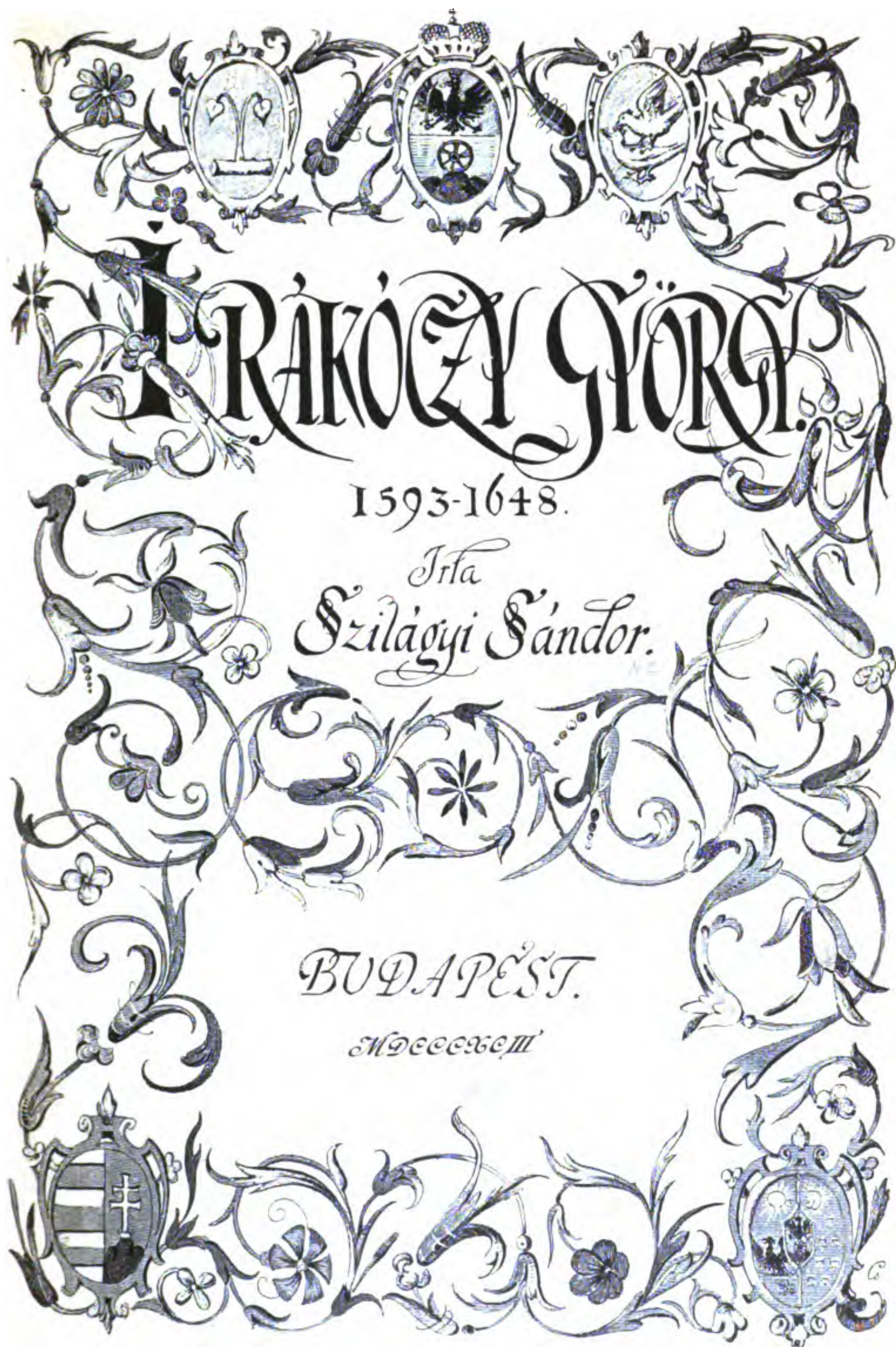
35. Kolosvár zászlója a város czímorével.

60. és 80. Brassó város zászlója a város czimerével.

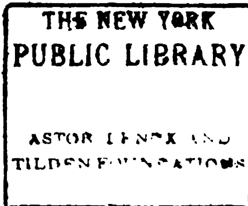
67. Segesvár város czímere.

77. Marosvásárhely zászlója a város czímerével.

A számozatlan zászlók túlnyomó nagy része török zászló, Ali kettős kardjával, a nap és holddal, sólyommal. Mohammed (vagy Ali?) védő kezével a rossz szem befolyása ellen (l. Goldziehek kitűnő értekezését Ethnographia III. 342. l.). Ezen zászlók közt van Csíkszék pompás zászlója a feszülettel s Máriával és Magdolnával, egy lengyel zászló a sassal s S. R. (Sigismundus Rex) betűkkel s egy pár Báthory-zászló.

1. A POZSONYBAN 1621 JAN. 19. MAGYAR- ÉS CSEHORSZÁGOK KÖZT KÖTÖTT CONFŒDERATIÓNAK CZÍMLAPJA.

2. RÉSZLET A PETKY-DIPLOMÁBÓL.

ZENT-István három részre darabolt országában a hosszú török háború javában dúlt, midőn I. Rákóczy György, Erdély fejedelme született s a harmincz éves háború nagy tragédiájának utolsó felvonása is legördült, mikor hamvait Gyula-Fejérvárt az erdélyi fejedelmek pantheonában örök nyugalomra helyezték. Erre a félszázados, a bécsi békétől a westphaleni békéig terjedő korra esik az ő pályája, s ez a pálya nemcsak hazánk történetében hagyott maga után eltörülhetetlen nyomokat: befolyással volt az az európai események alakulására is.

Magyarországi születésű volt: de a legnagyobb méltóságot, mely ez időben magyar ember előtt nyitva állt, Erdélyben érte el. Már akkor, a bécsi béke után, ez az állam két külön ország volt. Azelőtt sem, soha sem volt Erdély teljesen beolvadva Magyarországba. Sajátságos alakulása, geographiai fekvése, a három nemzetnek egymástól s az anyaállamétól elütő szervezete még a kápolnai unio (1437) előtt is biztosította ezt a különállást. Hát

még az unio után, mely a három nemzet kölcsönös védelmét kötelezővé tette! Még azután is, hogy a mohácsi veszedelem kétfelé darabolta Magyarországot, János király Magyarországában is, melynek egyik felét tette, megtartotta önállóságát. Mikor pedig Buda bukása után az ország fővárosa Erdélybe helyeztetett át, a separatio élesebben kezdett kidomborúlni. A Bécsben székelő király minden kísérlete, visszafoglalni Erdélyt s hozzácsatolni az anyaállamhoz, a viszonyok hatalmán hajótörést szenvedett. Az ország önállósága eleinte csak a vajdai czímben nyilatkozott, de ettől csak egy lépés volt a fejedelmi czímig. A bécsi és zsitvatoroki békék ezt is megszerezték neki, s az a darab föld, mit a fejedelem Magyarországból bírt, ezentúl a czímben mint «Partium», «Részek» nyert kifejezést.

Fejedelmet pedig az erdélyiek hosszú időn át, bár kétszeri megszakasztással, a Partiumból választottak: a Zápolyákat a Báthoryak váltották fel, s a Bethlenek előtt és után Rákóczyk uralkodtak. Ily módon szorosabban csatolták magokhoz a Részeket, mely nélkül Erdély nem lett volna képes fentartani az egyensúlyt a császár és szultán közt, s ezzel betölteni világtörténeti missióját.

Ez a missio érdekes problemája történetünknek. Két ellenséges állam közt, melyeknek érdekei, s vallásos és politikai tradicziói ellentétben állottak egymással, kellett fentartani az egyensúlyt e kis országnak.

Szent-István országából az, a ki a magyar király czímét viselte, tényleg csak a nyugoti részeket bírta: azokat, melyek örökös tartományaival s cseh-morva birtokaival határosak voltak. Az észak-keleti megyék közűl a legtöbb Erdélylyel egyesűlt s e kettő közt elterülő roppant Alföld Budával képezte a hódoltságot, melynek nagy része ragaszkodott ugyan még a historiai traditiókhoz, de tényleg török úr alá volt vetve.

Véget vetni a török birtoklásnak, a mint alkalom lesz,

s előkészíteni erre a jövendőt: ez volt a titkos rugója minden politikai actiónak a nyugoti megyékben. Ezekben nem hitték, hogy Magyarország saját erejével ezt elérhesse. Európa segélye pedig csak a német császár s a pápa közvetítésével volt elérhető. Ez adja meg kulcsát Pázmány könnyű térítéseinek s a főurak csatlakozásának a bécsi politikához.

Felső-Magyarország, a hódoltság és Lengyelország közé ékelve, a nemzeti aspiratióknak volt előharczosa. A ragaszkodás a dynastiához itt már feltételekhez volt kötve: mert itt erősebb volt a ragaszkodás az alkotmányhoz, mely biztosította a protestánsoknak a vallásszabadságot. Ezért szítottak ők inkább Erdélyhez, a protestáns és alkotmányos államhoz — s ezért csatlakoztak könnyen hozzá, bár soha sem addig a pontig, hogy a magyar államhoz tartozandóságukat megtagadták volna.

S ez a tudat még az Erdélyhez csatolt Részekben is élt.

Szemben ezekkel Erdély érezte, hogy ő önálló állam, s nem is szűnt meg minden alkalommal kifejezést adni törekvésének, hogy az is *akar* maradni.

A miről Bethlen álmodott: egy új állam az európai államok sorában, egy független Dacia, vagy egy, az ő fenhatósága alatt egyesített Magyarország, mely felett a császár csak szűkre szabott fenhatósági jogokkal bírhasson — csak egy par excellence erdélyi ember agyában születhetett meg. Annak még a gondolata is ki volt zárva olyan ember agyából, kit Magyarországból ültettek a fejedelmi székbe.

Egy olyan nagy conceptio, mint a Bethlené, a legtitkosabb vágyak távol ködében megjelenő eszmény, mely a gyakorlati politikus törekvéseinek irányt soha sem szab, nagy lángelmék kivételes sajátja. Hadd lelkesítse keblöket annak heve, hadd vígasztalja őket napi fáradalmaik után annak eszménye! hadd táplálja őket annak fényes

álma, ha fáradtan pihenni dőlnek — gyakorlati érzékük úgy is kizökkenti őket abból, ha az elérhetőt s elérhetetlent mérlegelni kezdik. Kisebb ember kezében veszedelmes fegyverré válnék az ilyen álmadozás.

Sokkal jobban biztosíthatta Erdély a maga önállóságát, ha érdekkörébe tudta vonni a Részeket s Felső-Magyarországot. Biztosra vehették, hogy akármelyik felső-magyarországi főur, ha sorsát Erdélyével egyesíti, jó erdélyivé lesz. Annál jobb, mennél több uradalma van Erdélyen kívül, annál nagyobb a befolyása a «natale solum» felett. Egy egész sereg ember kötötte sorsát az ő jó szerencséjéhez — s föltehették, hogy Erdély érdeke ezekre nézve nem lesz közömbös.

Valóban Rákóczyra nézve soha sem volt közömbös. Az első nap, melyen trónját elfoglalta, jó erdélyivé vált, s az maradt utolsó lehelletéig. A feltevés, miért megválasztották, hogy új hazája érdekkörébe be fogja vonni a Részeket s Felső-Magyarországot, a megpróbáltatás nehéz órájában is igaznak bizonyúlt. Erdély különállásának problemáját, két nagy elődjének, Bocskaynak és Bethlennek nyomdokain haladva, az ő uralkodása megoldotta. Eltérőleg ugyan egyes részletekben attól, a hogy azok contemplálták: de közmegelégedésre.

S ezeket az érdekeket ha nem is ismerte jobban, de jobban tudta méltányolni mint Bethlen. Más földön, más környezetben, más traditiók közt nőtt fel, mint mestere, az életnek egészen más iskoláján ment át, mint elődje, ki sokáig ette a bujdosás és számüzetés kenyerét. Ezek a traditiók, a fiatal éveknek tapasztalatai s élményei hatással voltak mindkettőnek alkotásaira s még inkább törekvéseire. De a viszonyok, az élet exigentiái kiegyenlítették az ellentéteket: s az ő művök volt, hogy Felső-Magyarország őszintén csatlakozott Erdélyhez, mert a compromissum ennek érdekében, a magyar király souverain jogá-

nak érintése nélkül, az erdélyi fejedelmi jogok megóvásával jött létre.

S főként a Rákóczyé. Mert mégis a linczi béke fejezte be azt az alkotást, melynek alapját a bécsi vetette meg. Kortársai e nagy művének élvezték áldásait, de nem tudtak igazságosak lenni az iránt, kinek azt köszönhették. Bethlennel mérték össze: nagy idők egyik legnagyobb alakjával. Pedig Bethlen élete befejezetlen maradt: s Rákóczyt a legnagyobb elismerés azért illeti meg, mert törekvéseit az időkhöz, viszonyokhoz, tehetségeihez mérte.

S ha most megpróbáljuk életét megírni, legyünk igazságosak. Ne vessen rá árnyékot elődjének fénye.

3. A PETKY-DIPLOMA PECSÉTJE.

ELSŐ KÖNYV.

4. RÉSZLET A PETKY-DIPLOMÁBÓL.

I.

RÁKÓCZY-család a Bogát-Radvány nemzetségből származott, mely az Árpád-házi királyok idejében költözött Felső-Magyarországba. Felső-Vadászt, melytől a család egyik ága írta magát, a XVI. század elején két testvér, Zsigmond és Ferencz (1517) szerezte meg.[1] Az idősebbnek, Zsigmondnak, fiai, János és György közül az elsőnek két fia maradt: Zsigmond és Ferencz, kik 1592-ben a család leszármazási tábláján már mint bárók említtetnek.[2] Ez a Zsigmond lett fejedelemmé, s az ő nagybátyja, György, volt atyja annak a Lajosnak, ki Zsigmond halála után kiskorú fiainak nevelését vezette. Ennek a Györgynek fiú-ága kihalt 1612-ben, a Básta küzdelmeiben híressé lett Lajos báróban.[3]

A XVI. század török háborúiban nyert tágabb működési tért s emelkedett a Rákóczy-család. György vitézül küzdött és harczolt Kazánál (1559) s három évvel később Balogh vára alatt Bebekkel, Mágócsyval; török fogságot is szenvedett s kiszabadulta után szathmári kapitánynyá lett.[4]

Gyorsabban emelkedett s nagyobb méltóságokat ért el Zsigmond. 1573-ban levágta azt a török hadat, mely a

1 THALY KÁLMÁN értekezése a Turul 1884-iki folyamának 89. l.

2 THALY K. Turul 1892. 156. l.

3 NAGY IVÁN, IX. k. 604. l.

4 Báró KLOBUSICZKY FERENCZ följegyzései a vörösvári ltárban. Kiadta THALY K. Századok, 1869. évfolyam 197. s köv. lapokon.

szikszai vásár felverésére indúlt, de három évvel később, mikor «Maximilián császártól Békésnek Erdélyben való bevitelére sok szép haddal rendeltetett», Báthory István megverte. 1587-ben egri kapitánynyá tétetett s mint ilyen Putnoknál megtámadta Ferhád pasa 12,000-nyi török hadát. Lova azonban «megbágyadván alatta», visszafordúlt, hogy «friss lóra kapjon». Szolgája, Paczóth, azzal a rémhírrel fogadta, hogy hadai jobb szárnyát «megnyomta a török». Egy perczig habozott Zsigmond úr, de kapitányaival: Homonnay Istvánnal, Serényivel, Balázs deákkal tanácsot tartván, visszafordúlt s szétverte a török hadat.[1]

A hosszú török háború kiütése bőséges alkalmat szolgáltatott vitézi erényeinek kitűntetésére. 1593-ban Homonnay Istvánnal, ecsedi Báthory Istvánnal, Dobó Ferenczczel s Forgách Simonnal a nagyon megerősített szabadkai kastélyt ostrommal vette be, onnan egyenesen Fülek alá ment, s a benne levő török hadat a vár feladására kényszeríté, maga vezetvén a tárgyalást a török parancsnokkal.[2]

Már ekkor testvérével, Ferenczczel, együtt bárói méltóságra volt emelve,[3] utóbb (1607) e kor másik kiváló szereplője, Lajos is azzá emeltetett. Czímerbővítést 1597-ben nyertek. A prágai várban május 27-én kelt diploma nagy fénynyel van kiállítva, a királyi pecsét nagy vastag zsinóron függ le róla, nagy, nehéz, aranyozott ezüst szelenczében, melynek felső lemezébe pálmakoszorútól körítve van bevésve az újított czímer.[4]

Zsigmond sokáig nem gondolt házasságra: de mikor rágondolt, gyakorlati módon oldotta meg a szív és érdek kérdését.

1 Klobusiczky följegyzései Thaly K. kiadásában, i. h.

2 Ugyanott 198. l.

3 A vörösvári ltárban levő genealogiai följegyzés 1592-ben bárónak írja. Thaly K. Századok, 1875. évf. 311. s köv. ll. Turul, 1884. 90. l.

4 A vörösvári ltár egyik kincsét képezi. L. Thaly K. értekezését és Turul 1884. évf. 96. l. A levél egy töredékét közli Wagner Collectanea, iv. 92. l.

Bizalmas barátja, hadi vállalatainak részese volt Mágocsy András, Felső-Magyarország egyik leggazdagabb főura. Zsigmond, emelkedőben, már két megyének, Hevesnek és Borsodnak, volt főispánja. Tekintélye, vagyona, becsületessége megszerezte neki aköztiszteletet; mind ez, s emellett még nőtlen állapota is biztosítékot nyújtottak Mágocsy Andrásnak arra nézve, hogy ha ő elhalna, árvái érdekét legjobban Zsigmond tudná megvédeni. S csakugyan végrendeletileg őt nevezte ki gyámmá, még pedig számadási kötelezettség nélkül.[1] A hagyaték rengeteg uradalmakból áll: Munkács, Torna, Lechnitz s egy csomó más birtok, mintegy 300 ezer hold területtel Erdélyben s a Duna és Tisza közt.[2]

A gyakori hivatalos érintkezésnek a gazdag özvegy, Alaghy Judit és a gyám között házasság lett a vége. Egy leányuk született, Erzsi (a későbbi Homonnay Bálintné): de az anya nemsokára meghalt. Most már nem volt ok, hogy miért maradjon Zsigmond úr továbbra is gyám, miért kezelje ez után is ő ezt a rengeteg vagyont: s a Mágocsy leányági rokonok perrel támadták meg Zsigmondot. De a végrendelet világos, s a gyám hatalmas ember volt. Nemcsak a törvényes jog, hanem a politikai ildom is óvatosságot tanácsoltak: mert Zsigmond úr erős támasza volt a kormánynak, csak nemrég is Fülek ostrománál (1593) nagy szolgálatot tett hazájának[3] s még többet vártak tőle. A gyámságban biróilag meghagyatott.[4]

Zsigmond nem sokáig maradt özvegy. Kicsiny, árva leányának anya kellett, s nőül vette Gerendy Annát, Gerendy János leányát, kivel Erdélyben is szorosabb összeköttetésekre tett szert. Egymásután három fia született:

1 Bottka Tivadar, A Rákóczyak ifjusága. Győri Tört. és Régészeti Füzetek. III. f. 4. és köv. ll.

2 Ugyanott 5. l.

3 Istvánfy 379. l. s Rudolf adománylevele Wagnernél, i. h.

4 Bottka i h.

1593 jun. 8-án György,[1] 1595 januárban Szerencsen Zsigmond[2] s talán 1596-ban Pál. De Gerendy Anna nemsokára meghalt: s most már négy árvának kellett anya. Zsigmond úr most is jól választott: özvegy Csapy Kristófnét, Thelegdy Borát vette nőül, gazdag, előkelő és derék nőt, kinek első férjétől magának is volt egy leánya, s kiben az árvák jó anyát nyertek.[3]

Ez a három házasság Zsigmond urat rokonságba, vagy ha úgy tetszik, sógorságba hozta Felső-Magyarország legelső főuraival. A bárói diploma rangban is egyenlővé tette őt ezekkel. Szereplése a török háborúban a prágai udvarral s a kormánynyal még szorosabb összeköttetésbe hozta — s ennek érdekében állott őtet lehetőleg magához csatolni. Egymásra kapta a nagy és gazdag uradalmakat, várakat, részjószágokat. Hernád-Németit, Tarczalt, a szerencsi uradalmat, Ónodot, Debrőt, Mádot.[4] Az ilyen adományokkal sok peres kérdés volt kapcsolatban, s ez alkalmat adott a határok kikerekítésére, természetesen a közép és kisebb nemesség rovására. A nagyobb halak akkor is felfalták a kisebb halakat; a vagyonszerzésnek abban az időben legelterjedtebb s legbiztosabb módja a perlekedés volt. Zsigmond úr csak olyan jól értett ehhez, mint a többi előkelők.

Semmiben sem állott mögötte a Balassáknak, Homonnayaknak s hogy meg tud velök mérkőzni, nem sokára meg is mutatta. A Homonnayakat magához csatolta azzal, hogy első nejétől született leányát nőül adta Homonnay Bálinthoz:[5] de a Balassákkal meghasonlott.

1 Igaza van THALYnak (Századok, 1872. évf. 56. l.) gróf KEMÉNY JÓZSEF-fel szemben (Irodalmi Kalászok 190. l.), mert Zsigmond 1595 januárban születvén, György nem születhetett 1594 jun. MISKOLCZI naplója NAGY IVÁNnál.

2 NAGY I., IX. k. 601. l.

3 WAGNER Coll. IV. 35. l. említi, hogy elébb Csapyné volt: de téved abban, hogy nem maradt gyermeke, mert volt egy leányok. R. Zs. 1605 jul. 30-iki végrendeletében említi.

4 SZIRMAY: Notitia Politica Cottus Zemplén, 100. l.

5 WAGNER, IV. 97. l. 1605-ben halt meg.

A makoviczai uradalom Lengyelország határszélén, fekvésénél fogva, mint kereskedelmi út a két ország közt, a jövedelmezőbb birtokok közé tartozott. Ez uradalmat tulajdonosa, Osztrog Janusius herczeg, áruba bocsátotta, s 1601 tavaszán Rákóczy Zsigmonddal meg is kötötte a szerződést. Midőn már csak a pénz letétele volt hátra, a herczeg sógorai, Balassa Zsigmond és Imre, azon az alapon, hogy a jószág «reájok nézendő» s örökösödési jogon őket illeti, azzal a kérdéssel fordúltak Rákóczy Zsigmondhoz, hogy ő, kinek az isten úgy is eleget adott, miért kap ilyen

5. RÁKÓCZY ZSIGMOND ALÁIRÁSA 1601-BŐL.

sovány és pörös jószágon? s figyelmeztették, hogy ne adjon okot ellenségeskedésre.[2] Eredménytelenűl. Zsigmond úr már nem félt a támadástól: lefizette a 80 ezer aranyat, az uradalmat birtokába vette[3] s még lakni is oda ment.

Ez alatt Zsigmond úr mostoha fiai, a Mágocsy-fiúk közűl az egyik, Gáspár, meghalt, a másik, Ferencz, nagykorúvá lett. Zsigmond úr híven teljesítette gyámi kötelességét. «Nem mostoha, hanem édes atyja volt, jószágát a perpatvarok ellen sok költséggel, fáradtsággal megvédte»[4] Zsigmond úr az árvának. Mind ez úgy volt, s bár nemcsak a hála, hanem a végrendelet szavai is a gyámnak

1 Balassa Zsigmond és Imre levele Rákóczy Zsigmondhoz, Besztercze, 1601 jul. 16. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 Szirmay, Notitia Politica Cottus Zemplén. 100. l.

3 Győri Füzetek, III. 6. l.

adtak igazat, könnyű volt a nőrokonoknak elhitetni a tapasztalatlan ifjúval, hogy a gyám, a mostoha apa tulajdonában megrövidíté őt. A mint a gyámfiú elvált mostohaapjától, nemcsak az egész Mágocsy-birtok kiadását, hanem számadás letételét is követelte. A dolog nagy port vert fel, a fiscus is bele elegyedett. Kilátásba helyhezte a gyám megszámoltatását oly feltétellel, hogy a fizetendő összeg fele a fiscusé legyen.[1] Az ügy végre még is egyességgel végződött: két falú átadására s ötvenezer forint lefizetésére kötelezte magát Zsigmond úr. A falvakat csak átadta, hanem a pénz nem ment oly könnyen: utoljára is ennek egy év alatt leendő megadása fejében Tarczalt kötötte le (1602).

Ezt a bánásmódot a kamarától Rákóczy nem érdemelte meg: abban az egész küzdelemben, melyet a császár Erdély ellen folytatott, mindaddig míg az nem vált nemzeti ügygyé, kifogástalanúl viselte magát Bástának, ő felsége generalisának, Erdélyben és Magyarországban való egész hadakozása alatt.[2] Mikor azonban következék «Bocskay fejedelem indulása», Rákóczy magatartásában is változás állott be. De az nem ment oly gyorsan; Zsigmond úr Tarczalt féltette, mert a kikötött összeget Mágocsynak még nem fizette le. Miután «Básta György Sárosbúl hadastúl elment volna», Rákóczyt Bocskay Makoviczáról Szerencsre hívatta, hová (1605 ápril 17.) országgyűlést hirdetett. Csak az után hogy itt fejedelemmé választása megtörtént, késült Erdélybe menni.

Rákóczy is vele ment, de azelőtt Ónodon jul. 30-án megírta végső intézkedését neje érdekében. Meghívta oda Rákóczy Lajost is, mint tanút ugyan, de azzal a feltevéssel, hogy ez utolsó akaratának pontos végrehajtását ő fogja ellenőrizni. Nem gyermekeitől tartott, kik még kiskorúak

1 A korponai gyűlés levele a császárhoz, BETHLEN, VI. 360. l.

2 KLOBUSICZKY emlékirata THALYnál, Századok, 1869. 168. l.

6. BOCSKAY FEJEDELEM BUZOGÁNYA.

voltak, de a kikkel azért aláíratta intézkedését, hanem a rokonoktól, kik megtámadhatnák az özvegyet. A szeretet és hála legmelegebb érzésétől áthatva, követeli, parancsolja, hogy a család élén halála után neje álljon.

«Míg az úristen az én gyermekeimet tartja, élteti az ő maradékjokat: tiszttartóimnak, porkolábimnak hagyjuk és ugyan lelkökre is készerítjük, az én atyámfiához, Telegdy Borbála asszonyhoz hívek, igazok legyenek, mint tulajdon gyermekimhez, valahol szereti élni, lakhasson akár melyik váramban.» Ha pedig valaki a rokonok közűl meg merné támadni, «lelkek idvességek alatt egyebet is az tiszttartók ne merjenek cselekedni az én írásomnál».[1]

De bármennyire rendezte is ügyeit otthon Zsigmond úr, mégis haza kívánkozott. Tisztázva a dolog nem volt a Mágocsyakkal: azt az egyességet, melylyel Tarczalt lekötötte, nem volt hajlandó teljesítni — s Bocskay közbenjárására csakugyan lealkudta az összeget tízezer forintra.[2] Mert Bocskay Rákóczyt szemelte ki Erdély kormányzójává s 1605 szept. a megyesi országgyűlésen a rendek beleegyezésével ki is nevezte.[3] S a gyűlés eloszlása után Bocskayt Rákóczy Megyesről Kolosvárra kísérte, honnan neje, Telegdy Bora, kíséretében visszatért Fejérvárra.

Valóban ideje volt, hogy a rend és nyugalom Erdélyben helyreálljon. Nincs terűlet Európában, mely annyit szenvedett volna, mint ez a szerencsétlen ország a hosszú török háború utolsó éveiben. Básta és Mihály vajda, vallonok és hajdúk olyan dúlást vittek véghez, olyan állapotra juttatták, melyhez hasonlót sem előbb, sem utóbb nem látott, s bár Bocskay támadása el is seperte a német kormányt, de az a felfordulás, melyet ez maga után hagyott, nagyon megnehezíté a következő kormány munkáját. Bocskay jól választott, midőn Rákóczyt tette genera-

1 Országos ltár N. R. A. Fasc. 219. nro 14.

2 Győri Füzetek, III. 7. l.

3 Erdélyi Orsz. Emlékek. VI. k. 307. l.

lissá. Az egymással czivódó nemzetek, az ellentétes pártok felett állott ő, s részrehajlatlanul ítélhetett. Mérséklete, igazságérzete, becsületessége képessé tették, hogy az ellentétes érdeket kiegyenlítse. A hatalmat és tekintélyt erre megadta neki a fejedelem — s hosszas idő múlva Erdély ismét élvezte a nyugalom áldását.

Ennek köszönheté ő, hogy Bocskay halála után — bár mind az, mind ő maga Homonnay Bálintot ajánlá — őtet választották fejedelemmé. Homonnay veje volt Rákóczynak, de neje — «a minden aranynál s ezüstnél drágább jó erkölcsű asszony» már ekkor nem élt,[1] s ezzel a családi kötelék köztük lazábbá lett. De azért Rákóczy mindent elkövetett, hogy veje legyen a fejedelemségben Bocs-

7. RÉSZLET A PETKY DIPLOMÁBÓL

kay utódjává, hanem a rendek, mondhatni akarata ellen, őtet választották meg. Még azután sem akarta elfogadni, s csak a sok sürgetésnek engedett.[2]

S ezzel öreg, beteges fejére egy sereg bajt és kellemetlenséget zúdított. Sem a portán, sem Prágában, sem Magyarországon nem talált őszinte támogatásra, beleunt a meddő küzdésbe, már más vágya sem volt, mint az, hogy «égi madarak módjára» visszatérhessen ősi fészkébe megnyugodni.[3] Ezeket a zaklatott éveket is becsülettel kiállta addig, míg kivánsága teljesült s tisztességgel visszavonulhatott. 1608 márcz. 3-ára Kolosvárra hirdetett ország-

1 1605 jan. elején halt meg. HOMONNAY naplója. Tudománytár, 1839. v. 176. l.

2 Erd. Országgyűlési Eml. v. 325. l.

3 Ugyanott, v. 345. l.

gyűlésen hajtá végre lemondását, melynek okait egy terjedelmes irat kíséretében indokolta.[1] Ez márcz. 6-án történt s ő másnap nejével és három fiával útra kelt — nehány mértföldnyi úton a rendek által kísérve.

De az óhajtott nyugodalmat nem sokáig élvezhette. Még ez év decz. 6-án, ősi fészkében s születése helyén, Felső-Vadásziban, meghalt. Tetemét nagy pompával Szerencsen, 1609 jan. 21-én tették örök nyugalomra.[2]

II.

Rákóczy Zsigmond előrelátó ember volt. Egész meggyőződéssel írhatta ugyan 1605-iki ónodi intézkedésében: «nincs énnekem veszekedő jószágom, avagy bajos az én atyámfiaival», de azért jobban ismerte a magyar birtok-

8. SZUHAY GÁSPÁR ALÁIRÁSA.

viszonyok kuszált állapotát, hogysem szükségesnek ne tartotta volna eleve intézkedni a lehető támadások elhárításáról. Testamentuma megvédőjévé magát a királyt kérte fel: hiszen ő a haza és király szolgálatában emelkedett a főurak sorába, s ez abban az időben nem volt szokatlan dolog. Kivűle még «cardinál uramat ő nagyságát és Daróczy Ferencz uramat, Szuhay uramat és Szentiványi uramat».[3] Maga erős protestans ember volt, de békében élő

1 Bethlen Farkas, v, 622. l.

2 Síriratát l. Szirmay, Notitia Cottus Zemplin Topogr. 161. s köv. ll

3 Orsz. Ltár. Fasc. 784. nro. 9. Telegdy Borbála folyamodása a nádorhoz (1613 márcz. 21.)

a többi felekezetekkel, s neje is, Telegdy Bora, jó katholikus. Szívélyes viszonyban állt a bíbornokkal s ettől épen neje jogai megvédését várta, kinek első férjétől, Csapy Kristóftól volt egy leánya, Zsuzsánna.[1] Az utolsó három végrendeleti végrehajtó három jogtudós s a család benső barátja volt.[2]

Uradalmait: Szerencset, Ónodot, Felső-Vadászt, Nagy-Sárost, Makoviczát jó rendben, jól fölszerelve hagyta hátra. Nemes urak, a kisebb és közép nemesség tagjai, szívesen vállaltak szolgálatot a főuraknál: mint ügyvédek, jószágkormányzók, a jogügyek igazgatói, tiszttartók nyertek alkalmazást, sorsukat a családéval kötötték össze, őszintén ragaszkodtak ahoz — a megélhetésnek s emelkedésnek biztos módja volt ez. S az öreg Zsigmond úr jól megválasztotta őket.

Minthogy pedig gyermekei közűl a teljes kort még egyik sem érte el: György 16-ik évébe járt, Zsigmond 14, Pál 13 éves volt, fejet rendelt a családnak is, ugyan azt, kit 1605-ben meghívott: unokatestvérét, Lajos bárót. S csakugyan, míg a fiúk teljes korúakká nem lettek, ő volt a család tanácsadója, vezetője. Első, a mit kieszközöltek, a szokott biztosítás volt: kinyerték a rendes halasztást, hogy jószágaikban egy évig senki se háborgathassa őket.[3]

A prorogata épen jókor jött: mert a támadások és perek egész sorozata zúdult a fejétől megfosztott család ellen. A legfélelmesebb támadó Szunyogh volt, de ezzel a kiegyezés sikerült: «az több perlekedő atyafiakkal, biz-

1 Téved WAGNER Coll. IV. 35. midőn ezt Bocskay Anna leányának írja.

2 Maga ez a fő végrendelet még lappang.

3 Telegdy Bora 1609 ápr. 22. Makoviczáról írja R. Lajosnak: «Az tegnapi napon jött meg Dezső uram onnan felűl ... mindenekben jó véggel járt, újabban prorogatát is hozott, kiben minden jószágink befoglaltatnak». Orsz. ltár Rákóczy-osztály.

tatták a kamaráról az özvegyet, ne gondoljanak», csak a 4000 frtot küldjék fel.[1]

Az egész család, az özvegy leányával Zsuzsánnával s három mostoha fiával Makoviczára költözött. A vár, emelkedett helyen épülve, kellemes tartózkodási helyül szolgált. Alatta terült el Zboró, kényelmes udvarházával s a nagy kiterjedésű pompás kerttel, melyet a híres száz hárs tett emlékezetessé. Jó volt ott meghúzniok magokat, kiállani az első támadások rohamait s megcsinálni a jövendő működés terveit.

György már abban a korban vala, hogy a családi ügyek elintézésében részt vehetett. A nevelési rendszerhez tartozott, hogy a fiúkat korán bevezették ezekbe: otthon, vagy a család valamelyik barátjánál mint inas vagy apród gyakorlati úton, vagy szemlélet által ismerkedett meg sok olyan dologgal, melynek később jó hasznát vehette. Minő impressiókat hozott magával György az erdélyi fejedelmi udvarból? Minő impressiókat keltett fel benne az oldalági rokonok igazságtalan követelése? Ma nem tudjuk ezt meghatározni: de világosan látjuk, hogy jellemének fejlődéséhez ez impressiók nagy mértékben hozzájárultak. Annak, mivé később lett, alapja már meg volt vetve; atyja halála óta részt vett a dolgok intézésében testvérével, Zsigmonddal együtt.[2]

Talán, hogy tapasztalatait gyarapítsa, vagy hogy az intéző körökkel megismerkedjék, tervbe volt véve, hogy György tegyen látogatást a nádornál, érseknél. Felmerült a gondolat, hogy Pál is vele menjen folytatni tanúlmányait, «mert az itt (t. i. Makoviczán) való iskolázás igen

1 Ugyanott.

2 1609 ápril 24-én Makoviczáról ő és testvére írják Rákóczy Lajosnak: «Kegyelmedet kérjük, legyen mellettünk Kegyelmed, mert nincs semmi közi hozzánk Homonnay uramnak, melyet Kegyelmed jobban tud: mert mi uram ugyan Rákóczyak vagyunk, az ő nagysága szerelmes fia a szerelmes öcsönk Homonnay István». Parancsoljon Ibrányinak, hogy vigyázzon. Orsz. ltár. Rákóczy-ltár.

haszontalan». A terv egyelőre haladt az ő betegeskedése miatt; «a főfájás igen volt rajta — írta anyja — ki miatt az haját is el kelle vétetnünk; jól lehet mostan fenn ballag, de az nehány nap feküdt ugyan is».[1] Pedig kivált Pál felküldésével az anya nem akart felhagyni: maga az érsek kívánta s Bora asszony úgy hitte, hogy olyan úrnak jóakaratját nem volna jó megvetni.[2]

9. RÁKÓCZY GYÖRGY ÉS ZSIGMOND ALÁIRÁSA.

Azután újabb akadályok merültek fel: ő felsége parancsolatjának nem akartak helyt adni a követelő rokonok s megbízásukból jöttek a «ravó (összeíró) urak, hogy az egész jószágot eljárják s ezeket csak sok ajándékkal lehetett elfordítni».[3] Mert Szunyogh után Homonnay Bálint is fellépett elhúnyt neje — Zsigmond úr leánya — jogán. Azt

1 Telegdi Bora Makovicza, 1609 máj. 13-iki levele Rákóczy Lajoshoz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 Telegdi Bora Makovicza, apr. 22-iki levele: «Érsek uram írt, hogy Pál fiúnkat is felküldjük, maga gondviselése alá veszi, ki nekem igen tetszenék». Ugyan ott.

3 Bora asszony Makovicza máj. 13-iki levele u. o.

kívánta, hogy az özvegy vagy mutassa fel férje végrendeletét, vagy alkudjék meg vele.[1] Az asszony ő felsége oltalmában bízva, késett a válaszszal s Homonnay egy megbízott emberét hozzá küldte, követelve a «derekas választ».[2] Aztán még Szádvár és Sáros dolgát is szóba hozták — a császár ez ügyet a nádorra bízta.[3] Mind e függő ügy miatt sietni kelle a gyermekek felküldésével: de a négyezer forint, melyet a Szunyoghgal való kiegyezés fejében le kellett volna tenni, nem volt együtt. Csak három ezerre lett volna szükség s Rákóczy Ferencz, a gyermekek nagybátyja, biztatta őket, hogy «jószágra» megadja ezt a pénzt. Hetek multak s végre sem adott: «úgy mutatta

10. RÁKÓCZY FERENCZ ALÁIRÁSA.

meg atyafiságát» a gyermekekhez. »Kuldus módra kérték mindenfelé a pénzt» s végre is idegentől kellett felvenni.[4] S most már elindúlhattak. Jun. 18-ikára tűzték ki az indulás napját Sárosról, hol Daróczy, Szentiványi, Bornemisza összejöttek s hová a búcsuzásra Rákóczy Lajost is meghívták.[5]

1 Bora asszony Makovicza ápr. 22-iki levele u. o.

2 Bora asszony Makovicza máj. 15-ről írja Rákóczy Lászlónak: «Homonnay Bálint uram tegnap Budai Istvánt küldte vala hozzám, kívánta azt, hogy mindjárt derekas választ tegyünk ő klmének. Szerencsémmel Bornemisza István is volt nálam; igen csuda kívánsági voltak ő klmének. Én ugyan csak azzal a válaszszal bocsátottam, hogy magamtúl nem vagyok semmire elég, hanem az úristen egészségünket adván, az jövendő vasárnaphoz, úgy mint két holnapra valahol Klmetekkel egybegyűlvén, választ teszünk ő klmének. U. o.

3 Telegdi Bora levele Rákóczy Lajoshoz, Makovicza, máj. 25. «Én nekem uram nem tetszik, hogy Sárost emlegetik, mert én azt tudtam, hogy ahhoz semmi szó nincsen.» U. o.

4 Ugyan az u. ahhoz, Makovicza jun. 2-áról és jun. 11-éről.

5 Telegdi Bora levele ugyan az napról Rákóczy Lászlóhoz. U. o.

György felmenetelének czélja az volt, hogy megismerkedjék azokkal a főméltóságokkal, kikkel családja révén eddig is összeköttetésben állott: bemutatni magát az udvarnál, a nádornál, az érseknél. Különben is válságos idők voltak: Báthory Gábor fejedelemmé tételében nagy szerepe volt a hajdúságnak s ez a zajongó, követelő népség nem volt könnyen kielégíthető. A Rákóczyaknak egyik birtoka, Ónod, épen a hajdúk és a hódoltság szomszéd-

II. AZ ÓNODI VÁR ROMJAI.

ságában feküdt. Ezeket a kisebb dolgokat már maga intézte György, Zsigmonddal egyetértve:* mint az ónodi őrség parancsnokának szüksége volt ezekkel jó lábon állani. Ezek voltak az ő tanulási évei.

De a mint nőtt, a viszonyokban észrevétlenül változás állott be. Kendy István korlátnok, a kivégzett Kendy Sándor fia, az 1609—10-iki telet Felső-Magyarországon töltötte: nászát tartotta Csapy Zsuzsánnával, a Rákóczy-fiúk

* Ápril 18-ától kezdve hosszú sorozata van az Orsz. ltárban az ez ügyre vonatkozó leveleknek.

mostoha nővérével[1] Parnón, «holott Báthory Gábor ellen végezének, hogy reámenvén, kiűzzék országából vagy degredálják, vagy elüssék rajta,»[2] de a ki alig néhány hóval a lakodalom után (1610 szept. 10.) mint a Báthory fejedelem ellen forralt összeesküvés főrészese, fő- és jószágvesztésre itéltetetett s csak gyors meneküléssel, és erdélyi jószágai elvesztésével tudta életét megmenteni.

A Kendy-féle mozgalom Magyarországból, a kormány intéző köreiből nyert támogatást, s összeköttetésben állt a hajduk rezgelődésével, kik az ifjú Rákóczy Györgynek annyi kellemetlenséget okoztak, s kik elfogadták ugyan a szabadság-levelet, de a «hittel való kötelességet» nem akarták felvállalni.[3] Ennek a Kendy-féle mozgalomnak volt a következménye Forgács Zsigmond 1611-iki támadása Erdély ellen. A két Rákóczy fiú már akkor tekintélyes állást foglalt el s az idősebb, György, ezenfelül ónodi kapitány is volt. De a család egy pár tagja — nem ez a két fiú — nemcsak be volt avatva a támadásba, melynek czélja volt megbuktatni Báthoryt, hanem tényleges részt is vett abban. Nagybátyjuk, tanácsadójuk Rákóczy Lajos Forgács táborával haladt, sógoruk Kendy, Radul vajdával sietett segélyükre.[4] Lajos úr most is úgy járt, mint régen Básta korában: a vállalat nagy kudarczczal végződött.

Hanem az igazi miseriák csak a szégyenteljes retiráda után kezdődtek. A mint hírt vittek Nagy Andrásnak és hajdúinak átpártolásáról Báthoryhoz, Thurzó György utasította a testvéreket, hogy Ónodot erősítsék meg,[5] s néhány nappal utóbb felszólította őket, hogy személyesen vagy követeik által aug. 29-én Kassán jelenjenek meg s

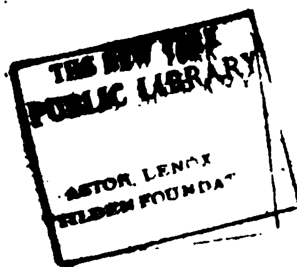
1 Erdélyi Országgyűlési Eml. VI. 31. l.

2 SEPSEY LACZKÓ MÁTÉ Krónikája (MIKÓ Tört. Adatok. III. k. 152. l.)

3 Rákóczy György és Zsigmond levele R. Lajoshoz, Makovicza, 1609 jun. 2. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

4 Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. k. 49. és 50. ll. a bécsi állami ltárban levő adatok alapján.

5 Thurzó levele a Rákóczy testvérekhez, Kassa, 1611 aug. 12. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár

Az Mindenhatto vristennek a...

...n Rakoczy Sigmond, Adom emlekezettre az kiknek ...

valo Tiztarto Porkolab vraimnak, ...

...godalomnak helyere az eoroc boldogsa...

...enkenis Attyam Uram Telegdy Bor...

...holott minekunk emlekem vezeteo Jo...

...en giermekimnek tartia allapati, ...

...es Vgian Lelkeknek kezeyunk az ...

...giunk Mintt tulaidon az giermekinke...

...varamban Nemzetes Vitezlo Mato...

...hazaimbal Czaky Azzonial vadna...

...lessunk Minden Jogiattokozas tarott...

...magunk be [illegible] adni [illegible]...

...allapatiu talalltattnak lelket ...

...az eo irasunnall, Nagi hiuny Nagi ...

Tartatnay, az eo Attiamfiai kik ...

Nagiob bizonsagara es megis erossi...

Rakoczy Lazius vram vlottes ...

Onod 30 July. Anno. Millesimo ...

Sigismundus

Rakoczij

mpria

RÁKÓCZY

Rákóczy-hat ... Rákóczy-hat

...mlony Lelkemtek

...lik kivalkeppen az en Attiam Fiainak, es varaim, hazaimbay
...ltlind ezanol Lakembey, az orszagy az en folkemett az Nr=
...ga el hinay, az Armis vilagbull az en Attiam Fiaj az en
...a Aszonnek meges haborijtthatnak semminemü szagombay,
...om, auagi bajos, az egy Attiam Fiajnak, Migh az orszagy az
...aradatta tans. Tisztartoinnak Porkolabinnak hadginak
...Attiam Fiakos Telegdy Borbala aszonhoz kinek igazakar=
...alakol seness elm Sakny, elmeny Sakhassoy, akarmellik
...zabay az egy szerelmes Attiam Fianak Sulaidog Morhaj
...volnanak ezusts, irami, veleozarbit akarminemel marhas=
...t senki ellene Mem aluay, meges Tartozzonak tartany olbal =
...Attiam Fiay fozzul Ra, es Ilthesseltelenseghul vagi Leltthernel
...aghe alas ugifiers az Tisztartok, Alu megjenent Szalitadig
... az egy szerelmes Attiam Fiaiz minden igasvagban meg
...ohol akol kiantatnik meges otalmazzni Tartozonak. Kinek
...seze, es mi akarattunk ertelmesek az mi Attiank Fia
...k kezunk irasaval meghis erossitettunk. Datum in arce
...gentesimo Quinto. /.

Georgius Rakocy

...onius Rakoczi Sigismundus Rakoczy

Paulus Rakoczy

...OND VÉGRENDELETE.

úgy készüljenek el, hogy szükség szerint hadaikkal is táborba szállhassanak.[1] A fölkelés nem vált szükségessé, de azért folytonosan hadi lábon kellett állani,[2] s a rakonczátlan hadak, melyek egy esetleges erdélyi támadás visszanyomására rendeltettek ki, a Rákóczy-javakban sok kárt tettek, daczára hogy Thurzó Szerencsre, Zomborra, Ónodra és Tarczalra patens-leveleket küldött, hogy senki oda zsákmányra ne járjon.[3] Sőt szept. utolsó napjaiban Szerencs alá szállította a hadakat,[4] honnan azonban néhány nap múlva átküldte azokat a Tiszán.[5] Egy hónapnál tovább még benn maradt a tábor: a kapitány időközben ágyúkat is kért Szerencsből, de nem kapta meg, «mert a vár ágyú nélkül nem lehet», s mert nem hitték, hogy «azok visszatérjenek».[6]

S épen ezekben a mozgalmas napokban indította meg Mágocsy Ferencz követelését a Rákóczy-fiúk ellen a hátralékos 40,000 frt kifizetése ügyében. A Rákóczy-ház egy megbízható barátja vallotta, «hogy mondta volna Mágocsy Ferencz uram: olyak veszik el zsírját hasznát a Rákóczyak jószágának, kiknek semmi közük nem volna hozzá, én nekem, úgy mond, nagyobb közöm lévén ahhoz, minthogy az én jószágomból szereztetett, én is a mit elvehetek, elveszek».[7]

Hogy nagyobb köze lett volna, s hogy az ő jószágaiból

1 Thurzó aug. 19-iki levele. Ugyan o.

2 Thurzó, Kassa, szept. 2. a Rákóczy testvéreknek. Kéri, hogy a szerencsi és a többi Tiszán innen levő hajdúvitézek azokkal a hajdúkkal, kik a Tiszán túl laknak, jó correspondentiát tartsanak. «Most jelentsék meg hazánkhoz, nemzetünkhöz s ő felsége király urunkhoz való jó hűségeket.» U. o.

3 U. a. szept. 24-iki levele.

4 U. annak szept. 28-iki levele. «Bizonyos és kiváltképpen való okokból az hadakat a Klmetek városában, Szerencsben kell szállítanunk ... azért Klmetek megbocsásson, mert az közönséges hazánk javának inkább kell előmenetelekre vigyáznunk, hogy sem mint ebből Klmeteket megkíméljük, mert örömest vagy az Tiszán szállítanánk által őket, vagy más falukra és Klmeteket megkímélnők, de az különben nem lehet, hanem ha mind keze lába leszen az dolognak, úgy szállíthatjuk az Tiszán által őket.»

5 Thurzó okt 1-sei levele. U. o.

6 Szuhay Mátyás, Kassa, 1611 nov. 8-iki levele R. Zsigmondhoz. U. o.

7 Szuhay vallomása, Győri Füzetek, III. k. 3. l.

szereztetett volna, azt ő jóhiszemüleg mondhatta ugyan, de ahhoz szó fér. Követelte, hogy a fiúk az atyjokkal kötött szerződés teljesítetlen részét is hajtsák végre s a még kifizetetlenül maradt 40 ezer forintot tegyék le. De a fiúk erre nem voltak hajlandók. Véletlen támadás elfordítására Tarczalra hadakat gyüjtöttek, de egyszersmind megkérték Rákóczy Lajost és Rákóczy Jánost, hogy próbáljanak Mágocsyval kiegyezni. Hozzá magához mentek el (1611 márcz. derekán), de ő «keményen tartotta magát». Kijelenté, hogy ha a contractust nem hajtják végre, ő «az egész tútorságot fogja perelni». Előttük is ismételte, mit másoknak is mondott: «a Rákóczyak javaival idegenek is töltöznek, a maga igazságát tovább immár ő sem hallgatja el».[1]

Kénytelen-kelletlen nem utasították vissza a Rákóczy-fiúk az egyezkedési ajánlatot, de a mennyire lehetett, húzták halasztották. Thurzó vette kezébe az ügyet s miután Mágocsy kijelenté készségét, meghívta a Rákóczyakat Kassára.[3]

Már nem volt idő a kiegyezésre: 16 nappal e levél kelte után, 1611 nov. 21-én, meghalt Mágocsy.[3] Ez azonban nem vonta maga után a per beszüntetését. Még a ravatalon feküdt a dúsgazdag Mágocsy, midőn özvegye, Dersffy Orsolya, 1612 január elsején Munkácson, a Mágocsyak hatalmas büszke várában, eljegyezte magának férje egyik «inasát», a középnemességhez tartozó Esterházy

1 Rákóczy Lajos levele, Rákócz, 1611 márcz. 19-ről a Rákóczy-fiúkhoz. Orsz. ltár, Rákóczy-oszt.

2 Thurzó György 1611 nov. 5. a tokaji táborból a két Rákóczy-fiúhoz. Felhívja őket, hogy ha még kedvek van a concordiára s megalkuvásra, «bizonyos főbb atyjokfiait s barátait mellé vévén Klmetek keressen meg minket és szintén úgy végezzük el az dolgot, a mint legjobb leszen». De elébb értesítsék őket, hogy Mágocsy is küldhesse el a maga embereit. Ha nem akarnak egyezni, kénytelen lesz azt cselekedni «a mit a törvény és igazság mutat». U. o.

3 Rákóczy Gy., Szerencs, 1611 nov. 25-ről írja Zsigmondnak: «Bizonynyal írhatom Kegyelmednek édes öcsém uram azt, Mágocsy Ferencz az elmúlt hetfün múlt ki az árnyékvilágbúl. De magánál senki ne tudja». Orsz. ltár. U. o.

12. RÁKÓCZY GYÖRGY LEVELE TESTVÉRÉHEZ ZSIGMONDHOZ.

Miklóst,[1] ki utóbb föleleveníttette a pert. Ez a per volt kezdete az ellenségeskedésnek a két ember, Rákóczy és Esterházy közt, mely aztán halálok órájáig mind élesűlt.

III.

Ez a pár év Zsigmond halála óta sokat változtatott a család viszonyán. A mit Mágocsy mondott, hogy idegenek töltöznek az ő javaikkal, mélyen sértette Györgyöt. Szívósabbá, daczosabbá tette s edzette elhatározását, hogy csak azért is megvédi jogait. Pedig már nem volt messze, hogy a viszály magában a családban is kitörjön.

Pál, a legifjabb testvér, hamar elvált a családtól. Ő az érsek udvarába vitetett fel anyja akaratából, s úgy látszik, Makoviczán kezdett tanulását Nagy-Szombatban folytatta. Onnan Gráczba ment (1610—11-ben) a jezsuita collegiumban folytatni tanulmányait, hol «a tudománynak hasznáért» sokszor megszakasztá álmait, hogy «annak hasznával» mind testvéreinek, «mind pedig országunknak» szolgálhatna.[2] Még csak egy lépés volt hátra — ha ugyan már meg nem történt — hogy áttérjen a katholikus vallásra.

De a tulajdonképeni viszályt Kendy hozta be a családba. A nemrég vagyonos, hatalmas ember szökve, birtokait elvesztve futott ki Erdélyből. A kegydíj, mit a szepesi kamarától húzott, csekély kárpótlás volt veszteségeiért[3] s a nyugtalan ember leste az alkalmat, hogy újra politikai szerepléshez juthasson. De ez sokba kerülő mu-

1 SZALAY: Gróf Esterházy Miklós nádor, I. k. 9. l. «Ez dolog, szegény Mágocsy uram gyalázatja — írja Illésházyné az új férjnek — nehezebbnek tetszett minekünk, mintsem az magunk becsületi.» U. o. II. l.

2 Történelmi Tár 1887. évf. 250. l. Rákóczy Pál 1611 jul. 1-sei levele.

3 Erd. Orsz. Emlékek, VI. k. 318. l. a jegyzetben.

latság volt, s bizonynyal nagy része volt ennek abban, hogy az özvegy mostoha fiaival szemben követelésekkel állott elő. Elköltözött Makoviczáról s a kis-parnói curián, leánya birtokán, vonta meg magát.[1] Innen sürgette fiait, hogy jőjjenek össze Sároson «bizonyos rendet szabni dolgaikban».[2] «Bizony gyalázatnak tartom — írá nehány nappal később, midőn a találkozás húzódott — hogyha csak Parnón zsugorgok, holott immár az úristen Parnónak asszonyát felnevelte, és ő nekik is kellene szegényeknek. Tudjátok azt édes fiaim, hogy azt az nevet meg is változtattam volt én, ki után Parnót birtam, hanem lássátok, gondolkodjatok, hogy csendesedjék meg immár az én szívem is».[3]

Ez év végén megtörtént a köteles résznek kiadása: okt. 15-én Ónodban, nov. 7-én Felső-Vadászon, nov. 30-án Sároson s decz. 4-én Makoviczán az összes instructiókból s gabonaneműekből.[4] De Sároson volt az özvegynek még olyan követelése, melyet nem kapott kézhez, s melynek kiadását sürgette: de voltak ott biztosság okáért elhelyezett ékszerei is. Amazok kiadását György megtagadta: s a bosszus özvegy perrel fenyegette mostoha fiait. «Istennek légyen hála, még oly országban lakunk, melyben nem nyomatik el senki igazsága.»[5]

1 Onnan keltezi 1611-dik évi levelét. Orsz. ltár.

2 Parnón «ma pénteken» (máj. végén) költ levele. «Azt édes fiaim meg se gondoljátok, ne adja Isten nekem is penig csak meg is gondolnom, hogy én ezt (t. i. a találkozást) az végre kívánom és cselekenném és hogy én ennek utána is szinte azon anyai szeretettel és hálaadással nem lennék hozzátok, hanem édes fiaim meglátjátok, hogy ugyan azon anyai tökéletes szeretetemet látjátok magatokhoz mindenkor és se költségemet, se fáradságomat édes fiaim, én tőletek nem szánom, sőt valamit isten édes fiaim én nekem adott, szinte úgy tietek leszen, mint magam gyermekimé. Orsz. ltár N. R. A. fasc. 784. nro 4.

3 Parnó, 1612 jun. 6-án és 23-án írt levelei. U. o. N. R. A. fasc. 784. nro 4.

4 A leltár ugyanott fasc. 740. nro 10.

5 Telegdi Borbála, Sáros, 1613 febr. 7-iki levele György és Zsigmondhoz. «Hogyha az czégéremnek levetésivel országunknak is gyűlése alatt ez veletek való végezetünknek napja előtt ilyen gyalázattal és boszúval illettek, nekem Szerencsre menni egyességre nem is szükség, és nem is megyek». N. R. A. nro 784. nro 5. Orsz. ltár.

Bizony sajnos dolog, hogy a ki addig nagy és hatalmas várak közt tetszése szerint válogathatott, most egy nyomorúlt udvarházban kelle meghúznia magát, leányánál és vejénél. Szeretet és ragaszkodás kötötte ezekhez, mely hatalmasabb volt a mostoha fiai iránt érzett vonzalmánál, s ez érzés még fokozódott, midőn unokája született, kit nagy nevű és tisztelt emlékű nagyatyja nevéről Sándornak kereszteltek. De szemben Kendyvel, mostoha fiai helyzete kényes volt. Egy maga Bora asszony akármelyik várban lakhatott volna: de ő unokájával akart lakni, s a Rákóczyak hogyan bízhatták volna akármelyik várokat ennek a megbízhatatlan embernek kezére, ki azon felül még más politikai párthoz is tartozott, mint ők.

Kendy harmadévi kudarcza óta is folyton izgatott Báthory és Erdély ellen. Thurzó, a nádor, a két Forgács támogatták; de a Rákóczyaknak nem állott érdekében megengedni, hogy a conspiratio szálai az ő váraikban folyjanak össze. Az ő óvatosságuk erre a körülményre vezethető vissza, s az épen nem volt alaptalan.

Az 1613-iki pozsonyi országgyűlésre Rákóczy György is felment. Ezt az alkalmat felhasználták Bora asszony és veje, hogy a nádorhoz folyamodjanak, hogy a mostoha fiaival való megosztozásában mutassa hozzá jó akaratát, mert »mindenütt való javakból úgy kirekesztettek az jó fiaim, hogy sehun egy jobbágygyal is nem birok és teljességgel mindentől megfosztatván vagyok, mintha soha szemekkel sem láttak volna».* A nádor a panasz-levelet azonnal a márcz. 31-iki tanácsülésből közölte válaszolás

* Hasonló hangon ír Kendy István is. »Rákóczy Zsigmond halála utánra — írja — az testamentumosoknak plenariam disponendi facultatem dedit asszonyom között és fiai közt; valamely órában akarják ezek az plenipotentiarius testamentumosok, ő felségével együtt disponáljanak az két pár között, mert az sem törvénynyel, sem evocatiókkal nem jár, holott executores tantum sunt, non judices testamenti». N. R. A. Fasc. 784. nro 9.

Ragotski Sigismond
Prince de Transilvanie

végett Rákóczy Györgygyel:[1] de a végzés nem egészen volt kedvező. Mátyás király 1613 ápr. 23-án kelt patenslevelével elrendelte, hogy özvegy Rákóczy Zsigmondnét jószágaiban, különösen a sárosi jószágban ne engedjék megháboríttatni.[2] A mint Forgács bíbornok a patenst megkapta, rögtön intézkedett, hogy a testamentomos urak azonnal «limitáljanak el mindeneket asszonyom és az úrfiak között».[3] A Rákóczy testvéreket pedig felhívta, hogy jun. 20-án Kassán jelenjenek meg.[4]

A Rákóczy-fiúk, úgy látszik, meg se jelentek: tény az, hogy alku ekkor nem jött létre. Hanem e helyett többször megintették a fiúk mostoha anyjukat, ki Sáros várában és a városban levő kőudvarházban és a tized felében bírt részét követelte, hogy a Sároson levő ékszereket s más ingóságokat, minthogy azok a tűzveszélynek ki vannak téve, vitesse el s midőn ez intéseket «mind az özvegy, mind veje, Kendy, hallgatással mellőzték», szept. 24-én Zemplén vármegye gyűlésén ünnepélyesen kijelentették, hogy mindazokat kocsikra rakatva, Parnóra küldik.[5] Voltak ebben ékszerek, ruhák, szőnyegek, tükrök, egy hordó könyv, olvasók, övek, ládák, étel- és italnemüek, összesen hét terhes szekér, mindennel tele rakva, melyeket Sáros vármegye hivatalos kiküldöttei előtt útnak indították szept. 24-én.[6]

1 Magnificus dnus comes Georgius Rakocy respondeat et infor met illmum d. com. palatinum præsenti etiam supplicatione remissa sine mora. Ex commissaria ejusdem dni comitis palatini die 21 Martii Ao. 1613 hangzott a válasz. U. o.

2 Eredetije Orsz. ltár N. R. A. Fasc. 784. nro 13.

3 A prímás, Nagy-Szombat, május 14-én kelt levele a testamontomos urakhoz: Daróczy Ferencz, Rákóczy János, Szuhay Gáspár, Monaki Miklós, Szentiványi Zsigmond, Bornemisza Zsigmond urakhoz; simul et divisiom Daróczy jun. 11-én bontotta fel. U. o. N. R. A. Fasc. 784. nro 6.

4 A prímás jun. 13-iki levele a testvérekhez: «Ez okon Klmeteket azon kérjük, hogy ezten csütörtökön, mely leszen 20. Junii jöjjön be ide Kassára». U. o. N. R. A. Fasc. 784. nro 7.

5 A vármegye kiadványa 1613 szept. 24. N. R. A. Fasc. 789. nro 8.

6 Az ingóságok jegyzéke két példányban Orsz. ltár. N. R. A. Fasc. 784. nro 8.

Épen ezekben a napokban Erdély nagy változások elé nézett: Báthory Gábor fejedelem megbukott s helyét Bethlen Gábor foglalta el.

Volt nagy riadalom Magyarországon.[1] Itt a zsitvatoroki s bécsi béke által teremtett állapotokat nem egészen fogadták el. Jó volt Rudolf uralmát megbuktatni, de Erdély függetlensége nem illett be terveikbe. A jogfentartás expediense volt, a fejedelemmel kötött frigyet titkos pontokkal toldani meg, mi a viszonyok által teremtett helyzetnek negatiója volt. A párt, mely eddig is intézte az actiót Erdély ellen: Forgács, Dóczy, Balassa, Homonnay, örömmel látta Báthory bukását, mert benne csalatkozott, de nem örült Bethlen felemelkedésének, mert nem hitte, hogy ezt czéljaira felhasználhassa. Az első, a mit tett, az volt, hogy fegyverkezett.

Rákóczy szemben ezzel a mozgalommal semleges akart maradni. Panaszolkodott az ellen, hogy a tábor Szerencs alá szállott. De Forgács nem engedett: «ez az nem jó dolog, hogy a privatumot inkább sajnáljuk, mint a publicumot: ha Tarczalhoz szállunk, ott is káros Kegyelmednek, ha Zomborhoz, ott is».[2] S tíz nap múlva már az ő táborba szállását sürgette, mert úgy hallotta, «hogy valami töröktatár készül rablani». Hallgasson — rendelé — a szendrői kapitányra s a polgári hajdúkat is tartsa készen.[3] Még akkor nem akartak többet, mint hogy Erdélytől a Részeket visszafoglalják s csatolják Magyarországhoz.

De a török-tatár hadak pusztítása ezúttal nem következett be, s Bethlen Gábor nagy óvatossággal és mér-

1 L. Thurzó nádornak 1613 szept. 18-án írt levelét Rákóczyhoz. Orsz. ltár. Rákóczy-ltár.

2 Forgács, Kassa, 1613 okt. 8-iki levele Rákóczy Györgyhöz. Érti panaszolkodását, hogy a tábor Szerencshez szállott: ne tulajdonítsa vétkűl neki, «mert az olyan hely, a hová minden időben az ország oltalmára való tábor szállott és onnan vigyázott». Az utóíratban kéri, hogy az erdélyi állapotokról tudósítsa. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

3 Forgács, okt. 18-iki levele u. annak, u. onnan. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

séklettel, de erős kézzel fogott a felkavart viszonyok lecsendesítéséhez. Egyfelől minden kísérletet meghiusított, mely a Részek visszacsatolására czélzott, másfelől az országban helyreállította a nyugalmat. Az első országgyűlésen, melyet beiktatása után Medgyesen (1614 febr. 25.) tartott, eltöröltette az «illegitime proscriptusok» ellen hozott ítéleteket s «megtekintvén Kendy István régi böcsületes nemzetének s magának és ez országnak való szolgálatját» visszafogadását s minden lefoglalt jószágainak visszaadását törvénybe igtatták.[1]

Kendy meg is ragadta az alkalmat s visszament Erdélybe. De nem azért, hogy őszintén csatlakozzék Beth-

13. DÓCZY ANDRÁS ALÁIRÁSA.

lenhez, ki azonnal visszahelyheztette tanácsosi méltóságába, hanem hogy ott is magyarországi barátainak szolgálatokat tehessen. A medgyesi országgyűlésen Bethlen a török követség tiszteletére nagy ebédet adott s a kapucsi basa társalgás közben szemrehányást tett Kendynek, hogy miért nem fordultak inkább a portához, mint a német császárhoz, kinek ugyancsak meg fog gyűlni a baja, ha a várakat nem adja vissza.[2] Bethlen jó lábon akart állani Dóczyval s e czélra épen Kendyt szemelte ki, kit a gyűlés után hozzá küldött bizalmas megbízással.[3] S a mint kiért Kendy és beszélt Dóczyval, azonnal elpártolt Bethlentől s ezzel, valamint Homonnayval és Radul-

1 Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. k. 422. s köv. ll.
2 Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. k. 436., egy névtelennek jelentése Melithhez.
3 Megbízó-levelét l. u. o. 427. l.

lal együtt kezdte a követ fúni Bethlen megbuktatására. Ez év végén már Bécsben volt, mint ennek a pártnak ügynöke:[1] tényleg pedig ott volt, hol az év elején — napára és nyugdíjára szorúlva.[2] Az 1615 májusi nagyszombati béke megszerezte ugyan Kendynek az amnestiát,[3] de annak ő nem vette hasznát.

Ez az egész mozgalom, melyet Kendy és Dóczy táplálták, nem volt népszerű Felső-Magyarországon s a híren, hogy «Kendy Homonnay uramat akarná bevinni, a vármegyék — mint maga Forgács írta, ki okulva csalódásain, már ezzel a mozgalommal szemben ellenséges állást foglalt el — igen megháborodtak vót:»[4] s a két Rákóczy-testvér is azok közé tartozott, kik azt nem jó szemmel nézték. Bizonynyal ez a körűlmény is nevelte az idegenséget köztük, sógoruk és mostoha anyjuk közt, mely napról-napra élesebbé vált.[5] A sárosi erőszakos tény olajat öntött a tűzre s az özvegy törvény elé idéztette mostoha fiait, hogy ezzel mintegy hatezer forint árú kárt okoztak neki.[6] Ebből megint hosszú perre volt kilátás. Az özvegy, mint mindig, hangoztatta, hogy ő nem idegen a «jó módjával való kiegyezéstől»;[7] tényleg azonban folytatta a pert s egy fo-

1 Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. k. 196. lap. Kendy decz. 10-iki levele. SEPSEY LACZKÓ (144) 1615 febr. 8 tájára teszi kiszökését Erdélyből. Akkor Bécsből jöhetett le.

2 U. o. VI. k. 337. l.

3 A szerződés XXI-ik pontja. KATONA, XXIX. 590. l.

4 Pál testvérük még mindig Gráczban élt s az ottani collegiumban folytatta tanulmányait. Zsigmond 1614 elején ki akart menni látogatására, hogy együtt tegyenek útat Velenczébe. (Pál levele Zsigmondhoz, Tört. Tár, 1887. 262. l.) s már Forgács bíbornok (1614 márcz. 14.) az útlevelet is kiállította (Orsz. ltár, N. R. A. Fasc. 769. nro 32.), de az utazás elmaradt. (Tört. Tár, u. o. 265. l.)

5 Forgács febr. 23-iki levele. Orsz. ltár, Acta Thurzóiana fasc. 50. nro 39.

6 Sáros vármegye kiadványa s 1614 febr. 14-iki értesítés a fiúknak, hogy 1614 ápr. 7—9. törvényre jelenjenek meg. N. R. A. fasc. 784. nro 10.

7 Telegdy Bora, Parnó, 1615 febr. 9. felszólítja fiait, hogy miután mind a ketten együtt vannak, ne halogassák a jó békességet, hanem egyezzenek ki. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár. Febr. 22-éről levelökre válaszolva írja: «én jó fiaim azon anyai szeretettel inkább készebb leszek az jó csendes igazság szerént való alkuváshoz, hogy sem valamely gyűlölséges törvényhez». U. o.

rumon meg is nyerte.[1] Ennek hatása alatt Kassán jul. 13-án kiegyeztek oly módon, hogy a két testvér neki vagy unokájának, Kendy Sándornak, ötezer forintot fizetnek,[2] s az első 2500 frtnyi részletet Szerencsen, Márton napján ki is fizették.[3]

Hát ennek a sok aggódásnak, sok küzdelemnek, sok pernek, mely Györgynek bizonynyal sok keserű órát, de sok tapasztalatot is szerzett, egy volt a czélja: hogy Bora asszony unokájának, Kendy Sándornak, jövőjét biztosítsa. Családjánál fogva is tekintélyes vagyonnal rendelkezett: s azt ő még szaporította is. Végóráját érezvén közeledni, megkészítette végrendeletét (1616 febr. 2.) s azt az országbíró által meg is erősíttette. Leánya, Kendyné, már előbb meghalván, az árvát ő magáénak fogadta s átalános örökösévé nevezte ki. Az ő «szerelmes kis fiát» Isten után a római császár kegyelmébe ajánlotta: minden árvák tutorának, hogy ő legyen minden ellenkezők között való ótalma, igazságában megtartója. S Forgácson kezdve egy egész sereg főurat kért fel gyámokúl: köztük a Rákóczy-fiúkat.[4]

Nem sokkal utóbb: márcz. 21. előtt meghalt — mert

1 Náprági Demeter, Győr, máj. 22-én kelt levele a Rákóczy-fiúkhoz. U. o.

2 A kiegyezési okmány 1615 jul. 14. Orsz. ltár, neo regestrata. Fasc. 825. nro 6. R. Gy. sajátkezűleg jegyezte rá: «az mostoha anyánkkal Forgács Sigmond uram előtt tett fassiónk».

3 Orsz. ltár, N. R. A. Fasc. 784. nro. 12. A második részletből Kendy Bora asszony halála után felvett 1800 frtot, de az ügynek lebonyolítását minden módon hátráltatta. Orsz ltár. N. R. A. 1617 úrnapja utáni 8-adon Forgács Zs. tiltakozó levele.

4 A végrendelet Orsz. ltár, N. R. A Fasc. 769. nro 40. «Mivelhogy nilván vagyon, hogy az én szerelmes leányomnak az ngs Kendy Istvánnénak, Csapi Zsuzsánnának az egyetlen fia maradt, kinél énnekem több nincsen, kinek noha az édes anyja ott benn született a jószágban, mint ő maga, és így őstől maradott jószágok volt, mikor az én első szerelmes uramat, az nemzetes Csapi Kristóf uramat az úristen ez világból kivötte volna és én özvegységre maradtam volna és így kezdtem volna háborgattatni az Bocskay, Polyánkay, Csapy, Szűrtey és Soos nemzettségektől, de én rajtam törvénynyel semmit sem vettek volna, mikor az úristennek gondviseléséből a másik uramnak az tekintetes és ngos Rákóczy Zsigmondot birtam volna, mikoron haza állt volna és immáron Szerencsen laktam volna, vötte eszében az ő fige kamarája, hogy ez jószágon kapdosnak».

a végrendeletet e napon bontotta fel Homonnay. E végrendelet értelmében a mostoha fiúknak első törekvése volt Kendy Istvánnal tisztázni a birtokjogi viszonyokat. Szerencsen, aug. 26-án, megkötötték vele, mint a kiskorú Kendy Sándor természetes gyámjával, a kiegyezést: Zemplén megyében Zomboron Nagy-Királyszőllő a Rákóczyaké maradt, de a Mandolás-szőllő, Rákos-szőllő, Köves-szőllő,

14. KENDY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

Bajusz-szőllő ezerhatszáz forintban, az ónodi hegyen Tót-Boldizsár-szőllő, Zomboron Kulcsár-szőllő, Mádon Kecseg-szőllő a Kendy-fiúé lett.[1]

IV.

A PEREK hosszú sora mellett, melyet Mágocsy, Homonnay s a mostoha anya folytattak a Rákóczy-fiúk ellen, volt még egy egész sereg kisebb ügy, mely lekötötte figyelmöket. Nemcsak egyes részjószágokat támadtak meg, egyes szökött jobbágyokat követeltek vissza,[2] hanem az atyjok után maradt készpénz-adósság lefizetését is sürgették.[3] A fiúk e követelésekkel szemben a védelem útjára

1 Kendy nyilatkozata Orsz. ltár, Fasc. 794. nro 37. 1617 május 13-án az országbíró megerősítette. U. o. Ezeket a szőllőket 1609 aug. 10-én engedték át Zbórón mostoha anyjoknak. N. R, A. Fasc. 796. nro 30.

2 Így Bessenyey Mihály, kinek a tőrök elől elszökött jobbágyát felfogadta: Forgács Zs., Kassa, 1613 jun. 16. inti, hogy adja vissza. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár. Monaki Miklós a Trombitás János gyermekét követeli vissza. U. o. Forgács jul. 9-iki levele.

3 Melith Pálné, Csapó Krisztina s

voltak utasítva. Igaz, sokba kerülő, de jó iskola volt ez, mert a per még akkor is, ha az alperes birtokon belül védelmezte. magát, s így a jószág jövedelmét továbbra is élvezte, tetemes fizetésekkel járt — de azok mellett a fogas ügyvédek mellett, kik a család szolgálatában állottak s kik közt a leghíresebb Balogh Gáspár volt,[1] a család képviselője, György, gyakorlatilag beleélte magát a perfolytatás s az akkori törvénykezés szövevényeibe. Most csak a védelemre volt szorítva, de ezekből tanúlta meg, hogyan kell támadni.

Nagybátyjának, Rákóczy Lajosnak, 1612 jan. 5-én bekövetkezett halála óta[2] ő, a legidősebb, volt a család feje; s mert Jánossal, a másik ág fejével, keveset érintkezett, s miután azt, ki tanácsaival, tekintélyével eddig vezette ügyeiket, elvesztették, még mindig megosztatlan[3] uradalmaik kormányzásáról magának kellett gondoskodnia, Zsigmonddal, testvérével egyetértve. Ezekhez járult Lajos báró hagyatéka, melynek nagy része fiú-ágot illető vagyon volt: ezen Rákóczy János unokái (Zsigmond három s Ferencz egy fia) megosztoztak.[4]

Ily nagy vagyon kezelése s egy sereg per vezetése egy

fiai Péter és György »in castello nostro Eszény« 1613 máj. 3-án a Makovicza megvétele alkalmával adott nehány ezer forint visszafizetését sürgették »nehogy az adóslevelet másoknak is kényszeríttessem mutatni«.

1 Forgács Zsigmond 1615 decz. 21. írja R. Györgynek: »ha Balogh Gáspár uram jelen nem leszen, nagy kárt kezdek vallani, minthogy az minémű dolgom Homonnay Györgygyel vagyon, más procurator nem tudja állapotját«.

2 Nagy Iván Családai, IX. k. 599. l. közli síriratát is.

3 1615 ápr. 2. írja R. Pál Gráczból: »az mi az jószág dolgát illeti, azt nem bánom, hogy Klmetek szaporítja és többíti, sőt inkább annak örülök, hogy értem a Klmetek jó gondviselését stb.« (Tört. Tár, 1887. 265. l.)

4 Orsz. ltár, megvan a Contract. et Transact. T. XII. barátságos osztozás Rákóczy Lajos javai felett: egyfelől R. Zsigmond fiai (György, Zsigmond és Pál) közt, más felől R. Ferencz fiai (János, Ferencz, András, László) közt, kik mind ketten (t. i. Zsigmond és Ferencz) a Rákóczy János fiai voltak. R. Lnjosnak őstül maradt, zálogos és magátúl tanált jószágai felett minden ingó-bingó marháját meg osztannak, hogy az őstűl maradt jószágok kétfelé osztatannak. A zálogos keresmények és ingó-bingó marhák fejében Ferencz fiai Várkonyt és Uppont kapták Borsod vármegyében.

oly ifjú erőt nagy megpróbáltatásoknak tett ki. De ő gondos, takarékos, számítni tudó ember volt, s bár jól fegyelmezett és hűséges tisztekkel rendelkezett, a felügyeletet magának tartotta fenn, mert ezeknek kötelessége volt mindenről jelentést tenni. Igyekezett felhasználni az uradalmak jövedelmezőségét. Pénzt nagyobb összegben kettőből vehetett be: a marhatenyésztésből s a borokból. Sok szép és jól termő szőllőbirtokokkal rendelkezett, s borainak rendes piacza Lengyelország volt, hová Makoviczán át szállította. A baromtenyésztés is elég hasznot hajtott, mert a mészárszékeket kezei közt tartotta.[1]

Vagyonban és tekintélyben évről-évre gyarapodott. Bizonynyal növelte népszerűségét, hogy a Kendy- és Ba-

Paulus Rakoczy

15. RÁKÓCZY PÁL ALÁIRÁSA.

lassa-féle fondorlatoktól távol tartotta magát, de azért fentartotta összeköttetéseit az udvarral, a nádorral, a prímással s az országbíróval. Testvére, Pál, ki még mint protestáns ember ment ki Gráczba, több mint négy évig tanult ottan a jezsuita-collegiumban s a tanárokkal benső összeköttetést tartott. Ezek befolyása bírhatta őt az áttérésre. 1615 végén testvére, Zsigmond, is meglátogatta őt ottan[2] s midőn visszatért hazájába, egy jezsuitát hozott magával.[3] Mind ez jó hatással volt a felső-magyarországi katholikus körökre, magára az udvarra is, s befolyt György gyors emelkedésére.

Még nem volt húsz éves, midőn megnyerte a királyi

1 Az erre vonatkozó jelentések, levelek az Orsz. ltárban.

2 «Mióta Kegyelmed innét elment» írja Pál 1616 jan. 13-án Zsigmondnak. Tört. Tár, 1887. évf. 267. l.

3 Ugyan ott s későbbi leveleiben is említi. Orsz. ltár. Rákóczy-ltár.

étekfogó czímét s az ónodi kapitányságot. 1615 márcz. 22-én Borsodmegye főispánjává neveztetett ki. A kinevezés Szendrőben jul. 1-én publicáltatott. Ünnepélyes beigtatása Aszalóban az 1616 jan. 13-án tartott gyűlésben hajtatott végre, mely alkalommal letette a szokott esküt, hogy «Borsod vármegyének főispánságának tisztiben minden ő előtte perlőknek, szegényeknek és gazdagoknak minden személyválogatás nélkül, adományt, kedvezést, gyűlölséget és atyafiságot hátra hagyván, az ország törvénye és tehetsége szerint igaz törvényt és executiót tesz».[1]

Nehány hét múlva egy másik, nem kevésbbé fontos esküt tett le.

1616 ápril 18-án tartá menyegzőjét, Serkei Lorántfy Zsuzsánnával,[2] Lorántfy Mihály és Zeleméri Kamarás Bora leányával.

A Lorántfyak magok is női ágon a Rákóczyaktól származtak.[3] Mihály úr a családnak utolsó férfi-sarja, a felvidék leggazdagabb dynastái közé tartozott. Saját birtokain kívül kezén volt a Dobó és Kamarás vagyon nagy része: mert a Kamarás-család a Dobóktól származott le, mert első nejének, Bora asszonynak, nagyanyja Dobó

1 A hivatalos iratokat Borsod vármegye jegyzőkönyvéből kiadta PODHRÁCZKY, Magyar Történelmi Tár, VI. k. 244. s köv. ll.

2 WAGNER, Coll. IV. k. 77. l. erre a napra teszi a menyegzőt. U. ő a 100. l. írja Györgyről: «uxores habuit duas, primam ex domo Bethleniana». Az iktári vagy a Bethleni Bethlen családból? De ha az elsőből, miért nem hivatkozott Bethlen Gábor a sógorságra? Én ugyan ennek a házasságnak nyomát sehol sem találtam, periratokban sem találtam arra hivatkozást, sőt maga Rákóczy sem tett arról említést akár leveleiben, akár más irataiban: de azért lehetetlennek sem tartom. BEDEUS: Historisch-Genealogisch-Geographischer Atlas. Tafel 3., tudni akarja, hogy Bethlen István leánya volt, de nem írja, honnan vette adatát. A Rákóczyak genealogiája még mindig nincs egészen tisztázva.

3 A leszármazás így áll: I. Zsigmondnak, Felső-Vadász megszerzőjének volt egy testvére Ferencz, ennek a nejétől, Tormay Katától, született Mihály fia s ettől a leszármazás következőleg történt (THALY, Századok, 1875. évf. KŐRÖSY följegyzése)

Mihály
|
leánya: Krisztina Bölcsey Lászlóné,
|
leánya: Dorka Huszthy Albertné,
|
leánya: Erzsébet Lorántffy Lászlóné,
|
fia: Mihály,
|
leányai: Zsuzsánna, Mária, Kata.

Anna volt.[1] Az ő főuradalma, a sárospataki,[2] még egy század elött a Perényiek fészke, vetekedett a munkácsival, s ezen kívűl bírta még Ledniczét, Borsit, Csetneket. Bora asszonytól két leánya volt: Zsuzsánna és Mária. Bora asszony halála után (1610) Mihály úr Andrássy Katát vette nőűl s ettől is született egy leánya, Kata. Mihály úr 1614 nov. 26-án halt meg, a gyermekek gyámjává Osgyáni Bakos Jánost nevezve ki.[3] A még fiatal mostoha anya másodszor is férjhez ment, Héderváry Istvánhoz, s így a gazdag és derék lányt, kivel György úr sorsát összekötötte, a név sem csatolta mostohájához. De jól választott — örömben, bánatban hű osztályosa volt mindaddig, míg fejét örök nyugalomra nem hajtá. Mint fiatal, alig felserdült lány, fogékony kedélylyel bírt s így jellemének fejlesztésére, megszilárdítására a férj befolyást gyakorolhatott.

Sem a vőlegénység boldog napjait, sem a mézesheteket Rákóczy nem élvezhette háborítatlan nyugalomban. Régi pereihez most újak járultak, melyeket a Zeleméri és Dobó atyafiság akasztott nyakába s ezen kívűl sógora, Kendy is gondoskodott arról, hogy legyen elég dolga. Épen ezekben a napokban (1616 jan. 3.) híre szárnyalt Felső-Magyarországon, «hogy Balassi Menyhártot király urunk a maga várából kifogatá».[4] A dolog igaz volt, s ezzel az egyik békeháborító ártalmatlanná volt téve. De ott volt a másik: Homonnay, ott Kendy, ennek főtanácsadója. S Balassa még jó formán el sem volt fogva, midőn Homonnay készülődni kezdett: tudták hogy Lippa átadása a töröknek csak idő kérdése s épen azt az időt akarták felhasználni Bethlen megbuktatására.

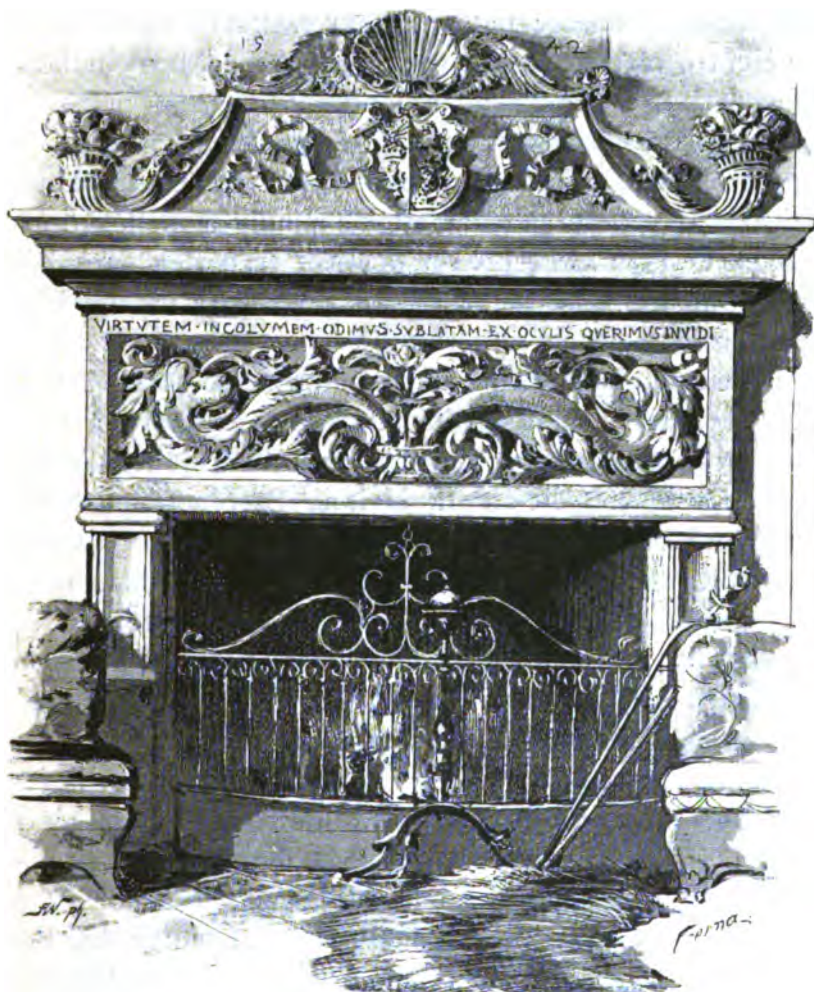
1 Ez uradalom mint a Dobók hagyománya a szepesi kamarával 1608 nov. 10-én kötött egyezség útján lett a Borbála asszony birtokává.

2 NAGY IVÁN, VII. k. 172. l.

3 SEPSI LACZKÓ MÁTÉ Krónikája, 143. l. (MIKÓ Tört. Adatok. II.)

4 Ugyanott 150. l

Forgács Zsigmond 1615 végén érkezett vissza Kassára, székhelyére, s azonnal értesíté, hogy «ha oly hírek folyná-

16. SÁROSPATAK: KANDALLÓ A PERÉNYI ÉPÜLETBEN.

nak, kik az ő felsége országát concernálnák», értesítse.* Voltak is: a mi az ily mozgalmaknak előre veti árnyékát, a

* Forgács, Kassa, decz. 31-iki levele Rákóczyhoz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

hajdúk[1] és törökök[2] mozogni kezdettek. A török követek a panaszok egész hosszú sorát adták be a királynak: «mivel hogy penig Ónodot kétszer is említik, kívánja az hadakozó tanács ő felsége nevével, hogy ezekbűl a vádlásakbúl megmentse magát Kegyelmetek», s írja meg, hogy miként szenvedtek az egriek miatt az ónodiak.[3]

A gyökeres orvoslás lehetősége az ilyen visszaélések ügyében tartott vallatások tömkelegében veszett el. Ezek az igazat rendszeresen takargatták s mindig a mellékkörűlményeket tolták előtérbe. Az ónodiak és egriek garázdálkodása most is csak mellékes dolog volt. Az erdélyi kérdés megoldása lépett előtérbe.

Bethlent minden áron megbuktatni: erre törekedett a bécsi kormány s minthogy belátta, hogy ez ügyben sem a nádorral, sem a kassai kapitánynyal nem jöhet egyetértésre, hátuk mögött akarta kivinni. Szerencsétlenségére olyan embert választott ki eszközűl, ki Magyarországon nem volt népszerű s egyébre sem volt alkalmas, mint hogy compromittálja az ügyet, melynek keresztűlvitelére vállalkozott: Homonnayt. Toborzhatott Lengyelországban hadakat, meg is nyerhetett egy-két hajdúkapitányt: de Felső-Magyarországon mindenütt ellenállásra talált.

Sajátságos helyzet volt ez; Homonnay a császár nevében toborzott, kozák hadakat szállított a Beszkéd alá s Bethlen is, ki Kendy elfogott leveleiből értesűlt a hadfogadásnak végczéljáról, felültette hadait; a nádor és a kassai kapitány pedig ellenintézkedéseket adtak ki, betiltva a toborzásokat. De Homonnay nem engedelmeskedett s volt egy a császár magyarországi tisztviselői közt,

1 Sepsi Laczkó, i. h. 150. l. Erd. Orsz. Eml. VII. k. 39. l. a jegyzetek.

2 Forgács 1616 jan. 3-iki levele Rákóczyhoz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár. Febr. 17-iki levelében megköszöni a küldött borokat: «azt Kegyelmetektől mi igen jó néven vevén, megszolgáljuk Kegyelmeteknek. U. o.

3 Forgács, Kassa, 1616 márcz. 7-iki levele. U. o.

Dóczy, a szathmári kapitány, ki törekvéseit titokban előmozdította.

Hogy Homonnay ellen törvényesen fel lehessen lépni, arra nézve bizonyítékokra volt szükség. A nádor parancsot küldött a vármegyékre, elrendelve az inquisitiót. Különös dolgok sültek ki: hogy Erdély ellen igyekszik s hogy útközben, ha módját ejthetné, Sáros-Patakot is megházalná és megvenné.[1] Rákóczy épen azokban a napokban, mikor menyegzőjét tartotta, összegyűjtötte a bizonyítékokat — ezek közt azokat, melyek igazolták annak összeköttetését a törökkel — felküldte Forgácsnak, lerántván a leplet a mozgalom czéljairól.

A kassai kapitány egészen elképedt. «Az úristen — irá Rákóczynak — most Kegyelmedet támasztotta, mint egy őrző angyalt az nagy reánk következendő veszedelmek eltávoztatására, hogy Kegyelmed által nyilatkozott ki az, mi eddig nagy titokban volt. Hiszem az úristent, hogy immár mindenek lecsendesednek. Megértvén Homonnay uram tőlem, hogy miben légyen dolga és minő veszedelemre készítették ő kegyelmét az ő jóakarói, kirül én mindenkor dehortáltam, az istent hívom bizonyságúl, és azért ízetlenkedett velem, hogy nem consentiáltam efféle igyekezetinek. Én ő felségének in specie, az mint tartozom vele, felküldtem az vezér levelit, hogy lássa ő felsége, hogy nem kell az töröknek hinni.»[2]

De akármit ígért is Homonnay, a dolog ezzel nem csendesedett le, s szavának ő sem lett ura. Az 1616 ápr. 17-iki erdélyi országgyűlés elhatározása, hogy Lippa átadatik a töröknek, mely intézkedés épen e fondorlatok következtében vált elkerülhetetlenné, újabban felzaklatta a szenvedélyeket s tápot adott azoknak a mende-mondáknak, hogy azután Jenő és Várad átadására kerül a sor.

1 SEPSI LACZKÓ, 151. l.
2 Forgács, Kassa, 1616 máj. 25-iki levele Rákóczyhoz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár

A prágai udvar ezt megelőzendő, Radult, a számüzött oláh vajdát, Homonnayhoz küldé, hogy együtt operáljanak Havasalfölde és Erdély ellen. Először az utóbbi ellen akartak menni s Homonnay egy csapat hajdúsággal Nagy Lukácsot előre bocsátá, kit Rhédey Konyárnál szétvert. A hajdúktól elvett zsákmány közt fontos irományok voltak, melyek Homonnay árulását bizonyították s Bethlen el volt határozva, hogy az esetre, ha nem kap elégtételt, Homonnayt saját várában, Ungvárt, Dóczyt pedig Szatmárnál fogja felkeresni.

Bethlent pedig a császárnak annyival inkább meg kellett nyugtatni, mert ugyan az a török, Ali basa, ki eddig Homonnayval conspirált, Lippa átadása után a fejedelemhez csatlakozott s Szolnoknál táborozott. De a békéltetés munkáját nem a prágai udvar, hanem a felső-magyarországi megyék vették kezükbe. Ezeknek Forgács, a kassai kapitány junius végére Kassára, országgyűlést hirdetett. A prágai kormány próbát tett ugyan itt pártot szerezni magának, s biztosa által egyeseket meg is akart nyerni, de törekvése meghiusult: Rákóczy György például keresett szín alatt elutazott. A határozatot pedig egyhangúlag hozták. Követeket küldtek Erdélybe, Bogdán Jánost és Chernel Györgyöt, hogy bírják Bethlent hadai feloszlatására. A fejedelem Kolosvárt jul. 18-án adta ki nekik a választ: leszállítja hadait, ha a békebontókat megbüntetik.*

Bethlen visszafordítá hadait, Homonnay térítvényt adott magáról s hajdúkapitányait, Gombost és Borbélyt leszál-

* Erd. Orsz. Emlékek, VII. k. 55—58. lap s az okmánytár. Az udvari titkos ltárban van egy jelentés Rákóczyról, melyben az őt terhelő pontok soroltatnak fel: «Quod cum Cassoviam ad conventum comitatuum venisset, statim ac a Suæ Mattis commissario penes credentionales Suæ Mattis intellexisset, quo ratione se in illo conventu gerere deberet, ut fidelitatem suam c. Matti testatam redeteret, ipse Cassovia discesserit, ut scilicet aliquam comitatensium imaginatam indignationem electinaret». U. o. 377. l.

lítá, Radul pedig Lengyelországba s onnan Moldvába vezette hadait, hol azonban Szkender pasa által megveretett. Fővezére, Koreczki Sándor vajda, s ennek anyja török fogságba estek.

A kassai országgyűlés olyan határozottan és erélyesen tiltakozott a Homonnay- és Radul-féle törekvések ellen, hogy azt figyelmen kívül hagyni nem lehetett. Azok kivételével, kik a conspiratióban benne voltak, a főurak legnagyobb része s az egész középnemesség hallani sem akartak Homonnay támogatásáról. Szathmár és Kálló kapitányainak területe, az ecsedi (Pernyeszi), ungvári (Homonnay), munkácsi (Esterházy) uradalmak mégis csak kis részét tették Felső-Magyarországnak, s a többi könnyen megfékezhette ezeket. De ennek daczára Bethlent fel akarták világosítani a viszonyok valódi állásáról, s Rákóczy György «titokban, ő felsége engedélye nélkül» a fejedelemhez útazott, kitől hűségének és ragaszkodásának nyilvánításáért kardot nyert, s azzal a biztatással tért haza — mint a prágai udvarban beszélték — hogy a fejedelem fiává s örökösévé fogja fogadni.* S ez annyival valóbbszínűnek látszott, mert Rákóczynak atyja is fejedelem volt.

E látogatás feltűnést keltett. Meg akarták tudni, hogy mennyi igaz van a dologban s Forgács Zsigmond szept. 22-én Patakra ment Rákóczy Györgyhöz, «jó akaratból képlak (azaz színleges) látogatásnak okáért; az úr becsülettel és jó akarattal fogadá és tisztességesen gazdálkodék». Beszélgetés közben Simonyi György, a sárospataki kapitány, került szóba. A kassai kapitány figyelmeztette, hogy ne tartsa udvarában és fizetésén. Sok a panasz ellene. Figyelmeztette, hogy a sárospataki jószág királyi uradalom, noha árendában vagyon. Hátha megneheztelne ő fel-

* A titkos ltárban, Bécsben, levő jelentés Rákóczyról. Erd. Orsz. Emlékek, VI. k. 377. l.

sége? Ki tudja, mit gondol még a jószág felől is?[1] S Rákóczy kénytelen volt engedni. Simonyit elbocsátá szolgálatából, ki azután a fejedelemnél vállalt főkapitányságot.[2]

Forgácsnak ez a kétértelmű helyzet, hogy a prágai udvar minden intézkedését megbénítá, sok kellemetlenséget okozott. Beadta lemondását — de nem fogadták el. Ki akarták egyenlítni a dolgot s Bécsbe rendelték.[3] Rákóczyval csak annyit közlött, hogy azért hívták fel, hogy «ott levén, az ő felsége kegyelmes akaratját megérthesse s tudja magát mihez tartani». Tudatta vele, hogy helyét Dóczy fogja betölteni, ki már útban is van Kassára. «Én azért, édes öcsém uram, minthogy Kegyelmedet úgy tartom, mintha egy vér volnék Kegyelmeddel, nagy biztomban arra kérem, hogy azon idő alatt legyen azon, hogy érthessen hírt az erdélyi vajda felől, ha kijön-e Váradra és ha Jenőt ugyan meg akarja-e adni, sőt a mint ide hirdetik, Váradot is a töröknek meg akarja adni».[4]

Forgács azonban egy Prágából kapott ellenparancs következtében útközből visszatért Kassára.[5] Ez alatt Dóczy

1 Sepi Laczkó Máté Krónikája, 163. l.

2 Nem sokára, okt. 24. körül, meghalt. Gombos András verte szét Tarcsán, hová ennek garázdálkodásait fékezni ment s honnan megsebesűlve Szathmárra szállították. Halálát Nagy Máté, polgári hajdúkapitány tudatta Rákóczyval: Simoni György uram felől úgy értettem, hogy megholt, és minek előtte meg nem holt volna, szakasztában viszik volt Borsi eleiben, az darabontok az palotában elejtették és mindjárt elhalt, hanem aztán hideg vízzel öntözték és úgy éledett meg, úgy beszéllett az úr vele. Polgári nov. 4-iki levele. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

3 Erd. Orsz. Eml. VII. köt. 64. l. a jegyzet.

4 Forgács kap. okt. 12-iki levele Rákóczyhoz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

5 Forgács Zsigmond, Kassa, 1616 okt. 20-iki levele Rákóczyhoz: «én nekem utamból visszakelleték térnem, más parancsolatja érkezvén ő felségének, azért az minemő dolgokrúl izentem Klmednek, ha bejönne hozzám, szeretettel látnám Klmedet és az miből tudnék, örömest is szolgálnék.» Ugyan ezen levelében Forgács a Zmeskál Jaroslaw ügyében ír Rákóczynak, ki Zmeskált Gerczelben levő portájában megháborította, melyet az mint Dobó-féle adományt bírt. «Zmeskál uram is hogy vegye eszében, hogy az én ő klme mellett való írásomnak s törekedésemnek haszna és fontossága volt, megszolgálom Klmednek.» A nevezetes ezen dologban az, hogy az 1619-ki mozgalomban ugyanezen Zmeskál volt Bethlennek és Rákóczynak egyik legbuzgóbb ügynöke Frigyes cseh királynál. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

megindúlt Felső-Magyarország fővárosába, s valószínűleg menet közben, okt. 8-án, tett látogatást Rákóczynál Patakon, «ítílem — írja a pataki udvari concionator — kímleni».* Lehet: de a felső-magyarországiak hangulatáról nem sok vígasztalást vitt haza Kassára.

Mert Bethlen sem Jenőt, sem Váradot nem akarta átadni a töröknek. Ő csak védelmezte magát. Abban az időben, midőn Forgács útban volt s a kassai kapitányságban Dóczy helyettesíté, és ez épen Patakon volt látogatóban, Homonnay újabban Erdély megtámadására tette meg az előkészületeket. Az erdélyi rendekhez proclamatiót küldött, Sarmaságit pedig egy had élén Erdély ellen indítá. Mindaddig, míg Bethlen felkészűlhetett, a had rabolva, pusztítva nyomúlt elő s haladt egész Deésig. Itt aztán Bethlen hadai megállásra kényszeríték: nov. 20-án ez a beütő had teljesen megveretett, a vezérek elfogattak s Kolosvárra küldettek. Bethlen most is megtartá mérsékletét: az invasiónak negyven napi fegyverszűnet vetett véget.

Decz. 24-én — az napon, melyen a fegyverszűnet megköttetett — Thurzó nádor meghalt. Nagy része volt a koronázás előtti és koronázás utáni törvényczikkek létrehozásában, a nemzetnek az uralkodó házzal való kibékítésében s a megtámadott alkotmány helyreállításában. Illésházy halála után nádorrá választatván, nem tűrte, hogy a kiegyezés akárki által is megtámadtassék. Az volt, minek kortársai nevezték, prorex. Erős keze meg tudta fékezni a Khlesllel conspiráló elemeket, s tapintatának sikerűlt itthon a szenvedélyek kitöréseinek útját állani. A nagy mű, melynek létrehozására munkált, túlélte őt: s ha az idők áramlata nem sokára két pártra osztá az ő táborát, katholikusok és protestánsok táborára, az alkotmány és magyarság védelmezésének kérdését egyik sem tette alku tárgyává.

* Sepsi Laczkó, 165. l.

V.

A RÁKÓCZYAK Telkibányát időközben megszerezték,[1] mintegy kárpótlásúl az elvesztett Szádváráért.[2] Mint Szikszay Mihály, prágai ügynökük értesíté őket, ez ügyben sok jóakaratot tanúsított Pethe László, kivel Pál Forgács bíbornok udvarában ismerkedett meg. Pál 1616 nyarán jött haza,[3] s nem sokkal utóbb sürgetni kezdte, hogy osztozzanak meg, hogy «ki-ki tudván az övét, viselné annak úgy gondját, a mint akarná»;[4] de azt a háborús idők miatt elhalasztották. Zsigmond 1617 január elsején Kassán megfordúlt s közvetítésére Forgács melegen ajánlotta Györgynek, hogy a keresményeket s ősjószágukat úgy oszsza meg, hogy egymáshoz való szeretetök isten és emberek előtt tessék meg. Pál is épen ezen napokban írt neki: szeretne látogatásnak okáért jóakaróihoz felmenni, de óhajtaná, hogy azelőtt, a minek lenni kell, lenne meg.[5]

György sem volt ettől idegen s el is készítette az osztozás tervét.[6] Maga az ország bírája készült hozzájuk, de neje lebetegedése miatt nem mehetett oda.[7] Hanem a dolog még is húzódott: hivatalos személyek, osztoztató birák s a testvérek összehozása egy meghatározott időben Kassán a judex curiæ előtt, nehézségekkel járt.[8] Végre újabb határidőt tűztek ki, okt. 1-ét, s az osztozás akkor Kassán,

1 Szikszay Mihály 1616 szept. 28-iki s 1617 jan. 18-iki levelei Rákóczy Györgyhöz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 Győri Tört. és Rég. Füzetek. III. k. 2. l. V. ö. Tört. Tár, 1887. 271. l.

3 Szikszay küldött neki pénzt. Tört. Tár, 1887. évf. 270. l.

4 Forgács Zsigmond 1617 jan. 17-iki levele Rákóczy Györgyhöz. Orsz. ltár, Rákóczy ltár.

5 Rákóczy Pál, Szerencs, 1617 jan. 16-iki és jan. 20-iki levele.

6 R. György, Barsi, 1617 ápr. 5-iki levele Zsigmondhoz. Melith Vid május 4-iki levele. U. o.

7 Forgács 1617 ápr. 14-iki levele Kassáról. U. o.

8 Rákóczy Pál 1617 aug. 16-iki levele. U. o.

magának Forgácsnak vezetése mellett végbe ment, oly formán, hogy György és Zsigmond Pált kielégítették. Adtak 600 frtot s 13 hordó bort, a sárosi kápolna s a zborói kápolna legyen övé. Az éléskházak a sárosi kápolnának két felől való végén hármuk közt oszlottak meg. A szerencsi templomból s a várban levő kápolnából «kivette közit Pál uram». A szerencsi predikátor s a makoviczai kath. papok jövedelme a régi szokás szerént ezután is adassék meg. Az osztatlan jószágok osztassanak szét köztük. Ennek fejében Pál a diós-győri várhoz tartozó birtokokról s minden ahoz való jogáról György és Zsigmond s örököseik részére lemondott.[1] Ónodra nézve úgy egyeztek meg, hogy «ha Isten adná úgy, hogy az præsidium onnan kikelne» s helyökre parasztság szállna, ezeket oszszák fel egymás közt.

Természetes dolog, nem ez volt a Pál összes öröksége. Az uradalmakban külön bírta mindenik a maga részét, sőt még Rákóczy László örököseivel is volt közös birtokuk,[2] valamint kisebb részjószágokat mások, idegenek is bírhattak — anélkül azonban, hogy ez által az uradalmak egységén bármi részben is csorbát ütöttek volna. A családi összetartozás érzését még a legelkeseredettebb per sem tudta kiirtani a szívekből: összezördűlhettek birtokjogi kérdések, vallási meggyőződések felett, politikai pártfoglalások következtében: de a családi érdekkel szemben minden háttérbe szorúlt. Az öreg Zsigmond fejedelem fiainak története mutat erre példát — kik tényleg ellenséges táborokban szolgáltak.

1 Az egyesség-levél Orsz. ltár N. R. A. Fasc. 769. nro 43.

2 1612-ben, ápril 22-dikén Rákóczy György és Zsigmond, az öreg Zsigmond fiai, Rákóczy Judit asszony «az vitézlő Inárcsy (és nem Anarchy) Nagy András házastársa és Rákóczy Lajosnak leánya, pár hóval ennek halála után, megtekintvén Kassán lakozó doctor Marcy Andrásnak mind az mi üdvezült szerelmes bátyánk, az ngos Rákóczy Lászlónak, sok rendbeli nehéz betegségében egynehány esztendők alatt való hű és hasznos szolgálatját» egy puszta házhelyet adnak Zemplén vármegyében, Zomboron. Orsz. ltár. N. R. A. Fasc. 799. nro 32.

A katholikus Pál s a protestáns György, a valláskülönbség daczára, jó rokonok voltak: igaz, hogy a türelmetlenség még ekkor nem fogta el annyira a szíveket, mint később. De jó rokonok maradtak azután is, hogy a szakadás a két vallás közt a fanatizmusig fokozódott. Zsigmond, kire nagyobb hatása volt mostoha anyjának, mint Györgyre, nem bírt ennek daczos és hajlíthatatlan természetével, bár egészen György befolyása alatt állott, szíve szerint még is Pálhoz vonzódott. Az 1608-iki kiegyezést követő években a magyar befolyás teljesen tudta érvényesítni magát, s a felső-magyarországi nemesség szívesen fogadta az udvari kegynek nyilatkozatait. Épen ezekben az években lett Rákóczy György étekfogóvá s főispánná: azon az úton volt, hogy gyorsan és biztosan emelkedjék.

Hanem ő félúton megállott. Azoknak, kik Magyarország s az uralkodóház közt létrehozták a pacificatiót, eltért az útja azokétól, kikre a prágai kormány legszívesebben hallgatott — ezekkel pedig Rákóczy György nem akart egy úton haladni. Szívvel, lélekkel ragaszkodott a nádorhoz, az országbíróhoz — ez elveivel a Bethlennél tett látogatás sem hozta ellentétbe. Ellenségei ennek daczára a prágai udvarnál megbízhatósága felől gyanút támasztottak. Ezt azonban nem éreztették sem vele, sem prágai ügynökével, Szikszay Miklóssal — s ez 1617 máj. 17-éről egész gyanútlanúl írja neki: «ha Nagyságodnak kedves tetszése volna a consiliariusságért instálni, talán nem lenne alkalmatlan dolog. Ha tavaly az nehány embernek tumultusa nem leszen vala, ugyan Nagyságod híre nélkül is instálni akartam érette, tudom eddig immár meg is lett volna».* Az erdélyi látogatást azonban csak színleg emésztették meg, bár úgy mutatták, hogy Györgyre nincs semmi

* Szikszay Mihály levele Rákóczy Györgyhöz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

nehézség. De már néhány hóval ezután, őszre kelve, Forgács meglepetve tapasztalta, hogy Prágában gyanús szemmel nézik Rákóczyt. A nagyváradi fegyverszünet következtében Bethlennel kezdett alkudozások még élesítették a pártok viszonyát egymáshoz, s midőn a felső-magyarországi megyékben némi mozgalom volt észlelhető, inquisitió rendeltetett el, melybe Rákóczy is be volt keverve.[1]

Homonnay még később is fenyegetőzött az inquisitióval,[2] annak azonban semmi következménye sem lett. Nem akarták a hangulatot Felső-Magyarországon még élesebbé tenni: eléggé elmérgesítették azt az erdélyi ügyekbe való beavatkozások. Ez idő szerint csendesíteni akarták a kedélyeket s épen azért a Bethlennel 1617-ben folytatott tárgyalásokban engedékenységet tanúsítottak.

Mátyás királynak nem voltak gyermekei. Öregedett, gyengült s szerette volna kivinni, hogy utódja még életében megválasztassék. Utódjává Ferdinánd főherczeget szemelte ki, kinek javára a spanyol király lemondott igényeiről. Most már először Csehországban akarta megválasztatni, s e czélból összehívta a cseh rendeket. Előzőleg Mátyás Ferdinándot fiává fogadta s azután, ha nem is minden ellenállás nélkűl, a cseh rendek 1617 junuár 9-én trónörökösűl ismerték el. Most Magyarországra kerűlt a sor. Tartottak ugyan a felső-magyarországi rendek hangulatától, de miután, legalább részben, kielégítették Bethlent,

1 1617 szeptember 19-ről írja Forgács Györgynek: »hogy pedig Kegyelmed is nevezetben vagyon (t. i. az inquisitióban), azt bizony csudálom, holott Prágában immár Kegyelmednek mindenekrűl jó választja lett. Ha penig más gonosz akarója akarna Kegyelmednek affélével ártani, Kegyelmed is inquirálhat az ellen és hasonló mértékkel mérhet neki; ha elvégzik az inquisitiót, ki kell az mását parancsolattal venni, hogy tudhassa ember, mit akarnak, megértvén Klmed, gondot viselhet magán; az igaz embernek nehéz ártani, sőt gyakorta az minémű vermet ásnak másnak, magok esnek belé. Klmed azon ne búsuljon, én nem remélem, hogy Kegyelmed ellen valaki hamisan valljon«. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 Sepsi Laczkó, 170. l.

eljöttnek látták az időt Magyarországon is keresztül vinni Ferdinánd megválasztatását, s 1617 decz. 13-ára ország-gyűlést hirdettek, előre felszólítván a főispánokat, hogy a kérdés szerencsés megoldására készítsék elő a nemességet.[1]

Könnyű volt ezt a főispánoknak megrendelni, de nem volt könnyű azoknak ezt végrehajtani, legfőkép az olyanoknak, kiknek kedvök sem volt hozzá. Ferdinánd nem volt népszerű ember Magyarországon, kivált a protestáns megyékben, s erős ellenzék képződött ellene. Így jobbnak látták elhalasztani a gyűlést, előbb jan. 6-ára, aztán márcz. 4-ére 1618-ban. Ez alatt annyira, a mennyire csak lehetett, előkészítették a talajt, a rendek is összejöttek s márcz. 23-án átvették a királyi előadásokat, melyek a rendeknek Ferdinánd megválasztását ajánlák.

Ezen az országgyűlésen a Rákóczy-fiúk közül csak a két ifjabb, Zsigmond és Pál, volt jelen. A koronázási pompában mindkettőnek előkelő szerep jutott: azok közt voltak, kik a koronázás reggelén a nádornál összegyűltek, hogy a koronát a várból lehozzák, s a négy főúr közül, kik a koronát a toronyból a kocsiba szállították, az egyik Zsigmond volt, s ugyan ő vitte a koronázásnál Lodomeria zászlaját. Már ekkor étekfogó volt s a díszebéden a nádor asztalánál szolgált.[2]

Ez a gyűlés — egy tizeddel a kiegyezés után — már mutatta, hogy más idők, más viszonyok fognak előállani. Mindenki belenyugodott, hogy nádorrá Forgács Zsigmond legyen: ő még a régi emberek közé tartozott. De hogy országbíróvá Homonnay György, felső-magyarországi generálissá Dóczy András tétetett — ez nemcsak a protestáns rendekben keltett aggodalmat, hanem még azokban a katholikus főurakban is, kik az alkotmány megtámadását

1 Kovachich, Vestigia Comitiorum Suppl. III. 370. l.

2 Sepsi Laczkó feljegyzései 181—190. ll.

nem látták volna szívesen. Dóczynak és Homonnaynak felemeltetése pedig ezt jelentette.[1]

A tárgyalásokban Rákóczy György nem vett részt: a gyűlés tartama alatt nem is fordúlt meg Pozsonyban.[2] A család kötelességének eleget tett két testvére részvétele, ő bátran otthon maradhatott. Különben is aránytalanúl felszaporodtak peres ügyei azokkal, melyekhez neje révén jutott: mert mind a három nővér jószágának ő volt a védelmezője. A Pethőékkel folytatott perben egyesség készűlt,[3] de annál elkeseredettebbek voltak a Zelemériekkel folytatott perek, melyek még hosszú időn át zaklatták a családot.[4]

Pethő Ferencz, a jászai prépost, nemcsak a Rákóczyakkal állott szívélyes összeköttetésben, nyílt, becsületes jelleméért mindenki tisztelte, szerette. A főpapok egy értekezletén, melyet a királyválasztó gyűlés után tartottak, s melyen szóba jött, hogy a protestánsok ellen erélyesebb eszközökhöz nyúljanak: Pethő felemelte intő szózatát.[5] De nem hallgattak rá: a gyűlés eloszlása után Homonnay György, Alaghy Menyhért, Dóczy hozzá fogtak az erélyesebb eszközök alkalmazásához. Most a hatalom élére állítva, azt hitték, hogy nem fognak ellentállásra találni. De csalód-

1 Sepsi Laczkó, 193. l.

2 Legalább azon jegyzetekben, melyek az egyes küldöttségekről fenmaradtak, nem akadtam nyomára s említve sem találtam semmit sehol, sem az Acta Diaetalia Poson. MDCXVIII, sem Sepsey Laczkónál.

3 Pethő Ferencz, jászai prépost, 1618 febr. 18-ról írja: «innen rövid nap megtérvén, szépen complanálom Kegyelmetek közt és asszonyom közt minden dolgot, ki sem egy félnek, sem más félnek kárára nem leszen: én reám is hagyjon Klmetek egy kicsit az dologban, én is tudok Klmeteknek igazán szolgálni». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

4 Beniczky Márton levele Rákóczy Györgyhöz, Pribócz, 1619 márczius 9.: «Írtam azért Zeleméri familia uraméknak és az Ngod akaratját intimáltam ő Kegyelmeknek, ne legyenek idegenek az concordiátúl és oda való meneteltűl». U. o. Reez András márcz. 13-iki levelében írja: az mi illeti a Zeleméri familia dolgát, 4. hajus mensis Maji küldöttem lovakat és kocsit innen Thuróczba Beniczky és Tesserini uramék után, onnét ő klmeknek kellett indúlniok 5. Maji és 6. die Maji az Ntok közt lett transactiót palatinus uram előtt referálni és onnét ide vártam ő klmeket, de még ez óráig sem érkeztek ő klmek.

5 Sepsi Laczkó, 193. l.

tak. A protestáns földesurak, példájokon indúlva, jószágaikról elűzték a kath. papokat.

Az idő a lehető legrosszabbúl volt megválasztva, mert a királyválasztó országgyűlés még jó formán el sem oszlott, midőn Csehországban már kiütött a vallásháború. Hogy olyan nagy arányokat öltsön az, kezdetben senki sem hitte, de azért Mátyás mégis aggódott, hogy míg ő ezen országában oltja a tüzet, a másik Magyarország lángra ne gyuladjon: s Bethlen kielégítése végett a félév előtt kilátásba helyezett értekezlet megtartására ajánlatot tett a fejedelemnek. Az értekezlet 1619 mércziusban nyílt meg, de mire véget ért, Mátyás már (1619 márcz. 20.) megszűnt élni. Az értekezlet, a csehországi események hatása alatt, Bethlen iránt engedékenynek mutatkozott: többi közt a fejedelmi czímet is megadták neki.

Kevésbbé voltak engedékenyek a protestánsok iránt az 1619 máj. 26-ára hirdetett pozsonyi országgyűlésen, hol a katholikus és protestáns rendek ugyancsak élesen állottak egymással szemben. György maga ezen a gyűlésen sem jelent meg, hanem intézkedett, hogy Zsigmond jelen lehessen: Reéz Andrást, egyik Puchón lakó tisztjét rendelte fel oda, hogy számára szállásról gondoskodjék.*

Ferdinánd a gyűlésnek csak elején lehetett jelen: ő maga a császárság megszerzése végett az imperiumba sietett. A tárgyalások vezetését a nádor folytatta, de a szabad vallásgyakorlaton ejtett sérelmek megvitatása a felekezetek közt igen élessé vált. Erre a gyűlésre a cseh-

* Reez András, Puchó, 1619 május 13. s Pozsony máj. 31. írott levelei. »Én ide Posonba — írja ez utóbbiban — 26. die Maji érkeztem, remélvén azt, hogy Rákóczy Zsigmond uram ő nga idején indúlt onnét alúl a gyűlésre. A szállásosztó csak az elmult vasárnap érkezett ide, mert ugyanazon voltanak az papok, hogy meg ne legyen az gyűlés; palatinus uram és Turzó Sztaniszló uramék felmentenek volt Bécsben, király urunkhoz, az mint értem, nagy nehezen vitték ki, hogy meglegyen most az gyűlés. Szállást elegendőt szerzettünk Horváth György urammal, jó szállása leszen mind Zsigmond uram ő ngának s mind az főembereknek«. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

morva rendek is küldtek követeket, tényleges segélyt kérve a magyar rendektől a régi (1608-iki) unio alapján. A gyűlés meglehetős ingerült hangulat közt aug. 13-án oszlott szét; hat nappal később Ferdinánd elvesztette a cseh koronát: királylyá helyette Pfalzi Frigyes választatott; de négy nappal utóbb ugyanezen Frigyessel szemben császárrá választatott. S most már csakugyan nem messze volt az idő, midőn Magyarország is lángba borúlt.

VI.

Ebben a gyúladásban s annak gyors elterjedésében egyik nevezetes intéző Rákóczy György volt. A mióta, épen három év előtt első látogatását tette Bethlennél, folytonos volt az érintkezés köztük: szívélyes levelek, ajándékok küldése által. Ha Rákóczy Bethlent le akarta valamivel kötelezni, ez azonnal viszonozta — s az ő ajándékai fejedelmiek voltak. Egy moldvai paripa például, melyet a vajdától nehezen szerezhetett meg, «dícsértesse meg maga magát jó futásával», azután «újforma» lószerszám, minőket a fényes portára mostanában küldtek Diarbekirből, «melynek czifrásit aranynyal mesterségesen tudják beverni, Magyarországban ilyen forma szerszám több ennél nem fog lenni».[1]

Bethlen elismeréssel viseltetett Rákóczy iránt, ki a Homonnay-féle mozgalomban jó szolgálatokat tett neki; de másnemű, pl. politikai összeköttetés nem volt köztök. Annyi bizonyos, hogy Dóczy már ennyi érintkezést sem nézett szívesen, s ha Sepsi Laczkónak hihetünk, egy ízben vadászat örve alatt «el akarták rajta ütni a port».[2] S midőn a cseh fölkelés mind veszélyesebb alakot öltött,

1 Bethlen Gábor, Várad, 1618 jun.8-iki levele. Bethlen Politikai Levelei. 97. l.
2 Sepsi Laczkó, 115. l.

mind jobban kezdtek reá gyanakodni, s látva, hogy cseh ügynökök járnak Felső-Magyarországon, Erdélyben, megpróbálták Bethlen Gábort vonni el Rákóczytól. Ily czélzattal Dóczy András Károlyi Mihályt Bethlenhez küldi azzal az ajánlattal, hogy «mivel érti király, hogy ötet némely nyughatatlan elméjű urak s egyéb rendek is sollicitálnák ő felsége ellen való fegyverfogásra, noha ő felségével nem volna confœderatiója», de minthogy az elődjével kötött confœderatio reá is kiterjed: óhajtaná, hogy azokkal, kik őt elődje idejében megbántották, béküljön ki s az ő felsége ellen insurgálásra igyekező emberek féken tartására adjon Dóczynak segélyhadakat, maga pedig maradjon semleges. Ez esetre a Rákóczy György és Zsigmond-féle jószágokat Patakkal együtt jure perennali neki ígérte.[1]

Az ajánlat fényes volt: csakhogy Dóczytól jött, s Bethlen nem az az ember volt, kire ilyen ígéretekkel hatni lehetett volna. Kerülte a Rákóczyval való érintkezést, nehogy Dóczy gyanakodásának tápot szolgáltasson, s még levéllel sem kereste fel. Rákóczy nem tudva mire vélni Bethlen e zárkózottságát, elhatározta egyenesen hozzá fordúlni, s Béldi Páltól bizalmasan megizente, hogyha ő megindítja a támadást Ferdinánd ellen, ő és barátai készek hozzá csatlakozni.[2]

Rákóczy e közlésének volt alapja. Mindarról, mi Csehországban, Ausztriában történt, a pozsonyi országgyűlés lefolyásáról, a nyugati magyar urak hangulatáról, megbízható ügynökei értesítették.[3] Kimerítő és elég terjedelmes levelek voltak ezek, rendesen első rangú forrásból merítve, a rendes hirlapok hiányát pótolták. Hiszen azok az Avisák, Newe Zeitungok, melyek valamely nagyobb esemény alkalmából jelentek meg, ha eljutottak is a főúri kas-

1 Századok, 1868. 229. l.

2 Bethlen aug. 18-iki levele. Politikai levelezése, 118. l.

3 Réz Andrásnak és egy más névtelennek levelei Rákóczyhoz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

télyokba, várakba, nem elégítették ki a szükségletet. Ezek a tudósítások aztán összejövetelek, vadászatok, ünnepélyek alkalmával kézről-kézre adattak. Az ilyen mozgalmasabb időben gyakoribb volt az érintkezés: s az olyan ügynök, mint Zmeskál Jaroszláv, ki Csehország és Erdély közt fentartá az érintkezést, aligha kerülte el Patakot.

De hát Bethlen még nem látta eljöttnek az időt, hogy e mozgalomba elegyedjék. Minden lépést biztosan, kiszámítva akart tenni. «Tudván az ausztriai háznak nagy fejedelmekkel való conjunctióját» kicsiny állapota szerint, fejedelemségének mostani megerősödött voltát nem akarta koczkáztatni. Előbb mindent elő akart készítni: megnyerni a portától az engedélyt a támadásra, hol e czélból megtette a szükséges lépéseket, s tisztába jőni Csehországgal, hová Markó vajdát, egyik megbízható emberét, küldötte. S midőn hírt vett, hogy a temesvári Mehemet basa hozza az engedélyt s Markó vajda aug. 13-án haza érkezett a hírrel, hogy «a csehek örömest együtt élnek-halnak a magyar nemzettel», határozta el magát a fölkelt csehek megsegéllésére s most már Széchyt és Rákóczyt felszólította a közös operatió megkezdésére.

Aug. 18-án írt a directoroknak Prágába, hogy hadaival megsegítésökre siet, s ugyanaz nap írt Rákóczynak is. Értesíté eljárása eredményeiről, eddigi sikereiről s kilátásairól jövőre. Feltárta, hogy mi bírta aggodalmai leküzdésére s mi bírta rá, «hogy az isten tisztessége mellett nemzetünknek szabadságáért kitámadjon». Hogyan sürgetik a nyugoti magyarországiak, a Thurzók, Batthyány, Nádasdy, Révai, hogy siessen Pozsony alá; Markó vajda látta az angol és dán királyok, a rajnai, szász, brandenburgi választók, Móricz flandriai herczeg, a birodalmi szabad városok s a velenczések ezekhez intézett leveleit, látta a confœderatiókat, s meggyőződött, hogy ezek sürgetik támadását. Neki Mihály napjára táborba kell szállania —

de az idő rövid. Már elindúlt volna, de elébb be akarja várni Rákóczy levelét. Aug. 27-én indúl s szept. 8-án Váradon akar lenni. Minthogy attól fogva, hogy Béldítől izent, tőle hírt nem vett, aggodalmai támadtak. De mégis el fog indúlni, indúljon ő is el. Ő életét, békességes birodalmát, mindenét koczkára tette: úgy viseljék magokat, hogy ígéreteikben ne csalatkozzék meg.[1]

Rákóczy e levélre várt. Egyik legbizalmasabb emberét, Ibrányit, azonnal hozzá küldé, úgy hogy válasza és izenete aug. 25-én már Fejérvárt volt Bethlen kezében, ki nem is tartotta magánál Ibrányit, hanem azonnal visszaküldte, hogy a látottakról tegyen jelentést. Legyen áldott az úristennek nagy neve, — válaszolá — ki az ő sok nyomorúság alá vetett híveit szintén az veszedelmes habokban merűlni nem engedi, hanem az ő igaz tisztelete mellett kitámad és annak megoltalmazására oszlopokat rendelt.[2]

Valóban, Bethlen nem csalódott reményében. Az, kire mint az ügy oszlopára támaszkodott, kitünően megoldotta feladatát. Rákóczynak már kész terve volt, magában is kitünő, de azzal az erélylyel és gyorsasággal, melylyel azt végre tudta hajtani, pár nap alatt e nehéz idők legkiválóbb szereplői közé küzdte fel magát. A mint Bethlen levelét vette, a részletek megbeszélése végett Széchy Györgyhöz ment Enyicskére, s tőle egyenesen a hajdúk közé útazott, hogy ezeket is megnyerje az úr isten anyaszentegyházának megvédésére szervezett vállalatnak. Ezelőtt is, mint ónodi kapitánynak, sok érintkezése volt velök, kivált a polgáriakkal, kik hittel voltak kötelesek hozzá. Megbeszélte velök, hogy házuknál szépen várják, s az első adott jelre oda gyűljenek, a hová ő rendeli. Bejárta minden községüket, hitleveleket vett tőlük, maga pedig Széchyvel együtt a vár-

1 Bethlen Gábor Politikai levelei, 120. l. Következő napon Thurzó Imrének is ugyan ez ügyben. U. o. 121. l.

2 Bethlen aug. 25-iki válasza Rákóczynak. U. o. 123. l.

megyék akaratjából állított ki hitlevelet s küldött Bethlennek.[1] S ez a fegyelmezetlen nép, a hajdúság, melylyel annyi küzdése volt eddig a vármegyéknek, melynek egy része eszközül szolgált Homonnaynak, most neszét véve, hogy német és török jobbágygyá tételén töri eszét, azzal az egyetértéssel, mint Bocskay idejében, sorakozott Rákóczy körül. Ezen kívül is fogadott Rákóczy hadakat — de ezeket a «hagyott helyben» tartá, s nem vitte magával Patakra. Nyugodtan térhetett haza, azon tudattal, hogy a kellő időben senki sem fog elmaradni.

Mert most, nehogy feltünést keltsen, egyet sem akart Patakra vinni. Mindamellett Dóczy hallott valamit a dologról s kérdést intézett Rákóczyhoz: «hallom Kegyelmed felől, öcsém uram, hogy hadat gyüjt, de semmikép el nem hihetem». «Ne higyje Kegyelmed: én nekem most Patakon az udvar népénél egyéb hadam nincs». Igaz — nem volt Patakon, de másutt elég. Lónyay Andrásnak is tudomására lett a dolog s Dóczynak írt is jelentést. De Bay Zsigmond a levélvivő postát Mádon elfogta, s a levelet Patakra küldé.

17. SZÉCHY GYÖRGY ALÁIRÁSA.

A támadás napjáúl szept. 1-seje volt kitűzve, s az első czél, mire törekedtek, az volt, hogy Homonnayt Terebesen[2] s Dóczyt Kassán elfogják. A két kérlelhetetlen ellenség letartóztatása az ellenfélt a vezérektől fosztotta volna

1 SEPSI LACZKÓ 216. l. Széchy Gy., Rákóczy György hitlevelet küldvén ő felségének (t. i. Bethlennek) az vármegyék akaratjából.

2 BETHLEN szept. 5-ről írja Rákóczynak, «értem, hogy Kegyelmed Homonnay uramat látogatni indúlt, bizony tiszta szívből kívánom, ha az úristen Kegyelmed kezében ejtené, fizetne meg sok hamis cselekedetiért. Felette igen kérem Kegyelmedet édes vitéz öcsém uram, magára igen-igen vigyázzon, és a hol jár, jól meglássa, kinek mint és mennyire kellessék hinni, jól tudja Kegyelmed az mostani pápistáknak sok mindenféle stratagemájokkal való éléseket, valahogy az istenért Kegyelmed ellen subordinált embereket maga mellé ne fogadjon». BETHLEN Pol. Levelei. 126. l.

meg s Kassa kézhez vétele Felső-Magyarország elfoglalását jelentette volna. Az első nem sikerült. Kiütött ugyan a forradalom s Fáy Péter felveré Jászón az egri káptalant, de Majthényi Lászlót, a püspököt, 500 forint sarcz lefizetése mellett szabadon bocsátá. Nyáry István fölverte Leleszt. Szerednye sarcz lefizetése mellett megesküdött az ország hűségére.* Rákóczy Patakról az napon ment Terebes felé Homonnay elfogására: de Monaki Miklós megkésett a hajdúkkal s Homonnaynak sikerült Terebesről elmenekülnie.

Majthényi László a püspök, mezítláb, hajadonfővel érkezett Kassára, szept. 2-án. De már ekkorra Dóczy háta mögött és tudta nélkűl Rákóczy kiegyezett a kamaragróffal, Reynerrel s a város főbírájával. A püspök megláttára Dóczy egészen elszörnyűködött, «mint valami nagy, mély álomból fölserkent» ember. Első perczben menekülésre gondolt. Késő már, mondá neki a püspök. Maga Dóczy is belátta azt: nem volt bizonyos abban, hogy menekülés közben nem fog-e a hajdúk kezébe esni. Elhatározta magát Kassán maradni.

Kassán? hol mindenki ellensége volt, s honnan menekűlnie is alig lehetett volna. Mert Reyner, a kamaragróf s a bíró elrendelték, hogy a polgárok fegyveresen összegyűljenek s a czéhek szokott bástyájukat s vártáikat elfoglalják.

Dóczy most kísérletet akart tenni, hogy Reynert megnyerje. Főporkolábját, Gyulay Istvánt, küldé hozzá, negyvenezer forintot érő jószágot ígérve neki. «Sok jókat adott

* Egyik kapitánya Rákóczynak unokatestvére, János, volt. Hogy milyen könyyen és gyorsan ment a csatlakozás, mutatja Ráczkevy Tamásnak szept. 4-ről Garányból írt levele R. Jánoshoz, «mert én uram kész vagyok azont mondanom, ha kívántatik és ő ngától occupáltatik, hogy valaki Magyarországnak királya leszen, a fidelitást annak tartom; sőt uram ha ő ngától jószági elvétetnek és occupáltatnak, Klmed bizonyos emberit ide ablegálja, kiknek per inventarium pro futura cautela assignálhassam». Orsz. ltár, Rákóczy ltár.

nekem Magyarország — felelé — nem leszek árulója». Ellenkezőleg nyomon rá ugyan ezt a Gyulayt felesketé az ország hűségére. Éjszakára pedig ágyúkat vitetett a piaczra s «a király képe — t. i. Dóczy — házának forgattatá». «Reggel — mondja a régi krónikás — azt is meglátá Dóczy: öregbűl gondja és félelme».[1]

Ez alatt Rákóczy megértvén Homonnay szökését, hajdúival Kassa alá indúlt. Kikémlelendő az ottani viszonyokat, nyargalókat bocsátott előre, kik Dóczynak hasonlóan kémkedés kedvéért kiküldött udvari népével összelövöldöztek. Nemsokára Rákóczy megérkezett táborával s megállapodott a város alatt. Két éjjen és egy napon át táborozott ott a had zuhogó esőben, a nélkül, hogy a lovasok lovaikról leszálltak volna.[2] Ápr. 4-én reggel Rákóczy beküldött a városba, hogy egyezkedés végett megbízottakat küldjenek ki hozzá. Két tanácsos kiment táborába meghallgatni izenetét. Rákóczy felvilágosítá őket, hogy e had az erdélyi fejedelemé, s ennek meghagyásából felhívja őket, hogy csatlakozzanak azokhoz, kik a fenyegetett vallásszabadság megvédésére fölkeltek. Ehhez a város szívesen hozzájárult, de nehezebben volt rábírható, hogy Dóczy elfogatásához beleegyezését adja. Két zászlóalj hajdúság volt Dóczy szolgálatában: ezek, a mint felszólították, azonnal fel is esküdtek a városnak, minden hosszas gondolkodás nélkül. Ezzel a nyugalom helyreállt.[3]

A megindúlt mozgalomnak többé nem lehetett útját állani. Dóczy 50 kék haczérja s 75 huszárja késznek nyilatkozott ugyan a védelemre, de a mint az urok lakásának szegzett három ágyút s a piaczon felállított fegyve-

1 SEPSI LACZKÓ Krónikája, 220. l.

2 GINDELY Okmánytár a szept. 19-iki jelentés, 24. l. A hadak számát SEPSI LACZKÓ 4000-re, a szász állami levéltárban levő egykorú s Kassáról írt jelentés (GINDELY Okmánytár 18. l.) 400-ra teszi.

3 Dóczy, mint SEPSI LACZKÓ írja, kétszer is meg akart szökni. Egy éjjel szűrbe öltözve, máskor üres hordóban: de nem sikerült. 221. l.

res polgárságot meglátták, szépen kijöttek a palotából s zászlóikkal az őrség mellé sorakoztak. A mint ez megtörtént, átvették Dóczytól a város kulcsait is: s ő most már nem volt más, mint egy bukott ember.

A helyzet új ura, Rákóczy György, foglalta el helyét. 150 gyaloggal s 50 lovassal bevonúlt a városba, s épen Dóczy lakása mellett, az úgynevezett Lőcsei házban szállásolták el.[1] Még egy dolog volt hátra: Dóczy elfogatásának végrehajtása. Ezen a meggyaláztatáson is át kelle esnie. Mikor neje Rákóczyt a város piaczán lóháton felnyargalva meglátta, önkénytelenűl felsikoltott: «jaj elvesztünk». Egy óra mulva Chernel, Ibrányi megjelentek nála az izenettel, hogy Rákóczy hívatja.

«Nincsen mostan én nekem vele semmi dolgom!» mondá Dóczy.

«Meg kell uram annak lenni, mert Nagyságod fogoly és rab» felelt Chernel.

«Ki foglya vagyok én?» kérdi Dóczy.

«Az országé és az erdélyi fejedelemé, hamar oldja Nagyságod oldaláról a fegyvert.»

«Nem oldom én, mert a római császár kötötte az én oldalomra e fegyvert, azért lássa, ki oldja le az én oldalamról a kardot.»

Futamék mindjárt Ibrányi Mihály, leoldá Dóczy oldaláról a kardot és a maga nyakába veti.[2] Őt magát fogva vitték Rákóczy szállására, hol az szemére hányta fondorlatait s midőn mindent tagadott, előmutatta leveleit: hát nem te írtad-e ezeket, kérdé tőle s azonnal őrizet alá helyeztette. Felkelhetőit s kincseit is zsákmányra vetették s Rákóczyhoz vitték: de semmit sem bántottak, a mi nejéé volt.[3]

Másnap jöttek Eperjes, Lőcse, Bártfa, Szeben követei,

1 Gindely Okmánytárában a névtelen jelentése, 19., 25. ll.

2 Sepsi Laczkó Krónikája. 222. l.

3 Gindely Okmánytára, 20. és 25. ll.

bejelenteni meghódolásukat, s a kassai pontokhoz járulásukat. Szept. 7-én Dóczy lakásának felkutatása közben történt egy kanonoknak s két jezsuitának felkonczolása. 8-án Rákóczy a fővezénylettel Kassán Reynert bízván

18. CHERNEL GYÖRGY ALÁIRÁSA.

meg, elindúlt a városból a fogoly Dóczyval együtt Patakra.[1] A mint Patakra a kapuhoz közeledtek, Dóczy fejét csóválta. «Bezzeg, mondá, másképpen akartam én Patakba bejőni!»[2]

Hát a kezdet, Homonnay menekülése daczára, elég jól indúlt.

Bethlen már ekkor útban volt s mint ígérte, gyorsan közeledett. Útközből folytonosan értesítette Rákóczyt hollétéről s ettől is vett folytonosan jelentéseket, úgy hogy a kölcsönös összeműködés teljesen biztosítva volt. Mikor a fejedelemnek Baratkához érkezéséről hírt vett,[3] már útban volt. Szept. 11-én indúlt el, hogy találkozzék vele. Fizetőmestere, Balling János, most már a fejedelem számára toborzott hadakat, ki szeptember 12-én Debreczenben volt. Innen Patakra vette útját, hová szept. 17-én érkezett.[4] Valóságos

19. A KASSAI KAMARA TANÁCSOSAI ALÁIRÁSA.

1 Ugyan ott 20. l. s a szept. 19-iki jelentésben. 24. l.
2 SEPSI LACZKÓ Krónikája. 222. l.
3 BETHLEN Politikai Levelei. 127. l.
4 SEPSI LACZKÓ, 223. l.

diadalútja volt. Mindenütt lelkesedéssel fogadták s maga Lónyay András is meghódolt. Fényes napja volt ez Pataknak: «nagy örömmel és nagy tisztességgel» vendéglé meg a fejedelmet az erdélyi urakkal a fiatal házi asszony. De Bethlen Dóczyt nem fogadta, hanem másnap vasra verette s minthogy épen akkor Szántóra indúlt, magával vitte. De innen Fogarasba küldé, ő maga pedig Kassára tartott, hol «szívök szerént nagy örömmel» várták. A Homonnay-uradalmak főhelye, Ungvár is ez nap hódolt meg a fejedelemnek.[1]

De gyorsan kellett cselekedni: nem volt vesztegetni való idő. Másnap, hogy Kassára érkezett a fejedelem, szept. 21-én országgyűlést tartott, mely azonnal, a mint összeült, Bethlent Felső-Magyarország fejedelmévé választá, Rákóczy pedig ugyanakkor kassai kapitánynyá tétetett «cum plenaria authoritate és bizonyos elrendelt állapottal».

S a mint a gyűlés szept. 26-án meghozta a törvényeket, elrendelte a generalis insurrectiót, a fejedelem pedig azokat ugyan az napon megerősítetvén, tovább folytatta útját Pozsony felé, épen oly gyorsan, mint eddig, nyomúlva előre s ellenállásra sehol sem találva. Az előhadat Széchy vezette, ki Rákóczyval egy időben kezdte meg az operatiót a nyugoti megyékben. Csak könnyű fegyverzetű hadakat rendelt alája, társzekerek és tábori eszközök nélkűl: ezeket saját hadaival vitte utána. A fejedelem okt. 9-én Nagy-Szombatban volt, innen Rhédeyt, sógorát, 12,000 emberrel Morvába küldé,[3] ő maga 14-én Pozsony megtámadá-

1 Ugyanott, 224. l.

2 A törvények VIII-ik articulusa.

3 Réz András, Radna, okt. 16-iki levelében írja Rákóczynak: az fejedelem immár Pozsonynál vagyon, a várast megadták, de az várat király számára tartják, jóllehet tractában vannak; palatinus uram Horvát Gáspár urammal ott vannak az várban. Itt az emberek oly ítéletben vadnak, hogy rövid nap az várat is kezébe adják ő flgének. Az Dunántúl oly várat első ostrommal megvettek ő felsége számára. Az Dunántúl való uraknak is értem, hogy sok hadak vagyon és ő felségével egyetértenek .... Ő flge Rhédey, Pettneházy és Kamuti uramékat

sára ment. Könnyű diadalt aratott Tiefenbach Rudolfon, ki Pozsony megvédésére küldetett. A város örömmel fogadta, s nem sokára a vár is feladta magát: s most már a nádor által november 11-ére országgyűlést hirdettetett. A megrémült Bécsből mindenki, még a császár is menekült, félve a cseh és magyar felkelők előnyomúlásától.

A nagy munkához, melyre Bethlen vállalkozott, nagy erőre volt szüksége s minthogy elég panaszra volt oka a nyugot-magyarországiak lanyhasága miatt, kik közűl «egy úr, egy nemes» se jött hozzá, folyton sürgette Rákóczyt, a felső-magyarországi kapitányt, hogy küldjön hadakat utána. De ez nehézségekbe ütközött, mert a megyék Homonnay menekűlése óta mindig tartottak ennek beütésétől.[1] S a dolognak volt is alapja. Homonnaynak összeköttetései voltak Lengyelországgal. A hányszor Erdély ellen készűlt, mindig ott vetette meg lábát: bizonyos volt benne, hogy elég kóbor kozákot kap zsoldjába, mert Lengyelország mindig jobb szomszédságot tartott a császárral, mint a fejedelemmel s így most is előkészíthette a beütést. Alig hogy kifutott, fenyegető leveleket küldött a megyékre, a császár boszújával rémítgetve ezeket,[2] míg senator barátai a főurakat figyelmeztették lázadásuk következményeire,[3] a király pedig magának Rákóczynak írt.[4]

Homonnay törekvéseit gróf Althan, a császár megbizottja támogatta, ki a csehek confiscálandó javaiból bőséges jutalmakat ígért, de a kezére bízott pénzt elpazarolta.[5]

12 ezer néppel bocsátotta, az elmúlt szombaton (okt. 12-én) költöztenek által Strasniczánál Morva vizén. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

1 «Az ilyen híreket az vármegyék, csak magok könnyebbségeért is, hogy inkább honn maradhassanak, többitik.» BETHLEN okt. 6-iki levele. Pol. Levelei. 139. l.

2 Orsz. ltár, Acta Publica. Kelt október 22.

3 U. o. Acta Thurzóiana. Fasc. 7. nro 54.

4 SEPSI LACZKÓ. 233. l.

5 Homonnay, Krakó, 1620 jan. 20-iki levelében, Nemzeti Muzeum, Jancsó-gyűjtemény.

A király a mennyire tehette, maga pénzével támogatta a vállalatot[1] s a toborzás a kozákok közt megindúlt.

Rákóczy e készülődésekről kapott híreket[2] s azokról értesítette is a fejedelmet. De ez sehogy sem akarta elhinni, hogy «a király vagy respublica derekas hadat vagy segítséget adna Homonnay mellé»,[3] hogy «egy nehány papnak és egy úrnak hamis vádlásáért Magyarországgal való frigyét felbontaná»[4] s meghagyta, hogy meghitt embereket bocsásson Ilyvóba, Krakóba s járják keresztűl-kasúl Lengyelországot: hiszen a hadakat «zsebben nem rejthetik».[5]

Bizony nem is rejtette zsebbe, s Rákóczy is küldött — bár túlzott — értesítéseket. De Bethlen, — mert neki is meg voltak az ő másként hangzó hírei, combinatiói — nem hitte el. Gyanakodott, hogy ezt a rezgelődést a vármegyék akarják felhasználni ürügyűl, hogy otthon maradhassanak s az adófizetés terhétől szabadúljanak. S épen ez nagyon bántotta őt. Szemére hányta Rákóczynak, hogy a míg ők 70 nap óta véröket ontják Magyarországért, melytől soha semmi jót sem láttak, ők, és különösen ő, «asszonyomék» mellett otthon a meleg szobában nyugosznak.[6]

S épen ezért nehéz napok voltak ezek Rákóczyra nézve. Pénzt gyűjteni, mikor a kassai kamara kezéhez nem jött semmi jövedelem, hadakat fogadni, mikor a vármegyék örökösen kifogásokkal éltek, s meghiusítni Homonnay törekvéseit, mikor Bethlen nem tulajdonított azoknak na-

1 Gindely Geschichte d. böhmischen Aufstandes. II. k. 189. l.

2 Réz András (okt. 16.) írja: közhírek rebesgetik, hogy Krakónál valami lengyel had gyűlekeznék, kiváltképen Komoroczky, meg is mustráltatta jószágát és valami lézengő kozákokat is.

3 Okt. 6-iki levele. Pol. Lev. 139. l.

4 Okt. 18-iki levele. Ugyan ott. 143. l.

5 Okt. 20-iki levele. Ugyan ott. 146. l. «Homonnay állapatjának, mikor én Kassán volnék, annak is végére mennék, mely nap hány tál étket visznek asztalára, bizony uram láthatja, bizonyos jelei vannak annak, ha 30 ezer ember akar kijőni Magyarországba.»

6 A kassai kamara nov. 18-án kéri Rákóczyt, hogy a szolgabírákat, ispánokat, dicatorokat bocsássa haza a hadból, hadd szedjék a rováspénzt, mert ők különben nem küldhetnek a fejedelemnek. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár. — Bethlen G. Levelezése. 85. l.

20. III. ZSIGMOND LENGYEL KIRÁLY ARCZKÉPE.

gyobb fontosságot;[1] erős feladat volt az ő fiatal vállainak. Tett, a mennyit tehetett s erre nézve igen czélszerű terve volt, melyet Bethlen is jóváhagyott. Bizonyosra lehetett venni, hogy Homonnay saját uradalmaiba fog beütni, s épen ezért a szorosok elzárására akart hadakat vezetni, mert itt «sok ezer ember ellen is kevés igen megállhatja az útat».[2] Ez a terv azonban csak papiron maradt. Beszéltek ugyan az emberek Homonnay beütéséről,[3] már okt. 27-én híre járt, hogy ő 6—7000 lengyellel készül kijőni, pár nap mulva már azt is tudták, hogy okt. 30-án lépte át a határt,[4] sőt Homonnay gúnyos levelet is írt Zemplén vármegyének, hogy «bogár után indúlt»,[5] de a fejedelem fényes tetteiről érkező hírek mámorában minderről megfeledkeztek. Hiszen két hónap óta folytonosan fenyegetőzik Homonnay s egyre másra küldi a leveleket jobbra-balra, a lengyel király s a főurak is folytonosan írogatnak, s még se történt semmi. Megszokták, beléuntak, fel se vették az emberek.

De az már hiba volt, hogy Rákóczy is kezdte a dolgot kicsinyleni. Nem gondoskodott megbízható értesülésekről s meg hagyta magát lepetni. A lengyel király nov.

1 Nov. 4-dikéről írja: «hogy ha kész hada immár annyi vagyon Homonnaynak, kivel ki merne küldeni: mely ha leszen is én elhittem, hogy csak rablani jőnek, mert egyébképpen itthon való mulatásokban módot nem találok elmémben». Ugyan ott, 150. l.

2 U. ott. 150. l. «az lengyel pedig csak egy elsőben fogja az dolgot keményen, de mihelt látja, hogy vagyon, ki ellene álljon, azontúl alább és gyengébben hagyja dolgát, minthogy nem magok országában járó dolgok vagyon . . . Homonnayt igen hamar cserben hagyja hada, ha szintén megindúlnak is szerencsét próbálni s látják, hogy nem szolgál reménségek szerint, nem igen fogják magokat veszteni más ember koncza felett».

3 Károlyi Mihály, Budova, nov. 3-áról írja Rákóczy Zsigmondnak: «bizony uram, méltó azért az lengyel hadakra vigyázni, mert az határban lévén és ki tanálván jűni, az káránál is nagyobb lenne az rémülése és neve, de tudom arra generalis urunknak gondja vagyon». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

4 Károlyi Mihály Megyaszóról nov. 1-én írja Rákóczy Zsigmondnak: «ide jutván, sok híreket kezdek hallani, hogy tegnapi napon érkeztek vóna az lengyelek által és sok lövéseket is sütöttek el, az elmúlt éjjel tüzet is látván Ungvár felé». Orsz. ltár.

5 Sepsi Laczkó. 237. l.

3-án fogadta kihallgatáson a kassai országgyűlésből küldött követeket. A válasz, mit a követeknek adott, hogy ő Homonnaynak segélyt nem ad, de ha pénze vagyon és hadat akar fogadni, azt ő nem ellenzi: «hanem engedve vagyon»,[1] már késön ábrándította ki az embereket. A választ a fejedelem «postán» közölte Bethlennel, s ez a szükséges intézkedések megtétele végett utasítást küldött, izent Ibrányitól.[2]

Rákóczy készülődése jóformán elkésett. A mi hadat lehetett, nagy gyorsan összegyűjtötte s elindúlt. Az önbizalom nem hiányzott hadaiban: «csak hadd jőjjenek a kozákok, mondák, elég jó lovunk és drága ruhánk lenne».[3] De már késön értek a lengyel határszélre arra, hogy az útakat elállhatták volna: a homonnai mezőn túlnyomó lengyel erővel állottak szemközt:[4] tizenegyezernyi kozákkal szemben alig egy pár ezer magyar had. De a harczszomjas kis seregnek fiatal, tapasztalatlan vezére égett a vágytól, hogy gyors emelkedéséhez a hadi babérok dicsőségét is megszerezze, s a mint a kozák had nov. 22-én megérkezett, azonnal támadást intézett ellene: de vesztére, vagy a mint Bethlen fejezte ki magát, «veszedelmes gyalázatjára». Az előőrsök összeütközése alkalmával a hajdúk előnyben voltak. De a hátráló kozák előőrsöknek az egész lengyel had segélyére sietett, míg a magyar tábor nem támogatta a hajdúkat. Az épen előnyomuló Rákóczy megrettent s visszafordúlt. Nyomában meghátrált s futni kezdett a magyar had is: úgy szólva e szerencsétlen előőrsi összecsapás döntötte el a csata sorsát; a futókat a lengyel

1 Ugyan ott, 241. l.

2 BETHLEN Pol. Lev. 154. és 159. ll.

3 SEPSI LACZKÓ, 242. l.

4 BETHLEN írja Rákóczynak: «Kegyelmednek igaz híveinek kellett volna lenni, kik nem őt, hat órával az harcz előtt jövetelit az ellenségnek, hanem egynehány nappal az harcz előtt meghozták volna bizonyosan és ha az harczban valami szoros hely találtatott volna, ott kellett volna erős sánczot vetni és először ott kellett volna nekik harczot adni az erősségből». Pol. Lev. 159. l.

had üldözte, sokakat levágott, kiváltképen a főnemesek közül, kik subában voltak ott. Ezernél többen maradtak a csatatéren.[1]

Ez a gyalázatos futás megnyitotta egész Felső-Magyarországot a kozák had előtt. A rémülés első perczében sokan a várakba szaladtak s Homonnay ellenállás nélkül nyomúlhatott előre a Szaláncz völgyében, Szepsi vidékén, Szendrő táján, Cserháton s a Hernád mellékén Encsig. Körleveleket küldött nov. 27-ről a megyékhez, hogy hódoljanak meg s már nov. 30-án Kassa alá ért. De innen (decz. 2.) kénytelen volt visszafordúlni Eperjes felé, mert már Rákóczy is erősen gyüjtötte a hadakat, hogy támadást intézhessen ellene.[2] Aztán Bethlen is rendeleteket küldött a vármegyéknek, hogy azonnal fejenként az egész föld népével együtt fölkeljenek, megírván, hogy egyúttal ő maga 12 ezer emberből álló hadat indít útra.[3]

Már nem is volt szükség a segélyseregre. Az általános felkelés, Rákóczy hadainak szaporodása visszafordulásra bírták Homonnayt. Ő maga 500 lovassal Jeszenőbe szálla decz. 16-án, a kozákok pedig eltávoztak Magyarországból elégületlenül s lázongva, mert abból, amit Althan igért nekik, semmi sem teljesedett, úgy hogy otthon is bajjal lehetett őket lecsendesítni. Épen tíz nap múlva Széchy is megérkezett a Bethlen által küldött hadakkal, felkészülve, hogy Lengyelországba üssön. Szepsiben volt főhadiszállása: oda ment Rákóczy is értekezni vele. S oda jöttek a szomszédos lengyel urak is «békességet kérni a kártétel után». Jobbnak látták a dolgot kiegyenlíteni, mintsem elmérgesítni s elhatározták, hogy az itteni megállapodásokat a felső-magyarországi vármegyék gyűlése elé

1 Sepsi Laczkó, 242—3. ll.
2 Sepsi Laczkó, 244. l. Homonnay körlevelei az Orsz. ltárban. Ugyanott Ferdinánd febr. 5-iki körlevele a megyékhez, melyben ezeknek amnestiát ígér.
3 Bethlen Pol. Lev. 158. l.

terjesztik.[1] Maga a lengyel király is, ki a mozgalom kezdetén oly fenhangú leveleket írt Magyarországba, a kozákok rendetlen visszavonulása után más hangon beszélt a felső-magyarországi rendekkel s követet küldött a kassai gyűlésre: megtagadva közösségét a mozgalommal, mert a beütő had a császár zsoldjában állott.[2] A dolog békés kiegyenlítésére megtétettek az első lépések.

De Bethlen terveire ez a váratlan kudarcz bénítólag hatott. Nov. 27-én, «épen a bécsi hostát előtt hadai az Ferdinánd király hadaival ellenkezésben voltak»,[3] midőn a kassai kamara leveléből a homonnai mezőn történtekről értesült. Az első tudósításokból még nem tájékozhatta magát eléggé a dolog hordereje iránt, s épen nem lehetett tisztában azzal, ha vajjon nem fog-e Zsigmond lengyel király sógora, Ferdinánd érdekében újabb támadást intézni ellene? Gyorsan határozott: még aznap este Ebersdorfon megtétte az intézkedéseket, hogy visszamenjen Pozsonyba,[4] s négy nap múlva Sopronban volt.[5]

Úgy szólva, fényes diadal útját vágta ketté ez a visszafordulás, mely megmentette Bécset attól, hogy mint I. Mátyás alatt, ismét magyar uralkodó kezébe essék. Pozsonyban már várt rá a hír, hogy a császár ajánlatot tett a békealkudozások megkezdésére, s minthogy ő sem volt idegen attól, a tárgyalások decz. 30-án megkezdődtek. Az országgyűlés ezalatt folyton tárgyalt s épen nem csinált titkot belőle, hogy Bethlent királylyá akarja választani. Bethlen azonban még nem látta eljöttnek az időt s megelégedett azzal, hogy (1620 január 20.) fejedelemmé kiál-

1 SEPSI LACZKÓ, 246. l. HATVANI, Brüsszeli Okmánytár, IV. k. 229. 233. ll.

2 JÁSZAY Okmánygyűjteménye a Nemzeti Muzeumban.

3 Politikai levelek, 156. l.

4 «Mi, isten segítsége velünk lévén, az országgyűlésében minden dolgokról ez nehány napok alatt végezvén, mentest megyünk Kegyelmetek felé és azon leszünk, hogy duplával visszaadjuk az mostani kártételeket az ellenségnek.» Szabolcs vármegyéhez írva. U. o. 158. l.

5 Ugyan ott, 159. l.

tották ki. A fegyverszünet még elébb megköttetett s most Bethlen be sem várva az országgyűlés bezárását, január 27-én Kassára útazott, Pozsonyban kanczellárját, Péchyt hagyván maga helyett. Már febr. elején Kassán volt, hová márcz. 8-dikára összehívta a rendeket. Rákóczy György még egy másik rendeletet is kapott, hogy «minden dolgai hátrahagyásával, márcz 5-én már Kassán legyen, hol az imperiumba s a cseh és lengyel királyokhoz, valamint a portára küldendő követségek utasításai felett fognak határozni».[1]

VII.

RÁKÓCZY buzgalommal látott hozzá, hogy a csorbát, mit tapasztalatlansága s tán vigyázatlansága okozott, kiköszörülje. Nagy része volt a fölkelés szervezésében, mely Homonnayt az ország elhagyására kényszeríté. Vezette a tárgyalásokat Szepsiben, mely útját egyengette a kiegyezésnek a lengyel királylyal s azután a Homonnay-féle várak ostromára sietett, melyek közül egy feladta magát.[2] Új év napját (1620) sem töltötte otthon: de azért neje gondoskodott újévi ajándékról. Ő maga részéről csíkokat küldött neki. Sokkal bőkezűbb volt kis fia, ki épen hadakozáson levő atyjának, szolgálatjának ajánlása mellett, «az minémű hadi szerszáma volt», azt küldötte el, azzal az utasítással, hogy a benne levő bort Mátyás uram az ő — a kis fiú — egészségére költse el.[3]

1 Politikai Levelek. 162. és 163. ll., a febr. 12. és 28. levelek.

2 Parancsnoka Herencseny volt. Bethlen Kassáról, febr. 28-ról felel Rákóczynak tudósítására, s utasította, hogy «az várban arrestáltasson mindeneket és eskettessen porkolábot belé, hagyjon száz gyalogot benne azok közül, kiknek az másik héten adattunk hópénzt, kik csak addig legyenek benne, míg másokat iratunk és fogadunk helyettek az várban». Pol. Lev. 164. l.

3 Lorántfy Zsuzsánna, Sárospatak, jan. 3-án írt levele férjéhez. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár. Mint ez a levél mutatja, 3—4 éves lehetett, tehát nem 1619-ben

Rákóczy a fejedelem által kitűzött határidőben Kassára ment, hová a meghívott urak összegyülekeztek. A lengyel király mentségeit elfogadták s csak azt kívánták, hogy «tartsák a régi confœderatióhoz magukat».[1] Egészen más beszámítás alá esett a császár, ki a fegyverszünet feltételeit többféleképp megsértette[2] s Bethlen látva, hogy összeütközését ezzel el nem kerülheti, elhatározta, hogy Csehországgal s Frigyes királylyal szorosabb szövetséget köt, Thurzó Imrét e czélból hozzá küldte, s az utasítást a tárgyalásokban részt vett főurakkal is aláíratta.[3]

Ezek közt a főurak közt volt a két Rákóczy is: már ekkor Zsigmond is tanácsúr volt. György úrnak régi óhajtása teljesült: sógorasszonya, Mária, jegyet váltott testvérével Zsigmonddal. A dolog Kassán ez időben lett hivatalosan bejelentve a fejedelemnek. A menyegző napja ápr. 27-ére tűzetett ki s a fejedelem is megígérte, hogy annak fényét részvételével emelni fogja. S a mint ez megtörtént, azonnal hozzáfogott a lakodalmi előkészületekhez. Megrendelte Bécsből a fűszerszámokat 100 font bors, 80 f. gyömbér, 60 f. mandola, 20 f. fahéj, 40 f. czukor, 100 f. malozsa szőllő, 100 f. tengeri szőllő, 20 f. szekfű, 16 f. szerecsendió, 200 száraz, 300 leves czitrom, 200 narancs, 100 granátalma s mindenféle komfrittból 10—10 font. A marha, az apró jószág az uradalmakból telt ki.[4] Valóban Bethlen megjelent az esküvőn a kitűzött napon, s épen ott a lakodalmi zaj közepett írta egyik legnevezetesebb s leghosszabb levelét a prágai tárgyalások ügyében Thurzó Imrének, válaszúl a levélre, melyet «Rákóczy uram öröme napján az asztal felett vött el».[5] A pataki vár elég tágas és nagy volt, hogy a két család, mint eddig, ezután is meg-

született, mint másutt tévesen számítottam. (Lorántfy Zsuzsánna, 6. l.)

1 SEPSI LACZKÓ, 246. l.

2 BETHLEN 1620 márcz. 2-iki levele Thurzóhoz. Pol. Lev. 167. l.

3 Politikai Levelek. 170. l.

4 Rákóczy levele, Kassa, márcz. 17. Réz András ledniczi tiszttartójához. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

5 Politikai Levelek. 201. l.

férjen benne s Zsigmond úr hozzáfogott a maga lakosztályának csinosításához, lakályossá tételéhez.[1]

Patakról Bethlen visszament Kassára. A császárral kötött fegyverszünet ideje lejárt s intézkedni kellett, hogy a cseheknek segélyt küldhessen. Elő is akarta készítni az országgyűlést, melyet máj. 31-re Beszterczebányára hirdetett, s melyet akkora fénynyel akart megnyitni, milyent évek hosszú sora óta nem látott Magyarország. Magának Bethlennek bevonulása királyi pompával ment végbe. Az ő festett török lovai messzeföldön a legszebbek voltak s kísérete pompájában kelet és nyugat fényűzése olvadt össze. Nejével, Károlyi Zsuzsánnával együtt tartá bevonúlását s kíséretük mintegy kétezer emberből állott. Egész Magyarországból összeseregletttek a nemes urak, kivált a protestánsok, mindenik fényes kísérettel, mintegy tízezeren együtt.[2] Aztán az idegen hatalmasságok követei: a szövetséges cseh, morva, sziléziai és osztrák rendek képviselői, Frigyes cseh király követe, Zsigmond lengyel király követe, a portai követek fényes kíséreteikkel egészítették ki a tarka képet, melynek Beszterczebánya tanúja volt s melynek központját a hatalmas fejedelem képezte.

Már együtt voltak a mozgalom főindítói is: Széchy György, Rákóczy György, Thurzó Imre, Illésházy Gáspár, a protestantismus oszlopai, kik Csehország példájára ki akarták vinni Magyarország felszabadítását a német iga alól. Jul. 2-án Bethlen Gáborral együtt erős esküvel kötelezték magukat, «hogy valamit egymás közt országunk és szabadságunknak megmaradására valókról beszélgetünk, tanácskozunk és végezünk, senkinek meg nem jelentjük, hazánk szabadsága s megmaradása mellett együtt élni-

1 Miskolczi levele Zsigmond úrhoz, Patak, 1620 jul. 5. «Az miben Nagyságod engem informált volt itt fenn létében, azokban eljártam tehetségem szerint; az ötvöst mindennap sollicitálom ... az fazekassal is elvégeztem az kályhák felől és Ujhelyben gleset (t. i. üveget) is vettem hat forint érőt.» Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 GINDELY, III. k. 150. l.

halni akarunk; egymást sem szóval, sem írással el nem áruljuk».[1]

A császár követei csak junius elején érkeztek meg. De még azután is hetek teltek el, míg az országgyűlés megkezdhette tárgyalásait. A fődolog a kiegyezés volt Csehországgal, mert az döntött a háború kérdése felett. Nemcsak a tárgyalások menete, hanem a rendek hangulata is mutatta, hogy a császár követei semmi jót sem várhatnak: ezek úgyszólván, izoláltan éltek Beszterczebányán.[2]

A fejedelemasszony Beszterczebányán csak az első heteket töltötte. Jul. 21-én indúlt el, s Rimaszombatban megállapodott. Kassára jul. 26-án érkezett meg[3] Rákóczy is, hová ezekben a napokban kéredzett. Be akarta járni uradalmait, a végvárakat[4] s a mint hírt vett a fejedelemasszony Kassára érkezéséről, írt nejének, hogy menjen ő is oda, «ő felségének látogatására».[5] S ez csakugyan azonnal Kassára ment, honnan pár nap múlva visszatért Patakra.[6] Egy hónap se telt el s férje értesíté, hogy aug. 17—18-ika körűl maga is haza megy.[7]

De még sem mehetett haza: mert ekkor jöttek a legválságosabb napok. A császár követeire valóságos kiábrándulás volt Bethlennek a csehekkel kötött szorosabb frigye, mely azt egyenes interventióra kötelezte. Belátták, hogy most már nem maradhatnak Beszterczebányán: óvást

1 Adatok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Budapest, 1873. 22. l.

2 GINDELY, III. k. 167. l. Magok panaszolták, hogy kerülték őket, mint a bélpoklosokat.

3 Károlyi Zsuzsánna levelei férjéhez. Közölte MILETZ JÁNOS a Győri Tört. és Rég. Füz. III. k. 126. és 127. ll.

4 Jul. 12-én (1620) kelt levelében korholja az ónodi kapitányt, hogy rosszúl vigyáz. «Beszélik, hogy az elmúlt napokban az egri pasa kijüvén, Klmed ebédre hivatta volna, sőt maga is ki akart volna menni hozzája, ha más el nem verte volna Klmedet. Mondják azt is, hogy egynehányat behíván, vendégelt volna és ugyan szemek láttára lovaira ülvén, kiment volna Kegyelmed az végházaihoz». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár. A köv. év elején már elmozdították s Oszmányi Mihályt tették helyébe főhadnagynak. 1621 márcz. 11-iki reversalisa. U. o.

5 Lorántfy Zsuzsánna jul. 23-iki levele férjéhez. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

6 Ugyanannak aug. 8-iki levele férjéhez. U. o.

7 Rákóczy Gy. levele nejéhez, Beszterczebánya, aug. 15. Ugyanott.

adtak be az országgyűlés túlkapásai ellen, a császár nevében feloszlottnak s határozatait érvénytelennek jelentették ki s aug. 17-én elutaztak. Következő napon a lengyel követek is elutaztak.

Senki sem törődött velök. Bethlen legádázabb s legkérlelhetlenebb ellensége, Homonnay, miután épen kevéssel előbb újabb rabló becsapást intézett a felső megyékbe, de visszaűzetett, Lengyelországban meghalt: ez oldalról a nyugalom biztosítva volt. Augusztus 22-én tanácskozni kezdtek Ferdinánd letétele felett, s ha eleinte egy-két szózat emelkedett is ez ellen, de a közhangulat nyomása alatt azok is kénytelenek voltak engedni, kik a dethronisatiót nem helyeselték, s Bethlen egyhangúlag, melyhez a nádor is hozzájárult, Magyarország királyává választatott meg. Aug. 25-én, a választás megtörténte után az országgyűlés testületileg ünnepélyes menetben ment az új királyhoz, ki az üdvözleteket egy, e czélra rögtönözve összeállított trónon fogadta. A választást elfogadta, de barátai, párthívei minden sürgetése s erőltetése daczára sem engedte magát megkoronáztatni. Egyszerűen a «választott magyar király» czímet vette fel. «A bestia, mondá Ferdinánd első haragjában, már választott magyar királynak írja magát, mikor nem is nemes, nem is magyar, hanem oláh!»*

Miért nem engedte magát megkoronáztatni? hisz a hangulat Beszterczebányán rá nézve a lehető legkedvezőbb volt: választása ellen egy hang sem emelkedett, minden pressió nélkül, igazi lelkesedéssel emelték fel a trónra, még azok is, kik eddig bensőleg ellenezték, belenyugodtak a bevégzett ténybe. Miért? Bethlen óvatos ember volt. Az ő kérlelhetetlen ellenségei közül csak Homonnay pusztúlt el, a többi ott volt a császár körül. Tudta, hogy még erős küzdelmei lesznek ezekkel. Az ő magyarországi

* Szász állami ltár. A szász követ aug. 29-iki jelentése a választóhoz.

jó barátaiban pedig — egy-kettő kivételével — nem tudott egészen megbízni. Már eddig is tapasztalta, hogy az a nagy lelkesedés hamar lelohad: s hogy feltétlenül csak az ő erdélyi hadában bízhat.[1] Az elhalasztás úgy sem járt veszélylyel — jobb volt várni azzal jobb időkre. Aztán a hadjárat megkezdésével is sietni kellett, hogy a cseh királylyal és rendekkel kötött szövetségnek eleget tehessen. S a gyűlés eloszlása után azonnal intézkedett, hogy hadai összegyűljenek.

Rákóczy sem pihenhetett soká kedves pataki várában. A kassai generalisság helyett, melytől az újabb szervezés következtében visszalépett, hadtest-parancsnoksággal bízatott meg. Elindúlása napját szeptember 21-ére tűzte ki.[2] Bethlen akkorra jó előre haladt: szept. 9-én Nyitrát már feladásra kényszeríté, s alig három hét múlva Hainburgot szállotta meg; váratlan megjelenése s gyors mozdulatai által, két főúr kivételével, az egész Dunántúlt meghódolásra kényszeríté. Egy kis jelentéktelen diadal a császár egyik legvakmerőbb tábornokát, Dampierret arra készteté, hogy magát Pozsonyt támadja meg. Személyesen fordúlt meg Bécsben a császárnál s mintegy 5000 embert szedett össze. Okt. 9-én reggel 7 óra felé érkezett meg s a magyarok első pillanatban azt gondolták, hogy Rákóczy jön. De a tévedés hamar kiderült, s nemsokára megérkezett Rákóczy 2500 huszárral. Erős csatározás kezdődött, Dampierre maga osztotta a parancsokat, ember emberrel állván szemben, s mi közben egyszer hátra fordúlt, Rákóczy

1 «Eddig való megszabadításán Magyarországnak — írta Bethlen nehány hó előtt Rákóczynak — semmi munkája nincsen, «magunk is sok fő erdélyi híveinkkel indúlván, nem mind fizetett hadainkkal jöhettünk, mert nem is tölt volna ki erszényünkből, hanem inkább ők hoztak magok költségeken.» BETHLEN GÁBOR Levelezése. 85. l.

2 Rákóczy György szept. 15. és 16-ki levele testvéréhez, Zsigmondhoz. «Minthogy penig nekem isten kegyelmességéből hétfőn (szept. 21.) meg kell indúlnom, ha Kegyelmednek tetszik, holnap vagy holnapután jőne ide Kegyelmed,» Orsz. ltár, Rákóczy ltár. Felső-Magyarország generalisa Perényi Ferencz lett.

egy hajdúja fedetlen nyakát átlőtte, úgy hogy a golyó jobb fülénél jött ki. A hajdúk most rá rohantak s buzogányukkal és csákányukkal agyonverték, tetemeit pedig bevitték a városba. A diadal hírét azonnal megvitték Bethlennek s az ő rendeletére, okt. 11-én Rákóczy támadást intézett a német had ellen Köpcsény mellett, Rohrau és Bruck közt s azt megnyomta, úgy, hogy csak kevesen menekűltek.[1] «Sok főhadnagy, zászlótartó német emberek veszének, nagy szégyenvallással futva menének el innét minden hadai, most és mindennap paskolják őket együtt is, másutt is.» Rákóczy első gondja volt nejét erről értesiteni; «immár, válaszolá ez, megírtam vala ez levelet, hogy az Kegyelmed jó szerencséjét meghallám: kit isten ő szent felsége pótolja meg és kegyelmes áldásábúl öregbítse s nevelje».[2]

E szép diadal, gyors előnyomulás, nagy örömet és lelkesedést keltett fel mindenfelé. Annál kellemetlenebbűl érintette Ferdinándot, ki egész erejét Csehország ellen akarta fordítni, s azért Bethlennel újabb alkudozásokba kívánt bocsátkozni. A Bécsben levő franczia követek vállalták el a közvetítést s az angoulemei herczeg társaival október 18-án Pozsonyba útazott Bethlenhez, «nagy pompával; harmadnapra szemben löttek ő felségével; nagy rettenetes gazdag öltözettel vannak — írja Ibrányi, szemtanúja az elfogadásnak — csak az egyiken való ruházatot is kétszázezer forintra böcsülték; soha én, sem más, szebb öltözetet nem látott».[3]

1 Jelentés az okt. 9—11-iki csatákról a szász kir. ltárban. Közölve GINDELY Okmánytár. 225. l.

2 Lorántfy Zsuzsánna okt. 17-iki levele férjéhez. Patakról. Orsz. ltár, Rákóczy-levéltár. Ibrányi Mihály, Rákóczy egyik hadnagya, írja Zsigmondnak: «az mikor isten ő szent felsége bennünket az uram ő nagysága hadaival ide Posonba behozott volna, Tompér (t. i. Dampierre) is minden hadaival azon órában érkezett ide Pozsony alá véletlenűl; akkor király urunk ő felsége túl az Dunán, Szombathely alatt volt. Pozsony igen puszta állapattal volt, az katonákkal kellett az sánczban gyalog szállanunk». U. o.

3 Ibrányi Pozsony, okt. 24-iki levele. U. o.

Hát a franczia közvetítés nem volt olyan természetű, melyet egyenesen el lehetett volna utasítni, s a követek Bethlen azon kijelentésével útaztak vissza, hogy ő épen nem idegen a békétől, hanem képtelen feltételhez, Csehországnak a békébe foglalásához kötötte azt. De azok csak egy hónap múlva (nov. 18.) tértek vissza Bethlenhez s már akkorra nagy fordulat állott be a dolgokban. A nov. 8-iki fehérhegyi csata az eddig kivívott előnyöket koczkára tette. Ez a nap véget vetett Fridrik királyságának s halomba dönté Csehország szabadságát, függetlenségét. Prága azonnal meghódolt, Fridrik menekült. Valóban Csehországra nézve minden el volt veszve! nem magáért a szerencsétlen csatáért, mely kétségtelenül nagy veszteség volt, hanem azért az átalános elcsüggedésért, kétségbeesésért, mely nyomában járt. Mint a ragály, terjedt a félelem és rettegés; minden el van veszve! ez az érzés ragadta meg a kedélyeket, s hogy az átalános özönvízből valamit megmentsenek, ugyancsak siettek meghódolni Ferdinándnak, csehek, morvák, sziléziaiak, abban a hitben, hogy ezzel sorsukon javítnak.

Ez a ragály, ez a rettegés Magyarországra is elragadt. Az ijedelmet az is nevelte, hogy Váczot kapitánya, Strucz, feladta a töröknek:* már itt is arról kezdtek az emberek gondolkodni, hogy megmentsék a bőrüket: Bethlennel, ha békélni akar, de még ellenére is, ha erre nem volna hajlandó.

Megbékélni Ferdinánddal! hiszen ez nem is lett volna olyan nehéz dolog Bethlennek, csak a cseh szövetséget kellett volna oda dobnia, akkor, midőn az angoulemei herczeg újra lejött folytatni a tárgyalásokat. S miért ne békéljen meg, mikor a nagy lelkesedést nagy csüggetegség váltotta fel. Közvetlen környezete, a generalisok, az egész magyar

* BETHLEN Levelezése. 149. l.

nemesség, mely égett eddig a harczi vágytól, most keresi a visszavonulás útját.[1] A ki csak tehette és talált valami tisztességes színt, házához kéredzett, s még rosszabb volt a dolog a vidéken: «mi vagyunk az ellenség előtt — írá Bethlen — s mégis a Fátrán túl való ország fél inkább minálunknál»[2] s a mi még rosszabb volt, a megyékről nem jöttek hadak s a kamarákról és a városokból nem szállítottak pénzt. Bethlen csak saját magára támaszkodhatott.

Bámulatos lelkiereje ezekben a kritikus napokban tűnt ki leginkább. Várta, hogy az első ijedelmet nyugodtabb megfontolás fogja felváltani. Még volt reménye, hogy a fehérhegyi csapást is ki fogja frigyesével köszörűlhetni: de lassankint az is tünedezett. S mennél inkább meggyőződött róla, hogy Csehországnak hosszú időre vége van, hogy csak magára, saját erejére támaszkodhatik: annál szilárdabbá vált elhatározása, hogy sorsát nem választja el Magyarországétól.

Csak ő volt az egyetlen ember, ki a jövőbe látott, s ennek a jövőnek, a magára hagyott Magyarország sivár jövőjének képét erős vonásokkal ecsetelte. «Mi itt békességben vagyunk — írá nov. 23-án — a császár újabban akar velem tractálni, és ha nincsen kedvetek szabadságtoknak, religiótoknak, hazátokban való jószágtokban békességes és szabados megmaradástok oltalmazásához, én a császárral könnyen megbékélhetem. De bizony jaj leszen országúl tinéktek, ha jure belli kezdi obtineálni országtokat a császár: ne gondolkodjék senki arról az magyar nemzet közűl, hogy Magyarországban jószágot bírhasson — eladták, bizony minden úrnak, fő és nemes embernek min-

1 Bethlen 1627 ápr. 23-iki levele: «annál inkább megrémülének, meghallván az prágai infelix pugnát, exanimes facti sunt quamplurimi et quæsitis coloribus házokban kezdének búcsúzni». Századok. 1868. évf. 231. l.

2 Bethlen Levelezése. 152. l.

den jószágát vallonokkal rakják meg és az városokat új néppel, minden erősségeket némettel és a mi több, sem lutheranus, sem helvetica confessio bizony ebben a seculumban nem lészen. Lássák azután a sok cautelákkal élő és hadban való jöveteltől magokat elrejtegető urak, nemesek, mint fognak élni. Örömest költenétek akkor aztán és hadba mennétek, csak lenne, ki restituálná őket előbbeni állapotokban. De bizony nem jön több Bethlen Gábor segítségekre, megégetvén az kása a száját, nem köti

21. BETHLEN GÁBOR ALÁIRÁSA.

fel másszor az harangot falu fejében, nem költi el érettetek ötször-hatszor való százezer forintját, látván mostan szemeivel, mily igen elvonszák az emberek magukat.» [1] «Meglássátok — írá pár nappal később — mint hisztek az németnek: mert bizony kigyó farka vágását soha el nem felejti».[2]

Úgy volt, a mint Bethlen írta: már akkor készítették a terveket, hogy a csehországihoz hasonló confiscatiót Magyarországon is végrehajtsanak. S hogy az itt meg nem történhetett: azt kizárólag Bethlen akadályozta meg,

1 Ugyan ott. 152. l.
2 Bethlen Levelezése. 225. l.

egyedül, magára hagyatva erdélyi hadaival, szemben az akkori áramlattal, mely csak a meghódolásban látott menekülést.

Azok közt volt Rákóczy György is, kik elváltak Bethlentől. Ő is haza kéredzett Sárospatakra: de neki nagy okai voltak rá. Feleségének terhessége és testvérének, Zsigmondnak, súlyos betegsége. Már okt. 24-én vett hírt, hogy öcscse betegeskedik s deczember közepén haza útazott. Zsigmond állapota folytonosan súlyosabbá lett. Deczember 26-án meghalt* s nem sok idővel rá neje is követte a sírba.

Most már a sárospataki uradalomnak osztatlan birtokába lépett.

A súlyos családi gyászt alig egy hónappal később családi öröm váltotta fel. Neje 1621 január 30-án egészséges, ép fiúgyermekkel ajándékozta meg, ki a keresztségben az ő nevére György nevet nyert.

VIII.

RÁKÓCZY hazautazása Patakra még nem jelentette azt — mitől Bethlen, úgy látszik, tartott — hogy azokhoz csatlakozik, kik a császárral minden áron békélni akarnak. Ezek voltak a nádor s a katholikus urak, kiknek reményeit, hogy a «lázadásból», melyhez úgy is akaratjuk ellen csatlakoztak, becsülettel kivonhatják magukat, a franczia

* Zsigmond halálát decz. 30-iki levelében is említi. Az utóiratban írja: «szegény Rákóczy Zsigmond meghalt». ZÁVODSZKY GYÖRGY naplója után WAGNER írja le Collectanea Genealogica IV-ik kötetének 98. lapján: Anno 1620 die 26. Decembris spect. ac magn. dnus Sigismundus Rakóczy suæ Dominationis (Comitis Emerici Thurzo) juratus et adoptivus frater juvenis certe eximiæ spei et magnæ exspectationis in ipso ætatis urentis flore mundo immundo extremum valedicens, vivere desiit, relicta post se uxore juvencula, quam non pridem duxerat et vix unum annum eidem cohabitavit, quem tamen non multo post etiam secuta est.

király közvetítése újra felélesztette. Az ő ajánlatokra ment november végén a franczia megbízott Nagy-Szombatba, hová Bethlen székhelyét áttette,[1] s hová 1621 jan. 1-ére összehívta a rendeket. Nem bízott ugyan a békében, de hogy annak megkötése nem rajta múlik, arról meg akarta győzni a rendeket is. Azt hitte, hogy ez a kiábrándulás hajlandókká fogja ezeket tenni a háború megkezdéséhez szükséges előkészületek megszavazására.[2]

A franczia megbízottal (Croisilles-al) folytatott tárgyalás következtében Bethlen beleegyezett, hogy békealkudozások kezdessenek meg Hainburgban, hová jan. 25-én a franczia követek s a császári biztosok megérkeztek, s hová megjöttek Bethlen biztosai is. Míg itt a béke megkötésének módozatairól beszéltek, Bethlen a nagy-szombati gyűlésen a háború megkezdéséhez szükséges intézkedések megtételére megtette az első lépéseket, de arra a meggyőződésre jutott, hogy a rendek is a béke megkötését akarják s csak kényszerítve szavazzák meg a fölkeléshez szükséges pénzt és hadakat. A régi lelkesedésből semmisem maradt.

Sőt Bécsbe, épen e gyűlés idejéből (febr. 10.), már érkeztek hírek is, hogy Bethlen legbuzgóbb párthívei: Thurzó, Széchy, Rákóczy a császárhoz állottak,[3] a nádor pedig szerette volna Bécsben a Bethlen ellen táplált gyanúkat eloszlatni.[4] Az átállások forma szerént még nem történtek meg, sem Thurzó, sem Rákóczy a régi zászlóval szemben nem is követtek el oly arányban áru-

1 Bethlen 1619 nov. 19-én adta ki hadi parancsát a pozsonyi őrségnek, melylyel távolléte idejére intézkedett. Közölte HAJNIK, Magyar Akademiai értesítő, 1865. v. k. 148. s köv. ll. a jegyzetben.

2 HAJNIK nagybecsű értekezése a nagyszombati gyűlésről. U. o.

3 Zeidler jelentése a szász választóhoz. GINDELY Okmánytára. 270. l.

4 Azt terjesztette a császár elé, hogy Bethlennél — ha vele megbékélne — nem lesz hívebb alattvalója. Miért aztán jól megszidták: tartsa magának a gyanítgatásait, s arra legyen gondja, hogy a császár jogait védje Magyarországon. A nádor jan. 6-iki levele s a császár válasza jan. 9-ről. GINDELY, IV. k. 219. l.

lást, mint Széchy, Illésházy s mások: de maga a hír jellemzi a hangulatot, mely határozottan békésre változott.*

A beszterczebányai gyűlés óta a közvélemény nagy átalakuláson ment át. A mit akkor könnyű szerrel elérhetőnek gondoltak, az most lehetetlennek látszott. A dethronisatio, a királyválasztás az általános lelkesedés felhevülésének volt a következménye — a lelkesedés azóta elpárolgott. A felső-magyarországi megyék Lengyelország aljában nem érezték magokat biztosságban, a lengyel király, a császár sógora, akármelyik pillanatban zúdíthat hadat nyakukra, míg ők a nyugati megyékben harczolnak. Ezek

22. BOSNYÁK TAMÁS ALÁÍRÁSA.

a megyék pedig mindig a császárhoz szítottak, s most Csehország leigázása után épen nem érezték magokat biztosságban. Valóban Bethlennek egész erélyére és szilárdságára volt szüksége, hogy ezzel az áramlattal szemben, mely minden intéseire, sarkalásaira siket maradt, megtartsa a maga positióját s a kivívott előnyökből megmentsen, a mennyit lehet.

A nagyszombati gyűlésből egymásután kezdtek párologni az urak. Pálffy János, Bosnyák Tamás, Czobor betegség ürügye alatt távoztak; Balassa Péter megtagadta az engedelmességet, lassankint a követek is oszladozni kezdettek s febr. 19-én véget ért a gyűlés. Hainburgban ápril közepéig folytatták a tárgyalásokat; s a nagyszombati gyűlés, minden békehajlama mellett is, nagy támasza volt Bethlennek, midőn a béke egyik feltételéül azt tűz-

* Hajnik, i. h. 147. l.

ték ki, hogy a császár tartsa tiszteletben az ország szabadságait s az új (t. i. a confiscatiók átltal támadt) birtokviszonyokat se bántsa. S a császár épen erre a kettőre nem volt hajlandó. Mindenben engedékenységet mutatott volna Bethlennel szemben, e kettőt kivéve, mert e két pont épen azokat mentette volna meg, kiket ő büntetni akart.

S ezért nem engedett Bethlen semmitse e követeléséből. Az üldözések Cseh- és Morvaországban már februárban megkezdődtek: egész addig elnapolták, hogy a császári kegyelemben bízók visszatérjenek hazájukba — akkor küldték el a biztosokat Prágába, hogy itéljenek fölöttük, mikor ezek már azt hitték, hogy biztosságban vannak. De a kegyelemben bízó magyarokat még ez sem ábrándította ki: «száztizenketten vannak urak és nemesek — írá Bethlen — kik Bouquoihoz internuntiust küldtek volt Morvába, hívatták. Bouquoi levelet írt nekik, megköszönte a császárhoz való hűségöket, ajánlja magát és a császár gratiáját, inti őket, hogy perseveráljanak. Az internuntiust mind levelestől megfogták és nálam vagyon, Esterházy Dániel arestálva is vagyon».* Bizonynyal ez a 112 úr, s azok, kik a hainburgi tárgyalások eloszlásakor, egyik a másik után elpártoltak Bethlentől: a nádor, Széchy, Bosnyák, Pethe, a két Pálffy, a két Balassa, Daróczy, meg voltak győződve, hogy csak úgy menthetik meg hazájukat Csehország sorsától, ha elválnak Bethlentől s a császár mellett sorakoznak — mert magát Bethlent is a Pfalzi Frigyes sorsától féltették.

Bethlen pedig nem félt Frigyes sorsától: ő hozzá Erdélyben férni nem lehetett, ő Magyarországot féltette s végig ki akart tartani a szövetség mellett. A hainburgi értekezlet feloszlása után hozzálátott a hadjárat erélyesebb folytatásához — mert valójában a csatározások addig

* Bethlen, Nagy-Szombat, febr. 10-iki levele. Mikó Imre, I. k. 359. l.

sem szűntek meg. Hadakat rendelt be Erdélyből, Magyarországból, hogy az elpártoltakkal, kik megkezdték a támadást s Bouquoi-val szembeszállhasson. S ezzel a harcz minden oldalon megkezdődött.

Rákóczyt Fülek alá rendelte,[1] a melyet nemrég Széchy foglalt el, őrségét mind egy szálig levágatván. A mint ez otthon elvégezte a legszükségesebb intézkedéseket, a tort és temetést megtartotta, visszament Bethlenhez Nagy-Szombatba. Neje és várnagya, Chernel, értesítették az otthon levő viszonyokról. Neje, ki márczius derekán látogatást tett a királynénál kérte férjét, hogy «Samulkának, az idősb fiúnak, csináltasson' vagy két süvegcsét».[2] De Fülek alatt nehezedtek a napok. A hadak zugolódtak, mert «fizetetlenek», Bethlen írt Rákóczynak, hogy csendesítse le őket, fogadjanak szót, mutassák meg hazájokhoz való szeretetöket. «Én sohul nem késem, kedden, isten velem lévén, Kegyelmeddel megegyezem».[3]

Fülek, mint végvár, ellenséges kézben, nagy veszélyben forgott. A török akarta megsegíteni, de úgy, hogy magának foglalja,[4] s Bethlen épen magát a nádort vádolta, hogy a veszélyt felidézte. Védelme Herecsenyire volt bízva, ki Rákóczynak, midőn felszólítá, hogy a várat adja át, «embertelen» levéllel felelt. «Nem szükség — írta Bethlen — az ebnek egyéb választ adni, hanem a közönséges vitézlő rendnek írasson egy rövid levelet: Kegyelmed avval tartozott, mint hazáját igazán szerető úri ember, hogy őket

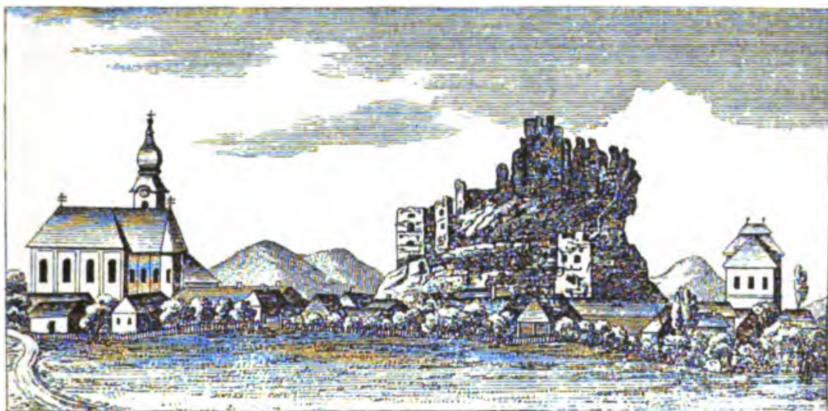
1 Ápr. 26-án írja Thurzónak: Rákóczy uram Fülek alatt vagyon. BETHLEN Levelezése. 287. l.

2 Lórántfy Zsuzsánna, Patak, márcz. 16-iki levele. Chernel ápr. 7-én írja: «mind asszonyom ő nga, mind az kis uracskák, hála isten jó egésségben vadnak, mind attúl fogva is, hogy Nagyságod innen elment, csak egy óráig való nyavalygásuk sem volt ő nagyságuknak.... Az paripa, az moldvai féle (Bethlen ajándéka) még eddig rosszúl volt, most kezdett gyógyúlni, eleget orvosolják. Az agarakat, kopókat vagyon három hete Ónodban tartottam ... az madarászok még itt vannak». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

3 Bethlen, Nyitra, ápr. 23-iki levele Rákóczyhoz. U. o.

4 SZALAY, Esterházy Miklós élete. I. k. 199. l.

a rettenetes veszedelemnek jövendő eltávoztatásáról megintse. Ha nem fogadják s Kegyelmed írását nem hiszik, azzal ők szabadok, mind isten és ez világ előtt ment ember immár s többször őket nem requirálja».[1] De Rákóczy Széchynek is írt — ez azonban Fülek megadásáról hallani sem akart. Azok közt, kik Fülek alatt voltak, volt Rákóczy Pál is, mint Bethlen belső tanácsosa.[2] E czímet úgy látszik, testvére Zsigmond halála után kapta meg.

23. FÜLEK VÁRA ROMJAI. A SZÁZAD ELEJÉN.

Míg Bethlen ez útjában Kassa felé nyomúlt, Pozsony elveszett, melynek megtámadására Bouquoi sietett. A városiakkal kötött egyesség szerint ápr. 29-én kezében vette a várost: «láttam, írá jelentésében, kétségbeesett, kétkedő, habozó és rossz lelkiismerettel bíró embereket, kiknek szívük telve méreggel és keblük Bethlennek kedvez». Maga a vár még máj. 6-áig tartá magát, de akkor a helyőrség is meghódolt.[3] Ez nagy csapás volt: s még évek múlva is

1 BETHLEN Politikai Levelei, 290. l., írta Losonczon, ápr. 29-én.

2 BETHLEN Levelezése 164. l. Széchynek, Murány, máj. 3-án írt levele R. Györgyhöz, Péchy Simonhoz, Alagi Menyhérthez s Rákóczy Pálhoz, mint Bethlen tanácsosához.

3 HAJNIK idézett értekezésében, 157. l.

szivében keserűséggel emlékezett meg azokról, kik kétségbeesve «Kain módjára conjungálták magukat palatinussal. Mindnyájan eloszlának, magamat hagyának kevés fizetett népemmel és erdélyi híveimmel, mintha immár azzal magokat salválhatták volna a német előtt. Mint állottam strázsát és éjjel-nappal mint harczoltak az megnevezett kevés vitézim császárnak Bouquoival levő egész ármádája ellen, hatodfél holnapig tartóztatván őket Magyarországban való irruptiótól, Kegyelmetek jól emlékezhetik rá. És mikor elűl, hátul, oldalt gyújtott nagy tüzek miatt ott bátorságosnak lenni nem láttam volna, kényszerűltem kijőni Kassára».[1]

Ezt a visszavonulását Kassára azzal az erős elhatározással hajtotta végre Bethlen, hogy a csorbát, mit Bouquoi előnyomulása, az elpártolások ütöttek hadi szerencséjén, ki fogja köszörülni: s valóban megtette erre a szükséges intézkedéseket. A jägerndorfi őrgróffal kiegyezett, hogy ez hadaival hozzá csatlakozzék, ki is junius végén Nagy-Szombatba érkezett;[2] az ország minden részéből Kassára rendelt hadakat, hogy azok élén a nyugoti vármegyék visszafoglalására induljon.

Még hozzá se fogott a készülődésekhez, midőn új váratlan nehézség gördült útjába. Addig verte Bethlen a császár hadait, míg urukat egy tapasztalással gazdagabbá tette: meggyőződött róla, hogy Magyarországgal nem fog úgy elbánhatni, mint Csehországgal, — más húrokat kezdett pengetni. Lemondott arról a tervéről, hogy a magyar alkotmányt megsemmisítse, s május 2-án általános amnestiát hirdetett a megtérőknek.[3] Ez az embereket gondolkodóba ejté. A beszterczebányai hitlevél aláírói közül már Széchy elpártolt. Most Illésházy is «kötelességének fel-

1 Bethlen, 1627 ápr. 3-iki levele Alvinczyhez. Századok, 1868. 131. l.

2 GINDELY, IV. k. 256. l.

3 SZALAY, Esterházy Miklós élete. I. k. 201. l.

szabadítását» kérte[1] s még Thurzó Imre is hozzá küldé Just Andrást. «Bizony szomorúbb hírt ennél nem hallottam: nem a vármegye defectióját értem, mert én attól nem tartok, sok ezer fazéknak elrontására elég egy bot — hanem búsulok az kegyelmed intentumán.»[2] Ez a defectio nem következett be, Thurzó másra gondolta magát.

Rákóczy is Kassára jött Bethlenhez,[3] de minthogy nejétől fioknak, Samukának betegeskedéséről leveleket kapott, pár napi látogatást tett Patakon,[4] onnan azonban nemsokára visszatért Bethlenhez, ki, a mint hírt vett, hogy az ellenség Putnok alá érkezett s Kassa ellen készűl, az előkészűleteket teljesen még be sem fejezve, elindúlt. Ezalatt Bouquoi Pozsony alól akadálytalanúl nyomúlt elő Érsekújvárig, de nem boldogúlt. A nádor is táborához csatlakozott, de itt gutaütés érte s (junius 23-án) meghalt. Még nagyobb vesztesége volt a császáriaknak Bouquoi halála, kit julius 10-én a magyarok elfogtak, s ki az e miatt keletkezett csetepatéban elesett. Erre a császáriak felhagytak az ostrommal, de visszavonúlásuk közben a Nyitra folyónál teljes megveretést szenvedtek, s a szaladókat az üldözéstől csak a talaj mocsaras volta mentette meg.[5] S e fényes diadalokkal együtt az az öröme is meglett Bethlennek, hogy egy a leghatálmasabb s legelkeseredettebb árulói közűl, Bosnyák Tamás kezébe esett.[6]

De a régi lelkesedés, a hit és bizalom az ő csillagában,

1 BETHLEN Politikai Levelei, 336. l.

2 BETHLEN Politikai Levelei, 318. l.

3 «Rákóczy uram is tiszttartója által az szerint cselekedjék. kiről írt az ura neki.» E tiszttartó Reez András volt Rovnán. U. o, 320. l. Bethlen jun. 7-iki levele.

4 Sárospatak, jun. 10-ről írja Lorántfy Zsuzsánna férjének: «az gyermek állapotja felől Kegyelmednek azt írhatom, hogy tegnap három óra tájban az gyutván (t i. gyujtovány) hideg kezdte lölni, de isten kegyelmességéből megint csak hamar elállott róla, az doctor eléggé biztat, hogy addig el sem megyen, míg jó állapotba nem hozza». Julius 17-ről ismét írja: «az kis Sámuelkát nem arányozhatjuk, leli-e az hideg avagy nem? csak azonban vagyon». Mindkettő Orsz. ltár, Rákóczy-ltár. Jun. 26-án ismét Patakon volt. Orsz. ltár. U. o.

5 GINDELY, IV. k. 254. l.

6 BETHLEN Levelezése. 182. l.

már eltűntek, s csak az ő erős vaskeze tudta a fegyelmet a csüggeteg s meghódolni kész seregben fentartani: már diadalai sem villanyozták fel, annyira elkábította őket az amnestia. Egyre másra tartották a táborban a gyűléseket, sürgették Bethlent, hogy kezdjen békealkudozásokat s midőn ez hallani sem akart arról, mind többen kérték elbocsáttatásukat.*

Ime, a mit az amnestia hirdetése után egyesek kezdettek, a táborra is elragadt. Bethlen «amaz gyalázatos gratiának» tulajdonítá, melyet örömmel fogadtak, «nem gondolván sem gyalázatos hírben névben eséssel, hazájok szabadságának labefactiójával». Rosszúl eshetett neki, hogy elfeledkeztek fogadásukról, a dethronisatióról s az ő királylyá választásáról, — de midőn ellenállt e törekvéseknek s meghiusította, hogy gyűlésileg fogadják el az amnestiát, nem erre gondolt. Magyarországot féltette, hogy a morvaiak sorsára jut.

De vajjon csak a rettegés, hogy «másként nem juthatnak ki abból a labyrinthusból», bírta-e az embereket a pártállás változtatására? Ez magában nem lett volna elegendő indok. A német igánál még rosszabbnak tartották a török igát s Vácz elfoglalása, Fülek fenyegetése mutatták, milyen ára van a török barátságnak. Ez az év sokakra nézve tanulság éve volt: az a nagy gyorsan végrehajtott dethronisatio bántotta őket, s bizonynyal sokan lesték, várták az alkalmat, hogy annak «labyrinthusából» tisztességesen kivonhassák magokat.

S a mint Bethlen elhatározása, hogy nem fog a császárral békélni, köztudomásra jutott: a pártszakadás azonnal nagyobb arányokat öltött: «legelőször is Rákóczy

* «Kedvek is vagyon, csak az vármegyék félnek igen, kiket én eddig nem győztem eleget biztatni; mindennap zsinatokat tartanak és deliberálnak is; csak nem annualhatunk az ő kegyelmek végzéseknek; tegnap előtt fejenkint haza kéredzének én tőlem». Bethlen, jul. 11-iki levele, Mikó, III. k. 345. l. V. ö. Századok, 1868. évf. 233. l.

György uram jöve haza feleségének fejefájására, avagy partusára».[1] Már ekkor jól előhaladt a tábor Nyitrában, midőn ő Bethlentől a távozásra engedélyt kért: s ez, bár átlátta, hogy az csak ürügy, megadta egy hónapra.[2]

Lassan-lassan Bethlenben is megérlelődött a meggyőződés, hogy az ő magyar királysága tarthatatlan. Erős lelki küzdelmeken kelle keresztül mennie, míg rászánta magát, hogy békealkudozásokba bocsátkozik Ferdinánddal. De a mint megbarátkozott a gondolattal, többé semmi sem tartotta vissza, még az sem, hogy hadaival minden ponton diadalmasan nyomúlt előre, Felső-Magyarországot visszaszerezte s még Morvába is beüthetett oly czéllal, hogy ez országot fellázítsa. Tervéből eleinte semmit sem akart elárulni, bár már juliusban kezdte egyengetni az egyezkedés útját.[3] De midőn elérkezettnek látta az időt, épen a diadalmas morva hadjárat idejében, már nem titkolta tervét.

Rákóczy az elsők közé tartozott, kivel azt közölte. Rég eltelt a hónap, írá neki (szept. 24.), de jöveteléről hírt sem hall: «ha penig valamikor, most ugyancsak kívántatnék Kegyelmednek személyünk mellett létele, mert immár istennek akaratjából az szent békességnek tractájához az jövő hétfőn hozzá fognak mind az két részről való commissarius urak kezdeni, mely miképpen continuáltassék, igen kívántatnék, hogy Kegyelmed is értse és tudja». Megbízza, hogy ha csak lehet, Széchyt is hozza fel magával, s ismételve lelkére köti, hogy jőjjön, «mert ha jól gondolkodik az állapatról, senkinek sem áll annyira érdekében a tracta feltételeire való vigyázás», mint neki.[4] Értette alatta

1 Századok, 1868. évf. 233. l. Egy hónapra kért szabadságot.

2 Még aug. 9-dikén Gerencséren volt (Nyitra közelében) a táborral. E napról írja nejének: «mi még itt Gerencsérnél vagyunk, az herczeg (t. i. a jägerndorfi) hada ma érkezik el, kinek szép és erős voltáról bőven írtam Csernel uramnak, tudom édesem, megolvasta ezeket. Itílem harmad-negyed nap meg fogunk indúlni és valami alkalmatosságot az úristen mutat, azt el nem akarjuk mulatni». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

3 Gindely, IV. k. 264. l.

4 Bethlen Pol. Levelezése. 350. l.

a többféle követelések által fenyegetett sárospataki uradalmat.

Ez csakugyan örömhír volt Rákóczynak, s sietett is annak eleget tenni. Ott volt a tárgyalások közelében s ott volt kétségtelenül azok közt, kik sürgették a béke megkötését.* Thurzó Imre a tárgyalások elején meghalt (okt. 19.) s ez Bethlen czéljaira nagy veszteség volt, mert azok, kik helyét elfoglalták, Thurzó Szaniszló s Péchy Simon, a cancellár, gyengéknek bizonyúltak a német biztosokkal szemben. Az év utolsó napján csakugyan megköttetett a nickolsburgi béke, Bethlen ellenére, mely, szerinte, elvevé «minden dicsőségét, jó hírét az magyar nemzetnek». Maga vallja, hogy ő azokra soha nem lépett volna «örök gyalázatára, electiója renunciálásával», ha a biztosok nem könyörögtek volna elfogadásáért, s ha nem tart attól, hogy a kik mellette vannak, azok is elállanak mellőle.

De a történet igazságosabban ítélt e békéről Bethlennél, ki megalázónak tartotta magára nézve a renunciatiót, s talán a «hókirály» bukásával tette párhuzamba. Pedig az egy csúfos megfutás következménye volt, ő egy fényes diadalútat szakított meg e lemondással. S a mi fő: a lelkesedésnek abban a pillanatnyi fölbuzdulásában, mely Ferdinánd detronisatióját vonta maga után, nem volt neki teljes bizodalma: tudta, hogy annyi érdekszálat, mennyi az uralkodó családot Magyarországhoz csatolta, nem lehet egyetlen tollvonással kettévágni. Sok államférfiúi bölcseség, sok önmérséklet kívántatott hozzá, hogy ezt a személyes áldozatot meghozza: s a történet ezt méltányolta.

Rákóczy egy jó darab időn át tanúja volt annak a lélektani processusnak, melyen Bethlen keresztülment — jó iskola volt ez neki a későbbi időkre. De midőn a tárgyalások folyama már megnyugtató eredménynyel biztatott,

* Nov. 21-ről Patakról neje, Lorántfy Zsuzsánna ír neki.

haza útazott.[1] Ha már nem volt is kassai generális, de mint hadtestparancsnoka szolgált Bethlennek, s ez épen őt bízta meg, hogy a Morvában elvett ágyúkat szállítsa át a Hernádon s küldje Váradra, ezekkel akarván annak bástyáit megerősítni. Már ekkor maga is készült elhagyni Morvát, újabban vívott diadalainak színhelyét.

A béke Bethlent, lemondásáért a királyi czímről, német fejedelmi czímmel, herczegségekkel, uradalmakkal (Munkácscsal, Ecseddel) s hét vármegyével kárpótolta. Rákóczy, a magyar király jogai fentartása mellett, Bethlen alattvalója maradt.

Következett a békének végrehajtása, s a Bethlentől elfoglalt terület visszaadása. Két bizottság működött: egyik a fátrántúli, másik a dunántúli vidéket vette át. Hátra voltak még a korona átvétele s a személyes ügyek elintézése. Az e czélra kiküldött bizottság márczius 13-án érkezett Kassára, hol Bethlen már várakozott rájuk s hol Rákóczy is jelen volt. Márczius 16-án Bethlen biztosai resignálták a visszaadandó megyéket. De midőn másnap Kassa és a hét vármegye átadására került a sor, az eskü-letételnél differentiák merültek fel. A megyék, a városok és hajdúkapitányok nem akarták letenni. Rákóczy György ösztönzésére[2] ezek azt kívánták, hogy iktassák az eskü szövegébe, hogy ők is csak addig kötelesek a hűség megtartására, míg ő felsége is sértetlenűl megtartja a megegyezés szerint a békeföltételeket. A vége a dolognak az lett, hogy a fejedelem közvetítésére az eredeti szöveg tartatott meg.

1 Patakról, nov. 1-jéről írt levelében neje: «Az miolta isten ő szent felsége Kegyelmedet innen tőlünk felvitte, négy rendbeli levelét Klmednek vőttem, melyekben az Kegyelmed jó egésségét megértettem, az kinek szívem szerint örültem. Az utolsó leveliben írja Klmed, hogy semmi újságot nem küldhet, mivel ott most minden szűk volna; de soha Klmed énnekem kedvesebb ujságot nem küldhet jó egészséginél». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 «Præcipue tamen Georgio electore» jelentik Ferdinánd biztosai 1622 márcz. 28-iki jelentésekben. PRAY, Principatus, I. k. 291. l.

April 8-án Bethlen elútazott Kassáról: april 12-én Tokajban volt. Neje is aznap útazott el Kassáról, megrendűlt egészséggel ugyan, de a levegő-változtatástól gyógyulást remélve. Május 5-én Bánffy-Hunyadon már nagyon roszszúl lett, de azért tovább folytatta útját Kolozsvárra, hol május 9-én meghalt. Temetése, melyen Rákóczy is megjelent, fejedelmi pompával, julius 1-én tartatott meg.

Az első támadásból Rákóczy nem nagy dicsőséggel ugyan, de sértetlenűl bontakozott ki. Ügyetlensége a Ho-

24. FERDINÁND KIRÁLY PECSÉTJE.

monnay-pucsban megtépászta addig szerzett babérait s többé nem is merte Bethlen nagyobb vállalat kivitelével megbízni. Óvatos magatartását is hibáúl rótta fel, s neheztelése első perczében nyakára küldte Kassayt a 80,000 frt zálogösszeggel, hogy Tarczalt váltsa vissza,[1] a mi csakugyan meg is történt,[2] de hamar megengesztelődött, mert mint államférfiú, jó tulajdonaiért becsűlte őt s boszan-

1 Orsz, ltár, N. R. A. Fasc. 719. nro 42: A kiküldött biztosok bizonyítványa arról, hogy Rákóczyt megkínálták Tarczalért 80,000 frttal, de minthogy a pénz értéke nem felelt meg az inscriptionalis levélben kikötött összegnek, nem fogadták el Rákóczy emberei.

2 Pál az összeg felét 1635 ápr. 29-én, György másik felét jul. 30-án fizették le. Orsz. ltár. N. R. A. Fasc. 219. nro 45. és 46.

et exercitio religionis impedivimus,
tionem et gratiam specialem eum
randam sibi polliceri debet: Cui et
teritate ac sufficientia adlaborand
atque avertenda pericula, omne
constantia nos benigne confidimus
nostrarum vigore et testimonio li

Ferdinandus

kodásának legfeljebb egy-egy haragos levélben adott kifejezést.

Bírt-e a fejedelem tudomással arról, hogy Rákóczy, a mint az idők csendesedtek, lépéseket tett, hogy magának Ferdinándnál külön amnestia-levelet eszközöljön ki, nem tudjuk, de ha bírt is, nem tulajdonított nagy fontosságot annak: mert Rákóczynak némely uradalmai a Ferdinánd területén feküdtek. Tény az, hogy 1622 julius 16-án, a soproni országgyűlés tartama alatt megkapta az ő személyére szóló amnestia-levelet, mely biztosította őt, hogy Ferdinánd területén s oltalma alatt biztosságban élhet.[1]

S épen ez amnestia-levél kiállítása előtt néhány nappal, junius 15-én, történt, hogy az újonnan megválasztott (utolsó

25. THURZÓ SZANISZLÓ ALÁIRÁSA.

protestans) nádor, Thurzó Szaniszló, Bethlen biztosa a nikolsburgi tárgyalásoknál, az általa adott lakomán, egy renegát arczátlanságával, Bethlen követeinek, az ő vendégeinek, szemök közé vágta: «a ti uratok, Bethlen, királv akart lenni, pedig tudhatná ez a bestia, hogy sem én, vagy más, nemes anyaméhből származott magyar, nem lehetünk azzá.»[2] S ugyanez az országgyűlés volt az, mely megtagadta Bethlen adományainak érvényességét.

Györgyön kívül ebben az időben még két Rákóczy-fiú volt életben: édes testvére, Pál, felsőmagyarországi ta-

1 A királyi patens-levél Orsz. ltár, N. R. A. Fasc. 767. nro. 4.

2 KHEVENHÜLLER, Annales Ferdinandæi, IX. Theil. 1676. l. «Ewer Herr der Betlehemb hat vermeynd unser König zu seyn, de er doch ein loser Bestie und ihme wohl bewust ist, das ich und andere Ungarische Patrioten aus Mutterleib Edler entsprossen, weder er sein Lebtag werden kan.»

nácsúr, ki azonban, daczára ennek, a politikai életben kevés részt vett, és unokatestvére, János, ki teljes lélekkel Bethlenhez csatlakozott, előbb a kassai kamaránál alkalmazva, felsőmagyarországi tanácsúr és kincstartó.*

IX.

A FERDINÁND jogara alá vetett országokra s népekre nézve nagy szerencsétlenség volt, hogy az uralkodó nem értette meg sem azokat az eszméket, melyek korát áthatották, sem alattvalóinak érdekeit. Ő csak ziláltságot és szakadozottságot látott ez eszmékben, kiegyeztethetetlen eltéréseket az egyes országok alkotmányaiban s kúszáltságot a kiváltságokban és szabadalmakban. Rendet akart csinálni s egyöntetűséget hozni mindenbe. A Mindenható őt népei pásztorává tette, s mint jó pásztor, nem értette, miért akar a nyáj egy része kimaradni az akolból, a boldogság aklából. Compelle intrare ... s ehhez derekasan hozzálátott. Minden érdek háttérbe szorult e mellett. Tűnjön el mindaz a földről, a melynek ő istentől fölkent ura, mi ennek útjában áll: a különböző alkotmányok kivétel nélkül s a különböző vallások, egyet kivéve. Hogy ez nem megy olyan simán, azt sokszor tapasztalta, de az akadályok edzették akaraterejét. A viszonyok hatalmának adott engedélyeket csak ideigleneseknek tekintette. A Bethlennel való kibékülésnek egyik indító oka volt, hogy Bécs nagyon megsínlette a Magyarországgal való kereskedés fennakadását s a székváros a nyomor és inség széléig jutott. Hát a kiegyezés helyreállta segített ezen: de a tanulság, a mit ő ebből lehúzott, az volt, hogy Bécsből kikergette a pro-

* Az 1621-ben hozzá intézett levelek köv. czímirattal vannak ellátva: Generoso domino Joanni Rákóczy de Felső-Vadász S. et R. Mattis consiliario necnon superioris regni Hungariæ thesaurario etc. Orsz. ltár. Munkácsi Tamás 1621 szept. 21-iki levele.

testansokat,[1] a másik pedig, hogy a Bethlennel kötött béke által rárótt kötelezettségeknek késett eleget tenni. Mit sem törődött azzal, hogy ez a hajthatatlansága már fél Németországot lángba borította, s tartania kellett attól, hogy ez a tűz saját országaiba is át fog csapni.

S a mi Németországon történt, arról Bethlennek s az udvarában tartózkodó német herczegeknek jó értesülései voltak. Gondolni sem lehetett, hogy ő meg ne ragadja a kedvező alkalmat, kicsikarni végrehajtását a nickolsburgi béke azon pontjainak is, melyeket a soproni országgyűlés módosított, tekintet nélkül ezekre a módosításokra. Hogy miképpen fogja ő ezt eszközölni, arról még nem döntött. Előbb számba akarta venni azokat a factorokat, melyeket czélja elérésére felhasználhatott: első sorban Magyarországnak azt a részeit, melyek most az ő hatósága alatt állottak.

A nickolsburgi béke ezen a területen egészen új viszonyokat teremtett. «Gubernatioja és hatalma» alatt állott az, de csak ideiglenesen: a jövő a magyar királynak volt biztosítva. S nagyon sok embernek nem volt kedve ezt a jövőt előre compromittálni. Tartózkodóbbakká, óvatosabbakká lettek. Nem volt ínyökre, hogy a béke megzavartassék, nehogy nekik abból kellemetlenségök származzék. Maga ez a tény elegendő volt arra, hogy Bethlen uralkodói tekintélye ezekben a nemrég elfoglalt megyékben aláásassék. Az újhelyi harminczados jelentést tett Rákóczynak, hogy az ő contrascribája Bethlent «herélő királynak és zöd kártyakirálynak» szidalmazta.[2] Egy «részeges masz-

1 Réz András írja Dohna, 1623 aug. 4-ről Rákóczynak: «azon is igen nem nyughatik az emberek szíve, hogy Bécsben referálta ő felsége a religiót. Mondják, hogy megparancsolta volna a lutheránusoknak, 15 nap alatt vagy Bécset elhagyják, vagy házokat eladják s kimenjenek».

2 Bornemisza Miklós, újhelyi harminczados, jelentése Rákóczyhoz, Újhely, 1613 jan. 10-ről: «Somogyi András urunk ő felségét miféle gyalázatos szókkal illette főembörök előtt, noha ő felségét, Ngod megbocsásson, nem is merem megírnija: herélő királynak és zöd kártyakirálynak, azonkívül még rútabb szókkal, az melyet én meg nem merek írnya Ngodnak, az melyet ha szükség, megbizonyodik fő-

lagos ember» beszélhet így: de az, hogy így mert beszélni, már jelentett valamit.

S ez a hangulat-változás nyilvánvalóvá lett nemsokára. A soproni országgyűlésről hazatért követekre is ragadt valami annak Bethlen-ellenes hangulatából, mely ha nem is az ő személye ellen irányúlt, de minden olyan törekvése ellen, mely a megnyert békét egy újabb háború esélyeinek akarta volna kitenni. Attól tartottak, hogy ez a vívmányokat fogná koczkáztatni: arról, hogy azok már koczkára vannak téve, sejtelmük sem volt.

Pedig ez volt az igazság. Nagyobb csapás nem sújtotta Ferdinánd terveit, mint az, hogy a magyarországi jószágelkobzásokra vonatkozó projectumokat el kellett ejtenie; mert az állampénztár, a csehországi jószágelkobzások daczára, üres volt, s daczára annak is, hogy a fejérhegyi csata óta teljes értékkel bíró pénzt nem vertek.[1] De nem volt elegendő ezüstjük. Ekkor a zsidó Bassevi azt az ajánlatot tette, hogy ő ehhez a hamis pénzveréshez elegendő ezüstöt fog szolgáltatni s herczeg Lichtenstein ajánlatára meg is kötötték a szerződést De Witte Jánossal, hogy egy márkából 79 forintot verethessen, tehát háromszor többet a valódi értéknél. Meg is alakúlt a consortium a művelet keresztűlvitelére: Waldstein, Michna, Bassevi, De Witte s «Névtelenek». Kétszeresen jövedelmező üzlet volt ez, kivált a «Névtelenek»-re nézve, mert mindazokat a pénzbeli fizetési kötelezettségeket, melyek a jószágelkobzásokból a fiscusra szállottak (pl. zálog stb.), ilyen hamis pénzzel fizették le. Mikor aztán a fiscus kötelezettségeinek eleget tett, — bekövetkezett a devalvatio.[2]

A hivatalos hamis pénzverés jövedelmező üzlete csak-

embörök által». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár. V. ö. SZALAY, Esterházy Élete, II. k. 41. l.

1 GINDELY, Während seines ersten Generalats czímü munkája, 1 k. 24. l. kimutatja hogy ekkor egy márka ezüstből 46 frtot vertek, tehát 28 forinttal többet, mint a mennyi a márka valódi értékének megfelelt.

2 GINDELY, u. o. 33. l.

hamar nem hivatalos utánzókra talált, kivált Lengyelországban, úgy hogy Magyarországot egészen elárasztották hamis pénzzel,[1] melynek első érezhető következménye a szokatlan nagy drágaság volt. Bethlen ezen is igyekezett volna segíteni, s részben ezért, részben hogy a felsőmagyarországiak hangulatával tisztába jöjjön, Kassára február derekára összehívta a magyarországi rendeket, hova ő február 14-én akart bevonúlni.[2] S valószínűleg a kitűzött napra be is vonúlt, mert február 9-én új uradalmában, Munkácson volt.[3]

A rendek nem nagy számmal jöttek össze, s Bethlen csakugyan meggyőződhetett, hogy az a feltétlen odaadás, melylyel eddig iránta viseltettek, tűnőben van. Propositióiban legkivált arról számolt be, hogy a soproni országgyűlés articulusai a nickolsburgi békével homlokegyenest ellenkeznek s épen azért azokat az ő birodalmában nem engedi végrehajtatni. Egy, a rendek által kiküldendő bizottság előtt ki fogja fejteni a soproni törvények sérelmes voltát. Másik része a propositiónak a hamis pénz beáramlása által okozott «fogyatkozások» orvoslására hívja fel a rendek figyelmét, felemlítvén, hogy ő maga már gondoskodott jó pénz veréséről.[4]

Az első pont ellen lényeges kifogása volt a rendeknek. Nem akartak beleegyezni abba, hogy a hét vármegye jövőre semmi függésben se álljon a nádortól s ne levelezzen a külső vármegyékkel:[5] de a fejedelem, mint a propo-

1 Rákóczy 1623 jan. 11. írja Chernelnek: «itt — t. i. Ónodon — az új polturákat nem akarják elvenni, mind ó polturákat kívánnak; az számtartó penig Patakon mind egyaránt veszi az újjal együtt az roszat is; jó volna Klmednek meghadni neki, az korcsmában bár megválogatná az pénzt s az olyan roszat, minemüt némely nap otthon nekem adott vala, el nem venné». Orsz. ltár, Rákóczy-levéltár.

2 BETHLEN GÁBOR Levelezése, 242. l. Udvarhely, jan. 14-én Kassa városához írt rendelete. Rákóczy, Ónod, jan. 11-én utasította Chernelt, hogy «ha mit érthet az ő felsége kijöveteliről», írja meg. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

3 BETHLEN G. Levelezése. 243. l.

4 Megjelentek a Propositiók Történelmi Tár, 1879. 448. s köv. ll.

5 Hoffmann György jelentése a pozsonyi kamarához 1623 szept. 7 Eperjes,

sitiókban is megjegyzé, nem azért terjesztette ezeket a rendek elé, hogy arra vonatkozólag «deliberatiójukat vagy valami tetszéseket várná», hanem hogy tudják magukat mihez alkalmaztatni. S e tárgy felett nem is engedett semmi vitát: követeket fog ez ügyben a császárhoz küldeni. Február 7-én az ülést bezárta s maga is elutazott Váradra.[1] Bántotta ez a hálátlanság. «Nagy sok expostulatiókkal számlálám elő a (soproni) országgyűlésen való rettenetes meggyaláztatásomat, de senki nem találkozott, a ki csak szánakodott és offerálta volna magát böcsületem mellett való fölkelésével, hanem minden elhallgatta és inkább engem kezdettenek inteni, hogy eltűrjem, az békességet azért fel ne bontsam».[2]

Ha bántotta is az elfoglalt megyék «hálátlansága» — mint ő nevezte, de elhatározásaira befolyással nem volt. Szerette volna ugyan békésen megoldani a viszályt s e czél elérésére mindent elkövetett, hogy Ferdinánddal állandó szövetség jőjjön létre, de midőn törekvései sikertelenségét tapasztalta, hozzáfogott a hadi készületekhez. Tudta, hogy a felső-magyarországi megyék közül egyik sem akarja azt az expeditiót,[3] s még csak a «hadak gyülekezését sem szenvedné», de elhatározta, hogy böcsületét meg fogja oltalmazni «idegen nemzettel, fogadott hadakkal», a mint lehet, s tőle telik.

S hogy tőle telt, azt megmutatta. Az ő diplomácziai működése épen oly gazdag váratlan fordulatokban, mint hadviselése meglepő sikerekben. Most is, mialatt Ferdinándhoz folyton járatta követeit, s az ettől küldött követekkel alkudozott, hogy a császár egyik leányát adja hozzá nőül, s kössön vele állandó békét és szövetséget, mire

PRAY, Principatus Gabrielis Bethlen, I. k. 301. l.

1 Ugyanott 302. l.

2 Bethlen, 1623 aug. 16-iki levele Károlyihoz. SZALAY Esterházy Élete, II. k. 42. l. s BETHLEN Politikai Levelei 383. s köv. ll.

3 «de megfogyatkoztam abbéli reménységemben», írja Károlyinak. U. o. 383. l.

megbizonyosodott arról, hogy ez idő szerint egyikből sem lesz semmi, már tisztába jött a törökkel, hogy támadása esetére segélyt fog tőle kapni, s németországi szövetségeseivel, hogy ezek és ő egyszerre nyomuljanak Sziléziába, onnan Csehországba s Pfalzi Frigyest vigyék vissza Prágába.

Aug. 14-én elindúlt Kolosvárról, de csak Váradig érkezett: ott lázba esett s pár hétig az ágyat őrizte. De a mint jobban érezte magát, elindúlt. Szept. 2-án már Debreczenben volt s onnan meghívót küldött a felső-magyarországi megyékhez, hogy szept. 10-ére, Kassára, országgyűlésre jőjjenek össze.[1] Mialatt hadai Gesztely felé nyomúltak, ő maga alig 300 emberrel épen a gyűlés napján, szept. 10-én tartá bevonulását Kassába, a gyűlést másnap megnyitotta, melyre a főurak közűl ezuttal is kevesen jelentek meg. Beküldé a propositiókat, melyben indokolta haddal való kijövetelét s előterjeszté kívánatát, hogy a hét megye azonnal lásson hozzá a fölkelés előkészítéséhez: hogy az esetre, ha otthon támadtatnának meg, valami veszedelem ne érje őket, ha pedig ő rendeletet küldene, azonnal utánna mehessenek a hadak. Ezenkívűl 300 ökröt kívánt ágyúk vontatására.[2]

Ezeket a propositiókat is épen olyan hidegen fogadták, mint a tavasziakat: nem tettek többet, mint a mennyi alól nem vonhatták ki magukat. «Másodszori expeditiómban — írja Bethlen — mikoron conte de Monte Negro császártól Magyarország elrontására expediáltatott volna, senki nem akarván elhinni, csak azért, hogy az hadtól immunisok lehessenek: nem jövének el velem magok megtartására».[3]

Tudniillik a vármegyék. Mert Rákóczy — ki ez időben szüreti előkészületekkel volt elfoglalva, a mint befejezte

1 Bethlen Pol. Levelei, 388. l. közölve van a meghívó.

2 Károlyi jelentése, Szalay, II. k. 58. l. Egy névtelen jelentés Erd. Orsz. Emlékek. VIII. k. 165. l.

3 Századok, 1868. évf. 234. l.

azokat — vele ment s részt vett ebben a rövid, alig másfél hónapig tartó, de dicsőséges hadjáratban.[1] Egymásután megnyitották a felsőmagyarországi várak kapuikat. Bethlen Nagy-Szombatig nyomult hadaival: rabolva és kíméletlenül pusztítva azokat a területeket, melyek ellenségeinek, kivált Thurzó nádornak a kezén voltak; gróf Monte Negro hadain (okt. 26.) diadalt aratott s úgy bekerítette a császár ármádiáját, hogy annak nem maradt más menekvése, mint az, hogy letegye a fegyvert. De ezen a meggyaláztatáson nem akarta Bethlen keresztűl vinni, hanem fegyverszünetet kötött vele és a nádorral. A mint az okmány (nov. 20-án) alá volt írva, azonnal felszabadítá Monte Negrot. De annyit mégis megtett, hogy ő lóháton ülve fogott kezet az előtte lováról leszállt és gyalog tisztelgő Monte Negroval. Ezzel megindúlt a császár «szép ármádájának» elvonúlása, «kiben urak és főrendek közűl csak grófok is negyvenketten voltak és két fejedelmi ember» s maga is «mentest kiindította hadait Morvából».[2] Valószinűleg Rákóczy is ekkor tért haza a táborból. Ő már otthon értesült arról, hogy a vármegyék felhasználták ezt az alkalmat s Bethlenhez Nagy-Szombatba követeket küldöttek kérni őt, hogy a béke végleges megkötését siettesse.[3] De az még

1 Rákóczy, Telkibánya, szept. 18-ról írja a makoviczai tiszttartónak, Rozgonyi Mihálynak, hogy a szüretet ha «az más héten nem is, de 1. Octobris elkezdetjük, azért mennél több kádnak való falt és púttont küldj alá». Szept. 20-án megsürgeté; «csudálkozom, hogy ilyen vakmerőképen mersz cselekedni, kivel bizon nem fogsz használni, mert mennél tovább szenvedjük ily vakmerőségedet, az büntetés annyival öregbedni fog». — Chernel György, 1623 okt. 17-én Patakról írja Rákóczynak: «az Nagyságod parancsolatja szerént az Nagyságod szolgáinak elküldém az leveleket; az itthon valókat eligazítom Nagyságod után. Ma csak hatnak adtam fel az mesterasztalt és Nagyságod után igazítottam az kék uraimat, Hadnagy uram dolga volna, hogy hátuljárót hadnának és Nagyságod után igazítanák őket. Értem Réz András uram írását, az had kevés, nyolczezer, de Monte-Negro nem jár csataképen, meghigyje Nagyságod, ha Monte-Negro az mely haddal lészen, nem tréfa az». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 Réz András, 1623 decz. 15-iki jelentése Dolináról Rákóczyhoz, Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

3 Ugyanott írja Réz: «Ezen hónak 9-ik napján audientiát adván urunk ő felsége (t. i. Bethlen) az uraknak és követeknek, Alagi uram által üdvözöltük ő felségét; megadván az követek az cre-

sok időbe került, mert a béke véglegesen csak 1624 máj. 8-án, Bécsben köttetett meg.

Bethlen mind Hodolinnál, mind a béke-tárgyalások alkalmával feltünő engedékenységet mutatott a császár iránt. Ennek is meg voltak a maga okai. Nem mondott le a reményről, hogy a császár egyik leányát, Czeczilia Renátát nőül nyerheti, s a még félbe nem szakadt tárgyalásokat folytatta. 1624 szept. 28-án ünnepélyes követséget is küldött Bécsbe, Kovachóczy Istvánnal s Mikó Ferenczczel élén: még pedig azzal az utasítással, hogy ha Ferdinándnál nem találnának jó fogadtatásra, útazzanak Brandenburgba megkérni Katalint, a választó nővérét. A császárt ez a fordulat kellemetlenül érinté. Hogy leányát Bethlenhez adja, annak még gondolatától is irtózott, de a brandenburgival való összeköttetés létrejöttét is hátráltatni akarta. Ezért, a míg csak lehetett, a végválasz kiadását késleltette, s hogy Bethlent jobban lekötelezze, még a Serenissimus czímet is (melylyel királyok szoktak élni) megadta neki.

Időnyerés volt a czélja Sennyey püspök 1625 februári küldetésének is. Világos fejű ember volt ez, jó magyar, s a Bethlennel folytatott tárgyalás határozottan jó benyomást tett rá. De utoljára is abban a kérdésben, hogy Bethlennek megígérje a császár leányát, kötve volt a keze. Pedig szerette volna a differentiákat kettőjük közt kiegyenlíteni, s ebbeli buzgalmában figyelmeztette a fejedelmet a felsőmagyarországi urak megbízhatatlanságára. Azt, mintha ő tudatta volna Bethlennel, hogy «Rákóczy a császárnál gratiát sollicitálna», határozottan tagadta s ezt el is hihetjük

dentionalis leveleket, könyörögtünk ő felségének, méltóztatnék megjelenteni császár ő felségével tett végezését az országnak a mennyiben illik, kivált az induciák felől, másodszor instáltunk azon ő felségének, ő felsége találna módot, mennél hamarább lenne oly generalis gyűlés országunkban, kiben minden rendek jelen lennének, hogy az fellobbant tüzet eloltatnók közönséges akaratból és távoztathatnók el utolsó veszedelmét szegény hazánknak és nemzetünknek».

neki: de azt, hogy Rákóczyt a bécsi udvarnál gyanús szemmel nézik,[1] csakugyan ő izente meg neki, gyöngéden figyelmeztetvén arra a sok kegyelmességre, melylyel az ausztriai fejedelmek atyját elhalmozták, czélozván rá, hogy méltó volna, hogy ezért ő is hálás legyen, s nyugodjék meg császár urunk hozzá való jó akaratjában.

De Rákóczy nem nyugodott meg. Megtartotta Bethlenhez a köteles hűséget. Jótéteményeivel élt, s az ő udvarában és nem Bécsben tett látogatásokat.[2] S ennek volt a következménye, hogy midőn eldőlt a kérdés, hogy Bethlen nem a császár leányát, hanem a brandenburgi őrgróf nővérét Katalint fogja nőűl venni, őtet bízta meg, hogy személyét Berlinben a menyegzői ünnepélyen képviselje. A követség többi tagjai voltak Károlyi Mihály magyarországi főúr, Mikó Ferencz főkamarás és Kassay István ítélőmester s velök együtt ment több főember, úrfi «felesen és pompásan». A brandenburgi választóval történt megegyezés szerint január 20-ára kellett Berlinben lenniök, s ezért meghagyta nekik a fejedelem, hogy útjokat gyorsan folytassák, Kassán találkozzanak, a jablonkai úton menjenek Sileziába, Briegben keressék fel a herczeget, Bo-

1 1625 jun. 1-éről Réz András írja Rákóczynak: «az cancellarius uram megértvén, hogy Bécsben vagyok, magához hivatott vala, és csudálkozással beszélgeté, hogy Ngod oly nagy idegenséget mutat ide fel, holott császár urunk ő felsége nagy jó emlékezettel, akarattal vagyon Ngodhoz .... az ausztriai fejedelmeknek kegyelmes természetek eleitől fogva ez volt, hogy jóakaró híveiket adományokkal gyámolítsák; csak Nagyságod vesse ki szívéből az diffidentiát és akárki szavának ne higyjen. Értvén elmélkedését ő ngának, kérdém, mint kell azokat értenem, mert én úgy veszem eszemben, hogy az én uram megnyúgodt az ő felsége kegyelmességén, ha szinte ide föl most udvarhoz nem jár is s nem írogat is, de igaz színt visel; ha pedig ő nagysága értett valamit, jelentse fel, mert talám valamely nem barátjától olyakkal is vádoltathatik, a mi elméjében sem tűnt. Azt mondá, hogy bizonyos embertűl értette volna, mintha Ngod szíve nem nyugodott volna meg császár úrnak Nagyságodhoz való jóakaratján». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 Rákóczy György 1624 jan. 26-án, Patakon, kelt levele Rozgonyi Mihályhoz: «ez elmúlt napokban Váradon létemben ő felsége kegyelmességét mutatá hozzám egy darab jószágnak kiváltásában, melyre én azelőtt is vágytam ....» Nem sokkal elébb, 1624 márcz. 31-én, kelt folyamodására megengedte a fejedelem, hogy «Ormosd nevű puszta telkét», mely Rudabánya nevű falujával határos, kiválthassa. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

roszlóban a császári helytartót, Liegnitzben a herczeget s Berlinben gróf Schwarzenberggel, kinek közvetítésével folytatta eddig is a tárgyalásokat, lépjenek érintkezésbe. Különben berlini tartózkodásukat, a választónál, a menyasszonynál, az öreg fejedelemasszonynál teendő tisztelgések rendjét s a házasságra vonatkozó ügyek elintézésének sorát előírta.[1]

Ugy intézkedett Bethlen, hogy az erdélyi követek, Mikó és Kassay, decz. 17-én indúljanak meg, decz. 22-én csatlakozzanak Károlyihoz. Karácson ünnepét Tokajban töltvén, onnan Kassára s decz. 29-ére Sárosra menjenek, hogy Rákóczyval megegyezzenek.[2] De a rossz útak miatt nem haladhattak úgy, mint elő volt írva, a posta pedig, ki az utasításokat, leveleket Károlyi után vitte, midőn Tokajnál a Tiszán átköltözött, a vízbe fulladt s az egész expeditiót újra le kellett íratni.[3] S aztán más útat választottak, mint a melyen a múlt őszszel a leány-kérő küldöttség ment. Boroszló felé mentek, honnan Hrabecz Dániel és Petki János által 1626 jan. 12-ről értesítették gróf Schwarzenberget, hogy már közelednek. A grófot ez a jelentés meglepte. Már megtörtént minden intézkedés, hogy a követséget az ország határán Züllichauban fogadják, mely czélra a választó tíz előkelő urat, szakácsokat s pinczemestereket küldött előre. De minthogy ők elkerülték egymást, új követséget indítottak eleibök Rüdersdorfba, hogy ennek kísérete mellett jőjjenek Berlinbe.

A választó két rokonát, Lajos Fülöp rajnai pfalzgrófot és Zsigmond brandenburgi őrgrófot küldte elibök Berlin alá, hol a titkos tanács egyik tagja német szónoklattal

1 Adalékok Bethlen Gábor Szövetkezésének Történetéhez. 82. s köv. ll. van az egész utasítás közölve. Az e küldetést megelőző alkudozások megjelentek Tört. Tár, 1888. évf. 640. s köv. ll. KEMÉNY Önéletírása, SZALAY kiadása. 78. l.

2 Károlyi Mihály, 1625 decz. 15-éről, Nagy-Károlyból Rákóczyhoz intézett levele, Történelmi Tár, 1879. évf. 462. l.

3 BETHLEN Politikai Levelei. 415. l.

üdvözölte őket. Ezenkívül minden nagyobb ünnepélyességet mellőztek s a bevonulás Berlinbe megtörténvén, azután állapították meg a szertartásokat.[1] Az ünnepélyeket megelőzte a nászhozományra vonatkozó irományok kicserélése. A fejedelem Fogarast, Munkácsot, Tokajt, e három nagy uradalmat adta nászajándékúl s az ezekre vonatkozó

26. SCHWARZENBERG ÁDÁM ALÁIRÁSA.

diplomák kicserélése után következett a házassági ünnepély. A fejedelem képét Rákóczy György személyesíté: ő tette le az esküt ennek nevében ő «vitte véghez a fejedelemasszonynyal a matrimoniumnak külső árnyékát a fejedelem asszonynyal ágyon kevés ideig ülésekkel».[2]

Az ünnepélyek sorába fel volt véve egy fényes tánczmulatság is.[3] Ezek lezajlása után azonnal megindúltak

1 Schwarzenberg, jan. 8/18-iki levele Rákóczyhoz s a követség többi tagjaihoz. Ugyanott. 463. l.

2 KEMÉNY Önéletírása, SZALAY kiadása. 78. l.

3 RADVÁNSZKY BÉLA, Udvartartás és

Magyarországba, hogy a febr. 22-ére kitűzött menyegzőre jókor érkezzenek meg. A fejedelemasszonynyal fényes kíséret jött. 255 személy 340 lóval s 39 kocsival. A kíséret közt volt a menyasszony nénje: Anna Zsófia braunschweigi herczegnő, az örömanya; Schwarzenberg Ádám gróf, az örömatya, továbbá dr. Krell heidelbergi tanár, Strassburg Pál, egy csomó nemes úr és hölgy s nagy számú cselédség. Az első hat lovas vörös bőrből készült kocsiban a menyasszony és örömatya ültek, s ezt követte a hasonló készületű díszes kocsik hosszú sora. De Teschenben meg kellett állapodniok: a menyasszony álhimlőbe esett s itt egy hétig fel voltak tartóztatva. Első gondjuk volt e szerencsétlenségről értesíteni a fejedelmet, ki sietve a nászmenet elé küldé Kemény Jánost.

Kemény még Teschenben találta a menyasszonyt, megérkezése után azonnal tisztelgett nála, de a himlőnek semmi nyomát sem találta rajta. S a menet azonnal folytatta útját, útközből értesítéseket küldve a fejedelemnek, ki már hosszabb idő óta Kassán tartózkodott, mint az esküvőre kitűzött városban. Az útazás programmját pontosan megtartották: beleszámítva azt a nyolcz napot, melyet Teschenben töltöttek, épen egy héttel későbben érkeztek meg: márczius 1-én. A meghívott vendégek, az uralkodóknak képviselői gazdag ajándékokkal már megjelentek, de ezek közűl a szultán követei visszatértek. Midőn a menyasszony kíséretével együtt a városhoz egy fél mértföldre érkezett, a Hernád balpartján megállapodott, hol már pompás sátrak voltak felvonva. A fejedelem egy egész kis, díszbe öltözött sereg élén vonúlt ki elibe, s midőn megjött, lováról leszállva várta, hogy menyasszonya a kocsiból kilépjen. Azután megcsókolta kezét s bal karjára fűzve, díszes piros bársonynyal bevont sátorba vezette

Számadáskönyvek, I. k. 222. l. említi, hogy a kassai tánczmulatság is ugyanazon pompával tartatott meg.

dob pergése, trombita harsogása és ágyúdörgés közt. Egy órai pihenés és társalgás után Bethlen lovára pattant, pazar fénynyel diszített fejedelmi kocsiba ült, mely elibe hat, oroszlán módon farkig fehér-kékre festett nagy török ló volt fogva. A menet lassan haladt s csak estére érkezett meg Kassára, a fejedelmi udvarba, harangzúgás közt. Márczius 2-án délután megtörtént az esküvő, azután következett a díszebéd s estve a nyolcz napig tartó mulatságok hosszú sora vette kezdetét: ballet, álarczos bál, bohóczok viadala, versenyfutások stb.[1]

Az ünnepélyek lezajlása után a fejedelem hazaindúlt nejével, ennek nénjével, a braunschweigi herczegnővel, Schwarzenberg gróffal s a kísérettel. Az útazási programmba fel volt véve, hogy Nagy-Sároson, Rákóczy várában megszállanak, s a házi asszony fogadásukra jó eleve megtette az előkészületeket.[2] De ez a tervbe vett kirándulás aligha történhetett meg, mert ez nagyon eltérítette volna őket az útból. Az új pár márcz. 14-én Ecseden, 22-én Kolozsvárt s 30-án Gyulafehérvárt volt.[3] Rákóczy Kassán elvált a fejedelemtől, de Károlyi bekísérte Erdélybe.[4] A mint megérkeztek, Bethlen nejével s vendégeivel körutat tett országában s mindenütt nagy lelkesedéssel, ünnepélyekkel, diadalkapukkal fogadták. S épen e körútja alatt fejezte ki Rákóczynak elismerését utóbbi szolgálataiért: adománylevelet küldött neki, melylyel To-

1 Az Erdélyi Muzeum, x. k. 183. s köv. ll. Gyalui Farkas összeállította a Bethlen Gábor menyegzőjére vonatkozó adatokat. V. ö. dr. Ötvös Ágoston nagybecsű értekezésével, Brandenburgi Katalin fejedelemségéről, a Magyar Akademiai Értesítő, II. k. (szerk. Csengery) 160. s köv. ll., továbbá Gindely munkáival s Radvánszky fenn idézett kiadványával.

2 Lorántfy Zsuzsánna, 1626 febr. 17-iki levele Bártfa városához (Bethlen levelezése, 239. l.), melyben óntálakat, tányérokat s cserépfazekakat kér, «mivel asszonyunkat ő felségét naponként várjuk nagysárosi házunkhoz minthogy útjában közelget is ő felsége hozzánk».

3 E napokról az említett helyeken írt Bethlen leveleket. (Levelezése, 331. s köv. lapokon.)

4 Károlyi, 1626 máj. 16-iki levele Rákóczyhoz: «én nem csak Kassáig, hanem Fejérvárig kísértem ő felségeket, azon lőn jutalmam, ha hon ültem volna: elég az ő felsége kegyelmessége». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

kaj városában levő házát s az úgynevezett öt-szőllőt mindennemű adó, dézsma, kilenczedfizetés alól felmentette, hizelgő szavakkal emelte ki hű szolgálatait. «A várak és városok, írta, romba dűlhetnek, de a hű szolgálatok emlékét az adománylevelek az utódoknál is fentarthatják». [1] Zárpontját képezte az ünnepélyeknek az ország hódolata: a fejérvári országgyűlés jun. 12-én Bethlen Gábor utódjává nejét választá meg.

A menyegzőnek más politikai háttere is volt. Az európai protestáns államok a császár ellen confœderatiót kötöttek s Bethlent is felszólították a belépésre. A vendégek közűl azokkal, kik a titokba be voltak avatva (ápr. 2—5.) értekezletet tartott — a nélkűl, hogy még határozott volna. Egyszerre két szövetséggel volt megkínálva: a confœderáltakéval, hogy Ferdinánd s a Gusztáv-Adolféval, hogy Lengyelország megtámadásában vegyen részt. Szerette volna a kettőt egyesítni s Gusztáv-Adolfot bevonni a confœderátióba: de ez a dán király ellenállásán hajótörést szenvedett. Ő tehát az elsőre határozta magát.

Már szeptemberre fel volt készűlve: de daczára, hogy a harmincz éves háború esélyei a fejedelemre nézve igen kedvezően alakultak, a felső-magyarországi részekre nézve ugyanazon miseriák ismétlődtek, melyekkel múlt évi hadjárata alatt kellett küzdenie. Most is csak vontatva, kedvök ellen készűltek, s csak épen annyit tettek a mennyi alól nem vonhatták ki magokat, daczára Bethlen határozott föllépésének s követelésének, hogy az esküt, melyet a vármegyék resignatiójakor tettek le, tartsák meg. Intő példa volt az Alaghy esete, ki szerette volna magát a hadjárat alól kivonni, s kivel a fejedelem tudatta, «hogy vagy a hitit tartsa meg, vagy jószágától válik el». [2]

1 Bethlennek, Szeben, 1626 ápr. 6-án kelt adomány-levele Rákóczy részére. Orsz. ltár, N. R. A. Fasc. 718. nro 10.

2 Rákóczy, Patak, szept. 17-iki levele Reéz Andráshoz. Orsz. ltár, Rákóczy-levéltár.

Veszedelmes dilemma volt ez, melynek egész súlyát érezte Rákóczy. A mint hírt vett a fejedelem közeledtéről, elibe ment. Bethlen maga mellé ültette hintajába s együtt mentek egész Rakamazig, hová szept. 16-án érkeztek meg. Együtt ebédelt vele s egész estig nála maradt. Bethlennel tekintélyes had volt: 14 ezer lovas, kopjás, 8000 gyalog, 2000 kurtány (oláhországi had) s 20 ezer török. Sokat beszélgetett Rákóczyval elindulása okairól «a palatinus soproni beszélgetésiről s egyéb gyalázatos irásiról»: de nem tudta megnyugtatni. «Nekem tudom bizonynyal elég káromra esik ez mostani állapat, akármelyik

27. ALAGHY MENYHÉRT ALÁIRÁSA.

fél fogja nyerni: mert mivel pápista nem vagyok, ha császár nyeri, onnét sem hitelem, becsületem soha nem lészen, sőt jószágomban foghatnék is megmaradni s éltemben is, kétség. Az mi kegyelmes urunk is megesküttetvén az resignatiókor, nagy kedvem ellen, látja az úristen, csaknem erővel: most hogy nem szolgálhatok annyi részben ő felségének hitem megszegésével (t. i. nem vesz részt a hadjáratban), elhittem, bizony ő felségétűl is kellene szenvednem injuriát. De bár innét szenvedjek, mert még is lelkiismeretiben, tudom, csendesen fognék maradni. Én bizony ide hagyom minden jószágimat, tudom az felesé-

gemét el nem veszi, mert azt nem én kerestem. Ideig inkább akarok kárt jószágomban szenvedni, hogysem lelkem ismeretében megsértődni, noha tudom én bizonynyal, császártúl is ezért én reám tekintet nem lészen».[1]

De aggodalmai alaptalanoknak bizonyúltak: sem egyik, sem másik részről nem szenvedett kárt. Bethlen számításba vette a felső-magyarországiaknak ezt a hangulatát, csak az elkerülhetetlen dolgokban vette igénybe őket, személyes részvételöket, s ezek közt a Rákóczyét is, fenyegetései daczára sem erőszakolta.[2] A hadjárat és békealkudozás csaknem egyszerre indúlt meg. Úgy végződött ez is, mint a megelőző: Bethlen diadalmas volt a csatatéren, szemben oly kitünő hadvezérrel mint Wallenstein — de a békében, mely Pozsonyban köttetett meg, s melyet a fejedelem Lőcsén decz. 28-án írt alá, tetemes áldozatokat kellett hoznia. Még az amnestia-levél is megtoldatott két szóval: «ad nullius instantiam», melyet Bethlen csak azzal a protestatióval fogadott el, hogyha a császár is sértetlenűl megtartja a béke feltételeit.

A pozsonyi béke egyik pontja értelmében az elintézetlen apróbb ügyek későbbi értekezletre halasztattak. Az értekezlet Tokajban márcz. 27-én megnyílt — s a tárgyalások heves recriminatiók közt máj. 20-ig tartottak. A Bethlen által bírt hét vármegye különösen volt ez értekezleten érdekelve, mert az egyeseknek visszaadandó jószágok ügyében döntöttek, s megállapították az eskü szövegét, melyet ezeknek a megyéknek s a hajdúknak le kellett tenni. Ez a kettő volt a legkényesebb dolog.

Rákóczyt pedig ez a két dolog s főként az eskü, sokféleképp érdekelte.

1 Rákóczynak a 111. lapon idézett lev.

2 Bethlen Gábor 1627 ápr. 3-iki levele, Századok, 1868. évf. 235. l. «de conscientiám sérelmével hazám veszedelmét nem akartam én is úgy nézni, mint Rákóczy uramék, hanem igyekeztem én is obviálni és elfordítani nemzetünkről az veszedelmet».

Az első támadás korában Bethlennek, Thurzó Imrén kívül, senki sem tett annyi szolgálatot, mint ő: elfoglalta Kassát, elfogta Dóczyt. De a dethronisatio után már lankadt buzgalma s a hét vármegyének első resignatiójakor «nagy kedve ellen», csaknem kényszerítve, tette le az esküt Bethlennek.[1] Számot vetett a jövő eshetőségeivel s külön amnestiát eszközölt ki magának. Jött a második támadás: ebben már csak annyit szolgált, a mennyit nem kerülhetett el. De Bethlennel sem akart szakítani s jó viszonyát ezzel fentartotta. E mellett azonban a bécsi udvarnál levő ismerőseit, különösen Sennyey cancellárt sem hanyagolta el s épen ezért egész váratlanúl jött rá nézve a harmadik támadás: mert most már színt kellett vallania. Arra határozta magát, hogy a hadjáratban nem vett részt.

Ezzel azonban, s még a béke létrejöttével is, a dolognak nem volt vége. Azután az utolsó, a rá nézve legkellemetlenebb rész, a tokaji tárgyalás s az eskületétel következett. Ő ezt, mint lelkiismereti kérdést fogta fel s így két alternativa előtt állott: ha leteszi az esküt, megsérti hitét s azonkívül a császár javaiban is megkárosíthatja és vallása miatt üldözni fogja. Ha nem teszi le: Bethlen fogja üldözni, de legalább vallásában nem háborgatja.

Próbát tett úgy alkalmazkodni a viszonyokhoz, hogy se egyik, se másik oldalról kárt ne szenvedjen. A mint a béke meg volt kötve, Réz András és Szikszay Mihály által érintkezésbe lépett a kormánykörökkel némely eldöntetlen követelései ügyében.[2] Megnyugtató értesítést ka-

1 Rákóczy, 1626 szept. 17-iki levele Réz Andráshoz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 1627 ápr. 28-ról írja Bécsből Szikszay Mihály: «az Nagyságod de 10 præsentis írt levelét ma Szent-György napján (melynek anniversariumát isten mindenkor boldogságossá tegye Nagyságodnak) vöttem el, Réz András ide küldött tabellariusa által; az dolog felűl azért azt írhatom Ngodnak, valamit Ngod parancsol, lehetetlen, hogy arról elfeledkezzem. Hogy az Ngod tokaji öröksége felől is régen nem írtam Ngodnak, nem feledékenységem, de az időbeli alkalmatlanság oka, holott szintén a mikor azt tavaly sollicitálni kezdeni igyekezem vala, azonban megindúlt az fejedelem ő felsége és abban kelle akkor maradni . . .

pott, hogy neki «ez utolszori módnélkűl való tumultusban is semmi része nem lévén, felette jó emlékezetet tött császár urunk ő felsége róla». S Szikszay biztatta is, hogy «minden jó és békességes állapotnak promotiójában annyi módot adott isten neki, mennyit senkinek másnak az egész országban, annak jutalmát pedig nem fogják meg az istenfélő és törvény szerént való igaz fejedelmek».[1]

A mint pedig a tokaji tárgyalások megnyíltak, Kassay Istvánnal, a fejedelem egyik legmeghittebb emberével lépett érintkezésbe:[2] «jó bort és élést» küldött neki. Kassay ajánlotta is jó szolgálatait, de azért Rákóczy nem kerűlhette ki, hogy Tokajban a biztosok máj. 14-ére személyes

28. KASSAY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

megjelenését ne kívánták volna, hogy ott mint főispán a császári biztosok előtt tegye le a diplomában körűlírt esküt.[3] De arra ő épen nem volt hajlandó s a biztosoknál megtette a szükséges lépéseket, hogy e kívánattól álljanak el.

Így azért az jó alkalmatosságra kell vigyáznom, a mikor in aula resideál az cancellarius.... Nekem mind erről, mind az nagyobbik dolognak megnyeréséről felette jó reménségem vagyon». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

1 Szikszay fenn idézett levelében.

2 Kassaynak, 1627 ápr. 12-iki levele Rákóczyhoz. «Még ez ideig nagyságos uram többire csak a harminczadokon veszeködtünk, de végképpen még semmit nem concludálhattunk felőle, vagyon immár előttünk az jószágoknak visszaadattatása azután az vármegyék juramentuma, reversalisuk». U. o.

3 A biztosok máj. 14-iki levele Rákóczyhoz, mint borsodi főispánhoz s felsőmagyarországi tanácsúrhoz: «Mivel azért immár előttünk vagyon ideje, hogy mind az tisztviselő urak juramentumokat császár ő felsége commissariusa előtt præstálják, mind az vármegyék assecuratoriájukat megadják, Ngodat is szeretettel kérjük és az mi klmes urunk nevével requiráljuk, hogy máj. 14-én személyesen jelenjen meg Tokajban» U. o.

Nekünk, válaszolák ezek, ez ellen semmi kifogásunk nem volna, «csak ő felségek legyenek contentusok rajta». De a diploma, melyet a császár s a fejedelem hittel erősítettek meg, arra kötelezi őt is, hogy személyesen jelenjen meg s tegye le az esküt, ők nem járhattak el másként. Neki magának «jár számadásában az dolog, hogy ő felsége végezését egyedül ne præstálja és az ország közönséges javából magát segregálja. Nagyságodhoz való jó akaratunk szerént is mi nem javalhatjuk: Nagyságodnak arra annuentiája császár urunktúl nem lévén. Hanem mivel minden állapotokat és discursusunkat azok felől, kik juramentumokat subterfugiálnák, értették Nagyságod becsületes szolgái: mint alkalmaztassa magát azokhoz, az Nagyságod jó itíleti alatt legyen».[1] Ugyanakkor a császári biztosok is megírták, hogy «nekik ugyan az ő felségéhez az mi kegyelmes urunkhoz való hívségéről» semmi kétségök sincs, de azért az eskü letevése alól őtet nem menthetik fel.[2]

Hanem Rákóczy Tokajban még sem jelent meg. Azután az eskületétele végett Kassára kellett volna mennie. De azt is elmulasztotta. Annyit azonban ezzel a húzás-halasztással mégis elért, hogy új szerkezetű eskümintát küldöttek neki.[3]

1 A fejedelem biztosainak Tokaj, máj. 21-én 1627, Rákóczyhoz írt levele. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 A császári biztosoknak Tokaj, 1627 máj. 20-án Rákóczyhoz írt levele: «és noha azért minden időben Klmednek örömest szolgálunk és kedveskedni igyekezünk, de mivel az diploma mellől semmiképen el nem mehetünk, az mint bévebben megizentük Klmednek az nevezett fő ember szolgáitól», kérik, hogy «egyebek példájáért is az juramentumot ne detractálja deponálni». U. o.

3 Bornemisza, Kassa, 1627 máj. 30-iki levele Rákóczyhoz: «az juramentum depositióját ha Nagyságod nem evitálhatja, depositióját is nem tartom utolsó dolognak, sőt semel pro semper az én tetszésem szerént megmenekedhetnék Nagyságod tőle, csak hogyha lehetne, arra való kötelességét dirigálná az előbb dirigált juramentuma». U. o.

X.

A FELSŐ-VADÁSZI kastély egy századig sem szolgált állandó lakhelyül a család azon ágának, mely előnevét attól vette.[1] Még Zsigmond fejedelem is ott látta meg először a napvilágot s ma is mutogatják a szobát, melyben született.[2] De már ő Szerencset tette uradalmai központjává s özvegye sokáig legszívesebben Makoviczán tartózkodott. Három fiai közűl a két idősebb nem sokkal azután, hogy a Lorántfy-lányokkal léptek házasságra, Sáros-Patakra költözött, míg a harmadik, Pál, Gráczból hazajötte után Zborón telepedett meg.

A középső testvérnek, Zsigmondnak, s nejének váratlan halála György birtokát aránytalanúl megnevelte. De néhány év múlva a legifjabb, Pál, meglehetősen helyreállítá az egyensúlyt: nőűl vette Hetesi Pethe László és Kapy Anna leányát, Annát, kivel a kistapolcsányi gazdag uradalmat kapta.[3] Állandó lakása azonban még akkor is, több éven át, a zborói kastélyban volt. Ezzel a két testvérrel vált szét a felső-vadászi Rákóczyak Zsigmondtól leszármazó ága két, egy katholikus és egy protestans, ágra, a nélkűl azonban, hogy megszűnt volna György a család feje maradni. Pedig a két testvér a közszolgálati pályán is szemben állt egymással: György Bethlent szolgálta, Pál Ferdinándot s ez utóbbi 1622-ben a felső-magyarországi királyi tábla birájává, 1625-ben a nádor mellé a fellebbezési törvényszék tagjává választatott.[4]

1 Első Zsigmond szerezte meg 1517-ben. NAGY IVÁN, Magyarország Családai, IX. 604. l.

2 Gróf Vay Tihamér, e kastély mostani tulajdonosa szíves közlése szerint.

3 BOTKA TIVADAR értekezése a Rákóczyak ifjabb ágáról Győri Füzetek, III. k. 4. l. Orsz. ltár. N. R. A. 106. nro 24.: említi, hogy az elhalt Pethe László és neje, Kapy Annától, született Pethe Anna. A nro 24 pedig, hogy Rákóczy Pál és neje Pethe Anna 1630-ban gyámjai Pethe István gyermekeinek, Ádámnak és Évának.

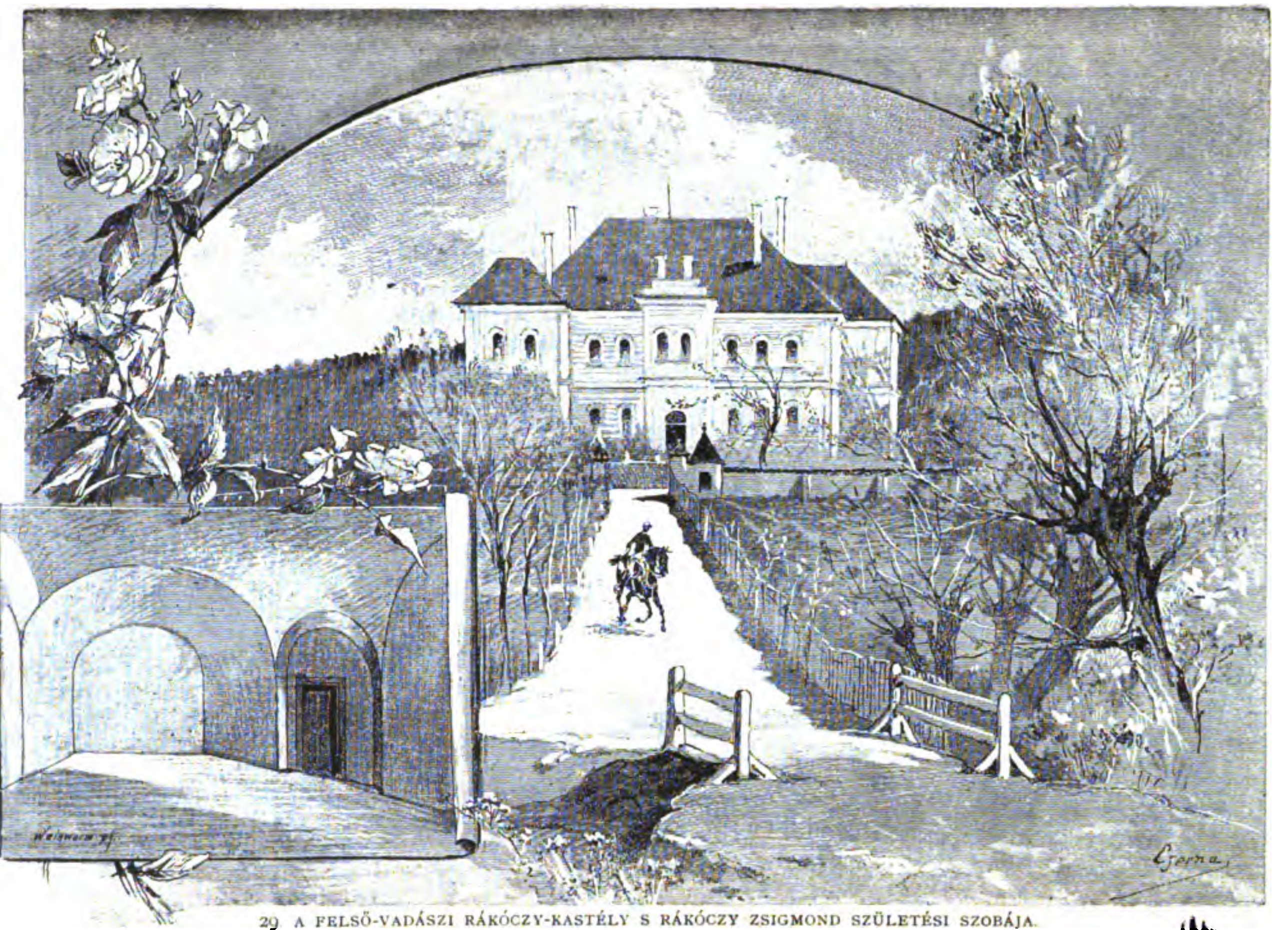
4 Lásd az 1622. XLIII. 1625. LI. t.-czik-

Sem a valláskülönbség, sem egyes jószágrészeknek közös birtoklása nem adott alkalmat komolyabb villongásokra vagy élesebb szakadásra. Pedig mind a kettő elég nyakas ember volt, s jogait és igazát féltékenyen őrző. Épen ezért lehetetlen volt kikerülni az apróbb összezördüléseket. Egykor Pálnak egyik adósa megtagadta tartozása lefizetését. A törvény ezt elítélte s Pál elfogatta. Az adós nem akarta elismerni tartozását s Györgyhöz folyamodott, ki érdekében testvérénél közbevetette magát. «Nem lehetett volna oly ember, kinek törekedésére elbocsátottam volna» — írá Pál Györgynek — de azért még is szabad lábra helyezte.[1] Máskor Melith Péter állott elé valami régi követeléssel egy szőllőbirtokot illetőleg, mely a korán elhalt Kendy Sándorról szállott vissza rájok. Melith Györgynek jó embere volt, s részéről oda ígérte neki «vagy az pénzt, vagy a szőllőket». De Melith joga nagyon kétséges volt s az ez ügyben elrendelt vallatás sem tisztázta a kérdést, s bár kelletlenűl, Pál is beleegyezett.[2] Mikor pedig sógora, Pethe György, a Pethe-jog révén Szádvárért csak őt magát akarta perrel megtámadni, bár ő kár nélkűl kiegyezhetett volna, azonnal

ket. Ugyanez évben a nyugati határok megállapítására kiküldött bizottság tagjává választotta az országgyűlés.

1 Rákóczy Pál, Sáros, 1620 május 20-ról írja Györgynek: «Az Kegyelmed levelét ezen órában adák meg, melyből az Kegyelmed kévánságát Váczy Pál felől megértettem és noha az jámbor az Kegyelmednek írott supplicatiójában is nem láttatik bűnösnek és adósnak ismerni magát és ugyan az előbbeni propositumjában perseverál, kire az teljes szent háromság istenre is megesküdött, hogy én nekem egy pénzzel is nem adós, most immár olyan főarbiter uraimnak itéletit is láttatik pungálni és mind számvevő szolgámat velem együtt carpál, felette nehezemre esik» .... az ő közbevetésére elbocsátja. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 Rákóczy Pál, 1624 jul. 24-én Zbórón kelt levele, Györgyhöz: «én valamint ezelőtt Klmednek megmondottam, semmi közönséges dologban ellent nem tartok, eddig is nem tartottam, noha bizony ez az fassio oly homályos és csodaképen való, hogy ugyan majd nem tudom, jó lelkiismerettel szólván, illeti-e vagy nem ő kegyelmeket». Szerette volna előbb törvénytudókkal közölni a dolgot, «úgy osztán, ha mit kellett volna is cselekedni, szabad lett volna ember vele. Mindazonáltal, mivel Kegyelmed megígérte vagy az pénzt vagy a szőllőket, immár én is kételen vagyok, a mi igazságom több volna is, cedálni». U. o.

29. A FELSŐ-VADÁSZI RÁKÓCZY-KASTÉLY S RÁKÓCZY ZSIGMOND SZÜLETÉSI SZOBÁJA.

értesítette Györgyöt, mint idősebb testvért, hogy jogai megóvásáról ő is jó eleve gondoskodjék.[1]

De bármennyire érezte és tisztelte is Pál az idősb testvér jogait, nehezebben volt engedékenységre birható, mihelyt papi illetményekről volt szó. Magának a vallásnak, a hitbeli meggyőződésnek kérdésében még csak szóváltás sem fordúlt elő köztük: pedig abban az időben, Pázmány térítéseinek aranykorában, a hit-különbség sok család békéjét felforgatta. És surlódásra is lett volna elég alkalom: az 1617-iki osztozás a testvérek közt kikötötte, hogy minden jószágban a prædicatorok is, a plebánusok is háborítatlanúl élvezzék azokat az illetményeket, melyekben őket az osztozás találta.

Volt Szerencsen Györgynek egy kedves papja: Prágay András. Irodalmilag is képzett, mívelt ember, kire ő sokat adott. Történt egyszer, hogy György a makoviczai plebánustól megvonta az őt illető egész dézma egy részét. Erre Pál azzal felelt, hogy ő is visszatartotta a Prágay Andrást megillető dézma egy részét. György azonnal felkérte testvérét, hogy a szerencsi papot elégítse ki. Pál azzal felelt, hogy felsorolta, hogy miket vont ő meg plebanusától: «ám isten neki, annyi mint az, arrúl is megelégítettem ez egy úttal, de én protestálok, hogy ha Kegyelmed is ennekutána az régi mód, szokás és rendelés szerint az itt valót nem contentálja, bizony én is Prágay uramat nem contentálom».[2]

György úr, azután hogy Lorántfy Zsuzsánnával össze-

1 Rákóczy Pál, Zboró, 1628 jan. 27-iki levele Györgyhöz: «viselem szemem előtt az Kegyelmeddel való jó igazságomat s azért adom Kegyelmednek tudtára, hogy Kegyelmed tamquam major natu, cui bonorum defensio incumbit communibus fratrum sumptibus értse, miben legyen az dolog». U. o.

2 Rákóczy Pál, Zboró, 1624 ápr. 12-iki levele Györgyhöz: «én nekem is mind conscientiámban s mind böcsületemben jár, hogy az régi makoviczai uraméktúl és szegény istenben elnyugodott urunk atyánktúl rendeltetett és megtartatott fundatióban az itt való plébánust megtartsam és gondját viseljem». U. o.

kelt, még egy ideig Szerencsen tartózkodott,[1] s csak később tette át lakását Patakra.[2] Az első nagyobb csapás, mely őt itt érte, testvérének és sógorasszonyának halála volt, egészen hasonló ahhoz, mely 30 év múlva fiának, Zsigmondnak, s ennek nejének halálával érte a családot. Pár év után másik csapás következett. 1622-ik év nyarán kiütött a ragály Felső-Magyarországon. A kis Samuka, a legnagyobb a testvérek közt, ki már 1621-ben is sokat betegeskedett, 1622-ben meghalt.[3] E veszteségért kárpótolta a szülőket egy 1624 nyarán született kis fiú,[4] ki a keresztségben Ferencz nevet nyert. Ekkor az anya is betegeskedett, úgy hogy György úr Lőcsére orvosért küldött, de neje szerencsésen kiheverte baját.

Lorántfy Mihály özvegyének s Rákóczy Györgyné mostohaanyjának, Andrássy Katának második férje, Héderváry István, 1624 körül meghalt. György úr a hagyatékhoz tartozó újhelyi jószághoz, melyet Lorántfy Mihály vett zálogban, jogot formált s Andrássy Kata hajlandónak mutatkozott azt a zálogösszeg letétele mellett kiadni.[5] Pár év mulva meghalt az özvegy is: Lorántfy Katán kívül má-

1 Innen keltek levelei a házasság utáni első időből.

2 Nem valószínűtlen, hogy azután, hogy a mostohaanya férjhez ment Héderváry Istvánhoz.

3 Tassi Pál Rákóczynak 1622 október 6-iki levelében, «az istenben kimúlt kisúr temetéséről» beszél. L. Lorántfy Zsuzsánna, 6. l. jegyzet.

4 Czeglédi János orvosnak 1624 jul. 17-én kelt levele. «Hogy az úristen asszonyomat ő nagyságát új és kedves vendéggel látogatta, szívem szerint hallom Nagyságos uram, kívánom is ő szent felségétől, hogy ő Nagyságát több édes magzatinak és Nagyságoddal egyetemben tartsa meg és mostani ágyából gyógyítsa. Értem azt is, miben legyen ő nagysága állapota, melyre nézve kívánná is azt Ngod tülem, hogy mennél hamarább ilyen nagy szükségében mennék el». Menti magát, hogy betegsége miatt nem mehet. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

5 Andrássy Kata 1624 nov. 23-iki levele R. Györgyhöz. «Nagyságod írt volt én nekem az mi újfalvi jószágunk felől, hogy Nagyságod kiváltja. Nagyságod tudhatja, hogy ez az jószág nem Nagyságodé volt, hanem Alaghi uramé és ő nga vetette volt zálogban az én szegény istenben elnyugodt első uramnak. Ha ő nga Alaghi uram ellentartó nem lészen az jószág kiváltásában én nekem mi ellenem benne». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár. Rákóczy György térítvénye a Lorántfy Katát megillető marhák átvételéről, Patak, 1626 jun. 12. Báró RADVÁNSZKY BÉLA, Magyar Családélet és Háztartás. II. k. 242. l.

sodik férjétől két árvát hagyva maga után, kiknek nevelését az özvegy testvére, Andrássy Mátyás, vállalta magára, míg «Kata asszony» gondviselése Rákóczy Györgyre hárult, ki a tutorságot 1626 junius 13-án vette át, s utóbb, midőn úgy találta, hogy nem minden adatott kezéhez, megtette a lépéseket, hogy a Katát megillető «marhák» (felkelhető jószágok, ékszerek) kiadassanak.[1]

***

Egy régi főúrra nézve életbevágó feladat volt ügyelni pereinek folytatására. A mellett gondjának kellett lenni jószágai rendben tartására, melyek legtöbb esetben az ország legkülönbözőbb részeiben voltak szétszórva. Nem kis feladat volt azok értékesítése — mert ettől függött jövedelmezőségök. A mészárszék s kocsmáltatási jog adta a készpénz jövedelem egy tekintélyes részét, s György úrnak gondja volt rá, hogy mindkettő jól jövedelmezzen; igaz, hogy e részben nagy segítségre volt neje, kinél inkább hozzáillő nőt aligha találhatott volna. Sok szép szőlleje volt, s a bort, mit azokból nyert, vagy maga árultatta el saját kocsmáin,[2] vagy Lengyelországban adta el. A szürethez szükséges edényeket Makoviczán csináltatta s midőn egyszer odavaló tiszttartója, Rozgonyi Mihály deák, a szüreti eszközöket, «a kádnak való falt és puttonokat» nem küldötte el,[3] volt mit hallgatnia, hogy a «put-

1 Andrássy Mátyás 1628 ápr. 8-án Krasznahorkáról írt levele R. Györgyhöz: «vöttem az Kegyelmed levelét, melyből megértettem, hogy Ngod én tőlem az Lorántfy Kata asszony húgomra nézendő jószágot kéri; azért az mint Ngodnak ennekelőtte is megmondottam, én nálam Lorántfy Kata asszony húgomnak semmije nem maradott, a mie én nálam volt, azt kiadtam, az mint a szegény üdvözült asszonyom néném is meghagyta.... az mi én nálam vagyon, az nem Lorántfy Kata asszony hugomé, hanem az másik két árváé, kiket itt nálam tartok». Orsz. ltár. U. o.

2 Ónodról írja Chernelnek 1623 jan. 11-én: «jó volna Klmednek megtudni (a számtartónak) az kocsmákon bár megválogatnák az pénzt s olyan roszat, mineműt nekem némely nap adott, el ne venné». Orsz. ltár. U. o.

3 Rákóczynak, Telki-Bánya, 1623 szept. 14-én írt levele, Rozgonyi Mihály makoviczai tiszttartóhoz. U. o. 1624 márcz. 11-én írja neki: «és ha száz bor alá való szekeret találsz is, megfogadjad és men-

ton, kádfal, abroncs, cseber» nem készült el. «Éjjel-nappal érette légy, ha tisztességedet szereted».[1] Az ő borai jól jövedelmeztek: egy hordót 59 forinton adott el. Állandó pénzforrást képeztek a mészárszékek is. Megalkudott dologhoz értő mészárosokkal s összevásároltatta a marhákat. Azután húsvágó mészárosokat fogadott s azokkal mérette ki: de mindezek hittel voltak kötelesek neki.[2] A különböző forrásokból begyült pénzzel aztán zálogos jószágot szerzett: ez volt a legbiztosabb s aránylág legjövedelmezőbb elhelyezés.

Mint igazi, magára sokat adó főúrnak nagy gondja volt istállójára, ménesére, s oly időben, midőn a «lóval való kedveskedés» az ajándékozás egyik legszokottabb formája volt, ennek már ezért is jó karban kellett lennie. Szenvedélyes vadász lévén, kitünő vadászkutyákat tartott s nem sajnálta költségét, hogy ilyeneket Lengyelországból is hozasson.[3] Egy-egy jó madarász megszerzésére is szívesen áldozott. «Egynehányszor parancsoltam már, írta a makoviczai számtartónak, hogy apró madarakat fogó hálót, igen jó szólló madárkákkal együtt megvevén, alá küldjetek, de még semmi sem telik benne. Azért, ha tisztességedet szereted, parancsolom, igen jó ahhoz való új hálót és fő hívó madárkákat vévén, az madarászt is valamint s valahogy reá bírván az alájövetelre, késedelem nélkül alá-

nél hamarább küldjed alá». Egy fuvarért hat forintot kellett fizetni. Jul. 21-én másfélszáz hordó bor alá való szekeret rendelt. U. o. Egy hordó bor ára, tallérral fizetve. 59 forint volt. Junius 16-iki levele.

1 Ugyan annak ugyan ahhoz, Patak. 1623 szept. 20-án írt levele. Ugyan ott.

2 Chernel György, 1623 jul. 21., Patak, írt levele R. Györgyhöz. Barbély Györgygyel nagy nehezen megalkudott. Küldi a reversalist «barom vásárlani két hű, mesterséghez tudó embert, választ, azok is Ngodnak erős hittel lesznek kötelesek, hogy az vásárlásban igazán cselekeszszenek». Húsvágó mészárosokat fogad «s ha az húsvágás» hasznosnak bizonyúl, folytatják. Makoviczáról 31 barom érkezett, azok közűl kettőt levágatott, U. o. Lorántfy Zsuzsánnának 1620 okt. 17-iki levele: «ez az Kegyelmed parancsolatja szerint az pénzt kiadom zálogra».

3 Thomas de Zamoscio Zamose, 1624 ápr. 15-én írt levele Rákóczyhoz. U. o. Jun. 16-iki, Rozgonyinak megparancsolja, hogy az agarakat emberűl tartsa s emberűl bánjon velek. U, o.

küldjed, ebben semmi lött okon egyebet ne cselekedjél». Nehány nap mulva újra megsürgeti, hogy «az apró madarakat, ahoz való új hálót és madarászt» küldje most, mert mennél tovább szenvedi ily vakmerőségét, «az büntetés annyival öregbedni fog».[1]

***

A Rákóczy-uradalmak az ország legkülönbözőbb részeiben voltak szétszórva: északon Makovicza, Lengyelország határában, nyugoton Rovna, Morvaország mellett s Ónod délen, Erdély és a hajdúság szomszédságában. Ezek közt terűlt el aztán a többi: Sáros vára, Szerencs, Lednicze, Felső-Vadász, Telkibánya, Ormosd, egy csomó rész-jószág, zálogos birtok s mindnyájának gyöngye és központja, Sáros-Patak.

Az a háromszög, melyet a három határszéli uradalom képezett, politikai fontossággal is bírt. Ez uradalmak fekvése adja meg sokszor a kulcsot Rákóczy magatartásához az egymást felváltó viszonyok közt. Kettő, Makovicza és Rovna, magyar királyi, Ónod Erdélyhez csatolt terűleten feküdtek. Így voltak megosztva a többi uradalmak is: Sáros királyi s Szerencs és Sáros-Patak erdélyi vármegyékhez tartoztak. Két ellenségesen szemben álló uralkodó alattvalója lévén, ezek ellentétes érdekei közt a saját személyes és családi érdekeinek megóvására irányzott törekvése jellemzi magatartását.

Ebből a szempontból birt kiváló fontossággal Rovna, mint a mely közvetítő volt közte, Morvaország és Bécs között. Ottani megbízottja, Reéz András,[2] nemcsak a gazdasági ügyeket, építkezést, erődítést a várban, a bécsi és pozsonyi vásárlásokat s a legkülönbözőbb természetű megbízásokat vezette, hanem ő adta meg a pozsonyi kamaránál,

1 Rákóczynak 1623 szept. 13. és 20-iki levelei Rozgonyihoz, a makoviczai tiszttartóhoz. U. o.

2 «Egregio Andreæ Reez familiari nostro», czímezi hozzá írt levelében.

30 TÖREDÉK RÉZ ANDRÁS LEVELÉBŐL RÁKÓCZYHOZ.

a törvényszéken a szükséges informatiókat a perekben, közvetítette az ügyeket a nádornál, a magyar tanácsnál, a cancellárnál, s a Bécsbe felküldött ágensekkel is ő tartotta fenn az összeköttetést. Politikai fontosság tekintetében, kivált Rákóczyra nézve, felért ezekkel, hogy a bécsi, morva és cseh eseményekről, a harmincz éves háború mozzanatairól jelentéseket küldött, még pedig mondhatni hétről-hétre, napról-napra, ha a szükség úgy hozta magával. Reéznek, mint a dispaccik mintájára készített jelentései igazolják, kitünő összeköttetései voltak, főként Magyarországban, de magában Bécsben is, hová postái rendesen jártak, úgy hogy Rákóczy az eseményekről mindig gyorsan és jól volt értesítve.* Fontos dolog volt ez Rákóczyra nézve, épen azokban a mozgalmas napokban.

A makoviczai uradalomban Szalay volt a megbízottja. Közelről érintették a lengyel események is: de itt inkább gazdasági érdekei voltak. Az ottani erdőségből fedezte uradalmainak faszükségletét s még mindig maradt eladásra elegendő deszka, zsindely, gerenda. Onnan vezetett az egyik kereskedelmi út Lengyelországba.

Ónodot a hajdúk szomszédsága tette fontossá: az ottani főhadnagynak volt a feladata ezekkel fentartani a jó szomszédságot. Rákóczy mint tulajdonosa az uradalomnak, melynek jövedelme fedezte a vár fentartásának költségeit, szigorú felügyeletet tartott s személyesen gyakran ellátogatott oda. Egy ízben — épen az 1620-iki táborozás alatt — egész véletlenül meglepte Bethlen ónodi kapitányát, Kátay Jánost, kit azzal vádoltak, hogy az egri törökkel barátságot tart s a pasát magában Ónodban is megvendégelte. Hát az ilyen szomszédságos barátkozás a törökkel tiltott dolog volt s Rákóczy nem is késett figyel-

* Jelentései, legalább részben, megvannak az Orsz. ltár, Rákóczy-ltár s ezek valóban történelmi forrás becsével bírnak.

mébe ajánlani, vigyázzon, hogy «maradna meg az Kegyelmed becsületi s az miénk is».[1]

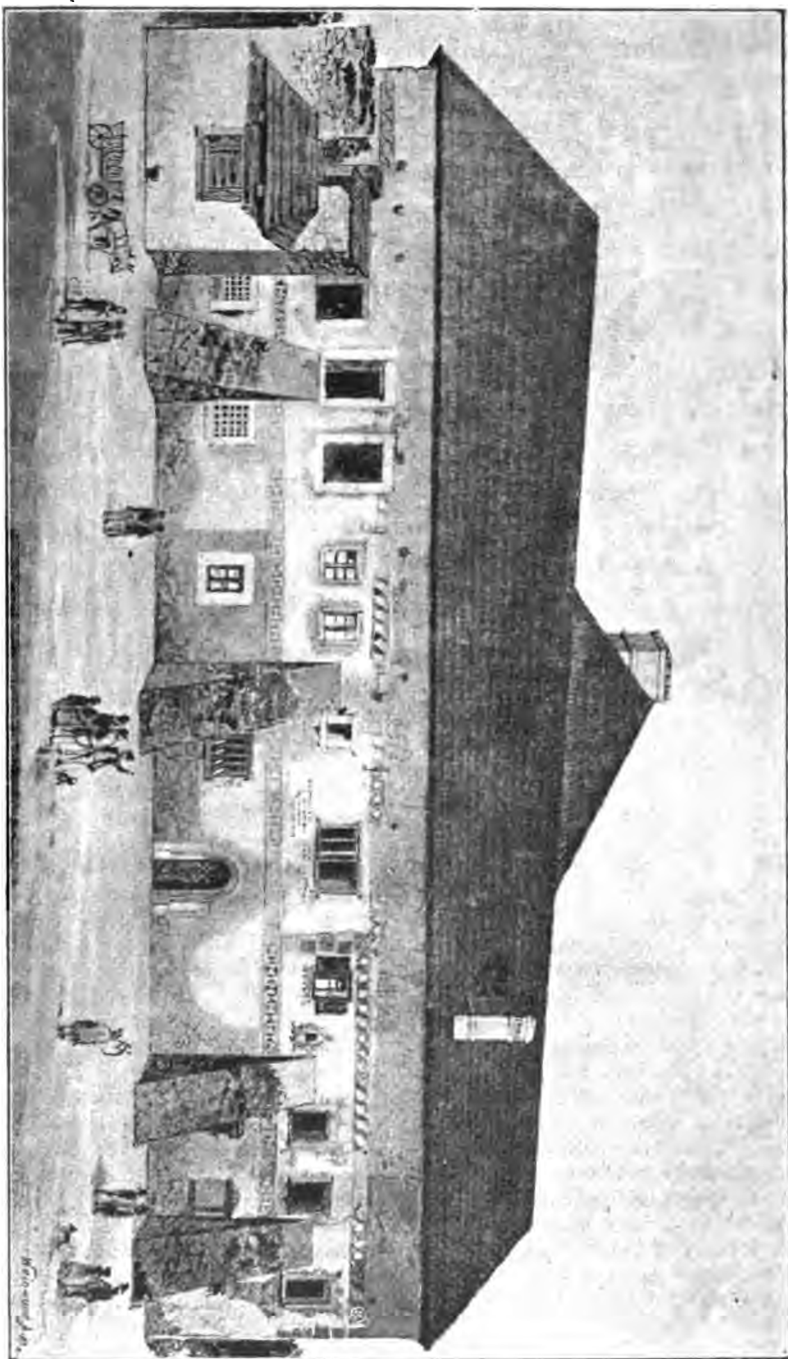
Az összes uradalmak központja Sárospatak volt, melynek várát, az ő és családja székhelyét, mindig, minden eshetőségre elkészülve, hadilag teljesen felszerelve tartottak, hogy nem várt meglepetés esetében is ostrom kiállására alkalmas állapotban legyen.[2] Itt lakott Chernel György is, egyik legbizalmasabb embere s összes uradalmainak főigazgatója, kinek a gazdasági tisztviselőkön kívül a katonai személyzet is alá volt rendelve. Ez időben Rákóczy komornyikja, Görgey Jób, a gyalogok hadnagya Nagy Illés, a város fő és vice porkolábjai Ábrahámfy Gáspár, Deli Mihály, Lengyel Balázs voltak,[3] s ezek hatósága alá rendelve nagy számból álló gazdasági s katonai személyzet. Ez utóbbiak szegődtetésében különben nem volt nagyon válogatós: egy-egy jó lovasnak, még ha rablásért el is ítélte, természetesen nagy gonddal körül írt téritvény mellett, megkegyelmezett és zsoldjába fogadta.[4]

1 Rákóczy, Sárospatak, 1620 jul. 10-ki levele Kátay J. ónodi kapitányhoz: «Ha Kglmed Ónodban bennt volna, lett volna beszédem Kegyelmeddel. Most az időnek állapotja s az helynek is foghegyenléte azt kívánja, Klmed ott benn lenne. Én Kegyelmed felől csuda híreket hallok, kik ha úgy vadnak, nem dicsérhetem Klmedben, mert mikor Klmedet ő fiségének commendáltuk, úgy commendáltuk, hogy meg tud Klmed annak az tisztnek felelni. Beszélték, hogy az elmúlt napokban az egri pasa kijővén, Kglmed ebédre hivatta volna, sőt Klmed is ki akart volna menni hozzája, ha más el nem verte volna Klmedet». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár, 1621 márcz. 11. Oszorván Mihály lett főhadnagygyá. Lásd esküjét u. o.

2 1623 jan. 11-én Ónodról írja Rákóczy Chernelnek: «ha az falkont hazavitték, irjon Klmed felőle, ha jó vastagsága vagyon-e, az juka annyi öreg-e, az minémű az golyóbis, kit nem régen verettem s egyéb módon is vagyon-e szép és jó öntése; az ágyút Klmed mennél hamarébb parancsolja megcsinálni». U. o.

3 Orsz. levéltár, Rákóczy-ltár, Tárnok Péter térítvénye, Sárospatak, 1622 decz. 22-én.

4 Neszte István 1626-ban több czimborájával kirabolta Christián Augustinus késmárki doctort. De megfogatott s Rákóczyhoz vitetett. Megkegyelmezett neki, azon feltétel alatt, hogy «ő nagysága jószágában telepedik le s lova hátán szolgálja ő nagyságát teljes életében». Maga írta meg Neszte uram reversalisát, de úgy körül írva, hogy az alól csakugyan ki nem bújhatott. Ha szerződését meg nem állaná, írja: «engem a teljes szentháromság isten mind testemben, lelkemben megverjen, soha ez világon jó szerencsémet ne adja, sőt mind falun, mező és kerített szabad és szabadtalan várasokban, urak s fejedelmek várokban,

31 A SÁROSPATAKI COLLEGIUM RÉGI LÁTKÉPE.

Az uradalommal szorosan összefüggött, sőt annak kiegészítését képezte a collegium, melyet eleinte testvérével Zsigmonddal,[1] s ennek halála után maga tartott fenn: nemcsak fedezte a fentartás összes költségeit, hanem a tanügy rendezésébe is befolyt. Fokozatosan fejlesztette, úgy hogy az «iskola» rövid idő alatt collegiummá nőtte ki magát. A mint nőttek fiai, maga is ez iskolába járatta azo-

32. A RÁKÓCZY-FIÚK ALÁIRÁSA.

kat, s példája más főurakat is vonzott, hogy oda küldjék gyermekeiket,[2] tanulás s az udvarral való érintkezés ked-

zászlójuk alatt, hátuk megett, vámokon, harminczadokon, réveken, úton, mezőn, sőt még az fejedelmek kék gyalogi között megfogathassanak». De még a ki pártját fogná is, legyen tisztessége vesztett. Sőt még ha megnemesítné magát, az se használjon semmit «ez kötés levelének megrontásában». U. o.

1 Rákóczy Györgynek 1620 szept. 16. testvéréhez, Zsigmondhoz, írott levele: «az pataki deákoknak Lévay urammal minémü dolgok legyen, tudom, Kegyelmed érti, ki felől engem is találtanak vala meg az elmúlt napokban, kit Szitniből jöttünkbe említettem vala is Kegyelmednek. Akarná Lévay uram, addig is ez a dolog igazíttatnék el, míg én itt alatt leszek». Kéri, hogy jőjjön el hozzá Patakra. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 Károlyi Mihály, Károly, 1626 május 16-án írja Rákóczy Györgynek: «mivelhogy az öcsém, Bánffy Zsigmond uram megyen az öcscse látogatni Patakra, és onnat Bécsbe újabb tanuságaiért, nem

véért. S ő egyforma gonddal és lelkiismeretességgel kormányozta uradalmait, a collegiumot, s vezette gyermekei nevelését. S e tekintetben figyelme kiterjedt nemcsak azok tanulására, hanem szellemi fejlődésükre is: még az étrendet is ő szabta meg nekik.* A tanulást illetőleg: előmenetelökkel atyjok meg lehetett elégedve. 1628 nyarán a nyári szünidőkben a három fiútestvér Zboróra ment nyaralni. Onnan augusztus 16-áról írták első latin levelöket atyjoknak: a nagyobbik kilencz, a kisebbik nyolcz éves volt. Ez a meglehetős hosszú levél correct latinsággal, és a mi fő: hibátlanúl van írva. Föltehetjük, hogy az

33. LORÁNTFY ZSUZSÁNNA ALÁIRÁSA.

irály nem az övék, arra vallanak a keresett szavak, melylyel atyjuk utazásához szerencsét kívánnak, de mindenesetre nagy fegyelmezettségre s előmenetelre mutat, hogy György, az idősebb, annyi kézbiztossággal s oly szépen tudta leírni és a kisebbik, Zsigmond is, oly szépen írta nevét alá. Az új pataki iskola már rég túlszárnyalta azt a szerencsi iskolát, melyben az öreg György szerezte

akarám elhallgatnom, hogy Kglmedhez levelem nélkűl bocsássam, akarván Klmedet ezáltal látogatnom». U. o.

* «Nos hic (Zborón) Deo volente, cum Franciscello nostro suavi bene valemus musulis interim nostris, ac par est, incumbentes et in ceteris dietam ab illustri ac magn. dominatione vestra præscriptam nobis, stricte observantes». A két nagyobb fiú levele atyjához, 1628 aug. 16. U. o.

első ismereteit s fiainak határozottan jobb írása volt, mint neki. Ő csak egy esetben írt olvasható betűkkel, ha nejével levelezett, kinek teljesen sajátkezű levelét csak 1629-től kezdve, láttam: ez ideig fenmaradt leveleit kivétel nélkül mind a titkárnak mondta tollba.[1]

Mindazokban az uradalmakban, melyek Rákóczy György alatt állottak, védelmezte, fentartotta s felvirágoztatta a protestantismust. Fentartotta, a hol voltak, az iskolákat, patronusa volt az egyházaknak s nagy részben ő fizette a papokat is,[2] de mint uradalmainak, az egykázi életnek is

34. A SÁROSPATAKI HAJDAN REFORMÁTUS, MA KATHOLIKUS TEMPLOM.

központja Sárospatak volt, melynek iskoláját s templomát virágzásra emelte. Útját állta, a hol csak tehette, a térítésnek, de türelmetlenségre soha sem vetemedett. S mint protestáns patronushoz illett és mint abban az időben szokásban is volt, hozzájárult a magyar irodalom gyarapításához a maga módja szerint bőkezűen: amaz idők egyik legnagyobb és legolvasottabb munkájának kiadásával.

1 Sáros, 1629 jan. 8-án férjéhez, Rákóczy Györgyhöz. U. o.

2 Az ónodi katonák 1628 ápril 7-ről írják neki: «megértettük, hogy Ngod sok rendbeli dolgai között ónodi eklezsiájáról el nem feledkezett, hanem prædicatorrúl úri méltóságából provideált». U. o.

Ez volt a «*Fejedelmeknek Serkentő Órája*» Gvedvara Antal spanyol püspöktől s V. Károly császár tanácsosától. Eredetileg spanyolúl írva, azután lefordítva latinra, Marc Aurélnak, mint az uralkodók mintaképének életrajzához fűzve a keresztyén erkölcs-bölcsészet maximáit. Philosophico-didactico-historiai regény, költött és történeti tárgyaknak csodálatos vegyüléke, «melybe szép és gyönyörűséges históriák és ennek fölötte jeles tanuságai, ékes intései foglaltatnak». A második részt, melynek tárgyát teszi, hogy «miképen kellessék a fejedelmeknek és főuraknak az szent házasságban és magzatjuk felnevelésében magukat viselniek», még 1610-ben lefordította Draskovics János és kiadta Gráczban.

Rákóczynak valószínűleg ez a második könyv adta meg a buzdítást, hogy az egész munkát teljesen elkészíttesse s a fordítással Prágay Andrást, szerencsi udvari papját bízta meg. A kiadást Rákóczy Bártfán eszközölte, 1628-ban. Több száz ívre terjedő ívrét munka, három részben: melyek közűl az első a keresztyén erényekről, a második a családéletről, s a harmadik a fejedelmi erényekről szól. A Rákóczyhoz intézett ajánló-levelet követi az előszó, s két epigramm latin és magyar nyelven a Rákóczy és Lorántfy czímerekről, Prágay terjedelmes előszava egy csomó történeti példával s helylyel-közzel párhuzammal a catholicismus és protestantismus közt. Csak most kerül sor Gvevara Antal előszavaira s végre magára a munkára.

Sok költségbe és nagy áldozatba kerülő munka volt ez — de sem egyik, sem másik nem veszett kárba, mert korának egyik legolvasottabb könyve volt. A példányok legnagyobb részét Rákóczy sajátkezű aláírásával ellátva, szétküldötte barátainak, ismerőseinek, főuraknak, egyházi férfiaknak. Küldött a fejedelemnek s Bethlen Istvánnak, kik midőn a nekik felajánlott példányokat kezökhöz kap-

FEIEDELMEKNEC SERKENTŐ ORAIA,

AZ AZ,

MARCVS AVRELIVS CSASZARNAC ELETERŐL.

Az Hires

GVEVARAI ANTALTOL, SPANIOL ORSZAGBAN ACCITANA VARASSANAC PÜSPÖKETŐL, Az ötödic CAROL Császárnac Tanacsosától, Historicussától, Prédicatorától irattatot három könyvec.

Mellyeket

AZ FENYES ES FELSEGES

FRIDERIC VILHELMVSNAC SAXONIAI HERCZEGNEC PARANCSOlattyara *Spaniol nyelvből, hozza advan az Francia es Olasz nyelveken valo irasokat, Deac nyelvre forditot, es szamlalhatatlan soc valogatot szep sententiackal, ekes mondasockal, tanusagockal, az könyvnec leveleinec szelein ertelmeses olvasasnac okaert meg vilagositot*

WANCKELIVS IANOS

Most penig ez SERKENTŐ ORANAC első és harmadic könyveit

AZ TEKENTETES ES NAGYSAGOS VRNAC &c. FELSŐ WADASZI

RAKOCZI GYÖRGYNEC

PARANCSOLATTYARA MAGYAR nyelven tolmacsolotta

PRAGAY ANDRAS SZERENCSI Prédicator.

1 6 2 8.

BARTPHAN,

Nyomtattatot KLŐSZ IAKAB által.

ták, kijelenték készségöket, hogy a kiadás költségeihez hozzá járulnak; de Rákóczy ezt máskorra tartá fenn.[1]

XI.

FERDINÁND kibékülését Pozsonyban Bethlennel, követte a kibékülés a törökkel Szőnyben. A tárgyalásokon, természetesen a császár ellenére, a fejedelem követei is jelen voltak. S épen ezen tárgyalások alatt kapta meg Katalin, mint Bethlen megválasztott utódja, a porta megerősítő athnaméját. Fejérvárt roppant ünnepélyekre tették meg az előkészületeket. A fejedelem testvérének, Bethlen Istvánnak idősb fia, István, kit az egykorúak közönségesen «kis gróf» névvel illetnek, eljegyézte az elhúnyt Széchy György leányát, Máriát, s a násznép «magyarországi sok urak és főemberek» 1627 jun. 17-én érkeztek Fejérvárra. Következő napon jött a kapucsi basa s a fejedelem nem az ő, hanem a magyarországi urak kedveért, fogadásában teljes fényt fejtett ki. Kopjás hadait, kék gyalogjait, német zsoldosait kirendelte a borbándi mezőre, hová a magyarországi s erdélyi főurak is kimentek, s a kapucsit a szőnyegekkel feldiszített Gálffy-házhoz kisérték.[2]

Aztán Szőnyben szept. 13-án a két császár közt megköttetett a béke.

De tartós lesz-e? ez a kérdés izgatta egész Felső-Magyarországot. Szerették, óhajtották volna, de bizonyos fokig rettegtek az ellenkezőtől, mert nem bíztak benne.[3]

1 Bethlen István 1629 máj. 9-iki levele: «hogy Kegyelmed az Horologium után más könyvből is annak megfordítása után részt ígér Klmednek, mint uramnak atyámfiának megszolgálom. Ő figének penig, miért nem vehetett most elsőben abban részt, megjelentettem». U. o.

2 BETHLEN GÁBOR Politikai Levelei. 435. l.

3 Reöthy Orbán, Fülek, 1628 márcz. 8-áról írja Rákóczynak: «Ibrányi Mihály uram ha Erdélyből haza érkezik, kérem Ngodat, írjon felőle, mint vagyon oda be az állapat, mert ide teljességgel elhitték, hogy az fejedelem egyáltaljában

«Adja isten — írá Rákóczy — hogy az békesség legyen állandó: de látva hiszem.. Kinek fő oka az hitnek persequálása. Bizony nem kellene palatinus uramnak is, sem császár ő felségének azt cselekedni; lám Krisztus senkit nem persequált és erőszak által ő felsége nem terjesztette anyaszentegyházát».[1]

A magyarországiak jól sejtették. Csak abban tévedtek, hogy azt hitték, hogy Bethlen már a közel jövőben meg fogja a császárt támadni. A való pedig az volt, hogy ő nem volt hajlandó negyedízben koczkára tenni eddigi vívmányaiból azt a keveset, a mit meg tudott menteni: hanem olyan szövetséges után nézett, kivel egyesülve kiköszörülhette volna az eddig szenvedett csorbákat, azt a három — mint ő nevezte — «gyalázatos békét», melyeket a viszonyok hatalma ejtett kardján. Azt hitte, hogy meg is találta a szövetségest: sógorát, Gusztáv-Adolfot a svédek hatalmas királyát, ki ez idő szerint még Lengyelországgal volt háborúba bonyolódva. Az első alkudozások sógorával ebben az irányban folytak (1626), de czélra nem vezettek. Csak később határozta rá magát a svéd király, hogy Bethlennel szorosabb összeköttetésbe lép s e czélból Strassburg Pált küldte hozzá,[2] oly megbízással, hogy nehány ezer huszár toborzására eszközöljön tőle engedélyt. Ez természetesen csak az akkori helyzetnek, a pillanatnyi szükségnek felelt meg, mert a király Kurlandból lejebb, lengyel Poroszországba nyomúlt s a Visztula alsó tája felé igyekezve, közelebb jött az erdélyi területekhez, honnan

kijön törökkel-tatárral, ha mostan én el találnék innét menni, annál inkább kétségbe esnének az emberek» — Győrffy Tamás, Pozsony, 1628 ápr. 16-áról írja Rákóczynak: «Mi istennek hála, ide békességben vagyunk, mert nem is félünk onnat feljűl semmi néptűl, csak onnan alúl maradnának békével az emberek, senki őket nem bántaná; de ha mi lészen, bizony nagy gondviselés vagyon reá, húst eleget hoznak oda fel is elegendő marad, csak mi romlunk, veszünk». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

1 Rákóczy Györgynek, Zboró, 1628 márcz. 5-én írt levele Reéz Andráshoz. U. o.

2 Bethlen Gábor és a svéd diplomáczia. 13. l.

könnyű lovassággal szerette volna hadait kiegészítni. De Strassburgnak nem az volt feladata, hogy ennél a követelésnél[1] megálljon, s küldetését Bethlen is úgy fogta fel.

A nélkül, hogy közvetlen támadásra gondolt volna, még tavaszszal megtette a portán a lépéseket, hogy esetleges támadás vagy megtámadtatás esetére biztosítsa magának a török segélyt, s portai követe Tholdalaghy (jun. 14-én 1628) sikerrel járt el: a magyarországi s európai törökországi basákhoz fermánok küldettek, hogy Bethlennek a korábbi utasítások értelmében segélyére legyenek. Nem valószínűtlen, hogy ezekről a tárgyalásokról szivárogtak ki hírek, s adtak okot aggodalomra a felső-magyarországiaknak. S hogy Bethlen nem gondolt fölkelésre, arra mutat az is, hogy Cserényit, nehány nemes fajú ló felajánlása kíséretében, Bécsbe küldte Ferdinándhoz, kieszközölni nála, hogy Tokaj neki örök birtokúl engedtessék át. Cserényit jul. 6-án fogadta a császár s kedvező válaszszal bocsátá haza.

A beigtatás még ez év őszén véghez is ment, Rákóczynak nem kis aggodalmára, ki egy pár faluhoz (Zombor, Megyasszó) jogot formált.[2] Azonnal kérdést intézett testvérénél Pálnál, hogy ha ezek a falvak is az elajándékozottak közt volnának, hol és miféle lépéseket tegyen? Pál igyekezett megnyugtatni: «bizonynyal elhittem, hogy a mi kegyelmes urunk ő felsége oly keresztyén és istenfélő fejedelem, hogy senki igazságát s jussát másnak nem adja,

1 Azzal is meg volt bízva, hogy eszközölje ki Bethlennél, hogy a rézkivitelt országából tiltsa el és Svédországgal egyetértve csináljon abból egyedárút. Ily módon ők ketten szabnák meg Európában a réz árát. U. o. 13. l.

2 Rákóczy Pál, Zboró, 1628 november 28-iki levele Györgyhöz: «hogy az mi kegyelmes urunk Tokajt minden jószágival, mind mostaniakkal s mind ezelőtt hozzávalókkal együtt az erdélyi fejedelemnek ő felségének adta legyen, melyekben miután statuáltatja ő felsége magát, a többi között Zombor és Alsó-Megyasszóval együtt, az Klmed leveléből, melyet ezen órában vöttem, értem, mely adomány vagy statutio ellen hol kellessék contradicálni . . . kicsin tetszésemet érteni kívánja Kegyelmed». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

s az kit szent és boldogemlékezetű elei ő felségének másnak érdemes szolgálatjáért eladtak, abban sem maga meg nem háborgatja, sem másnak eladott egyszer igazságokat nem conferálja». Különben jó lesz ügyelni: azt még az erdélyi fejedelem sem fogná rossz néven vehetni.[1] Mind a mellett Chernelt a szükséges törvényes lépések megtétele végett[2] Pozsonyba küldte.

Még a beigtatás előtt, egyszerre egész váratlanúl, mint a villám a felhőtlen égből, csapott le a hír, hogy Bethlen már fel is készűlt s hadai élén nyomúlt ki az Erdélyhez csatolt területre. A császár is, a lengyel király is már juniusban tudni akarták, hogy Bethlen valamin töri a fejét, mert gyűjti hadait. De nem tudtak utána járni, hogy ki ellen? a császár ellen? vagy talán a lengyel királyon akarja megboszúlni, hogy a császárnak segélyére volt ellenséges törekvései meghiusításában?[3]

Valójában egyik ellen sem. A török basák a porta által csak annyira voltak felhatalmazva, hogy támogatásukra a császár ellen indítandó háborúban számíthatott. A császár megtámadására pedig szövetséges hiányában nem gondolt. Híre járt, hogy a moldvai vajda s még a tatár khán is rabló hadjáratot terveznek Erdély ellen. Nem valószínű, hogy Bethlen ettől tartott volna, de még is minden eshetőségre készen akart lenni. Meg volt győződve, hogy egy katonai demonstratióval a bármelyik oldalról jöhető katonai demonstratiónak elejét fogja vehetni, s e czélból

1 Rákóczy Pál idézett levele.

2 Chernel György 1628 aug. 30-ki levele Pozsonyból: «az több procuratorokat is mind elfoglaltuk: Bendét, Meskót, Horváth Pált, Labodát, Vásárhelyi Andrást, ezek, ha Ngodnak pöri leszen is, nem lesznek contrák, hanem Ngod mellett, mert féltem, hogyha Segnei Sándor valamit kezd, ne lépjünk két felé». Ugyanő decz. 1-ről Pozsonyból írja: «itt most sok főprocurator vagyon, de mind azok felett Emődy Hadricius kiváltképpen fő. Palatinus urammal tegnap nem voltunk szemben, nem lehet. Ma hajnalban volt audientiánk. Nappal itt kevés dolgot vihet ember privatumot véghez». Orsz. ltár. U. o.

3 A lengyel király 1628 jun. 11-iki levele a császárhoz. Erd. Országgyűlési Emlékek, IX. k. 14. l. a jegyzetben.

erdélyi hadait felültette. Tízezer ember élén jött ki Erdélyből Debreczen felé, de hadai naponként szaporodtak hajdúcsapatokkal.[1]

Vele volt neje is, kivel aug. 26-án érkezett Debreczenbe. Már akkor ott várta a felső-magyarországi urakkal együtt Rákóczy György. Ott csak egy napot akart késni: a vasárnapot, hogy az isteni tiszteleten jelen lehessen, már hétfőn meg akart indúlni, hogy aug. 29-re Tokajban legyen. Rákóczy meghívta, hogy innen rándúljon át Patakra s azonnal írt nejének: «azért édesem, mennél hamarébb lehet, jőjj alá, hogy asszonyunkat látogathassad meg és vagy Szerencsre vagy Patakra híhassuk be ő felségeket».[2] Innen aztán a fejedelem Munkácsra ment, hol a tizenöt év előtt meggyilkolt fejedelemnek, Báthory Gábornak, halála évfordulója alkalmából a legnagyobb katonai pompa kifejtésével nagyszerű gyászünnepélyt tartott.[3] S a mint az ünnepélyeknek vége volt, Bethlen haza utazott Erdélybe, hogy Strassburggal a közelebbi évek nagyszabású műveleteinek, a Gusztáv-Adolffal együttesen folytatandó actiónak, esetlegesen a lengyel korona megszerzésének, a kozákok s Cyrill konstantinapolyi patriarcha megnyerésének terveit előkészítse. Aegri somnia! már lappangott benne a betegség, mely lehetetlenné tette mind e szép álmok megvalósítását.

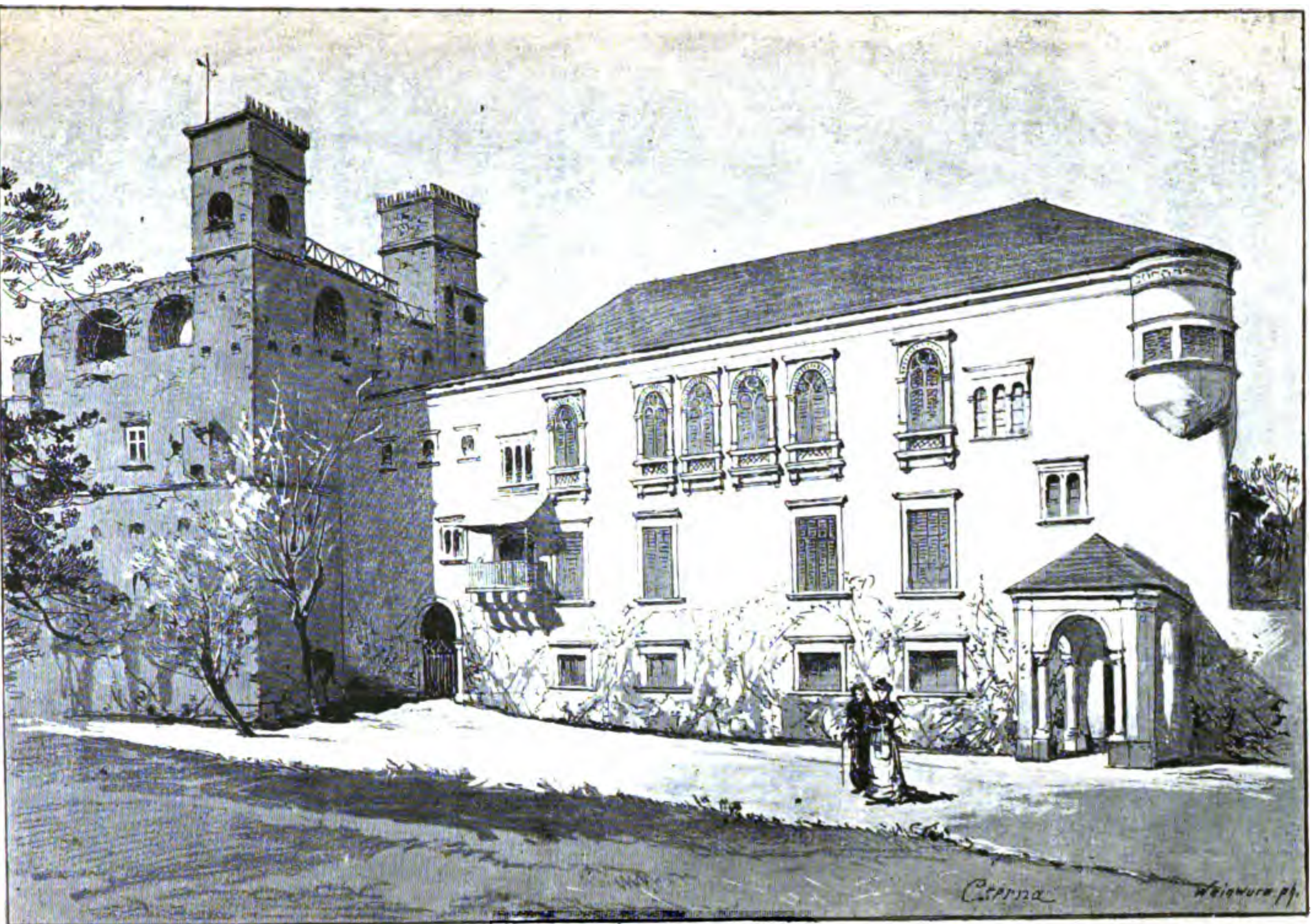
S hazautazott Rákóczy is, hogy személyes felügyelete alatt folytathassa a megkezdett pereket. Ezeknek legalább gyakorlati hasznuk volt. Egyik legnagyobb perét szerencsésen bevégezte.

A nagyszámú Zeleméri rokonsággal folytatott per véget ért. Annak tárgyát Sárospatak és Lednicze bírása ké-

1 Strassburg Pál jelentése Gusztáv-Adolfhoz. Történelmi Tár. 1889. évfolyam, 266. l.

2 Rákóczy, Debreczen, 1628 aug. 26-án kelt levele nejéhez. Orsz. ltár, Rákóczy-levéltár.

3 Strassburg fennidézett jelentése. U. o.

30. SÁROSPATAK. PERÉNYI ÉPÍTÉSE.

pezte. Ez a két uradalom Dobó-örökség volt, s Dobó Ferenczről szállt Dobó Miklós leányára, Borbálára, Lorántfy Mihálynéra. De a többi Dobó-örökösök — Forgács, Perényi, Balassa, Bossányi, Baranyay több ízben megújították a pert Lorántfy Mihály örököse ellen s több ízben jött (egy 1619-ben), természetesen jelentékeny fizetésekkel, egyesség létre, míg végre 1629-ben, legalább jó hosszú időre a rokonok véglegesen kiegyeztek.[1] A Zeleméri rokonok, a két Forgács és Bossányi s a többek «szent Mátyás napján» megjelentek Puchón s azonnal tudatták Usz Istvánnal, hogy ők megérkeztek.[2] Usz sem késett s a kiegyezés végrehajtatott. Ez ügyben jó szolgálatot tett Esterházy Rákóczynak: de ajánlotta is, hogy «jó akaratjában olthassa be magát ő felségének, ki nélkűl csaknem olyannak tarthatjuk magunkat, mint az hal az víz kívűl».[3]

Esterházy előzékenységének Rákóczy iránt részben az volt az oka, mert a fejedelem egészségi állapotáról már ez időben nyugtalanító hírek jártak. Sokszor volt fejfájása, nehezen vette a lélegzetet, éjjelenkint köhögött, a lépcsőn nehezen járt, de környezői, mint Rákóczyt tudósítá Bethlen István, kinek leányával, Katalinnal ezekben a napok-

1 Az egyik kiegyezés, Puchó, 1629 febr. 27., aláírva Forgács László, Bossányi Mihály, Szent-Lászlói Gábor, Baranyay Gáspár, Bossányi János által, megvan eredetiben Orsz. ltár. N. R. A. Fasc. 93. nro 90. A másik, Datum in possessione Olaszi feria tertia post dominicam Cantate 1629, Alaghy Menyhért előtt, u. o. 1650-iki átiratban N. R. A. Fasc. 93. nro 90. Ugyanebben megvan az 1619-iki transactio is, melyre vonatkozólag Réz András 1619 máj. 14-én írja Rákóczynak: «az mi illeti az Zeleméry familiával ott alatt tött Ngtok transactióját, annak tegnap, u. m. 13. die Maji véget szakasztottunk, az jószágot transactio szerint kezekhez is adtuk, az mely hat falut penig Ngod odaintézett volt, annak az ötiből is kitelik, a 40 ház jobbágy és 60 zsellér Ngodnak épen maradott». Csak Bossányi Mihály nem volt megelégedve. Orsz. ltár. A pénz megszerzésére vonatkozólag 1629 febr. 6-ról bőven ír Rákóczy Chernelnek. U. o.

2 Forgács Péter és László s Bossányi levele Uszhoz, Puchó febr. 24-ről: «Kegyelmednek azért csak azt akarjuk tudtára adni, hogy mi eljöttünk ide Puchóra, az végezés szerént készek lévén végben vinni az végezéseket». Még egy napot várnak, de ha el nem jön, «mi itten nem költünk». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

3 Esterházy nádor, Kis-Marton, 1629 jan. 10-iki levele Rákóczyhoz. U. o.

ban esküdött meg Zólyomi Dávid, közvetlen veszélytől nem tartottak.[1] De márczius derekán már súlyosodott állapota, úgy hogy Bethlen Istvánt is az udvarhoz hívták. Most dr. Scultheti vette át kezelését, ez teljes nyugalmat rendelt s még a levél-olvasástól is eltiltotta. Azóta javulás

37. ZÓLYOMI DÁVID ALÁIRÁSA.

állott be, «fuladozás azóta nem volt» rajta,[2] s üdülni május végén a száldobosi fürdőbe ment.

Csak úgy, mint Erdélyben, a magyarországi részekben is nagy érdeklődést keltett ez a betegeskedés. Az «igaz ma-

38. GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS ALÁIRÁSA.

gyar» megdöbbenéssel gondolt a lehető rossz fordulatra, «holott még azok is, kik ő felsége halálát kívánják, érhetnek oly időt, hogyha lehetne, azt körmükkel is kivájnák még».[3] Ettől fogva mind Esterháznak, mind Bethlen Ist-

1 Bethlen István 1629 febr. 16-iki levele Piskótról: «ha ágyban feküınni való betegsége lenne ő felségének (kitől isten oltalmazzon), tudom, mindjárt megírnák ... Hogy leányomnak mostani ő szent felségétől mutatott szerencséjét ily szive szerint való áldásokkal és szerencsés véggel megáldatni kívánja» köszöni. U. o.

2 Ugyanannak Fejérvár, márcz. 22-iki levele Rákóczyhoz: «nagy biztatással vagyon Scultethi, hogy az úristen az ő munkáját meg fogja áldani». Addig nem adja át levelét.

3 Bethlen István, Fejérvár, máj. 9-én Rákóczyhoz. U. o.

vánnak sűrűbbé vált levelezése Rákóczyval, az első mindig talált valami alkalmat jó indulatát iránta kimutatni s a császár kegyelmességével biztatni:[1] az utóbbi híreket közölt vele a fejedelem hogylétéről. Rákóczy megpendítette az eszmét, kogy «az isten tisztességének promoveálására» néző dolgokat jó volna rendezni, «mivel az emberek halandók» — de erre most az időt István úr nem találta alkalmasnak, szeretné, ha saját nézeteit tüzetesebben kifejtené s legjobbnak gondolná, «ha csak postaképpen is ő felsége látogatására bejőne egyheti mulatságra», annyival inkább, mert «a gyógyi bányából (t. i. fürdőből) megjövén, fenjárdogál».[2]

Rákóczy megfogadta a tanácsot s junius végén bement Erdélybe,[3] honnan julius elején visszatért,[4] azzal a benyomással, hogy a fejedelem «állapotjától jót aligha remélhet». S épen azért, «mert ő felsége állapotja mind tovább-tovább félelmesebb leszen», elhatározta Erdélyhez közel tartózkodni.[5] De attól fogva is, hogy ő eljött Fejérvárról, napról-napra rosszabb hírek érkeztek; julius utolsó napjaiban a fulladás annyira erőt vett rajta, hogy senkisem remélte «csak egy óráig való életét is,[6] immár székben is nem hordozhatja magát úgy, mint ennek előtte; mikor nyugszik is, fennűlve a mit nyughatik».

Maga Bethlen is érezte végét közeledni. Előkészítette a messze jövőre kiható tervek útját; a míkor életének

1 Esterházy Miklós márcz. 29., jun. 1., jun. 27-iki levelei Rákóczyhoz. Az utóbbiban a pataki papi jószágokat illetőleg írja: «de mivel ő felsége igen cautus az papi jószágok dolgában . . .» vizsgálatot rendel el. Különben érsekkel is beszélgetvén, «kész ő fige minden kegyelmességét mutatni Klmedhez». U. o.

2 Bethlen István, Fejérvár, 1629 máj. 9-iki levele Rákóczyhoz. U. o.

3 A kassai tanács 1629 jun. (a nap nincs kitéve) levele Rákóczyhoz: «alázatosan könyörgünk, értvén Ngodnak ő felségéhez a mi klmes urunkhoz való bemenetelét Ngodnak, hogy ex innata sua pietate» a város ügyét ajánlja.

4 Alvinczy Péter julius 14-iki levele Rákóczyhoz. U. o.

5 Rákóczy, Patak, 1629 jul. 22. levele nejéhez. U. o.

6 1629 jul. 29-én egy aláírás nélküli levél «26 Julii írt egy jó akaró uram, ő felsége felűl azt írja, hogy az elmúlt szerdán nem reménylette senki egy óráig való életit ő felségének, az fakadás anynyira ment rajta». U. o.

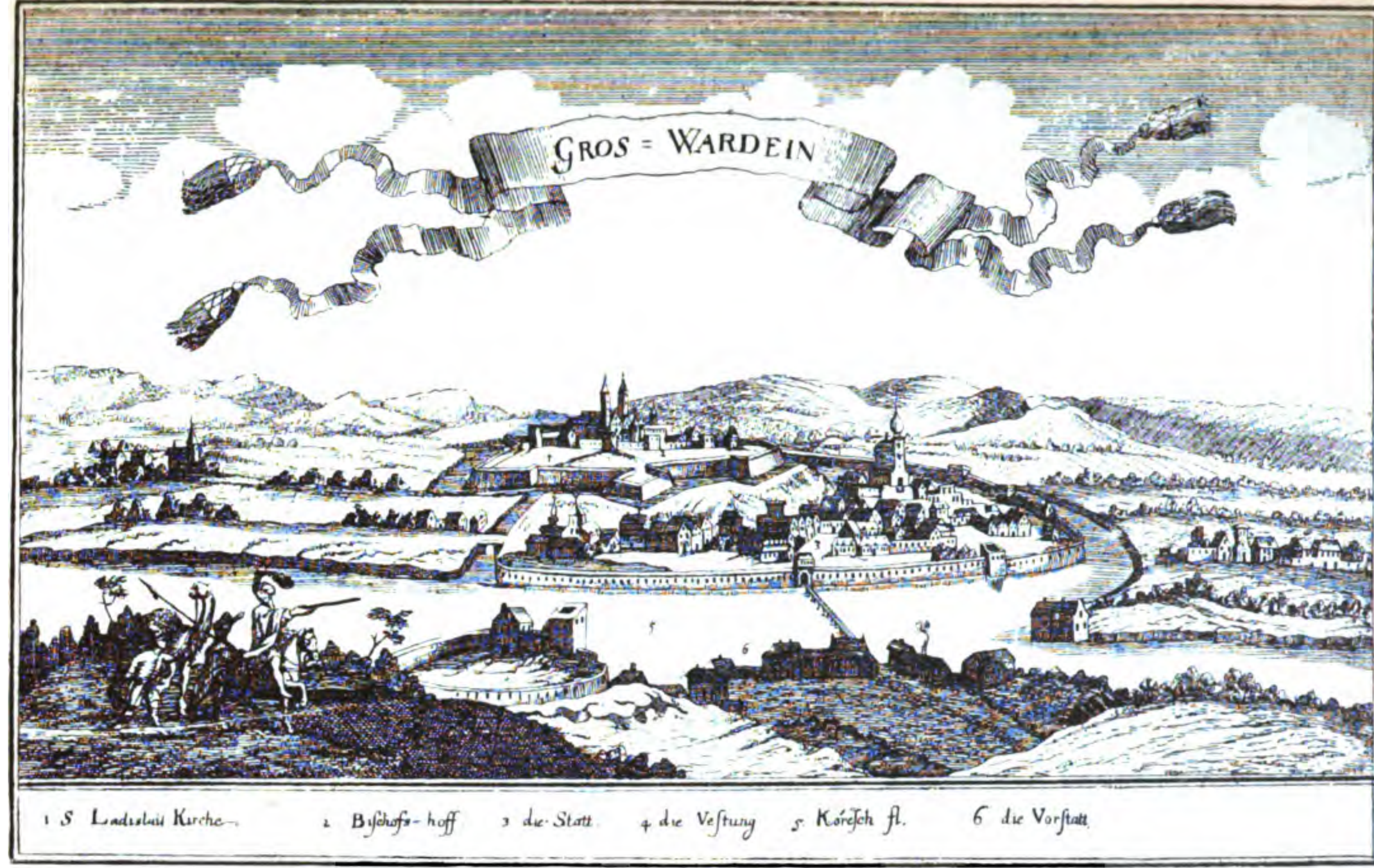
feladatát már-már maga előtt csaknem megvalósítva szemlélhette, mikor megtalálta az embert, Gusztáv-Adolfot, kivel együtt fogja a lelkiismereti és politikai szabadság diadalát kivívni: akkor utolsó erejének összeszedésével azért kelle küzdenie, hogy eddigi alkotásaiból a mit lehet megmenthessen! S ehez járult a családi dráma: Katalinnak titkos áttérése a katholikus vallás kebelébe. Hát mit tehetett akkor az a szegény beteg ember, a régi nagyságnak romja? Szeliden megdorgálta, s minthogy a kétszínű nő javulást igért és térítvényt is adott magáról (jul. 31-én), másnap, augusztus első napján, hozzáfogott végrendelete megirásához.

De nem volt nyugta. A mint egy kicsit jobban érezte magát, augusztus 2-án élindúlt Somborra az ott (t. i. Jegenyén) levő forráshoz, melyről azt hallotta, «hogy sok dagadozott ember gyógyúlt meg abban az vízben».[1] Pár hetet felette nagy udvarral töltött ottan.[2] Itt, Somboron, tette meg a lépéseket, hogy eddigi alkotásaiból, a mit lehetett megmentsen s legalább a hét vármegyének Erdélyhez tartozását biztosítsa. Még julius végén megbízta Alvinczy Pétert és Bornemisza Pált, hogy Rákóczyval ez ügyben kezdjenek tárgyalást s elutazása előtt Somborról magának Rákóczynak is írt.[3] Eredménytelenűl jártak. «Ezek — írá Rákóczy Bethlen levelének hátlapjára — rossz és káros dolgokra akarnak vala venni, kívánván, hogy Erdélyhez kössük magunkat, melynél többeket is beszélgettünk, végben nem vihetvén». A hajdúságnak augusztus 25-ére hirdetett gyűlést Debreczenbe, hol testvére, Bornemisza Já-

1 Bornemisza Pál jul. 31-iki levele Fejérvárról Rákóczyhoz. U. o. A julius 29-iki levele szerént már előbb megvizsgáltatta. Ez volt a jegenyei «hideg kút», Somba mellett, melyről a Notitia Parochia Jegenensisben olvassuk, hogy Pázmány kocsisa is ott gyógyította magát.

2 Usz István aug. 15-ki levele. Ugyanezen levelében közli Katalin áttérésének hírét is: «úgy vagyon, hogy asszonyunkkal az pápisták practicálnak és immár teljességgel övékévé is tették, kinyilatkozott». U. o.

3. Bethlen Gábor Politikai Levelei, 466. l. Bethlen aug. 17-iki levele.

39. NAGY-VÁRAD LÁTKÉPE. BUBICS ZSIGMOND PÜSPÖK BIRTOKÁBAN LEVŐ RÉZMETSZETRŐL.

nos s Csomaközy András terjesztették elő kívánatait,[1] de Felső-Magyarországtól elszakadva, ezek ígérete nem bírt nyomatékkal. Ez volt terveinek második hajótörése!

Oh, ha ő még felgyógyúlhatna! Gondolni is alig mert rá, pedig óhajtotta volna. Sem a gyógyszer, sem a jegenyei bányák (azaz fürdők) nem használtak. Még egy próbát akart tenni. Elhatározta, hogy augusztus 20-án hazamegy Fejérvárra, ott megvárja a doktort, kit külföldről rendelt meg, s «ha valami kicsinyt könnyebbedik, kihozatja

40. RÁKÓCZY FÖLJEGYZÉSE BETHLEN LEVELÉRE.

magát az váradi hévízben, ezt is megpróbálja ő felsége, de igen reménytelen dolog, ha jöhet-e ő felsége ideki vagy nem»? S csakugyan némi javulás állott be: a fuladás nem bántotta, a daganat valamit apadt. Aug. 24-én visszaindúlt Fejérvárra, hová szept. 2-ára összehívta a főrendeket. Aztán megcsinálta úti programmját: szeptember 14-én indúl el, Solymosig vízen jő, onnan kocsin, onnan Lunkára, Csúcsra, az Kohóra, Belényesre, Hidas-Telekre, onnan az «Bányába», onnan Váradra: előre intézkedvén, hogy az útakat mindenütt jó karba helyhezzék.[3]

1 Ibrányi Mihály aug. 23-iki levele Rákóczy Jánoshoz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár. Tört. Tár, 1887. évf. 47. l.

2 Csomaközy András, Várad, aug. 19-iki levele Rákóczyhoz. U. o.

3 Kornis Gáspár, Feketető, aug. 23-ki

Hogy meg fogja-e ezt az úti tervet tarthatni? Abban udvara kételkedett, mert ő tényleg a régi állapotban volt, sőt néha nehezebben. «Azért bizony sokan lehetetlen dolognak tartják oda békével menetelét» a hosszú útért ilyen beteg állapotában s az út nehéz voltáért.[1] De azért mégis elindúlt, mert mégis bízott abban, hogy Váradon rendezhetni fogja a hét vármegye megtarthatásának kérdését. Rákóczy a késmárki orvost ajánlotta, mint ügyes, tapasztalt orvost s a fejedelem az eddigi gyógykezelés iránt elvesztve bizalmát, jó néven vette. Meg is tétette a szükséges intézkedéseket, hogy ez az orvosságokkal Váradra jöhessen.[2] Pedig valóban gyengén volt a fulladás miatt, «habár a daganások igen szűntenek s apadtanak ő felségén». Szerencsésen megérkezett Váradra s azonnal, szept. 20-án, odahivatta Rákóczyt tanácskozásra.[3]

Rákóczy csakugyan megjelent. Okt. 4-én tanácskozott vele: de terveinek nem tudta megnyerni. Megtagadta közreműködését abban, hogy a szerződés a fejedelem halála után utolsó betűig végre ne hajtassék. Nem bírt Bethlen szélesebb politikai látkörével s a törvény betűjéhez ragaszkodott. Semmi sem tudta őtet ettől eltántorítni, s daczára ezen correct magatartásának, épen ezen két útja keverte gyanúba a bécsi udvarnál. Olyan nyomorúlt árulónak, mint Bornemisza János, elhitték, hogy ő, Rákóczy a mozgalom feje, melyhez Bethlen a török segélyt sürgeti, nagy hadakat toborz, hogy legalább a Tiszáig eső terület visszacsatlását meggátolhassa.[4] Pedig a dolognak épen ellenkezője volt igaz.

levele Csomaközyhez. U. o. Tört. Tár, 1887. évf. 47. l.

1 Mikó, Fejérvár, szept. 4-iki levele Rákóczyhoz.

2 Bethlen István szept. 3-iki levele Rákóczyhoz, Fejérvárról: «én doctor uramnak bizony nem érkeztem minden írására választ tenni, mindazáltal a miről rövideden neki írhattam, kérem Klmedet, küldje meg ő klménék».

3 Bethlen Gábor Politikai Levelei, 467. l.

4 Jelentés a bécsi kormányhoz. Tört. Tár, 1887. évf. 47. és 48. ll.

Bethlen még azután is Váradon maradt. Murteza budai pasára várt, de ez nagy megnyugvására nem jött el. [1] Nov. 3-án haza indúlt,[2] látszólag jobbra fordúlt egészséggel. Már saját erején is, segítség nélkül tudott nehány lépést tenni, s a körülötte levők ismét reményleni kezdtek.[3] De ez utolsó fellobbanása volt erejének. Hosszú és kínos útazás után, nov. 14-én érkezett meg Fejérvárra,[4] egészen megtörve, kimerülten.

Másnap, nov. 15-én, d. e. 10 órakor, egy csütörtöki napon, 51 éves korában, örök nyugalomra hajtá fejét, a nagy időknek ezen nagy embere, kit korának diplomatái közül csak Richelieu, s kit a harcztéren csak Gusztáv-Adolf szárnyaltak túl.

XII.

Bethlen halála nem jött váratlanúl. Bár hetek óta el voltak készülve barátai, ellenségei a catastropha bekövetkezésére, még is nagy hullámokat vert az fel. A trónkövetkezés kérdése el volt ugyan rendezve, de a hét vármegye megtartásának érdekében folytatott tárgyalásaiból kiszivárgott hírek, kivált Bécsben, sok aggodalomra adtak okot. Pedig ok nélkül. Bethlen halála napján, néhány órával később, hogy elhúnyt, utódja Katalin, a kormányzó s a tanács útnak indították Kemény Jánost Bécsbe a halálhírrel s a felhívással, hogy a vármegyék visszacsatlására tegyék meg a szükséges lépéseket. November 20-án ért

1 Bethlen István, Szék, 1629 nov. 6. írt levele Rákóczyhoz; «im mi immár az nagy úristennek kegyelmességéből beindultunk uram, mivel az úristen oly kegyelmesen cselekedék, hogy az követeknek megcserélése miatt az budai vezér el nem jöhetett, kit ő felsége nem akart tovább várni, nem kevés örömére levén ő figének, hogy elmúlik az szembenlétel». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

2 Bornemisza Pál, Várad, 1629 nov. 3-iki levele Rákóczyhoz. U. o.

3 Bethlen István nov. 6-iki levele. U. o.

4 Krausz Schaesburger Chronik, I. k. 83. l.

Kemény Kassára; de a fejedelem haláláról egy szót sem szólt, pedig sokat beszélgetett s vígan is mulatott Tussay-val.[1] November 24-én Bécsben volt s a császár azonnal fogadta.

Ez a jelentés nagy meglepetést és nagy örömet okozott Bécsben. Volt a fejérvári udvarnál nehány ember, kikre egész bizton számítottak, maga Katalin is meg volt nyerve: de ekkora készség még is meglepte őket. Hanem teljesen még ez sem nyugtatta meg a kormányt. Nem fogja-e a török útját állani a visszacsatolásnak, s nem fognak-e magukban a megyékben ellenállásra találni? Különösen Rákóczytól tartottak: hogy mire építették gyanujokat, nem tudjuk, de Esterházy nádor minden előterjesztésében, mit a királynak tett, nyomatékkal hangsúlyozta, hogy Rákóczy a fejedelemséget hajhássza, s minden intézkedés, a mit ajánlott, arra volt irányozva, hogy ezen törekvésének útját állják.[2] S még Pázmány sem volt ment ettől a gyanútól, csakhogy ő Esterházytól eltérőleg azt ajánlotta, hogy Rákóczyt meg kell nyerni, kinevezni tanácsossá (Bethlen alatt is az volt), hogy új esküvel lekötve, annál hűségesebben szolgáljon.[3]

Komoly alapja ennek a gyanúnak nem volt. Kétségtelenül aggódva néztek a felső-magyarországi visszacsatolandó vármegyék, a hajdúság protestans magyarjai, a jövő elé, oly időben, midőn az ellenreformatio mindenütt, a hová csak a császár karja elért, akkora kíméletlenséggel lépett fel. Maga Rákóczy sem volt minden aggodalomtól ment, közölte is azokat barátaival, figyelmeztetve őket,

1 Alvinczy Péter, Kassa, 1629 nov. 22-iki levele Rákóczyhoz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár. Kemény visszatérő útjában decz. 7-én volt Kassán, «coram vele az császár sokat beszéllett és ajánlotta magát». Gönczy Bálint, kassai lelkész, Kassa, 1629 decz. 7. Orsz. ltár. U. o.

2 Esterházy 1629 decz. 6., 25. és 31-én írt levelei Nemzeti Muzeum, Jászay-gyűjtemény.

3 Pázmány 1630 jan. 2-iki jelentése. Bécsben, a titkos ltárban. Erd. Orsz. Eml. IX. k. 13. l. jegyzet.

hogy az egyetértésre most különösen nagy szükség volna. De midőn Alvinczy Péter, a kassai pap, még akkor, midőn Bethlen haláláról tudomása sem volt, czélzott rá, hogy «az igaz magyarnak administratiója senkit ez földön nem illet mint» őt, ennek gondolatát is visszautasította.[1] A visszacsatolás kérdésében ő, mint főispán, közelebbről volt érdekelve, s annak végrehajtása elé nem gördített akadályt. Pedig tehette volna: mert a portán nem sok hajlandóságot mutattak megengedni a visszacsatolást s ennek meggátlására a szomszédos beglerbégek s oláh vajdák megkapták a parancsokat, hogy szükség esetére Erdélynek segélyt adjanak, s az egri pasa készült is táborba szállani, sőt maguk a hajdúk is rezgelődtek.[2]

A hét vármegye visszacsatolásának eszközlésére kinevezett biztosok 1629 nov. 30-án kapták meg utasításaikat.[3] Megelőző nap Esterházy írt Rákóczynak, hogy lépjen Alaghyval, a bizottság elnökével, érintkezésbe. Szorgalmatosan és serio vigyázzanak, hogy «ne legyenek valami alkalmatlan indulatok ez alkalmatossággal, melyek újabb veszélyt és háborút hozhatnának az szegény országnak, s hogy a török se halászhasson valamit a zavaros vízben».[4] Bornemisza János, kassai kapitány, «ki már a némethez kötötte magát», meghívta Rákóczyt, hogy az előleges tárgyalásokban Alaghyval a dolgok elintézésében vegyen részt,[5] de ő nem akarván megkötni magát, a levelet válaszolatlanúl hagyta.[6]

A biztosok 1629 decz. 31-én megérkeztek Kassára,

1 Alvinczy Péter, Kassa, 1629 nov. 22. és nov. 29-én írt levelei Rákóczyhoz. U. o.

2 Erdélyi Orsz. Emlékek. IX. k. 11. és 18. l.

3 Közölve vannak u. o. 68, s köv. ll.

4 Esterházy Miklósnak 1629 nov. 29. Kis-Marton, Rákóczyhoz írt levele. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

5 Bornemisza János nov. 27-iki levele Rákóczyhoz. U. o.

6 Bornemisza 1630 jan. 2-áról írja Rákóczynak: «hogy semmi szolgáját nem küldi hozzánk, Alvinczy urammal sokat gondolkodánk rajta. Immár a commissarius urak Ordódy uramon kívűl bejutván, kiadám én is kezemből az kulcsokat. U. o.

hová a visszacsatolandó hét vármegyét, a várak kapitányait, a hajdúkat 1630 jan. 14-ére gyűlésre hívták össze; a város és a bástyák kulcsait magukhoz vették, a kamara két tanácsosát megbízták, hogy tartsanak vizsgálatot arról, hogy a fejedelem halála óta minő javak és ingóságok vesztek el. Még az nap írtak Rákóczynak is, hogy szeretnének vele találkozni s felhívták, hogy a tokaji és tarczali birtokokra vonatkozó inscriptionalis summa hátralevő részét fizesse le, s a még birtokában lévő Homonnay-féle javakat adja ki.[1] Főgeneralissá Alaghy Menyhért, vice-generalissá Bornemisza János lett, Alvinczyt pedig — ki a nádor neheztelése miatt a városból el akart költözni,

41. BORNEMISZA JÁNOS ALÁIRÁSA.

igyekeztek megnyugtatni.[2] Azután folytatták a leltározást, a város élére új tanácsot állítottak. A gyűlést jan. 14-én megnyitották, másnap kijelentették, hogy a hét vármegye visszaszáll ő felsége birtokába, a várak új kapitányokat nyernek s Alaghyt és Bornemiszát beigtatták hivatalaikba. Azután, hogy Kassán befejezték a munkát, a vidékre

1 A biztosok jan. 4-ki jelentése. Erd. Orsz. Eml. IX. k. 68. l.

2 Gönczy Bálint, Kassa, 1630 jan. 4. írja Rákóczy Jánosnak: »palatinus uram Alvinczy uram ellen való haragját kijelentette, a melyhez képpest igen gondolkodik Alvinczy uram jövendő állapotjáról. És ilyen hír forog, mintha ő klme ki sem jőne Erdélyből etc., vagyon valami ebbe etc. Ez napokban küldött a palatinus Alvinczy uramnak egy levelet, a melyben immár szépen ír és gratiát ígér ő klme«. U. o.

mentek. Sok bajuk volt a hajdúkkal, kiket Kállóba rendeltek az eskü letételére; könnyebben ment a dolog a várakkal, Ónoddal, Tokajjal, csak Munkácson Balling tagadta meg az esküt. Ezt leszámítva, márczius 30-ig befejezték az átvételt.[1]

Most már Rákóczy ismét a császár alattvalója volt. A mi a 313 ezer forint inscriptionalis summából még

42. A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI VÁRMEGYÉK ÁTVÉTELÉRE KIKÜLDÖTT BIZTOSOK ALÁÍRÁSA.

hátra volt, lefizette s uradalmaira megkapta a királyi adományt, s ezután a beigtatás is megtörtént.[2] Ettől fogva ő hosszabb időn át nem elegyedett az erdélyi dolgokba, folytonosan kapott ugyan értesítéseket s a kormányzó fiával és vejével, kik az erdélyi részekben laktak, összeköttetés-

1 A biztosok jelentései. Erd. Orsz. Eml. IX. k. 68. s köv. ll.

2 Szikszay írja Bécsből 1630 jan. 7-ről Rákóczynak: «az ki valami just prætendál a bényei udvarházhoz, ez napokban itt fenn vala, mondván, értette volna, hogy Ngod jus regiumot instálna. Én mondám, hogy ő flge azt régen megadta Ngodnak és ez idő alatt talán statuáltatta is Ngod magát». U. o.

ben is állott, de tartózkodott a versengő pártok akármelyikéhez is csatlakozni.

S ezek a pártok versenyeztek abban, hogy Bethlen alkotásait halomra döntsék.

Tulajdonképen ez eleinte hatalmi kérdés volt. Katalin a fejedelem. De az ő hatáskörét meglehetős szűk körre szabta a választási törvény, a fejedelmi conditiók s az elhúnyt fejedelem azon intézkedése, mely az ország igazgatását Bethlen Istvánra, mint kormányzóra s a fejedelmi tanácsra ruházta. A «németes urak», jobbadán katholikusok, ezt az intézkedést akarták felforgatni, s a hatalmat maguk kezébe keríteni. «Nemhogy a vén Bethlen Gábor idejebeli dolgokról respirálhatnánk, de még ha az ifjú Bethlenek világára és azoknak fejedelmi botja alá juthatunk, jaj, jaj, keserves jaj leszen fejünkön»; írta a párt feje, Csáky István Kornisnak s hogy ezt a keserves jajt elfordítsák fejökről, abban nyugodtak meg, hogy a kormányzót megbuktatják, Katalint «absolutus fejedelemmé» teszik, természetesen úgy, hogy ők uralkodjanak nevében. Esterházy gyűlöletét az elhúnyt fejedelemről átvitte ennek öcscsére s tanácscsal, haddal ugyancsak kezökre dolgozott, pénzt ezek pedig Katalintól kaptak. De az első támadás a Kovács- és Balog-féle hadaknak jan. 9-én Zsibónál történt szétverése által megbukott.

A második támadás a temetés idejében történt, de a tervezett tumultust ekkor is meghiusították: Csáky kilopódzott Fejérvárról, az újabban katholizált Katalinból a papok kiűzték az ördögöt s miután így teste és lelke együtt meggyógyúlt, visszatért a protestáns vallás kebelébe (jan. 27-én) s ünnepélyes isteni tiszteleten felvette az úrvacsorát.

De szakítása Csákyval nem volt végleges. Alkalmat a kibékülésre Munkács ügye szolgáltatott, melynek kapitánya, Ballingh János, nem akarta elfogadni az Alaghytól

küldött eskümintát s a kibékülésnek útját is Alaghy egyengette. Katalin nagy titokban magához hívatta Csákyt, a ki be is jött s Katalin által a felső-magyarországi uradalmakban helyettesévé, alteregójává neveztetett ki akkora hatalommal, hogy az ő, Csáky, parancsai ellen se hozzá, se máshová ne fordulhassanak.

Ez a kinevezés szegte nyakát Csákynak. Már a váradi kapitány is nagy úr volt, de még sem akkora, hogy Erdélytől független lett volna: hanem a munkácsi kapitányt ez még ennél is nagyobb úrrá tette, akkorává, hogy a mikor neki tetszeni fog, kiforgathatta volna Erdélyt jogaiból. A kiegyezés ily flagrans megsértését csakugyan békén tűrni annyival kevésbbé lehetett, mert híre járt, hogy a palatinus s a magyarországiak készülődnek és a kállaiak készek a támadásra. De hijában sürgette a kormányzó Katalinnál: ez Csáky kinevezését semmi áron sem akarta visszavonni. A dolog complanálására Medgyesre, jul. 10-re országgyűlést hirdettek s ezen mind a két párt nagy fegyveres kísérettel jelent meg. Itt aztán, török közvetítés mellett, meg is történt a kiegyezés. Csáky kinevezése megsemmisíttetett, sem Munkácsra, sem Tokajba nem volt szabad mennie s a tanácsra bízták, hogy ítéletet hozzon ellene. Katalin pedig ugyan akkor, midőn az erre vonatkozó ítéletet megerősítette, protestatiót küldött a nádorhoz, hogy mindezt csak kényszerítve tette. Esterházy meg is szánta a «szegény szorongatott» asszonyt, s a véletlen látszólag elfogadható ürügyet szolgáltatott a beavatkozásra. A kállaiak a böszörményiektől egy hajdú-hadnagynak, Erdélyi Jánosnak kiadását kérték.[1] Erdélyi Zólyomihoz fordúlt segélyért, s ez egész készséggel fel is karolta ügyét. Írt Rákóczynak, hogy megbízott emberét, Herczeg Ferenczet, azonnal küldje hozzá,[2] maga pedig

1 Ibrányi Mihály 1630 jul. 21-ki levele Rákóczyhoz. Erd. Orsz. Eml. IX. 109. l.
2 Zólyomi, Székelyhíd, jul. 28-iki levele Rákóczyhoz. Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

bizonynyal ezzel egyetértve, Debreczennél táborba szállt,[1] s a kállaiakat visszanyomta. Hijában tiltakoztak a kormányzó s a fejedelemasszony Zólyomi e megfontolatlan tette ellen, hijában parancsolták vissza őtet, Esterházy és magyarországi barátai ezt nyílt támadásnak vették s készűltek a visszatorlásra. Bethlen Gábor régi híve, most pedig Esterházy kész eszköze, Bornemisza János, megindúlt a Tisza felé, míg az Erdélyből tavaszszal kivert Kovács Péter hadait felállította a Tisza mellett, magának Rákóczy Györgynek uradalmain.[2] Zólyomi és Bethlen, a kis gróf, csak úgy, mint tavaszszal, megelőzendők a támadást, megtették a szükséges intézkedéseket, hogy magok léphessesenek fel támadólag Bornemisza ellen.[3]

Hanem az már még is tűrhetetlen állapot volt, hogy Erdély békéje és nyugalma ilyen módon mindig koczkára legyen téve: ez volt a közvélemény a kapcsolt részekben, s épen ezért teljes erővel támogatták is a két ifjú kiütését. Esterházy megfordította a tételt, ő a maga részéről azt tartotta tűrhetetlen állapotnak, hogy ez a két ifjú a maga közbelépésével felforgassa számításait. Az a gyanú, mi Erdélyben átalánosan el volt terjedve, hogy ő magának halászsza a fejedelemséget,[4] ez idő szerint aligha bírt

1 Kismartoni Regesták, 40. l. Aug. 4-iki levele Esterházyhoz.

2 Alaghy aug. 26-iki levele Rákóczyhoz. Kéri, hogy ne difficultálja ez intézkedését: a császár is, a palatinus is jó néven fogják venni. Erd. Orsz. Emlékek. IX. k. 137. l.

3 Zólyomi megelőzőleg, Székelyhid, aug. 22-én, szemrehányásokkal teljes levelet intézett Alaghyhoz, melyet Rákóczynak is megküldött. Orsz. ltár, Rákóczyltár. Ferdinánd szept. 5-iki levelében írja Esterházynak: »pro certo inaudivimus liberas excursiones contra Turcas in regni nostri partibus meditatas ejus rei celasia ac meta perculsos Transylvanos Budensis vezirii opem et auxilium jamjam explorasse«. U. o. Acta Publ. Fasc. 5. nro 3.

4 Maga Esterházy nádor írja 1630 szept. 22. a konstantinápolyi kajmakámnak: »az mi annakokáért az mi dolgunkat illeti, igazságot irunk Nagyságodnak s különben sem fogja találni, hogy az én klmes uram az hatalmas római császár, se ő hatalmassága után mi, Erdélnek mostani állapotját változtatni nem kívánjuk s annyival inkább magam felől írván, istent híjjuk bizonyságúl, abban nem fárasztottuk magunkat csak egy óráig is, hogy az ott való méltóságon kapnánk, mert azt mi nekünk az mi hivatalunk sem engedné semmiképen meg, s egy erdéli vajdánál

komoly alappal: ellenkezőleg teljes erejével azon munkált, hogy Katalint megtarthassa a fejedelmi székben. Természetesen csak magát Katalint a Bethlenek nélkűl, mert ő csak ilyen módon, a kormányzónak és pártjának teljes bukásával hitte Erdély nyugalmát megóvhatni s Magyarország befolyását ez országra biztosíthatni.

Gyenge és tehetetlen kormány idejében hasonló törekvés bírt a jogosúltság látszatával s ez a mostani csakugyan ilyen volt. Magában Erdélyben is érezték azt, s itt is összeverődött egy párt, ha nem is tekintélyes, mely azon igyekezet előmozdításában szívesen közreműködött. Az öreg és gyenge Prépostváryra gondoltak. Ez volt az ő titkos fejedelmi jelöltjük — isten tudja hányadszor.[1] Tervök kiviteléhez úgy akartak hozzá kezdeni, hogy Prépostváryt Bethlen István helyébe kormányzóvá tegyék s ehez magának Katalinnak beleegyézését is megnyerték.[2] A két ifjúnak heveskedése magának a kormányzónak sem tetszett, s a fejedelemasszonynyal és tanácsurakkal egyetértve visszaparancsolták Zólyomit s magához a nádorhoz is mentegetőző levelet írtak.[3] Hogy pedig ezeket még jobban meggyőzzék ez intézkedések őszinteségéről, egyidejűleg elrendelték, hogy az erdélyi hadak aug. 28-án táborba szálljanak,[4] hová maga a fejedelemasszony is el-

nagyobb hivatalban levő embernek is tartjuk magunkat, s nem látjuk okát, ha szép csendesen Nagyságtok és hatalmas török császár s maguk az erdéliek akaratjából bemehetnénk és elvehetnénk azt az ott való böcsületet, mért kölljenék ezt az mostani állapotunkat érette elhadnunk. Hamisan fájlalták azért az Ngod fejét ezzel az mi felőlünk való hírrel, mert sem magunk oda nem vágyakoztunk és nem vágyakozunk, sem mást az békesség, az erdéli fejedelemasszony ellen bevinni nem kívántunk vagy akartunk». Orsz. ltár.

1 Tholdaghy Mihály Naplója. Gróf Mikó. Erd. Tört. Adatok. 1. k. 241. l.

2 «Kemény János és Kapyné asszonyom engem circumveniálván, arra hajtottak, hogy Prépostváry engemet, mintegy édes atyám, mindenektől megoltalmazna, és szép szín alatt persvadeáltak, hogy én ugyan fejedelem lehetek, noha más volt alatta. Melyről akarván Prépostváryval Ujvárban beszélni, mikoron megértettem volna, hogy Prépostváry fejedelemségre aspirálna, szemben sem lettem vele». Deák Farkas, Csáky István életrajza. 63. l.

3 Kismartoni Regesták, i. h., az aug. 4. és 7-iki levelek.

4 Marczali Regesták 177. és 179. ll.

indúlt, s hová utóbb maga a kormányzó is megérkezett, nem is sejtve, hogy tulajdonképen ott az ő letételére teszik meg az előkészületeket.

A véletlen Bethlennek segélyére jött. Katalin Szamosujvártt megbetegedett s emiatt a táborbaszállást el kellett halasztani. Pedig Erdély békéje Felső-Magyarország részéről csakugyan fenyegetve volt. Az Alaghy által felültetett hadak még mindig ott táboroztak a Tisza mellett s Bornemisza János már meg is tette az előkészületeket, hogy «lövő szerszámokkal s egyéb hadi apparatussal» átkeljenek a vízen.[1] De a kis gróf, a váradi kapitány s sógora Zólyomi, daczára a Katalintól s kormányától kapott tiltó parancsoknak, nem várták be a támadást, hanem mielőtt megindúlhatott volna, elibe siettek. Rájok nézve a hely jól volt megválasztva: mert Bornemisza hadai a Rákóczy által bírt területen nem voltak szívesen látott vendégek. A két «marczona» ifjú itt ezen a területen, Tokaj közelében, támadta meg Bornemisza háromezer emberből álló hadát s azt teljesen szétverte.[2]

A kormányzó ha szívében örült is ennek a diadalnak, de hivatalosan megtagadta azzal minden közösségét, a felső-magyarországiakat meg akarta nyugtatni, hogy «minden híre és akarata nélkűl történtek ez állapotok,» nincs abban «semmi híre, tanácsa, akarata». Midőn annak hírét meghozták neki, két csausz volt Szamosujvártt: egy Konstantinápolyból, egy a budai basától.[3] Közölte velök a

1 A kormányzó és tanácsuraknak Szamos-Ujvár szept. 10-én írt levele a felső-magyarországiakhoz. Erd, Orsz. Emlékek. IX. k. 128. l. Alaghy szept. 18-áról válaszol Rákóczynak, ki Herczeg Ferenczet küldé hozzá: «tagadhatatlan dolog, hogy nehezemre vagyon, hogy ő klmek mind eljárnak előttük levő dolgokban (t. i. Rákóczy emberei) és mi az Klmed intéséhez képest az jó alkalmatosságot elmulatjuk, keservesen nézvén hivalkodó szemmel cselekedeteket, melyet mind mi tisztünknek megfelelnünk s mind urunknak méltóságának fogyatkozni látnánk». Orsz. ltár, Rákóczy-ltár.

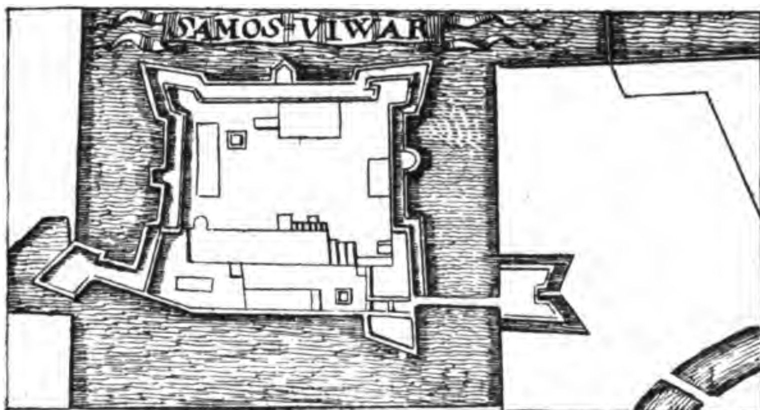
2 Erd. Orsz. Emlékek. IX. k. 46. l. a jegyzetben idézett források.

3 Török-Magyarkori Államokmánytár. II. k. 166. l.

kapott híreket s megsürgette a portát, hogy hadaikat készen tartsák a német ellenség ellen.

Bethlen István felháborodásában Katalin is osztozott. Abban is egyet értettek, hogy a mozgalmat le kell csendesíteni. Közakarattal elhatározták, hogy a két ifjút meg fogják büntetni s e czélból Kolosvárra, szept. 21-re, egyetemes hadfölkelést hirdettek s a sereg vezérlésével Kapyt, a Prépostváry vejét bízták meg: tehát olyan embert, kinek hűségében a fejedelemasszony megbízhatott.

A kormányzó előzékenységének nagy oka volt. El akarta altatni Katalin gyanúját s időt akart nyerni, hogy

43. SZAMOSUJVÁR ALAPRAJZA.

Szamosujvárról menekülhessen. Mert ő itt nem érezte magát biztosságban. Már értesült, hogy megbuktatását tervezik, s arról is hallott valamit, hogy életére törnek.* Föltehetjük, hogy ez a hír túlzott volt: de bírt a valószínűség látszatával s alkalmas volt arra, hogy benne aggodalmakat keltsen. Tudta, hogy Katalin kibékülése vele

* »Az alatt Bornemisza János, az kassai vicegeneralis általjövén bizonyos számú haddal az Tiszán, ifjú Bethlen János Zólyomi Dáviddal együtt felverik. Az fejedelemasszonyt némelyek Szamosujvárra vivék az gubernatorral az végre, hogy ott megöljék és az fejedelemasszony Prépostvárynak adja az fejedelemséget«: Tholdalaghy naplója, Mikó. Erd. Tört. Adatok. I. k. 241. l.

csak szín és ámítás volt, s ez nem a legelső kinálkozó alkalmat meg fogja ragadni, hogy szabadúlhasson tőle. Az alatt az ürügy alatt, hogy haddal megy fiára és vejére s lecsendesíti őket «kiszínlé magát» Szamosujvárból s a fejedelemasszonynyal együtt Kolosvárra sietett (szept. 20.), hogy ott a hadakat bevárja.

Ilyen módon megszabadúlt a legnagyobb aggodalomtól: életét legalább nem kellett féltenie. De nem szabadúlt meg *minden* aggodalomtól. Ezek a szamosujvári napok lidércznyomásként nehezedtek lelkére. Magyarország fegyverben. Hogy Bornemisza kudarczát Esterházy nem fogja boszúlatlanúl hagyni s hogy Katalin a nádort tőle telhetőleg támogatni fogja, arról is meg volt győződve. De ha már kenyértörésre kerül a dolog, vajjon nem fogja-e a török a fejedelemasszony pártját fogni, s nem fog-e ennek pártja magában Erdélyben is felülkerekedni, ez iránt aggodalmai voltak. Meg fogja-e magát tarthatni a kormányzóságban? s ha Katalin győzni találna, nem esik-e áldozatúl becsülete, jó hírneve? s nem fogják-e ellenségei jószágaiban is megkárosítani?

Hogyan szabaduljon ki ebből a hinárból, egész lelkét most ez a gondolat foglalta el. Azt látta, hogy most még, talán csak napokig, ura a helyzetnek, s módjában áll meggátlani, hogy ellenségei ne kerekedjenek felül.

Hát jó. Ha ő nem maradhat meg a kormányzóságban, Katalin se maradjon meg a fejedelemségben. Ha nem tetszik Esterházynak a léczkirály, majd gondoskodik ő, hogy kapja meg a gólyakirályt. A mint ez elhatározással készen volt, a személyre nézve is csakhamar tisztába jött. Olyan ember, a kivel Prépostváryt, ellenségei jelöltjét megbuktathatja. Tehát, épen úgy mint ez, magyarországi ember.

Felső-Magyarországon a két párt: az, mely Bethlen Gábor haláláig az ügyek élén állt, de a resignatio alkal-

mával leszoríttatott s az, mely azóta a hatalom birtokában van, állandó harczban állott egymással. «Mostan akarják felvetni nemzetünknek, hazánknak, vallásunknak, veszedelmének fundamentomát». E szavakkal figyelmeztette Ibrányi Mihály Rákóczyt a zavargások kezdetén — s ez volt a nagy többség meggyőződése. S ezek tekintete egyenesen rá volt fordítva. Ha Alvinczy Péter, a kassai pap, már egy év előtt a jövő emberét látta benne, ez a meggyőződés legalább ennél a pártnál ez idő szerint már átalánossá lett.

S rá függesztette szemeit Bethlen István is. Hiszen Rákóczy Györgynek, a Zsigmond fejedelem fiának, még is csak több jogczíme volt, mint Prépostvárynak. A legnépszerűbb ember Felső-Magyarországon, gazdag és hatalmas, birtokában van az eszközöknek, melyekkel megválasztatását támogathatja. A kállaiak juliusi támadása idejében kezdődött vele a tárgyalás: ekkor a kis gróf hozta nevét szóba, s István úr nem volt idegen az eszmétől. De Rákóczy a levelet, melyet ez ügyben hozzá intézett, válaszolatlanúl hagyta s a dolog ezzel abban maradt. Az augusztusi támadás idejében, Bornemisza szétverése után a kis gróf 350 gyaloggal s Zólyomi 500 lovassal Patakra siettek, rábírni őt, hogy álljon a mozgalom élére. De Rákóczynak erős aggodalmai voltak: hogyan fogadja el ő a magyar király alattvalója az erdélyi fejedelemséget ennek híre és tudta nélkűl? hiszen ha hadakat kezdene toborzani, egyenesen pártütőnek bélyegeznék.

De a kormányzónak rögtöni segély kellett s előbb Torday, utóbb Puskás János által sürgette György urat, hogy indúljon el. Rákóczy erre sem mozdúlt: megizente Bethlen Istvánnak, hogy küldjön hitlevelet. Bethlen István pedig hallani sem akart hitlevélről. Hogyan állítson ki ilyent, mint az ország jogainak a fejedelemasszony után gondviselője, az ország tudta és beleegyezése nélkűl? De

a két ifjú nem tágított s végre is létrejött köztük a kiegyezés. A Rákóczy által kívánt hitlevelet Zólyomi s a kis gróf írták alá, melyben kötelezték magukat, hogy Váradot Rákóczy kezébe szolgáltatják s viszont Rákóczy is hitlevelet adott nekik, hogy tisztükben s jószágaikban megtartja őket (szept. 30.).

S most már a főkérdés ilyen módon el lévén intézve, Rákóczy hozzá fogott az előkészületek megtételéhez.

44. ZÁR A ZBORÓI KASTÉLY EGYIK AJTAJÁRÓL.

MÁSODIK KÖNYV.

45. RÁKÓCZY 1631-BEN VERT PÉNZÉNEK ELŐLAPJA.

I.

AGYVÁRAD nemcsak Erdélynek, hanem a hajdúságnak s Felső-Magyarország egy részének is kulcsát képezte. A szept. 30-iki térítvénynyel a kis gróf a várral együtt a kapitányságot is Rákóczy kezébe adta s ezzel őtet a helyzet urává tette. Egy korábbi térítvényben is, melyet két hét előtt, a táborba szállás kezdetén állított ki a két ifjú,* már kötelezték magokat együttes működésre Rákóczyval; de ezzel a második térítvénynyel őtet Erdély egy nevezetes részének birtokába helyhezték s megadták neki a biztosítékot, hogy fejedelemmé választása elé sehonnan sem fognak leküzdhetetlen akadályt gördíthetni.

Ők, a magok részéről, nem is szándékoztak: mert nekiek is annyi érdekök volt Rákóczy megválasztásában, mint ennek magának. Kíméletet a nádortól nem várhattak, kinek terveit kétszer hiusították meg, nem a kassai kapitánytól, kinek hadait kétszer nyomták vissza rövid idő alatt. Még

* Kelt «in castris die 17 Septembris 1630». Kiadta ACSÁDY, Történelmi Tár, 1884. évf. 786. l.

rosszabb sorstól tartottak, ha Erdélyben a Katalin pártja kerekedik felül: meg voltak győződve, hogy ez a párt, támogatva a nádortól, az ország egyik sarkalatos törvényét, a szabad vallásgyakorlatot is megtámadja.

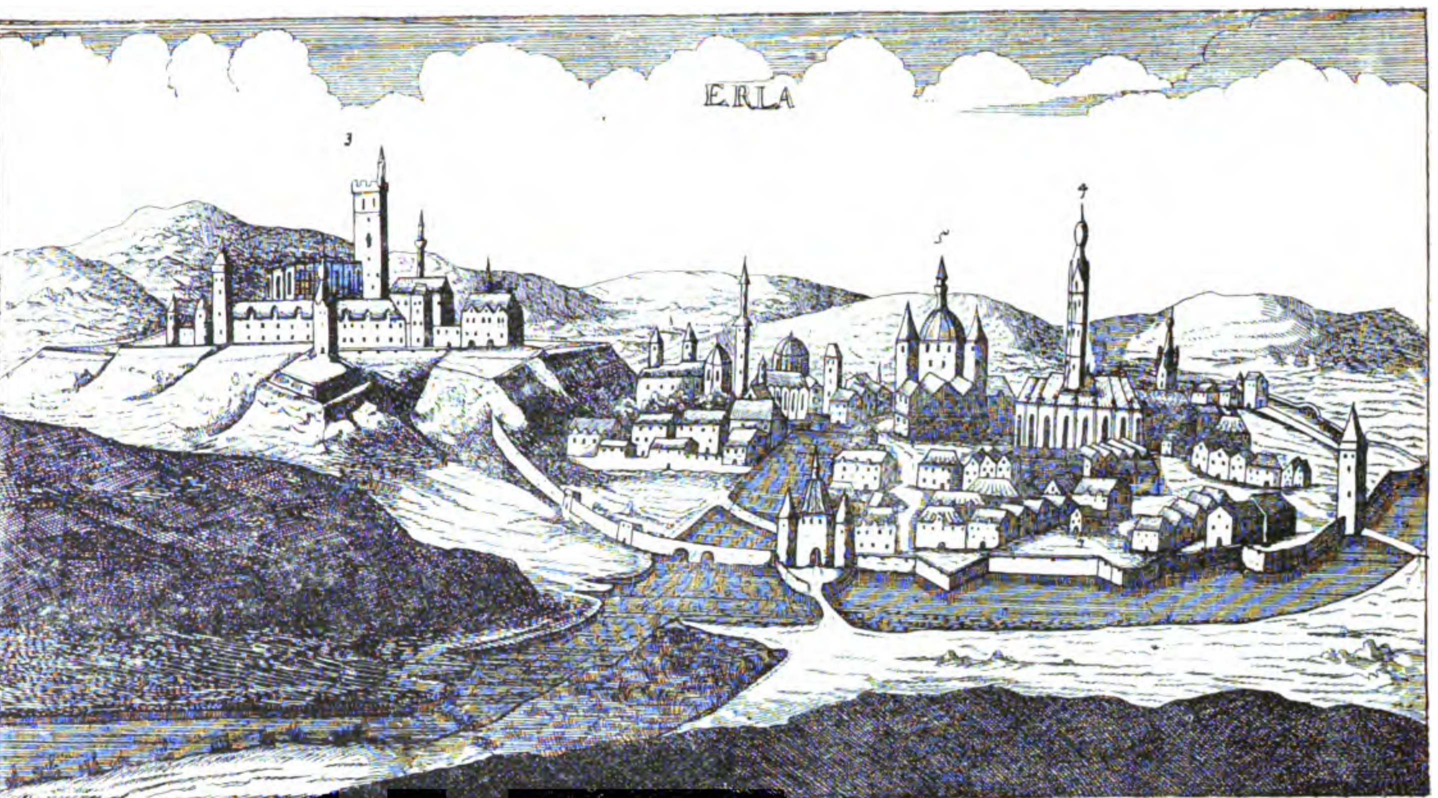
S valóban, ez az általánosan elterjedett meggyőződés tette népszerűvé a két ifjú vállalatát; mert ennek az egész elkeseredett küzdelemnek vallásháború volt a háttere. Épen azokban a napokban, midőn Katalin sógora, Gusztáv Adolf, diadalmasan nyomúlt elé Katalin testvérének, a brandenburgi őrgrófnak birtokain, hogy megmentse a protestantismust Németországon, tették meg az előkészületeket Erdélyben, hogy ugyanezen Katalint, titkos katholikusssága miatt, a vallásszabadság biztosításáért, megfoszszák fejedelmi székétől, s indúlt meg Rákóczy magyarországi hadakkal, hogy ugyanennek a Katalinnak székét elfoglalja. A «két éretlen ifjúnak» — mint Esterházy nevezte a kis grófot és sógorát — épen vállalkozásuk népszerűsége biztosította a sikert.

Rákóczy szept. 17-én ment a kis grófék táborába; ez időtől fogva már együttesen működtek. Ugyanabban az időben, s épen az ő biztatásukra, Szolnoknál, Eger alatt, Gyulánál, hogy a keletkezhető bonyodalmakat megelőzzék, a törökök is táborba szállottak.[1] Pár nappal később az erdélyi hadak kezdtek Kolozsvár alá gyülekezni, hova Bethlen István és utóbb Katalin is megérkeztek. A harmadik pedig Esterházy volt, ki a felső-magyarországi vármegyéknek rendeletet küldött, hogy haladéktalanúl egyetemes fölkelést hirdessenek.[2]

Hanem mire Esterházy hadai felülhettek volna, a dologban nagy fordulat állott be. A Kolozsvár alá gyüleke-

1 A budai basa szept. 26-iki levele. Tört. Tár, 1885. évf. 106. l.

2 Esterházy nádor, Kismarton, 1630 szept. 21-én kelt rendelete Trencsén vármegyéhez. Orsz. ltár, Rákóczy-osztály. Azon «erdélyi uraim» ellen rendeli, kik a hajdúkat zászlójuk alá esketik.

46. EGER VÁRA A XVII. SZÁZADBAN.

zett tábor neszét vette annak a törekvésnek, hogy a kormányzó fiai Rákóczyt akarják a fejedelemségbe ültetni, s ez különösen Katalin pártjában nagy rémületet okozott; mert már ezeknek Bethlen István lett jelöltjökké.

Ezzel a jelszóval nem volt nehéz hódítani: a Bethlen név varázsa még élt. A fordulat Bethlen Istvánnak sok aggodalmat okozott, hiszen Rákóczy meghívása leginkább az ő kívánságára történt s tulajdonkép ennek a tábornak lett volna feladata Rákóczy fejedelemségét keresztűlvinni. S most ez a tábor neki akarja felajánlani a fejedelemséget. A mint ezzel tisztába jött, azonnal írt fiainak,[1] hogy ha Patakról még nem mozdúlt volna ki Rákóczy, bírják rá, hogy «várjon csendesen helyében, míg az embereknek elméjeket itt expiscálhatja ember». De ha már kimozdult volna, vigyék Váradra: «onnan végezzen a statusokkal».[2]

Az öreg István úr azt gondolta, hogy ezzel a jó tanácscsal el van végezve a dolog, s ha már az ő megválasztása itt egyhangúlag keresztűlmegy, majd Rákóczyval is rendbe hozza ügyét. A választás ilyen módon előkészíttetvén, a tábori országgyűlés egyetemes országgyűléssé constituálta magát, Katalint szép szóval, fenyegetéssel, ígéretekkel rábírta, hogy mondjon le, s miután Bethlen István személyében a pápás urak is, hogy Rákóczy jelöltségét lehetetlenné tegyék, megegyeztek,[3] minden tiltakozása ellenére egyhangúlag fejedelemmé választották.

Erről az egész fordulatról Rákóczynak sejtelme sem volt. Kolozsvártól messze van Patak s mielőtt az új fejedelemnek a választás napján, nagy sebtiben fiához írt levele kézhez jöhetett volna, ő már megindúlt hajdúival, fogadott

1 Kolosvár, 1630 szept. 30-án írt levele fiaihoz. Erdélyi Országgyűlési Eml. IX. k. 130. l.

2 Bethlen István okt. 27. Prépostváryhoz. U. o. IX. k. 134. l.

3 SEGESVÁRY BÁLINT Naplója 100. l. Maga Bethlen István is említi a budai vezérhez okt. 19-én írt levelében azt az ellene felhozott vádat, «hogy a pápistás urak izgatásából» választatott meg. Tört. Tár, 1885. évf. 109. l.

hadaival s a két ifjú seregével Debreczenbe, hova épen Katalin resignatiójának napján érkezett meg. Nyomában jöttek a hadak is Patakról, Szerencsről, Ónodról, s mikor a tovább nyomulásra mindent előkészítettek, azon a napon, melyen Bethlen István Kolozsvártt letette esküjét a rendek kezébe (okt. 2-án), ő még csak annyiról értesült, hogy a kolozsvári tábor nem akarja az ő fejedelmi jelöltségét támogatni.

Az a tábor még nem volt Erdély, s Rákóczy épen nem volt hajlandó félúton megállani. Azonnal körlevelet küldött az összes erdélyi törvényhatóságokhoz, melynek határozott hangjából megérthették, hogy a kibonyolódásnak nincs más módja, mint az, ha Rákóczyt fejedelemmé választják: ő, «gubernator uramnak hittel való fogadásához bízván» indúlt el s most már gyalázatára, még ha életének el is kellene fogyni, még ha személyesen kellene is a portára mennie, nem fordúl vissza. Ne kényszerítsék hát rá, hogy fegyver által kellessék az ő szép szabadságokat bontogatni, inkább mutassák hozzá jóakaratjukat.*

Másnap megérkezett Váradra, s nagy pompával, fejedelemhez illő fénynyel megtartá bevonulását a várba. Itt már azután mindenről értesült: Katalin lemondásáról, Bethlen István megválasztásáról. Sem a kis gróf, sem Zólyomi nem haboztak egy perczig sem. Nagy hirtelen megtették az intézkedéseket, hogy Várad tartománya, Bihar-, Kraszna-, Közép-Szolnok- és Zaránd-vármegyék nemessége Rákóczy hűségére megeskettessenek, a kis gróf pedig a váradi katonaságnak és nemességnek színével Szolnokra ment öreg megbízott barátjához, Muharrem basához s ezzel együtt Budára indúlt, hogy mielőtt Erdélyből jelentés jöhetne, az ottani vezérbasát Rákóczy részére nyerje. Hasznára vált az ügynek, hogy a kis gróf ezt meg tudta győzni,

* A Rákóczyak Kora. 228. l.

hogy a két év óta tartó zavargásnak csak ez úton lehet véget vetni.[1]

Pedig e perczben úgy látszott, hogy épen Rákóczy jelöltsége fogja a háborút felidézni. A kolozsvári ország-gyűlés egész okt. 8-ig együtt maradt, s midőn hírt vett Rákóczy bevonulásáról Váradra, felhatalmazta a fejedelmet, hogy Bethlen Gábor hagyatékához, melyet ez rendkívüli szükség esetére hagyott az országnak, hozzányúlhasson,[2] a tábort Szamosfalváról Kolozsvár külvárosába helyezte át; Bethlen pedig hadainak szaporításáról gondoskodott, s egyúttal felkérte Alaghyt, hogy a császárnál tegyen lépéseket Rákóczy haza hívása érdekében.[3]

Másfelől Esterházy szept. 21-iki táborba szállási rendeletét olyan intézkedésekkel kísérte, mintha ő maga fegyveres kézzel akarná a mozgalmat elnyomni. Mikor még csak annyit tudott, hogy a két ifjú a hajdú-mozgalom élire állt, erős dorgáló leveleket küldött Erdélybe, hogy ott vegyék magokra ezek megbüntetését s ha nem képesek rá, vigyék végbe az ő segedelmével.[4] A mint az újabb fejleményekről, Rákóczy jelöltségéről értesült, még élesebb fenyegető leveleket írt mindenfelé, Révay Ferenczet Rákóczyhoz küldé, számon kérni tőle, hogy mit akar? hiszen «Erdély közönségesen nem kívánja őtet fejedelemnek»; fenyegette a hajdúkat, előkészítette a táborba szállás módozatait[5] s midőn tudomására jutott Rákóczy bevonulása Váradra, a táborba szállásnak napját is kitűzte.[6]

Tényleg pedig ez a nagy zaj és fenyegetőzés csak anynyit jelentett, hogy ő szerette volna a mozgalmat ráijesz-

1 SZALÁRDY 69. l. De a basát tévedésből Csiaffernek nevezi Hasszán helyett. V. ö. ennek levelét Tört. Tár. 1885. évf. 106. l.

2 Bethlen okt. 5-iki levele Jászay-Coll. 40/b. Nemz. Muz.

3 Katalin Szamosujvártt Erdélyi Istvánnak adta át. DEÁK F. Csákyja 246. l. a Katalin térítvénye.

4 Esterházy okt. 3-iki levelei. Erd. Orsz. Eml. IX. k. 140—3. ll.

5 Esterházy fogalmazványai az Orsz. ltárban. Acta Publ. fasc. 5. nro. 22.

6 U. o. Fasc. 5. nro. 10. s okt. 5-iki levele Tört. Tár. VIII. k. 53. l.

téssel elnyomni. A táborba szállás elrendelésével ő túllépte nádori hatáskörét, s ezt, minthogy a császár Regensburgban volt, csak a dolog sürgősségével menthette. Általában Rákóczy jelöltsége rendkívül kellemetlenül érinté, s hogy ezt meghiusítsa, sok mindenre kész lett volna, még Bethlen István fejedelemségének elismerésére is. Rákóczyhoz Keczer Andrást ultimátummal küldé: ha nem válik el a hajdúktól s nem tér vissza Patakra, magának tulajdonítsa mindazt a veszedelmet, a mi őtet éri.[1] Ugyanakkor pedig Alaghy, az országbiró, a Lorántfy-lányok egykori gyámjának, Bakos Jánosnak fiát, Istvánt, Patakra küldte Rákóczynéhoz, feltárni előtte mindazt a veszedelmet, mely férjére a vállalkozás meghiusultából hárulna, s ez úton hatni az ő visszavonulására.[2]

Pedig ennek a sok fenyegetőzésnek nem volt komoly háttere. A törökök még mindig táborban voltak: Szolnoknál ezer, Gyulánál ötezer, Budánál háromezer s Eszéknél tizenötezer boszniai had.[3] Az első támadás akármelyik részről ezeket is bevonta volna a háborúba. Ezt pedig csakugyan nem volt czélja Esterházynak felidézni: de Rákóczynak sem.

Legkevésbbé azonban Bethlennek, mert az ő hada «mind nap s éjjel őrízkedett» az üstökvonástól. De ő azért még se mondott le a reményről, hogy talán sikerülni fog neki megtarthatni magát a fejedelemségben. Tudta ugyan, hogy fiai, ezek az Absolonok — mint elkeseredésében nevezte őket — épen nem hajlandók megszegni hitöket, megsérteni térítvényöket, hogy ezek sorsukat a Rákóczyéhoz kötötték s még kölcsönpénzzel is segítették:[4] de arra számított, hogy épen ezen ferde helyzet fogja magát Rákóczyt hajlandóvá tenni a kiegyezésre.

1 Esterházy okt. 18-iki levele Acta Publ. Fasc. 5. nro. 10.

2 Alaghy okt. 9-iki levele Orsz. ltár, Rákóczy-osztály.

3 Történelmi Tár, 1885. évf. 106. l.

4 Okt. 7-én a kis gróf két ezer frtot adott Rákóczynak. Deák: Csáky. 247. l.

S csakugyan Rákóczy tette meg az első lépést. Egyenesen haddal rontani az erdélyi hadra s fegyver alatt vinni keresztűl megválasztatását, bármennyire bízott is a pillanatnyi sikerben, jövőre nézve nem tartotta ildomosnak. Előbb pártot akart magának teremteni s ügynököket küldött Erdélybe, kik a törvényhatóságokat részére vonják, magát Katalint is meg akarta nyerni, s felkérte, hogy tárgyalás kezdése végett küldje hozzá Kemény Jánost.* Végre október 10-én Bethlenhez intézett felszólítást, hogy »a keresztyén vérontás eltávoztatásáért« cedálna neki.

Lemondani a fejedelemségről? — ez a kívánat kellemetlenűl lepte meg Bethlent. Ő teljesen félreismerte Rákóczyt, azaz hogy nem ismerte ennek szívós, kitartó s minden akadálylyal megküzdeni kész jellemét. Nem számított arra, hogy ezt csak megtörni lehet, de nem engedékenységre bírni: s megkezdte vele a tárgyalást.

Ettől a percztől kezdve vesztett pere volt. Egy erős és hajthatatlan jellem, tele önbizalommal, egy gyenge és ingatag ember, ki mindig a pillanat befolyása alatt cselekedett, állottak egymással szemben. A mint Rákóczy futárja megérkezett, Bethlen azonnal kinevezte követeit: Apafi György tanácsurat, Lázár Istvánt s a segesvári királybirót; a Rákóczy György követei számára menedéklevelet küldött. S megtette a maga ajánlatát, megfordítván Rákóczy követelését: ő mondjon le a fejedelemségről s ennek fejében István úr Váraddal a Partium három vármegyéjét, mint kormányzóságot, átadja neki, a fogarasi uradalmat birtokába bocsátja, halála utánra pedig utódjává választatja.

Ez az ajánlat különösen hangzott: a részeket elszakasztani Erdélytől még ily alakban sem lehetett, ezt jól tudta Rákóczy, ki tanúja volt a küzdelemnek, melyet Bethlen Gábor közvetlenűl trónralépte után annak visszaszerzéséért

* Kemény János, 196. l.

folytatott. És hogy ezt Bethlennel megértesse, vejét, Zólyomyt küldte hozzá,[1] még pedig egy ultimatumszerű izenettel, s hogy szavainak nyomatékot szerezzen, hadaival a Meszesig nyomúlt.

Határozott válaszadásra Zólyomi sem bírta Bethlent. Még mindig reménykedett, hogy a porta meg fogja őt székében erősíteni, s hogy Rákóczy ellen a császár támogatását is megnyerheti. Ez utóbbi csakugyan bírt a valószínűségnek legalább látszatával, mert Kassán: Alaghy országbirónál, a nádornál s az udvarban a lehető legellenségesebb volt a hangulat Rákóczy iránt. Nem tudták megbocsátani neki, hogy császári alattvalói minősége daczára, a császár beleegyezésének mellőzésével akarta a fejedelmi széket elnyerni. Féltek, hogy Bethlen Gábor szerepére fog vállalkozni, s tudni akarták, hogy úgy osztozott meg az új fejedelemmel, hogy Kassával, mint székhelylyel, a hét vármegyét vegye birtokába,[2] úgy mint az elhalt fejedelem idejében volt.

Hanem ezekkel a reménykedésekkel szemben ott volt a komoly veszedelem: a Meszesig nyomuló had. Ettől fogva lépésről-lépésre engedett Bethlen: egymásután két követ-

1 Rákóczy Gy., Horváth, okt. 14-én 1630 írt levele a kassai vicekapitányhoz: «Én most itt vagyok bizony szép szálas és színes vitézlő néppel, közel 7000, Kraszna és Külső-Szolnokról, kik holnap jőnek hozzám, azzal leszünk 8000. Azután átalmegyünk a Meszesen a gubernator hadának látogatására, kik az viadalhoz bizony mind kedvetlenek. Úgy vagyon, most is három vármegyével kínál, hogy vegyem el és birjam, de ahoz nincs (kedvem). Most vagyon utolsó resolutiómmal Kolosváron Zólyomy Miklós uram, holnap megjő ő kglme s ha össze nem alkhatunk, azután egymáshoz fogunk. Az bizonyos, ennek a mi hadunknak nagy kedve vagyon az üstökvonáshoz és kedvvel megyen». Nemz. Muz. Jászay-gyűjtemény: 1630—1631. 43. a. l. V. ö. Illésházy naplójával. Tört. Tár. 1891. évf. 561. l.

2 Esterházy levele Praynerhez, Pozsony, 1630 okt. 12-ről: «tempore autem hujusmodi resignationis (t. i. a Katalin lemondásakor) Stephanus Bethlen gubernator statim se principem proclamari jussit, sub hac tamen cautela, ut si Georgius Rákóczy Transylvaniam ingressus fuerit, se cessurum ipsi sub bona conditione. Quam ego hanc existimo esse, ut ex certorum hominum scriptis et relationibus habeo, ut ipse gubernat regnum Transylvaniæ, Rákóczy vero Kassa residens et septem comitatus eo jure, quo Bethlen, occupet et possideat: nam aliam esse eorum mentem credat illustrissima Dominatio Vestra.» U. o. 426. l.

séget küldött Rákóczyhoz. Már arra is hajlandónak mutatkozott, hogy az ügy eldöntését új szavazás alá bocsátja, úgy hogy mindketten az ország elé álljanak, de Rákóczy előzetesen bocsássa ki Váradot kezéből.[1]

Ezt az ajánlatot nem lehetett komolyan venni. Hisz Várad kibocsátásával, Rákóczy a védelem minden eszközétől megfosztaná magát. Másfelől az is bizonyos volt, hogy így követküldésekkel nem fogják tisztába hozni a dolgot. De midőn a kis gróf által megnyert budai basa követe, Ali csausz, a kolozsvári táborba érkezett s megértette vele, hogy a basa támogatására nem számíthat,[2] utolsó kísérletképen Kassay Istvánt, Erdély leghíresebb jogtudósát s Gelejit küldte hozzá, s csak midőn ezek sem eszközölhettek ki semmit Rákóczynál, határozta el magát az utolsó, egyetlen czélra vezető lépésre, hogy személyesen találkozzék Rákóczyval Topán.

A találkozás okt. 23-án s 24-én Topán megtörtént, s «hosszas altercatio után» a kiegyezés is létrejött. Hat hétig tartó fegyverszünetet kötöttek; Bethlen Rákóczyt fiává fogadta, s kötelezte magát, hogy megválasztását előmozdítja; Rákóczy is megigérte, hogy minden birtokában megtartja Bethlent s Fogarast 100,000 forintban neki inscribálja, sőt e czélból 50,000 forintot is ad neki.[3] Hadait a szerződés megkötése után, a Meszes alól visszavezette Váradra.

Ezt a hat hetet kelle Rákóczynak felhasználni, hogy megválasztatását előkészítse s ez az idő állt Bethlennek is rendelkezésére, hogy ha lehet, megtarthassa magát a fejedelemségben. Mert ő, a kiegyezés által feszélyezve, nyilvánságosan ezt nem tehetvén, leplezve törekedett erre. A hadakat elbocsátotta ugyan (okt. 25.), «minthogy közel vannak», de «erős fenyíték alatt», hogy várják újabb felülési parancsát. Ugyanakkor török barátait, a szomszéd basákat

1 Erd. Orsz. Eml. IX. k. 135. l.
2 Tört. Tár, 1885. évf. 109 l.
3 SZALÁRDY, 72. l. Bethlen két térítvénye Rákóczyak Kora. 235. l.

úgy informálta, hogy Szolimán szultán athnaméja elrendeli, hogy más országba valót, tehát magyarországit sem szabad az országnak fejedelemmé választani.[1] S midőn pedig, négy nappal a topai kiegyezés után (okt. 29.) Sennyey Sándor szathmári kapitány, a korlátnok testvére, Kolozsvárra érkezett, azzal az utasítással, hogy az eddigi törvénytelenségeket tőle számon kérje, három napon át tárgyalt s ez idő alatt kiegyezett vele. Sennyey kezébe vette ügyét a nádornál s hogy ezt Bethlennek nyerje, újabb utasítások megszerzése végett Haller Istvánt küldötte hozzá (nov. 1.).

Sennyeyvel csaknem egy időben érkezett Rákóczyhoz s a hajdúkhoz Keczer András, a nádor ultimatumával. Már elkésett: a dolgok további fejlesztése egészen Rákóczy kezében volt letéve s ő erős és biztos kézzel adott irányt az eseményeknek. A legfőbb tényező, Katalin, már meg volt nyerve. Hiszen Rákóczy jegyezte el őt Bethlen Gáborral, ő kísérte új hazájába s most örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy vele tárgyalhasson. Hozzáküldte, kívánsága szerint, Keményt, ezt a fiatal embert, kiben Rákóczy fölismerte az államférfiúi tehetségeket, s kit ez egészen részére nyert; mert ő tisztán látta a helyzetet, hogy Katalin mindenre kész, hogy az öreg István úron bosszút állhasson s a húnyó naptól a kelő naphoz fordúlt.[2] Rákóczy ajánlatait oly sikerrel tolmácsolta asszonyánál, hogy az épen az napon, melyen Sennyey Kolozsvártt pattogott (okt. 29.), állította ki a térítvényt, hogy jogát a fejedelemséghez Rákóczyra ruházza s őt fogja támogatni,[3] sőt testvérét, a brandenburgi választót is fölkérte, hogy ő és sógora, Gusztáv Adolf, karolják fel Rákóczy ügyét s vegyék őt pártfogásukba.[4] Ez oldalról s a törökök részéről is meg levén nyug-

1 Tört. Tár. 1885. évf. 110. l. Ugyanott 115. l.

2 Kemény János Emlékiratai. Szalay kiadása. 196. l.: «annak kelle faveálnom, ki az asszonyom szívét faveálással magához vonsza és nem fenyegetéssel idegeníti».

3 Tört. Tár, 1880. évf. 760. l. Magyarúl Jászay-Coll. i. h. 43. l. Nemz. Muz.

4 Katalin nov. 29-iki levele a bran-

tatva, reménynyel eltelve küldte Usz Istvánt a nádorhoz, válaszszal a Keczer András által hozott ultimatumra.

Ő nem lett volna idegen a kiegyezéstől, föltéve, hogy Esterházy ne gördítsen akadályt megválasztatása elé. A nádor épen ezt akarta meggátolni. S egyetértésre nem juthattak; mert kiengesztelhetetlen gyűlölet választá el őket egymástól. Az elvakulásig erős és szenvedélyes a nádoré, s épen oly erős Sárospatak uráé is; de míg az első tetteiben nem ismert féket, az utóbbi mindig ura volt indulatának. S ezért a diadal a két nagy ember párbajában Rákóczyé maradt.

A magyarországi hadak a nádor által kitűzött határidőre (nov. 20-ára) már kezdtek gyülekezni. Haller is meg-

47. USZ ISTVÁN ALÁIRÁSA.

érkezett s az erdélyi dolgokról tüzetes jelentést tett. Ez által még jobban felingerelve, Esterházy a császárhoz küldött felterjesztéseiben ugyancsak sürgette az engedélyt, hogy támadólag léphessen fel.* Haddal fenyegette az erdélyi rendeket is, kiknek szemökre lobbantotta, hogy egy fejedelmet letettek, másikat megválasztottak s most harmadik után néznek. Miféle szabad választás ez, kérdi, mikor ez a harmadik fegyverrel kényszeríti rá őket? Gondolják meg, hogy mit csinálnak, mert Rákóczy a császár hittel köteles alattvalója, s ha vajjon elszenvedheti-e ez a méltóságán ejtett csorbát? Jobb lesz felvilágosítni a császárt Katalin elmozdításának okairól, s higyjék el, hogy kegyelmesen

denburgi választóhoz. Okirattár Strassburg Pál történetéhez. 12. l.

* L. erre vonatkozó felterjesztéseit a Jászay-gyűjteményben.

fogja elbírálni tettöket.[1] Bethlen számára a császár azonnal kiállította a consensust s Hallert ezzel visszabocsátották. Arra építették tervöket, hogy a rendeket Bethlen pártjára vonva, «az erdélyiekkel Rákóczy uramat megtréfáltassák», hogy aztán majd ők békéltessék ki őket.[2]

Pár nappal Haller után megérkezett Usz István is, Rákóczy követe, s a nádor mind a kettőt egymás után bocsátotta el, bő tanácsokkal s kimerítő memorialékkal ellátva. Az elsőt nov. 22-én. A szemrehányások hosszú sorát azzal enyhítette, hogy Bethlennek megerősítését kilátásba helyezte, mert ő szabadon választatott; de tiltakozott a Rákóczyé ellen, mert ez a szabad választás felforgatása volna. S minthogy ott fenn híre járt, hogy Rákóczy a svédek támogatását keresi,[3] figyelmeztette őket, hogy ne vegyenek példát a múlt időből, «mert mint az ég az földtől, úgy különböz mostani állapatja császárnak az régitől, holott sok országok és más királyok ellen való győzedelmes fegyvere most kezében van, levervén minden ellenségeit».[4] De hogy Haller ne juthasson be Erdélybe, arról gondoskodott Rákóczy,[5] elrendelvén, hogy ha Erdélybe akarna jőni, feltartóztassák.

Usz Istvánt nov. 25-én látta el memorialéval. Ez volt második ultimátuma s még élesebb, mint az első, a Keczer által hozott. Ha visszafordul, leülteti a hajdúkat, elválik az ifjaktól, a töröktől, szóval, ha földig alázza magát, kilá-

1 Nov. 19-iki levele az erdélyi rendekhez. Erd. Orsz. Eml. IX. k. 143. l.

2 Anonym levél 1630 nov. 20-ról Nyitrából. Erd. Orsz. Eml. IX. k. 145. l.

3 Pázmány, Séllye, 1630 nov. 21-iki levelében írja: «pericula gravia imminere video, si Rakoczius principatum assequatur. Palam enim jactare fertur sua consilia sveci regis assistentia niti». Jászay-Coll. 44/b. Nemz. Muz.

4 A Memoriale két példányban maradt fenn. A magyar eredeti 13 pontból a vörösvári ltárban egészen Esterházy irása; a latin fordítás 16 pont, az Orsz. ltárban Acta Publica. Ez utóbbi, mely valószínűleg a császár számára készült, bővebb és lényeges eltéréseket tartalmaz.

5 Alaghy Menyhért írja Kassáról, decz. 7-dikéről, Esterházynak: «Haller István uram, mindenütt præcludáltatván passusi Erdélyben, be nem mehetett, félvén, hogy kézben ne akadjon, meg kellett térnie». Nemz. Muz. Jászay-Coll. 49/b.

tásba helyezte, hogy ő Felségénél érdekében közben fog járni. Különben megsemmisítéssel fenyegette.[1]

Sokkal higgadtabban ítélte meg a helyzetet Pázmány. Ellenezte a nádor intézkedését, hogy a király megkérdezése nélkül rendelte el a táborba szállást, s még kevésbbé tetszett, hogy eltitkolta a török izenetét: «ha hadaival Kassa felé megindúl, ő is elpusztítja Nyitravármegyét; ha átlépi a Tiszát, ezt hadizenetnek fogja venni». Ajánlja a királynak: maradjanak nyugodtan, különben is attól tart, hogy mindennel elkéstek.[2]

Pázmánynak igaza volt: ez a sok mindenféle intézkedés elkésett. Pedig Bethlen is a maga részéről ugyancsak mindent elkövetett, hogy Rákóczyt engedékenységre bírja. Mint korábban az elhamarkodott meghívást, most a topai egyezkedést bánta meg: mégis csak szeretett volna fejedelem maradni, s a választó országgyűlés összejövetele előtt óhajtotta volna székét biztosítani. Úgy értesült a portáról, hogy már ki is van nevezve a kapucsi pasa, ki a botot és zászlót meghozza neki[3] s ő azonnal követséget küldött a portára, föltárni az újabb helyzetet, hogy ő Rákóczy támadása miatt volt kénytelen új gyűlést hirdetni, mely közte és Rákóczy közt válaszszon, de szemben ezzel megértetni törekedett a nagyvezírrel, hogy ha most magyarországi úr lesz fejedelemmé, «elvesztik az országot hatalmas császár hűsége alól», mert ezt a béke felbontása követné. Legyen hát készen a porta, tiltsa el Rákóczyt, hogy fegyverrel ne jőjjön az országra, s hasonló tilalmat eszközöljenek ki a nádortól is.[4]

1 Memoriale pro dno Stephano Usz. Orsz. ltár. Acta Publ. Fasc. 5. ad nro 11. Rákóczyhoz írt lev. Nyitra, nov. 25-ről.

2 Pázmány nov. 21-iki levele: «Nunquam in Ungaria moris fuit, ut palatinus ad arma populum convocaret, nisi expresso mandato regis interveniente, idque etiam cum lege cautum fuit». Jászay-Coll. 44. l.

3 Bethlen nov. 18-iki levele a temesvári pasához. Tört. Tár. 1885. évf. 115. l.

4 Bethlen nov. 12-iki levele s Utasítása. Török-Magyarkori Államokmánytár. 170—5. ll.

Még magánál Rákóczynál is tett kísérletet. Kassay Istvánt bízta meg, hogy levélben tárja fel előtte a helyzet veszélyes voltát: «nem mindenkor szerencsés embernek az sebes habok ellen tusakodni», ne küzdjön a két császárral, gondolja meg, hogy a «statusok részéről is akadályi vannak, fogadja el Váradot és Biharmegyét, mely szép herczegség lehetne» s küldje be Chernelt a tárgyalások megkezdésére.

De Rákóczy nem küldte be Chernelt. Sem a nádor fenyegetése, sem Bethlen esengése nem ingatták meg. «Ha én csak az Bodrog partján tudtam volna, hogy ő kegyelmét választotta az ország fejedelemmé,» — izente Kassaytól — «megtértem volna. De most már vissza nem mehetek, mert nem jóakaróim régen kívánták ezt az alkalmatosságot, melylyel megejthettek volna.»* Attól, a mivel leginkább fenyegették, hogy a két császár ellen nem lesz képes fentartani magát, épen nem tartott: hisz a két császár közűl az egyik már részére van nyerve, s ez a másikat vissza fogja tartani a támadástól. De ezenkívül is mindent úgy elő akart készíteni, hogy megválasztatása esetére meglepetéstől ne tarthasson. Patakot neje erősítette, ő maga gondoskodott, hogy a hajdú-városokban legyen elegendő had, seregét szaporította s a magyarországi Részekben úgy helyezte el, hogy minden perczben összehívhassa.

S ez intézkedéseivel egy időben a kis gróf által már Rákóczy részére megnyert budai basa nagy divánra gyűjté össze Budára Abaza Mehemet bozsnya-basát, Ibrahim tömösvári, Bekir kanizsai, Murad egri beglerbégeket, Mehemet esztergomi, Muharrem szolnoki basákat, egy egész sereg főemberrel, vitézzel, s ezek egyhangúlag elhatározták, hogy az erdélyi fejedelemséget Rákóczy Györgynek kell adni,

* Kassay nov. 11-iki levele Rákóczyhoz: Rákóczyak Kora. 247. l. Illésházy naplója. Tört. Tár. 1891. évf. 561. l. Beke: Esterházy nádor levelei. Budapest, 1885. 10. l.

meghagyván Bethlen Istvánt a kormányzóságban. E határozatot a kadi elé terjesztették, ki a választást megerősítette s a fetvát kiállította.[1] Ezzel a porta magatartása el volt döntve, s a hírrel a török főurak közül többen Váradra útaztak.

II.

Mire a Bethlen István által Segesvárra nov. 26-ára hirdetett országgyűlés határideje elérkezett, Rákóczy már teljesen befejezte előkészületeit. Ismerte az erdélyiek hangulatát; jól tudta, hogy ezekből a zaklatott, zavaros viszonyokból, melyeket nehány úr nagyravágyása táplált, szeretnének kibontakozni, számított azokra, kik még a korábbi időkből barátai voltak, bízott a Részekben, melyet már magáénak mondhatott, de tartott attól, hogy az utolsó mérkőzésben az ellenpárt még egyszer összeszedi erejét. Gondoskodni akart arról, hogy ez a párt is tisztában legyen azzal, hogy ő visszalépésre nem bírható. Két követet küldött erre az országgyűlésre, Serédy Istvánt és Vetéssy Istvánt, kiket megbízott annak kijelentésével, hogy ő nem alkuszik. Kínálják Váraddal, három vármegyével, Fogarassal s az ország generalisságával: azok nagy része úgyis az övé s vér nélkül nem adja ki. Ő Bethlent nem fogja szolgálni, — ha ő nem kell, adják a fejedelemséget vissza Katalinnak, azt szívesen szolgálja. Nyugtassák meg Kornist s a katholikusokat, hogy ő nem fogja őket vallásukban háborgatni. De ígéretek, adományok tételétől tartózkodjanak, neki ilyen módon megvásárolt szavazatok nem kellenek: azok úgy sem volnának megbízhatók.[2]

1 Hosszú levele deczember elejéről Bethlen Istvánhoz. Tört. Tár. 1885. évf. 117. l. Hogy beérkezett Erdélybe, igazolja Rákóczy 1630 decz. 25-iki levele Jászay-Coll. 52. l.

2 A Vetéssynek s Serédynek adott utasítás közölve van Rákóczyak Kora. 1. k. 251. l.

Ezt az utolsó pontot Serédyék — mint Kemény írja — nem tartották meg.[1] De az úgysem döntött. A helyzet mindenki előtt tisztában állhatott: csak Rákóczy és Katalin közt lehetett választani; mert Bethlen István már teljesen lejárta magát.

Erre a segesvári országgyűlésre se Zólyomy, se a kis gróf nem voltak meghíva, s nem is jelentek meg azon.

Mennél közelebb jött a választás napja, az ellentét a «két Absolon» és az öreg úr közt annál élesebbé lett: nem tudta megbocsátani nekik, hogy «Dávidot» nyakára hozták. De hiába bosszankodott, az eseményeket nem tartóztathatta fel. Azok, kik személyéhez ragaszkodtak, még egy kísérletet akartak tenni, hogy, mint mondák, mennél tisztességesebb visszavonulást biztosítsanak neki, s egy értekezleten azt az ajánlatot tették, hogy válaszszák meg újra, mire ő rögtön lemondana. És ha nem mondana le, válaszolt a többség, «azután revocálni késő lenne».[2]

Ebből a határozatból láthatta jövendő sorsát.

A mint megnyílt a gyűlés, — pár nappal a kitűzött határidő után — «Bethlen István elbúcsúzék a fejedelemségtől s a statusoknak hozzá való kötelességeket felszabadítá».

Azután felolvastak egy, a portáról jött szultáni fermánt, mely meghagyja a rendeknek, hogy Rákóczyt válaszszák fejedelemmé.[3]

Maga a választás decz. 1-én történt. Első szavazat a Bethlen Istváné volt, azután következett a Kataliné, mint elsőé a főméltóságok közt. Követe, Kemény János, felmutatta asszonyának felhatalmazását s utasítását s kimondá ennek szavazatát: «Rákóczy Györgyöt választja, ismeri

1 Kemény János Önéletirása 203, példákat is hoz fel rá.

2 U. o. 204. l.

3 Ezt a fermánt Ali arnauta hozta Fogarasból Segesvárra, egy másikkal együtt, mely Bethlen Istvánt ajánlotta a rendeknek. Mint Kemény írja, azért volt két ilyen ferman kiállítva, hogy Katalin döntse el, ki legyen a kettő közűl fejedelemmé. U. o. 202. l.

fejedelmének, a maga igényét is ráruházza, s minden értékével megvédi.»

Erre Rákóczy közfelkiáltással fejedelemmé választatott.*

48. RÁKÓCZY GYÖRGY EGYKORÚ ARCZKÉPE.

A mint a választás megtörtént, a tanácsurak megbízásából Nagy Pál Kékedy Zsigmondot még aznap Rákóczy-

* KEMÉNY i. h. Bethlen János, ki mint Kemény meglehetős ellenszenvvel írta Commentárjait, azt mondja, hogy azok kik már jutalmat kaptak vagy reméltek,

hoz küldé Váradra, tudatni vele az eredményt.[1] Azután hozzáfogtak a választási feltételek szövegezéséhez. Mindenekelőtt Bethlennek biztosították tisztességes visszavonulást: a két első ponttal megnyugtatták, hogy az új fejedelem «előbbeni uraságában, javaiban, jószágaiban» minden támadás ellen megvédi, méltóságát, becsületét se ő, se alattvalói nem sértik s mindenféle adományát megtartják. A többi feltételek a rendesek voltak: a portától nem szakad el, a császárral s a többi szomszédos országokkal megőrzi a békét, az ország jogait, kiváltságait megtartja, a szólásszabadságot megvédi stb. E feltételeknek Váradra vitelével egy «tíz uras emberből» álló küldöttséget bízták meg.

Nagy Pál levelét Rákóczy decz. 3-án kapta meg. Meg volt elégedve az eredménynyel s sietett örömét nejével megosztani, ki az napon, melyen a hírt kapta (decz. 6.), «estig lőtette az örömet Patakon».[2] Sietett Alaghyval is tudatni,[3] kit a híradás nagyon kellemetlenűl érintett s megvalósulásához, mert el sem akarta hinni, a legképtelenebb agyrémeket kötötte.[4] Nemsokára (decz. 7-én) megjött Váradra az erdélyi küldöttség is, melyet «sok öröm- s ágyúlövésekkel» üdvözölt Rákóczy, ki elfogadván a pontokat, készületeket tett új hazájába menetelre. Ez a hír még na-

nagy zajjal felálltak s nevét hangoztatták. Meglehet — de hogy ezt az eredményt magának Bethlennek gyöngesége idézte elő, az is bizonyos. Hogy először Bethlen István szavazott, Rákóczy írja 1631 márcz. 16-iki levelében, Jászay-Coll. 96/b. «et statim post Com. Steph. Bethlen sen. secundo loco electioni meæ votum dedit».

1 Nagy Pál levele Erd. Orsz. Eml. IX. k. 146. l. «az isten Nagyságodat kegyelmes uram ma 1-a Decembris választá fejedemségre és az egész ország is». Kékedy Vásárhelyen ment át, hol Nagy Szabónál volt szállva. Emlékirata 143. l.

2 Alaghy Menyhértnek Kassa, 1630 deczember 7-dikén írt levele a nádorhoz. Jászay-gyűjtemény i. h. 50. lapon az utóiratban.

3 Rákóczy, Várad, decz. 31. lev. Alaghyhoz: «Istennek neve dícsértessék, magam állapotjában is minden jó vég vagyon, mert az elmúlt vasárnap az nemes Erdélyországnak minden rendeitől szabados voxsal fejedelemmé választattam, mely állapotomból is hogy Kdnek szolgálhassak, istentől szívből kívánom». U. o. 48. l.

4 Alaghy, Kassa, decz. 7-iki levele a császárhoz. u. o. 48/b. l. «an autem ita se res habeat nec ne, ambigimus». Attól fél, hogy a hajdúkat s a két ifjút rájuk küldi s így nekik «csak defensivájok lehet», mert készületlenek. A nádor decz. 13-án kapta meg. L. u. o. 55. l.

gyobb rémületet okozott a nádornak: «az új conditiókat, elhittem, kész lesz acceptálni, mivel megtartani nem akarja. Egyébaránt nem volna difficultas nélkűl az dolog, de Bethlen (t. i. Gábor) esküvésre, hazugságra s hitetlenségre anynyira megtanította ezeket, hogy majd úgy tudják, mint az ételt, italt.»[1] Hát ily elvakultság mellett gondolható-e kibékülés?

Ha talán akkor, midőn Alaghynak irt, Rákóczy ezt még nem tartotta lehetetlennek, csakhamar kiábrándúlt. Az erdélyi követek után nem sokkal megérkezett Usz István is, a nádor második ultimatumával, ezzel az elég éles hadizenet-félével. Egész nyugodtan válaszolta erre Rákóczy a nádornak, hogy ő akkor akar támadni, mikor sehol sincs ellenség, várjon legalább addig, míg követet küld a császárhoz;[2] ugyanakkor felszólította a szomszédos vármegyéket, hogy tiltakozzanak a nádornál a hadak lehozatala ellen;[3] végre Pázmányt kérte fel közbenjárónak a császárnál (decz. 16.). Más oldalról pedig a budai basa is kijelentette, hogy az Eger közelében felállított török tábor a hajdúkat minden, a császáriak részéről jöhető támadás ellen meg fogja védeni.[4]

Ily módon minden eshetőséggel szemben biztosította magának, hogy a beigtatási ünnepélyre bemehessen Erdélybe, a nélkűl, hogy oka lehetne valami meglepetéstől tartania. A budai basa követei, Muharrem és Recsep nála voltak s úgy intézkedett, hogy ezek utána egy nappal indul-

1 Esterházynak Nyitra, decz. 9-ikén írt levele a cancellárnak. U. o. 59. l.

2 Rákóczy, Várad, decz. 16-iki levele a nádorhoz: «nam cum ex nulla parte Suæ majestati neque etiam patriæ hostis habeatur, vi, ac sponte procurare, et exhausta, bona nostra per exercitus consumere et spoliari, . . . judicio ipsiusmet relinquo num conveniat». U. ott. 57/b. l.

3 Az erdélyi követek levele, Várad, decz. 15 a nádorhoz. Esterházy levelei i. h. 10. s köv. ll. (A nádor válasza ugyan ott 16. l.) Szabolcsvármegyéhez Jászay-Coll. 55/b.

4 Alaghy Menyhért, Szántó, decz. 18-diki tudósítása a császárhoz. U. o. 58/b. A Tiszántúli követek csakugyan voltak a nádornál, hogy «præsentes motus et tumultus medico placidis complanarem». A nádor decz. 27-iki levele a császárhoz. U. o. 60. l.

janak Váradról.[1] Decz. 20-ára hirdette ki Bethlen az országgyűlést Rákóczy beigtatása végett, ki Zólyomyt Várad őrzésére hátrahagyva, elindult a kis gróffal. Kolozsvártt a város «nagy solennitással, ekléssel, taraczklövésekkel fogadta, mely éjféli két óráig tartott». Másnap tovább utazott: decz. 23-án a kormányzó és az ország Szent-Imréig eléje mentek s bekísérték Fejérvárra.

Rákóczy teljesen meg volt elégedve fogadtatásával, s meg azzal is, a mint karácson szombatján ünnepélyes beigtatása véghezment (decz. 24-én). Az ünnepélyek sorozata, a fejedelmi székesegyházban, az ő eskületételével kezdődött, melyet Bethlen István könnyes szemekkel hallgatott végig. Követte azt a rendek homagiuma, s a conditióknak törvénybe igtatása. Nagy megelégedéssel s örömmel fogadták első intézkedését: «minden rendbeli tisztviselők előbbi hivatalukban megmaradtak minden háborgatás nélkűl». Ezzel sok aggodalom lett eloszlatva. A beigtatás napján megvendégelte az országot s harmadnap múlva Bethlen István is megvendégelte a fejedelmet. Erre fiát, ifj. Bethlen Istvánt is meg kellett hívnia; de ez egyet a gazda hidegen fogadta, még kezet sem adott. A fejedelem ki akarta őket békíteni, s a végrehajtással a meghalt fejedelem udvari papját, Gelejit s a cancellárt bízta meg: «de csak nagy nehezen vették rá».[2] A közbejött karácsonyi ünnepek miatt a tanácskozásokat szakadozottan lehetett folytatni, s a törvénykönyvvel csak deczember 29-ére készűltek el. Szokatlanúl terjedelmes bevezetés magasztalással emlékezett meg Bethlen Istvánról, de megnyugvással szemlélte

1 Rákóczy, Fejérvár, 1630 decz. 25. írt levelében írja: «minden órában várván beérkezéseket az Ngod hozzánk bocsátott böcsületes követinek, úgymint ngos Muharrem pasa barátunknak Ngod kajmakámival és ngs vezír kajmakám Recsep pasa kapucsi pasáival együtt, az kik utánnunk egy nappal indultak volt Váradról. U. o. 52. l.

2 Rozsályi Kún László Szathmárról, 1631 jan. 3-án írt jelentése egy szemtanú előadása szerint az ünnepélyek lefolyásáról. Jászay-Coll. 69/b.

az új fejedelemben Dávidot, ki hivatva van az ország nyugalmát és békéjét helyreállítani. Az a két czikk, melyet alkottak, a két császárral megtartandó békét hangsulyozta s elrendelte, hogy a homagium országszerte tétessék le.

Az első fejedelmi jog, mit Rákóczy gyakorolt, a törvények megerősítése volt, s első intézkedése fejedelmi székének biztosítását czélozta: meghagyta a búcsúzó rendeknek, hogy teljesen felkészülve várják a táborba szállásra vonatkozó parancsait. Egyúttal Zólyomy táborának erősítésére ezer gyalogot s háromezer lovast küldött,[1] nem támadás végett, hanem a nádor lehető támadásának meghiusítására. Békére volt szüksége, hogy hivatalában megerősíthesse magát, s még aznapon (decz. 29-én) tudatva a császárral inauguratióját, bejelenté, hogy főkövetséggel akar hozzájárúlni, s ennek számára menedéklevelet kért, melynek kieszközlésére Gávay Pétert Bécsbe küldötte. Közölte ez intézkedését Esterházyval s Alaghyval is, azon hozzáadással, hogy Gávay visszatértéig ő Felsége részéről minden ellenkező igyekezetek távoztassanak el.[2] Követekűl Kovachóczy korlátnok, Mikó s a nagyszebeni királybíró voltak kiszemelve.[3]

Békéről azonban Esterházy egyelőre hallani sem akart, daczára, hogy ugyancsak válságos volt az ő helyzete. Pénzt, katonaságot s felhatalmazást sürgetett nap nap után Bécsből, de sokáig semmihez sem juthatott.[4] Esterházy a hajdú-

1 Kún László idézett levele. Jászay-Coll. 69/b.

2 Rákóczy decz. 29-iki levele a nádorhoz: »elmulatni nem akartuk, hogy levelünk által Klmedet ne látogassuk és a közönséges csendességnek és nemzetünk békességének megtartásához való jó indulatunk felől ne tudósítsuk«. Még melegebben ír Alaghyhoz. U. o. 62. s 63. ll. A császárhoz, az Akadémia birtokában. Ezt a levelet Esterházy nem engedte meg elküldeni s így van meg maga az eredeti itt. Egy másik ugyan az napról írt levelében írja, hogy étekfogóját küldi. U. o. 64. l.

3 Alaghy. Kassa, 1631 jan. 11-iki levele a császárhoz. U. o. 69/b.

4 A nádor decz. 19-én a cancellárhoz írt levél utóiratában: »egy szóval ez nem egyéb, hanem faggatni s gyalázatban hozatni jámbor szolgát, az kiért nem tudom micsoda szívvel szolgálhatok. Én azért, megbocsásson az én kegyelmes uram, de hogysem nevetségűl vettessem

mozgalmat nagyon veszedelmesnek tartotta, s abban, hogy ezek Rákóczyhoz csatlakoztak, épen akkora sérelmet látott, mint magának Rákóczynak engedély nélkül való távozásában. Úgy hitte, hogy csak a hajdúk leverése után sikerül Rákóczy megbüntetése. De a kormány több tagja s kivált Pázmány, békés úton kívánta elintézni a dolgot, nehogy a küzdelembe a török is bevonassék.[1]

Valóban, Pázmány jóindulattal viseltetett Rákóczy iránt, kinek testvéréhez, Pálhoz, benső barátság kötötte. Ennek a kettőnek köszönhette ő sok kényes ügynek elintézését, sok félreértésnek eloszlatását. Most is jött Pázmánytól válasz, decz. 16-iki levelére, melyben, hogy tudhassa magát mik ellen védeni, felsorolja az ellene emelt vádakat. «De könnyű lesz» — mondja — «ő Felségét complanálni s békességre vinni a dolgokat,» csak mindenekelőtt szabadítsa fel a hajdúkat a neki adott hűségesküje alól s térítse vissza őket a császár iránti hűségre: így kiváltságaikat is megtartják.[2]

Annyit mindenesetre láthatott Rákóczy e levélből, hogy Pázmányra jövőben is számíthat, habár ezt a feltételt épen nem volt hajlandó teljesíteni. Mert hogyan szállítsa le ő a hajdúkat, még mielőtt megkapta volna a biztosítékot, hogy ő Felsége hajlandó elismerni? Hiszen az általa ajánlott mód sokkal egyszerűbben és biztosabban vezethet békéhez: engedjen ő Felsége fegyverszünetet s kezdesse meg a tárgyalásokat követeivel, kik azonnal útra kelhet-

mind nemzetem s mind mások eleiben, él az isten, inkább holtomat kívánnám. És igazságot írok Klmednek, hogy félbenhagyok mindent s életemmel együtt nem præcipitálom ily mód nélkül is bolondúl magam faggatásával együtt böcsületemet is». U. o. 59—60. ll.

1 Pázmány levele 1630 decz. 30-án a császárhoz: «difficile est de futura constantia conjecturam facere, sed tamen quoad fieri potest, turcica arma non provocanda existimarem... bellum turcicum avertere ego quidem aliud non esse existimo, quam aureo hamo piscari». U. o. 65. l.

2 Pázmány, Nagy-Szombat, deczember 31-iki levele Rákóczyhoz. Még nem czímezi fejedelemnek «nem kevélységből, nem egyéb idegen indulatból, hanem császár ő felsége kegyelmes akaratjából tartozom ebben várni». Orsz. ltár, Rákóczy-oszt.

nek, a mint ezek præcursora, Gávay Péter, visszaérkezik hozzá.[1]

A nádornak már kezében volt a felhatalmazás a zavarok lecsendesítésére, de oly feltétel alatt, hogy Erdélyt ne támadja meg, okot ne adjon a töröknek a béke felbontására s még Rákóczy személyére vonatkozólag is a császár magának tartá fenn a végelhatározást.[2] Végre is kezében volt, akart is azzal élni, s Bicséről (decz. 26-án) Kassára, január 17-ére összehívta a felsőmagyarországi rendeket, ezek közt magát Rákóczy Pált is, egy csomó főúrral.[3] Épen ekkor értek hozzá a felsőmagyarországi megyék követei s ezek is sürgették, hogy siessen közéjök a mozgalomnak békés úton leendő lecsendesítésére. A nyitrai táborral, mely nem volt valami derekas had, mert a téli táborozás fáradalmainak nem szívesen tették ki magukat az emberek, rossz útakon, nagyon fáradságos menettel, január 8-án Lőcsére érkezett,[4] hol nehány napig megpihentette hadát. Január 12-én ebédre Sárosra, Rákóczy Pálhoz rándult ki. Másnap (jan. 13-án) Eperjes felé folytatta útját hadaival s harmadnapra Kassára érkezett. A felsőmagyarországi rendek már együtt voltak, de a hangulatot itt békésnek találta. Még azt is meg kellett engednie, hogy a vármegyék válaszoljanak a Rákóczy levelére s belenyugodnia a rendek azon óhajtásába, hogy mind Rákóczyval, mind a hajdúkkal békés úton kísértsék meg a kiegyenlítést.[5] Ehhez járult a porta magatartása. A nádor sürgetésére a császár Lustrier Sebestyént s Liptay Imrét a budai

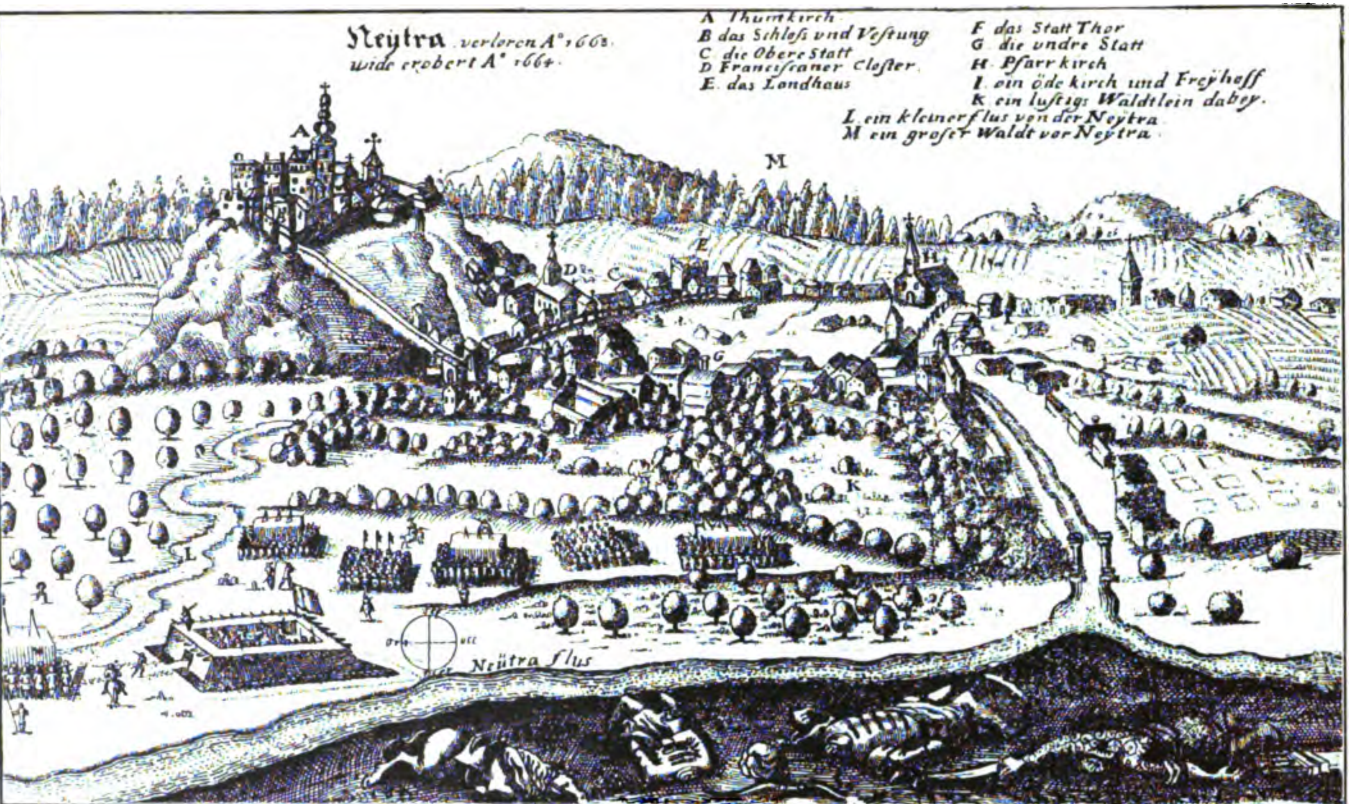
1 Alaghy jan. 12-iki levele. Jászay-Coll. 71/b.

2 A nádor decz. 26–30. írt levelei: Orsz. ltár. Acta Publica. F. 5. nro 22. és 15. A meghívandók sorozatában Rákóczy Pál is megvan. Állam ltár Bécsben. Hung.

3 Lőcse városához írt meghivó, Lőcse városa ltárában.

4 A nádor jan. 9-iki levele a cancellárhoz, Jászay-Coll. 72/b. «Hadai nem sok, legfeljebb igazán irom Ngodnak, nem igen haladja meg mind lovasa, mind gyalogja a tizenkét százat» stb. Bodor Benedek jan. 17-iki levele. Orsz. ltár, Rákóczy-oszt.

5 Bodor Benedek id. levele. Alaghy 1631 jan. 11-iki s jan. 12-iki levelei. Jászay-Coll. 71/b. és 73/b. Esterházy jan. 23-iki levele a titkos ltárban Bécsben.

49. NYITRA VÁRA A XVII. SZÁZADBAN.

basához küldé azzal a megbízással, hogy igyekezzenek ezt meggyőzni a hajdú-mozgalomnak s az erdélyi fordulatnak káros voltáról; de több napi tárgyalás, többszöri kihallgatás után (jan. 14.) kikapták a választ, hogy Rákóczy megválasztása a törvényes formák megtartásával történvén, a porta nem engedi megtámadtatni őtet, s a hajdúk is régi határaikba fognak visszaállíttatni. S míg ők ilyen kedvezőtlen eredménynyel bocsáttattak útra, Rákóczy épen akkor odaérkezett követe azt a megnyugtatást nyerte, hogy megtámadtatása esetében számíthat segélyre.[1]

50. LUSTRIER ÉS LIPTAY ALÁÍRÁSA.

Esterházy, még e kedvezőtlen kilátásoktól eltekintve, sem lett volna képes fölvenni a harczot a jól fegyelmezett hajdúkkal s Rákóczy erős és számban is túlnyomó hadaival. Sokáig hiában sürgette a pénzt s a dragonokat: még saját ott levő hadait is csak kölcsön vett pénzzel fizethette.[2] Nem tehetett mást, mint lehetőleg húzni-halasztani a dolgot. Ez alatt Gávay, a fejedelem futárja, Patakra s onnan (január 11-én) Kassára érkezett, de a kassai generalis, Forgács Miklós, nem engedte tovább útazni addig, míg a

1 Lustrier és Liptay jelentése, Komárom, 1631 január 17-ről. egykorú másolat. Orsz, ltár. Acta Publ. fasc. 5. nro 27.

2 Esterházy jan. 23-iki levele a cancellárhoz: »ha ő felségéhez való igazságomat nem tekinteném, fölkelnék innét

51. FORGÁCS MIKLÓS ARCZKÉPE.

nádor meg nem érkezik.[1] Azután sem mehetett tovább: a nádor a tárgyalások menetét nem akarta kezéből kiereszteni. Az ő terve az volt, hogy Rákóczyt és a hajdúkat elválaszsza egymástól, mert így könnyebben remélt czélt érhetni.[2]

Csakhogy ez a terve nem sikerült. Bizonynyal nem lett volna idegen a békétől, de olyantól, melynek feltételeit ő dictálhatta volna, s míg ennek lehetetlenségéről meg nem győződött, békésnek mutatta magát Rákóczyhoz írt leveleiben. «De édes uram,» — írta Lorántfy Zsuzsánna — «ne higyjen kegyelmed megbékélt ellenségének; mert ha isten engedné, bizony kitöltenék bosszújokat. Ha alájön, gazdálkodom neki».[3] «Igen megcsendesedett» — írta róla Chernel is[4] — «és azért jött alá, hogy mindent szép és jó móddal, nem fegyverrel, hanem tracta által vigyen véghez», mert «korpa közben magát nem elegyíti» — értvén a korpán «Zólyomyt és a vele valókat».

Valóban nemcsak a pataki vár volt megerősítve, hogy kiállhasson egy véletlen ostromot, hanem Rákóczy is készen várta, hogy gazdálkodjon neki. Első gondjai közé tartozott bejelenteni a portán beigtatását s az évi adóval és ajándékokkal beindította, Mehemed aga kíséretében, (jan. 9-én) az országos követséget, melynek élén Keresztessy

s visszamennék, ám akármit mívelnének. Mind életemet, böcsületemet im nyilvánvaló veszedelembe akarják hozni, ki szolgálhatna azért jó szívvel?»

1 Alaghy jan. 12-iki levele Pázmányhoz: «tegnap érkezék præcursora Gávay hozzám levelekkel, ki feljebb is igyekezik palatinus, Ngod és császár urunkhoz is». Jászay-Coll. 71/b. Chernel jan. 13-iki levele Rákóczyhoz, Patakról: «asszonyunk ő nga szánján» Kovács Gergely és Madarász kíséretében, de Patakra csak az utóbbi tért vissza: «generális uram megtartóztatta Gávay uramat». Orsz. levéltár.

2 Esterházy, Kassa, jan. 15-iki levele a császárhoz. Fogalmazványa Orsz. ltár, Acta Publ. Fasc. 5. nro 23.

3 Lorántfy Zs. 1631 jan. 5-iki levele Patakról. Orsz. ltár, Rákóczy-oszt.

4 Beke és Barabás: Levelek és Okiratok. s. l., a Keresztessy Pál által küldött ajándékok jegyzéke. Lustrier fennidézett jelentése. Rákóczy jan. 11-iki levele Reöthy Orbánhoz Fejérvárról. Orsz. ltár, Rákóczy-osztály. Levelek és Okiratok. I. Rákóczy Gy. összeköttetései történetéhez. 3. l.

Pál állott, a portára, egyik tagja Herczeg Zsigmond s az állandó követ (kapikiha), Szalánczy István volt; az athnaméra, Katalin segélyével, bizton számított, kit egy Fejérvártt tett látogatása alkalmával nagy kitüntetéssel fogadott. Kiadta a rendeletet, hogy az ország hadai január 20-ára Kolozsvárra gyűljenek, hova maga is elindult január 21-én s másnapra meg is érkezett. Mindenre el volt határozva: «vagy legyen békesség, ne ijeszgessenek gyakorta,» — írá egy megbízott emberének — «vagy ugyan körmös leszek: nyúljunk egymáshoz». A hadakat a szilágysági úton indítá Váradra s maga (jan. 25-én) a körösvölgyi útat választá. Megelőző napon Pázmányhoz emlékiratot küldött, hogy czáfolhassa meg az ellene szórt rágalmakat s győzhesse meg a császárt, hogy ő kész a hajdúkat visszabocsátani ennek hatósága alá.[1] S ez emlékiratot a császárnak azonnal megküldte Pázmány, kiemelve saját jelentésében, hogy ő Felsége katonái a szerencsi uradalomban már megkezdték a prédálást: Rákóczynak száz hordó borát elvitték s negyven gabonás vermét kiürítették, nem helyeselve, hogy az ő Felségéhez küldött követ visszatartatik. Ajánlá, hogy Questenberg Herman, vagy más valaki által küldjön utasítást a nádornak.[2]

Mielőtt Rákóczy kiindult volna Váradra, már megtette az intézkedéseket, hogy családját kihozassa Patakról. De azt vigyázva kellett tennie, mert a nádor hadai e város körül tanyáztak: Újhelyen, Liszkán, Tokajban, s a fejedelemasszony «méltósága szerint, feles úrasszonyok és sok vitézlő rendnek kísérésekkel» indulhatott el. A Tisza jege már átalállott s így a zajlás nem képezett akadályt. De hogy nem fog-e rossz vért szülni, hogy a «császár országát nagy seregekből álló zászlós hadaival keresztül-kasúl

1 Fraknói: Pázmány. II. k. 352. l. V. ö. Rákóczy idézett levelével.
2 Pázmány, Nagy-Szombat, február 4-iki jelentése a császárhoz. Jászay-Coll. 83—84. ll.

nyargaltatja», erről kelle megbizonyosodni, s e végett a nádorral tárgyalásokat kezdeni. Gondolhatólag ebben nem volt semmi akadály s Rákóczy még útközből követséget küldött nejéhez: Zólyomyt, Mikót és Kékedyt, kik Chernellel együtt alákísérjék (január 28.). A maga nevére vert új aranyakból 300-at nejének küldött, oly megbízással, hogy a három kísérő úr közűl mindeniknek 40—40-et adjon s azonkívűl finom borokat. Nejének «32 ezüst tálat, tizenkét egybenjáró pohárt, tizenkét fedeles kupát» küldött s a felügyelettel a várra Reöthy Orbán ledniczei præfectust bízta meg, kinek kezéhez, hogy a zsold-fizetésben hátralék ne legyen, a vitézlő rend számára elegendő pénzt utalványozott,[1] szívére kötvén, hogy a szegénységet, mely a háború miatt sokat szenved, szénával és buzával gyámolítsa.[2]

Rákóczy eleget tett a deczemberi fejérvári országgyűlés határozatának, midőn meg akarta kezdeni az alkudozást a császárral Gávay által, s midőn Lónyay Zsigmond által arra akarta bírni a nádort, hogy épen ő engesztelje meg a császárt.[3] A nádor e helyett visszabocsátotta Gávayt azzal az értesítéssel, hogy neki teljhatalma van tárgyalni Rákóczyval s még ha fölmennének is a követek, hozzá küldetnének vissza.[5] Rákóczy sietett erről értesítni Pázmányt s a császárhoz előzékeny hangon írt levelét hozzá küldé kézbesítés végett. «Nem kellene ezt az embert» — írta Pázmány a császárnak — «kétségbeesésbe hajtani, hiszen végre is minden ügy Felséged elé kerül. Ő már tényleg fejedelem s arra nincs ok, hogy a fejedelmi czím megtagadtassék tőle, miután Katalin lemondott és azt ráruházta».[5]

1 Chernel Györgynek, Patak, 1631 jan. 11. és jan. 13-án Rákóczyhoz írt levelei, s Rákóczynak nejéhez, Balog, 1631 jan. 28-án írott két levele. Orsz. ltár.

2 Rákóczy jan. 11-iki levele Reöthy Orbánhoz.

3 Lónyay Zsigmondnak, Kassa, 1631 jan. 27-ről írt lev. Rákóczyhoz. Orsz. ltár.

4 Rákóczy György, Várad, febr. 9-iki levele a császárhoz: «me per literas edocuit sibi plenaria in omnibus per M. V. S. mandata authoritate etiam si Vræ Mattis augusto conspectui homo meus comparuisset ad suam tamen D. Ill. fuisset remittendus». Jászay-Coll. 84/b.

5 Pázmány keletnélküli levele a csá-

A következmény megmutatta, hogy Pázmány nagyon jól védte Rákóczy ügyét az udvarnál.

Rákóczy, mint ígérte, Gávay visszajötte után bejelentette a nádornál követeit: Kovacsóczyt, Mikót és Gorgiást.[1] Ezek azonban nem indulhattak el azonnal, mert még egy ideig a menedéklevél felett folytak a tárgyalások s minthogy időközben a nádor Szathmárra, Kállóba újabb

52. A KASSÁRA KÜLDÖTT KÖVETEK ALÁIRÁSA.

hadakat küldött és Rakamaznál sánczot csináltatott, Rákóczy Tholdalaghy Mihályt Budára, a nagyvezérhez küldé, hogy ez tőle segélyt kérjen, mit a budai basa készségesen meg is ígért.[2]

szárhoz, mely mellett Rákóczy levelét hozzá küldi. Jászay-Coll. 85/b.

1 Az általa kívánt menedéklevélnek formáját is beküldte. Orsz. ltár. Acta Publ. Fasc. 5. nro 18.

2 Bekе és Barabás: Levelek és Akták: Rákóczy levele febr. 17-ről a budai basához. 3. l. »Megírtam vala azt is, hogy Szakmárba, Kállóba bizonyos præsidiumot küldtem és hogy Rakamaznál

Rákóczynak távolról sem volt czélja a törököt bevonni a küzdelembe: ő ezzel csak nyomást akart gyakorolni Esterházyra, ki ezt az alkalmat az ő teljes megalázására szerette volna felhasználni, azaz, mint ő ezt magyarázta, olyan békét csinálni, mely példa legyen jövőre s a császár méltóságát is »helyben állassa«.* De Rákóczy nem akarta,

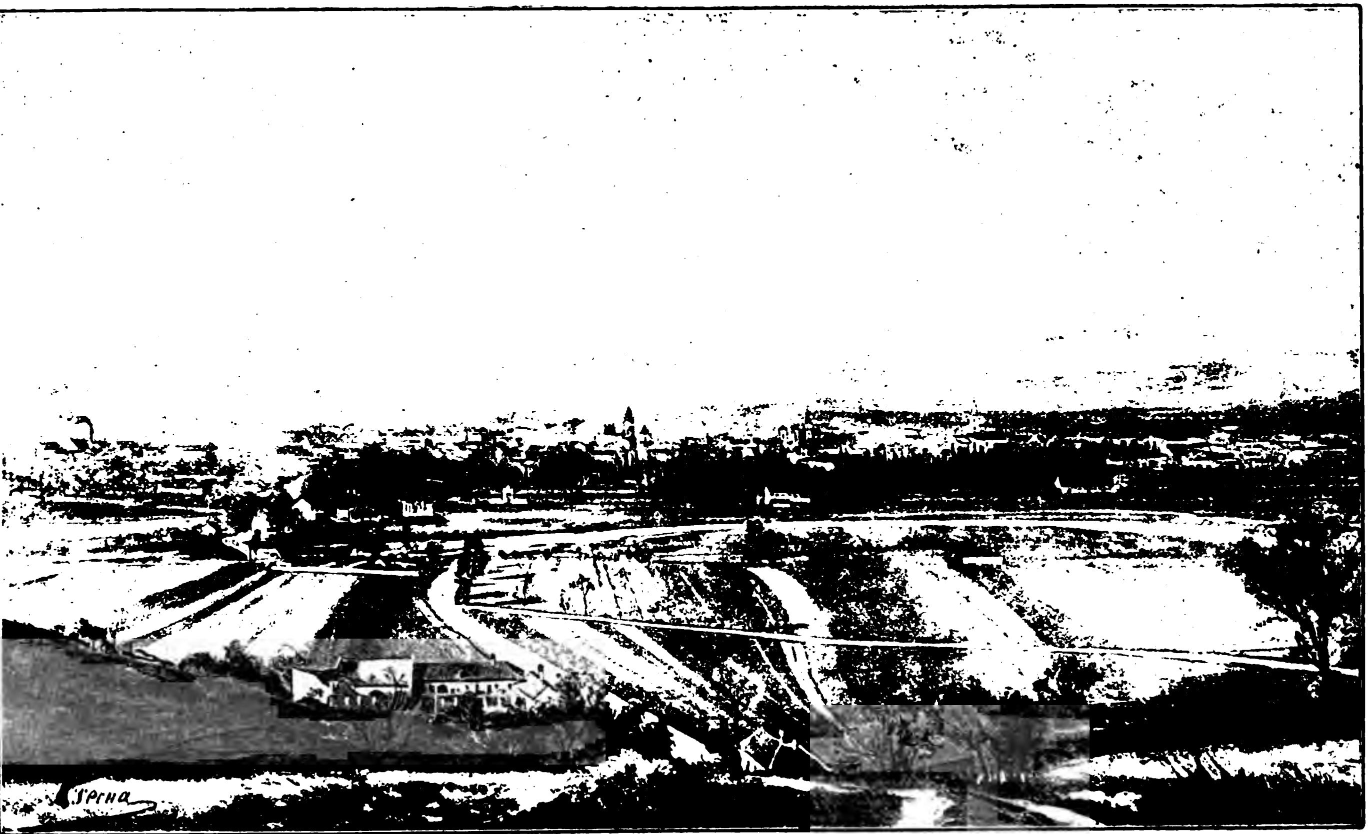

53. KASSA VÁROSA A XVII. SZÁZADBAN.

hogy megalázzák: védte magát, a hogy lehetett. Leveleiben, melyeket Pázmányhoz írt, nyugodt objectivitással állítá össze törekvéseit, hogy tisztességes békét köthessen, első lépésétől kezdve Váradra érkezése után, midőn Farkas István által kért fegyverszünetet. De ez a védelem

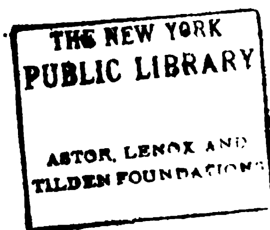
sánczot csináltattam,» írja Esterházy Sennyey cancellárnak. Jászay-Coll. márczius 16-iki levele, 91. l. Rákóczy is hasonlót ír Pázmánynak márcz. 16.

* Maga írja ezt Sennyeynek márcz. 14-iki levelében. Jászay-Coll. 90. l.

KASSA.

Cserna Károly eredeti felvétele után.

szemmel láthatólag idegessé tette Esterházyt. Kifakadásai, Sennyey cancellarhoz írt leveleiben mind élesebbekké lesznek: vádol, gúnyol, szid; majd lemondással, visszavonulással fenyegetőzik, hálátlanságot, irigységet vet azok szemére, kik circulusait zavarják. S épen ennek köszönhette, hogy lépésről-lépésre szoríttatott vissza.

A mint az erdélyi követek Kassára értek, mindjárt éreztetni akarta velök, hogy kegyelemre kell magokat megadni. Udvariasan fogadta őket a maga otthonában, megvendégelte, tekézett velök, szóval maga volt a szeretetreméltóság: ekkor vendégei voltak. De a tárgyalások óráiban, midőn Rákóczy személyét képviselték, rideg, szigorú, visszautasító emberré lett, mert a fejedelem az ő szemében csak egy lázadó volt. Tárgyalt ugyan folytonosan, de fegyverszünetről hallani sem akart. Testvérét, Pált, Tokajba, Sennyeyt Szathmárba küldte, hogy onnan tetszés szerint támadást intézhessenek.[1] Bár csekélyelte a «pálczát, mit kezébe adtak», nem engedett. Február végén a követek már arra is ráállottak, hogy Rákóczy kiviszi hadait a császár ditiójából s ő is vigye ki a fejedelmi ditióból; de hallani sem akart róla. Így bánt a tractával is. Maga Esterházy írja: «nagy szelíden kezdének az erdélyi követek beszélgetni s egyszóval minden kívánságok csak az lén, hogy Rákóczy Erdélyben és a maga jószágában maradhasson békével és abban császár urunk ne bántassa, s legyen meg az Erdélylyel való confœderatio és amaz átkozott amnestia is, az ki minden gonoszságnak magva. Így azért, ha az régi úton akarunk megmaradni, ezt egy nap elnyerhetjük.»[2]

De hisz ő épen a régi úton nem akart megmaradni. S hogy nagyobb nyomást gyakorolhasson Rákóczyra, az

1 Esterházy febr. 27-iki levele Sennyeyhez. U. o. 87. l.
2 Ugyanezen levél Jászay-Coll. 86. l. Rákóczy követeinek biztosító-levele. Jászay-Coll. 96/b.

előleges tervezetet felküldötte Bécsbe, megerősítés végett.[1]

De még egyelőre nem érezte magát elég erősnek, hogy támadólag felléphessen. Várta a Bécsbe küldött pontok megerősítését, a dragonokat és várta a pénzt, mert az a had, mely rendelkezésére állott, még mindig gyöngébb volt a Rákóczyénál, hanem azért kisebb kicsapásokra mégis elegendő volt. Átlépte az a Tiszát, véletlenül megtámadta a fejedelem hadát (márczius 4.) s egy csomó székelyt levágott. A kölcsönt az is azonnal visszaadta: a kit megkaphattak a kassai hadból, levágták.[2]

Rákóczyt az ily apróbb boszantások nem zavarták. Azonnal írt Pázmánynak, s minthogy a nádor egyik követét, Sombory Istvánt, elfogta s felakasztással fenyegette, kereskedő polgártól juttatta levelét kézhez. Maga pedig segített Esterházynak az időt húzni-halasztani. Napok múltak, míg eljutottak addig, hogy a nádor az ő kívánságaira választ adott, de azon feltétel alatt, hogy seregét azonnal, a pontozatok életbelépte előtt vegye ki a császár birodalmából, s az amnestiához azon föltételt kötötte, hogy a kis gróf és Zólyomy követei térden állva kövessék meg ő Felségét.[3] De a két tervezet, a nádoré s a fejedelemé közt akkora volt a különbség, hogy azoknak összeegyeztetése lehetetlennek látszott. Az igaz, hogy nem is nagyon erőltették meg magukat s Mikó is hiába tette meg kétszer az útat Kassa és Nagy-Várad közt, a tárgyalás egy lépéssel sem haladt előre; mert az egyik a dragonokat várta,

1 Fraknói: Pázmány Péter és kora II. kötetében, 357. l. E rendkívül nagy apparatussal készült munka volt az első, mely történelmünk e három kiváló alakjának egymáshoz való viszonyát új világításban tünteti fel.

2 Rákóczy Gy. levele Pázmányhoz Várad, márcz. 7. Jászay-Coll. 93. «Id vero contigit jam ante triduo» t. i. a nádor támadása.

3 Resolutio ad postulata Transsylvanorum. Jászay-Coll. 89. l., az illető pont így hangzik: «hogy mikor Rákóczy György uram ő klme böcsületes követit fölküldi császár urunkhoz, ő klmek is bizonyos főember szolgáit bocsássák föl és azok által térden állva depræcálják ő felségét».

meg a pénzt, a másik pedig Pázmány válaszát. A vége a dolognak az lett, hogy a dragonok nem jöttek, Rákóczy pedig megkapta a felhatalmazást, hogy követei a tárgyalások folytatására felmehetnek Bécsbe.

Mikor a nádor kijelentette, hogy ezekből a pontokból semmit sem enged, a fejedelem követei irományaikat kérték vissza azzal a nyilatkozattal, hogy a tárgyalások folytatására Bécsbe mennek, már van is menedéklevelök.

Már tudott valamit a dologról Esterházy: a cancellár megírta neki; de azzal a megnyugtatással, hogy abból «a tragœdiából gyalázatja nem következik». De hát érhetné-e őtet ennél nagyobb meggyaláztatás? «Hát vegye kezében mindkét végét az dolognak az vörös vitéz s igazgassa, a mint tudja!» Ő úgy sem mehet semmire az erdélyi követekkel, «mert annyira neki áztak és hittek kardinál uram gyönyörűséges, okos, szép levelének, hogy gondjok nélkűl mindent elvégez ő klme, kire ugyan ígérte és kötelezte is magát levél szerént is. Úgy is hiszik ezek már, hogy én csak váz vagyok.»*

Ez is csak az ő rendes fenyegetései közé tartozott. Semmi áron sem akarta a tárgyalások fonalát kezéből kiereszteni. Csak két választása volt: «vagy fel kell őket bocsátanom, vagy cedálnom kelletik akármi indignitásoknak is». Az utóbbit választá, s most már olyan pontok jöttek létre, melyeket el lehetett fogadni. Mikó, Lónyay Zsigmond kíséretében, most már harmad ízben, Váradra ment ezekkel s a fegyverszünet tizennégy napra azonnal meg is köttetett.

De Esterházyn is beteljesűlt, hogy a ki szelet vet, vihart arat. Pál gazdát és öcscsét s a hadi kalandra áhítozó fiatal urakat azzal az utógondolattal küldte Tokajba, Rakamázba, hogy egy szerencsés diversióval ezek Rákóczyt békére

* Esterházy Miklós márcz. 14-iki levele Sennyeyhez. Jászay-Coll. 90/b.

kényszerítsék. Hanem időközben a Pázmány által élesztett «tragœdia» létrehozta a fegyverszünetet, de mielőtt neki ideje lett megtenni a szükséges intézkedéseket, a rakamázi hadak egy része Nánásra szállott. Ez már támadás volt:

54. ESTERHÁZY PÁL ARCZKÉPE.

s a kis gróf és Zólyomy — mint Esterházy írja — «Rákóczy parancsolatja ellen» megtámadták Kállót «s fel is gyújtották az várost s meg is ostromlották». Azután egyenesen a rakamázi sánczok ellen mentek, melyet Esterházy Pál s

Bornemisza védtek. «Meg sem mondhatni, az minémű nagy dühösséggel ostromlották», de 4—5 órai harcz után bevették. Nagy volt a rémület a sánczban. Batthyányt harmadmagával Kassára küldték hírt mondani, Bornemisza az urak egy részével Tokajba menekült, sokan «az Tisza vizében hullának, kiktől most is kövérek az harcsák és kecsegék».

55. KÁLLÓ VÁRA A XVII. SZÁZADBAN.

Sok jámbor asszony gyermeke rabságba esett, «kiket nagy diadallal, megeresztett zászlókkal vittek Rákóczyhoz Váradra».*

* A rakamázi csatát legterjedelmesebben SZALÁRDY írta le 75 s köv. ll. Érdekes részleteket közöl ILLÉSHÁZY GÁSPÁR Tört. Tár, 562. l. Továbbá Esterházy és Rákóczy fennidézett leveleiben. V. ö. Erd. Orsz. Eml. IX. k. 164. l. A nádor jóval később, ápril 21-én, a cancellárhoz, Sennyeyhez, írt levelében nagyon szépíti a veszteséget: «Rakamáznál, nekik nagy károkkal is mi fegyver miatt mind sem vesztettünk 30 embert el, kik közűl emberséges ember csak egy sem hullott el; hitre a kik megadták volt magokat, voltak igaz 600-an, de abban is alig vagyon már 200 vele a több megjütt, azok is mind élnek és békével vannak. Kállónál sok ha hat vagy hét katonánk veszett, de ő bennök ott is feles hullott el.

Fényes diadal volt ez s annyival kesérvesebb Esterházyra nézve, mert kénytelen volt beismerni, hogy ő provocálta s magának Rákóczynak nincs része benne. Nem állott módjában, — mint Pázmány írja a császárnak — hogy ezután valamit próbáljon, ki egyúttal arról is gondoskodott, hogy a császár hű leírását kapja az egésznek.[1] S ez a tehetetlenség — maga bevallja Esterházy — azért fájt neki, hogy «ezt az nagy vad eretnekséget nem orvosolhatja meg ez ott való emberekben».[2]

A diadalmenettel, melyet Váradon Zólyomy s a kis gróf rendeztek a foglyokkal, a nádor 50 gyalogjával, az úrfiakkal, Rákóczy ki volt elégítve. Az előkelőket asztalához hívta, mindnyáját tisztességesen tartotta, — csak keveset veretett vasba — s többeket, köztük a nádor katonáit, megajándékozva szabadon bocsátotta, ellentétben Esterházyval, ki letartóztatta a követeket s csak miután testvére, Pál, visszaérkezett, adta vissza szabadságukat.[3] Épen olyan mérsékeltnek mutatta magát Rákóczy a diadal, mint határozottnak a veszély napjaiban: semmivel sem kívánt többet, mint azelőtt, de a pontokból sem engedett. «Noha a dolog így történt,» — írja követeinek — «a kegyelmed által való resolutiónkban való propensumoktól hátra nem állunk magunk részéről». Esterházynak pedig kötve volt a keze, a császár utasította, hogy kösse meg a békét.[4]

1 Pázmány, Nagy-Szombat, márczius 26-iki levele a császárhoz: «Nam nescio utrum Majestati Vestræ clades illa syncere perscripta sit» s azután részletesen leírja Jászay-Coll. 95. l.

2 Esterházy 1631 ápr. 21-én írt levele Sennyey cancellárhoz: «mert noha látják ugyan magok is ő miattok veszedelmes állapotjokat, de elég ha religiójokat féltvén, ugyan szemek behúnyva mennének az veszedelemnek, kikre ha ezután is más gondviselése nem leszen ő felségének, magokkal együtt másokat is veszedelembe ejtenek». Jászay-Coll. 103. l.

3 Illésházy Gáspár Emlékirata. Tört. Tár. 1891. évf. 563. l. Rákóczyak Kora. I. k. 286. l.

4 Esterházy ápr. 2-iki levelében írja: «cum ea sit benigna Sacræ Vræ Mattis voluntas ut pro ratione moderni temporis pacem cum principe Tranniæ concludere debeam non obstante commissorum ejus et hajdorum injuria et indignitate...» Jászay-Coll. 101/b. Magyar Tört. Tár. X. k. 43. l.

Pár nappal a rakamázi csata után visszajött Mikó Esterházy megbízottjával Váradról, a fejedelem által elfogadott pontokkal. Minthogy a nádornak jelentéktelen észrevételei voltak azokra, ezeket Lónyaytól s Őrsytől visszaküldte; de ő már a békét megkötöttnek tekintette.[1] Csak azt kívánta még, hogy a sárospataki őrség ő Felségének is esküdjék hűséget, nehogy a császár ellenségeinek menedékhelyűl szolgálhasson, s hogy a titkos pontok közé igtattassék be az is, hogy birtokaiból semmit sem idegenít el a töröknek. Ezekre nézve is megtörtént a kiegyezés s Rákóczy márczius 28-án már kiállítá az előleges térítvényt,[2] melyet Mikó azonnal megvitt Kassára: s ezzel a béke meg volt kötve. A béke-okmányt mind a fejedelem Váradon, mind a nádor Kassán előleges megállapodás szerint egy és ugyanazon napon, apr. 3-án írták alá.[3]

Nagy bő szóval, tizenkilencz pontban a régi állapotokat állították helyre, még abban is, hogy csak úgy, mint Bethlen, Báthory, ő is titkos pontokat írt alá, a császár iránti hűségre kötelezvén magát s ígérvén, hogy mint elődei, erre az esküt is leteszi. De azért a nádor meg volt az eredménynyel elégedve. Maga írja Sennyey korlátnoknak: «úgy tetszik, nagy fegyverrel is csak ezt köllött volna végben vinni».[4] De ha «az régi úton megmaradást» akarta elérni, s azt akkor, mint öt hét előtt írta Sennyeynek, «egy nap alatt elnyerhette» volna, miért kellett a rakamázi megveretésig erőszakolni a dolgokat? Nem. Pázmány helyesebben, több államférfiúi nyugodtsággal ítélte meg a viszo-

1 «Rem totam complanavimus» írja a császárnak márcz. 22-ről. Jászay-Coll. 93/b. Ennek a levélnek utóirata megvan Orsz. ltár, Acta Publica.

2 Közölve Erdélyi Orsz. Eml. IX. k. 253. l.

3 A Rákóczy által kiállított okmány megvan Bécsben a titkos ltárban s másolatban Jászay-Coll. 97. l. Teljesen megegyezik azzal az Esterházy által kiállított okmánynyal, mely közölve van Erd. Orsz. Eml. IX. k 255. l.

4 Esterházy Miklós Munkái. Kiadta Toldy. 205. l. A Sennyeyhez ápr. 21-én írt levél.

nyokat; mert, hogy a békével Rákóczy is meg volt elégedve, az ennek a munkája volt.

A mi még hátra volt, de a békével szorosan össze nem függött, a két úrfi s a hajdúság amnestiája a főbb vonásokban, már ezekre nézve is megtörtént a kiegyezés. Már szó sem volt többé arról, hogy az úrfiak követei térden állva kövessék meg ő Felségét: elégnek tartotta a nádor, hogy mentségeiket terjeszszék ő Felsége elé s hűséget fogadjanak, hogy megkapják az amnestiát;[1] a hajdúkkal pedig a régi viszony álljon helyre. A tárgyalás ezekkel a béke megkötése után újra felvétetett, s a nádor egy bizottságot küldött ki, melynek tagjai Nyáry István, Ibrányi László, Keczer András és Barna György voltak. A nádor még mindig tartott attól, hogy a két ifjú «insolentiája nem engedi a békességnek mivoltát végbenvinni» s kész is lett volna velök szemben szigorúbb rendszabályokhoz nyúlni, ha nem kellett volna attól tartania, hogy ezzel magát az egész békét fogja koczkáztatni. De így, ha nem is minden nehézség nélkül, véghezment a hajdúvitézek leszállítása. S most már Rákóczy május 6-án nyugodtan visszaindulhatott Erdélybe, székvárosába, hova az eskü meghallgatása végett Nyáry és követtársai is be voltak rendelve.[2]

III.

A KÉT császár közűl, kiknek elismerését a törvény és régi rendtartás megkívánta, Rákóczy az egyiktől fegyverrel és mérsékelt magatartással vívta ki azt: a másiknak athnaméja útban volt. S rá nézve ez utóbbi volt a fontosabb. Most már tényleg fejedelem volt, nemcsak for-

1 A térítvény fogalmazványa Jászay-Coll. 99. l.

2 L. részletesen leírva az arra vonatkozó okmányokkal együtt, Rákóczyak Kora. I. k. 272—303. ll.

galomban levő pénzei hirdették azt, melyekre felvésette jelszavát: «non est currentis, neque volentis, sed est miserentis Dei». A könyörülő Isten megadta neki birodalmát, s hogy, bár erős megpróbáltatások közt, de megtartsa azt, sőt akkorára nevelje, mint Bethlen alatt volt, arról gondoskodott ő.

Uralkodói programmjának csak egy részét tette az, a mit eddig művelt. Most következett a második rész, keresztűlvitele annak, mi egy más jelmondatban foglaltatik: «salus reipublicæ suprema lex esto». Tulajdonkép egész uralkodásánál ehhez szabta ő magát, csakhogy épen úgy, mint XIV. Lajos, saját érdekét az államéval azonosította. Egy év tapasztalata megmutatta, hogy Erdélyt hatalmassá csak erős uralkodó teheti, s hogy ő erős lehessen, ahhoz akarta az eszközöket minden áron megszerezni.

Bizonynyal sokszor olvasta a «Fejedelmek serkentő órájá»-t, bámulta is Marc Aurélt s gyönyörködött a könyv erkölcsi maximáiban. Egy hódoltsági kálvinista pap* egész parainesist küldött hozzá az ország birodalmának megtartásáról, Justus Lipsius nyomdokin haladva. De ha teljesen méltányolta is a fenkölt elveket, az erkölcsi magaslatot, mely ezekben nyilatkozik: de a kivitelben nem szabta magát azokhoz. Ő Bethlen Gábor tanítványa volt. Gyakorlati politikát akart követni, hogy országát hatalmassá tegye, s maga is dynastiát alapítson. S hogy van ereje hozzá, azt megmutatta. Mögötte maradt ugyan e nagy uralkodónak conceptiói emelkedettségét illetőleg; de megtanúlt tőle alkalmazkodni a viszonyokhoz, következetesen haladni előre s kerűlni a gyöngeségnek még látszatát is.

Az első összetűzés Esterházyval s annak minden peripetiája megmutatták neki, hogy jó úton indúlt: azon ha-

* Vetéssi, mezőtúri papnak 1631 nov. 19-én levél alakjában írt terjedelmes operatuma, mely bevezetésnek volt szánva Xenophon fordításához. Orsz. ltár, Rákóczy-osztály.

ladt mindvégig. Még kicsinyes gyarlóságai, fösvénysége, kíméletlensége, hálátlansága is legtöbbször javára váltak. A következetesség és erős akarat ritka kivételes esetben tévesztik el hatásukat.

Váradot Bethlen István s Székelyhidát Zólyomy kezén hagyva s neje és gyermekei bemeneteléről gondoskodva, távozott Váradról. Első látogatását az öreg Bethlen Istvánnál tette Somlyón, s május közepén Kolozsvártt volt. Itt értesült, hogy főkövet Keresztesy Pál a kapucsi pasával, az athnaméval s a többi jelvényekkel már Brassóba ért. A kapucsi pasa fogadása, az athname átadása mindig a rendek jelenlétében szokott történni s úgy intézkedett, hogy ezek Fejérvárra érkezésével egy időben országgyűlés is tartassék. Minthogy pedig a porta tekintélyes embert küldött, ki «a császárral maga beszél és nem más által, és akkor, a mikor akarja», maga is nagy fényt akart kifejteni s Patakról az urakat és hadát behívatta.*

Az országgyűlés határidejét junius 5-ére tűzte ki, s addig Katalinnal bizonyos ügyeket tisztázni akart. Hogy Munkács az erdélyi fejedelem hatósága alatt legyen, az ez országra nézve kiváló fontosságú volt, főként fekvéseért, mert a területről, melyet dominált, Erdély biztosságát könnyen meg lehetett támadni. Bethlen Gábor nagy áldozatok árán szerezte meg s István úr gondosan őrízte, hogy Csáky ki legyen belőle zárva. De bármi körülmények közt is biztosságban volt-e Katalin kezében? Ez a szerencsétlen asszony, ki vallását és kegyenczeit untalan cserélgette, a pénzzel nem tudott bánni, valóban nem volt megbízható őre ennek a fontos várnak. Erdély érdeke kívánta, hogy az kezéből vétessék ki.

Katalinra más csapás is várt. Ő, ki első szavazott Rá-

* Lorántfy Zs., Várad, máj. 6-án írt levele Reöthy Orbánhoz; ugyanahoz Rákóczynak, Tasnád, máj. 13. Zilah, máj. 14. Kolosvár, máj. 17. és Radnót, máj. 21-én írott levelei. Orsz. ltár.

kóczyra, a juniusi országgyűlésre törvénybe volt idézve doctor Scultetus meggyilkolásáért.[1]

Ez a Scultetus Bethlen alatt kezdte szolgálatát Erdélyben. Eszéért, becsületességeért szerette a fejedelem. «Incorporatus is vala az országban», mondja Kemény,[2] tehát csak hazai törvények szerint elítélhető. Mikor Katalin és István úr közt kenyértörésre került a dolog, ő működött a portán Katalin ellen, s mikor visszatért deczemberben, már Rákóczy meg volt választva. A német asszony nem értette azt, hogy neki joga ne legyen egy hűtelen szolgáját megbüntetni, még ha magyar nemes is, s a mint Scultetus a portáról visszajött, színleg szívesen látta, meg is vendégelte, de azután, a mint elment tőle, megölette s az Oltba lökette. A hír Rákóczyt útban találta s azonnal megírta nejének, hogy a bűnöst ki fogja kerestetni.[3]

Hogy van-e összefüggés Bethlen özvegyének megidézése s Munkács megszerzésére tett első lépések közt, s nem akart-e azzal nyomást gyakorolni a fejedelem a volt fejedelemasszonyra, erre semmi adat sem maradt fenn. Még azt sem tudjuk, hogy véletlen volt-e vagy számítás, hogy ez a két dolog összeesett. De tény, hogy mind a kettő a fejedelem Váradon tartózkodása alatt történt. A megidézést a főbenjáró perben vallatás szokta megelőzni: ez a közügyigazgató dolga. S mialatt ez hivatalában kötelességszerűen eljárt, Katalin Fogarast 1631 apr. 13-án — tíz nappal a béke megkötése után — arra kötelezte magát, hogy a munkácsi várat Rákóczyn kívül másnak nem adja el, s ha ez ügyben már tárgyalt volna is valakivel, azt érvénytelennek jelenti ki.[4]

Ez a valaki pedig, a kivel tárgyalt, Csáky volt. S épen

1 Erd. Orsz. Eml. IX. k. 165. l.

2 Kemény Önéletírása. 207. l.

3 «Az kétség az, hogy az fejedelemasszony ölette volna meg. Kin az ország igen megindúlt. Ki akarom keresni; kinek halála kár.» Erd. Orsz. Eml. X. k. 510. l. Rákóczy 1639 decz. 19-én Bánfi-Hunyadon nejéhez írt levele.

4 Tabódy: Munkács múltja és jelene. 162. l.

ezért volt Rákóczynak igaza; mert Munkács Csáky kezében rettenetes fegyver lett volna.

Az országgyűlés összeűlése s ezzel kapcsolatban a főbenjáró per megkezdése előtt tíz nappal (máj. 26-án) Rákóczy Meggyesen összejött Katalinnal és a munkácsi tisztekkel. Katalin még mindig örvény szélén állott; viszonya Csákyval már eddig is végzetes volt rá nézve, de jövőre még nagyobb veszély fenyegette: most már nem Bethlen Istvánnal állott szemben. Rákóczy pedig, ha sokat is köszönhetett Katalinnak, de nem akart miatta mindent koczkára

56. BALLINGH JÁNOS ALÁIRÁSA.

tenni. Nem tudom, hogy úgy volt-e az özvegy fejedelemnő előtt felállítva a kérdés, hogy válaszszon a nóta-per és Csáky közt; de tény, hogy e napon kiállított térítvényével kötelezte magát, hogy teljesen, végleg, örökre szakít Csákyval, minden nála levő javait visszaveszi tőle, «nála nélkűl el lesz», még Tokajt is kiveszi kezéből, s ez ügyben választott bíróvá az erdélyi fejedelmet ő kegyelmét nevezte ki.[1] Balling pedig és a többi munkácsi tisztek letették az esküt, hogy Munkácsot ugyan Katalinnak tartják, de az apr. 13-án és május 26-án Rákóczyval kötött szerződést is megtartják.[2]

[1] Csáky István Deák Farkastól. 259. l. közölve az oklevél.

[2] Ugyanott 257. l. közölve az oklevél, mely azonban kelet nélküli, de úgy látszik, nem sokkal utóbb költ. V. ö. Lehoczky közlésével. Tört. Tár. 1878.

Az országgyűlés a kitűzött határidőben (jun. 5.) összeült, de semmi nyoma, hogy a Schulitz-féle ügyben megindított nóta-per azon felvétetett volna.

A kapucsi basa fogadása közvetlenűl a pünkösdi ünnep után (jun. 10.) ment véghez a Fehérvár előtti téren; a keleti és az erdélyi pompa vegyülése kápráztató képet nyújtott a szemlélőknek. Azt követte a bevonulás, az athname átadása a fejedelemnek s a lakomák hosszú sora; ez volt első szereplése a háziasszonynak, mint fejedelemnőnek. Az athname szabályozta a viszonyt a porta és fejedelem közt azon az alapon, mint az még Nagy Szolimánnal megállapíttatott; s a székfoglalásnak az eskü után ez volt a második kiválóan fontos momentuma. Ettől fogva az ő megtámadtatása a császár által egyenes hadüzenet lett volna.* De a gyűlés egész lefolyása — julius 1-ig tartott — mutatta, hogy erős kéz tartja a gyeplőt kezében. Sok csorbát ütöttek a közelebbi gyűlések a fejedelmi tekintélyen, most megtették az első lépést azok kiköszörülésére, erős korlátokat állítván fel azok ellen, kik a császári területre akarnák lakásukat áttenni. Ez a törvény Haller István ellen volt irányozva, ki, mint a nádorhoz küldött követ, mindent elkövetett, hogy Rákóczy jelöltségét megbuktassa s megválasztatását meghiúsítsa. Mikor azután a nádor válaszával vissza akart Erdélybe térni, az útak el voltak zárva. A kassai béke megnyitotta ugyan neki az útat Erdélybe: de Rákóczy feleletre akarta vonatni, s csak a rendek közbevetésére nyugodott bele a fejedelem abba, hogy Haller valamelyik közelebbi országgyűlésen mutassa be védelmét.

Még jóformán meg sem száradt a tinta a két szerződésen, melyet az özvegy fejedelemasszony Rákóczyval kötött s Katalin már is azon törte fejét, hogyan játszsza ki azt? Régóta nem látta Csákyt s mindenre kész volt, hogy

* Közölve Erd. Orsz. Emlékek. IX. k. 304. s köv. ll. Érdekes részletek Gró János levelében Sadelerhez. Tört. Tár. 1892. évf. 453. l.

ezzel találkozzék. Nemcsak szíve vonzotta, hanem azt is elhitette magával, hogy a császár birodalmában Csákynak s a nádornak sikerülni fog megsemmisítni ezt a két szerződést. Mindenre ráállt azon egyetlen feltétel mellett, hogy kimehessen Magyarországra.[1] S visszamenve Fogarasba, meg is tette erre az előkészületeket. De nem indulhatott, mert Rákóczytól nem kapott leveleire választ. Végre mégis útra kelt,[2] de Fejérvártt meg kellett állapodnia.

Ez a két szerződés még nem tette Rákóczyt Munkács urává, csak jogot adott neki az uradalomhoz. Az pedig még kevés volt, szemben azzal, hogy ha Katalin künn lesz, ő már nem ura a helyzetnek. Mikor Katalin Fejérvárra ért, a gyűlés még együtt volt s Rákóczy új tárgyalást kezdett vele. A kibocsátás ára Munkács volt, de nem Rákóczy, hanem középső fia, Zsigmond számára, kit Katalin fiává fogadott, 150 ezer forint inscriptionalis összegben, úgy hogy 20 jobbágytelket azonnal kezébe bocsát s erről a leleszi káptalan előtt vallomást is tesz. Katalin jun. 28-án írta alá a kötelezvényt.[3] Csak egyszer künn legyen, gondolá s találkozzék Csákyval, majd megfordítja a dolgot.

Végre hát elindúlhatott Erdélyből! A fejedelem díszőrséget rendelt mellé, részint azért, mert ez őt, mint fejedelmi személyt, megillette, részint hogy az útakon kóborló hajdúktól megvédje, részint hogy elvállalt kötelezettsége megállására szorítsa. A díszőrséget Ibrányi Mihály vezette,

1 Testvéréhez írt levelében is panaszkodik s kérte ezt, hogy küldjön követet hozzá. Esterházynak írja, hogy azért akar kimenni Magyarországra, mert Erdélyben sem lelke üdvösségére, sem e világi életben becsületére, nyugodalmára nem élhetne. Erd. Orsz. Emlék. IX. k. 167. l.

2 Katalin, Porumbák, 1631 jan. 22-én írt levele a fejedelemhez: »én mindazonáltal, hogy Klmed fejedelmi fogadásáról megemlékezvén, engem tovább nem fog tartóztatni, protestálok is az mire én ajánlottam magamat, azt mind beszédemmel s irásommal is meg akarom tartani és cselekedni. Most azért immár oda megyek és ha Kegyelmedtől elkéredezhetem, nem akarok ismég visszajőni Fogarasra« Orsz. ltár.

3 Közölve STRASSBURG PÁL Okirattárában, 31. l. Egy más példánya megvan Orsz. ltár, N. R. A. Fasc. 766. nro 55. magyarúl és németűl.

kitől Rákóczy utasítást küldött Ballingnak.[1] De lassan útaztak. Három napot töltött Beregszászon, s ez alatt talált módot Csákyval érintkezésbe tenni magát. Azon, hogy az erdélyi díszőrség magyarországi területen sem vált el a fejedelemasszonytól, a magyarországi urak megbotránkoztak s Lónyay Zsigmond ki is jelenté, hogy «császár ő Felsége semmiképpen meg nem engedi, hogy az ő atyjafiát, úgymint az fejedelemasszonyt, az ő birodalmában rabúl tartsák» s hogy a conditio, mely Csákytól eltiltja, semmis.[2]

A mint beértek Munkácsra, Chernel megintette Csákyt, hogy a mi Katalin kincséből kezénél van, adja ki: «de azmint eszünkbe veszszük, nincs annyi fürjező vizsla, az ki elő tudná azokat keresni». Mire eljött az idő (julius 22.), hogy Leleszre menjenek, már informálva volt a dologról Csáky. Ugyanazzal a kísérettel, melylyel jött, elindúlt a fejedelemasszony. Útközben Boczkónál készen várta a Kovács Péter hada. A battyáni erdő szélében találkozott Katalinnal s kezet fogván vele, kérdé, hogy az erdélyi fejedelem hadai-e ezek, mert ha igen, egyátalán meg nem engedi, «hogy a császár birodalmában járjanak az erdélyi fejedelem hadai zászlóstól». De hát mégis kénytelen volt megengedni. Leleszre Csáky is eljött. «Két egész óráig csak ketten tanácskoztak egy házban, s azután osztán beküldöttek az konventben, az prépostot, Sennyey Sándort, Melith Györgyöt kihítták a fejedelemasszony szállására, zokkal is tartott két egész óráig a tanácskozás.» Bemen-atek ugyan a konventbe, de «Sennyey prohibeálta az fejedelemasszonyt a fassiótól a császár nevében». «Nincs itt félelem, kegyelmes asszonyom» — biztatá — «senkitől, úgy ne féljen itt senkitől, mint amaz háta megett járó ebtől». Kovács Péter kijelentette, hogy neki megparancsolta Bor-

1 Balling, Munkács, jul. 10-én írt levele Rákóczyhoz. Orsz. ltár.
2 Ibrányi Mihálynak, Sároskis-Patak, jul. 24-én Rákóczyhoz írt levele. U. o.

nemisza János, hogy a «fejedelem szolgáit ne szenvedje Magyarországban hadastól járni».[1] Ily módon kiszabadult a tiszteletőrség kezéből; de azzal nem ért el semmit. A szerződések meg voltak szegve s ez által Balling fel volt jogosítva, hogy Katalint kizárja Munkácsból. Másnap, mikor Katalin visszatért Munkács alá, Balling kijelenté, hogy csak őt magát bocsátja be, Csáky nélkül, s midőn Katalin erre nem állott rá, a várnagy három ágyúlövést tétetett, a fejedelemasszony híveit a várban elzáratta s kijelenté neki, hogy miután megszegte a szerződést, ő jövőre Rákóczyt fogja uralni.

Ez naptól fogva Rákóczy volt birtokon belől, a mi anynyit tett, hogy ő volt Munkács ura: még csak az inscriptionalis summa lefizetése volt hátra. De Munkács eredetileg Csákynak volt szánva, Bethlen Istvánnal is azért veszett össze Katalin. Most már annak kezére játszásáról szó sem lehetett. De Csákyt mégis ki akarta engesztelni a meggyesi szerződésért s kárpótolni Munkácsért. A mint Leleszről alájöttek, Tarczalt százezer forintban neki inscribálta.[2] Így vesztette el Katalin pár nap alatt két uradalmát, vigyázatlansága miatt az egyiket, jószántából a másikat; de e tényével teljesen igazolta Rákóczy eljárását. Próbálta ugyan Esterházy megfordítani a dolgot, de Pázmány itt is higgadtabb álláspontot foglalt el, s ellene volt a komolyabb összeütközésnek Rákóczyval.[3]

Mindez ingerelte a nádort. Egy félév óta fejedelme Erdélynek Rákóczy s már is akkora eredményeket ért el,

1 Kovács Péter jelentése Bornemisza Jánoshoz, Rákos, 1634 jul. 24-ről. Jászay-Coll. 108/b. Chernel György, Patak, 1631 aug. 19. Rákóczyhoz írt jelentése. Orsz. ltár. Rákóczy-oszt. — Rákóczy jelentése a portára, Levelek és Okiratok I. Rákóczy Gy. összeköttetései tört. 19. l.

2 Chernel György, Patak. 1631 aug. 1-ei levele Rákóczyhoz. U. o.

3 Pázmány, Turócz, aug. 4-én kelt előterjesztése a császárhoz: «principio igitur fatendum est bonam principissam vehementer errasse cum aliis in rebus vel maxime quod Munkacsiensem capitaneum devinxerit ad illos articulos, quos ipsa cum principe Tranniæ concluserit». Jászay-Coll. 109/b.

mint a nagy fejedelem hosszabb idő alatt. Nemcsak biztosan ült székében, hanem övé volt Munkács is, az egykori Mágocsy-birtok. Esterházynak politikai conceptiói közt nem a legkisebb volt, — a mit ő mindig tagadott, de a mivel mégis állandóan vádolták, — hogy a nádorságot szerette volna a fejedelemséggel egyesíteni. A dolog eddig a kísérlet stadiumáig sem jutott, s talán épen ez bántotta őtet. Szerette volna Rákóczyt megalázni vagy legalább éreztetni vele hatalmát. A hitletétel kérdése még függőben volt, s most azt a Haller Györgyöt szemelte ki követül, kiről tudta, hogy Rákóczyval feszült viszonyban

57. PRÉPOSTVÁRY ZSIGMOND ALÁIRÁSA.

van. A miről csak gondolta, hogy kellemetlenséget okozhat Rákóczynak, az benne volt az utasításokban, de a legnagyobb mégis a személy kérdése volt: az előtt tegye le az esküt, kit nemrég az országgyűlésen el akart ítéltetni. Haller maga is meg volt küldetése eredménytelenségéről győződve, de azért siettette útját,[1] mert az is meg volt neki hagyva, hogy «nagy titokban disponálja az embereket, hogy ő kegyelmét (t. i. a nádort) válaszszák fejedelemmé».[2]

1 A Rákóczyak Kora. I. k. 319. s köv. ll., a kismartoni ltárból közölt okmányok: Esterházynak, Lakompak, jul. 26-iki utasítása Hallernek, az aug. 8-iki s aug. 22-iki pótutasítások, Haller, Tokaj, aug. 10-én írt levele a nádorhoz s Esterházy jelentése a császárhoz.

2 FRAKNÓI: Pázmány, II. k. 353. l. Pázmány emlékirata Jakusithhoz: «azt kérdém, mint van tehát, hogy palatinus annyira esküszik, hogy fel nem venné a fejedelemséget? Nem venné bezzeg úgy, hogy a palatinusságot és az itt kinn való jószágát elhagyná, de úgy: hogy ezzel együtt amaz is lenne».

Hát ki disponálhatta volna jobban, mint Prépostváry? s valóban Haller ő vele lépett érintkezésbe. Még az is kedvezett ennek a megindítandó mozgalomnak, hogy a tiszamelléki megyékben hajdúcsapatok kóboroltak, rabolva a kastélyokat s kifosztva a szegény népet. Katalin védelmének ürügye alatt Kovács Péter is szertejáratta hadait. Végre a mindenéből kifosztott nép is fegyvert fogott. Mialatt hát Haller bement Erdélybe, Prépostváry, ennek a mozgalomnak felhasználásával, véletlen támadást akart előkészíteni Rákóczy ellen, hogy «a pápások segélyével» kiforgassa őt a fejedelemségből.[1] De a szegény öreg úr nem értett ilyesmihez: most is ügyetlenűl fogott a dologhoz. Hallván, hogy Zólyomy neheztel Rákóczyra, mert csekélylette a tőle kapott ajándékot, biztatni kezdte, hogy «az ki nagy vízben halász, nagyobb halakat fog», ne búsuljon, jobbat fog «isten neki annál adni», többet nem mondhat, mert hite kötve tartja.[2] Zólyomy beküldte a leveleket Rákóczynak,[3] ki már előbb (szept. 25.) «értesülvén külső szolgáitól, hogy ellene valamit akarnak kezdeni», hadfölkelést hirdetett.[4]

Mire Haller Erdélybe ért, már minden elő volt készítve, hogy ez a tervezett mozgalom csírájában elfojtassék, s ő csakugyan, mint megjósolta, úgy tért vissza, mint jött: «a fejedelem holmi haszontalan mentségekkel mentvén magát», megtagadta az esküt.[5] Ez a «haszontalan mentség»

1 Okirattár Strassburg Pál követsége Történetéhez, 38. l. Strassburg jelentése febr. 12. 1632: «Sigismundus Præpostvári Ungariæ procerum nulli secundus, ex mandato cæsaris authore palatino subornatus est, ut corruptis ministrorum fidelissimis, et adjuncta pontificorum factione inopinato eum principatu exturbaret. Series et autographa prodicionis hic asservantur, paria cum protestatione Viennam missa».

2 Mindkét levél közölve van Rákóczy és Pázmány függelékében, 81. s köv. ll. Hogy Prépostváry felkelésében Esterházynak benne volt a keze, Rákóczy szemébe mondta Kérynek. Erd. Orsz. Eml. x. k. 523. l.

3 Kemény János szerént (237) «nyavalyás Zólyomy indítván valami fejedelemség felől szines tractát vele s más felől prodálván az dolgot a fejedelemnél»...

4 Erd. Orsz. Eml. ix. k. 273. l.

5 Rákóczyak Kora. i. k. 326. l.

pedig az volt, hogy neki is vannak követei Bécsben: Kovacsóczy István korlátnoka és Kékedy Zsigmond, s be akarja várni, hogy a függő kérdéseket ezek intézzék el: adja ki a császár a kassai béke pontjait olyan diploma alakjában, mint hajdan Bethlennek, erősítse meg családját a beregi örökös főispánságban, rendezzék Munkács ügyét, valamint követeléseit Mád, Regécz és Szádvár iránt, melyek egy részéhez neki a nyáron elhúnyt Alaghy után van követelése.[1] Hosszas tárgyalás és biztatás után, szép szóval, de eredmény nélkűl jöttek vissza ezek a követek is, csak úgy, mint Haller a nádorhoz.

Akkorra már a Prépostváry ügye is el volt intézve. Azzal a kíméletlen, erős, de igazságos kézzel intézte el, mely utóbb is minden eljárását jellemzi. Mire Prépostváry észrevette volna magát, már nyakába volt akasztva a nóta-per. Kitörés előtt világosságra jövén a tervezett fölkelés, táborba szállásra nem volt többé szükség, hanem bírói vizsgálatra. Az okt. 13-ára hirdetett országgyűlésre megidéztetett, s minthogy azon nem jelent meg, erdélyi jószágai elvesztésére ítéltetett. A megrémült ember Bécsbe szaladt, hogy ott a császárt kérje meg ügyének felkarolására;[2] de semmit sem ért el, mert e percz nem volt alkalmas, hogy Rákóczyval hadat kezdjenek. A császár minden erejét Németországban Gusztáv Adolf vette igénybe, benn pedig készűletlenek voltak. Sennyey Sándor, a szathmári kapitány, ijesztő részleteket tárt fel az ottani viszonyokról: fennen hirdették, hogy ott Rákóczy egyetlen szavára fölkelnek s rövid idő alatt az egész Tiszavidék övé lesz.

1 Jászay-Coll. 1631 aug. végéről: Kovacsóczy és Kékedy első előterjesztése: a 111/b. l. A második előterjesztés szept. 15-ről u. o. 118. l. A harmadik előterjesztés okt. 27-ről u. o. 121/b. l. Szept. 9-ről, Patakról, írja Chernel Rákóczynak, hogy a követek felérkeztek Bécsbe. Orsz. ltár, Rákóczy-oszt. Alaghy halálát illetőleg l. a császár aug. 23-iki leiratát. Tört. Tár, 1887. évf. 632. l. defuncto nuper . . . c. Melchiore Alaghy tam generalatus istarum partium prout et judicium judicis curiae pro tempore vacat».

2 KEMÉNY JÁNOS. 237. l. Maga a nótaper még lappang.

Az órségben épen nem lehet bízni, a vár a legelhanyagoltabb állapotban van.[1]

Sok küzdéstől és megpróbáltatástól mentette meg Rákóczyt az, hogy Pázmánynak sikerült ellensúlyozni Esterházy harczias törekvéseit, ki a fejedelemmel szemben a legerélyesebb rendszabályok életbe léptetését sürgette. De még nagyobb veszélytől mentette meg a császárt. Igaza van Fraknóinak: ha Esterházy harczias tanácsai elfogadtatnak, a szultánt és Rákóczyt nyílt támadásra kényszerítik, II. Ferdinánd nem leendett képes ellentállani nyugot és kelet támadásainak.[2]

58. RÁKÓCZY PÁL ORSZÁGBIRÓ ALÁIRÁSA.

Ez éles ellentétek kiegyenlítését, a félreértések elsimítását sokfélekép megkönnyítette az, hogy épen e válságos időben országbíróvá a császár az elhalt Alaghy Menyhért

1 Sennyey Sándor okt. 13-iki levele, bátyjához. Ezenkívül írja: «illa verissima sunt quod a domino Kornis officium supremi comitis ademerit, Zolyomium generalatu privaverit, atque Stephano Bethlen contulerit». Jászay-Coll. 121. l.

2 FRAKNÓI: Pázmány és Kora, II. k. 364. l. Hogy a porta egészen meg volt nyerve, azt világosan írja Chernel (szept. 9.): «az török dolgát akárki elhiheti, melyet én immár nehány pápistás úrnak s fő embernek és magunk vallására valóknak is intimáltam, hogyha Ngod az keresztyénséget és édes hazáját nem tekintené, miben volna módja».

helyett Rákóczy Pált, a György testvérét nevezte ki. Megelégedéssel értesült róla s főpohárnokát, Pap Mártont, azonnal hozzá küldé «egészségének látogatására és új tisztében való salutálására».[1] A bizalmas érintkezés, a folytonos levelezés ezzel a két emberrel — testvérével és Pázmánynyal — válságos perczekben mérséklőleg hatott elhatározásaira. Nem gyakorolhattak befolyást politikájára, de óvatossá tették az eszközök megválogatásában.

Szerencséjének csillaga fenragyogott. S ha ily gyors emelkedés és ennyi siker sok irígyet, ellenséget is szerzett neki, de sokkal több volt az, ki annak örült.[2]

A Bethlen Gábor halálát követő két év tűrhetetlen állapotokat teremtett. Nemcsak aláásta a fejedelmi tekintélyt, hanem az országot anarchia örvényébe sodorta, melyből csak erős kéz mentheti ki. A lefolyt év megmutatta, hogy Rákóczy erős keze szilárdúl tartja a kormány gyeplőjét: a teljes kibontakozáshoz az első lépések már megtörténtek.

1 Rákóczynak 1631 okt. 17-én Gyula-Fejérvárt Reőthy Orbánhoz írt levele. Orsz. ltár.

2 «Hogy Nagyságodat — irá Chernel szept. 9. — emez amaz méltatlanságokkal vádolják az kik Nagyságodnak nem jó akarói, azokat az irígység viseli; soha míg az isten Nagyságodat élteti, nem is lesznek attól üresek: csak a jók szeressék Nagyságodat. Adja az úristen, gonosz akarói mindenkor inkább is irigykedhessenek, hogy sem szánakodhassanak Nagyságodon. Mindenféle véteknek láttatik, valami haszna és gyönyörűsége lenne az gonoszoknál: az paráznák testeket gyönyörködtetik, az lopók, tolvajok haszonra néznek abbúl és az többi effélék — csak az egy irígységnek hogy nincs haszna és az kire irígykednek, annak nem árt, hanem magát az irígy fogyatja és macerálja vele. annyi kára benne, ám irígykedjenek. Azt minden okos ember tudja, látja, kiváltképpen a ki jó lelkiismerettel bír és az irígység nem bántja, hogy valamit Nagyságod cselekszik, azt nem magától, hanem az egész ország egyező akaratjából cselekszi. Az isten is bánná azt, ha annak az német fejedelemasszonynak vesztegetési az ország kárára helyben maradnának». Orsz. ltár.

IV.

Egy bizalmas embere óvatosságra intette Rákóczyt: «mert noha talán Nagyságod nem mindeneket tud, de ne leszen vala csak az lipsiai harcz, megismerheti vala bizony az embereket».[1] Igaza van. A németországi események befolyással voltak az erdélyi tárgyalás menetére. Tisztában volt ezzel Rákóczy is, s minden oldalról úgy igyekezett hátát fedezni, hogy semmi véletlen meglepetésnek áldozatává ne lehessen.

Az erdélyi diplomáczia hagyományos mesterfogásai közé tartozott, egyszerre alkudozni a császárral, ennek ellenségeivel s a törökkel. Most is úgy volt. Mikor Katalin elhatározta magát, hogy a fejedelemválasztásnál szavazatát Rákóczyra adja, első dolga volt Rákóczyt testvérének, a brandenburgi őrgrófnak melegen ajánlani.[2] A követ, ki e levelet közvetítette, Mohila Gábor volt.[3] Ő maga még fel sem volt esketve, midőn Csontos Pált a szász választóhoz s a svéd királyhoz küldte (1631 decz. 21.), felajánlva nekik, hogy mint Bethlen Gábor utóda, kész annak régi szövetségeit megújítani, s egyúttal egyet a fejedelemasszony szolgái közűl, rozsnyai Groó Jánost, német tolmácsává nevezvén ki, midőn a tárgyalások a kassai béke után nem egészen kedve szerint folytak, ezt Boroszlóba küldte ki, hogy Gusztáv Adolf dolgairól «biztos híreket szerezzen».[4]

Fényes dolgok, meglepő eredmények voltak ezek! Észak oroszlánja 1630 május végén búcsúzott el leányától,

1 Chernel Pál 1632 febr. 2-án írt levele. Orsz. ltár.

2 Okirattár Strassburg Pál követsége Történetéhez. 12. l.

3 Katalin kötelezvénye Mohila Gábor számára 1631 okt. 16. Orsz. ltár.

4 Groó János levele Sadeler Fülöphöz. Tört. Tár. 1892. évf. 452. l. Csontos Pál követsége u. o. 458. l. De a kelet decz. 21. helyett decz. 1-ére van téve nyomdahibából.

hogy «a legyőzött és poı g alázott protestans német fejedelmeket megvédje a cs szár ellen». 1630 julius 6-án kötött ki Usedom szigeten, mindössze 13,000 emberrel s egy év múlva (1631 szeptember 17-dikén) a breitenfeldi vagy lipcsei csata által ő volt már a helyzet ura. A császár és a liga roppant ereje össze volt ezzel törve, s tőle függött, hogy diadallal nyomuljon a császár birodalma szívébe, felszabadítsa Csehországot s a császárt megalázza. Mert ennek fényes sergéből csak romok voltak s a sok elégedetlen elem, uralkodói rendszerének ellenségei, a győzőhöz csatlakoztanak volna útjában Bécs felé. De a király a liga teljes megtöréseért, a Bajorországba nyomulást választotta, s a Csehországba nyomulást a szász választóra bízta.

Ebben az időben volt Groó Németországban, hogy Gusztáv Adolfot keresse fel, de útközben értesülvén, hogy Strassburg, a király követe Rákóczyhoz, már Danczkában van, hozzá sietett s őtet Elbingbe kísérte.[1] Hogy Strassburg megindúlt, már Bécsben is tudták, s ott az volt a hír, hogy ez a követ a fejedelemasszony érdekei megvédésére jön, de azért mégis tartottak attól, hogy ez csak szín, valójában pedig a fejedelem és király közt szövetséget akar létrehozni.[2] De Strassburg útközben megbetegedett, útját csak hónapok múlva folytathatta Erdélybe, úgy hogy 1632 jan. 12-én ért magyar határra s febr. 7-én jött Fejérvárra. A fejedelem azonnal fogadta, s át is vette tőle a szövetkezés tervét; de tárgyalásba nem bocsátkozott vele. Mert Strassburg útjának végczélja Konstantinápoly volt s fel-

1 Ugyan ott. 454. l. Még decz. 3-án sem tudtak róla semmit. Balling írja ez napról Munkácsról: «Krakóból Kegyelmes uram megérkezék emberem, az kit Groó János állapatjának tudakozására küldöttem volt, de soha meg nem találhatta, maga az rabokkal is eleget beszélt és tudakozta, azon kívül az magam szolgája is ki volt, ki most Krakóban lakik, az is eleget tudakozta, de semmiképpen végére nem mehetett különben, hanem csak azt mondották, nem régen fogtak volt egy magyar kémet, de Varsavára vitték, de nem tudjuk-e, ha él-e vagy hová lött? Orsz. ltár.

2 Esterházy, Kis-Marton, okt. 21-én írt levele a császárhoz. Bécsi titkos ltár.

adata, hogy a király és a porta közt szövetséget hozzon létre. Tényleg Gusztáv Adolffal mások által már alkudozott Rákóczy: Csontos Pál, Dreyling, Bonczhidai által, kik közül épen ez időben az első a királytól kihallgatást nyert.

Csontos február 18-án érkezett Frankfurtba, Gusztáv Adolf akkori tartózkodási helyére. A király ez időtájt Mainzba ment s azalatt Csontos Oxenstiernával tárgyalt. De a mint a király ötödnapra visszajött, azonnal fogadta korlátnokával együtt. «Az mely instructiót adott volt Nagyságod előmben,» — jelenti Csontos — «az szerint proponáltam mindeneket, mert igen jó tolmácsom volt, jól tudott csehűl, jó deák és jó német; németre fordíttattam véle, az tolmácscsal, egy fél árkus papiroson, mind tolmács által megmondattam, mind írva adtam be». De választ hosszas időn át nem kapott: a király márczius 5-én Nürnbergbe indúlt Tilly ellen, a követeknek — pedig egy egész sereg volt ottan — meghagyva, hogy visszatértéig várakozzanak. Csakhamar újabb követ jött a fejedelemtől, Dreyling, jelentésekkel a Strassburggal tartott megbeszélésekről.[1]

De mindez csak jövendő eshetőségek megbeszélésére szorítkozott. Gusztáv Adolf még nem volt elhatározva, hogy Ausztria szívébe nyomúljon, s arra, hogy a dynastia teljes megbuktatására vonja ki kardját, Rákóczy nem gondolt. Ő még mindig a régi Illésházy-féle kiegyezés alapján állott, s csak végszükség esetére akart táborba szállani.

Mikor Strassburg elindúlt Fejérvárról a portára, a fejedelem főkövetei, Toldalaghy, Serédy, már benn voltak.[2] Megbízta őket, hogy a kapitihával, Szalánczyval, minden-

[1] Csontos Pál ápr. 2-iki levele Rákóczyhoz. Csontos 1631 decz. 1-én indúlt el megbízó levelével. A beszéd, melyet 1632 febr. 23-án írásban is beadott Gusztáv Adolfnak, megjelent Tört. Tár. 1892. évf. 457. l.

[2] Jan. 24-én indúltak el. Tört. Tár. 1883. évf. 648. l.

ben kezére dolgozzanak, az ő számára pedig eszközöljenek parancsleveleket a budai vezérhez, a többi basákhoz, hogy ha kívánná, azonnal felüljenek és táborába siessenek. Jó, mondá a nagyvezír, hanem mondok nektek egy példát. »Ha ki egy szép térhelyen térdét meghajtván, a lábain ül veszteg, s szemével vigyáz mindenfelé, az jó és helyes, mert ha veszteg feküннék s vigyázna is, míg a földről felkel, abban idő múlik; ha fennáll és úgy vigyáz, az sem jó, mert hamar elfárad. Azért cselekedjünk mi is úgy: ne

59. THOLDALAGHY M. ÉS SERÉDY I. ALÁIRÁSA.

veszteg feküve, se fennállva vigyázzunk; de veszteg ülve, hadunk fenn a táborban.»*

Ennyit akart Rákóczy is s nem többet. Ha azt a kevés haladékot, mit ő nyert, a kassai békével együtt, Gusztáv Adolf sikereinek s a liga tönkre verésének köszönheti, s ha ellenségei, amint a breitenfeldi vereség után bizonyosokká lettek, hogy a svéd oroszlán nem tart Bécsnek, azonnal Prépostváryt biztatták fel, hogy buktassa meg ötet: miért ne használná fel ő is az alkalmat, a császár szorongattatásait, az Esterházy-féle törekvések megbuktatására?

Mert Prépostváry székéből akarta ötet kiforgatni s ennek bizonyítékait ő felküldte Bécsbe, kérve a lázadók megbüntetését. De a nádor erre legkevésbbé sem volt hajlandó, másfelől szakítani sem akart vele, s hogy időt nyer-

* Levelek és Okiratok, 9. l. Tholdalaghy máj. 21-iki levele.

jen, elküldte hozzá Kéryt. Hogy mit kíván Rákóczy, azt megizente ettől: ismerje el őt a nádor fejedelemnek, ne fenyegesse illetlen szavakkal, Prépostváryt ne pártfogolja, feljebb ne becsülje és ne bujtogassa alattvalóit ellene lázadásra, «mert, míg időnk, alkalmatosságunk van az magunkra való gondviselésre, azt, édes Kéry uram, mi el nem akarjuk mulatni».[1] S hogy a nádor mit hajlandó megadni? azt egy, a császárhoz beadott terjedelmes opiniójából látjuk. Nagy nehezen belenyugodott abba, hogy főkövet menjen Erdélybe, — s erre Sennyey cancellár volt kiszemelve, — de menjen ez épen a tavaszi országgyűlés idejére s igyekezzék őt követelései visszavonására bírni. Ha Rákóczy követeléseit ezzel szemben is fentartaná, s nem egyeznék bele, hogy ezek és a függőben maradt ügyek elintézésére bizottság küldessék ki, kivált ha észrevenné, hogy a fejedelem kívánatainak teljesítését fegyver által akarná kierőszakolni, terjeszsze a dolgot a rendek elé s világosítsa fel ezeket, hogy ez a confœderatiónak felbontása volna, s ő Felsége sem késik megtorolni azt.[2] Ez, ha sikerül rávenni a rendeket, hogy ügyöket a fejedelemétől elválaszszák, tényleg a fejedelem megalázása lett volna.

Nem most először s nem is utoljára tett Esterházy ilyen kísérletet; de minden siker nélkül. Mire Sennyey beért volna Fejérvárra, Rákóczy nevezetes szolgálatot tett magoknak a tiszamelléki megyéknek, mely népszerűségét e vidéken emelte.

A hajdúk fegyverben létele hónapokon át, nem múlt el minden nyom nélkül. Sok nyomort idézett elő a föld népe

1 Erd. Orsz. Eml. IX. k. 278. l. 1632 febr. 16-ról Rákóczy a magyarországi vármegyékhez követeket küldött, hogy ezeknél eszközöljék ki, hogy ha a nádor táborba szállást hirdetne, az elmenetelt tagadják meg. A 3-ik pontban leírja Prépostváry lázadását s az ez ügyben kezdett tárgyalásokat. Orsz. ltár. Rákóczy-oszt. A követek, kiktől a bizonyítékokat felküldte, Cseffey László és Pathay Sámuel voltak, kik 1632 márcz. 9-én értek haza. Levelek és Okiratok. 14. l.

2 A nádor ápr. 19-iki opiniója. Orsz. ltár. Tract. Publ. Fasc. 6. nro 1.

közt s a kifosztott jobbágyok magok is fosztogatni kezdtek. Kisebb csapatokba tömörültek, mígnem Császár Péterben vezérök akadt. Most már kastélyokat, udvarházakat

60. KÉRY JÁNOS ARCZKÉPE.

is megtámadtak. Császárt becsalták ugyan Kassára (márcz. 3., 4.), vallatták s felnégyelték, de ezzel semmit sem értek el: a pórlázadás azután sem szűnt meg. Hét megyében volt az már elterjedve s a ki a nemesek közűl hozzájok

nem állott, azt legyilkolták. Márczius végén átköltöztek a Tiszán, közeledtek Erdélyhez s a parasztságot Rákóczy jószágain fellázították. Ekkor Rákóczy vette kezébe a lázadás elnyomását. Hadakat küldött ellenük* s a szükséges intézkedések megtételével a váradi kapitányt bízta meg, ki Csomaközy András vicekapitányt s Zólyomyt indította ellenük: Bátor mellett teljesen szétverettek.

Mire Sennyey (máj. 28.) megérkezett, a nyugalom már helyre volt állítva. Az országgyűlés is elmúlt; de annak egyik törvényczikke mutatta, hogy Rákóczy nem hajlandó engedményeket tenni: elrendelték, hogy a fejedelem azon alattvalói, kik magyarországi területen laknak, állítsák ki a törvény által elrendelt reversalist, hacsak nem akarják erdélyi jószágaikat elveszteni.

Ilyen törvényt, melyben volt egy kis fenyegetés is, csak olyan ember hozathatott, ki biztosságban érzi magát. S valóban Esterházynak számításba kellett venni, hogy Rákóczy népszerű a keleti megyékben. Csak sejtette, hogy ez alkudozik a svéddel, de bizonyosan nem tudta. Attól tartott, egy alkalmas perczben fel fogja ültetni ezeket a megyéket s Kérynek és Sennyeynek titkos utasításba adta, hogy hosszabb időt töltsenek a fejedelmi udvarban, s járjanak utána, ha nem készít-e támadást a császár ellen?

De a dolgok nem voltak megérve a támadásig s Kéry épen oly kevéssé tudott meg valamit, mint a főkövet, Sennyey, ki roppant pompával, 110 lóval s egy csomó szekérrel érkezett meg. Fogadtatása is fényes volt: Erdélyi tanácsúr, a kis gróf, a cancellar mentek elébe, de azért ő sem tudott többet elérni, mint Kéry. Minden szem a németországi csatatér felé volt függesztve, hol most már

* Rákóczy, Gyula-Fejérvár, ápr. 5-iki levele Balling Jánoshoz. Orsz. ltár, Rákóczy-oszt. A lázadás leverése után négy vármegye a pórok lefegyverzésére s ártalmatlanná tételére bizonyos rendszabályokat léptetett életbe, de Rákóczy nem engedte, hogy azokat az ő jószágaiban életbe léptessék. A vitkai, ápr. 24-iki congregatióból kiadott utasítás a fejedelem oldaljegyzeteivel. U. o.

Wallenstein állott Gusztáv Adolffal szemben; az egyik fél az elsőnek sikereihez, a másik az utóbbinak diadalaihoz akarta szabni elhatározását. Sziléziában Marradas császári tábornok állott szemben Arnim svéd tábornokkal s ennek brandenburgi és szász csapataival, melyek ez országot megszállva tartották. Hátha maga a svéd király fog ezek segélyére jönni? Ki tudja, gondolta a fejedelem, nem fogja-e egy elhamarkodott lépés a kedvező kiegyezésnek útját állani?

Halasztani, függőben tartani ezt a tárgyalást könnyen lehetett. A kassai békében is maradt nehány személyi ügy elintézetlenűl, ehhez újabb sérelmek, Prépostváry lázadása járultak s még egy pár, a fejedelem személyét illető követelés: Munkács elfoglalása s a Rákóczyak Mád iránt formált jogigénye, mely utóbbi az 1631-ben elhúnyt Alaghy Menyhért országbírónak volt a hagyatéka, kiben a családnak magva szakadt.

Rákóczy Zsigmond első neje Alaghy Judit volt, s ennek testvére, Ferencz (1590 november 12.), Mádot sógorára, Zsigmond úrra s utódaira ruházta. Nehány nappal utóbb (nov. 19.) új kiegyezés jött létre, melyhez Judit asszony is hozzájárúlt. Egy év múlva (1591 decz.) Mádot második férjére, Zsigmond úrra ruházta. 1595 február 1-én Rudolf császár megadta a királyi beleegyezést; de 1605 jul. 20-án Zsigmond és Menyhért urak kiegyeznek, hogy Mád negyedrésze az előbbié legyen. Azután (1618.) Menyhért úr Mádot nejére, Erdődy Annára íratta, majd (1624.) Bethlen Gáborra ruházta 40,000 forintban. Midőn halála után özvegye birtokába vette, Rákóczy György és Pál ez ellen az egri káptalan előtt tiltakoztak.*

«Olyan szép és örökös igazságunkat, nekem úgy tetszenék, nem kellene engednünk», írta Pál, az országbiró,

* Az ezekre vonatkozó oklevelek az Orsz. ltár egy consignatiójában vannak összeírva. 1632. 115. l.

Györgynek, a fejedelemnek.[1] Nem is engedték; s ezzel megkezdődött a per. Pál úr meglátogatta az özvegyet is, s ez ki is jelenté, hogy szívesebben adja nekik, mint Csákynak, ki hasonlag jogot formált hozzá. Csáky, hogy ezért Alaghynét megtréfálja, ennek másik birtokát, Szendrőt, csellel akarta elfoglalni.[2] De se Szendrőt, se Mádot nem kapta meg: az elsőtől törvényesen eltiltatott, s az utóbbiba a két Rákóczy szolgáit és hadait beküldte s azt birtokba vette.[3] Csak a császár megegyezését kelle még kinyerni; de ebben a kérdésben ismét összeütközésbe jött a nádorral, ki azt Csákynak szerette volna megszerezni.

Sennyey két hetet töltött Fejérvártt. A fogadtatás fénye s Rákóczy szívélyes magatartása ellen a korlátnoknak nem

61. ALAGHY MENYHÉRT ÖZVEGYÉNEK ALÁIRÁSA.

lehetett kifogása, sőt Rákóczy már bizalommal is kezdett hozzá közeledni. De a korlátnoknak egy pár élesebb szava zárkózottá tette: jól történt ez, felelé neki, «mert talán én is mélyebben mentem volna az beszédben». Nem ment mélyebben, hanem elmondta, hogy miért nem hihet a biztatásoknak: Rudolf tanácsosai forradalmat csináltak Magyarországon, a Mátyáséi Csehországban, s «a szegény megholt fejedelmet is Erdélyből nem egyébért kellett kihívnunk». Aztán a szász választó szolgálataira tér át: neki köszönhette ő Felsége győzedelmét s hála fejében országát

1 Rákóczy Pál, Sáros, ápr. 16-án irt levele. U. o.

2 «Csáky uram szendrei kapitányságának tisztét birván, közel szállott Szádvárához és ottan mindjárt practikát indított az szendrei németek által az szádvári nehány némettel», hogy elfoglalja, de e szándékában meghiusíttatott. Pál úr Zboró jun. 9-iki levele Györgyhöz. U. o. DEÁK F. Csákyja. 99. l. Mád a regéczi urodalomnak tette egy részét.

3 Rákóczy Pál ugyanazon napról Reöthy Orbánnak írt levele. U. o.

pusztították, városait foglalták, a svéd karjaiba hajtották. S azután hivatkozva saját tapasztalatára: Prépostváry lázadását hozá fel. «Szükség,» — mondá, — «hogy ő Felsége utána valóinak is zabolát vessen a szájokra, nekünk is mutasson securitást; különben jobb egyszerre átesni rajta, mint örökké nyugtalankodni».[1]

Ez őszinte szó volt, s Rákóczy annál nyugodtabban mondhatta, mert épen akkor (junius 6.) vett hírt a portáról,[2] hogy az ő főkövetei és Strassburg nemsokára visszaindúlnak Erdélybe kedvező válaszszal. De a válasz helyett egy magyarúl értő török Juszuf aga érkezett Rákóczyhoz, azzal a megbízással, hogy személyes meggyőződései alapján az erdélyi viszonyokról pontos jelentést tegyen.[3] Rákóczy behatóan tárgyalt vele, négyszer adott neki kihallgatást s egy emlékirattal bocsátotta el, melyben kifejtette, hogy most volna a legjobb alkalom a császár hatalmát megtörni. A magyarországi urak türelmetlenűl várják az ő betörését, intézkedjenek hát a portán, hogy augusztus közepére a török hadak felkészűlve várják az ő kiütését.[4]

Valójában maga Rákóczy is türelmetlenűl várta. Ki akart menni Váradra, de e szándékát, nehogy gyanút keltsen a császárnál, elhalasztá.[5] Otthon útazgatott, adott vadászatokat, míg végre (julius 5.) egyik postája, Csontos, Németországból jó hírekkel megérkezett. «Ha jók volnánk s egy szívvel akarnánk, bizony mások segítsége nélkűl is nagy dolgot vihetnénk végbe», írá nejének, ki épen Brassóból küldött neki egy kosár meggyet.[6] De a jó hírek daczára hiányzott az alap. Nürnbergnél Gusztáv Adolf és Wallen-

1 Erd. Orsz. Eml. IX. k. 298—9. ll.

2 L. Szalánczynak máj. 10-iki levelét Beke és Barabás, 23. l., mely épen jun. 6-án kézbesíttetett neki.

3 Az emlékirat megjelent Levelek és Okiratok. 27. l.

4 U. o. 31. l. Szalánczy julius 18-iki levele.

5 Komána jul. 5. «Csontos szinte ebédem előtt érkezék, ki valóban bizony örvendetes híreket és állapotokat beszél». Orsz. ltár.

6 Lorántfy Zs. jul. 8-iki levele. U. o.

stein (jul. 16. óta) egymással szemben állottak s az erdélyi hadak beütése Sziléziába hasznos szolgálatot tett volna a svédnek. Erre gondolt Gusztáv Adolf s ezt sürgette is; de a fejedelem feltételeit csak módosításokkal lett volna hajlandó elfogadni. Rákóczy pedig szövetkezés és portai engedély nélkül nem akart megindúlni. Strassburg végre megérkezett Konstantinápolyból, s portai engedély helyett kétes értékű biztatásokat hozott,[1] melyek alapján sürgette Rákóczyt, hogy kezdje meg a támadást. Rákóczy erre nem volt hajlandó, Strassburg pedig minden áron segélyhadakat akart vinni Sziléziába s Zólyomyval kezdett tárgyalást, hogy ez gyűjtsön maga kezére sereget s így szerezze meg a hét vármegyét magának. Zólyomynak tetszett a gondolat. Magához hívatta a hajdúkapitányokat s borozgatás közben megbeszélte velek, hogyan fognak Sziléziára törni a svéd király segélyére. Még a budai basával is közölték ezt a nyilvános titkot, melyről csakhamar mindenfelé beszéltek. Sőt egy kis előljáróban valami kóborló csapat Csáky Istvánt kirabolta.[2]

Zólyomy vakmerőségétől s meggondolatlanságától sok minden kitelt, Rákóczynak pedig érdekében állott még kitörés előtt elnyomni az egész dolgot. Kemény János és más megbízott emberei által leverte kalandos tervéről s behívatta udvarába, hol a fejedelemmel együtt kölcsönösen biztosító leveleket adtak egymásnak.

A készség, melylyel Zólyomy Rákóczynak engedelmeskedett, onnan magyarázható, hogy ez azt hitte, hogy most is, mint a korábbi években, ennek titkos gondolatát előzi meg; mert a hír, hogy Rákóczy jön Váradra s támadásra készűl, erősen tartotta magát, sőt ez julius végén a kapott jó

1 «Im ládámban hímas császár parancsolatja Kantemir basára, kit innét ad minus tíz nap alatt kezébe küldhetek bizonynyal hozatok vagy tízezeret bennek». Rákóczy, Fejérvár, aug. 15-iki levele. Orsz. ltár.

2 Rákóczy idézett levele. Csáky kárának összeírásáról a jegyzetet l. Deák F. Csákyja. 285. l.

híreket Kemény által megizente Perényinek.[1] A bécsi kormány pedig minden áron kerülni akarta az újabb bonyodalmat. Első, ki ez ellen felszólalt, testvére, Pál, kérve őt, hogy boldogúlt emlékű atyjoknak «nyomdokit kövesse». Aztán Pázmány igyekezett szívére beszélni: «Ha Isten» — írá neki — «azzal ostorozza kegyelmedet, hogy békességes fejedelemségét, gyermekeit, feleségét, szép uraságát kard koczkára bocsássa, én nem tehetek róla: még ideje van Kegyelmednek.»[2]

Rákóczyt épen ez időben nagy gyász érte: legkisebb fia, Ferkó, meghalt.[3] A váradi útazást ez csak késlelteté, de a temetés után folytatta előkészűleteit. Forgács, a kassai kapitány, biztos hírek beszerzése végett Kellemessy Sándort küldte hozzá. A fejedelem őszintén elmondta panaszát s főként Csákyt vádolta, ki folytonosan rabolja, pusztítja jószágait, most hadat gyűjt s lengyeleket fogad zsoldjába. Elmondta, hogy módjában állana azt megtorolni, mert — mondá némi túlzással — a mely pillanatban akarja, felültetheti a törököt, a fermánok már kezei közt vannak, «vagy általesik rajtam, vagy általesem rajta: elhigyjék». Kimegy ugyan Váradra, de előbb megteszi az utolsó kísérletet. Követet küld a császárhoz s megvárja, hogy micsoda resolutiót hoz magával.[4]

Úgy tett, mint mondta. Nejével együtt kimene Váradra s onnan Patayt követségbe küldte Pázmányhoz, azzal a kijelentéssel, hogy szívesen küld ő Felségéhez főkövetet, de attól tart, hogy ezzel is úgy fognak bánni, mint Kova-

1 «Hogy Ngod Kemény János uram írása által részeltetett az állapotok felűl, azt meg igyekezem szolgálni». Perényi Gábor, Terebes, jul. 30-án írt levele Rákóczyhoz. Orsz. ltár.

2 Rákóczy Pál aug. 11-iki, Pázmány aug. 26-iki s szept. 17-iki levelei Rákóczyhoz s ennek azokra írt válaszai. Orsz. ltár.

3 Lorántfy Zs., Deés, szept. 6-iki levele Reöthyhez: «mert ha ugyan többen maradtak volna is, az minémű gyönyörűségünkre való gyermek az volt, keservesen eshetnék. De meg kell abban is nyugodnunk». Orsz. ltár.

4 Kellemessy szept. 13-iki jelentése Forgácshoz.

csóczyval. Felsorolta sérelmeit és követeléseit, s azt kívánta, hogy ezekre nézve nyújtson neki elegendő biztosítékot.[1]

Arról, hogy «az igaz magyarok szolgálni fognak neki», amint Váradra kiérkezett, biztosítá Rákóczyt Perényi Ferencz, ki már úgy kezdé szervezni a felkelést, mint ő Bethlen idejében: egy sereg főúron s nemesen kívül Kassát is megnyerte, mely csak azt kötötte ki, hogy seregét a rozgonyi úton vezesse oda.[2] De hogy «az igaz magyarok szolgálhassanak», annak az ideje még nem jött el. Az a nagy párbaj, melyet Gusztáv Adolf és Wallenstein vívtak

62. PERÉNYI FERENCZ ALÁIRÁSA.

egymással Nürnberg környékén, nem dőlt el s Sziléziában Arnim jelentékeny előnyben volt Marradas felett. Esterházy úgy volt meggyőződve, hogy annak a diplomacziai párbajnak, melyet ő Rákóczyval vív, ez fogja a sorsát eldönteni s ezért ellenezte, hogy a kormány követet küldjön a fejedelemhez: «ha a császár» — írá — «győz Sziléziában, úgy sem támad fel, ha veszt, semmi követség sem tartja

1 A Pataynak adott utasításai kelet nélkül (de a mely tévedésből áprilisre van téve), megjelent Erd. Orsz. Eml. x. k. 519. s köv. ll.

2 Perényinek szept. 20. és okt. 15-én kelt levelei Rákóczyhoz. Orsz. ltár.

vissza».[1] Pedig győzött Wallenstein szept. 7-én Fürth mellett, hol Gusztáv Adolf elsánczolt tábora ellen támadást intézett, ki midőn két hét múlva táborával elindúlt Nürnberg alúl, oly útat vett, mintha Ausztria ellen akarna nyomúlni, hol a parasztok lázadása megkönnyítette volna előnyomúlását.

Fényes diadal volt a fürthi kétségtelenűl, de inkább moralis tekintetben: Gusztáv Adolf legyőzhetetlenségének varázsát eloszlatá. Hanem ahogy Esterházy a fejedelemnek tudtára adta, az «a felfuvalkodott svecusnak» legteljesebb tönkreverése lett volna.[2] Bécsben jól tudták, hogy a dolog másképen áll, s minthogy a fejedelem egy pár elfogott leveléből azt olvasták ki, hogy Rákóczy csakugyan támadni készűl, hogy erről biztos hírt kapjanak, vagy hogy esetleg őtet szándéka megmásítására bírják, a nádor Kéry Jánost, a császár pedig Ostrosyth Istvánt küldték hozzá.

Hanem Gusztáv Adolf nem Ausztriának vette útját, mint eredetileg tervezte. Észak felé ment Wallenstein ellen. November 16-án Lützennél elesett. Hogy halálával csak fényes tervei szállottak sírba s a háborúnak az nem vetett véget, attól tartottak Bécsben s a nádor kedve ellen, komolyabban kezdtek a békéről gondolkodni. Rákóczy már Kérynek kijelentette, hogy ő hajlandó megkötni a békét a császárral; Ostrosythtal pedig több napi tárgyalás után abban állapodtak meg, hogy a vitás kérdések elintézésére mindkét részről biztosokat küldjenek Eperjesre, deczember 24-ére. De ez a határidő csakhamar igen rövidnek bizonyúlt be, s elhalasztották 1633 február 5-ére.

Ez elhatározásáról a portára jelentést tett. Kifejté, hogy ő csak kénytelenségből ment rá, s magokat a vezéreket vádolta, hogy előterjesztését nem hallgatták meg, csak ígér-

1 A császárhoz beadott opiniójában kimondja. Erd. Orsz. Eml. IX. k. 178. l.

2 Forgács Miklós szept. 20-iki levele: «Fridericust elevenen elfogták, minden lövő szerszámát elnyerték, a mi aranyokat nyertek az mi magyarink és horvátink, im a képit megküldtem». Orsz. ltár.

tek, de nem adtak segélyt s ezzel abba a helyzetbe sodorták őt, hogy meg kell békélnie. De ha a porta akarja, a tárgyalások nem fognak eredményre vezetni, hanem erre az esetre azt kívánta, hogy adjanak athnamét arról, hogy a porta minden körülmények közt még magyarországi jószágaiban is meg fogja védeni. Kívánatai teljesítését megígérték az alatt a feltétel alatt, hogy a császár postulatumait előlegesen közölje a portával, húzza a tárgyalásokat, s Munkácsról semmi áron le ne mondjon. Maga Rákóczy sem akart ettől megválni s hogy meggyőzze a portát, azzal az ajánlattal állott elő: «üljenek fel azonnal, küldjenek hozzá szerdárt s nyúljanak körmös kézzel az dologhoz», mert «nemcsak Munkácsot, hanem többet is megkaphatnak». Bátran tehette ez ajánlatot, mert azt, hogy a porta nem fog körmös kézzel a dologhoz fogni, úgy is tudta, s e miatt egész nyugodtan tehette meg az eperjesi tractához az előkészületeket. Különben is tisztában volt saját feltételeivel s azzal is, hogy mit és mennyit fog azokból engedni. Nem a portához való viszonya szabta meg azokat, s ennek az egész panaszkodásnak valódi oka az volt, hogy ha mégis esetleg a portai segélyre szüksége lenne, az út ahhoz nyitva álljon előtte. Sőt épen e miatt a svéddel való tárgyalást sem tekintette befejezettnek. Bizonyost Gusztáv Adolf haláláról még 1633 elején sem tudtak sem Erdélyben, sem a Rákóczyhoz szítók táborában: legalább nem akarták hinni.[1] Ezek még mindig vártak és reméltek. Vissza óhajtották Bethlen idejét, mikor ők Erdélyhez tartoztak s midőn megtudták, hogy a tárgyalásokból lesz valami, le akarták beszélni Rákóczyt, hogy megbékéljen.[2]

1 Még 1633 febr. 16-ról is azt írja Madarász, Rákóczy egyik ügynöke: «a császár a svécziai király halálának örült igen, maga halt penig meg bizonyosan, amazt penig még senkitől, bizonyos embertül nem érthettük». Orsz. Ltár. Rákóczy még februárban sem tudta biztosan. Ez napról kelt levele u. o.

2 Madarásznak több levele maradt fenn az Orsz. ltárban Rákóczyhoz erre vonatkozólag.

63. GUSZTÁV ADOLF A RAVATALON.

Veszteség volt erre a pártra, hogy feje, Perényi Ferencz meghalt;[1] de azért nem csüggedt. Hiszen az, ki most fejedelme Erdélynek, az ő földjükről való: hogyan szemlélhetné az közömbösen az alkotmányon és valláson ejtett sérelmeket? Ezt bizony Rákóczy sem nézte közömbösen; de elhatározásait a viszonyokhoz alkalmazta.

V.

Rákóczy már kinevezte biztosait s élükre Kovacsóczyt állítá, kinek hűségéről s odaadásáról leveleiben elismeréssel ír, midőn ifjú Bethlen István haláláról hírt vett,[2] «kin» — írja Illésházy — «feleségével együtt igen keveset bánkódék, tudván, hogy már egyik, kitől féltené fejedelemségit, elment».[3] Lehet, de nem mutatta. Sőt mindent elkövetett, hogy temetése mennél fényesebben menjen véghez Fejérvártt. Még eddig semmi sem történt Erdélyben, mi fölkelthette volna Rákóczy gyanúját, hogy valakiben versenytársat lásson, s legkevesebb okot erre a kis gróf adott. Őszinte, tiszta lelkű, szelíd ifjú, tele idealismussal, minden önzés nélkül. Ő, és mindenek felett ő volt az, kinek a fejedelem székét köszönhette, s kit ő azután is egész odaadással támogatott, daczára, hogy a fejedelem és atyja közt — ki sorsába sehogy sem tudott belenyugodni — feszült viszony volt. Egész ellentéte sógorának, a harczias kedélyű, könnyen fellobbanó, erőszakos, hiú Zólyomynak, a «mezei szolgálatra termett» bátor, de különben korlátolt eszű katonának. Valóban inkább sajnálni volt oka Rákóczynak e

1 Chernel 1633 febr. 16-iki levele Rákóczyhoz: «nem láttam holt embert, az kit annyi ezreken sirasson, mint őtet szegényt. Alvinczy uramnak sok prædicatióját hallottam, de keservesebbet annál nem mint ott prædicállott. Nem egyszer sem, kétszer állott meg a prædicatiójában az sírás miatt». Orsz. ltár.

2 Az erre vonatkozó adatokat összeállította Acsády Széchy Máriájában.

3 Illésházy Gáspár Évkönyve, Tört. Tár. 1891. 563. l.

gyászesetet; mert épen a kis gróf volt az, ki sógorának szenvedélyességét fékezni tudta. Hiszen pár hó előtt, midőn Zólyomy Strassburg biztatására hadakat kezdett gyűjteni, hogy Sziléziába rontson, ő már súlyosan beteg volt, s tudomással sem bírhatott erről az egész tervezett merényletről.

Még el sem temették a kis grófot s a marczona ifjú már is államcsínyen törte fejét. Könnyen előkészíthette, mert derék hadakat tartott. Csakhogy az ő «angyalai» messze vidéknek rémei voltak. Rettenetes panaszok jöttek Rákóczyhoz, hogy a hol csak beszálltak hadai, magoknak,

64. IFJ. BETHLEN ISTVÁN ALÁIRÁSA.

lovuknak a gazdával szolgáltattak, feltörték pinczéjét, leitatták a gazdát s mikor már nem tudott inni, erővel töltötték szájába a bort, aztán kilökték, feleségét pedig bezárták. Hiába intette Zólyomyt a fejedelem: ígért mindent, de azért maradt minden a réginél. S ez annyival veszedelmesebb példa volt, mert neki, mint az udvari vitézek és Háromszék kapitányának, nagy hatalom volt kezébe téve. Pedig erős eskü kötelezte őtet, hogy a fejedelem iránti hűséget nem szegi meg, s hadait féken fogja tartani.

Csakhogy ebben a harczias világban Zólyomy erre nem volt képes. Háború volt az ő eleme s nem jó szemmel

nézte, hogy Rákóczy békülni akar.[1] Évek óta mindig volt valami hadi kalandja; hajdúi közt, lóháton érezte magát igazán jól s fájt neki, hogy minderről le kell mondania. «Lelkem bátyám,» — fakadt ki pár hó előtt egy nem sikerült kaland után — «jobb volna megholt lennem, hogysem élnem»;[2] s ha már egy kis dolog is ennyire elkeserítette, hogyan barátkozhatott volna meg a gondolattal, hogy ezentúl nyugodtan kell élnie? Nyugodtan éljen ő, mikor a szomszédban könnyen lehet harczi babérokat aratni! Wallenstein dicsősége egészen elvakította, ezé az emberé, ki hadat teremt össze semmiből, azt diadalról diadalra vezeti, épen most Csehországban toborz — hova nem is volna nehéz eljutni — mindenkit magához fogad, ki egy csapattal megy hozzá s milyen jó dolguk van ezeknek; hátha ő is ott volna?

Ilyen dolgon törte ő fejét, mikor Fejérvártt sógora temetési pompájához készültek s az Eperjesre küldendő biztosok instructióján dolgoztak. Nehány hónap előtt még Gusztáv Adolfhoz akart csatlakozni, de az már azóta elesett: a világ most Wallensteinról beszél. Egész titokban közölte Haller Györgygyel, a szathmári kapitánynyal, ugyanazzal, ki már egyszer Prépostváryval akarta Rákóczyt megbuktatni, hogy hadat gyűjt s azzal a császári seregekhez fog csatlakozni. Csakugyan körülhordoztatta a véres kardot a szabolcsmegyei hajdúság közt s egyes kapitányokat zsoldjába fogadott. Azután a budai basához is követeket járatott, útlevelet (azaz az elmenetelre engedélyt) sürgetve: a fejedelem, izente, nem akar személyesen menni a császár ellen, mert jószágai ennek birodalmában vannak, hanem nagy titokban őtet, Zólyomyt, akarja ezzel megbízni.

1 Réz Andrásnak 1633 febr. 3. írja: «mi azt reméltük, az egyik commissarius Lónyay Zsigmond legyen, melyet ő ugyan várt is. Oka lehet mért hatták ki. Ha mindenkinek annyi elméje volna, mint generalis uramnak s ő rajta állana, csak azt tartom, hamarébb végbe menne a tracta». Orsz ltár.

3 Zólyomynak Reõthy Orbánhoz, Székelyhid, 1632 aug. 11-én írt levele. U. o.

Úgy látszik, maga sem volt tisztában azzal, hogy mit akar. Ez idő szerint volt egy kis személyes neheztelése is Rákóczy ellen, ki a kis gróf halála után nem bocsátotta az ő kezébe Ecsedet, nem tartván őt eléggé megbízhatónak e vár megvédésére. Elmondta ugyan bosszúságában, hogy a mely kezével fölemelte Rákóczyt, azzal fogja meg is buktatni; de arra valójában aligha gondolt, legfeljebb azon törte fejét, hogy ebből a hálátlan világból oda meneküljön, hol számára babér terem.

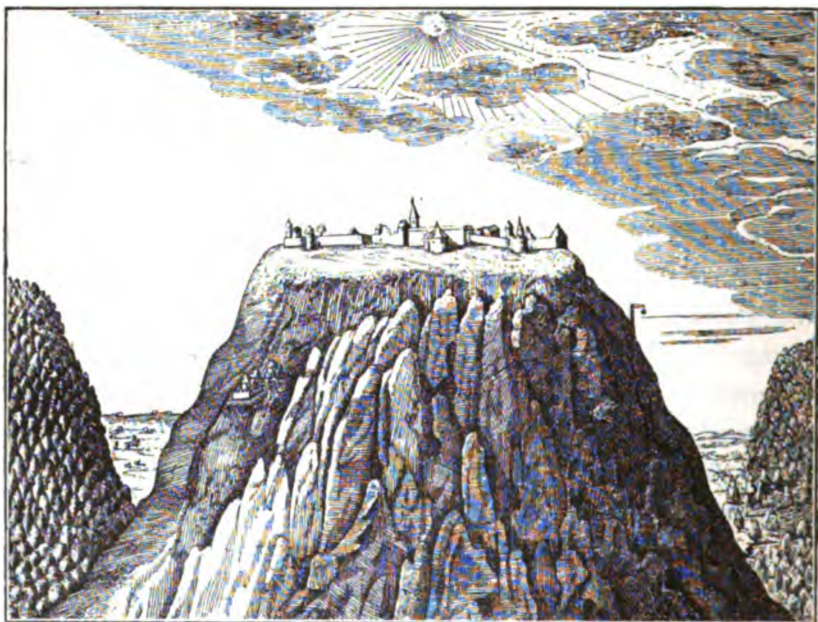
Közepette e töprengéseinek, február 5-én Eperjesen a császár és fejedelem biztosai megkezdték tanácskozásaikat. Mindkét fél beadta követeléseit s a kassai béke óta elkövetett sérelmeknek a jegyzékét. Válaszokkal, viszonválaszokkal hosszú jegyzékváltás kezdődött, egyik fél sem kímélte a papirost. De sok volt a személyes kérdés s nehéz pontok voltak a fejedelem kívánatai, hogy a peres jószágok — Munkács, Mád,* Tarczal, Szádvár — ügyei intéztessenek el. Mikor látták, hogy írással nem haladnak, szóval kezdtek tárgyalni. De itt Munkácsnál egészen megrekedtek; mert a fejedelem biztosai semmit sem akartak engedni. Ekkor Sennyey püspökhöz, a császári bizottság fejéhez, érdekes leleplezés érkezett Zólyomytól: Rákóczy azért nem enged Munkács ügyében, mert a portáról megtiltották s még meglepőbb ajánlat, hogy ő kész 5000 emberrel Wallenstein segélyére menni, ha a császár, kegyelmességének jeléűl s a zsold fedezésére Tokajt és Lévát neki adományozza.

Messzeható vállalatba komoly ember ilyen módon nem kezdhet. De megfontolás nem fért össze az ő heves vérmérsékletével. Ő is azok közé tartozott, kik az éremnek csak egyik felét látják; a képzelt sérelem és Wallenstein

* «Aminemű dolgok ott fenn forognak, azoknak derék veleje ugyancsak a munkácsi és mádi dolog» írja Pázmány Rákóczynak 1633 jan. 5. Rákóczy és Pázmány, 67. l.

dicsősége egészen elvakíták. S azután ezek a készülődések olyan nagy hűhóval történtek, hogy Rákóczynak is tudomására jutottak: szemmel kezdte Zólyomyt tartani. Igaz, hogy lekötelezettje volt, sokat köszönhetett neki, s épen ezért szintúgy, mint tavaly a Strassburggal tervezett csínyről, erről is szerette volna szép szóval lebeszélni. Február végén

Abbildung der Vestung SADTWAR in Ungarn. 1665

65. SZÁDVÁR XVII. SZÁZADI LÁTKÉPE.

behívatta magához Gyula-Fejérvárra. Már akkor írásos bizonyítványai voltak, hogy Zólyomy «járatta embereit Moharrem pasához, mindazáltal császár pártjára Haller Györgyhöz, másokhoz még inkább». Zólyomy 500 emberrel jött be, mely az úton, a merre csak járt, hallatlan zsarolásokat vitt véghez; de Rákóczy nagyobb had felett rendelkezett ott helytt, s ezekkel «gyülevész, tolvajokból álló hadacskáját könnyen dissipálhatta volna». Rábeszéléshez folyamodott s Zólyomy engedett. «Testét, lelkét, feleségét, gyer-

mekét mind az ördögnek adta, ha ellenünk való igyekezeti volt,» — írja a fejedelem — «azonkívül is minémű esküvéseket tött, nincs olyan pogán nemzet, kinek hitinek nem hittünk volna.» Újabban beállítá hivatalába (márcz. 2.) s hitlevelet vett tőle, mely a múlt évben adott hitlevelével teljesen megegyezett. Ezzel biztosítva volt, hogy a kis gróf temetését semmi sem fogja megzavarni, s Rákóczy visszabocsátá Zólyomyt.

Mire a temetés határnapja (márcz. 24.) elérkezett, a fejedelem újabb leleplezéseket kapott a portáról s újabb híreket Magyarországból.* Elhihetjük Zólyomynak, hogy esküjéhez híven, nem volt «Rákóczy ellen való igyekezeti»; de az a kalandos terv, melybe belelovagolta magát, hogy zsoldos hadat vezet ki Wallenstein mellé, csakugyan koczkára tette volna az ország biztosságát, compromittálta volna Rákóczyt a protestans világ előtt, mert nem hitték volna el, hogy ez, mint nem magán személy, mint a mezei hadak s a székelyek generálisa, fejedelmi beleegyezés nélkül mert ilyen vállalathoz kezdeni.

Ott, hol uralkodói méltóságáról, fejedelmi tekintélyéről volt szó, Rákóczy nem ismert kíméletet s nem hallgatott a hála szavára. Egyelőre azonban kerülni akart mindent, mi a temetés ünnepélyét megzavarta volna: s az minden

* Febr. 23-ról Eperjesről írja Madarász a fejedelemnek: «itt az emberek azzal biztatják magokat, hogy Erdélyben nagy pártolás vagyon, minden urak magok költségekkel fogadnak, kiki több népet fogadhat. Zólyomy Dávid is az fejedelem ellen támadott, és itt kinn valami hadat fogadtat, az fejedelem ellen fogadja». Rozsályi Kún István márcz. 1-ről írja: «az szathmári németeket felviszik, azt hirdetik, de végire mentem, hogy Zólyomit vele akarják adni, én előttem megesküvék, hogy szemben nem akar vele lenni, de mikor Várdában volt Haller Györgygyel, titkon kívül az vámon szemben volt. Zólyomy uramnak jött Prinyi uramhoz egy szolgája, kitűl izente, hogy egyetértsen vele, mert az budai vezérrel neki végezése vagyon, az mikor az vármegyét felülteti, az előtt hatod nappal adja értésére». S még több részletet is megír. Még érdekesebb márcz. 4-iki levele: «elsőben Barkóczit küldték Zólyomy dolgából, azután Sennyey Sándor is elment, tegnap előtt szemben volt cancellarius uram, ... arról tractált Hallerrel és bizonyosan reá ajánlotta magát, hogy fejedelemségben akárkit küldjenek innen, beállítja Zólyomy ő nga . . . kívánta, hogy az mit próbálni akar, ha nem succedálna, Szathmár várába bebocsássa Haller». Orsz. ltár.

rendzavarás nélkül, rendkívüli részvét mellett, a kitűzött napon (márcz. 24.) véghez ment. Annak végeztével a fejedelem Zólyomy, mint a székelyek generalisa kíséretében Maros-Vásárhelyre ment. Ez utóbbi a történtek daczára sem mondott le tervéről, ellenkezőleg a fejedelmi hadakat kezdte szökésre csábítni. Most a fejedelem az utolsó kísérletet tette meg, hogy megtérésre bírja. Ápril 4-én Zólyomy nagy kísérettel az udvarhoz ment, mialatt a piaczon s a fejedelmi lak előtti téren hadat állítottak fel. Így minden el levén intézve, hogy ellenállást ne fejthessen ki, Rákóczy egy szigorú feltételekkel ellátott térítvényt terjesztett eléje aláirás végett. Vonakodott aláírni, mire szemben kijelenték előtte, hogy rab. «Noha bizony» — írja Rákóczy* — «nehezen lehete reá vennünk magunkat, de életünk, becsületünk birodalmunkban magában állván előttünk, Zólyomy uram nem jó magaviseletit s igyekezetit, szándékát és akaratját is eszünkben vévén, Maros-Vásárhelt 4. die hujus mensis délest 5 órakor meg kelle arestáltatnunk s Fogarasba küldenünk». Toldalaghy vitte oda, de útközben Segesvártt vasat vertek lábára. Egyúttal intézkedett a fejedelem, hogy hadait szétoszlassák; egy részét annak ő maga fogadta meg. Elhihetjük neki, hogy nehezen vehette rá magát; de az adott körülmények közt alig tehetett volna másként.

S annyival kevésbbé tehetett másként, mert ez idő szerint nem Zólyomy volt az egyetlen lázadó alattvalója, ki magyarországi török basák pártfogásával dicsekedhetett. Még a múlt év végén történt, hogy az egykori fejedelemnek, Székely Mózesnek hasonló nevű fia, valami pervesztés

* Ballingnak írja, Szent-Péter, ápril 6-áról. Ugyan ez napról a nádor is jelenti a császárnak: «insolentia Davidis Zólyomi incipit devenire ad desperata consilia; ut ex relatione nonnullorum habeo, habuit etiam homines suos apud vezirium Budensem cum maximis pollicitationibus, expetendo favorem et subsidium ipsius, qui hanc a vesirio dicitur resolutionem habuisse: quod si favorem Hajdonum habuerit, efficieturque tam potens ut principi suo resistere possit, tradideritque omnia illa fortalitia in manus ipsorum, quæ aliquando ipsi possidebant, non deerit ipsi». Orsz. ltár. Acta Publ. F. 35. nro 47.

miatt megharagudván, Temesvárra szökött. Maga is temesvári születés volt, atyja is hosszabb ideig tartózkodott ottan, s a törökök közt jó emlékezetet hagyott maga után s ő ebben bízva menekűlt oda, hogy igazságot keressen. S csakugyan míg Zólyomyt a budai, Székelyt a temesvári basa vették pártfogásukba: Esterházynak nagy megelégedésére, ki abban reménykedett, hogy a tárgyalások folytatásában ezen körűlmény Rákóczyt engedékenyebbé fogja tenni.

Mindkét fél biztosai, bőséges utasításaik daczára, vagy talán épen azért, mert ezek közt áthídalhatatlan űr volt, minden fontosabb megállapodásnál az egyik Bécsbe és Kis-Martonba, a másik Fejérvárra küldtek postát útasításért. Munkácsra vonatkozó követeléséből a fejedelem sokáig nem akart engedni; utóbb hajlandónak mutatkozott bizonyos kikötések mellett 200,000 frtot letenni s végre arra is ráállt, hogy ez összeget 50,000 frttal megtoldja. De Esterházynak egész Munkács kellett, mert, mint mondá, e várhoz Katalin lemondása után a fiscusnak van joga. S a mint Zólyomy elfogatásáról és Székely Mózes szökéséről hírt vett, azt tanácsolta a császárnak, hogy Rákóczy ezen szorongattatását fel kell használni. «Nem képzelhető,» — írá — «hogy most, midőn annyira fel van háborodva, tarthat attól, hogy Székelynek bűntársai vannak s hogy ezt a porta is pártfogásába veszi, ne engedjen.[2]

És mégis — nem Rákóczy, hanem a császár engedett. Mindaz a fényes remény, a mit a császár Gusztáv Adolf halálához fűzött, szétoszlott. A lützeni csata után a generalissimus, Wallenstein, visszavonúlt Csehországba, hogy vesz-

1 A Zólyomy terveire s elfogatására vonatkozó adatokat lásd Erd. Orsz. Eml. IX. k. 183—6. ll., hol a források idézve vannak. Bethlen János és Kemény tendenciose írnak, összezavarják a részleteket, a legfontosabb dolgokat elhallgatják. De egyfelől a Bécsbe küldött jelentésekből, másfelől Rákóczy levelezéséből, valamint a portai tudósításokból lehető volt tévedéseiket kiigazítni s a hiányokat pótolni. — Nem sokkal utóbb ápr. 20., Haller György meghalt.

2 Ápril 24-iki opiniója.

teségeit új toborzásokkal egészítse ki, ezalatt pedig kitűnt, hogy a nagy király halálának épen ellenkező hatása lett, mint várták. A mint a csatatéren a megboszúlás vágya edzette a katonák erejét, hogy a diadalt ragadják ki Wallenstein kezéből, a veszteség érzete fokozta Oxenstierna tevékenységét, hogy a küzdelem folytatását biztosítsa. S mikor 1633 márczius közepén Heilbronnban létrejött a szövetség, mely a directoriumot Oxenstiernára bízta, a bécsi kormányt bizonytalanság érzete szállotta meg. Németország felé szabad kezet akarván szerezni, aprilis 25-én utasította a biztosokat: «miután Rákóczy a jogos érveknek nem engedett, legyünk mi engesztelékenyek» s a rescriptum alá sajátkezűleg írta: «A békét semmi áron sem kell felbontani, hanem lehető előnyösen meg kell kötni». Ez világos rendelet volt, melytől a biztosok nem térhettek el. Siettetni kellett hát a tárgyalást, s a Munkácsról adandó diplomára vonatkozólag már csak egyetlen pont volt elintézendő, midőn (május 6-án) egy hírnök jött a fejedelemtől, azzal az utasítással, hogy halaszszák a kiegyezést. De már nem lehetett halasztani, mert a császár biztosai mindenben engedtek. Tizennégy nap múlva megjött Bécsből a császár által aláírt példány, melyet azonnal közöltek a fejedelemmel. Ez pedig megerősítés helyett egészen új diploma-tervet küldött.

Kétségtelen igaz, hogy olyan viszonyok közt, midőn Rákóczy nem jóakaróival — Esterházyval, Csákyval — állott szemben, minden szót meg kellett fontolni. A császárhoz való viszonya is gondos körülírást kívánt. Alattvalója volt ennek magyarországi birtokainál fogva, de mint önálló fejedelemnek tekintenie kellett arra is, hogy országa érdeke ellentétbe jöhet a magyar királyéval. Természeténél fogva habozó, bizalmatlan s az önzéstől sem ment, jól megjegyezte magának azokat a részleteket, melyek Bethlen alkudozásainál előfordúltak és rendesen újabb támadás ko-

66. OXENSTIERNA AXEL SVÉD CANCELLÁR ARCZKÉPE.

vászai voltak, s tapasztalatait hasznára fordítá.[1] Hát miért kösse ő le magát, mielőtt a heilbronni conventiónak következményei nyilvánvalókká lesznek? Hozzá különben is kérdést intézett Oxenstierna, vajjon nem volna-e hajlandó a svéd királylyal kezdett alkudozást folytatni? ha igen: forduljon gróf Thurnhoz, ki nemsokára Sziléziában lesz. Rákóczy nem volt ettől idegen s föltételeivel (apr. 10.) Bálintfy Balázst küldte ki. Ezalatt válasz jött Oxenstiernától, hogy a tárgyalások folytatásával Strassburgot bízta meg. De Strassburg épen ezalatt hagyta el Erdélyt s most ő Szentpálit küldte Thurnhoz. Ez épen aznapon történt, melyen követeinek a tárgyalások halasztását rendelte.

Mind a mellett a bécsi kormány készségével szemben nehezen lehetett volna az időt még sokáig húzni-halasztani, ha Esterházy szokott vehementiájával Rákóczynak segélyére nem jön. Pert indított Rákóczy és neje, Lorántfy Zsuzsánna ellen, régi követelések fejében. Rákóczy Pázmányhoz fordúlt: kérte közvetítését s kijelenté, hogy ha a nádor tovább fog procedálni, ő fegyverrel is kész lesz jogát megvédeni. Junius nagy részét az eperjesi tractán ez a kérdés foglalta el, mely végre is a király közbelépésére békés kiegyezéssel végződvén, magára a diplomára vonatkozó tárgyalásokra (jun. 24.) tértek át, mi ismét egy hónapot vett igénybe. Utoljára abban állapodtak meg, hogy a diplomának kétes pontjai pótnyilatkozatok által fognak értelmeztetni. Most már valóban semmi sem állta útját az ünnepélyes békeokmány kiállításának.[2]

1 A nádor, Tarcsa, 1633 aug. 1-én tett előterjesztésében írja: «post multas ratiocinationes, quas de inconstanti voluntate, fraudulentis machinationibus et consiliis dolosis principis Transsylvaniæ, in quibus Bethlenum sequi non inani suspicione conjicere licet, apud se constituit in eoque cum dnis commissariis idem sentire ait: nimirum transigatur concludaturque secum quippiam nec ne, diploma tamen haudquaquam observaturum, sed omnem intentionem et conatum ad successum et eventum rerum Silesiticarum coaptaturum». Ugyan ezen előterjesztésében Rákóczyt «maleversatum principem»-nek nevezi. Orsz. ltár, Acta Publ. Fasc. 45. nro 27.

2 A tárgyalás actái s a levelezések a

Mind a mellett még egy ideig húzódott a dolog. Rákóczy be akarta várni Szentpálit, ki csakugyan meghozta (május 28-án) gróf Thurn válaszát, hogy minden három hónapban váltóra Hamburgban vagy Danzigban 50,000 forintot fizet neki; de arra nézve, hogy a két választó (szász és brandenburgi) is aláírja a szövetséglevelet, csak reményt nyújtott.[1] Nem sokára azután új ajánlat jött (julius 26-ról) gróf Thurntól és a cseh rendektől a régi Bethlen Gábor-féle szövetségnek megújítására s ez is, mint korábban Oxenstierna, a tárgyalások folytatására teljhatalmat adott Strassburgnak,[2] ki ez idő szerint Konstantinápolyban volt s ott épen Rákóczy ellen dolgozott.[3] De minthogy ez nem «Csehországtól, Morvától, Sziléziától kívánt assecuratoriát, kik magukkal is jó tehetetlenek», nem is vette azt figyelembe. Azután az sem tetszett neki, hogy a tárgyalásokba Strassburgot ismét be akarták vonni, kivel az utóbbi időben a Katalin-féle dolog miatt differentiái voltak, s ekkor még az is tudomására jutott, hogy az a portán ellene dolgozik. Hát elfogadta a diplomát, az amnestia szövegét s a kiegyezéshez tartozó íratokat, melyek közt legfontosabb a Katalinnal kötött szerződés. Ennek egyik pontja értelmében a fogarasi uradalmat Katalin 70,000 forintért eladta Rákóczynak. «Az eperjesi tracta» — írja ez szept. 4-én — «végben ment és megalkudtak. Munkács miénk leszen, az fejedelemasszont esztendő alatt százezer forintról kelletik contentálnunk. Az mi marhája Munkácsban leszen, azt az diplo-

bécsi titkos levéltárban s az Orsz. ltárban őriztetnek. Rendkívül becses anyag ez. Az egyes okiratokra az Erd. Orsz. Eml. IX. kötetében hivatkoztam.

1 Gróf Thurn válasza, valamint a fejedelem kívánatai közölve vannak Tört. Tár, 1891. 188. s köv. ll. Thurn megerősítése MARCZALI Regesták 194. l. Hogy ezek a Szentpáli által hozott iratok, lásd Levelek és Akták 126. és 127. ll.

2 A Thurn és a cseh rendek által «Switniczii d. 26/16 Julii A. 1633» kiállított instrumentum 14 eredeti aláírással s pecséttel ellátva megvan Orsz. ltár, Rákóczy-oszt.

3 Hogy Strassburg aug. 10-én érkezett Konstantinápolyba, aug. 14-ről írja Kőrössi: BEKE és BARABÁS. 66. l. V. ö. u. o. 79., 80. ll.

mának permutatiója után ki kell adnunk, az mik itt benn vadnak, azt esztendő alatt kell restituálnunk. Itt benn is leszen annyi marhája közel, mint Munkácsban», s alább hozzátette: «de az dereka bizony itt benn fog maradni». Annyi bizonyos, hogy a mi kezében volt, nem szerette kiadni, fizetni pedig épen nem szeretett; de ezúttal makacsságának nem ez volt az oka. Mióta Katalin lakását Tokajból Bécsbe tette át, kétszeres bizalmatlansággal kísérte minden lépését. «Az eperjesi tracta,» — írja — «vagyon egész három hónapja, csak azon forgott, az fejedelemasszonynak mindjárt megadjuk az százezer forintot és hatezer aranyat, azonkívűl minden javait Munkácsban: kinek okát elménkben azt tanálván, hogy ők azzal az unitus fejedelmek ellen akarnának élni, soha mi arra nem mentünk.» De Esterházy más indokra vezette azt vissza: ki akarja mutatni, írá a császárnak, hogy Felséged maga megalázásával is békét köt. Ha a sziléziai ellenséggel (gróf Thurnnal) már szerződött s a szerencse ezeknek kedvez, ki fog törni, ha pedig nem kedvez, cserbe fogja őket hagyni.*

Hát ha kitartása az eperjesi tractában diadalt aratott Esterházy vehementiája fölött, hasonló siker koronázta Erdélyben vas akaratát a lázadók megfékezésében. Az itt nem volt könnyű dolog egy új fejedelemnek, hol az egyéni és személyes szabadságra féltékeny rendek annak akárminemű korlátozására nehezen voltak rábírhatók. Most két lázadójának ügye volt függőben: a Zólyomyé és Székely Mózesé. Az első még csak le volt tartóztatva, de nem elítélve; az utóbbi török földön a temesvári pasa segélyével dolgozott ellene s a fejedelemségért fölajánlotta Jenőt s az egész Vaskapuig terjedő területet. De ez még csak hír volt, s Zólyomyra sem volt rábizonyítható, hogy a fejede-

* A nádornak 1633 aug. 1-én a tarcsai fürdőből a császárnak írt előterjesztése. Orsz. ltár, Acta Publica Fasc. 45. nro 27.

lemségre aspirált volna: a régi törvények alapján nem lehetett volna őket elítélni. Segítni kellett a bajon, s az 1633-iki tavaszi országgyűlés elhatározta, hogy a kik az országból «hadakozó fegyvert adnának ki», azok felett ítéljen a fejedelem, de a kik összeesküvést szerveztek, azokat a közvádló nota-perbe idéztesse, továbbá hogy török területre, kereskedés ürügye alatt fejedelmi engedély nélkül kimenni tiltva van. Ezen czikkek alapján aztán az 1633-iki augusztusi országgyűlésre Zólyomy, Székely és ennek társai megidéztettek. Az utóbbiak bűne sokkal tisztábban állt a rendek előtt, hogysem hosszú vitára lett volna szükség: nótán marasztattak. Zólyomy ügye több napon át tartott. A Bethlen név nymbusa védte őt. Személyes barátai is minden követ megmozdítottak: még a szász választót is fölkérték, hogy megkegyelmeztetése érdekében járjon közbe a fejedelemnél.[1] Sikertelenül, mert ennek parancsára a közvádló mindenfelé vallatásokat eszközöltetett, melyek sok terhelő részletet derítettek ki.

Zólyomyt Fogarasból felhozták, de mint foglyot. Maga is, ipja is, a rendek is kérték a fejedelmet, hogy engedje meg neki, hogy szabad lábon védhesse magát: de kezességet senki sem akarván vállalni, kérelmöket nem lehetett teljesíteni. Két napon át tartott a tárgyalás: térítvényei, levelei, a tanúvallomások mind ellene bizonyítottak. Két napon át védte magát, a harmadikon a fejedelem kegyelméhez fordult. Ez megadhatta volna neki — de árulása világosan be lévén bizonyítva, az országgyűlésnek el kellett ítélnie. Maga örököseivel fő- és jószágvesztésen marasztaltatott.[2]

1 Madarász György, Eperjes, 1633 jul. 12-iki levele Rákóczyhoz: «nem is jött mostan senki, ki bizonyost tudhatna mondani, mit végeztek legyen Drezdában az uniók; vagyon oda egy ember, ki azért ment, hogy Nagyságodnál intercedáljanak Zólyomi uramért». Orsz. ltár.

2 A nagy terjedelmű nóta-per összes irataival megjelent Erd. Orsz. Eml. IX. k. 340. s köv. ll. V. ö. KEMÉNY és SZALÁRDY Emlékirataival, kik közül az első több dolgot elferdítve ad elő.

Szembe vele megkegyelmezési jogát a fejedelem nem gyakorolta egész terjedelmében: jószágvesztésen marasztalta, de életének megkegyelmezett. Hanem ártalmatlanná akarta tenni, s olyan helyet keresett ki számára, honnan ne szökhessen el. Kővárt nézte ki, hol okt. 30-án megfordult, s hova el is küldte.* A többi elítélteken, Székely Mózesen és társain is az ítéletnek csak a jószág-elkobzásra vonatkozó részét lehetett végrehajtani. Ezeket Temesvárról Budára szállították. S most Rákóczy egy szokatlanul fényes követséggel, melynek élén Mikó állt, azt kérte a nagyvezértől, hogy Székelyt «vettesse tengerbe, vagy hányassa horogban, vagy adják ki neki, vagy vitessék Stámbulba». Épen az utolsót hallgatták meg: mert egy ilyen verseny fejedelem a portán sokkal jobb eszköz volt a zsarolásra, hogy sem kéznél ne tartották volna.

De egyet mégis elért: a temesvári basa az év végén mazullá tétetett.

Ez alatt az eperjesi tractán (szept. 28.) az utolsó formasági kérdéseken is átestek. A diplomát Rákóczy is aláírta s az szept. 30-án a biztosok kezében volt. Munkácson kivűl megkapta Mádot is testvérével, Pállal, úgy hogy az Alaghyné halála után szálljon rájok, Ónod vára pedig, melyben eddig császári őrség is volt, egészen neki adatott át. Mind ez rendkívűl nevelte hatalmát és vagyonát Rákóczynak: de az erkölcsi nyereség még nagyobb volt. Munkács várának birtokba vételével az eddiginél hasonlíthatatlanúl nagyobb befolyásra tett szert Felső-Magyarországon s tekintélye Erdélyben is emelkedett — mert ez a vár az erdélyi fejedelemnek strategiai szempontból is sokat ért. Az adománylevél átvételére Hrabecz

* «Ez oly hely — írá nejének — valaki erdélyi fejedelem, úgy őrizze, mint egyik szemit. Váradon kívűl ennek Erdélyben mássa nincsen erősségére. Bizony eldűlnék addig Erdélynek s Magyarországnak is dolga, míg ezt megvennék». Rákóczy okt. 30-iki levele nejéhez, Csal. Levelezése. 3. l.

Dánielt küldte Bécsbe s intézkedett, hogy az őrség, mely eddig csak neki volt esküvel lekötelezve, nejének s gyermekeinek is letegye a hitet.[1] A diploma deczember elején Bécsből expediáltatott,[2] s hogy a fejedelemasszonynak nála levő holmiai kiadassanak, annak értelmében már intézkedett Rákóczy.[3] Hát a béke csakugyan megvolt, s a fejedelem — ki az esküt a három titkos pontra Melith Péter és Bocskay István kezébe letette — a szász választóval tudatta is annak létrejöttét — mi annyit jelentett, hogy szövetkezésről ez idő szerint szó sem lehet —: de az még nem jelentette a függő ügyek teljes és végleges elintézését. Sem a munkácsi donatio nem volt úgy kiállítva, mint

67. MELITH PÉTER ALÁIRÁSA.

Rákóczy kivánta, sem Katalin kielégítése nem ment oly módon véghez, mint fenn óhajtották. Mindkét fél hagyott magának kibuvó ajtót, mit a viszonyok változtával felhasználhasson. Ez is az akkori közkeletű politikai fogások közé tartozott. Mindez, a fizetség Katalinnak s a követség a portára rengeteg összeget emésztett fel, de azért nem volt az elvesztegetett pénz. Megtérült kamatostól, meg annyival inkább, mert e békének egyik lényeges előfeltétele, a kiegyezés a német fejedelemasszonynyal, szerezte meg neki Fogaras várát. De ő ez uradalmat nem

1 Balling János, Munkács, 1633 okt. 30-iki levele Rákóczyhoz: »immár ezután kívántatik az, hogy asszonyunknak ő ngának és az úrfiaknak is hitesek legyünk .... az juramentumnak formája, egyen-egyen elmondatván velünk Ibrányi uram az juramentumot«. Orsz. ltár.

2 Sennyey, Bécs, decz. 3-án írott levele Rákóczyhoz. Erd. Muzeum KEMÉNY, Apparatus. VII. k.

3 Rákóczynak, Szamosujvár, okt. 13-án írt levele Balling Jánosnak. Az átadással az ő részéről Debreczeni Tamás és Chernel, az átvétellel Sennyey Sándor és Melith György bizattak meg.

magának akarta: mint többen elődjei közül, s utoljára Bethlen Gábor, a legközelebbi országgyűlésen (1634 május 12.) nejének inscribáltatta 80,000 frtban, úgy hogy azt annak életében ki se lehessen váltani.

VI.

Még csak azután, hogy Mikó és a fényes követség hazajött a portárúl, kezdődött meg az igazi hajsza. «Az tövis akarmely zsákban takarják is, kimutatja az hegyit»: írta Chernel Rákóczynak.* Ki is mutatta, mert a portán valóságos árverés kezdődött a fejedelemségért Zólyomy és Székely között, hogy kettőjök közül ki ád többet? De a porta jól tudta, hogy azt, mit Rákóczy nyújthat, egyik sem képes megadni: a nyugalmat és biztosságot s az ő ígérgetéseiket csak arra használta, hogy az is, ki a székben ül, adjon valamit.

Mert pénz és ajándék mellett most még nagyobb szüksége volt a portának arra, hogy Erdélyben rendezett viszonyok legyenek. Támadó hadjáratra készült Lengyelország ellen, még pedig magának a szultánnak vezérlete alatt, s Erdélynek nem semlegességét, hanem közvetlen részvételét kívánta magának biztosítani. S ha sürgetni kezdte Zólyomi szabadon bocsátását s a Budáról behozott Székely Mózest szabadon hagyta járni-kelni: ezzel csak azt akarta értésére adni, hogy vannak hajlékonyabb eszközök kezénél. A jeget már Bethlen Gábor idejében megtörte: most volt mire hivatkozni. Még mielőtt e szándékából valami kiszivárgott volna (1633 decz.) a kajmekám bizalmasan megizente Mikótól Rákóczynak, hogy miután a szultán személyesen áll a táborozás élére, számít az ő-

* Chernel, Ónod, 1633 aug. 4-én írt levele Rákóczynak. Orsz. ltár.

támogatására s czélzott arra is, hogy annak jutalma a lengyel korona lehet.

Rákóczy nem nagyon örült meg ez ajánlatnak: nem mintha nem szeretett volna lengyel királylyá lenni, hanem ez idő szerint ez az ajánlat nem igen illett terveibe. De sem elutasítani, sem kötelező ígéretet tenni nem lehetett. Utasította Mikót: mondja meg a kajmekámnak, hogy az ő «igazságos szolgálatában semmi időben meg nem fogyatkozik, valamikor isten abból alkalmatosságot mutat és ő hatalmassága is hadaival meg fog indúlni: a mennyire az ország szabadsága meg nem bántódik. A jó szerencsét és ő hatalmassága kegyelmességét magáról lerázni nem akarja». Különben előre kipuhatolja Lengyelország hangulatát s mikor eljön az ideje, maga is értekezni fog tanácsuraival és az eredményt megizeni.[1]

Ez lényegileg kibuvó ajtó volt: de olyan, mely semmi irányban sem kötötte meg kezét. A lengyel korona csalétkét nem vette komolyan, de azt igen is érezte, hogy a porta kívánatának teljesítése Erdélyt a két Oláhország sorsára sűlyesztette volna, melyeknek vajdái annyi hatáskörrel sem birtak, mint szomszédos basáik: zsarnokai voltak népöknek, rabszolgái a szultánnak. Első gondja volt, hogy a szultán készülődéseiről értesítse a lengyel királyt,[2] meghagyván követeinek, hogy ennek viszonyairól s a kozákok és a tatárok erejéről — kik a hadviselő felek közé tartoztak — biztos híreket hozzanak. Másfelől a bécsi udvarhoz is nagy titokban kérdést intézett, hogy azon esetre, ha a porta haragja ellene fordulna, számíthatna-e ő s mekkora támogatásra?

1 Rákóczy 1633 decz. 30-iki levele Mikóhoz. Levelek és Akták. 178. l.

2 «Mikor az töröknek ő fige és országa ellen való szándékát és ellenséges igyekezetit megértettük volna, melyet császárnak belső tanácsa és titkos embere jelentvén meg elsőben is főkövetünknek, nekünk nagy ígéreteket mutogatván . . . késedelem nélkül az hová kívántatott, megjelentettük». A főkövet Mikó volt. Rákóczy és Pázmány. 190. l.

Mert el volt határozva komoly segélyt nem adni a töröknek. Ha valamihez akart kezdeni, annak ő mindig előre megfontolta a végét. S ez adott esetben kétszeres szükség volt erre: mert tudta, hogy Lengyelország desolált állapotban van, a császár pedig Wallenstein kétértelmű magatartása miatt magával is tehetetlen. Épen alkalmas időben történt, hogy a császár Pozsonyba országgyűlést hirdetett s erre őtet külön intimatióval meghívta. De mire a rendek gyűlekezni kezdtek, már csak napok választották el az égeri tragœdiától, hol a generalissimus nagyratörő terveinek s talán árulásának is orgyilkos kezek véget vetettek. Rákóczy febr. 12-én Chernelt, Hrabeczet, Réz Andrást nevezte ki követeivé, hogy ott az ő, mint magyarországi főúr személyét képviseljék, sürgessék az országos és a rajta esett sérelmek orvoslását, tiltakozzanak a nádor túlkapásai ellen, ki minden hatalmat a maga kezében központosít, hogy egy személyben «ne legyen mind maga kardinál, prépost, judex curiæ, fő- s viceispán, generalis kapitán». Eszközöljenek ki engedélyt «Pataknak kővel való építése felől, melyet a császár már kilátásba helyhezett».[1] De a csehországi zavarok miatt a gyűlést nem lehetett megtartani: a megnyitás napjára biztosok jöttek le Bécsből, kik az elhalasztási leiratot (márcz. 6.) felolvasták a rendek előtt s azt kellően commentálták.[2]

A szultánnak Lengyelország ellen tervezett hadjáratáról nem sokára hivatalosan is értesítették egy kapucsi basa által, ki magával hozta a rendeletet, hogy készen tartsa hadait s amint a szultán táborba száll, csatlakozzék hozzá. Most hát hozzá látott oly intézkedések megtételéhez, melyek által, úgy hitte, e veszélyt elháríthatja magáról. Szerencséjére Oláhországnak új vajdája volt, Bessarába

1 Rákóczynak 1634 febr. 12-én Udvarhelyt adott utasítása a követeknek a megbízó levelekkel együtt, melyek nem osztattak ki. Orsz. ltár.
2 Hrabecz Dániel 1634 márcz. 10-én Pozsonyban kelt jelentése. U. o.

Aga Máté, ki pár év előtt mint menekült, udvarában élt, s kit ő, midőn vajdává választatott, hadaival is segített s kinek megerősítésén Konstantinápolyban sikerrel dolgozott.[1] Ez oldalról hát nyugodt lehetett; hanem Bécs felől is szerette volna úgy fedezni magát, hogy ellenségei lehető szorongattatását ne használhassák föl megtámadására. Pathay Sámuelt a császárhoz küldte, meghagyván neki, hogy útközben a bibornokhoz is térjen be s vele is közölje a decretumot. Természetesen mindenütt jól fogadták, kapott biztatást is eleget, sőt Pázmány kilátásba helyezte, hogy 15,000 emberrel meg is segítik, de egyúttal figyelmeztette, hogy ellenségei azt hirdetik róla, hogy Váradot a töröknek akarja adni.[2]

Bécscsel egy időben a lengyel királyhoz is küldött követet, de az «messze földre való hadakozásiban lévén foglalatos», a követ csak a generalissal beszélhetett.[3]

Hanem a nádor, ki már értesült a dologról s szokása szerint gyanakodott, Bercsényi Imrét küldte Rákóczyhoz, hogy biztos híreket hozzon. Hát Bercsényi láthatta, hogy Rákóczy készülődik; mert május 15-ére a táborba szállást elrendelte, Barczamezején, Szászsebesen és Várad körül gyülekeztek a hadak, s a kapucsi basa, Juszuf, még mindig Erdélyben tartózkodott. Épen együtt volt az országgyűlés s a táborba szállásra vonatkozó intézkedést ez is helyben hagyta. Maga a fejedelem pedig Bercsényi előtt mindent feltárt, még azt is, hogy a török a lengyel koronával kínálja. Elmondta azt is, hogy lehet olyan eset, hogy a török mellé hadat kell küldenie; de, tette hozzá, legyen

1 Szalánczy 1633 jan. 25-én jelenti Rákóczynak: «Máté vajdának megadá hatalmas császár az havasalföldi vajdaságot, isten után a Ngod mellette való törekedése és nagy promotiójára lévén». Levelek és Akták, 87. l. A 106. lapon közölve van a hitlevél terve, melylyel ez évi ötezer arany megadására kötelezte magát. L. HURMUZAKI, Fragmente der Geschichte der Rumänen. 93. l.

2 A Pathay követségére vonatkozó iratok Erd. Orsz. Eml. IX. k. 389. l. s X. k. 511. l.

3 Rákóczy és Pázmány. 190. l.

nyugodt, ez is a keresztyének kezére fog dolgozni. Bercsényit ez nem nyugtatta meg, s midőn végűl arra kérte, hogy eszközöljön ki neki engedélyt, hogy a császár birtokain is toborzhasson, a követ nem minden élesség nélkűl jegyezte meg: hátha a török épen ezt küldetné vele Kassa ellen?

Mindez úgy volt elintézve, hogy Juszufnak sejtelme sem volt arról, a mi háta megett történik, s midőn május végén haza ment, azt a biztosítást vitte magával, hogy nemhogy Rákóczy adna segélyt a lengyelnek, de még magyarországi birtokain sem engedi meg, hogy számukra toborozzanak.[1] Valójában ez szín volt és ámítás.

A mint a dolog fenyegetőbbé kezdett válni s a lengyel királyhoz küldött követség még sem jött vissza, hogy időt nyerjen, Szalánczyt és Fiáthot Drinápolyba küldte a szultánhoz jelenteni, hogy ő már táborban van, de ha nem akkora erővel, mint szeretné, szolgáljon mentségéűl, hogy a pestis megdézsmálta országát. Alig hogy ezek elindúltak, megjöttek a lengyelországi követek a hetmán válaszával. Rákóczy föllélegzett. Könnyű volt Pázmánynak azt a tanácsot adni neki, hogy inkább életét és fejedelemségét, mintsem lelke üdvét tegye koczkára;[2] de annak elfogadása nem volt könnyű. Bizony, szerette volna mind a kettőt együtt megtartani, de azért minden habozás nélkűl egész határozottsággal a keresztyén ügyhöz csatlakozott: «hogy országunknak szabadsága ellen» — mondá — «magunkat és nemzetünket annak a nagy igának alája vethessük és keresztyén, velünk és országunkkal barátságos ország és nemzetség ellen pogánynyal hadakozzunk, lelkünk ismereti és keresztyén indulatunk arra bennünket semmiképen nem bocsáthat».[3]

1 Kismartoni levéltár, Actorum Palatini. IV. k. 1634—43. ll.

2 PÁZMÁNY Memorialeja Bécsben a titkos ltárban: «id si obtineri non poterit et vel unacum Turcis vastanda esset Polonia, vel et vita et principatus temporalis amittenda: ne acterna vita amittatur, præstate perdere omnia et animam servare».

3 A Chernelnek adott utasítás Rákóczy és Pázmány. 191. l.

De tervét a legnagyobb titokban tartotta; csak korlátnoka és Kassay tudták benn Erdélyben s az a két követ, kit a lengyelországi útra kiszemelt, két kipróbált magyarországi híve, az öreg és becsületes Chernel és a hozzá teljes lélekkel ragaszkodó Hrabetz,[1] kiknek az volt a megbízatása, hogy a lengyel királylyal megkössék a szövetséget. Ő valóban életével s fejedelemségével játszott, ha annak híre a portára kiszivárog; s nem volt-e előtte példa, hogy Esterházy Bethlen hasonló tervéről hírt adott a portán? Az összes expeditiót, utasítást, leveleket, megbízót, mindent a korlátnok tisztázott, a különben jól szervezett fejedelmi cancellariának teljes mellőzésével. Különben ezt a szövetséget a lengyel respublicával nem nagyon kívánta, csak kényszerítő szükségnek tekintette a keresztyénség érdekeinek megvédése szempontjából s épen azért kikötötte, hogy a dolgot Lengyelországban is titokban tartsák és mindenek felett, hogy maguk a követek személyesen egy betűt se írjanak, hanem mindent másnak mondjanak tollba; ha pedig mire ők beérkeznek, békekötés volna készülőben, már eddigi szolgálataiért se hagyja ki őtet abból a respublica.[2]

Minden úgy történt, a mint kívánta: Chernel «Dániel urammal» julius 12-én reggel elindúlt a makoviczai úton, magával vivén a megbízó leveleken kívűl Rákóczy biztosító levelét, hogy a lengyelek ellen nem fog harczolni, s ha hadakat is kellend a legnagyobb kényszerűség esetében küldeni a szultán mellé, azok sem fognak ellenek harczolni.[3] Megtörtént ugyan, hogy követei elindulása után Murteza basa szerdár jelentékeny haderővel Ruszcsuknál átkelt a Dunán s ennek hírére a fejedelem is kiadta a hadi

1 Rákóczy 1634 junius 19-iki levele Chernelhez. Tört. Tár. 1888. évf. 570. l,

2 Rákóczy jun. 22. és 30., jul. 1. és 4-én írott levelei. U. o.

3 A megbízó levél Erd. Orsz. Eml. IX. k. 409. l. Az utasítás Pázmány és Rákóczy. 188. l. A hitlevél fogalmazványa 1634 jun. 24-ről. Orsz. ltár. R.-oszt.

szabályzatot, mely a tábor elindulásának előhírnöke volt, sőt Pázmány által német hadakat is sürgetett,[1] de miután a szerdár Gyurgyevónál megállapodott, az erdélyi tábor is helyben maradt.

Kegyelmes istene, az ő Jehovája megsegítette Rákóczyt, «az mért» — mint Pázmánynak írá — «az nappalt szereté, nem az holdat». Nagy megpróbáltatásnak tette ki, de magatartásával meg lehetett elégedve. A török tábor nem mozdúlt Gyurgyevóból s Erdély ellen sem fordúlt, mint Rákóczy hitte egy időben.[2] A béke a lengyelek és törökök közt megköttetett, a szerdár visszafordúlt táborával s Mikót, a fejedelemnek nála levő követét, azzal bocsátotta haza, hogy táborát szétbocsáthatja; a mi korábban (október 18.) már meg is történt. «A törököt» — írá nagy megelégedéssel Pázmánynak — «a perzsával való nagy igye és romlása elfordítá Európától». Pázmány pedig viszonzásúl egy más hírrel kedveskedett a fejedelemnek, a szept. 5-én vívott nördlingeni csata hírével, mely a hosszú háború egyik legvéresebb ütközetei közé tartozott s a protestánsok megsemmisítését vonhatta volna maga után, ha a császári tábornokok élni tudtak volna a diadallal. Most már hosszabb ideig nem gondolhatott Rákóczy szövetségre a protestans államokkal.

Pedig egy vándor diplomata a portán azon törte a fejét, hogy a fejedelem által indirect úton segélje meg a protestánsokat. Ez Rousselle volt, kit 1629-ben Bethlen Gábor küldött Török- és Oroszországba s ki most visszaérkezvén Konstantinápolyba (1635 elején), szeretett volna Erdélybe menni, hogy jelentést tegyen küldetéséről. Nem kapta meg erre a portai engedélyt. Tulajdonkép az volt

1 Eredetije, mely 24 pontból áll, s Gyula-Fejérvár, 1634 aug. 13-án kelt, az Akadémia könyvtára birtokában, s Tört. Tár, 1881. évf. 663. l.

2 Ezért küldte Mikót a Murteza táborába. Lásd követségét Levelek és Akták. 252. l.

az ő czélja, hogy a portát háborúra ösztönözze Ferdinánd ellen, mi által a császári had egy jelentékeny része elvonatott volna a német harcztérről. De a porta erről hallani sem akart s Rousselle másként kivánt a dolgon segíteni. A protestans ügynek Konstantinápolyban legbuzgóbb támasza Hágai Kornél, a hollandi követ volt, s ezt nyerte meg kalandos tervének: nem a porta, hanem a budai basa támadja meg a császárt, még pedig úgy, hogy Rákóczy segélyhadakkal rendeltessék mellé. Rákóczytól épen követség volt a portán, midőn Rákóczy e kalandos tervről hírt vett. Utasítá is Toldalaghyt, a főkövetet, hogy minden erejével dolgozzon ellene; «ha a budai vezér parancsára fel kezdene ülni az erdélyi fejedelem,» — írá ennek — «ez oly infinitum lenne, kinek soha végét nem érnénk». S ezt az egész buta tervet Toldalaghy szerencsésen megbuktatta.

VII.

Azt a szolgálatot, mit Rákóczy a maga legjobb meggyőződése szerint a keresztyénségnek tett, ellenségei gyanúval, bizalmatlansággal fogadták. Vigyázó tábort állított a magyarországi határszélen: a mi szemet szúrt. Még Pázmány is gyanakodni kezdett s ez legjobban bántotta. «Üdvözülendő papi conscientiájára, méltóságos papi hivatalára» kényszerítette, hogy «ne fordúljon méreggel vissza ránk, és ha nem használhatna is, ottan csak ne legyen ártalmunkra».[1] S az ő táborával szemben az új szathmári kapitány, Melith György közreműködésével egy támadásra kész hadat állítottak fel.[2] Rákóczyt nem nyugtatta meg,

1 Tört. Tár, 1881. évf. 658. l. Rákóczy levele Pázmányhoz.

2 Chernel levele Rákóczyhoz 1634 okt. 8-ról: «Tudom, hogy Melit György uram ott igen tudó ember .... mondtam azt is, hogy elsőbben ezeket az hadakat mi reménséggel fogadták volt és azon dologban kik voltak tanácsok és promotorok, Ngod mindeneket jól ért és tud» stb. Erre Melith uram így felelt: «az

hogy ezt a tábort nemsokára szétbocsátották; némi joggal várta volna meg, hogy «valamennyivel többet akar ő cselekedni a keresztyénség javára, annyival többet vár ő a császártól».

De a nördlingi csata s a török-lengyel béke megkötése után valószínűleg nem sok kedve lett volna a bécsi kormánynak Rákóczyt kielégítni, ha Francziaország egyenes beavatkozása a háborúba nem szerzett volna új bonyodalmakat. Az 1634 deczember 22-én megnyílt soproni országgyűlésen az első napokban még oly keveset törődtek Rákóczy követeivel, Chernellel és Hrabeczczel, hogy nekik szállásról sem gondoskodtak;* de azután, hogy hírt vettek, hogy XIII. Lajos hada Heidelberget fölmentette: több előzékenységgel bántak velök. A fejedelem «privatumi»-nak elintézéséről volt szó, azaz olyan dolgokról, melyek, daczára, hogy többször elintéztettek, mégis függő kérdéseket képeztek. Bármennyi óvatossággal készültek is a kassai és eperjesi békeokmányok, de azok végrehajtása még sem felelt meg egészen Rákóczy igényeinek. Lépésről-lépésre kellett tért hódítani, minden resolutio tett bizonyos engedményeket, de hagyott valamit függőben is. Így volt az 1635 február 20-iki királyi válaszszal is, a munkácsi diploma kiállítását, a sárospataki vár építését s Katalin kielégítését illetőleg: ez ügyekben Hrabecznek még ez évben (szeptemberben) újra fel kellett a császárhoz mennie, hogy kedvezőbb választ eszközöljön ki s az 50,000 forint lefizetése is megtörténvén, Munkács donatiójáról a diploma kiszolgáltassék.

hadakat tudom bizonyosan nem egyébért fogadták, hanem szegény hazánknak szolgálatjára és ha ő ngának az erdélyi fejedelemnek lett volna szüksége, azt tudom bizonyosan. hogy mint keresztyén fejedelmet meg is segítették volna: de én erre mindjárt ugyanott mondtam valamit». Orsz. ltár, Rákóczy-oszt.

* Chernel, decz. 31-iki levelében írja: «nem kicsiny búsulással vagyunk csak az szállás dolgából is, hogy ilyen kicsiny respectus vagyon Nagyságodra és az mi én rajtam állana benne, főképpen ha az Ngod privatumiról való parancsolati nem volnának rajtunk, csak be sem kellene mennünk». U. o.

Valóban Rákóczy csillaga fönragyogott. Érezték ezt kivált barátai, hitsorsosai. «Az úristennek» — írá Chernel — «Nagyságodon kiváltképpen való gondviselése vagyon, mert még eddig minden Nagyságod ellen törekedőknek szándékjokat, akaratjokat és végezéseket az úristen meggátolta és markukban szakasztotta».* De hát valóban nem lehetne őtet megbuktatni? minden rámért csapás azokra fordúl vissza, kik azt ellene intézték? Ellenségei ezt nem akarták elhinni s nem fáradtak ki újabb tervek koholásában, melyek néha együgyűek voltak; de butaságban mindnyáját fölülmúlta Székely Mózes legújabb csínyje.

Ennek a szerencsétlen embernek nem volt nyugta. Olykor-olykor ott settenkedett egyik-másik basa előszobájában, kért, rimánkodott, ígért. Minden komolyabb czél nélkül tartották ottan, inkább csak fenyegetés kedvéért. Három év alatt mégis csak szerzett ismerősöket, olyanokat is, kik fölültek neki. Az öreg Juszuff, ki sokszor megfordúlt Erdélyben s több változást megért, ráadta vén fejét, hogy pártot teremtsen neki. Mikor Tholdalaghy, az ez évi főkövet, tavaszszal visszajött Konstantinápolyból, vele jött Juszuff is. Ő hozta magával azokat a kaftányokat, melyeket a porta, régi szokás szerint, az adó és ajándékok beszolgáltatásáért ez évben a tanácsuraknak küldött. Leveleket is hozott magával Székely Mózestől régi barátaihoz, ismerőseihez. Intette ezeket, hogy legyenek készen, mert a porta őtet haddal küldi be. Senki se űlt föl neki, hanem a brassai bíró a hozzá intézett levelet beküldte a fejedelemnek. Rákóczy egyenesen a porta ellen fordúlt: hát azt érdemelte ő régi hűségeért? Juszuffot kérdőre vonták: «az agg eb betegnek és némának tettette magát» s minthogy rajta semmit sem tudtak venni, Székely Mózest csukták be a jedikulába.

* Chernel okt. 8-iki levele. U. o.

De Jehovának ezt a kiváló kegyelmét, hogy az ő árulóit megszégyenítette, ellenségeit leverte, versenytársait félretolta, s a sokkal hatalmasabb Goliáthoknak kezét vele a sokkal gyöngébb Dáviddal szemben megkötötte, nagy erőfeszítés, kitartó munka, nem lankadó éberség s az istentől rárótt kötelességek pontos teljesítésének árán szerezhette csak meg. De hátra volt a legnagyobb megpróbáltatás, s annyival súlyosabb, mert ennek fölidézésében neki is része volt. Óvatossága bizalmatlansággal volt határos s ragaszkodása a törvény betűjéhez a kíméletlenségig ragadta. Görcsösen ragaszkodott a hatalomhoz, melyet kezében tartott, s nemcsak mondta, hanem érezte is, hogy inkább életétől válnék meg, mint fejedelemségétől.

Nem kereste az összeütközést Bethlen Istvánnal, de nem kerülhette el. Kíméletet nem ismerő az egyik, könynyen sebezhető a másik: a mi megtörtént, azt nem lehetett elkerülni. Valóban ő nem kereste, de nem tért ki előle. A bizodalmatlanság a két ember közt Topánál kezdődött. Olyan kedve ellen, vontatva kötötte meg az öreg úr a szerződést, hogy Rákóczynak oka volt kétkedni elhatározása őszinteségében, s annyira ellenséges állást foglalt el vele és fiaival szemben a választásig s annak megtörténte után is annyira hidegen viselte magát, hogy benne azután is csak versenytársat láthatott.

Kétségtelen igaz, hogy a mi történt, fájhatott az öreg úrnak; de az is igaz, hogy Rákóczyt nem lehet kárhoztatni, hogy eleve gondoskodott hatalma megszilárdításáról. Az öreg úr nem számolt az eseményekkel s nem tudott abba beletörődni, hogy jövőre ő, az egykori fejedelem, a Bethlen Gábor testvére, ne legyen semmi egyéb, mint egyszerű alattvaló. A lemondás erénye legnehezebb s ezzel nem bírt. Erre akarta Rákóczy megtanítani, s hosszas, kitartó munkával meg is tanította.

Azt a kérdést, hogy megmaradjon erdélyi főúr, a nél-

kűl, hogy Rákóczytól függjön, Bethlen úgy akarta megoldani, hogy kiment magyarországi terűletre lakni. Rákóczy erre az 1631-iki országgyűléssel törvényt hozatott, hogy az ilyenek tartoznak térítvényt állítni ki hűségökről. De Bethlen nem állította ki a térítvényt, mert ezzel elismerte volna, hogy ő Rákóczy alattvalója, s még azután sem, hogy azt (1632.) megújították a rendek. Egy évvel később (1633.) a fejedelem fölszólította, hogy miután Topán kötelezte magát, hogy ötet «ország fejedelmének fogja ismerni», tegye le az esküt, s közölte vele a fejedelmi propositiók azon pontját, mely jószágvesztésen marasztalja azokat, kik a homagiumot nem teszik le. Bethlen most sem tette le, de a törvény gondolkodóba ejté s annyit megígért, hogy «jó módok alatt megesküszik». De Rákóczy nem akarta magát «társúl adni mellé», s most az öreg úr, hogy a törvényt kijátsza, erdélyi uradalmait fölosztá gyermekei közt. Mind a mellett Rákóczy még két évig halasztá ezen törvény kihirdetését, azon reményben, hogy az öreg úr mégis csak ki fogja a térítvényt állítani. Az öreg Bethlen István «fogadott atyja» volt neki, érezte is a súlyát annak, hogy igen sokan hálátlansággal vádolják ebben a küzdelemben s épen azért szigorúan ügyelt, hogy a törvényességnek minden formája megtartassék.

A homagium kérdésén kívűl másféle controversiák is voltak köztük. Zólyomy notán marasztásakor a lefoglalt jószágok egy részét Bethlen István leánya, Zólyomyné, részére követelte;* a törvény betűje ebben is neki adott iga-

* Rákóczy, 1634 febr. 19. Szépvíz, írja Bethlen Istvánnak: «mindazonáltal most is egynehány szóval akarjuk tapogatni Klmed postulatumira való választételünket. Minden sententia vagy az ország articulusin, vagy az véteknek mivolta szerint szokott pronuntiáltatni. A mely sententia az ország végezésin pronunciáltatik, nem magyarázója ott a Tripartitum az ország végezésinek, mert szabad az ország közönséges gyűlésében, ha különbet végez, az egész Tripartitum vagy Decretum ellen is, s az Zólyomy Dávid sententiázását nem az Tripartitumon fundálta, hanem az 1630. esztendőbeli articuluson, ki nyilván ezen igékkel vagyon: hogy a ki ennek utána az országnak egyenlő végezése nélkűl hadat

zat, s ő nem engedett. Igazsága volt akkor is, midőn mint «eldissipált fiscalis jószágokat», Bábolnát, Monorát vissza-követelte ifjabb Bethlen István halála és deficiálása után, barátságos kiegyezéssel az egyiket s vásárlás útján a másikat; de az öreg úr ezeket is üldözésnek tartotta, pedig egyik sem volt más, mint ragaszkodás a törvény betűjéhez. A kivételes állapotokat Rákóczy nem szerette.

Az öreg István úr pedig magára nézve kivételes állapotot követelt, mert a fejedelemséget Rákóczy, az ő meggyőződése szerint, neki és családjának köszönhette. Nem akarván beletörődni abba, hogy fejedelemből alattvalóvá lett, nem tudta méltányolni a Rákóczy által elért eredményeket. A milyen csüggeteg, szomorú volt az ő kedélye, olyan sötétnek látta a világot is: hanyatlás és sülyedés mindenütt, meg volt győződve, hogy Erdély az örvény szélén áll. «Adja isten,» — írá Kassaynak, Rákóczy ítélőmesterének s legbizalmasabb jogügyi tanácsosának — «hogy igazat ne mondhassak, de Erdély leszen a pogányé, im minden ember csak az maga hasznát, előmenetelit, méltóságát keresi».* A «minden ember» alatt első sorban a fejedelmet értette, s lassankint megérlelődött benne a gondolat, hogy ő van hivatva kimenteni hazáját ebből a veszedelemből; azt, hogy milyen hinárba vezette Erdélyt az ő fejedelemsége, már egészen elfeledte.

Bizonynyal Erdélyben nem sok ember lett volna hajlandó követni őtet egy újabb mentési kísérletben; de Magyarországon, kivált a Fátrán túl, összeköttetéseinél fogva, módjában állt ellenséges hangulatot ébreszteni Rákóczy ellen. Legjobb barátja, legbizalmasabb embere István úr-

gyűjtene, in notam perpetuæ infidelitatis et amissionem omnium bonorum mobilium et immobilium suorum et omnium hæredum incurráljon. Mely végezése az országnak, hogy az leányágat is úgy befoglalja, mint az fiat, csak az egy szó is: omnium befoglalja». Orsz. levéltár.

* Kassaynak, 1634 szept. 16-án, Bethlenhez írt levele, s ennek válasza 1634 szept. 21-én. Az Egyetemi Könyvtárban.

nak itt Illésházy Gáspár volt, Magyarország egyik leghatalmasabb főura, kinek leányát, Katát, Bethlen Péter bírta nőűl, s ki egy ideig Rákóczynak is bizalmas embere, de ki lassanként egészen elhidegedett iránta s olykor szemrehányásokkal illette.[1]

A mi az öreg úrban lassanként forrt és érlelődött, végre kitört. Nem nagy jelentőségű dolog idézte azt elő. Történt, hogy Bethlen Péter egy udvari tisztjét, ki különben nemes ember volt, heves szidalmakkal illette. A tiszt, bízva nemesi előjogaiban, szembeszállt urával s ez első haragjában úgy megverte, hogy nehány napra rá meghalt. A dolog a

68. ILLÉSHÁZY GÁSPÁR ALÁIRÁSA.

fejedelem elé került s ez kötelességszerűen a vétkest törvény elé idéztette. Időközben az anya ki akart egyezni Bethlen Péterrel, de a fejedelem nem vonatta vissza a megidézést. A megrettent Péter, tartva az elítéléstől, elkéredzett ipjához, Illésházy Gáspárhoz s Pázmányt kérte föl közbenjárónak a fejedelemnél. «Történt» — írá ez — «oly bontakozás egészségében», hogy hosszabb ideig kell künn maradnia s «hév vízben is kelletik mennie». — «Az nyavalya és betegség magán elég excusatio,» — felelt Rákóczy — «de ha épűl egészségében, maturálja bejövetelit».[2] De Bethlen Péter fölgyógyúlt s még sem jött be,

1 Sok érdekes levelök maradt fenn, ezek közt Illésházy Gáspárnak 1634 jan. 2-án Trencsénből írt levele s Rákóczy febr. 10-iki válasza: «csak szeresse s böcsülje minden ember hazáját, nemzetét úgy mint mi, bizony meg tudja magát határában tartani s maga nem szerez, sem útat nem nyit másokkal való veszekedésének keresésével méltatlanúl romlásra s veszedelmére». U. o.

2 Pázmány Péternek 1635 ápr. 23-iki levele Rákóczyhoz s ennek jun. 10-iki válasza. Rákóczy és Pázmány. 97. és 101. ll.

e helyett éles kifakadásokkal telt levelet küldött Rákóczynak, szemére hányva, hogy ő azért nem mehet vissza, mert Erdélyben a «sic volo, sic jubeo» a törvény. «Bizonyságunk az úristen,» — írá Rákóczy Pázmánynak — «soha csak az elménkben sem ötlött, hogy mi meg akartuk volna fogatni».[1] De midőn a mocskolódásokkal, fenyegetésekkel nem hagyott föl, Rákóczy türelmét vesztette. «Ha ki magát nem tudja megbecsülni, vagy a természet rosszat oltott beléje, avagy az rossz szokásból magának szabados nyargalást vött, vessen magára, ha úri állapotját, kötelességét, jó hírnevét meg nem tudja becsülni».[2] Tovább nem tartotta vissza a törvényt: kimondatott ellene a «per non venit sententia». Érdekében ismét közbevetette magát Pázmány s kérte, hogy «limitálná és temperálná oly móddal, hogy bár megérezné és másoknak is példa lenne», de az ő jóakaratja is kitűnne.[3]

István úr végkép elkeseredett. Hát már nem elég, hogy vejét fogva tartja, fiától is meg akarja fosztani? Ki tudja, mi fog még történni? Már úgy tetszett neki, hogy ezektől a képzelt üldözésektől másként nem menekszik meg, mintha maga keresi annak orvoslását. Husztot és Ecsedet megerősítette s megrakta néppel. S mikor Rákóczy két fecsegő szolgáját, kik őtet borozás közben szidalmazták, maga elé hívatta s megdorgálta; decz. 31-én egész ingerülten írta neki: «istennek elég nagy haragja mindkettőnkön, hogy kegyelmed ilyen kemény indulattal viseli magát hozzám! Bár az ingét tapogató híve volna oly jóakarattal kegyelmedhez, mint én!» Hiszen ez a két szolga

1 Rákóczy szept. 17-iki levele Kassayhoz: «Bethlen Pétertől mely méltatlan rágalmazást szenvedjek, im az maga levéléből Klmed megértheti, kit in paribus Klmednek megküldtünk, s micsoda választ is töttünk neki, azt is; az mi nagy jámborságunk engedelmes magunk viselése, bizonyos az, meg fog nekünk ártani, ha különben nem fogunk az dologba». Orsz. ltár.

2 Rákóczy szept. 22-iki levele ugyanahhoz. U. o.

3 Pázmány, Pozsony, 1635 okt. 6-iki levele Rákóczyhoz. Rákóczy és Pázmány. 101. l.

azt akarta bejelenteni, hogy Illésházy megy hozzá látogatóba.[1] «Bizony, kegyelmednek sem lészen soha olyan tűrő és szenvedő fia: ha megtudná kegyelmed is azt böcsűlni s érteni», válaszolá Rákóczy s megtette az első lépést a viszályok békés kiegyenlítésére.[2]

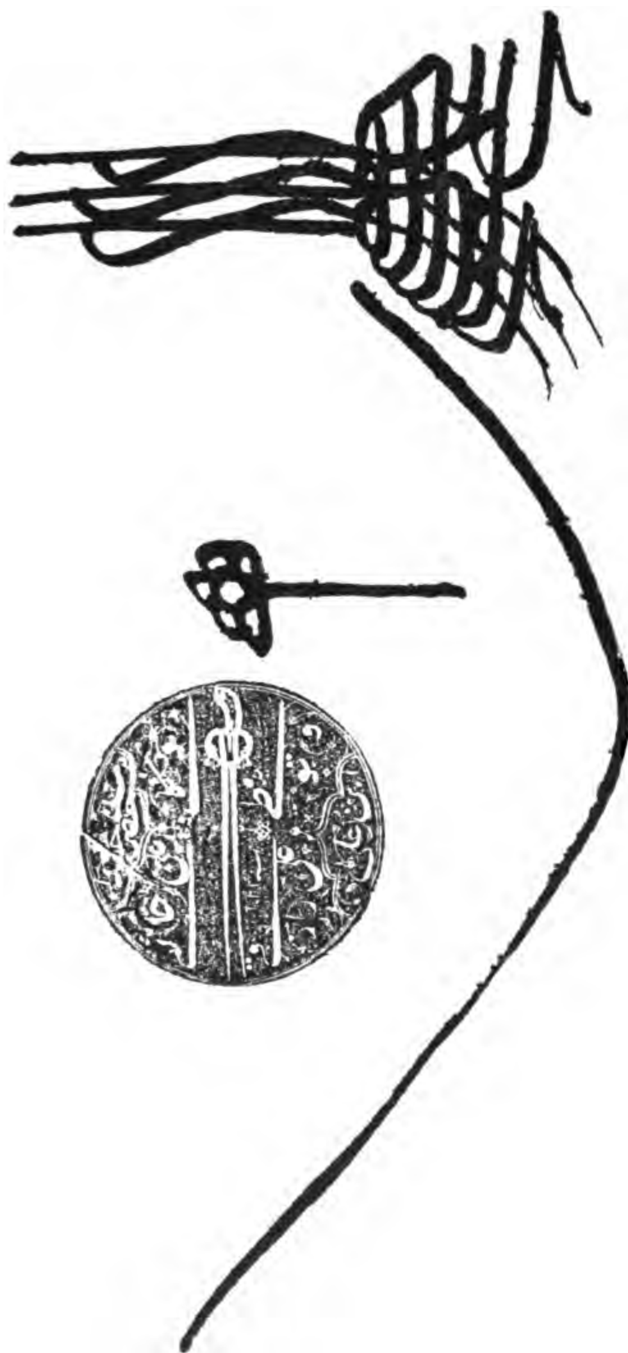
Hanem ez az «ingét tapogató hívénél» is hívebb barátja már akkor útban volt a török területre s ez a két fecsegő szolga épen azért járt nála Illésházy látogatásának bejelentésével, hogy ha gyanúja volna is Rákóczynak, azt elaltassa. Be sem várta a fejedelem válaszát: Husztot hívére Horváth Györgyre s Ecsedet fiára, Bethlen Péterre bízta. Egy egész sereg levelet küldött szét az ország minden zugába s azonnal megindúlt (jan. 12.) háromszáz főből álló haddal Egerbe Héder basához, ki büszke volt arra, hogy őse, Ali bég, Mátyás idejében Kinizsyvel a Kenyér mezején megharczolt, s kit könnyen részére nyert. Ott előkészítvén a támadást, folytatta útját Budára. Mindkét helyen mint prætendens lépett föl. Azt hirdette, hogy az erdélyiek őt vissza akarják ültetni a fejedelemségbe s Rákóczyt, ha nem mond le, meg fogják ölni, sőt a porta is hajlandó őt elismerni, csak az átengedendő várakra nézve forognak fönn differentiák. Mindez a könnyen hivők számára volt kigondolva; a befolyásos embereket körlevelében fölsorolt megbántódásai s üldöztetése hosszú sorozatával akarta megnyerni. Pedig valójában a mit tett, az nem a kétségbeesés lépése volt, hanem jól kigondolt számítás, hogy a fejedelemséget visszanyerhesse. Számított a nádorra is, kit Illésházy útján gondolt megnyerhetni, Homonnai Jánosra, a kassai kapitányra, ki atyjától örökölte a Rákóczyak iránti gyűlöletet, s elhitette magával, hogy a császár jóindulatát is megszerezheti; de egész reményét a magyarországi basákba helyezte. Elárulta

1 Bethlen István decz. 31-iki levele Rákóczyhoz. Rákóczy és Pázmány 199 l.
2 Ugyan ott 202. l.

a három titkos pontot, melyekre Rákóczy letette az esküt, de azzal a nagyítással, hogy a fejedelem köteles a császárnak még a török ellen is segélyt adni s azt híresztelte, hogy annak a török ellen a lengyellel is frigye van. S mihelyt a két basa meg volt nyerve, ünnepélyes követséget küldött a portára.

Amint megkapta Rákóczy Bethlen körlevelét, azzal az erélylyel, mely egyik kiváló tulajdona volt s nagy veszélyekkel szemben fokozódott, hozzá fogott a védelmi intézkedések megtételéhez. Mindenekelőtt tudni akarta, hogy itthon kiben bízhatik s kívülről mennyi támogatásra számíthat. Hogy az elsőre megfeleljenek a tanácsurak, Szamosújvárra (jan. 27.) összehívta a rendeket, kik minden kétséget kizáró módon Rákóczy mellett nyilatkoztak. Az ő tanácsukra február 15-ére Kolozsvárra országgyűlést hirdetett.

Hogy kívülről, azaz Magyarországon, föltétlenül kire építhet? azzal úgy is tisztában volt: egyedül csak Pázmányra. A kassai és eperjesi végzések értelmében neki joga volt követelni a császártól, hogy Bethlen Istvánt ne támogassa, Bethlen Pétert tiltsa el a hadfogadástól, ellenségeskedéstől, magyarországi kapitányait pedig utasítsa a rend föntartására, s ennek kieszközlésére küldött is követeket a császárhoz (Chernelt és Bogádyt); de Pázmány nagy erőfeszítéssel sem tudott többet kivinni annál, hogy ezek a tisztviselők vele szemben nem épen egészen jóindulatú semlegességet tartottak fönn. Még azt sem akarták megengedni, hogy a császár területén toborozhasson. Hanem Pázmány másként izent. «A császár» — izente Rákóczynak — «bizonyos respectusok miatt» nem adhatott más választ. Hanem csak üttesse meg a dobot és toborozzon a Tisza mindkét partján. S nagy titokban adott egy jó tanácsot: mondd meg szómmal a fejedelemnek, azon is legfőképen mesterkedjék, ha Bethlen Pétert kézre keríthetné,

69 HÉDRR BASA TUGRÁJA.

igen dicsérném azt. Bezzeg aztán, mint egy madárral a hüsön, az atyjával is játszhatnék.»

A porta felől sem lehetett egészen nyugodt, daczára, hogy a persákkal folytatott szerencsétlen háború miatt közvetlen beavatkozástól nem volt oka tartani; mert azt a szerencsétlen Székely Mózest hol elzárták a jedikulába, hol kieresztették: hátha most olyan ember megy be a portára, ki a Bethlen név varázsával bír, s még magyarországi basák által is támogattatik, nem fog-e neki komoly bonyodalmakat okozhatni, kivált ha az öreg úr vádolásaira elhiszik, hogy a lengyelhez s némethez kötötte magát?

Annál megnyugtatóbb volt rá nézve, hogy Kolozsvártt a rendek épen úgy, mint Szamosújvártt a tanácsurak, föltétlen solidaritást vállaltak vele. Erre az országgyűlésre Bethlen István Budáról, épen a Rákóczy követe (Szalánczy) által, tizenegy pontba foglalva beküldötte azokat a föltételeket, melyek alatt ő hajlandó volna a fejedelemmel megbékélni. Ezek a személyes követeléseken kívül a császárnak letett eskü s a lengyel frigy fölbontását követelték.

Az a tizenegy pont pedig meggyőzte a rendeket, hogy Bethlen nem békét, hanem háborúságot keres. De végre mégis meg lehet kísérleni a kiegyezést, nem azon az alapon, hanem más föltételek mellett, s e czélból ismét Szalánczyt bízták meg, hogy az ország válaszát közölje Bethlennel s igyekezzék őt hazatérésre bírni. Tegyen kísérletet a fejedelem arra is, hogy a portát győzze meg, hogy Bethlen rossz úton jár. S ha ezek közül egyik sem sikerülne, kimondák, hogy készek a porta ellen fegyvert ragadni. Minthogy pedig a Husztba zárkózott Bethlen Péter ellenségképen lépett föl, elrendelék, hogy a fejedelem Husztot azonnal fogja ostrom alá.

Meg is tette, mert Huszt Erdélyhez tartozott s azt joggal tehette. De Ecsed magyarországi területen feküdt, s Bethlen Péter tudva, hogy erre a területre ő nem vezet-

heti hadait, azt egészen hadi lábra állította s vadászatot tartott Rákóczy szolgáira és postáira. Komolyabb repressaliákhoz a fejedelem nem nyúlhatott: be kellett várni a császár intézkedését. Az bizony nem volt több, mint egy szelíd figyelmeztetés Bethlen Péterhez Esterházy részéről: ne fogdossa Rákóczy postáit, «mert azt idő előtt, haszontalan cselekszi s magának árt vele többet és atyjának»: Hisz a fejedelem könnyen ostrom alá foghatja. De Rákóczy, bármennyire bántotta is Esterházy magatartása, nem hagyta magát szenvedélye által elragadtatni: nem fogta Ecsedet ostrom alá, hanem várt az időtől.

Különösen Bethlen újabb válaszára várt; hiszen ha ez kedvező fog lenni, Ecsed ostromára úgy sem lesz szükség. De a válasz, mit Szalánczy most hozott haza, még az elsőnél is rosszabb volt. Már széltiben beszélték, hogy Bethlen Istvánt «a törökök az ő módjuk szerint fejedelemnek fölkiáltották s bottal, zászlóval megajándékozták». Aztán, a mint az öreg úr az ország válaszát elolvasta, újabb s még a januárinál is sokkal élesebb hangú körlevelet küldött szét. Hiába figyelmeztette Bethlent Rákóczy, hogy a császárnak letett esküt ne emlegesse, «ha csak nem akarja szegény urunk szemfödelét meggyalázni», hiszen tudhatja ennek 1624-iki egyezkedését a némettel. Ha annyira fájt neki ez a dolog, miért nem futott akkor a portára? — vádjait s követeléseit mind föntartotta.

Ez nem volt út a kiegyezésre. Rákóczy előre akart gondoskodni, hogy a támadás készületlenűl ne találja. Hadait folytonosan szaporította, Vallon Pétert, a német hadak kapitányát Sziléziába, Jármy Ferenczet Lengyelországba küldte, lovas és puskás zsoldosok fogadására, azzal bízván meg ez utóbbit, hogy eszközöljön arra engedélyt a királytól. A rendeket pedig ismét összehívta Fejérvárra (május 25-re), hogy Bethlen István újabb pontozatai fölött határozzanak. A rendek most is föntartották a múlt gyűlésben

hozott határozatokat, csak egy pár jószágra nézve tettek engedményt, sőt azzal súlyosították, hogy ha még egy utolsó békekísérletnek sem lesz eredménye, az 1633-ban Székely Mózes ellen hozott törvényt rá is fogják alkalmazni.[1]

Most már tisztában volt mindenki azzal, hogy ez a viszály békés úton nem fog megoldatni. «Bizony uram,» — írá Pázmány Rákóczynak — «én eleitől fogva azt átalláttam, hogy Bethlen István nem egyebet keres, hanem fejedelemséget. Mert aminemű prætensióji vannak, Bábolna, Monora és isten tudja mi — aprólék. Az mindenestől sem ér annyit, amennyit immár költött Bethlen István a törökre és tíz annyit teszen az, amennyiben állhatnak az országnak a gyűléselés, követségek, ajándékok. Azért csak szó, hogy Bethlen István mást keresett. A fejedelemségre vágyódott.»[2]

Igaza volt Pázmánynak; de ez a per nagyon jó üzlet volt a töröknek. Kétfelől is fizették: érdekében állott hát, hogy a megoldás mennél tovább húzódjék.

A kibonyolódás ezen vontatásában Esterházynak is volt része. Ha nyíltan nem is, Bethlenékkel tartott kéz alatt. Része volt abban, hogy Péter fölajánlotta Ecsedet a császárnak; a császár elfogadta s biztosokat küldött a várnép esküjének átvételére; az ő hatósága alá tartozó tisztviselők asztalánál «Bethlen Péter szolgái az uruk szerencsés előmeneteliért isznak és köszöntik a pohárt».[3] Az év elején elhalt Rákóczy Pál országbírónak, a fejedelem testvérének temetése május 20-ára volt kitűzve, s minthogy maga nem mehetett el Szepesvárra a végső tisztességtételre, fiát, Györgyöt küldte ki négy főúrral s egész kis

1 «Akarom igen, hogy Klmedhez az erdélyi statusok oly igaz hűségeket és jó akaratjokat mutatták», írá Pázmány jun. 11-én Rákóczynak.

2 Rákóczy és Pázmány, 138. l.

3 Rákóczy és Pázmány, 117. l.

táborral, minthogy nem volt biztos benne, ha nem fogják-e ezt útközben megtámadni?[1] Hiába írta a fejedelem, hogy Bethlen Péter kicsapásai Ecsedből s hadfogadása ellenkeznek a frigygyel, melyet ő a császárral kötött: annak beszüntetését se ő, se Pázmány nem tudták kieszközölni. Minden arra mutatott, hogy várnak valamire.

Valóban vártak valamire: a portai engedélyre, hogy az ellenségeskedést megkezdjék.

A mozgalom kezdete óta a budai és temesvári basák, s még inkább a porta, kétszínű játékot űztek Rákóczyval. Hogy ültetnének ők egy olyan embert a fejedelemségbe vissza, kit a bátyja sem tartott képesnek arra, hogy az országot kormányozza? — biztatták követeit. S nem fukarkodtak az ígéretekkel: elvitetik Bethlen Istvánt Szakicsba vagy Rhodusba, vagy ha kívánja a fejedelem, bezáratják Börvárába vagy a Héttoronyba, csak az adót küldje. De Rákóczy eredményt akart látni, mielőtt az adót beküldte volna s hogy igaza volt, az nem sokára kitűnt. A budai basának csakugyan sikerült elhitetni a portával, hogy Rákóczy letételét az erdélyiek is kívánják,[2] s a végrehajtás elrendelésével csak a nyár végére — a magyarországi háborúk rendes idejére — vártak. Kiadták a fermánt, mely a budai vezért szerdárrá tette s a dobrudzsai, vruméli, oláh, tatár hadak megkapták a parancsot, hogy indúljanak Erdély ellen, hova csausztt küldtek rendelettel, hogy a rendek tegyék le Rákóczyt s Bethlent vagy Zólyomyt ültessék székébe.

A lassan készülő fergeteget Rákóczy figyelemmel kísérte s a vihar kitörését készen várta. NAIMA, a török történetíró «igen értelmes és átkos» embernek nevezi s volt oka rá. A hozzá Gyula-Fejérvárra küldött csausztól

1 BEKE és BARABÁS, 233. l. TÖRÖK J., Hazánk, II. k. 476. l., de itt a kelet hibás, május helyett márczius.

2 Hadtudományi Közlemények. 1892. évf. 307. l. NAIMA Tarikhi-ja után.

a letételét elrendelő fermánokat nem vette át: add át magad, mondá neki, egy hét múlva a rendeknek a táborban. Úgy történt. Nejét, gyermekeit, kincseivel együtt, Váradra küldé s maga Keresztes mezejére sietett (szept. 16.), hol a rendeknek a fermánokat, Bethlen leveleit átadta, s ezek elrendelték a táborba szállást s azonnal meg is indúltak.

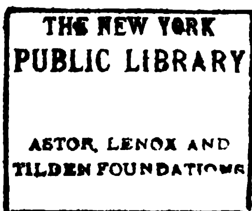
70. TÁMADÓ HAJDUK.
Bubics Zs. püspök birtokában levő egykorú olajfestményről.

Ez alatt Huszain és Bethlen is megindúltak Budáról s október 1-én Gyulán voltak. A budai basa a temesvári beglerbéget nevezte ki a sereg parancsnokává s előre küldte Rákóczy megtámadására. Süppedékes és nádas helyen vezetett át útjok s csak nehezen haladhattak. Rákóczy hadának egy része már ekkor Szalontánál volt; de az ónodi, bihari csapatok, a székelyek s maga a fejedelem

MAGYAR ÉS TŐRÖK LOVAS VIADALA.

Részlet Bubics Zsigmond püspök birtokában levő XVII-ik századi olajfestményről.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

Méret: 1" — 6666öl

Templomhely
Panaszi telek
N. Szilas hát
Korhány folyó
Körtvélyes
Madarász határa
Széles tó
Kis erdő
Halás tó
N. Korhány folyó
Mező Panasz
Kántor rét
Kántor rét köze
Száraz sziget
Benczé nyara
Ányát hát
Kender ér hát
Sebes-ér sürüje
Sebes ér
Madarász község
N. Korhány folyó
Angyal rét
Test halom
Gyilkos rét
Horgas ér
Horgas ér köze
A régi Kolesérí ut Váradra
Kender ér
Kigyós rét
Kákás ér
N. Szalonta-Váradi ut jelenben
Madarász határa
Kákás ér
Csonkás
Nyugat
Kelet.

AZ 1636 OCT. 6-ÁN NAGY-SZALONTA—MADARÁSZ ALATT VÍVOTT CSATA TÉRKÉPE.

Huszár mérnök múlt századi térképéről Rozvány György úr által vett másolat után.

A jelek magyarázata:

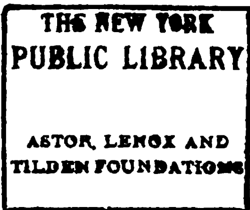
Rákóczy hada s első összeütközés a törökkel.

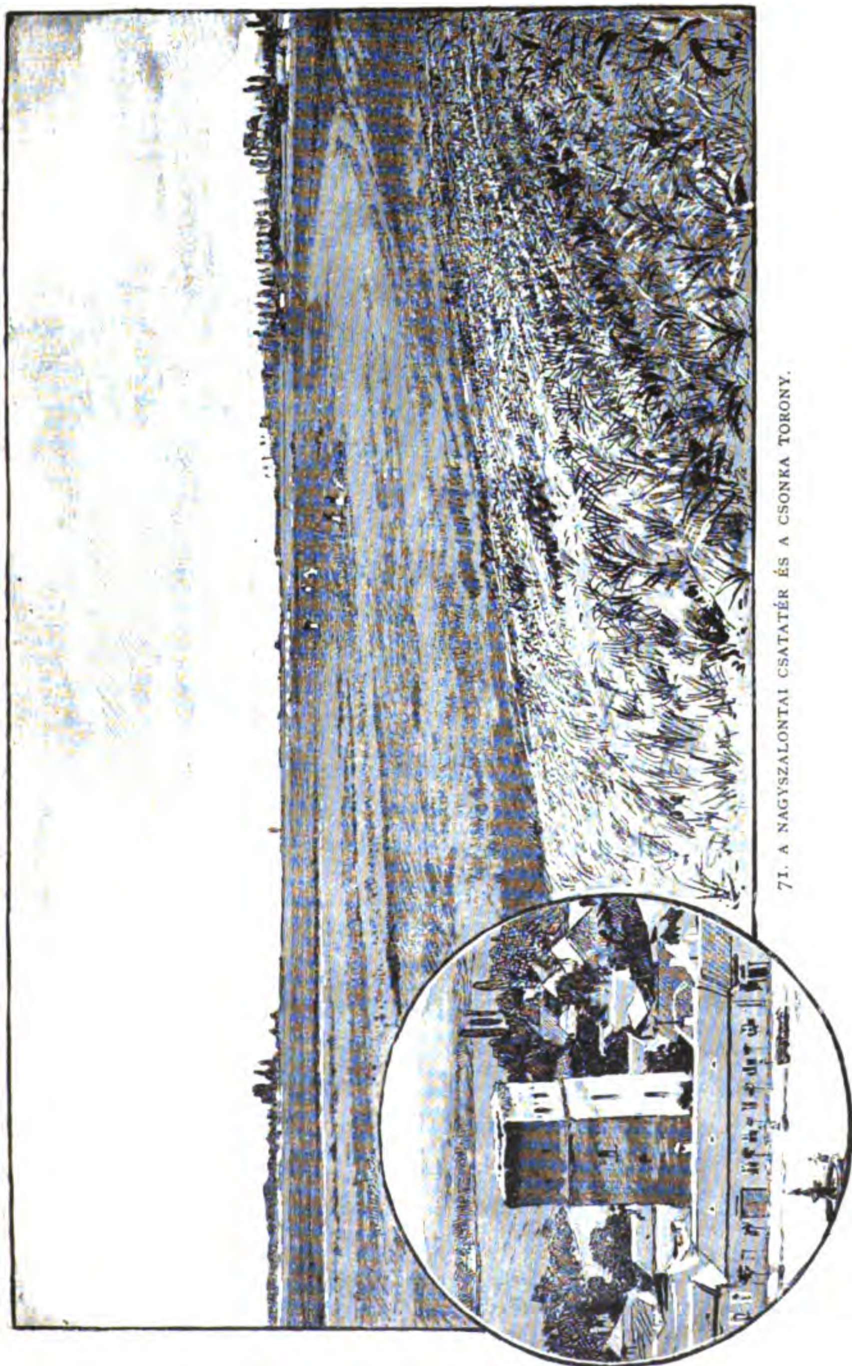
A török sereg Várad felé haladtában s az első összecsapás.

A török sereg visszavonúlt állásában s a janicsárok lövöldözése.

Győry Jakab éjjeli hadállása s a törökök megriasztása.

A törökök éjjeli tábora a csata után, hová Győry Jakab belopódzott s beszélgetéseiket kihallgatta.

71. A NAGYSZALONTAI CSATATÉR ÉS A CSONKA TORONY.

még nem érkeztek meg. S hogy az egyesülés meg ne történhessék, Bethlen siettetė a támadást; okt. 6-án alkonyatkor kezdődött meg az ütközet s mindkét fél visszavonulásával végződött. Ekkor történt, hogy Győry Jakab

«Hadnagyok közt a legkisebb,
Hajduság közt legderekabb»[1]

egy csapat hajdúval a török tábor alá lopódzott, s ott olyan éktelen lármát csapott, hogy a török azon hiedelemben, hogy a főerő érkezett meg, szaladásban keresett menedéket, míg Bethlen a török táborkarral visszaszaladt Gyulára. Nagy volt a törökök vesztesége, sokan fogságba estek, de megtörve nem voltak. Úgy ahogy összeszedték magokat s megindúltak Lippára. Erre a hírre a fejedelem is megindúlt Váradról táborával Lippa felé, hogy most már egész egyesült erejével az ellenségre támadjon.

A két tábort a Maros választotta el egymástól; «de a vezér» — mondja Naima — «okos körültekintéssel megtiltotta, hogy a hadsereg emberei a Maros vizén átalmenjenek és az ellenséget megtámadják». Ő már akkor békére gondolt. Rá nézve ez a táborozás egy nagy csalódás volt. Elhitte Bethlennek, hogy Rákóczyt gyűlölik Erdélyben, s amint a szabadító török had táborba száll, azonnal leteszik. Hogy ellenállásra találjon, arra meg épen nem volt elkészülve, s ime most látja, hogy egy nagy, tekintélyes had áll vele szemben. Tudta, hogy a porta is «egy könnyelműségéről és ostobaságáról híres ziám» hamisítványának ült föl[2] s hogy onnan a hadjáratra csak úgy kapott engedélyt, hogy ez a persa háborúnak hátrányára ne legyen; ily zordon időben, midőn eső és árvizek az előnyomulást csaknem lehetetlenné tették, nem mert támadásra gondolni.

1 ARANY JÁNOS: Toldy Szerelme. Budapest, 1879. 139. l.

2 Az erdélyiek Rákóczy mellett küldött kérelmét hamisította meg. NAIMA, i. h. 307. lap.

A temesvári basa, a legbűnösebb ebben a vállalatban, magára vette, hogy Rákóczyt és Bethlent kibékíti, mely aztán minden további táborozást fölöslegessé fog tenni.

Ennél többet Rákóczy nem kívánt. Az initiativa megtételére az ő táborában letartóztatott csausz, Ali vállalkozott. S ezzel megkezdődtek a tárgyalások. De a fejedelem most sem akart maga alkudni: csak úgy, mint eddig az ország rendei határoztak Bethlen követeléseire, döntsön most is az országgyűlés: hadd győződjék meg a török, hogy nem ő, hanem az ország végez. Ott azonnal tábori országgyűlést tartott. S minthogy a békét a török akarta, Bethlennek is akarnia kellett. Még a nagyobb nehézségeken is könnyen átestek. Azonnal fegyverszünetet kötöttek s a török tábor már október 14-én elindúlt Temesvárra, Rákóczy pedig Erdélybe. Itt egy újabb országgyűlés megerősítette a békepontokat, míg a budai pasa, mint kajmekám, otthon magának Murad szultánnak nevében kiállítá a békét ratificáló fermánt, mely a szultánnak 40,000, a kajmekámnak tízezer tallér ajándékot biztosított.

Ugyanezeket a pontokat Bethlen már régen megkaphatta volna s kevesebb áldozattal. Ezekért nem volt szükség egy évig fegyverben állania.

Még csak az volt hátra, hogy a kajmekám jelentést tegyen a portán s a szultán jóváhagyását kieszközölje. Végre is a fölsülést megaranyozta a kikötött 40,000 tallér, s mindenféle körülírással 1637 elején az is megtörtént. A porta megkapta az adót, Rákóczy az athnamét. S ezzel ez a dolog, Rákóczyra nézve, befejezést nyert. De valakinek mégis csak kellett lakolni? S lakoltak azok a basák, kik Bethlen Istvánnak fölültek: Bekir temesvári basát a szultán megölette (1637 márcz. 14.), meg azt a törököt is, ki a jelentést meghamisította, a budai basát pedig elmozdította s helyébe Muszlit nevezte ki.

Rákóczy pedig megkapta Bethlen Istvántól azt, a mit

eddigelé nem tudott kicsikarni: a térítvényt, melyben magát félremagyarázhatatlanúl Rákóczy alattvalójának ismeri el s kötelezi magát, «hogy akár Erdélyben, akár Erdélyen kívűl legyen lakása, járása, valamit az fejedelem ő kegyelme személye, fejedelemsége és méltósága ellen való dolgokat tud és ért, vagy ezután tudhat és érthet, mindazokat a fejedelemnek idejekorán megjelenti».[1] Utóbb, mint ecsedi lakos, a császárnak állított ki térítvényt; de ebben is hangsúlyozta a fejedelem iránti hűségét.[2]

A mire kötelezte magát, azt utolsó órájáig becsülettel megtartotta. Beletörődött sorsába, nem tett több próbát azon változtatni. S nem is volt oka megbánni: mert Rákóczy, birtokában a térítvénynek, kellő figyelemmel és tisztelettel bánt vele.

Igaz, hogy ennek az évnek izgalmait, költekezéseit mindketten elkerűlhették volna; de hogy nem kerűlték el, az is Rákóczynak vált hasznára, kinek positióját nem remélt módon megerősítette. Az ő istene utolsó megpróbáltatásából is diadallal vezette ki. Neki is, mint nagy elődjének, Bethlen Gábornak, hat évig kelle küzdenie, a míg elmondhatta, hogy most már nyugodtan űl székében s hozzáfoghat a nagy munkához, melyet Jehovája rábízott, oda emelni országa hatalmát, hogy benn erős, künn tisztelt legyen.[3] És országa e munkájában vele tartott.

1 Bethlen István, Temesvártt 1636 deczember 13-án kiállított térítvénye. Orsz. ltár, Gyulaf. oszt. Extr. Cent. cc. nro 1.

2 Tört. Tár. 1884. évf. 511. l.

3 A Bethlen István-féle támadásra vonatkozó adatok össze vannak állítva Erd. Orsz. Eml. IX. kötetében, hol a források részletesen vannak idézve. Az egykorú történetírók közűl BETHLEN JÁNOS Commentárjaiban, KEMÉNY JÁNOS és ILLÉSHÁZY Emlékirataikban nagyon elfogultan és igazságtalanúl bírálják. Különösen a két utóbbi, kiktől több levél maradt fenn abból az időből s kik ezen levelekben egészen másként írnak, mint Emlékirataikban.

VIII.

Nagy eredmények mellett nagy veszteségeket is írhatott föl az első évek számlájára a fejedelem. Élete végéig gyászolta legkisebb fiát, Ferkót, «kinek emlékezetére,» — írja Szalárdy — «kedden lévén halála, atyja és anyja az napon vacsorát egész életekig nem szoktak vala enni». Egyetlen testvére, a nála három évvel fiatalabb Pál, 1636 márcz. 12-én húnyt el, gyermekeinek egyik gyámjává őtet nevezvén ki. Nemcsak a testvért gyászolta benne: máskülönben is űrt hagyott maga után. A Rákóczy-uradalmak egy részét közösen bírták, s a zálogban levőkre (mint pl. Mád) közös követelésök volt, s ezek megszerzése körül Pál, mint országbíró s mint a kormánykörökben kedvelt főúr, értesítéseinek sok hasznát vette. Hát mégis a közös birtoklás, a tisztek buzgalma, a szomszédság több uradalomban idézett elő kisebb «idegenségeket»,[1] de Pál, természeténél fogva engedékenyebb, nem igen daczolt bátyja akaratával. A temetés legküzdelmesebb napjaival esvén össze, fiát, Györgyöt küldte el, mint képviselőjét Szepesvárra; de ott a bánatos és különben is beteg özvegygyel alig találkozhatott, mert a sok vendég rengeteg kíséretével úgy kiélte Szepesváralját, hogy az visszahúzódott a lechnitzi kolostorba.[2]

1 1636 márczius 24-ről, Patakról írja Debreczeni: «szegény judex curiæ uramnak ő ngának halálán igen méltán szánakodhatik Ngod; az mi idegenség benne volt, az mind szenvedhető volt: de félő az asszony miatt, gonoszabb szomszédunk ne legyen jövendőben, jól lehet, mert az is igen beteg, Isten könyörüljön rajta». Orsz. ltár. Chernellel volt Pál úrnak többször összeütközése, de mindig békésen elintézték.

2 «Igen bánom, hogy az úrfival ő klmével majd meg sem ismerkedhettem; hosszú betegsége miatt jó emlékezetű szerelmes uram legtöbbet makoviczai házunknál lakozván, a szegénység igen megfogyatkozott és szegényedett, mely miatt kénszeríttettem mindjárt a temetésről ide a klastromi jószágomba jönnöm . , . kérem Klmedet, mint jó akaró uramat az úrfiat ő klmét én szómmal köszönteni, és kövesse: ő klme valami

Mint atyának és testvérnek épen oly súlyosak voltak a fejedelemnek veszteségei. Pázmány az utolsó nagy s talán a legnagyobb szolgálatot, mit Rákóczynak tett, nem sokáig élte túl. Még megérte az 1636-iki kiegyezést, öröme telt benne, hogy Erdély, a keresztyénség bástyája, a küzdelemből megerősödve kelt ki s fejedelme biztosan ül székében. A vonzalom köztük régi keletű volt, de mennél jobban megismerte Rákóczy erős, becsületes jellemét, napról-napra nőtt az, mígnem igaz barátsággá erősödött. Rákóczynak nem volt titka előtte. Bécsbe menő követei tőle kapták az utasítást, hogy hogyan járjanak el az udvarnál, s hogy

72. LIPPAY GYÖRGY ALÁIRÁSA.

mit tervez ellene a nádor, azt ő mindig tudatta vele. Sok hasznát vette ennek a bizalomnak s elismeréssel volt érte. «Nagyságodnak» — írta Lippay, midőn a bíbornok 1637 márczius 19-én bekövetkezett halálát tudatta vele — «igaz és jóakaró atyjafia lévén ő nagysága, az ki mind jó tanácsával, mind pedig egyéb segítségével nem kevés javára és könnyebbségére volt Nagyságodnak».*

Hogy miért súlyosabb e veszteség rá nézve sok más-

idegenségnek ne vélje távollétemet». Pethe Anna, lechnitzi klastrom, 1636 máj. 27-én írt levele. U. o. Később az özvegy halála után el akarták tőle venni. L. Rákóczy 1637 aug. 27-iki levelét: «az tutorság állapotjáról Klmednek bőven írtunk, ki mivel de jure is minket illetne, nem akarjuk úgy kérni ő felségétől, hogy azzal hazánk szabadságát sértegessük». Sennyeynek szept. 1-én írt levelét Rákóczyhoz. Rákóczy válaszát szept. 19. Batthyány-ltár, Gyula-Fejérvártt.

* Pázmány és Rákóczy. 242. l. Lippay, Bécs, 1637 ápr. 3-án írt levele.

nál, azt leplezetlenűl, de nem minden czélzás nélkűl magának Esterházynak írta meg Rákóczy: «nem volt okom tartani, hogy szegény kárdinál uram, a mit vele közlöttem, elárulja s hogy rosszakaróimat titkon vagy nyilván ellenem bújtassa». S épen ily leplezetlenűl megírta a cancellárnak is: «Mi, igazsággal írjuk Kegyelmednek, úgy meg valánk nyugodva az ő kegyelme jóakaratjában s hazájának, nemzetének szeretetében, ő Felsége kegyelmes parancsolatjának effectuálásában, hogy ha mások is azt viselték volna szemek előtt, talán a szegény hazának s nekünk is nem nyittatik vala ilyen tágas kapu jövendő romlására.» [1]

Pázmányt megelőzte a halálban II. Ferdinánd; s a két utolsó levél, mit a kárdinál Rákóczynak írt, e gyászesettel foglalkozik. Az első febr. 23-ról tudatja vele a gyászhírt s ajánlja, hogy találja meg III. Ferdinándot most uralkodása kezdetén szép legatióval, «nemcsak ő Felsége jóakaratát kiérdemelni, hanem súlyos dolgokban való jó akaratát is venni». Egy héttel halála előtt, márcz. 11-én, újra sürgette e követség fölküldését, mely véget fog vetni ellenségei híresztelésének, hogy ő Felsége területén hadakat fogad.[2]

Otthon, Erdélyben, két államférfiúnak halálát gyászolta, kik mindketten a Bethlen iskolájában izmosodtak meg, s a diplomácziai téren tettek neki szolgálatokat.

Cancellariusa Kovacsóczy István, ki a kassai és eperjesi tárgyalásokat vezette, nem sokkal a béke megkötése után Görgényben meghalt. Épen az 1634-iki táborozás idején, hagyatékából egy csomó irományt hoztak a fejedelemhez, ki megnézegetvén azokat, Kassayt hívatta. «Ihol» — úgymond — «szegény cancellarius uram historiákat írt volt» s kezébe adta azokat. «Amaz is elfogadván, elvevé. De

1 Rákóczynak 1637 máj. 23-án Deésen írt válasza Lippay fennebbi levelére. Hivatalos másolat a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban.
2 MILLER, Epistolae Petri Pázmány. II. k. 209. és 210. ll.

azután hova lett, arról altissimum et perpetuum silentium, örök feledékenység. Ezt — folytatja Szalárdy — szemeimmel láttam, jelen voltam. Hihető, Bethlen fejedelemnek hadakozásai, minden viselt dolgai és jó hasznos írások voltak.»[1]

Szerencsésebb volt másik történetíró államférfiának, Mikó Ferencznek Emlékirata: ez napjainkig fönmaradt. Egy évvel később, 1635-ben, követte a cancellárt sírba. Őt is Bethlen Gábortól örökölte. Régi ismerőse volt, együtt mentek Katalin fejedelemasszony elhozására. Rákóczyhoz szívvel-lélekkel csatlakozott; a mit Kemény ír róla,[2] hogy «meghala szerencséjével, mert aligha török közé nem megyen vala, mert az religio dolgában is offendáltatott vala»: az ő phantasiájának agyréme: azt magának a fejedelemnek levelei czáfolják meg. Egy hosszabb ideig tartó körútról érkezett haza (1635 jul. 15.) s első útja Mikóhoz volt, kinek súlyos betegségéről értesült. Meggyőződött, hogy állapotja reménytelen s egészen elkeseredve írta Kassaynak: «Mi bizony szánjuk mind magunkra s mind az közönséges jóra nézve. Ezennel elfogy kegyelmetek — nincs honnét helyreállítani az kort! Látja isten, csaknem megbolondulunk az gondolkodás miatt, ha az szegény megtalál halni.»[3] Religio dolgában se a catholicus Kovacsóczyt, se az unitarius Mikót nem háborgatta a fejede-

1 SZALÁRDY, 95. és 97. ll. Görgényt ekkor foglalták le, Kovacsóczy magvaszakadása alapján, a fiscus számára.

2 KEMÉNY JÁNOS. 236. l. A háromszéki kapitányság helyett Mikó a csíkit kapta: «azért bizonyosan offendáltott».

3 Rákóczynak Kassayhoz, 1635 jul. 16-án, délest 5 órakor írt levele: «ebéd után (t. i. jul. 15.) szegény Mikó uram látni mentünk mindjárt, kit igen betegen találtunk s akkor is nem igen nagy reménségünk vala gyógyulása felől: de immár ugyan semmi sincs: nehezen hiszszük, hogy már kivigye. Klmed személyét követjük, minden rútság alája megyen: mi olyan nyavalyát nem láttunk, kiről aztán szemben érthet Klmed. Bízván gyógyulásához, mivel soha nem hiheti, hogy meghaljon, testamentumot sem akart még eddig tenni, kiben ezután már nem is hiszszük, lehessen módja, mert csak most reggel nyolcz órakor is alig érthetni szavát». Orsz. ltár. SEGESVÁRY Naplója jul. 15-re teszi halálát — de az, mint e levél is mutatja, jul. 16-án volt.

lem; a mit a törvény az idegen vallásúaknak biztosított, azt ő nem bolygatta.

Több alapja volt Kemény János másik vádjának, hogy perlekedő és vagyonszerző ember. Hát az volt. Szerette uradalmait szaporítani, kikerekíteni. A mint szaporodtak uradalmai, szaporodtak perei is. A hol csak valami visszaváltható zálogra talált, nem igen mulasztotta el jogát érvényesíteni. Példa rá Alaghyné, Bethlen István s egy csomó középnemes. De a pénzelhelyezésnek abban az időben ez volt egyik módja: nem szívesen őrizték a tárházban. A törvény formáit a legszigorúbban betartotta s ha talán kelleténél szigorúbban tartotta be, abban része volt Kassaynak is, az ő legfőbb jogügyi tanácsosának. De hát másként jártak-e el Esterházy, Csáky s átalán az urak? A miért ez Keménynek s a többi erdélyieknek, kik szájról-szájra adták a példabeszédet, hogy «elvitte aranyunkat a Patak», föltűnt, annak az volt az oka, mert Erdélyben kevesebb számmal voltak nagy uradalmak, mint Magyarországon. Aztán megvolt annak a természetes magyarázata, hogy miért akart Rákóczy uradalmat gyűjteni. Váraiban ő tartotta fönn a katonaságot, s az a nép, mely ott volt elhelyezve, a zsoldos sereg s az udvari nép képezték az ő katonaságát. Az ország hada nem volt rendes katonaság; tartottak ugyan mustrákat, de a székelység és a megyék is csak militia volt, igen jól használható, de csak mint egy rendes sereg kiegészítő része. Ezekre az uradalmakra neki szüksége volt, ha azt akarta, hogy hatalmas, tekintélyes, független fejedelem legyen.

Szüksége volt kétségtelenűl Munkácsra is, Katalin várára. Nem hagyhatta volna, hogy az ellenséges kézre jusson s a lengyelországi hadfogadásoknak toborzó helyévé legyen. Mert az bizonyos volt, hogy Katalin nem akarja, nem tudja megtartani. Könnyű volt Sennyeynek, a cancellárnak, azt izenni neki, hogy a mit a fejedelemasszony-

tól elveszen, azzal adós fog lenni Istennek, melyet ő Felsége a másvilágon utolsó fillérig megfizettet.[1] Nagy gondja volt ugyan neki jövendő üdvösségére; de ezen a világon is meg akarta a maga s fejedelemsége érdekeit védelmezni.

A kiegyezés Katalinnal s a kassai és eperjesi békék megszabták, hogy zálogösszegben mit fog Rákóczy fizetni annak Munkácsért s Fogarasért. Hogy ő ezeket részletekben s nem egy összegben fizette le, állandó panasz tárgyát képezte; e halasztást Rákóczy bizalmas embereinél azzal mentette, hogy nem akar ellenségei kezébe nagyobb összeget juttatni. Ez lehetett csak mentség is; de azért lefizette s legnagyobb részét azonnal, a mint komolyan helyreállott a béke Bethlennel s a két császárral.[2] Nehezebben ment a dolog az ékszerekkel, ruhákkal s más fölkelhetőkkel. Ez maga egy nagy vagyont képviselt, egy kimutatás szerint csak öt mentének értéke 1801 frt 80 denár volt; mai értékben tizenötszörösét vehetjük. Ezek elszámolása s a tárgyalás az elszámolás fölött nehezebben ment. Különösen 1633-ban folytonosan tartott azok átszállítása Fogarasból Fejérvárra, innen Patakra. 1634-ik év nyarán s utóbb is Melkó, Katalin biztosa, jelentékeny összegeket vett át,[3] míg szeptember 28-án Chernel és Debreczeni Leleszen hat láda ékszert, ruhát s töméntelen díszpuskát kézbesítettek. De sok volt ezen fölül is a fejedelemasszony követelése s 1635-ben elkészítette ennek jegyzékét, mely

1 «Kértem, hogy Ngodnak alázatosan én nevemmel mondják meg, hogy az Úristen Ngodat úgy fogja és maradékit is megáldani, ha a szegény asszonyunkon injuriát nem teszen immár, és hogy Ngod marhájában valamit elveszen akaratja ellen, azzal mindenkor adós fog lenni istennek, melyet ő szent felsége a másvilágon mind egy utolsó fillérig megfizettet itt is, pedig az maradékjától is uzsorával kiveszen; és hogy innen látjuk, sok számtalan kincseknek, takarmányuknak szegénységre való jutásokat, mert az árváknak és özvegyeknek tüze emészti». Sennyey Sándor, Pozsony, 1633 nov. 8-án írt levele a fejedelemnek. Erd. Muz. Kemény, Apparatus Epist. II. nro 263.

2 Lásd a contentatióról való computust. Tört. Tár. 1880. évf.

3 Csak egy ízben, 1633 julius 24-én, 23,334 frtot. A kiegyezésre vonatkozó szerződést Rákóczy 1633 szept. 5-én írta alá. Megjelent Tört. Tár. 1880. évf. 761. l.

aztán a tárgyalások alapjáúl szolgált.[1] A fejedelem hajlandó is lett volna mindent kiszolgáltatni s Melithnek, a fejedelemasszony megbízottjának, ki is jelentette: de most a «plenaria quietantiá»-n nem tudtak megegyezni. Ezzel is rendbejöttek. Katalin lejött Tokajba s a fejedelem Debreczenit küldte hozzá. A fejedelemasszony 1636 márczius 17-én meghívta ebédre Debreczenit. A nyugta úgy volt elkészítve, mint Rákóczy kívánta s ebéd után Debreczeni kijelenté, hogy ura «igenis akarja plenarie contentálni pénzzel, jószággal, s minden marhákat is, melyek ennél voltak, az ígérteken kívűl restituálni».[2] Jószággal! de a fejedelemasszony inkább akart volna pénzt, mit a fejedelem akkori szorongattatásai közt nem adhatott. Csakugyan nehány nap múlva a kielégítés megtörtént[3] (1636 apr. 20.), de a fejedelemasszony azután is talált alapot újabb-újabb követelésekre.[4]

Igaz, hogy híres volt Rákóczy a maga korában fösvénységéről; még takarékosságát is arra a rovásra írták föl. A Bethlen által kiadott manifestumokban emelt vádak jókora része ezekre van alapítva, s minthogy ez iratokat másolatban gondosan terjesztették, Rákóczy fösvénysége minden czáfolata daczára megmaradt a köztudatban. Legsúlyosabb volt e vádak közt az, hogy a Bethlen Gábor által a fejérvári collegiumnak, részben alapítványúl, részben annak fölépítésére hagyott s Bethlen Istvántól átvett 26,000 forintot nem a végrendelet értelmében használta föl. «Mindennél Bethlen István uram háborgatási között, kiket Isten látott, hogy méltatlanúl szenvedtünk, az volt

1 Megjelent Tört. Tár. 1887. évfolyam. 209. l.

2 Debreczeni, Sárospatak, 1636 márczius 17-iki levele Rákóczyhoz. Orsz. ltár. A leszámolásra vonatkozó rendkívűl érdekes összeírások s jegyzések vannak közölve báró RADVÁNSZKY BÉLA nagy munkájában.

3 A bevallás a leleszi káptalannál 1636 ápr. 25-én megtörtént. Megj. Tört. Tár. 1880. évf. 765. s köv. ll.

4 Egy utóbbi contentatio 1637 szept. 6. Megj. Tört. Tár. 1880. évf. 796. l.

keservesebb, hogy a mostani erdélyi püspök, Geleji István uram sem az obligatoriánknak, kit acceptált volt, sem az mi jó lelkiismeretünknek, sem az istentisztességében való tökéletességünknek nem hivén, abban az állapotban az tracta idején ellenségünkhez folyamodott volt annak megvételéért».[1]

E szavakat Rákóczy arra a nyugtára írta, melyet a püspök a követelt összeg lefizetésekor állított ki. A fejedelem ez összeget kölcsön vette Bethlen Istvántól s kötelezvényt állított ki róla. Úgy látszik, a püspök, Bethlen támadása kezdetén, nem bízott eléggé Rákóczy fejedelemségének állandóságában s azért követelte a pénzt. Joga volt hozzá. De Kemény, húsz évvel a visszafizetés után, azt írta, hogy «ezen összegeket költsönözésnek színe alatt azon öreg úrtól, Bethlen Istvántól extorqueálván, semmiképpen meg nem adá. Egyebekkel együtt nála vesztek.»[2] Nem vesztek nála. A fejedelem Kemény Jánost, főkomornyikját, — ugyanazt, ki húsz évvel később nem tudott semmit a visszafizetésről, — Fejérváry Péter fizető deákját és Cikó Mihály udvarbíráját küldte ki, hogy az eddig történt kifizetésekről s a hátralékról «igaz számot vessenek egymás közt». Hát a számadást Kemény és két társa Fejérvártt 1638 szept. 18-án elkészítették, a hátralékot kifizették Gelejinek, Alstädnek és Csulaynak okt. 6-án, s ezzel a fehérvári iskola követelése ki volt egyenlítve. Maga az iskola épülete is el volt készítve. Bethlen erre 6000 frtot hagyott. De az épület jóval többe, összesen 10,768 forintba került.[3]

Annyi bizonyos, hogy ez a fösvénynek, ridegnek híresztelt ember nagy áldozatokra is kész volt isten dicsőségéért

1 Bethlen Gábor síremlékei s alapítványai. 20. l. A Történettudományi Értekezések. XI. k. 6. sz.

2 KEMÉNY JÁNOS. 261. l.

3 A kötelezvény, számadás s nyugta eredetijei megvannak a vörösvári Rákóczy-levéltárban. Megjelentek «Bethlen Gábor síremléke s alapitványai» czímű munkában.

s a keze alatti scholák fölvirágoztatásáért. Hálás volt az ő istene iránt, ki elhalmozá földi javakkal, megismerteté a tiszta evangeliummal, erőt adott neki, hogy a megpróbáltatásokból diadallal keljen ki s győzedelmeskedhessék ellenségei fölött. Bírt érzékkel a tanügy fontossága iránt; maga mondta, hogy egy jó mestert többre becsül, mint egy jó predikátort. Pedig egy vasárnapi istenitiszteletet sem múlasztott el, még útazásait is úgy rendezte a vasárnapi vagy ünnepi istenitisztelet kedvéért, hogy azt olyan helyen tölthesse, hol vallásán való templom volt. Még akkor is, midőn csak Patak főura volt, sokat tett a maga iskolájáért. A kiválóbbakat azok közül a növendékek közül, kik az ő iskoláját végezték, kiküldötte a külföldi egyetemekre, hogy a theologiai tanfolyam bevégzésével, hazájokba visszatérve, az egyházi életnek, irodalomnak, tanügynek emelésén közreműködjenek. Rendesen 3—6 alumnusa, a mint maga nevezte «tanuló deákja» — kiktől térítvényt vett, hogy ott fognak szolgálni, a hol kívánja — volt künn[1] s mindenik kapott évenkint egy pár száz aranyat. Egyik közűlök leforditotta Erasmusnak «Az keresztyén vitéznek kézben viselő könyvecskéjé»-t, kinyomatta Leydában (1627.) s mint «hálàdatossága kicsin jelét», neki ajánlotta: «holott immár negyedik esztendeje folyik, hogy az Nagyságod beneficiariusai laistromában, méltatlanságomra képest, nevemet felíratván, ez nevezetes belgiumi akademiákban tanulásnak okáért mulatok és az Nagyságod kegyessége mellett fogyatkozás nélkűl élek».[2]

A pataki iskolát azután is, hogy bement a fejedelem-

1 Az Erdélyi Protestans Közl. 1874-diki folyamában 1624-ből három alumnusának levele van közölve: Csanaky Mátéé (Leyda, márcz. 26.), Salánky Györgyé s Zempléni Györgyé Franckera (1624 ápr. 7.). Ugyanakkor már Simándi és Károli künn volt. 404. s köv. ll. V. ö. Rákóczynak 1635 jun. 23-án kelt levelével.

2 Az ajánló levélben. A könyv czíme: «Rotterodámi Rézmánnak az keresztyén vitézséget tanító kézben viselő könyvecskéje». (Enchiridion militis Christaniani.) Hogy Erasmust miért fordította Rézmánnak, azt az Előszóban indokolja.

ségre, föntartotta azon a szinvonalon, melyre emelte, s épen úgy, mint eddig, a legfőbb vezetést magának tartotta fönn. Hanem ettől fogva már jóval nagyobb körben kellett patronusi jogait s kötelességeit gyakorolnia. Itt volt a Bethlen Gábor által fölvirágoztatott collegium, melynek tanárai oktatták fiait az e mellett fölállított udvari scholában. A harmincz éves háborúban földúlt Herbornba Bethlen Gábor elküldé Bojti Gáspárt, udvari történetíróját, hogy a német egyetemek kiváló három tanárát, kik közűl az első és harmadik magában Herbornban volt, Altstedet, Bisterfeldet és Piscatort, hívja meg Erdélybe.[1] Bethlen közbejött halála miatt a leutazással késtek, de Rákóczy már Fejérvártt találta s elkövetett mindent, hogy ott tartsa őket. Ott lételök nemcsak az iskola fényét emelte, mert főként Altsted Európaszerte kiváló bölcsész hírében állt, hanem összeköttetéseiknél fogva másküllönben is nagy szolgálatokat tehettek neki: közvetítőűl szolgáltak, hogy a fejedelem külföldről megbízhatóbb híreket kapjon. Már felsőbb tanári állásuknál fogva is díszes helyet foglaltak el a fejedelmi udvarban, rangban a püspök után következtek s fizetésök is — ezer tallér évenkint — mutatja, hogy a fejedelem méltányolni tudta őket. S csakugyan ezeknek és a külföldi egyetemekről visszatért alumnusoknak lehet köszönni, hogy az erdélyi és magyarországi hittani irodalom Rákóczy alatt lépést tartott az európaival.[2]

A tanárok ezen európai összeköttetésének volt a következménye, hogy abban a mozgalomban, melyet az angol Dury János, «az istentől küldött apostol» indított, hogy a protestantismust a két fő, ágostai és helvét, felekezeteknek egyesítése által megerősítse s a catholicismus emelke-

1 Bethlen Gábor 1629 febr. 22-én kelt levelét a három tudós tanárhoz. Kiadta Kvacsala. Századok. 1892. évf. 711. l. a jegyzetben. A meghívás körülményeire vonatkozólag lásd Bisterfeld életrajzi közleményeit. 12 l.

2 L. tüzetesebben Kvacsala idézett munkájában, Bisterfeld élete.

désének útját állja. Örömmel üdvözölte az eszmét Rákóczy s ez ügyben (1634 febr. 7-én) Geleji Katona István püspök elnöklete alatt zsinatot tartottak, mely a Dury által fölvetett négy kérdésre adott beható válaszában az egyesülés mellett foglalt állást. Gyakorlati haszna ennek a határozatnak nem lett; de igaza van Kvacsalának, hogy ez a válasz méltó volt az ügyhöz s az azt mozgató személyhez; mert bizonyságot tett az erdélyi ref. egyház vezető személyeinek nemes és előkelő észjárásáról.* Az iratot a püspök, utánok három tanár, tíz esperes, egy dékán s három lelkész írták alá, az akkori erdélyi egyházi életnek kiemelkedő alakjai.

A protestantismus megszilárdulására sokat tett, hogy Bocskay óta a fejedelmek a reformált vallás követői voltak. Hol a négy bevett vallás jogegyenlősége törvénybe volt igtatva, uralkodó vallásról, olyan értelemben, mint a catholicus vallás volt Magyarországon, szó sem lehet; mert a fejedelem kegyura volt mind a négy vallásnak, s ez mindenik a törvény oltalma alatt állott. De épen azon körülménynél fogva, hogy a reformált egyház igazgatását a püspök mellett a fejedelem vezette, ez «első lett az egyenlők közt», azaz ha nem is volt az állam vallása, sok előjoggal bírt, mert ez a körülmény megnevelte tekintélyét, papságát hatalmassá tette. S kivált olyan buzgó fejedelem

* Bisterfeld élete. 15. l. Tolnai 1634 febr. 20-án Patakról írja a fejedelemnek: «ha valamikor kegyelmes uram véghez kellene menni ez üdvösséges tanácskozásnak, generale consilium kellene hozzá, mely válaszúl lenne Németországban, de oda kellene menni mind Erdélyből, mind Magyarországból két-két prædicatornak. Várom mindennap Szepsi, Alvinczi és Kovásznai uram tetszését is, melyeket mindjárt kezéhez küldök Ngodnak. Akkor penig, mikor velek legelőször beszéllettem, feltalálák ő klmek, hogy valameddig az helvecziai ecclesiák ebben az unióban magokat be nem adják, addig az mi magyar ecclesiánknak nincsen módjuk abban, hogy amazokkal megegyesődjenek, mivel anno 1545 az helvecziai vallást bevévén az magyarok, az urak közűl is az kik akkor éltek, azok aláírták neveket. Az Duraeus írásában penig úgy vagyon feljegyezve, melyet nekem in paribus küldött, hogy a helvetusok közűl reménység vagyon, melyből kitetszik, hogy annak az statusok még nem consentiáltak». Prot. Egyh. és Iskolai Lap. 1875. 618. l.

alatt, mint Rákóczy. Nem volt uralkodó Európában, kinek ministerén kívül még egy másik, épen olyan hatalmas tanácsosa ne lett volna: a gyóntató a katholicus, az udvari pap a protestans uralkodónál. Mert fontos kérdés volt az, hogy mit mond az egyház ahhoz, a mit az uralkodó tenni akar. Egy Lamormain (Ferdinándnál), egy père Joseph (Mazarinnál) épen úgy bírt politikai befolyással, mint a püspök, az udvari pap Rákóczynál. Ez aztán Erdélyben a consistorialis rendszer kifejlődéséhez vezetett a protestans vallásúaknál s az autonomia megalakulásához a katholicusoknál, kik nem bírhatván püspökkel, vicariusok által kormányoztattak.[1] A fejedelmi tanácsban mind a négy vallás képviselve lévén, mindenik tanácsúr befolyt a maga vallásának igazgatásába s annak érdekeit, szemben még a fejedelemmel is, természetesen bizonyos korlátok között, képviselte.

A calvinismus puritán egyszerűségével még ilyen kiváltságolt helyzetében sem volt összeegyeztethető a ritus pompája. A catholicismussal szemben az épen az ellentét által hathatott. Magának a templomnak megragadó pompája s fénye, a cultusnak szívre és kedélyre egyaránt ható ceremoniái helyett az ékességeitől megfosztott egyház komor egyhangúságát állítván s a cultusba magát a népet is bevonván, fölemelte azt a válaszfalat, mely a két egyházat örökre elválasztá egymástól. A török földön megizmosodott Bethlennél az egyház a politika szolgálatában állott; Rákóczynál, kinek mostoha anyja s öcscse katholicusok voltak, s ki élvezettel olvasta Pázmány prædicatióit,[2] megfordítva volt. Még mint egyházának feje is vallása szolgájának tekintette magát. Pedig nemcsak udvarában szerette

1 Kozma Péter esperesnek 1635 febr. 13-án kelt megerősítő levele patens alakban, az Orsz. ltárban. Hatásköre Háromszékre és Fejérmegye egy részére terjedt ki. Hatáskörébe tartoztak nemcsak az isteni tiszteletre tartozó dolgok, hanem az iskolák is. V. ö. Veszely, Erd. Egyháztört. Adatok. 333. és 374. ll.

2 Pázmány maga küldött neki egy példányt, nem sokkal halála előtt.

a fényt és pompát, hanem a mennyit vallása megengedett, bevitt annyit annak egyházaiba is. S ez a fényűzést csak az Úrasztalához szükséges edényekben engedte meg, s ilyenekkel, igen sokszor művészi kivitelű kelyhekkel és tányérokkal, ő és felesége gazdagon ellátták az egyházakat. A híres nagy haranggal ebben az időben ajándékozta meg a debreczeni egyházat.*

De még egy más fényűzést is megengedett magának. A protestáns isteni tisztelet a katholicusok egyházi énekeinek legnagyobb részét átvette, természetesen magyarra fordítva. Ezek a szertartásos könyvek az oltárok ékességei közé tartoztak a katholicusoknál s igen sok esetben nemcsak pazar fényű művészi kivitellel, hanem alakjuk, nagyságuknál fogva is föltűntek. A protestansok énekes könyvei az összes hívek használatára szolgálván, egyszerű alakban láttak világot. A közhasználatban levő énekes könyvnek sok fogyatkozása volt. Bethlen udvari papjának, Geleji Katona Istvánnak, ösztönzésére a püspök, Keserűy Dayka István, hozzá fogott annak kijavításához s kiegészítéséhez. A hymnusokat kiigazítá, rímekbe szedte s énekhez alkalmazá, a hiányokat különböző példányokból pótolta. Bethlennek megtetszett ez a munka, leíratta s fényesen beköttette. Természetesen csak egy példányban volt meg: a fejedelmi templomban. De Rákóczy azt akarta, hogy az összes egyházakban egyforma legyen a cultus, mi csak úgy volt elérhető, ha azt minden egyház megkapja: s «elméjét ottan annak kinyomatására bírta». Megbízta a püspököt, hogy készítse sajtó alá. De a püspök mindjárt a munka elején meghalt, s így annak befejezése Gelejire, mint a püspök munkatársára maradt.

Geleji a kéziratot új javítás alá vette, hagyott ki belőle, toldott hozzá «s mintegy negyedrésznyivel öregbíté». A fe-

* Tóth Ferencz, Túl a Tiszai püspökök.

AZ KERESZTYENI

VDVOZITŐ HIT NEK EGY NYOMBAN JARO

IGAZSAGAHOZ INTEZTETETT EKES RHYTHMUSU HYMNUSOKKAL, PROPHETAI LELEKTŐL szereſztetett ſzent Sóltárokkal, örvendetes notaju Proſákkal és több ſok nemü, ſzületett nyelvünkre fordittatott lelki Ditséretekkel és eſztendőtſzakai templumbeli kegyes Ceremoniákkal tökelletesen meg töltetett üreg

GRADVAL.

MELLY MIND AZ ELSŐ FORDITASBAN VAGY ujjonnan való ſzereſztetésben, ſ-mind penig az egy exemplumból másban való irattatásban esett fogyatkozásoktol ſzorgalmatoſon meg tiſztogattatott, és ſok hozzá kevántatott ſzükséges részekkel meg öregbittetett.

KESERVI DAJKA JANOSNAK

ÉS

GELEJI KATONA ISTVANNAK

ERDELY ORSZAGABAN LEVŐ MAGYAR Kereſztyen Reformata Eccleſiankinak Püſpökinek, és az GYULA-FEIRVARINAK lelki Páſztorinak, fáradtſágos munkájok által.

Es elsőben az böldog emlekezetü Feliſéges BETHLEN GABOR Fejedelem Urunknak gondviſeléſéből, ez itt való FEIRVARI Eccleſiabéli ſzólgálatra, kézzel nagy öreg bötükkel le iratott.

S-mostan immár Iſten kegyelméből, annak ſzékiben ülő kegyelmes Urunknak, RAKOCI GYÖRGY Fejedelmünknek, kereſztyéni ſzorgalmatoskodásából, az Iſtennek ditsőségére, és az Chriſtuſnak az Magyar nemzetségben lévő Eccleſiainak, közönséges javokra, meg az irottnál-is ſokkal tellyesebben es tiſztább ban ki nyomtattatott.

GYULA FEIR-VARATT
AZ IGENEK MEG TESTESÜLESE UTAN
MDC XXXVI. Esztendőben.

73. A GRADUAL CZÍMLAPJA KISEBBÍTETT ALAKBAN.

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1893

I. RÁKÓCZY GYÖRGY

1593–1648

IRTA

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1893

BAY ILONA

Ő NAGYSÁGÁNAK

A MAGYAR TÖRTÉNETIRÁS ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

EMELÉSE ÉRDEKÉBEN

KIFEJTETT MŰKÖDÉSEÉRT

HÁLÁS ELISMERÉSSEL

A SZERZŐ.

Több mint egy negyed század előtt jelent meg első dolgozatom Rákóczy György ifjú éveiről: egy tervezett nagyobb munka első kötete. Az impulsust Kemény Zsigmond regénye adta: az «Özvegy és Leánya», melynek Rákóczyja sokban elüt a magyar történetírás addig ismert Rákóczyjától. De amint megnyílt az Országos Levéltár a kutatók előtt, s Thaly Kálmán barátom felhozta a fővárosba a vörösvári levéltár kincseit, világossá lett előttem, hogy munkámat a megkezdett alapon nem folytathatom. Aztán megkaptam az engedélyt a bécsi titkos levéltárban s a herczeg Esterházyak kismartoni levéltárában teendő kutatásokra, s elhatározásomat ez megerősítette.

... És mennél több adat birtokába jutottam, annál élénkebb vágyat éreztem új alapon írni meg öreg Rákóczy György életrajzát. Óhajtottam híven ecsetelni törekvéseit, alkotásait, fényes sikereit, nem hallgatva el sem gyarlóságait, sem tévedéseit, melyektől ő sem lehetett ment, de megtisztítani emlékét mind attól a mocsoktól, melylyel egy pár kortársának elfogultsága s ellenségeinek gyűlölete elhalmozta. Szeretném megmagyarázni azt a hatást, amit rá az erdélyi föld s az erdélyi környezet tett s ilyen módon érthetővé tenni életének azt a látszólagos ellentmondását, hogy a míg 1629-ben «rossz és káros dolog»-nak nevezi, Felső-Magyarországnak «Erdélyhez kötését»: másfél decennium múlva azt törvénybe igtatja.

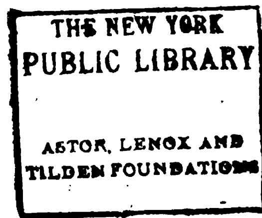
Megpróbáltam nyomról-nyomra kísérni magatartását Bethlen hasonló irányú törekvéseivel szemben — mikor még csak magyarországi olygarcha volt, aztán kimutatni, hogyan egyeztette ki ez a főúr a fejedelmi szék elfoglalása után saját érdekeit új hazája igényeivel, hogyan tudta a harmincz éves háború váltakozó eseményeit kizsákmányolni a két magyar haza javára, végül kiterjeszkedni mind arra, mit hazája és uradalmai emelése érdekében kezdeményezett vagy végrehajtott.

Tudom, hogy e munkával a kísérlet stadiumánál tovább nem jutottam. De ha ez — s az a másik két munkám, mely ezt kiegészíti: Rákóczy Zsigmond és II. Rákóczy György — e feladatok megoldásának útját egyengették, akkor meg vagyok elégedve az eredménynyel.

És végül fogadják hálás köszönetemet azok, kik kutatásaimban segítettek: Bubics Zsigmond, kinek a kismartoni levéltár kiaknázhatását köszönhetem, gróf Erdődy István, ki a vörösvári levéltárt megnyitotta, Thaly Kálmán, Pauler Gyula, Károlyi Árpád, Tagányi Károly urak s Pettkó Béla öcsém, kik szíves előzékenységgel kutatásaimban segítettek; valamint gróf Apponyi Sándor, Búbics Zs., Lanfranconi Enea s Révész Kálmán, úgyszintén az országos képtár igazgatója, kik az illustratiókhoz szolgáltattak becses adalékokat.

Budapest, 1893 november 1-én.

Szilágyi Sándor.

1631
J.v.vliet
fecit

GEORGIUS RAGOCY,

Dei gratiæ Princeps Transilvaniæ, Partium Regni Hungariæ Dominum, & Siculorum Comes, &c.

t'AMSTERDAM,

Gedruckt by HUGO ALLARDT, *in de Kalverstraet.*

(273)

PASSIO DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI SECVNDVM MATTHÆVM.

AZ mi Vrunk Iesus Christusnak kén szenyvedését, ekképpen irta meg az szent Mathe Euangelista. *Evangelista.* Az üdöben mikoron el közelgetet volna az Husvétnak innepe napja, monda Iesus az ö Tanitványinak. *IESVS.* Tudgyatoké hogy két napok

Mm

74. A GRADUAL EGY LAPJA KISEBBÍTETT ALAKBAN.

jedelem saját költségén s saját nyomdájában kinyomatta. Minthogy a katholicusok Graduáljainak nagy ívrétű alakját választá, a betűket és hangjegyeket külön kellett hozzá öntetni. Nem a hívek, hanem az egyház használatára volt szánva. Kétszáz példányban volt nyomva, ajándékúl kétszáz egyháznak. A példányokba beírta a maga nevét és jelmondatát: «Non est currentis, neque volentis, sed est miserentis Dei», s aztán szétküldte azokat.[1] «A Graduált,» írja Tolnaynak, «úgy reméljük, eddig Kegyelmednek kezében szolgáltatták; örömest értenénk nem annyira az sokak vélekedését, mint az értelmeseknek tetszéseket s ítéleteket felőle; mert akármit is jobban ítélhetnek meg mások, mint az ember maga magát».[2] «Két prælumon» (sajtón) nyomták, de azért sok baja volt a typographusokkal: «itt magunk szemünk előtt vagyon egy magyar könyvnyomtatónk, veretjük, tömlöczöztetjük s ugyan semmi». A dolgon úgy segített, hogy a lengyel király útlevelével Hamburgon át hozatott Hollandiából nyomdászokat.[3] Hanem azért 1636-ban, megpróbáltatása legnehezebb évében, augusztus elejére már elkészült.

A mire a Graduál megjelent, két más munkát adott Rákóczy sajtó alá: «Altstedius munkáját az lengyelországi Socinianusok ellen», továbbá Geleji latin egyházi szónoklatait, s ezzel egy időben Patakon nyomdát állíttatott föl három sajtóval; mert a tudomány két emporiumának, Pataknak és Fejérvárnak fölvirágzását egyaránt szívén

1 Tolnay István, Sárospatak, 1637 jan. 18-án írt levele Rákóczyhoz: «vagyon immár egy hete klmes uram, hogy az Gradualok-beli defectusokat kezemhez küldötte præfectus uram ő klme. Igen akarnám, ha azt az laistromot is, melyben notálták volt, melyikben menynyi és micsoda defectus vagyon, megküldhetné Ngod több dolgai között. Mert az kik még nálam vannak, azokat újabban revideálták, de az miket kiosztottam, meg nem vizsgálhattam. Sőt még azt sem tudom, melyik eklézsiáé volt az, az kiben az fogyatkozás találtatott. Az közel való eklezsiába tartozókat én kiosztottam alkalmasint». Orsz. ltár.

2 Rákóczy 1636 aug. 12-én Tolnayhoz írt levele. Prot. Egyh. Isk. Lap. 1875. évf. 802. l.

3 Rákóczy 1635 okt. 2-án Tolnayhoz írt levele. U. o. 779. l. Rákóczy és Pázmány. 118. l.

viselte.[1] Az utóbbi székhelye s a másik magyarországi birtokainak központja volt. Mikor Patakról lejött a fejedelemségre, Tolnay Istvánt udvari papjáúl magával hozta. Lefordíttatta vele «Az Wittembergai Akademiának az evangelica religióért számkivető csehekhez s morvaiakkoz küldött vigasztalását» s ki is nyomatta; de már 1632-ben visszaküldte Patakra első papnak s azzal a megbízással, hogy mint iskola-gondnoka, helyettesítse őtet. Több volt annál is: olyan bizalmi férfiú, kinek meghallgatása nélkűl nem intézett el sem egyházi s iskolai ügyeket, sem személyi kérdéseket.

Épen ezzel a Tolnayval folytatott levelezéséből tudjuk, hogy Rákóczynak szép könyvtára volt Patakon. Az újabban külföldön megjelent nevezetesebb munkákat a tudományos irodalom minden ágából, legtöbbnyire alumnusai által, meghozatta s a pataki várban levő könyvtárába osztatta be.[2] De e részben gondoskodott a fejérvári iskoláról is, s mindjárt uralkodása kezdetén egy olyan tervvel foglalkozott, mely, ha csak terv maradt is, e nevezetes ember széles látkörének kiváló bizonyítványa. Nem kisebbről volt szó, mint Mátyás király híres könyvtárának, a Korvin-könyvtárnak megszerzéséről. Hogy maradt ez a könyvtár Budán, azt maga mondja el: «Mikor Budát szentséges Szulimán szultán kézhez vette volna, noha nevezet szerént még az párnákon is megengedte volna, hogy kihozzák onnan; de akkor Fejérváratt is elegendő könyvek lévén és az urak is mind, inkább pápisták lévén, mivel azok az könyvek, kik ott voltak, nem hitükön való szentírások voltak, azokat nem vitték ki onnan». Idő teltével «kiadták az javát az római császárnak». Már 1632

[1] Rákóczy 1636 aug. 12-iki levele. U. o. i. h.

[2] Rákóczynak s Tolnaynak levelei: 1633 febr 20., márcz. 9. 1634 okt. 31-iki stb., a beküldött könyvek czímei fel vannak sorolva. Levelezésük megjelent a Protest. Egyházi s Isk. Lapok 1875-ik évi folyamában. A levéltár újabb rendezése alkalmából több kiadatlan levelök került elé.

elején megindította a tárgyalást a budai basával; de ez hallani sem akart a dologról, olyan árt — ötezer tallért — követelt értök, melyből kitűnt, hogy nincs komoly szándéka átengedni, s meg sem mutatta. De Rákóczy nem szeretett zsákban macskát árulni s megbízta kapitiháját, hogy alkalmilag valamelyik divánülő vezérnél tudakozódjék, hogy mi módon lehetne a Korvinákhoz hozzájutni, Zülfikárnak pedig száz tallért ígért, ha megszerzésében segélyére lesz. Követe erre azt az ajánlatot tette, hogy forduljon magához a szultánhoz, a mit Rákóczy meg is fogadott. Előterjesztésében elmondta a fejérvári iskola keletkezésének történetét: Bethlen kezdeményezését s az ő törekvését, hogy azt teljesen befejezhesse. Már is sokan gyülekeznek «tanuló ifjúság és bölcs emberek». Az volna a czélja, hogy «ezután nem kellene pápa birodalmába bocsátani ország fiait hatalmasságod országának nagy kárára». De nagy baj van: «könyveim scholámban kevés vagyon» s a külföldről az ottani zavarok miatt nem hozathat. Ezért kéri a szultánt, hogy a budai könyvtárt engedje neki át, a mi ezüst, arany azokon vagyon, azt le lehet rólok szedni s ha megkaphatja, ő nem lesz kénytelen hazafiait «sok költséggel a németek közt fölneveltetni». Bármennyire a török szája ízéhez volt is az indokolás elkészítve, a portán gyanús szemmel fogadták. Azt hitték, hogy valami egyéb lappang ebben az ajánlatban s a Korvinák továbbra is Budán maradtak.*

Annyi bizonyos, hogy neki sem sikerült minden, kivált a kisebb fontosságú dolgokban. De az soha sem tartotta föl haladásában a kitűzött czél felé. A milyen izmos szervező tehetség, kitünő gazda s erős, következetes főúr, főispán volt otthon megyéje és uradalmai kormányzásában, olyan maradt a fejedelmi székben, országa igazgatásá-

* L. Levelek és Okiratok. 35. 54. 65. 102. 111. 116. 175. : az 1632. és 1633-iki évi jelentésekben a Török-Magyarkori Államokmánytár. II. k. 185 s köv. ll.

ban is; csak munkája és gondjai szaporodtak, mert a főfelügyeletet uradalmai fölött, mint fejedelem is magának tartá fönn. Csak annyi könnyítést engedett magának, hogy magyarországi jószágkormányzójának, Debreczeni Tamásnak, Chernel utódjának hatáskörét növelte. Két sajátságos rokonszellem találkozott itt, kik épen azért a legjobban ki is jöttek egymással. Pedig csak nehezen tudta Rákóczy Debreczenit rábírni, hogy a præfectusságot vállalja el; de szüksége volt rá, mert Chernelt diplomácziai pá-

75. DEBRECZENY TAMÁS ALÁIRÁSA.

lyán kívánta alkalmazni. Hosszas tárgyalás után tisztába jöttek a sok apró részlet fölött. Dehogy jöttek; ez még csak kezdete volt a nagy munkának. A gyakorlat egy csomó új kérdést teremtett, melyre előbb nem gondoltak. 1634-ben ezen is kiegyeztek.* Hanem még ez sem volt definitiv kiegyezés. Megint új részletek merültek föl, mert épen úgy, mint Rákóczy, Debreczeni is értett a maga igaza védelmezéséhez. Többi közt a præfectusnak Patakon leendő letelepedése okozott nehézséget. Rákóczy már

* L. Debreczeni Memorialeját s a fejedelem resolutióját. Tört. Tár. 1885. évf. 35. l. A Rákóczy-osztályban egy csomó erre vonatkozó levél van.

azt kezdte hinni (1637.), hogy Debreczeni azért nem akar «contentus lenni az ő kegyelmességével, hogy megválhassék tőle».[1] A közvetítést köztük Tolnay vezette s igen kényes kérdésekben annyi tapintattal, hogy végre 1637 derekán csakugyan végleg kiegyeztek.[2] S ez a választás, a következmény megmutatta, teljesen sikerült.

Rákóczy szerencséjének és sikereinek egyik titka abban rejlett, hogy embereit kitünően meg tudta választani. A sárospataki udvart elköltözése után is egészen régi állapotjában tartotta fönn, nem sokat változtatva a személyzet létszámán. Ezt a személyzetet ismerte és szerette s különösen a Pázmánynyal, Esterházyval s a bécsi udvarral való érintkezésekben ezeket használta. Sok pere és függőben levő ügye levén, minthogy ezek már be voltak avatva azoknak részleteibe is, természetesen nem tehetett másként. De a kényesebb politikai küldetéseket is többnyire ezekre bízta, s kivált a titkos megbízásokat nemcsak Pázmányhoz, hanem az udvarba s a nádorhoz is ezekre ruházta, sőt a lengyel udvarral s főurakkal való érintkezéseket is ezek által tartotta fönn, kik Lengyelország szomszédságában lakván, nemcsak a viszonyokkal voltak ismerősök, hanem egyes lengyel urakkal is baráti összeköttetésben állottak. Épen ezért mentette föl Chernelt a præ-

1 Rákóczynak 1637 máj. 30-án Tolnayhoz írt levele, végső resolutiójával, azzal a meghagyással, hogy «azt tartsa utoljára». Prot. Egyh. s Isk. Lap. 970. l.

2 Tolnaynak 1637 jul. 4-én Rákóczyhoz írt levele: «úgy vagyon klmes uram, hogy præfectus urammal való végezés az Patakon való letelepedésről sok ideig vonódék: de mindazonáltal, ha teljességesen véghez megyen: sat cito, si sat bene. El is végződik immár ő klme részéről, csak Ngodon se muljék, úgy ítélek pedig felőle, hogy Ngodon sem mulhatik el». U. o. 1095. l. Aug. 13-áról írja: «aug. 8-ik napján írt levelét ma hozta meg præfectus uram szolgája, melyben Ngod klmesen ígéri magát præfectus uramnak ő klmének, mind az conventiójának, mind az assecuratoriának megadásával .... Ngod klmes uram legyen immár securus, csak az úristen ő klmét éltesse, az ide ki való jószáginak gondviselésében megnyugodhatik Ngod». Aug. 17-kén Rákóczy mindkettőt aláirásával ellátva beküldte. L. mind két levelet Orsz. ltár, Rákóczy-osztály. Debreczeni bizonyos részjószágokat kívánt magának reserváltatni, s hogy az inscriptio hogyan történjék meg, e felett folytak a tárgyalások.

fectusságtól, ki aztán folytonosan útazgatott Nagy-Szombat, Kismarton, Pozsony, Bécs, Patak és Fejérvár közt. S természetesen, mikor olyan fontos bizalmi állás betöltéséről volt szó, mint a kővári kapitányság Zólyomy elfogatása után, azt olyan emberre bízta, kinek pontosságában s hűségében megnyugodhatott: Reöthy Orbánra. Pedig az nem volt valami kellemes hivatal s Reöthy keservesen is panaszolta, hogy «semmi nagyobb terhére nincs, mint az tömlöcztartóság».[1] Volt oka rá, mert Zólyomy «akaratos magaviselésével, fenyegetőzésével, nyughatatlanságával s hol egy, hol más magatüntetésével» sok kellemetlenséget okozott. Eleinte könnyű volt a rabsága, de midőn anyja s felesége «boszorkánysággal» akarták kiszabadítani és ő módot talált, hogy a budai basához egy megbízott emberét küldhesse, «Jenőt, Lugost, Karánsebest, Sarkadot fölajánlván a töröknek»,[2] fogsága súlyosabbá tétetett.[3] Rákóczynak nem telt öröme ebben a szigorban, szívesen enyhített volna rajta s midőn fia, György, fölútazott testvérének, Pálnak temetésére, utasította, hogy Kővárba bemenve, látogatást tegyen nála.[4] Sőt szabadon bocsátását is, «jó módok és conditiók alatt», megígérte, csak azt kívánta, hogy megbízható ember, például Bethlen István,

1 Reöthy Orbán 1636 jul. 20-iki levele Rákóczyhoz. Gyulafejérvári Batthyány-könyvtár.

2 Levelek és Okiratok, 181. l. Hanem azért kaphatott leveleket családjától. «Zólyomy uram fiát is megmutatták az szolgámnak, magát is kérdezvén, mi állapottal vagyon. Az fia maga kezével minémű levelet írt az apjának, azt is beküldöttem». Reöthy febr. 3-iki levele Rákóczyhoz. Batthyány-könyvtár.

3 Szalárdy. 91. l.

4 Reöthy Orbán jul. 20-iki levele: «elég bajom vagyon Zólyomy dolgában is. Mikor az ifjú urunk itt vala, akkor bementenek volt hozzája az én engedelmemből: azt nem tudom, ki mit szóllott s beszéllett, de azután Zólyomy uram maga az magam asztalánál mondá: akkor mondották ő neki, hogy senki az ő szabadulására többet nem segíthetne neki, mint az közel való, maga is ugyan azt hiszi s még mások is, noha én az Ngod akaratjáról nem bírok s ő magának is azt mondottam, hogy még Ngod is csak eszköz abban, hanem isten annak derekas authora, kinek az mikor tetszik, akkor lehet szabadulása; én úgy is hiszem penig, bizony szívem szerént akarnám, ha Ngodnak javára, hazája s nemzete igaz szolgálatjára meglehetne szabadulása, mert tudom, nekem is nem kicsiny könnyebbségemre lenne». Batthyány-könyvtár, Gyulafehérvártt.

kezességet vállaljon érette. De erre, állhatatlanságát ismerve, senki sem vállalkozott, legkevésbbé maga István úr, míg fia, Péter, épen a tárgyalások idején, szörnyű mód kezdte fenyegetni Reöthyt, hogyha «valami álnok titkos practicával, éhséggel vagy egyéb módon el kezd élete fogyni szegény Zólyomy uramnak, bizony mind az koporsódig megbánatják Kegyelmeddel s gyermekiddel».*

Ez a mérgezési híresztelés is egyike volt a Rákóczy ellen alkalmazásba vett agitationalis eszközöknek, hogy a nemzetben hangulatot támaszszanak ellene; de még pillanatnyi sikere sem volt. Reöthy Orbán a kiegyezés létrejötte után is porkolábja maradt Zólyomynak; de Rákóczy, a mint tehette, könnyített sorsán s utóbb nejét is bebocsátotta hozzá, kitől aztán egy leánya született, míg fia a Bethlen István udvarában nevelkedett föl.

Könnyen érthető, hogy a Zólyomyra való fölügyelettel, az erdélyi területen fekvő Kővárban, magyarországi szolgáját bízta meg: de ez csak kivételes eset volt.

Hogy inauguratiójakor a tisztviselőket megtartotta régi állásukban, az nem kizárólag az akkori kényszerhelyzet következménye volt; ő ezután is Erdélyt erdélyiek által akarta kormányoztatni. Bethlen Gábor jól betanult, képzett tisztikart hagyott maga után, s ezt ő nehezen is nélkülözhette volna. Az Illésházy által létrehozott kiegyezés szellemében Magyarországon is tekintettel kellett lenni a vallásfelekezetekre; Erdélyben ehhez még három nemzet járult, melyek közül a fejedelmi tanácsban mindeniknek képviselve kellett lenni. Rákóczy e részben is ragaszkodott a törvényes gyakorlathoz. Nemcsak a fejedelmi tanácsnak, hanem a portára küldött nagy követségeknek tagjait is rendesen az országgyűlés választotta a három nemzetből; de az, aki a követség élén állt, magának a fejede-

* Bethlen Péter okt. 4. és 7-iki levelei Reöthyhez. Tört. Tár. 1885. évfoly. 743. lap.

lemnek volt a követe. S minthogy a fejedelem a nyilvánosan nem tárgyalható ügyeket illetőleg ezt látta el titkos utasítással: a diplomácziai téren az ő egyenes akarata ellenére semmi nem történhetett. Ő pedig jól értett ahhoz, hogy az alkotmányos formák megtartásával érvényesítse akaratát; s ha az erdélyiek mellőzést is láttak abban, hogy a magyar és lengyelországi követségeket a maga régi szolgáival látta el, miután azok bizalmas s sokszor magán küldetések természetével bírtak, tekintettel arra, hogy a Részek magyarországi területet képeztek, abban nem láthatták a választási föltételek megsértését.

De e részben mindig volt bizonyos animositás az erdélyiek közt. Annak éle, mit Mikó az «ebhajduknak» Basta korabeli garázdálkodására vonatkozólag mond: «jegyezd meg olvasóm, hogy Erdélyre minden veszedelem Magyarországbúl jött», sok tekintetben a királyi terület ellen van intézve. Még a Részeket is idegen területnek nézték, mert az nemcsak közigazgatásilag, hanem törvénykezésileg is el volt Erdélytől választva. Az ottani megyék követei résztvettek ugyan az erdélyi országgyűlésen, de nem az erdélyi megyékkel együtt, hanem mint külön testület készítették el kívánalmaik, sérelmeik jegyzékét, úgy, hogy egyedül csak a fejedelem személye képezte a két terület közt az összekötő kapcsot. A separatio csak János király halála után ment véghez: az első években Erdély csak annyi autonomiával bírt, mint a vajdák alatt, s nem sok kellett hozzá, hogy ez az autonomia Erdély önálló alkotmányává fejlődjék ki, melybe a Részek teljesen soha sem olvadtak be. Az ebből származó antagonismust az idő sem törölte el, s Mikó fennidézet szavainak magyarázatát ebben találjuk meg: létezett az, bár a viszonyok hatalma, az érdekek közössége útját állta annak, hogy a dolog szakadásra kerüljön.

Mindent a törvényes úton érni el, de gondoskodni

arról, hogy az ő czéljainak megfelelő törvények jó eleve megalkottassanak — ez volt egyik uralkodói maximája. Bethlen Gábor halála után az országgyűlés mohón ragadta meg az alkalmat, hogy e nagy fejedelem törvényei közül mindazt, mi a rendektől egyéni áldozatot követelt, lerombolják: megtámadták a fiscust, visszaállították a szabad kereskedést, a «quartérnak» nevét is tollálták. Hát lassankint kellett gondoskodni Rákóczynak, hogy ezek újra fölvétessenek a törvénykönyvbe: méz, viasz, szűr, ökör újra fejedelmi egyedárúvá tétettek, sóakna-nyitás csak a fiscusnak engedtetett meg, az Aranyos vizéből kimosott aranypor- és kéneső-tolvajok megbüntetéséről intézkedtek. Különösen a só-egyedárú képezte a fiscus egyik kimeríthetetlen jövedelem-forrását. A sókoczkákat részint tengelyen, de legtöbbnyire a Maroson szállították a portusokra s ott bocsátották áruba: messze földről jöttek oda török és másféle kereskedők, s az ottani raktárak gazdag készletéből látták el szükségleteiket. Az indirect adózás helyes felhasználása tette lehetővé az egyenes adó emelésének mellőzését.* Midőn pedig már 1631-ben a nyughatatlan emberek megzabolázásáról hozatott törvényt, a Magyarországon t. i. a császár által bírt területen lakó erdélyi birtokosoknak ki s bejárását megnehezítette s 1632-ben és 1633-ban ezeket homagium letételére kényszerítette, megtiltotta, hogy hadakat országon kívül levő szolgálatra senki se vihessen ki s ligát se alkothasson senki, törvénybe igtatta, hogy a fiscális várak tisztsége és őrsége a fejedelemnek is tegye le a hűség esküjét, portára pedig kereskedés színe alatt

* «De nem vala az ország lakosinak minden bántódása nélkül, hogy minden szabados kereskedésbeli jövedelmeket csak a fiscus számára igyekezik vala fordítani, úgy mint mézzel, viasszal, baromgyűjtéssel valókat» írja Szalárdy, 82. l. Kétségtelen igaz, a rendeknek sem nagyon tetszett. Miután azonban a fiscalis jószágok egy nevezetes része magának kezében volt, s a rendes, az úgy nevezett portai adóból nem lehetett az ország és udvartartás szükségeit fedezni, kénytelenek voltak belenyugodni. Különben koronként maga is enyhített rajta.

senki se mehessen ki: olyan nyughatatlanságoknak és zavaroknak kitörését akarta eleve meggátlani, melyek már előre vetették árnyékukat. Fejedelemtársat nem akart maga mellett tűrni, sem Bethlen Istvánt, sem Zólyomyt; annál rosszabb volt ezekre nézve, hogy e törvények consequentiáit nem vonták le.

A mivel azonban a fiscus jövedelmét emelte, azt országában a szükséges beruházásokra fordította. Különös gondja volt a várak és végházak jókarban tartására s felszerelésére ágyúval, golyóval, lőporral, fegyverekkel. A bányamívelés hanyatlóban volt, mert Bethlen bányászai (a két Lisbona) már megvénültek,[1] s annak emelésére hívott országába új bányászokat, mérnököket, «Velenczéből s más külső országokból főfundáló, kőmíves és egyébféle mesterembereket».

Mint uradalmait főúr korában, épen úgy igazgatta országát is megválasztatása után. Mindennek utána nézett, mindenről személyesen győződött meg. Rengeteg sokat útazott. A főember præfectusok, a fiscalis udvarbírák, a kamara-ispánok, harminczadosok soha sem tudták, hogy mikor keresi föl őket. Számon tartotta valamennyit és mindeniknek minden dolgát. Rengeteg számú közönséges és czímeres postája volt, kiket igen szoros fenyítékben tartott s útaztatta mindenfelé, s mindeniknek meg volt szabva, hogy hova, mennyi idő alatt kell mennie,[2] s ezek által ugyancsak küldözgette a leveleket, utasításokat tisztjeinek. Mindig mindenről tudósítást kellett kapnia s a levelekre írt jegyzetei mutatják, hogy mindent maga intézett. Volt is dolga kis és nagy cancellariájának, melynek egyik tagja írva hagyta, hogy «secretariusainak, deákinak éjjelnappal annyi munkájok vala és szorgalmaztatások, hogy gyakorta ételeket is alig végezhették csendesen». S még

1 Rákóczy és Pázmány. 218. l.
2 A postáknak adott utasítást l. Tört. Tár. 1885. évf. 33. l.

más nehézségök is volt: nem zárta el «fülét az hamis nyelvek előlı». E miatt többször voltak kellemetlenségei. De volt annyi méltányosságérzet benne, hogy ha tévedését belátta, igyekezett azt jóvá tenni.*

Igaz; de az is bizonyos, hogy annyit, mint ő, egyik tisztviselője sem dolgozott. Maga járt jó példával előttök; mert magát tartotta országa első tisztviselőjének. Ezért áldotta meg munkáját az ő istene, ezért ragaszkodott hozzá az ország, mely újra élvezte a nyugalom és biztosság áldását.

* Usz Istvánnal volt a többi közt ilyen összezördülése. Uszfalva, 1635 május 16-ról írja a fejedelemnek: «az előbbi jó emlékczetü fejedelemnek ilyen dicséretes szokása volt: ha valaki igaz hívei közűl valami illetlen dologgal bevádoltatott, annak nevét avagy levelét in specie annak küldötte el. Nagyságodnak kedvetlen szolgája bizony soha nem voltam ... én voltam az, kit sem ígéret, sem félelem, sem nyársravonatásnak fenyegetése nem tud vala Nagyságodtól elszakasztani mindaddig is, valameddig Nagyságodnak ellenem való dubietását és méltatlan nehézségét eszembe nem vettem». Azonban a kapott felvilágosítások után kibékültek.

76. RÁKÓCZY PÉNZÉNEK HÁTLAPJA.

HARMADIK KÖNYV.

77. FEGYVEREK RÁKÓCZY KORÁBÓL.

I.

MIKOR Rákóczy hadjáratából visszaérkezett Erdélybe, itthon új, nem várt nehézséggel találkozott. Nem bízott egészen a portában, nem tudta, nem fogja-e az az első kedvező alkalmat arra fölhasználni, hogy új támadást intézzen ellene. Biztos menedékhelyről akart gondoskodni, s a megerősített szász városokhoz biztosokat küldött, kik tétessék le azokkal a homagiumot, hogy szorongattatása esetére őt bizonyos számú hadaival befogadják. Szalánczynak a szebeniek, bár nem úgy mint kívánta, letették az esküt, a segesváriakat Bethlen Ferencz nehezen tudta rábírni. Brassó ellenben február 12-én, daczára, hogy maga hívta meg a fejedelmet, kijelentette, hogy ennyi haddal ily megrémült állapotjában nem fogadja be. «Egy fejedelem» — válaszolá nekik — «egyedűl nem járhat, az mint magatok tudjátok. Noha fejedelmi méltóságunknak nagy sérelmével kell útunkat másfelé fordítani, azt is megcselekesszük, mindazonáltal annak megbontását országunk jövendő generalis gyűlésében az egész ország elejébe terjesztjük.»* Megtette. A gyűlés Brassót

* Rákóczy, Feketehalom, 1637 febr. 13-án a brassaiakhoz írt levele. Országos ltár. A brassaiak levelét l. Erd. Orsz. Eml. x. k. 101. l

hatezer forint birsággal büntette s azonkívül esküt kellett tenniök, hogy jövőre a fejedelmet s egész kíséretét befogadják.

Lassankint kezdett a nyugalom helyreállani. Rákóczy II. Ferdinánd halála s III. Ferdinánd trónra lépése alkalmából a török miatt nem mert nagy követséget küldeni Bécsbe, mert «bár az ő Felsége méltóságát örömest megadná», de azt ezúttal maga veszedelmeztetése nélkül nem teheti. Mind a mellett követeit (Bogády és Réz) szívesen fogadták s még segélyt is ígértek, ha a török megtámadná. Ez változtatott a helyzeten. Esterházy, ki a múlt évi zavarok alatt azt tanácsolta neki, hogy mondjon le, ha nem békült is ki az új helyzettel, de elfogadta. «Nekem ő kegyelméhez semminémű felvött idegenségem nincsen s nem volt az ő kegyelmével concludált békességtől fogva, s ha halálos gyülölségem volna, abban securus lehet ő kegyelme, hogy soha érette a közjót meg nem bántom. Mert nem tudom ki s mint gondolkodik e mi szegény megkevesedett nemzetünk állapotja felől, de a mennyi ellensége s gonosz akarója neki vagyon, ezer jut egyre bennek.»* Homonnai János, a kassai generális, a nádor kiváló híve, ki még a tavaszszal a Rákóczy által Lengyelországban toborzott hadakat föltartóztatta, kezdett, bárcsak színleg, az új viszonyokba beletörődni, miután a nyár derekán, egy főcsausz a portáról elhozta az új athnamét és jelvényeket, a porta kiengesztelődésének zálogáúl. Bele kellett nyugodniok, mert belátták, hogy se a török, se «az az ezer ellenség, ki egy barátjára jut», nem képes Rákóczyt kiforgatni székéből.

Pedig még az sem volt teljes biztosíték, hogy új athnamét s a szokottnál fényesebb ajándékokat küldött a porta, mert az a csausz, ki az athnamét hozta, visszatérő útjában

* Esterházy 1637 jun. 16-án írt levele Kornis Zsigmondhoz.

78. HOMONNAY JÁNOS ARCZKÉPE.

azt híresztelte, hogy nemsokára Székely Mózest fogják a fejedelemségre behozni, előbb azonban az oláhországi vajdát, Bessarába Mátét űzik el.

Bessarába Máté 1633-ban Rákóczy segélyével s pénzével nyerte el a vajdai széket Havasalföldön. Az új vajda már akkor adófizetésre kötelezte magát s a kölcsönös véd- és daczszövetség 1635-ben megújíttatott köztök, melyben a vajda és bojárjai (jun. 29. és jul. 20.) kötelezték magokat, hogy az ő vagy gyermekei megtámadtatása esetén, a szükséghez képest, segélyhadakkal vagy személyesen is segélyére sietnek, s a Havasalföldére hajtott erdélyi juhok dézsmája fejében évenkint 5000 forintot fizetnek; ellenben Rákóczy (szept. 16.) azt ígérte, hogy Máté vajdát, megtámadtatása esetében, a török kivételével, minden más ellenség ellen meg fogja védeni.

Az a más, meg nem nevezett ellenség pedig, ki ellen Rákóczy szívesen megígérte a segélyt: Lupul havasalföldi vajda. Szerencséjére Rákóczynak, Máté a bécsi udvarnál is kegyelt ember volt, ki szorongattatása esetére a császár támogatására is számíthatott. S amint portai követeitől hírt vett, hogy a tatárok mozognak s Lupul is készűl, Bogádyt s utóbb Klobusiczkyt Bécsbe küldte, hogy a császár is tartsa készen hadait, a nélkül azonban, hogy a dologban tisztviselői «czégért» tennének.

A hír pedig épen abban az időben, midőn Katalin, a német fejedelemasszony, a gyógyi fürdő használata után, végső számadása ügyében (szept. 27.) látogatást tett nála, mind fenyegetőbb alakban lépett föl. Lupul Oláhország határán vonta össze hadait. Memhet pasa a Duna mellett szállott táborba, elindulása előtt Székely Mózessel értekezvén, elindulásakor pedig Zülfikárral, a megbízhatatlan s kétes jellemű tolmácscsal egész bizalmasan közölvén, hogy ő valóban Oláhország és Erdély ellen indúl. Bessaraba Máté tényleg megkapta a rendeletet, hogy jelenjen

meg a portán a hűsége ellen fölmerült hírek megczáfolására, a mi letételét jelentette.[1]

De Máté nem ment el Konstantinápolyba. Összevonta hadait s Rákóczytól is segélyt kért. A dolog azért volt kényes, mert a porta is belé elegyedett, Rákóczy pedig hittel volt köteles, hogy Mátét megsegíti. Politikai okok mellett lelkiismeretbe vágó okok is állottak koczkán, nem tudott választani, hogy hitéhez vagy a portához maradjon-e hű? Megkérdezte tanácsurait és papjait s meg-

79. ZULFIKAR TÖRÖK TOLMÁCS ALÁIRÁSA.

tette az előkészületeket, hogy minden eshetőség készen találja.[2] A császárt megsürgette, hogy az ígért segélyhadakat indítsa útnak, Sennyeyt, a cancellárt pedig figyelmeztette: járasson utána a császár, hogy mint alkalmaztatja magát a generalis ő felsége parancsaihoz, mert különben nem sok hasznát fogja venni a segélynek.

S épen a válságos pillanatban jött futár Mátétól a hírrel, hogy Lupul visszafordítá hadait. Épen jókor jött.

1 D'Asquier Questenbergnek, Bécs, 1637 decz. 9-iki jelentése. A titkos ltárban Bécsben. Memhet szilisztriai pasa parancsot kapott, hogy ha Máté nem engedelmeskednék, indúljon ellene és semmisítse meg. Azután Rákóczyval fognak végezni.

2 Egy tanácsúrnak, Kornis, s egy papnak, Medgyessi Pálnak votumai maradtak fönn.

Fejérvár országgyűlés s fényes családi ünnepélyek színhelye volt. Az itteni udvari scholának első növendéke, az ifjú György, épen ezekben a napokban (okt. 15.) tette le több kortársával együtt az utolsó vizsgát, hogy ezután a «katonai szolgálat terhét vegye föl», elbucsúzván a kedélyes és víg napoktól, a versírástól, a sok tréfától, melyekkel a tanulás terhén könnyítettek. A vizsga jól sikerült, annak végeztével a fejedelem sajátkezűleg letisztázott parainesisét átnyújtá neki, s György úr kilépett «a világi állapot gondjai közé».[1]

Alighogy véget értek az ünnepélyek, új követ jött Mátétól. Memhet és Lupul csak cselvetésből vonúltak vissza, hogy ha Rákóczy hadait leszállítja, külön támadják meg a vajdát s külön a fejedelmet. S amint azt hitték, hogy nem fognak nagyobb erővel szemben állani, újra támadásra készültek. Már meg voltak téve az intézkedések, hogy magyarországi birtokaiból hadakat küldjenek, hajdúkat fogadjanak zászlai alá, s nejét Szamosújvárra küldte, hogy parancsai végrehajtását ellenőrízze.[2] Ő maga Segesvárnál szállott táborba, hova az erdélyi hadakat hívta össze. A mint ezek együtt voltak s ő Mogila Iván mazul vajdafival szerződést kötött, hogy ha elnyeri a vajdai széket, hű marad hozzá: Kemény János vezérlete alatt (november 2.) Havasalföldére indítá. Nem sokára megjöttek a magyarországi hadak is s ezeket Tholdalaghy vezérlete alatt küldte utánok. A dolog, Keménynek és Tholdalaghynak együttes küldetése, jelentett valamit: Rákóczy mindenre, háborúra és békére, el volt készülve. Ha Lupul nem lesz idegen a békés megoldástól, kéznél van Tholdalaghy, a diplomata, ez fogja neki dictálni a békét. De ha nem kell

1 Keresztúry Pálnak, az úrfiak egyik professzorának, Herczeg Zsigmond főudvarmesterhez, az úrfiak gondviselőjéhez írt levelét, mely az udvari scholát kedélyes oldalról mutatja be.

2 Levelei, nov. 14-ike és decz. 12-ike közt, meg vannak az Országos ltárban. A fejedelemtől a Családi Levelek közt három van közölve.

neki a béke: ott van Kemény, azzal a megbízással, hogy Mogila Ivánt tegye vajdává. Elegendő erővel rendelkezett, még zsoldos hadait is kiküldte.[1]

Rákóczy ott maradt, várva a híreket, rendezgetve a még ezután is folyton gyülekező hadakat s vadászgatva, melynek eredményeit nejének küldözgette. Egy ilyen alkalommal vadásza véletlen szerencsétlenségnek esett áldozatúl: volt mit hallgatnia az aggódó gazdasszonytól.[2] Máskor halakat kapott ajándékba, melyeket nejének küldött, ki viszonzásúl azokat elkészítve küldte vissza.[3]

Nem sokára jó hírekkel vígasztalta aggódó nejét. A magyar hadak egyesültek a havasalföldivel s előnyomúltak Moldva határáig. Innen azonban nem mentek tovább. Az erdélyi had beérkezése Memhetet is gondolkodóba ejté, s ez mint békeközvetítő lépett föl. S csakugyan a béke Lupul és Máté közt megköttetett. Megnyugtató volt Rákóczyra nézve, hogy igéretéhez képest a császár is küldött segélyhadakat, habár ezek a béke megkötése után érkeztek meg s nyomon visszafordúltak.

Minden jól el volt végezve, csak egy maradt elintézendő. Az athnamét hozó csausz fecsegése, Memhet kérkedése s kapitihájának jelentései meggyőzték Rákóczyt, hogy a török nem ejtette el Székely Mózest, csak alkalmas perczre vár, hogy Erdélybe küldhesse. A portán mindent

1 Nov. 16-án írja Szamosújvárról a fejedelemasszony: «Úgy értettem, hogy Klmed Bakos urammal elbocsátott volna az mezei katonákba, kit nehezen hittem el, mert sokszor mondta Klmed, hogy az füzetett hadat el nem bocsátja Klmed mellőle. Azért tudom Klmed mindenről jobban tud gondolkodni: de talám nem kellene elbocsátani, Klmednek maga mellől az füzetett hadat.» Orsz. ltár.

2 Nov. 29-iki levelében írja: «Az vadakat is meghozták, Klmednek megszolgálom; de nem kicsiny rettegésemre vagyon nekem, ha egyéb nem volna is, az klmed vadásza, hogy meggondolom mind az üdőnek mivoltát és az helynek alkalmatos mivoltát az vadászatra, az mikor érkezik hozzá egyéb dolgától (megvizsgáltatja), de édes uram, tudom, mint szintén szómnak, csak annyi haszna vagyon írásomnak is. De kérem az én klmes istenemet, mint eddig, úgy ezután is vigyázzon Klmedre és szánja meg az én keserves nyomorúságomat is gyermekeitől és oltalmazza meg minden szerencsétlenségtől ő Kfelsége lmedet. Orsz. levéltár.

3 Nov. 21-én írt levele férjéhez. U. o.

pénzért árultak, s meg volt győződve, hogy Székely ezeket a biztatásokat nem kapta ingyen. Igaz, hogy neki magának is sok pénzében állott a versenytárs; de ebből az apró személyzet vajmi keveset látott. Ezeket a kisebb tolmácsokat, csauszokat is kellett fizetni. Igaz, hogy a versonytársakon zsidó és görög bankárok nagy uzsora fejében könyörűlni szoktak; de ilyen hosszú idő alatt ez a pénzforrás is bedugúlhatott. Nagy gyanúja volt, hogy Székely Mózesnek itthonról van biztatása s Erdélyből fedezi kiadásainak nagy részét.

De kiktől kap? az unitariusokra s különösen a zsidózókra gyanakodott; mert Székely is unitarius. Ez a gyanú egymagában még nem elegendő, hogy harczot kezdhessen az unitariusok ellen, kiknek vallása egyike volt a négy bevett vallásnak; tehát mint vallás, az alkotmány és esküje legflagransabb megsértése nélkűl meg sem volt támadható. Nem is gondolt rá, bár irodalmilag mindent elkövetett ellene; még fiai hittani vizsgájának tárgya is egyfelől Bellarmin, másfelől a szentháromságot tagadók ellen volt intézve, s a herczegek ezeknek minden érveléseit «diadallal verték vissza».

Valószínűleg még Magyarországból hozta magával ellenszenvét az egységhivők ellen, hol ezt a vallást épen nem ismerték, helyesebben félreismerték, mert ez országban egyetlen híve sem volt. Épen abban az időben, midőn ő Erdélybe jött, jelent meg két nagyhírű és kitünő unitarius tudóstól, Volkel és Crelltől, Lengyelországban egy nagy munka, mely két részből áll: «Istenről és tulajdonságairól» (Crelltől), «Az igaz vallásról» (Volkeltól). A munka nagy hatást tett. Egykorúak ítélete szerint, Socinus könyvén kívűl, senki sem írt jobbat e tárgyról. Rákóczy azt kívánta a külföldről bejött fejérvári tanároktól, hogy írjanak czáfolatot e munka ellen, mire Alsted szívesen vállalkozott. A mű tervét és költségeit közölte a fejedelemmel,

ki azt — bár nagyon jelentékeny volt — készségesen magára vállalta, annyival inkább, mert Crell műve nemcsak Lengyelországban, hanem Erdélyben is el volt terjedve.

De Alsted csak a Prodromust írta meg. A fő Crell czáfolása lett volna, ki egybeállította a vitapontokat, melyek a socinianusokat az evangelicusoktól elkülönítik, s erre, miután Alsted betegeskedése miatt nem készülhetett el, Bisterfeld vállalkozott. 1636-ban dolgozott rajta, tehát épen ebben a mozgalmas évben.* Kétségtelen, a hitbuzgó fejedelemnek öröme telt a munkában; mert ő vallásának még a katholicusoknál is nagyobb ellenségeit látta a «Krisztustagadókban», s nem lehetetlen, hogy épen e munkával való foglalkozás közben kezdett azon gondolkodni, hogyan férhessen az unitariusokhoz.

Az unitarius vallást az 1571-iki országgyűlés tette a más, már korábban bevett hárommal egyenjogúvá, hitczikkelyeit pedig az 1579-iki állapítá meg a consensus ministrorum alapján. Kolozsvár egészen unitarius város volt, más felekezet a város igazgatásából teljesen ki volt zárva. De három nemzetiség volt magában a felekezetben is: magyar, szász és lengyel s a három nem élt egymással a legjobb egyetértésben. A szász unitariusok papja bevádolta az unitarius magyar püspököt, hogy ez nem követi az unitarius hitczikkeket s ezzel letért a törvény, a consensus ministrorum alapjáról. Az alap tehát a támadásra megvolt.

S egy más körülmény is járúlt ehhez: volt az unitarius felekezetnek egy sectája, mely nyilvánságosan unitariusnak vallotta magát, valójában pedig nem volt az: a zsidózóké. Egy rajongó biblia-olvasó olvasta ki azt a szentkönyvből, az unitarismus terjedése korában, veszedelmes sectává pedig ennek az Eössy Tamásnak fogadott fia, Pécsy Simon alakította. Veszedelmessé t. i. annyiban, mert ez a secta

* Kvacsala, Bisterfeld Élete 18—21. lapokon vannak az erre vonatkozó adatok nagy gonddal összeállítva.

csak az ó-testamentomot ismerte el szent könyvnek s még körül is metélkedett, «mely miatt némelyik meg is halt».

Eössy fogadott fia kiváló emberré nőtte ki magát. Beútazta Európát, Afrikát, tizenhét nyelvet beszélt s Bethlen alatt a cancellárságig vitte. Nem szombatosságáért bukott meg alatta, — mert hogy egy, a törvény által már akkor is tiltott sectához tartozott, azt elnézte Bethlen, — hanem politikai okokból. Kiszabadúlta után a börtönből teljesen visszavonúlva élt szent-erzsébeti jószágán, mint egy bölcsész. De nem tudott nyugodtan élni. Elkezdett apostolkodni, iskolát állított föl s maga is tanított, daczára, hogy a nagyságos czímet megkapta (ez a mai kegyelmes úrnak felel meg), mi annyival nagyobb dolog volt, mert vele együtt csak nyolcz nagyságos úr volt az országban. Bármennyire tisztelték is itt a professorokat, de azt, hogy egy nagyságos úr iskolamester legyen, nem tudták megérteni. Itt valami rejlik, gondolták, s azt hitték, hogy Székely Mózesnek ő a titkos pártfogója, talán számításból, hogy ha Erdélynek unitarius fejedelme lesz, a zsidózókra jobb nap fog fölvirúlni.

A zsidóknak Rákóczy nem volt ellensége, mint orvosokkal érintkezett, mint kereskedőkkel összeköttetésben állt velök, sőt a pataki scholában is alkalmazott egy zsidót, Valerius uramat; igaz, azután, hogy ennek szemei megnyíltak az igaz hitnek.* Hanem azokat az eltévedt juho-

* 1637 aug. 17-éről írja Tolnaynak: «Valeriust klmed megmaraszsza, ha látja hasznát ott lakásának». Orsz. ltár. Még bővebben ír róla 1636 aug. 12-iki levelében: «Valerius uramat Isten áldomásából im kiindítánk, ő mind családostól kimene; nekünk az tetszik, sőt ugyan parancsoljuk is, illendő szállása legyen. Conventióját itt adattuk ki. Itt benn nagy nevet adnak neki. Ma reggel, hogy búcsút vőn mi tőlünk, megmondánk, hogy klmeden kívül mástól nem kell dependeálni: elhittük, klmed is meg fogja becsületét adni, mivel a mennyivel ő idegen nemzet s az istennek ismeretére is az zsidóságból vezéreltetett, fogyatkozásit is, ha történnének, minthogy ő is ugyan csak Ádám fia; szeretetnek palástjával kell inkább fedezgetnünk, mintsem felettébb dorgálnunk. Mindazáltal ugyan nem kell neki is rendkívül az zabolát megbocsátni.» Életrajzát lásd Sárospataki Füzetek, 1865. 356. l. 1639 végén bekövetkezett haláláról melegen emlékszik meg

kat, kik az igaz hitből estek ebbe a tévelygésbe, s még azután is, hogy áttértek, tévelygésök köpenyéül használják régi hitöket, nem akarta birodalmában tűrni. Elhatározta, hogy kiirtja e sectát, Pécsyvel pedig akaratja ellen is meg fogja ismertetni az igaz hitet. Az a csendes resignatio, melylyel bukásának következményeit hordozta, az a visszavonúltság, melyben élt, gyanúsnak tetszett előtte. Ő maga mindig hirdette, hogy fejedelemségével életét is letenné, nem értette, hogy lehet valaki cancellárból iskolamesterré? Bizalmas embereinek is föltűnt ez s nem szűntek meg figyelmeztetni, hogy tartsa szemmel Pécsyt.

Bethlen Gábor alatt két törvény tiltotta el a zsidózó vallást. Mikor Székely Mózes kiszökött Konstantinápolyba s ott némileg komoly versenytárssá kezdett lenni, ki a kapitihák jelentéseiben állandó rovatot foglalt el, Rákóczy elhatározta ezt a két végre nem hajtott törvényt életbe léptetni. Az 1635-iki tavaszi országgyűlés elrendelte, hogy a ki a szombatos vallásról ez év karácsonyáig a négy bevett vallás közűl valamelyikre át nem tér, az nota-perbe fog idéztetni, azzal pedig fő- és jószágvesztés jár. Karácsony ünnepe eljött; de akkor Bethlen István támadása miatt nem volt ideje előkészíttetni oly monstruosus pert, mint a milyennek ez ígérkezett. Sőt még 1637-ben sem gondolhatott rá.

De a mi halad, nem marad. 1638 elejéig már annyira helyre volt állítva országában a nyugalom, hogy a zsidózók kiirtásához s az unitaria vallásnak a törvényes alapra leendő visszaállításához hozzáfoghatott. A hogyan ő ezt végrehajtotta, abban sok szigor s keménység volt: de egy hajszállal sem tett többet, mint annyit, hogy a régi törvényeknek, és pedig azoknak, melyeken Erdélyben a négy vallás nyugodott, érvényt szerzett. Addig ment, a meddig

Rákóczy Tolnayhoz írott levelében. Protestans Egyh. és Isk. Lapok, 1875. évf. 1387. l.

a törvény megengedte. Nem tűrte, hogy az unitaria vallás köpenyűl szolgáljon a zsidó vallásra térésre, s az bizonyos, hogy e munkája az egész országban népszerű volt. Meg volt szabva, hogy a lelkiismeret szabadsága meddig mehet, maga a korszellem is ennek föntartását követelte.

Nem volna méltányos ezért egyedűl Rákóczyt tenni felelőssé s annyival kevésbbé, mert magok az unitariusok tekintélyes része is követelte a régi alap föntartását. Egy unitarius pap vádolta felekezete egy részét, hogy Krisztus istenségét tagadja. Itt hát nem lehetett mást tenni, mint vagy eltiltani, vagy megengedni az újítást s ez utóbbi esetben az ötödik recepta religiót igtatni törvénybe.

Az april 23-ára hirdetett országgyűlés határozottan az újítás ellen nyilatkozott. De hogy az egymással szemben álló két unitarius felekezet közűl melyik áll az 1579-iki confessio alapján, annak eldöntését egy vegyes bizottságra ruházta, melybe minden vallásfelekezetből 17 tagot választottak s melynek föladatává tették, hogy az unitarius felekezet mindkét töredékének kiválóbb képviselőit hallgassa ki s a controversiát igazítsa el. Ugyanez a bizottság volt azzal is megbízva, hogy nem ezzel kapcsolatban, hanem attól elkülönítve vegye tárgyalásba a zsidózók ügyét. A közügyigazgató idéztesse meg mindazokat, kik az 1635-iki országgyűlés által kitűzött határidő után is zsidózók maradtak. S ezek közé tartozott — sőt épen ő volt a fő — Pécsy Simon, ki előre látva a következményeket, 1637 ápril havában fölosztotta vagyonát három veje közt.

A tragœdia gyors befejezést nyert. Julius 1-ére Deésre összehívatott a «conventus», a mint a bizottság magát nevezte, s két nap múlva megkezdte tárgyalásait. Maga a fejedelem elnökölt azokon. Először a két unitarius felekezet külön beadott hitvallásait vették tárgyalás alá. Rákóczy el volt határozva, hogy a két versengő felekezetet kibékíti s épen azért minden olyan törekvést, mely annak útját

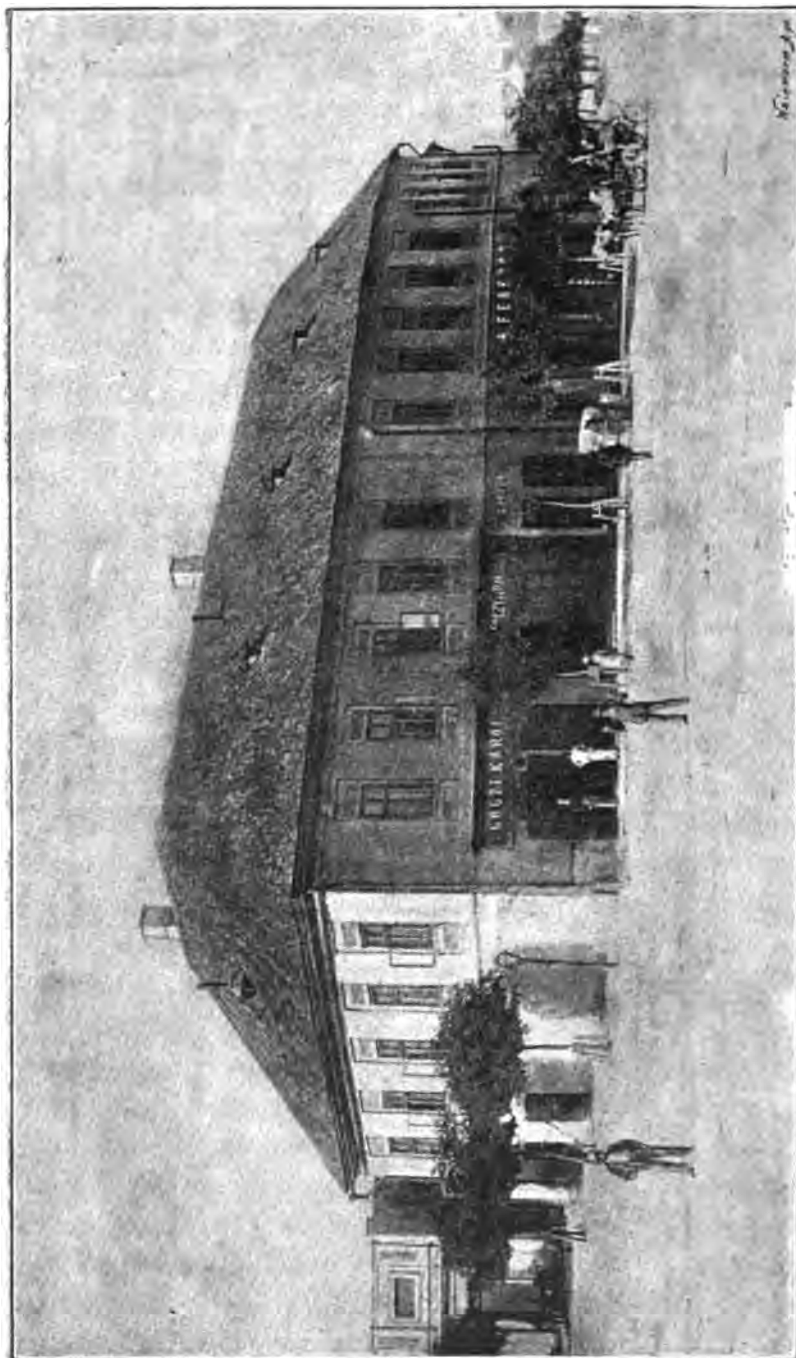

80. A DEÉSI REF. TEMPLOM

akarta állani, «keményen lehurrogatott». Csak öt napi erős küzdelem után ért czélt. Létrejött a complanatio az 1579-iki alapon: «a Krisztust isteni tisztelettel imádják s directe segítségül hívják», az atya, fiú és szentlélek nevében kereszteljenek s communicatio alkalmával a serleget a communicáló kezébe adják; az unitariusok vallásos könyveire nézve pedig behozták a censurát.

Most a zsidózókra került a sor. Rákóczy teljes szigorral, sőt egyesekre nézve kegyetlen szigorral járt el. Báthory István óta ilyen tömeges megidézést nem látott Erdély. Százanként sereglettek a megidézettek mindenfelől Deésre s a mint kihallgattattak s elítéltettek, a kamaraházzal szemben levő templomba (melynek helyén ma a casino-épület áll) szállíttattak, honnan csapatonként, százával, százötvenenként különböző várakba zárattak s addig, míg «észre térnek», várépítésre használtattak. Azután egyesekre került a sor s ezek közt Pécsy Simonra, ki személyesen nem jelent meg, de a többivel együtt elítéltetett s Szamosújvártt börtönbe vettetett. Egy ötvöst istenkáromlásért megköveztek, egy más embert hatvan botütésre ítéltek. Keményen lakoltak mások is. De a mint a szombatosok ki voltak irtva s megszűntek Rákóczyra nézve veszedelmes secta lenni, Rákóczy is engedett a szigorból. Többé nem tarthatott attól, hogy Székely Mózest megsegítik. Megkegyelmezett Pécsynek, ki «akaratja ellen» megismerte az igaz vallást s mindazokat a zsidózókat, kik megkeresztelkedtek, szabadon bocsátotta.

De e tömeges nota-pereken kívül még másokat is tárgyaltak a rendek; sőt egy párt tárgyalásba vétel előtt kegyelem útján, complanatióval egyenlített ki Rákóczy. Mintha példát akart volna mutatni azoknak, kik hatalmát megingathatónak tartották, s megfélemlíteni azokat, kik csillagát elhomályosíthatónak hitték. Sok küzdelme, zaklatása volt eddig, melyekre nem szolgált rá. Az a két év

81. «A MÁRIA MAGDOLNA-TEMPLOM» HELYÉN ÉPÜLT CASINO DEÉSEN.

azután, hogy Bethlen erős kezéből a gyeplőt kiragadta a halál, épen elegendő volt arra, hogy az embereket elszoktassa az erős és öntudatos kormányzástól. No hát ő mindent rovásra vett.

Nem volt megelégedve a szebeniek magatartásával a Bethlen István-féle támadás idejében. Tavaly Brassón volt a sor, most Szebenre került. S mint Brassó, ez is megalkudott: kötelezte magát, hogy az egész város, kivált annak őrsége porkolábostól, pattantyúsostól erős hittel kötelezi magát, hogy őt amikor csak kívánni fogja, vagy ellenséges támadás fenyegeti s emiatt szüksége lesz rá, családjával, híveivel s a nemességgel együtt bebocsátja.

Kolozsvárral más volt a baj. A város egy része református volt; de a tiszti karba ezek közűl senkit se vettek be az unitariusok. Aránylagos részt kelle adni azoknak a város közigazgatásában.

Roszabbúl jártak azok, kiknek ügye nem volt complanatióval elintézhető.

Egy öreg daczos főúr, Kuun Kocsárd, a fejedelmet országfosztogatónak nevezte. Ezt nótán marasztották s szépgyógyi birtokától megfosztották. Egy előkelő úri asszonyt fajtalan élete miatt, a Mikes fiúkat pedig nőrablásért s a táborba szállásra vonatkozó rendelet nem teljesítéséért ítéltek el. Ennek a nőrablásnak regényes története nyújtotta az anyagot Kemény Zsigmondnak, a világirodalom egyik legszebb regényének, az «Özvegy és leányá»-nak megírásához. Mikor Kemény ezt a regényét írta, kevés anyaggal rendelkezett: valóban költői divinatio volt, a mint ő e munkáját írta. Mintha ismerte volna az összes rejtett anyagokat. Mindaz, a mi azóta napfényre került, igazolja őtet fölfogásában e korról s jellemzéseiben szereplőiről. Történetünk e rég elfeledett kis episodjából az alkotó kéz amaz idők belső életének egész képét előnkbe állítá.

II.

MIRE a vihar elvonúlt Rákóczy feje felett, ez figyelmét ismét ama sokkal nagyobb vihar felé fordítá, mely már húsz év óta zaklatja Németországot. A fordulat, mely a harmincz éves háború küzdelmeiben, az ő utolsó érintkezése után a protestans fejedelmekkel, beállott, teljesen megszakasztotta az ő érintkezését ezekkel: de az ottani viszonyokban épen abban az időben, midőn őt a Bethlen-féle mozgalom kötötte le, új fordulat állott be.

A prágai béke, a császár és szász választó közt, volt az első fordulat (1635 május 30.), mely ez utóbbit elválasztotta a protestans ügytől. A harcztér most távolabb esett Ausztriától, hogysem Rákóczy interventiójára gondolni lehetett volna; maga a béke pedig valójában a svédekre mért csapás volt. De Francziaország, mely eddig csak azért alkudozott a svédekkel, hogy Spanyolországra, főként ennek németalföldi birtokaira nagyobb csapást mérhessen, most eljöttnek látta az időt, hogy levesse álarczát. Nagy szolgálatot tett a svédeknek azzal, hogy a (1635 jul. 1-én) lejárt fegyverszünet meghosszabbítására d'Avaux marquist Lengyelországba küldte. Alkalmasabb diplomatát nem választhatott volna, s a béke (szept. 12.) megköttetett Lengyel- és Svédország közt s most már lehetővé lett a Visztula mellett tartott hadakat a németországi tábor megerősítésére küldeni. Ez volt a második fordulat, mely előkészítette a harmadikat, Banér fényes wittstocki diadalát (1636 október 4.). A nördlingeni csata óta a svédek hadi dicsősége hanyatlóban volt, most újra teljes fényében fölragyogott az: számban nagyon túlnyomó erőt győztek ők le. Nem sokat fordított azon az, hogy nem sokkal utóbb (1636 decz. 22.) erős küzdelemmel ugyan, de mégis meg-

választatott III. Ferdinánd német császárrá, melyet a császár ellenségei, Franczia- és Svédország, nem ismertek el érvényesnek, hanem a császárt még atyja halála után is egyszerűen magyar királynak czímezték.

Az új császár politikájában eleinte változás nem történt sem Német-, sem Magyarországon. Ott és itt a régi emberek helyökön maradtak; csak a korábban Eggenberg herczeg által bírt főudvarmesteri helyre — az első méltóságra udvarában — emelte gróf Trautmannsdorff Maximiliánt s a háztartás költségeit egy millió forintról csaknem egyharmadára szállította le. Becsületes, tiszta fölfogású ember s kitünő munkaerő volt, ki Rákóczyval gyakori érintkezésben állott. De azután, hogy a svéd-franczia szövetség megköttetett, a császári udvar politikájában is lényeges változás állott be.

A harcztér a Rajna s Elbe mellett (1637.) távolabb volt, hogysem a szövetségesek szerepet szánhattak volna a küzdelemben Rákóczynak. De kivált a francziák annak lefolyása iránt vérmesebb reményekkel voltak, hogysem már eleve ne gondoltak volna arra az eshetőségre, hogy a császárt Sziléziában is megtámadják. Annyi bizonyos, hogy érdekökben állott szaporítani a császár ellenségei számát, s e részben Rákóczytól lényeges szolgálatot várhattak, kinek támadása a császár erejének nagy részét lekötötte volna.

Rákóczynak az utolsó időben nem volt más összeköttetése a külfölddel, mint hogy mesterembereket, bányászokat, nyomdászokat hozatott onnan. Valami ilyen lehetett az is, ki 1637 elején Erdélybe jött.* Pár hóval utóbb, augusztusban a hesseni tartománygróftól, a franczia király tudtával, Meerboth Henrik evang. pap érkezett Er-

* Monaki Mihály, Kővár, 1637 márcz. 11-ikén írja Rákóczynak: »Kegyelmes uram! Ballingh János uram küldött egy német főembert ide, ő kegyelme írja, jó gondviselés alatt küldjem be Ngodhoz és kísérőket is rendeljek mellé. Azmint legjobb alkalmatossággal lehetett, úgy bocsátottam el innét, szabadosokat is rendeltem melléje.« Orsz. ltár.

82. GRÓF TRAUTMANNSDORFF MAXIMILIAN ARCZKÉPE.

délybe.[1] Pataknak vette útját, ott Tolnay Istvánnal, a sárospataki főiskola professorával, lépett érintkezésbe, s ez Bényey Jánossal, Rákóczy épen akkor visszajött alumnusával indította útnak. Érdekes dolgokat beszélt: a külföldi követek közbenlépésének lehet köszönni, hogy a porta megbékélt Rákóczyval; de a hollandi követ ellensége a fejedelemnek; a belga rendeket meg kellett volna találni «és azok által bedugni a száját».[2] Bényeyvel együtt aug. 6-án Váradon s a hó közepén Fejérvártt volt. Épen akkor volt az ifjú herczegek confirmatiója (aug. 15.) Gyulafejérvártt, melynek ünnepélyét számos vendég jelenléte emelte.[3]

Annál jobb volt a német papra, ki ilyen módon az erdélyi protestans hitélet kitünőségeivel megismerkedett. Fogadta a fejedelem is, de leleplezéseit a porta magatartásáról bizalmatlansággal hallgatta. «Hitel kellene ahhoz; a portán penig abban mi hírünkkel még semmi sem volt» — írá Tolnaynak. Hanem az eszmét, hogy régi összekötteté-

1 Okmánytár I. Rákóczy Gy. svéd és franczia összeköttetései történetéhez: «et cum in anno 1637 nos accessisset quidam Heinrich Merbolth nomine vir, cum legatione defuncti Landgravii Hassiæ, uti nobis constabat, cum scitu etiam christianissimi regis . . .» 23. l.

2 Tolnay, Sárospatak, 1637 aug. 13-iki levelében Rákóczyhoz írja: «Bényei uram tudom eddig Ngodhoz érkezett mind az jámbor német követtel. Csudálom, hogy az fejedelmek (ha azok küldték) prædicator emberre bízták a követséget. Mert elhittem, hogy olyan messze földről nem kicsiny dolgokkal jött, noha nem tudok semmit benne, miben jár, hanem sexta Augusti írt énnekem Váradról egy levelet, abban jelent valamit, de homályosan. Azt írja klmes uram abban, hogy Ngoddal az porta az keresztyén fejedelmek munkálkodásával békéllett meg, nem is ment volna különben véghez, de én nekem egy emlékezetes dolgot mondott itt Patakon, az magam házánál. Honnan ment végére, nem tudom. Azt jelenté, hogy legatus hollandicus nem szintén volna Ngodnak jóakarója az portán, úgy is vagyon. Azt jelenti, hogy ez ideig Ordines Belgicos meg kellett volna Ngodnak az felől találtatni és azok által kellett volna bedugni az száját, az mely meg is lehetett volna, sőt ha szükségesnek ítélné Ngod, ezután is nem árt annak meglenni. Ngodnak keresztyén vallásának híre nagy azoknál az embereknél, csak az deákok taníttatása által is, az kik Ngod költségével bujdosnak Belgiumban.» Orsz. ltár.

3 «Akarván gyermekinknek lelkére is gondot viselni,» — írja aug. 17-én — «az úristennek szent engedelmiből ők is velünk együtt az tegnapi napon megcommunicálának, szombaton penig az hiteknek vallásáról s fundamentomáról az professorok, tanító rendek előtt (kiről klmed Bényeitől is érthet), micsoda disputatiójok vagy examenjek vala, nyomtatásban rövid nap kiküldjük.» U. o.

sét a protestans fejedelmekkel megújítsa, szívesen fölkarolta, annyival inkább, mert az régi óhajtásával találkozott. Őt magát, mint követet egyszerre két megbízással lehetett útnak indítani, egy nyilvánossal, hogy mérnököket s gépészeket szerződtessen s egy titkossal, hogy a protestans fejedelmek szövetségébe belépésének föltételeit állapítsa meg.

De kényes dolog volt ilyen fontos ügyet egy egészen ismeretlen ember kezébe tenni le, ki a mellett a magyar s erdélyi viszonyokkal nem is ismerős. A kérdést úgy akarta megoldani, hogy az ő érdeke teljesen meg legyen védve, s megtalálta a Meerboth-tal kötött megegyezésben annak módját. Fölhatalmazvány, útlevél s megbízatás a Meerboth Henrik nevében állíttatott ki, de a tárgyalásokat nem ő, hanem az ő nevében Bisterfeld fogja folytatni.* Bisterfeldnek még más oka is volt a kimenetelre. Crell és a socinianusok ellen tervezett nagy munkája már elkészült s Rákóczy azt külföldön, jelesül Hollandiában akarta kinyomatni, hogy a munka ilyen módon külföldön is terjeszthető legyen. A Meerboth megbízó levele aug. 21-én állíttatott ki, de a tárgyalások a svéd államtanácscsal csak az év utolsó hónapjaiban folytak. A szövetkezési tervezetet október 20-án terjesztette Bisterfeld Meerboth nevében a tanács elé; a mesterembereket, kiknek fogadására — mondá — föl van hatalmazva, úgy kell értelmezni,

* PUFENDORF, IX. köt. 312. l. alapján BOD írja, Hist. Eccl. Hung. II. k., hogy Bisterfeld Henricus Meerbothus név alatt kétszer is beszélt a stockholmi államtanácsban. (V. ö. KVACSALA értekezésével, Századok, 1892. évf. 717. l.) De hogy Meerboth élő ember, pap volt: Rákóczynak fönt idézett szavai kétségtelenné teszik. Hogy 1637 aug. közepén német pap jön külön megbízással Fejérvárra, azt Tolnaynak levele s Rákóczynak válasza igazolja. Hogy pedig az Meerboth volt, kitűnik az 1637 aug. 15-én kiállított salvus conductusból: »quia inter nos ac nobilem ac reverendum (tehát *pap*) Henricum Meerbott nonnullos artifices mechanicos in rationem nostram ex provinciis christianis conducendi et in Transilvaniam intermittendi vel secum introducendi transactio intercedit...« Tört. Tár, 1892. évf. 458. l. Az Unparteiische Censur czímlapján Meerbothnak egy könyve van említve.

hogy ezek a haza elveszett szabadságának visszaszerzésére alkalmas emberek legyenek. De az államtanács nem volt hajlandó így értelmezni azt, s decz. 2-ig húzódtak a tárgyalások, eredmény nélkül. Ekkor Bisterfeld Belgiumba s Francziaországba ment.[1]

Erről az első tapogatózó útról hazatérte után ismét útra kellett kelnie, hogy Crell ellen írt munkáját sajtó alá adja s hogy a franczia udvarral kezdett tárgyalásokat folytassa. April derekán indúlt el,[2] épen mikor az unitarius kérdés rendezését az országgyűlés vette kezébe. A harmincz éves háború már jórészt elvesztette régi jellegét; csak még Erdélyben hitték, hogy a protestans ügy érdekében küzdenek. Hogy egy protestans német pap tolmácsolja a legkatholicusabb király izenetét Rákóczynak, s hogy ennek a válaszát egy másik protestans pap vigye Párisba — már magában is elég különös volt. De a legkeresztyénibb király s a legorthodoxabb fejedelem érdekei egy pontban találkoztak. Mindketten a Habsburg-ház hatalmának megszorításával emelhetik a magukét: Spanyolország felől és a Rajnánál az egyik, Magyarországon a másik. De még abban is találkoztak, hogy a Habsburg-ház megbuktatására egyik sem gondolt; vallásos tekintetekből az egyik, s az anyatejjel beszívott loyalitásból a másik. Mikor a nassaui pap a franczia király tudtával Erdélybe jött, a franczia király dolgai nem folytak nagyon fényesen: egy kis diversio Rákóczy részéről nagyot lendíthetett volna az ő ügyén. De ennek a diversiónak nagyon fölcsigázta az árát Rákóczy. Nemcsak sokat követelt, hanem még azt is, hogy cserbe ne hagyhassák. A franczia ügyek még akkorra sem

1 A rendkívűl érdekes tárgyalás okányai megjelentek Tört. Tár, 1892, 458—71. ll. Párisi útját nov. 13-iki beadványában említi. 465. l.

2 A megbízó és ajánló levelek 1638 aug. 16-án keltek. Csak egyet ismerünk azok közűl: a Richelieunek szólót. Tört. Tár, 1889. évf. 686. l. Tolnay, 1638 apr. 23-án kelt levelében írja, hogy az alumnus, «ki Bisterfeldius urammal együtt járna», nem készült el az útra.

Unpartheyische CENSUR;
Und ferner nachrichtliche Bedencken uber
Herrn IOANNIS HEINRICI BISTERFELDII
Fürstlich Siebenbürgischen Theologi &c. Explication der Göttlichen
Vision bey dem H. Propheten Daniel am 7. Capitul,

Von deß Menschen Sohn/ und obersten Gerichts-Heyligen auff Erden.

Welche Außlegung in specie sich referirt auff den 24. Aphorismum oder Articul in dem Buch Sententia Definitiva Heinrici Meerbotii, Gedruckt zu Franckfurt am Mayn (oder Hanaw) Anno 1632. und 33. im Teutschen Exemplar (so dem König auß Schweden unnd protestierenden Reichs-Ständen im Teutschland dedicirt) pag. 70. unnd im Lateinischen (so dem Schwedischen Reichs Cantzler dedicirt) pag. 55. in 8.

Nach deren Anleytung die gewisse Prüf: und Außfündigmachung in H. Schrifft-harmonia sehr nöthig und nutzlich ist; Ob der darinnen beschribne Gerichts-Consessus Dan: 7. (so sonsten judicium Patris; Item judicium Spiritus Altissimi 4. Esdr: 12. Esa: 4. &c. nominirt: und also à judicio Filii extremo Apoc: 20. distinguiret wird/) eygentlich auff den jüngsten Tag/ oder gegenwertige trübseeligste Zeit Dan: 12. zuverstehen; und damittelst die seelige Erlösung welche Christus Luc: 21. durch Beynah: und Auffrichtung deß Göttlichen Königreichs vom Himmel Dan: 2. den seinigen vertröstet/ zuverhoffen?

Item; Ob unter dem intitulirten FILIO HOMINIS (welcher sonsten auff den Göttlichen Geist-Löwen 4. Esdr: 12. das ist/ auff den Löwen vom Stamm Juda *Apoc: 5.* und nicht irrdischen Wald-Löwen von Mitternacht *applicieret* wird/) ein gewisses *subjectum individuum* zur Gotts-Königlichen *Presidentschafft* im beybeschribnen Rath seiner obersten Gerichts-Heyligen verstanden werde/ welchem die absonderliche Plenipotentz im Namen unnd an statt Christi von Gott vorbehalten seye?

Sampt/ was solchem FILIO HOMINIS (oder *Ke-bar-Enósch* Menschens Sohn) für absonderliche Qualitaten und Zeichen/ zu seiner gewissen Erkändtnuß und Legitimation, in heyliger Schrifft attribuiret werden.

Zu gemeinem Behelff der werthen Christenheit und aller Welt/ zu offentlicher Drucks-publication befördert

Anno M. DC. XLIV.

83. AZ »UNPARTEIISCHE CENSUR« CZÍMLAPJA.

fordúltak jobbra, mikorra Bisterfeld (1638 nyarán) másodszor Párisba érkezett s épen ezért szívesen látott vendég volt a franczia királynál. A tárgyalásokat azonnal megkezdették s megállapították a megkötendő szövetségnek pontozatait. Az utolsó ezek közűl a fejedelem rögtöni táborba szállásának módozataival foglalkozott: kötelezvén a királyt, hogy egy hatezer emberből álló had föntartási költségeit azonnal utalványozza.* De Bisterfeld utasítása korlátolt volt, s abban állapodtak meg, hogy XIII. Lajos saját követe által fogja a fejedelemmel a tárgyalásokat folytatni.

Ez a követ őszre megérkezett. Du Bois d'Avaugour volt. Velenczén, Temesváron át jött teljes incognitoban, mint egy alkalmazást kereső tiszt. Irományai teljesen rendben voltak, de legfőbb irománya, Bisterfeld egy ujjnyi hosszúságú keskeny kis czédulája, úgy volt kiállítva, hogy még elfogatása esetében se találhassák meg. A tisztet Deésre kísérték; a fejedelem Beszterczén volt. Senkinek sem volt szabad tudni, hogy ők tárgyalnak együtt, s a fejedelem Kemény Jánost szemelte ki, hogy az ő közvetítésével fog vele érintkezni. De Kemény nem volt jelen. Rákóczy kevéssé élesen nyilatkozott hanyagságáról s mire két nap múlva megkerítették, a mocskos szájú Serédy czélzatos gúnynyal sugta fülébe: «búcsuzz el, öcsém!»

Annyival nagyobb volt meglepetésök, midőn a fejedelemtől egy nagy arany serleggel s vörös skárlát mentével látták kilépni. Nem mindennapi dolog volt az ilyen bőkezűség Rákóczynál; hiába törték az eszöket, hogy mi lehet annak az oka, azután se tudtak meg semmit. Látták ugyan, hogy Kemény kilovagolgat egy szomszédos kis faluba «mintegy sétálásképen» s hogy nehány nap mulva egy «szolgálatkereső officzér» jelentkezik a fejedelemnél,

* A szövetkezési tervezet kelt Ruel, 1638 julius 7-én. Páris, Bibl. Nat. Meerboth írja Elsenőr 1638 jun. 30. Mein College, Herr Johann Heinrich Bisterfeld, kommt aufgerisst aus Frankreich und die Credentionale mitbringen.

de azt nem is sejtették, hogy ez a szolgálatkereső tiszt a franczia király követe.

Du Bois d'Avaugour kihallgatása nov. 12-én ment véghez. A követ beszéde elején kiemelte, hogy mennyi jóakarattal volt a király Bethlen és országa iránt, s hogy ezt vele is hajlandó megújítni. Nyolcz hadtestet tart fönn most az ellenség földén s ha ő hajlandó volna elfogadni a közreműködést, Banér e táborozásban nagy segélyére le-

84. BESZTERCZE XVII. SZÁZADI LÁTKÉPE.

hetne. Föl van hatalmazva biztosítani a fejedelmet, hogy a király teljes megelégedésére akar vele tárgyalni. Rákóczy jóval hosszabb s terjedelmesebb beszéddel válaszolt. Kifejtette és indokolta követeléseit, melyeknek végrehajtását táborba szállása előtt kívánja eszközöltetni.* Ezzel a kihallgatás véget ért. Du Bois Konstantinápolyon át tért haza, azzal a megnyugvással, hogy a fejedelem a tárgyalások befejezésére Bisterfeldet újra el fogja Párisba küldeni.

Annak, hogy Rákóczy belépjen a szövetségbe s a csá-

* Mindkét beszéd megvan Okmánytár, I. Rákóczy György svéd és franczia összeköttetései történetéhez, 20—31. ll.

szár ellen támadólag lépjen föl, egyik elengedhetetlen föltétele volt, előre megnyerni a portának engedélyét s biztosítni annak közreműködését, s ennek kieszközlését XIII. Lajostól kívánta, kinek portai követe utasítandó volna, hogy az ő követeit támogassák. Rákóczy csakugyan, mikor az évi adót beküldötte a portára, a főkövetet, Daniel Mihályt megbízta, hogy ez ott a franczia és hollandi oratorokkal lépjen érintkezésbe. Megtörtént. A találkozás titokban történt a Fekete-tenger mellett, egy erre kijelölt helyen, a franczia követ s a fejedelem kapitihája közt. Máskor, hogy a találkozás föltünést ne támaszszon, a franczia követ fia magyar ruhába öltözve kereste föl a kapitihát, hogy a fejedelemtől küldött leveleket átvegye. Hagai Kornél pedig, a németalföldi követ, Konstantinápolyból hazaútaztában Erdélynek vette útját. Kívűle egy franczia agens s Weimari Bernátnak, a harmincz éves háború egyik legkitünőbb tábornokának követe is megfordult nála (1639 elején).

Rövid idő alatt ily sürű érintkezés külföldről jövő emberekkel föltünést ébresztett a bécsi kormány körében. Németországból is kaptak értesítéseket, hogy Rákóczyhoz svéd és franczia agensek járnak; de mindez mesteremberek, mérnökök fogadására czélzó törekvésekkel oly jól volt palástolva, hogy bizonyost még sem tudhattak. Mint ilyen körűlmények között régebben is tettek, most is egy, a fejedelemmel összeköttetésben álló, különben teljesen megbízható embert küldöttek hozzá: Bercsényi Imrét.

Máskülönben is érdekében állott a bécsi kormánynak tisztába jönni azzal, hogy van-e csakugyan oka tartani Rákóczy támadásától? Nagy veszteség volt Breisach capitulatiója (decz. 17-én) s Banér is sikerrel folytatta a múlt évben megkezdett diadalmas előnyomúlását: átlépte a Saale folyót Halle-nál, aprilis 14-én Chemnitznél fényes diadalt aratott a császári seregeken s a szász hadat ezzel

megsemmisítette. Az Elbe felé tartott, megtámadta Pirnát, kimutatva ezzel, hogy Csehországba akar jönni. Most már csakugyan nagy bonyodalmat okozhatott volna Rákóczy diversiója. «Itt az emberek» — írá Rákóczynak egy megbizottja — «igen zsibongó állapottal vannak, mivel az ellenség császár urunk hadát igen alányomta».[1] Most már mindent elkövettek Rákóczy megnyugtatására, s még abban a kérdésben is, hogy a Rákóczy Pál árváit megillető jószágok közűl a szerzeményeket erővel foglalta le a fejedelem, — mi pedig különben könnyen szakadást idézhetett volna elő — feltűnő engedékenységet mutattak.[2] S maga Esterházy is meg akarta nyugtatni: «csak Kegyelmed confidenter nyissa meg magát» — írá — «s közölje velem azokat, az kik által reményli szegény nemzetünk megmaradását, avagy maga szolgálatját is, meglátja kegyelmed, hogy azoknak meg nem fogyatkozom».

S «megnyitotta magát» ő is épen Bercsényi előtt, hanem úgy, hogy nem volt abban köszönet. «Lehetetlen,» — írá Bakos — «hogy az szegény Jeremiás profeta is keservesebben lamentált volna, az mint Bercsényi uram lamentált az ott benn való járásáról».[3] A tisztelet és szívesség külső jeleiben nem volt fogyatkozás. Gyaluban (máj. 25.) fogadta a fejedelem, hova ez egy nappal később

1 Bakos Gábor, Osgyán, 1639 jún. 9-én írt levele Rákóczyhoz. «Attól tartanak, hogy valamiképen mindkét fél had ide szegény hazánkban ne nyomúljék és pusztulása következzék miattuk szegény hazánknak, azminthogy immár is némely része az németeknek Csallóközben vagyon etc. Annyira is tartanak immár ide az emberek egymástól, hogy az pápista az kálvinistátul és lutheranustul tart, ezek penig viszontag ő tőlük.» Orsz. lt.

2 Esterházy 1638 szeptember 8-án írja Rákóczynak: «A szegény Rákóczy Pál árvái tutorságáról bő relatiót fog tenni Chernel uram, közlöttem az iránt való tetszésemet ő klmével . . . talán leszen tekinteti az én tetszésemnek is, kin most nem is szükség, hogy Klmed búsúljon igen, holott az gyermekek jó nevelésben vannak itt is, jószáguk penig de facto klmed kezében és directiója alatt vagyon az egy Hrussó vára kívűl.» Sennyeinek is sok levele vonatkozik e tárgyra.

3 Bakos Gábor, Osgyán, 1639 junius 12-iki levele Rákóczyhoz. Gróf Bercsényi Imrének. kora ezen kiváló katonájának és államférfiának életrajzát megírta THALY KÁLMÁN «A székesi gróf Bercsényi család» czímű nagyszabású munkája I. k. 55—174. ll. Tüzetesen tárgyalja erdélyi követségeit a 13. s köv. ll.

érkezett, mint ő, s átvette tőle a császár levelét; de annak tartalmáról mélyen hallgatott. Egészen be volt gombolkozva: csak holmi török hírekről beszélt vele. Annál közlékenyebb volt ebéd fölött: az első pohárköszöntőt a császárra mondta. S aztán beszélgetés közben arra is rátért, hogyan békélhet meg a császár ellenségeivel? ha biztosítja a vallásszabadságot, ha Frigyes fiát visszahelyezi ősi birtokába s ha a szenvedett károkat mindenkinek megtéríti. Másnap azután újra fogadta, s most nyilatkozott a császár leveléről, őszintén, leplezetlenűl. Nem tanácsolhatja, hogy ő Felsége személyesen menjen táborba, mert ott csak vereség vár reá. A hadfogadást nem engedheti meg, mert őt is fenyegeti a török, s nem helyesli, hogy a végvárakba németek vitessenek. Azután a legnagyobb őszinteséggel, a legutolsó részletig elmondta alkudozásait a császár ellenségeivel: saját költségeken hatezer embert rendelnek alá; az első évben háromszázezer, a többiekben kétszázezer forintot fizetnek; kieszközlik a támadásra a porta engedélyét s fiának fejedelemmé választatását; békét nála nélkűl nem kötnek s esetleges veszteségeiért kárpótolják. Hát Du Bois-val valóban ezeket a pontokat állapították meg; de — tette hozzá — ő ezeket még nem fogadta el s nem is fogadja el, ha elégtételt adnak neki. De hogy miféle elégtételt kíván s ki ellen, azt Bercsényi sehogy sem tudta belőle kivenni. A helyett megkapta a hivatalos választ, azon bizalmas kérés kíséretében, hogy Erdélyt azonnal hagyja el. Sokat törte az eszét, hogy mi lehet az oka annak, hogy «olyan hamar kiadtak rajta» s még többet bosszankodott, hogy «a fejedelem olyan aprilist járatott vele».* Nem is tudott egyéb bizonyost haza vinni, mint azt, hogy Rákóczy készülődik, de a mint ő gyanította, Lupul vajda ellen.

* Bakos idézett levele s Bercsényi jelentése az Erd. Orsz. Eml. x. k.-ben.

Még jóformán el sem távozott Bercsényi Erdélyből, midőn Banér a svéd hadakkal már Prága alá érkezett (május 29.) s azt ostromolni kezdte. Valóban ebben az egyben Bercsényi nem csalódott. Rákóczy készült: hadakat fogadott a Részeken, s zászlókat osztatott ki a császár birtokain. De egyelőre még nem azért, hogy támadjon, hanem hogy teljesen föl legyen készülve, ha eljön annak az ideje. Mint megígérte Du Boisnak, Bisterfeldet csakugyan útnak indítá azzal az ürügygyel, hogy a nemrég elhalt Alsted helyett új tanárt szerződtessen a fejérvári iskolába.[1] Ez csak május elején érkezett Párisba, minden olyan fölhatalmazás nélkül, mely följogosította volna a szerződés végleges megkötésére. De a tárgyalást siettették, hogy a fejedelem augusztusban vagy szeptemberben táborba szállhasson s mindenek fölött a portai követeket utasították, hogy eszközöljenek Rákóczynak segélyt és engedélyt a táborba szállásra s Székely Mózest szolgáltassák ki. Másfelől Rákóczy Bálintfyt, Gaudyt Bisterfeld után küldte,[2] kapitiháját pedig utasította, hogy ugyancsak nógassák a gallus oratort a támadásra vonatkozó engedély megadására.

Biztatást eleget kapott. D' Avaugour, a franczia király lengyelországi követe, már arról is értesítette, hogy a franczia és svéd biztosok útban vannak. S most már abban a reményben, hogy a dolog sokáig nem húzódhatik, Tholdalaghyt küldte a portára, ezt a régi és tapasztalt államférfit, ki követi táskájában Konstantinápolyba mindig valami nagy, titkos dolgot szokott magával vinni. Itthon pedig a bécsi udvarral szemben olyan követeléssel állott elő, melyet ott a békés viszony megszakasztásának előjeléül vehettek: «miért nem kap feleletet a Bercsényi által küldött pontokra? abból káros veszedelem következhetik».

1 Megbízó levele Tört. Tár. 1889. évf. 687. l.

2 Ugyanott: I. Rákóczy György összeköttetése Francziaországgal: GERGELY SAMU által a párisi külügyminiszterium levéltárából közlött igen érdekes okiratok.

Ezúttal semmi sem következett. A találkozás a Duna mellett vagy Prága alatt, a mint a jó szerencse hozta volna magával, Banér, Weimari Bernát és Rákóczy között nem jöhetett létre. Breisach bukása óta Richelieu gyanús szemmel nézte Weimari Bernát sikereit s nem sietett olyan összeköttetést hozni létre, mely a protestansok erejét félelmesen megnövelhette volna. Időközben e végzetes háborúnak ismét kidőlt egy rokonszenves és kiemelkedő alakja: Weimari Bernát (jul. 18.) s Banér még korábban visszavonúlt Prága alól. A császár és Rákóczy közti differentiák is a szokott diplomatiai alkudozások posványában oszlottak föl: az udvar részéről aug. derekán Tőrös küldetett Fejérvárra a császár engesztelékeny hangon írt levelével,* Rákóczy pedig Bogádyt küldte a nádorhoz, meglehetős éles hangon írt emlékirattal buzdítva őtet a béke föntartására (szept. 7.). Rákóczy folyton sürgette a választ a Bercsényi által küldött pontokra s Tőrös is egyenes felelet helyett azzal a kérdéssel állott elő, hogy ki ellen kéri az elégtételt? A fejedelem végre rámutatott Esterházyra, — a mit különben is tudtak, — most pedig épen az volt az, ki Pázmány utódjával, a nagyon harczias hangulatú Lósyval szemben, óva intette a császárt erélyes rendszabályok alkalmazásától.

Most az udvar már nagyon komolyan kezdte tárgyalni a kérdést, hogy nem volna-e helyesebb megelőzni Rákóczy támadását? Hanem Banér ha elhagyta is Prágát, nem hagyta el Csehországot; miután e szerencsétlen országot jól bebarangolta, — miközben egyszer ismét Prága ellen sietett, — Leitmeritzben állapodott meg (október 29.), az elhúnyt Weimari Bernát serege pedig franczia szolgálatba állott. Ily körülmények közt jobbnak látták a nádor javaslatát fogadni el, s annyival készségesebben vették a feje-

* Közölte e levelet THALY KÁLMÁN, Századok, 1884. évf. 241. l.

85. BANÉR SVÉD TÁBORNOK ARCZKÉPE

delem magyarázatát, hogy az ő készülődése csak defensiv természetű, s az a Máté vajdát fenyegető Lupul ellen van irányozva.

Rákóczynak pedig hiányzott a szolid alap a támadásra, habár Bisterfeldet rövid tartózkodás után kielégítő válaszszal bocsátották el, ki útját Velenczének vette s Gaudy is azzal a hírrel tért haza, hogy a legkeresztyénibb király egy udvari embere útban van, teljhatalommal ellátva, a szerződés megkötésére.* De se ez nem érkezett el hozzá, se a portáról nem kapta meg a várva várt engedélyt: a zsarnok Murad szultán Erdély megerősítése helyett annak megtörését tervezte.

Így az idő, mely a magyarországi támadásra legalkalmasabb lett volna, a nyár vége, egészen eltelt. De azért Rákóczy még mindig készen tartá hadait, de már nem Magyarország ellen s az a mentség, melyet a császárral szemben használt, csakugyan igaz volt.

Mindig résen kellett lennie, nem tudván, hogy a két szomszéd oláh vajda közt melyik pillanatban fog kitörni a háború? Mert a béke, mit 1637 végén köztük létrehozott, csak ideiglenes fegyverszünet volt. Hiszen már fél év múlva ismét szemben állottak egymással; akkor is Rákóczy békéltette őket össze Fejérvártt, a maga székvárosában, hova mindkét vajda elküldte követeit (szeptember 16.). A harmadik esztendőben (1639.) egészen másképen fogott a dologhoz. Az ő tulajdonképeni czélja az volt, hogy Havasalföldet egyesítse Moldvával s nehezére esett, hogy Rákóczy még a megkísérlés stadiumáig sem engedte jönni a tervet. Másképp akart hozzáfogni a dologhoz. Az a szilisztriai basa, Mehemet, ki Lupullal egyetértve intézte a két év előtti támadást, időközben kajmekámmá lett. Mátéra szörnyen haragudott, mert nem engedte

* Gergely Samu okmányközleménye a Tört. Tár 1889. évfolyam 702. lapján 1639 jul. 19-én kelt levél a fejedelemhez.

86. LÓSY IMRE ESZTERGOMI ÉRSEK ARCZKÉPE.

magát nagyon zsaroltatni, s elhatározta megbuktatását. Lupul egyre-másra küldte a jelentéseket, hogy Máté és Rákóczy már közösen följéptek volna a porta ellen, ha az ozmán fegyverek diadalai vissza nem riasztják őket. Addig beszélt, míg ki nem vitte a portán, hogy Mátét letették s Lupul fiát tették havasalföldi vajdává, a parancs végrehajtásával Lupult, a szilisztriai basát s a tatár khánt bízták meg; Rákóczyra pedig parancsot küldtek, hogy Máténak semmi úton-módon ne merjen segítséget adni.

87. BUKUREST LÁTKÉPE A XVII. SZÁZADBAN.

Ily világos és határozott parancscsal szemben Rákóczy nyiltan nem mert Máté mellett föllépni. Már elindúlt Lupul egy kapucsi basával, fiával, udvartartásával Oláhországba, hogy fiát beigtassa a vajdaságba, midőn Rákóczy is beindította oda Kapronczay Györgyöt egy lovas csapattal, Máté megsegítésére. Lupul háromezer tatártól megsegítve, Bukarest közeléig nyomúlt; Máté jól fölkészűlt sereggel várta őtet, melybe az erdélyi segédcsapat is, de hadi jelvények nélkűl, be volt osztva. Bukarest közelében ütköztek meg (deczember 3-án). Lupul hada teljesen megsemmisíttetett. Rákóczy most ismét kezébe vette a közve-

títést s a békét köztük ismét helyreállítá. Minthogy pedig a szultán értesült, hogy Máténak jelentékeny had áll rendelkezésére, a békét jóváhagyta, hanem Mehemet kajmekámot, minthogy jelentésével félrevezette, megzsinóroztatta s roppant vagyonát elkobozta.*

De annyi bizonyos, hogy Mehemet kivégeztetése se a császárt, se Rákóczyt nem nyugtatta meg. Különösen Bécsben Murad szultán visszatérését a persa harcztérről fővárosába, úgy fogták föl, mint a hadizenet előjelét: de kit fog megtámadni, Lengyel- vagy Németországot? Azt hitték, hogy Rákóczy többet tud s Forgács Zsigmondot küldték hozzá, mint követet, hogy igyekezzék biztosabb híreket szerezni. Mellesleg azzal is meg volt bízva, hogy tudja ki a fejedelemtől, hogy kiknek megbüntetését kívánja ő ismételten? Második kihallgattatása alkalmával (1640 február 10.) Rákóczy mind a kettőről nyilatkozott. Az elsőt illetőleg Homonnayt nevezte meg, mint akinek megbüntetését kívánja. Érdekes leleplezést tett Forgács másik megbizatását illetőleg is: a szultán a persával megkötvén ötven évre a békét, tavaszszal vagy a császárt, vagy a lengyeleket támadja meg, de Erdélyt semmi esetre. Méltán tartottak ettől az erőszakos, ambitiosus s beszámíthatatlan zsarnoktól. De szerencséjökre azon a napon, melyen a kihallgatás történt, már meg volt halva. «Bizony» — írá a levélre, mely vele ez örömhírt tudatta — «méltó a dícséretre a nagy hatalmú úristennek szent neve és a háladás is bizony szükséges, mert ha ő élhet vala, meg fogja vala rontani Magyar- vagy Lengyelországot: annál tovább is ment volna».

* Schmidt Rudolf 1639 nov. és deczemberi jelentései a titkos levéltárban. Rákóczy értesítése D'Avaugour lengyelországi franczia követhez. Tört. Tár. 1889. évf. 707. l.

III.

Uralkodásának tizedik évébe lépett Rákóczy s az első decenniumra megelégedéssel tekinthetett vissza. Vas kézzel ugyan, de helyreállította országában a nyugalmat és rendet: megalázta azokat, kik azt meg akarták háborítni. Mint Bethlen idejében, Erdély ismét factor volt az európai politikában. Még nem vehetett ugyan tényleges részt abban, de a tárgyalások folyamatban vannak, s hitte, hogy annak ideje is el fog következni. Telt kincstár és egy jól fölszerelt sereg fölött rendelkezik, s a hadviselésnek ez a kettő a fő kelléke. De folytonosan dolgozott a meglevő készletnek szaporításán; épen ez időben (1640 január 25.) küldte Ujlaky Lászlót Lengyelországba, hogy 3000 muskatélyt, 600 magyar fegyver-derekat, 359 vasból való öltözetet szerezzen be, még pedig nagy részben csere útján kénesőért és ökörbőrért, egy danczkai kalmár közvetítésével. Meghagyta, hogy hozzon magával ágyúöntőket, puskaműveseket, vízszabályozáshoz szükséges kotrógép-készítőt s egy építészt, kivel majdan a kolozsvári reformált templomot fogja fölépíttetni.

S közepette e terveinek, egy szegény ábrándos asszony fogadott bérgyilkost ellene: Zólyomy Erzsébet, a Dávid nővére. Minthogy az asszony pénzzel tartotta testvérét, Rákóczy az őrséget, melyet ez Sólyomkő várában tartott, a maga hűségére eskette föl; de a feleskedett őrség jobbágyokból állt, kikre az asszony katonaruhákat adatott. Ennek Rákóczy nyomára jött s most az asszony egyik szolgáját megbízta, hogy álljon mint vadász, a fejedelem kíséretébe s vadászás alkalmával csak úgy, mintha véletlenből történnék, lőjje le. A lövés megtörtént, de a fejedelemnek csak süvegét lyukasztotta át. A dolog vége per

lett s utoljára is kiegyezéssel végződött, mely szerint az asszony Sólyomkőt csak haláláig tarthatta meg, s azután ő és férje (1640 febr. 9.) letették a hűség esküjét.[1]

Ennek a különben nem nagyon veszélyes, de kellemetlen ügynek elintézésével azért is sietett, mert a tavaszi országgyűlés határideje közelgetett, s ezúttal ő azt nagyobb ünnepélyekkel akarta összekötni: részben családi, részben politikai ünnepélyekkel. Nemcsak országának, hanem annak a két országnak is, melynek támogatására és közreműködésére számított, ha Törökország felől ismét veszély fenyegetné, be akarta az első tized eredményeit, hatalma és ereje megnövekedését mutatni. Ez a két állam Lengyel- és Oláhország volt. Mindkettővel szorosabb frigy megkötésén tárgyalt; az első külön követét, Najarovsky Miklóst küldte hozzá e czélból,[2] az oláh vajdát és bojárjait nyolcz tagból álló küldöttség képviselte. Imminens veszélytől nem tarthatott ugyan a porta felől; de mikor senki sem tudta, hogy ki ellen fog a szultán fordulni, a legközvetlenebbűl fenyegetettek szövetsége időszerűnek látszott.

Az april 24-ére hirdetett országgyűlés megnyitása előtt megjött az «örömmondó főcsausz», Murad szultán halálának s az új szultán trónfoglalásának hírével. De ez a dolgon mit sem változtatott: a mint a követek megérkeztek, megkezdték a tárgyalásokat. Azok befejezése előtt megtartotta az ez alkalomra kitűzött családi ünnepélyt is — melyen egy sereg meghívott vendégen kívűl a lengyel és oláh követek is részt vettek — kisebbik fiának, Zsigmondnak utolsó vizsgáját, mely ennek is az életbe kilépését jelentette. A vizsga fényes sikerében atyai öröme telt, s annak végeztével azonnal munkába fogta fiát, Zsigmondot, ki részt vett a lengyel király követével, Najarovski Mik-

1 Lásd Történelmi Tár, 1885. évf. 38. s köv. ll. az okiratokat.

2 Utasítása Varsó, 1642 febr. 22-iki kelettel megvan az Orsz. ltárban.

lóssal folytatott tárgyalásokban, melynek az volt a czélja, hogy a respublica és Rákóczy közt a török ellen véd- és daczszövetséget hozzon létre. A tárgyalások május 8-ig tattottak s Rákóczynak a szövetség megkötésére vonatkozó kívánatai épen Rákóczy Zsigmond fogalmazványában maradtak fönn, mely a régi szövetségi tervezet pontozatait foglalta magában: segély Erdély részéről, a lengyel királynak megtámadtatása esetére, s megfordítva Erdélynek is a lengyel királytól, ezenkívül kárpótlás és menedékhely azon esetre, ha országából menekülnie kellene.[1] A lengyel követ közvetítésével Rákóczy az oláhországi követekkel is megújította szövetségét, mire (május 9-én) Najarovski, Jármy Ferencz kíséretében haza útazott.[2]

A négy bevett vallás az országgyűlésen négy külön statust képezett. Az unio-törvény értelmében nemcsak a három nemzet, hanem a négy vallás is kötelezve volt egymás érdekeit az országgyűlésen támogatni. Utolsó időben a katholicusok fejedelmi intézkedés következtében többféle megszorítást szenvedtek. Ezek a megszorítások leginkább politikai tekintetekből származtak: Rákóczy gyanakodott, hogy az erdélyi katholicusok titokban, a menynyire csak tehetik, támogatják Esterházyt, hogy a monostori telep titkos jezsuiták gyűlhelye, hogy egyes álöltözetben bejövő papok valóban politikai agensek s a hol

1 Rákóczy Zsigmond fogalmazványa. 1640 május 8-án, Fejérvártt, Orsz. ltár.

2 Május 17-én Munkácson voltak. »Az lengyel főember és Jármy Ferencz uramék ide érkeztek vala« — írja Balling másnap — 17 Maji, megadván Jármy uram az Ngod parancsolatját, melyben parancsolja többi között, hogy ha reá jönne az lengyel ember, böcsülettel excipiáljuk és gazdálkodjunk is neki: azért abbúl semmi fogyatkozás nem lött, tisztességesen elkísértetvén az határig, magam lovait is adtam szekere eleiben. Nagy böcsülettel emlékezik, hogy Ngod mely böcsülettel tractálta, köszönte is Ngodnak, én általam is ajánlja magát Ngodnak, hogy szive szerént igyekezik Ngodnak szolgálni. Jármy uram mellé is bizonyos embereket rendeltem és az 120 forintot megadattam költségére. Együtt mene el az lengyel emberrel ma 18. die ebéd után.» Máj. 19-én és 22-én írt leveleiben említi, hogy az utóbb küldött leveleket, »mely annak a Najaronski Miklósnak szól, mindjárást utána küldte«. Orsz. ltár. Rákóczy levele Ballinghoz, megjelent Erd. Orsz. Eml. x. 289. l.

csak a törvény megsértése nélkül annak határain belől tehette, még eddigi jogaikat is csorbította. Az országgyűlés utolsó napjaiban négy pontban összefoglalták sérelmeiket s azokat a fejedelem elé terjesztették, melyek közt a legfőbb az volt, hogy nemhogy püspökjük, de teljhatalmú vicariusuk sincs.

A fejedelem sajátkezűleg írta föl a választ folyamodásukra: «ne abutáljon a vicarius a neki adott visitatoriákkal»; a gyalog kapitány csak a török földről jött papokra vigyázott s azt jól tette; a kiutasított pap katonaruhában jött be, s ezért kergették ki az országból. A katholicusok (máj. 16.) e válaszra fölfolyamodással éltek; de erre sem nyervén kedvező választ, Kornis Zsigmond, Haller István és Tholdalaghy Mihály személyesen mentek a fejedelemhez.[1] Annyit kivittek, hogy Szalánczy István franciskanust mint vicariust megerősítette, s az országban levő jezsuitáknak megengedte, hogy benn maradhassanak. «Kérlek» — adá válaszúl — «hagyjatok békét: nem tűrhetem őket birodalmamban». Indokolta azt is, miért: «látjuk azt is szemünkkel, valamely országban férkezhetnek, azt fölháborítják, religióját persequálják és oly tüzet gyújtanak: országok pusztulnak, kiben mennyi része légyen az egész imperiumnak, érti minden ember. Az békesség is ő miattuk nem mehet végben az keresztyén királyok közt.» S azt is szigorúan eltiltotta, hogy erdélyi katholicus ember külföldre jezsuita-collegiumba küldhesse fiát.[2]

A fejedelemnek már mindkét fia kilépett az életbe: s

1 A katholicusok folyamodása s a fejedelem válasza: Orsz. lt. Erdélyi kincstári osztály, XXII. fasc. 13. G. Erre egykorú kézzel írva: «Anno 1640 akkori szentgyörgynapi gyűlésben az katholicus statusok két rendbeli alázatos megtalálására és könyörgésire mint resolválta magát urunk ő nga az religio dolgában, azután privatim ő nga Kornis Zsigmond, Haller István és Tholdalaghy Mihály uraméknak mint jobbította az dolgot.»

2 Rákóczynak sajátkezű emlékirata: «Hogy az jesuiták közé tanításért nem bocsáttatnak, ratióink ezek:» — következik az indokolás öt pontban. Orsz. ltár. Gyulafejérvári osztály. Misc. Cista I., fasc. I. nro 30.

következett gyakorlati előkészítés az idősebbnél hadi s az ifjabbnál államférfiúi pályára. Épen ezért nem akarta mindkettőt az udvarnál maga mellett tartani. Azután az idősebbet utódjának szemelte ki. Hát kezdje ő ezt a pályát egy kisebb, bár rendkívűl fontos területnek kormányzásával, hol ennek mesterségét gyakorlatilag megtanúlja s a törökkel is ismeretségbe jön. Váradi kapitánynyá nevezte ki, mely tisztet előtte is mind kiváló emberek viseltek, s hivatalába nagy fénynyel igtatta be (aug. 21.).[1]

Egyúttal megtette az előkészületeket, hogy neje több heti tartózkodásra, künn levő uradalmainak megtekintésére, Magyarországba utazzék. Még a megelőző évben akarta kiküldeni s az engedélyt, hogy a császár területén átutazhasson, meg is kapta. De akkor a fejedelemasszony súlyos betegeskedése miatt kénytelen volt tervét elejteni. Hónapokon át tartott az s állapota kezdett aggasztóvá válni. A fejedelem Eperjesről, Kassáról hozatott orvosokat, «az kik mind különbféle orvosságokat szoktanak administrálni, az mit egyik épít, az másik elrontja». Ekkor Theököly Istvánhoz fordúlt, hogy küldje el a lomniczi orvost: «de semmiképpen nem akarta magát az útra adni, mentvén azzal magát, hogy császár urunknak conventiós szolgája, és fejéért nem merné megpróbálni, hogy ő Felsége híre nélkül Erdélybe indúlna». Ekkor azután Pozsonyból hívatott orvost, egy Heffer nevűt,[2] s midőn neje jobban érezte

1 Theököly István, 1640 márczius 19. Késmárkról Debreczeny Tamáshoz írt levele. Orsz. ltár.

2 Egry István, Hanzlikfalva, 1640 április 19-én írja Rákóczynak: «már utban is vagyunk, azon vagyok, hogy mennél hamarább bevihessem az Ngod szolgálatjára, minthogy német, és gyenge természettel bír, az út is erős, nem igen mehet napjában négy mélyföldnél többet; ha egyenesen mehetnénk, szaporábban mehetne. Ezt az doctort klmes uram valóban commendálják itt a posoniak, és Bécsben is, hogy igen fő tudós ember, nem áll alább semmivel doctor Ragernél és doctor Greiernél, minthogy itt Posonban nevezetes öt doctor vagyon, kik mind evangelicusok . . . , Minthogy egészséges erővel bír, ezt commendálták magok is mind az posoni város és e mellett több főember, exulantes emberek is, hogy választott jó orvos doctor isten után kurálásával használhat asszonyunk ő Ngának.» Orsz. lt.

magát, megtette a szükséges lépéseket, hogy a császár a múlt évre adott engedélyt terjeszsze ki azon évre is.[1]

A császár természetesen nem tett semmi ellenvetést, de maga a terv, az azzal járó előkészületek, hogy a váradi s munkácsi útakra hadakat rendeltek ki, Magyarországon föltűnést keltett.[2] Kísérőknek a fejedelem Kemény Jánost és Bornemisza Pált rendelte ki, kellő számú katonasággal, melynek egy részét az úton előre küldötték. Szeptember elején indúltak el. Az első ünnepélyes fogadtatás Beregszászon volt a vármegye részéről, négy főember által, kiket a fejedelemasszony megvendégelt.[3] Kedélyesen és vígan útaztak: «Kapronczay uram, azt mondja ő kegyelme, azelőtt hírét hallotta János pap országának, de már az széliben belekapott. Haller uram természetin kívűl az tegnapelőttitől (t. i. lakomától), mind nyugodott, noha másszor nem volt szokása.»

88. BORNEMISZA P. ÉS KEMÉNY J. ALÁIRÁSA.

Három nap múlva már Munkácson voltak. Itt építkezések folytak a vár nagyobbítására, szépítésére. A táj szépsége elragadta a fejedelemasszonyt s azonnal hozzáfogott

1 Rákóczynak 1640 julius 28-án Görgényből Trautmannsdorfhoz küldött levele, kéri, hogy járjon közben a császárnál az útazási engedély megadására, mely hat hétnél nem fog többre terjedni. Orsz. lt.

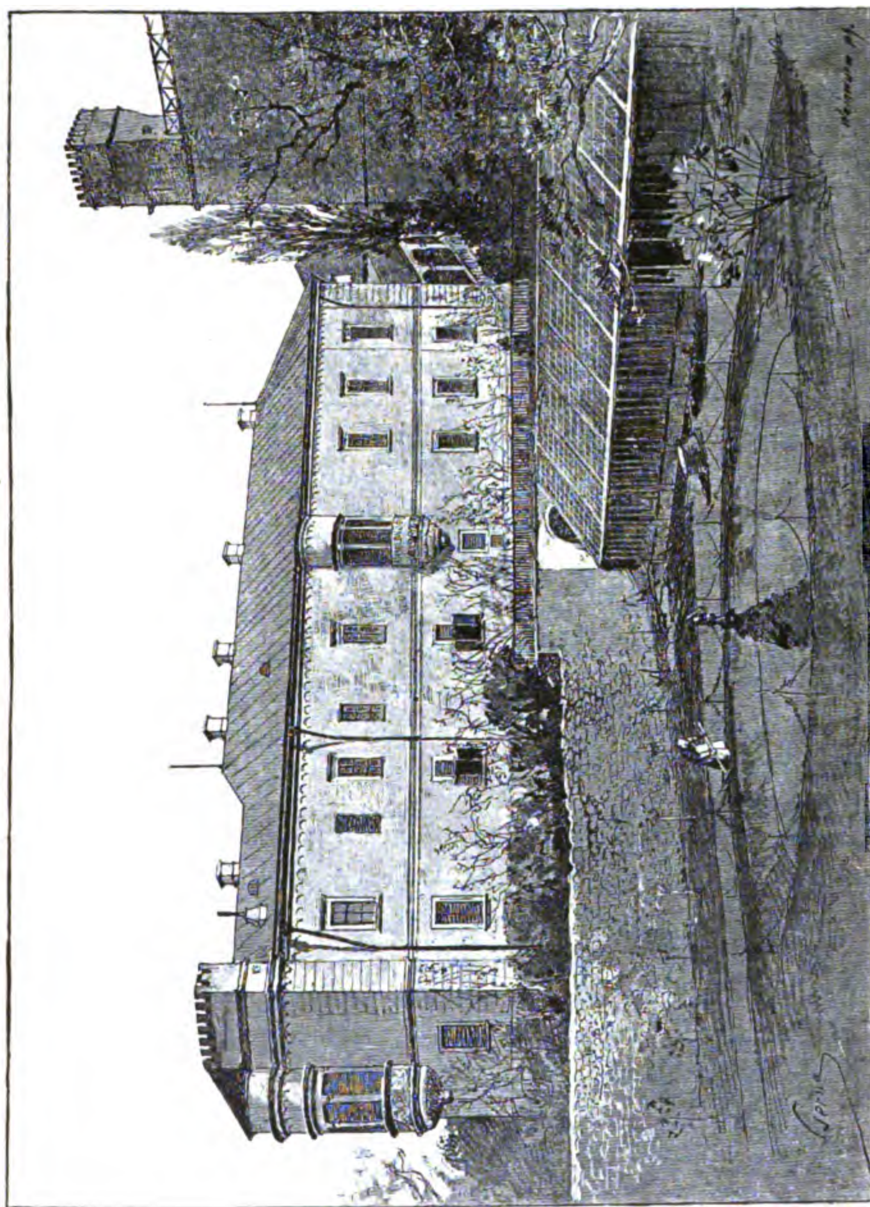
2 Usz István írja 1640 aug. 16-iki levelében: «Mindazonáltal némely rendekben az conscientia megindúlt, kiváltképpen ilyen ratióra nézve, hogy mind az váradi s mind az munkácsi útakra feles számú vitézlő rendek fognak jőni; némelyek olyan vélekedésben vannak, hogy ő nga Patakrúl az ledniczei jószágot is ezen alkalmatossággal meg fogja tekinteni, kire talám ilyen válaszok vagyon, ha az erdélyi fejedelem ő nga tempore controversiæ religionis, akkor, mikor az evangelicusoknak titulusokat csak privatumnak magyarázták, ledniczei várát nem jött látni, hogy ő nga most jűjjön oda, azt csak meg sem kell gondolni etc.» Orsz. lt.

3 «Az több két vármegyékről senki azt az emberséget nem cselekedé, kik között eljöttünk» — írja Kemény, Beregszász, szept. 12. Tört. Tár. 1885. évf. 56. l.

a majorság megtekintéséhez: «a mire segít isten, édes uram» — írá férjének — «azon leszek, hogy meglátszassék, hogy itthon vagyon az gazdasszony». Oda érkezett Serédy is «hatalmas fővénával», generalis uram lakomái hírével. «Jól kellett tartanunk, igen reánk szomjúhozott a Nyírben» — írá Kemény a fejedelemnek, mire Bornemisza megjegyezte: «nem minden szavát hagyja helyben asszonyom a sógornak».[1] Anyjával volt Zsigmond herczeg, s a váradi főkapitány is engedélyt kért, hogy «ha csak visitálni is, postaképen» anyjához, Patakra mehessen. Nehány nap múlva elindúltak Patakra; útközben Ungvármegye küldöttsége üdvözölte a fejedelemasszonyt, a leleszi prépost személyesen hítta meg ebédre s Zemplénvármegye is küldöttséggel üdvözölte. Patakon fényesen fogadták, egymást érték a látogatások; itt is folytak javítások, új építkezések, jelesűl a vár azon része, mely ma is Lorántfy Zsuzsánna nevét viseli. Október 11-én indúltak haza, útba ejtvén Váradot, hol fiát meglátogatta.

A fejedelemasszony magyarországi útja nem bírt politikai háttérrel; de abból a szívélyes fogadtatásból, melyben részesült, meggyőződést merített Rákóczy, hogy a felsőmagyarországi protestansok támogatására egy, a császár ellen intézendő hadjáratban számíthat. Valójában ő erről a tervéről többszörös csalódása után sem mondott le, sőt összeköttetéseit sem szakította meg a császár ellenségeivel. Bisterfeld harmadik (1639-iki) párisi útjából a franczia király azon ígéretével tért haza, hogy teljhatalommal ellátott biztosok fognak Erdélybe menni, de azok csak az év végére jöttek meg.[2] Midőn a svéd és franczia korona küldöttei Hamburgban egy új szövetség létrehozásán fáradoztak, Bisterfeld ezekhez fordúlt, hogy a rég

1 Bornemisza és Kemény szept. 17-iki levele. Orsz. lt. V. ö. szept. 22-iki levelükkel. Szept. 20-án Ballingh adott lakomát, azelőtt Forgács Zsigmond látogatta meg.
2 Bisterfeld levele 1639 decz. 27-én D'Avaugourhoz. Tört. Tár. 1889. évf. 706. l.

89. SÁROS-PATAK. LORÁNTFY ZSUZSÁNNA ÉPÍTÉSE.

megkezdett tárgyalásokat valahára fejezzék be. «Igaz,» — válaszolt D'Avaux — «hogy a dolog lassabban megy, mint szeretnénk, de ezt a dolog természete hozza magával».[1] «Nem olyan együgyűek a mi embereink,» — felelé Bisterfeld, — «hogy ne gyanakodnának, hogy csak játszanak velök. De a fejedelem hősies elhatározása minden akadályt elhárít. Jobb alkalom, mint most, soha sem volt.»[2]

Ez a jó alkalom is elmúlt a nélkül, hogy az ígért biztosok megjöttek volna. 1640 nyarán Banér kénytelen volt elhagyni Csehországot; azonban az év végén ismét Regensburgnak tartott. De az 1641 elején beállott langyos idő lehetetlenné tette, hogy a Dunán átkeljen; január 27-én kénytelen volt visszafordúlni. Ha ő ekkor Regensburgot elfoglalja s Ausztriába benyomúl, létrejöhetett volna az egyesülés Rákóczyval. Utóbb a szövetségesek ügye nagyon válságossá lett. Banér 1641 május 20-án meghalt s halálával a svéd seregben egészen megingott a fegyelem. A szövetségesek Hamburgban tárgyaló követeivel azonban nem szakadt félbe Rákóczy érintkezése, kikhez Gaudyt küldötte ki. Ő már készen van, írta ezeknek, csak jőjjenek a biztosok.[3] De azok még ebben az évben sem jöttek.

Ez az örökös biztatás, ez a folytonos késedelmezés nem csüggesztette el. Meg volt győződve, hogy el fog jönni az ő beavatkozásának ideje: várt és készűlt. A császár, ha nem is mindenről, de alapjában jól volt értesülve Rákóczy külföldi tárgyalásairól; Lengyelországból, hogy D'Avaugourral folytat levelezést, Németországból, hogy a szövetségesek hamburgi követeivel összeköttetésben áll, s a portáról, hogy az ő kapitihája s főkövetei a franczia- és hollandi követekkel nemcsak összejönnek, hanem közösen

1 D'Avaux 1640 május 7-iki levele. U. o. 707.
2 Bisterfeld, 1640 julius 10-iki levele. Tört. Tár. 1890. 59. l.
3 Tört. Tár. 1892. évf. 471. s köv. ll.

futják a portát. De oly hosszas idő óta nem látván sikerét a tárgyalásoknak, nem látott okot aggodalomra.

Csak Esterházy hozta koronkint szóba az ügyet. «A római birodalom,» — figyelmeztette Rákóczyt — «ha hajól is, nehezen dűl el». Tudta ezt ő is s nem is gondolt rá, hogy megdöntse. Ő csak a vallás ügyét akarta rendezni, az 1606-iki és 1608-iki alapon, a sérelmeket orvosolni, s a felsőmagyarországi vármegyék megszerzése által lehetetlenné tenni jövőre, hogy hasonló sérelmek követtessenek el. És volt is a nem orvosolt sérelmekből az ő diplomacziai raktárában mindig egy hatalmas készlet, mely adandó alkalommal alapúl szolgálhatott ultimatumnak vagy hadizenetnek.

S hogy a meglevő készlethez újak járuljanak, arról gondoskodott a nádor. A katholicus status a válaszszal, melyet az 1640-iki tavaszi országgyűlésen a fejedelem sérelmeik sorozatára adott, nem volt megelégedve, s a császár közbenjárását kérte, hogy eszközölje ki azok orvoslását. A közvetítést Esterházy vette kezébe a maga módja szerint. Senki nálánál jobban nem tudta, hogy betölthetetlen űr választja el Rákóczytól: a valláskülönbség, levén mind a kettő «igen perserverans»* saját hitében, mégis mindig azon panaszkodott, hogy nincs «jó confidentia» köztük, s mindig tett annak helyreállítására újabb-újabb ajánlatokat. Midőn a fejedelem egyik ügynöke, Bogády András (1640 decz.), nála megfordúlt, előhozta a katholicusok erdélyi üldöztetését, mely neki «nagy botránkozására van» s

* Kornis Zsigmondnak, Papmező, 1642 szept. 13-án írt levele Kassayhoz: «Lónyay Zsigmonddal . . . semmit hasznosabbat nem találhatánk az megmaradásra, mint azt, ha ezt a két méltóságos nagy embert . . . megegyeztethetnék . . . mondottam vala, hogy ezt a mi kglmes urunk már két ízben is igen haszontalanúl próbálta, de az minémű ellenkezők természetik, majd mintegy lehetetlenséget látok benne; már az religiójokban is különböznek, abban penig mindenik igen perseverans; a mostani időben az ellenkező religióbeli atyafiak, úgy látom, oly szörnyű gyűlölséget viselnek egymáshoz, csaknem mint az természet szerént való ellenségihez.» Történeti Lapok. 1876. évf. 323. l.

ajánlja «annak távoztatását», égyúttal kárhoztatta a magyarországi protestansok magatartását, kik daczolnak intézkedéseivel. «Ha mediumot nem találunk,» — izente a fejedelemnek — «religióstól elveszítjük a hazát». Ilyen alapon confidentia csakugyan nem jöhetett köztök létre, hanem csak válaszokban és viszonválaszokban fölolvadó recriminatio, üres feleselés, melynek nem volt más czélja, mint az, hogy egyik a másikra hárítsa az elkerülhetetlen összeütközés odiumát.

De a hang mind érdesebbé, a szóváltás mind élesebbé lett, mert mindenik a másikban kereste a hibát. «Én csak ilyen dologtól félek,» — írá Rákóczynak egy felsővidéki megbízottja — «vígan telepedtek meg az mi eleink, vígan és könnyen el is fogjuk veszteni, bizonynyal írhatom».[1] Voltak Rákóczynak is pillanatai, mikor sötétnek látta a jövőt. «Ó szegény édes hazám s nemzetem» — írá egy elkeseredett perczében — «bizony igen megkevesednek igaz fiaid; az kik vannak, húznak, vonsznak, pusztítnak, az tolvajokkal, prédálókkal sanyargattatnak, nemhogy oltalmaznának, de magok elviszik s nyitnak útat veszedelmedre. Alacsony, részeges, ki maga hasznakereső tisztekre szorúltál, ki szabadságodat rontja, mivel mást féltvén, azonban ha nyomorgattatol s vonszoltatol az töröktől is: az nagy irgalmú isten szánja meg ügyedet s találjon módot jobb állapotodra. Amen.»[2]

Hátha a világ rossz, annak a fejedelem az oka, hirdette Esterházy: ő fogja a törököt az ország nyakára hozni, mindenért ő a felelős. Maga is érzi ezt s ha azt hiszi, hogy biztonságban van, ez nem egyéb, mint «consolatio trementium».[3]

1 Usz István, 1641 május 10-iki levele Rákóczyhoz. Orsz. lt.

2 «26. Julii, 1641. Kolosmonostor.», Rákóczy hátirata Nyáry István Kassa 1641 jul. 22-én kelt levelére. Orsz. lt.

3 Jancsovith, Pozsony, 1641 aug. 6-iki levele Bogádyhoz. U. o.

Nem az volt: Esterházy tévedett. Egy kis meghasonlás önmagával, okozta Rákóczy sötét világnézletét. A váradi kapitány megismerkedett Báthory Zsófiával s az ismeretség vége mély és igaz szerelem lett. A leány gazdag, fejedelmi család sarja volt — de katholicus. Ez a valláskülönbség keserítette el Rákóczyt, ki gyöngélkedése miatt épen ez időben a szokottnál is nyomottabb kedélyű volt;[1] mert azzal, a mi országában mindennapi dolog volt, a vegyes házassággal, ő sehogy sem tudott megbarátkozni. Hát hogy ne lett volna elkeseredve, mikor az ifjak szerelme győzött aggályain s ő kénytelen volt beleegyezni, hogy (1641 nyarán) jegyet váltsanak, bár azzal a kikötéssel, hogy a menyasszony esküvő előtt át fog férje vallására térni.

Ha a lelkiekben voltak is aggodalmai Rákóczynak, ez az eljegyzés mégis háza vagyonának és hatalmának megnövekedését jelentette. Föltünést keltett mindenfelé, különösen magyarországi körökben s befolyással volt egy keletkező polemiának élesítésére. Az első, melyről tudomásunk van, egy 1635-ben Debreczenben megjelent «gyűlölséget szerző Calendarium»,[2] mely valószínűleg confiscáltatott. A második Esterházy udvari papjának, Hajnal Mátyásnak munkája. «Kitett czégér» czím alatt 1640-ben válasz a Rákóczy-fiúk confirmálása alkalmából megjelent «Csecsemő keresztyén»-re. Erre Keresztury válaszolt a «Felserdült keresztyén»-nel. Függetlenül ettől a polemiától, a fejedelemasszony «Mózes és a próféták» czím alatt 1641-ben egy

1 1640-ben s különösen 1641-ben sokat tárgyalt egy Pozsonyból szerződtetendő állandó udvari orvos érdekében. L. Bogády, 1641 márczius 15-iki, Jancsovith, Pozsony, márcz. 21-iki s apr. 7-iki s Egri István, Pozsony, 1641 aug. 21-iki leveleit. U. o.

2 Esterházy, 1635 nov. 29-én kelt emlékiratának 17-ik pontja említi. Erdélyi Orsz. Emlékek, IX. köt. 441. l. Erről a könyvről emlékszik meg Esterházy Miklós 1642 máj. 25-iki levelében: «Ám nem régen is nyomtatának Debreczenben egy rossz könyvecskét ki; rakva gyalázatos, gyűlölködő káromkodásokkal az is, amint im ebben a rút, mocskos Talióban is egyebet nem látunk.» Magyar Könyvszemle, 1891. évf. 226. l.

anthologiát tett közzé, melynek megjelenése arra az időre esik, midőn a váradi kapitány és Báthory Zsófia már jegyben jártak.

A fejérvári és nagyszombati theologusok már úgy is harczban állottak egymással: ez a könyv olaj volt a tűzre. Bármilyen ártatlan dolog is egy anthologia magában, de ennek a közlő neve adott fontosságot. A jezsuiták kolosmonostori háza folytonosan kimerítő jelentéseket küldött az erdélyi viszonyokról, úgy hogy ott igen jól ismerték a fejérvári udvart s környezetét. Nem sokára azután 1642 elején «Nova Transilvanica» czím alatt egy gúnyírat jelent meg a fejedelmi házról, teli élczekkel, gúnyolódással. Olvasták, nevettek rajta az emberek, de sokan megbotránkoztak. «Botthyány uram szemtől-szembe minap extra ordinarián szidogatott meg érte rútúl egy papot, hogy ha ő dolga az írás».* Rákóczyt annyival kellemetlenebbűl érinté a dolog, mert épen akkor választotta meg az országgyűlés idősebb fiát, Györgyöt, a váradi kapitányt (1642 február 16.) a fejedelem utódjává; de a mi még inkább bántotta, az nejének meghurczolása volt. Rákóczy gyanakodott, hogy az erdélyi jezsuiták keze benne van a dologban s elkeseredetten sürgette a császárnál, Esterházynál diplomacziai jegyzékekkel, hogy a szerző nevét kitudják. Zavarólag hatott a tárgyalásokra, hogy Keresztury «Talio» czím alatt épen olyan mocskos választ adott ki, de Rákóczy ezt azért is elkoboztatta, mivel már lépéseket tett, hogy a szerző nevét kitudják. Ennek pedig akarva nem akarva, eleget kelle tenni, hogy a fejedelem gyanúját elfordítsák a monostori jezsuitákról s szokatlanúl rövid idő alatt megírták (aug. 12.), hogy a szerző Széchenyi György esztergomi kanonok, tehát olyan ember, ki fölött neki nincs hatalma. Rákóczynak el kellett hinnie, hogy nem a mo-

* Rákóczy, 1642 aprilis 5-iki levele Kassayhoz. Tört. Lapok, 1876. évfolyam 306. l.

monostori jezsuiták, hanem egy az erdélyi viszonyokkal ismeretlen ember írta — ki többet a sajtó alá rendezésnél aligha tehetett,[1] de a ki ilyen módon az egész felelősséget magára vállalván, a monostori jezsuitákat minden további háborgatástól megmentette.

Ezzel ez a kényes ügy befejezést nyert.

Hanem a váradi kapitánynak megválasztatása a fejedelem utódjává mégis bántotta Esterházyt. Csodálkozását fejezte ki, hogy az oly «véletlenül» jött. «Intimálni kellett volna előre a császárt» — izente Rákóczynak, s figyelmeztette, hogy a töröknek ne higyjen. Ez azonban a török részéről már meg volt nyugtatva: a lejárt béke csak nemrég újíttatott meg Szőnyben.

De minthogy ez év derekán a császár országgyűlést hirdetett, attól pedig, hogy a jogaikban sértett protestans rendek egy csomó sérelemmel fognak föllépni, tartott Esterházy: szerette volna ezeknek a recriminatióknak előre elvenni az élét. E czélból Rákóczynak ismét ajánlotta a kibékülést a status quo alapján, úgy hogy az országgyűlésen a vallás-vita teljesen tétessék le, az eddig elfoglalt egyházak a mostani birtokos kezében maradván.[2] Ezt a kibékülési tervet Rákóczy nem vette komolyan. «Úgy értjük» — írá Kassaynak — «palatinus uram (az országgyűlésen) kifakasztotta volna, hogysem mint ő Felsége az religiónak szabados exercitiumját megengedje, készebb ellenni Magyarország nélkűl».

Nem sokkal utóbb — 1643 február 3-án — Fejérvártt ifj. Rákóczy György megesküdött Báthory Zsófiával. Megtörtént nem sokkal utóbb a fejedelemnek az a másik kívánsága is, hogy a fiatal asszony áttért férje vallására, s az úrvacsorát is felvette.

1 L sd Illéssy János derék czikkét Könyvszemle, 1891. évf. 220. s köv. ll. Történeti Lapok, 1876. Rákóczy levelezése Kassayval.

2 Történeti Lapok, u. o. 307. lap.

IV.

Azt a Jehovát, azt az ő kegyelmes Istenét, kihez soha nem emelte fohászát meghallgatatlanúl, híven, kitartással szolgálta Rákóczy. Nemcsak azzal szolgálta, hogy a maga uradalmaiban, hol ő volt a patronus, kitünő karban tartotta a templomokat, iskolákat, ispotályokat, szegényházakat, s abban az országban, melynek uralkodója volt, és abban is, mely hatalmi körén kívűl esett, Magyarországon az egyházakat harangokkal, az Úr asztalát egyházi arany s ezüst edényekkel látta el:[1] fölfogta és folytatta Bethlen Gábor merész tervét, hogy egyházának ezer és ezer új hívet nyerjen meg: az oláhokat.

Bethlen a konstantinápolyi patriarchát, Kyrillost, megnyerte ennek a tervnek, ki e miatt, mint kálvinista patriarcha, sok üldözésnek volt kitéve s végre is száműzetésben halt meg. Annak folytatása ily módon lehetetlenné válván, Rákóczy másképen fogott a dologhoz. Ő az oláhokat meg akarta nyerni a protestans vallásnak, még pedig határozottan a térítés munkájával. E részben is Bethlen nyomdokin akart haladni, ki az Új Testamentumot lefordíttatá oláh nyelvre. Az oláh egyházakat görög szláv metropoliták igazgatták, maga a liturgia szláv volt, s szláv az egész egyházi élet. De a protestantismusnak egyik alapföltétele, hogy a nemzet nyelve legyen az egyháznak is nyelve, s hogy ez az oláhoknál is lehető legyen, Rákóczy 1641-ben Gyula-Fejérvártt egy e czélra fölállított nyomdával kinyomatta az oláh Bibliát s 1642-ben az oláh kálvinista kátét.[2] Egy 1643-ban összehívott zsinat Jovuti

[1] Az Országos levéltárban, Rákóczy levelezése tisztjeivel, papjaival, az uradalmi igazgatókkal.

[2] Igen tanúlságos és nagybecsű dolgozat Moldován czikke: «A reformatio hatása a román népre Erdélyben». Buda-

Ilyés metropolitát hivatalából elmozdítván, s helyébe Simonovitz Istvánt választván, a fejedelem (1643 okt. 10-én kiadott) diplomával ezt megerősítette, oly föltétel alatt, hogy az isteni tisztelet s a hitoktatás román nyelven történjék, évenkint zsinat tartassék, peres kérdésekben a református püspök döntsön. Ily módon készítette elő az oláhok áttérését. Törekvéseinek lett eredménye. Több egyházba behozatott az oláh kálvinista ritus s ezek a kálvinista püspök alá rendeltettek. Másfelől a törvényhozás által a nép erkölcseinek javításán is munkált: eltiltotta a házasodást leányrablás útján (1642.), a házasfelek egyszerű elválasztását pópák által (1639.) s határt szabott a pópák zsarolásainak, nemcsak Erdélyben, hanem egyik nagy kiterjedésű magyarországi urodalmában, Munkácson is, melynek jobbágyai többnyire görögvallású ruthénekből állottak. Egy zsaroló vladikájokat (püspököt) Tarassovics Vazult elfogatta. A vladikának kinevezése, elmozdítása a földes úrtól függött, s az egészen az ő fenhatósága alá volt vetve. Tarassovics csak félig érezte magát magyarországi alattvalónak: zsarolta népét, illetéktelenűl dézsmát vont rajtok, s a hol ezt megtagadták, azt a falut kiátkozta, azután összeharácsolt pénzét Lengyelországba szállította s maga mellett hazafiak helyett lengyel papokat és tanítókat tartott. A dologból feltűnést keltő per lett. A fejedelem ellensége, Homonnay, vette azt kezébe, s a császár is beleelegyeledett. A vladika kiszabadulta után Bécsbe menekült s ott «hitit megváltoztatta» — azaz katholizált (1642). Ezzel az ügy befejezést nyert.*

Nem hagyta félben az unitariusok ellen Bisterfeld által kezdett irodalmi polemiát sem. Kolozsvártt 1641-ben (ju-

pesti Szemle. 1890 jul.—aug. füzet. Családi Levelezés 239. l. 1644 aug. 27. írja nejének: «az mely oláh pap az Új-Testamentumot oláh nyelvre fordította, adat 50 frtot neki posztót egy dolmánynak valót, de ezt is püspök uram kezében adasd édesem». 229. l.

* LEHÓCZKY T.: Munkácsi püspökök sorsa. Tört. Tár. 1887. III. 130. l. Tarassovics Basil fogsága. U. o. 1884. 673. l.

nius 10.) vitatkozást tartatott a szentháromság kérdése fölött, Geleji Katona István és Csanády Pál közt, melyben maga egész családjával részt vett. De ez gyönge zsinat volt, mert Csanádyn kívül az unitariusok csak mestereiket küldték el; irodalmilag azonban Geleji két rendkívül vaskos munkáját, a «Titkok titká»-t s a «Válság titká»-t eredményezé, melyek a fejedelem költségén láttak világot.

Az udvari schola Fejérvártt megszűnt ugyan, de magával az iskolával továbbra is fönnállt a «nemesek scholája». Egy ilyen nemesi scholát Patakon is állított föl, de az eleinte nem sikerült. Egyik alumnusát, Bényey Jánost nevezte ki annak tanárává; ki (1637.) harminczöt nemes ifjat vett a keze alá. Egy év se kellett hozzá, hogy a nemes ifjak nagy része elszéledjen; mindössze nyolcz maradt kezén. Maga Bényey ezt a rendszernek rótta föl, mely a növendékekből nem nevel patronusokat az iskoláknak; de Rákóczy az ő elégtelenségének tulajdonítá. «Lám Fejérvárott» — irá Rákóczy — «valamennyi nemes ember Erdélben vagyon, nem az ott való scholában, hanem Keresztury keze alatt tanúltak. Inkább arra kell már jó dajkája az eklezsiának, úgy is láttuk, akárki hol tanúljon, de ha jó conscientiája nem lenne, kevés tekinteti leszen arra, hol tanult.»[1] A következő évben már Tolnay Jánost állította be az iskolába, melyet ez évben Valeriusnak s később (1642.) Tolnay Istvánnak halálával nagyobb veszteség ért. Tolnay István ellen is sok volt a panasz: a nemes ifjak tanításával ő sem tudott eredményt fölmutatni.[2] Hanem hogy iskoláiban mindig legyenek külföldön képzett tanárok, a

1 Bényeynek 1638 végén Rákóczyhoz intézett folyamodása, s Rákóczynak erre tett megjegyzései, 1639 jan. 6. Orsz. lt.

2 Miskolczi P. István esperes és liszkai lelkész, 1642 apr. 4., 23., 29., aug. 8. és nov. 18-án írt levelei a fejedelemhez, melyekben Tolnay János elmozdításáért folyamodnak, de eredménytelenül. Épen a fejedelemasszony ottléte alatt tört ki a harcz. «Onnan következhetett az is, hogy az Logica dolgából is nem az inspectorok tetszésén jártanak az mesterek, hanem asszonyunknak ő ngának itt künn létében ment az Logica dolga. Az mely káron való búsulása nem kicsiny oka lehetett Tolnay István elméjének

Patakon s Fejérvárt végzett ifjak közül állandóan küldött Hollandiába alumnusokat, s a legjobbakat ezen iskoláknál alkalmazta. «Mi megvalljuk,» — írá keresztyén megalázkodással — «kevesebbet cselekedénk annál, az mint cselekednünk kell s magunk is akaránk, de az keveset is jó szívből s kész akarattal cselekeszszük».[1]

Úgy volt. A mit tett, erős meggyőződéssel, jó akarattal tette. Kivált a hol maga vagy országa érdeke megkívánta, az áldozattól sem rettent vissza. És mégis, ha a társadalmi viszonyok emelésére, az ipar fejlesztésére többet nem tehetett, ha építészeket, mérnököket, gépészeket külföldről kellett hozatnia s szeretett magyarjai közül csak jó theologusok és jó jogászok teltek ki: ezért mulasztás nem terheli őt. Nem úszhatott korának áramlatával szembe. Hiszen a külföldről behozott szakemberek fiai, a mint atyjok megnyerte a honfiúsítást, szakították ezek pályájával — s lettek magyar nemesekké. Egy tankönyvben, mely az iskolákban el volt terjedve, meg van ennek az oka mondva: «Magyarországon ennek a regulának (t. i. a regula societatisnak) igen nagy haszna nincsen, mert az magyarok igen kemény nyakúak és az fizetést restellik».[2] Ha ő lázasan építtetett uradalmaiban, ha ő maga készíttetett ágyúkat, fegyvereket, puskaport, ha gondoskodott, hogy fényes fejérvári palotája mellett, a vár harmadik udvarának kapuja mellett, külön országháza emeltessék, melybe «szép kőorsós, folyósós grádicson» jártak föl, melyben az első ülést 1642 május 8-án tartották, s azon kívül külön terem volt a törvénykezés számára:[3] példája nem talált utánzókra. Maradt mindenütt minden a réginél.

bontakozásának és guttaütésének is, az mint maga is megvallotta, hogy bizony megüti a gutta.» Az apr. 23-iki levél.

1 Rákóczy jegyzete Tolnay utolsó, 1642 apr. 5-én írt levelére. Prot. Egyh. és Isk. Lapok. 1875. 1514. l.

2 Magyar Arithmetica, azaz Számvetés Tudománya. Kolozsvártt, 1591.

3 SZALÁRDY, Siralmas Krónika, 245. l. Erd. Orsz. Eml. x. k. 70. l.

Hanem annyi bizonyos, hogy ezt a világtól elmaradt országot, melyről nehány évvel halála után megdöbbentő képet fest egy külföldi tudós,* példás rendben tudta tartani. Mondhatni államrendőrsége is volt, melynek ő volt a főnöke; igaz: szigorú, kemény főnöke. Magyarország hangulatáról jobban volt értesülve, mint a császár. Eszes, tehetséges ügynökei voltak mindenfelé, kik mindent pontosan, gyorsan megírtak. Nem titokban, hanem nyilván; előkelő magyar nemesek: Klobusiczky, Jancsovits, Barna, Máriássy, Szentpétery, Usz, Patay s egész sereg, kik meggyőződésből voltak hívei. Azután uradalmai igazgatói, tisztjei gazdasági tudósítások mellett politikai dolgokra is kiterjednek s ő ezeket a leveleket nemcsak olvasta, hanem széljegyzetekkel is ellátta, melyekből elkészitették a választ, s még ezeket is utóiratokkal látta el. Esterházyval minden fontosabb politikai esemény felszínre kerülése alkalmával, levelekben egész polemiákat folytatott; Bethlen Istvánnal s megbízottjai közűl Chernellel, Mednyánszkyval a napi kérdéseket behatóan tárgyalta. Erdélyben a közügyigazgató járt kezére, a ki amint valahol valamely törvényellenes mozgalomnak vagy ellenséges nyilatkozatnak hírét vette, azonnal elrendelte az esketést, a tanúvallatást; ott voltak a fiscalis uradalmak kapitányai, a harminczadosok, a két Oláhországba kivezető szoros útak tisztjei, kik mind erős hittel voltak kötelesek pontos jelentéseket terjeszteni hozzá. Ily módon mindig mindenről jól levén értesülve, módjában volt a támadható veszélyt csírájában elfojtani. S mint országában, uradalmaiban is minden az ő kezébe folyt össze, még a termény-eladásokat is, a kereskedést ménnel, ökrökkel ő vezette. Csak egy szenvedélye volt: a vadászat. A hol csak jó kopónak, agárnak hírét hallotta, fölkutatta s megszerezte, többnyire Len-

* A Gentis Felicitas Comenius-tól.

gyelországból, Kurlandból, s még ezeket is jegyzékbe vétette.

Valóban senki kortársai közűl — Esterházyt sem véve ki, ki hasonlag rengeteg sokat írt — nálánál munkásabb, tevékenyebb életet nem folytatott. Az a pontosság, melylyel teendőit, az a gond, melylyel fizetéseit előre megszabta, tette lehetővé, hogy midőn eljött az ideje, országa minden megterheltetése nélkűl léphetett be a harmincz éves háború küzdelmeibe.

A hosszú várakozás nem fárasztotta ki, s többszörös csalódása nem kedvetlenítette el. Egész lelkesedéssel ír leveleiben a harmincz éves háborúban beállott fordulatról, mely akkor következett be, mikor már minden elveszettnek látszott. A fordulatot Torstensonnak fővezérré kineveztetése idézte elő; egy beteges, a csúz által megtört embernek, ki járni sem tudott, hanem nyugágyon hordozták szét a táborban, de ki Gusztáv Adolf iskolájában növekedve, ennek hagyományait eleveníté föl. Rövid idő alatt új szellemet öntött a seregbe. Az operatiót 1642 tavaszán kezdte meg. Egyenesen Sziléziának tartott, megverte a császár hadait, vezérét elfogta, azután Morvaországba nyomúlt s Olmützöt elfoglalta. Ide érve, fölvette a régi tervet, hogy az erdélyi fejedelemmel közösen működjék a császár ellen, s lovas ezredeseit, Dörfflinget és Plettenberget (jul. 23.) Lengyelországon át Erdélybe küldé, hogy a rég megszakadt alkudozások fonalát vegyék föl. Aug. 6-án már Gyula-Fejérvártt voltak s Bisterfeld rokona, Widerstein kíséretében magokkal vitték a svéd-franczia koronák s Erdély között kötendő szövetség tervét.* De daczára a breitenfeldi fényes diadalnak (nov. 2.), a tárgyalások megszakadtak. Mert Torstenson még nem kapta meg a svéd korona fölhatalmazását a szövetség megkötésére s Rá-

* Torstenson utasítása megjelent Tört. Tár. 1892. évf. 592. l. Ugyanott a többi irományok.

kóczy megbízottját üres biztatásokkal küldte vissza (deczember 20.).

Mire a svéd korona fölhatalmazása (decz. 10-éről) megérkezett,* már Torstenson Sziléziában volt. Ő egy svéd nemestől, Nolde-tól, levelet küldött Rákóczynak, melyben «igaz szavára s lovag parolájára» fogadja, hogy a királyné az ő pontozatait meg fogja erősítni. De Rákóczynak arra, hogy támadást kezdjen a császár ellen, nem volt elég «ezen assecuratoria formájú missilis levél», mert ő országokkal akar confederálni, «ki nem egy személyből s házi cselédből áll»; ragaszkodott azon többször kifejtett kívánatához, hogy táborba szállását a szövetség megkötése előzze meg. Ennek megkötését maga is siettetni akarván, belenyugodott abba, hogy egyelőre csak maga a svéd korona állítsa ki a diplomát. Így is nehéz kívánat volt ez, mert a harcztértől messze volt Stockholm a királyné s államtanács székhelye, a harcztér is megváltozott s most Torstenson két, kellő fölhatalmazással ellátott követet, Rebenstockot és az erdélyi származású Orbayt küldte Fejérvárra, kik a svéd vezér, mint a királyné meghatalmazottja által megerősített pontokat magukkal vitték.

Rebenstock aug. elején érkezett Fejérvárra. Ez annyit jelentett, hogy a dolognak el kell dőlni. Annyi bizonyos, hogy Rákóczy szívvel-lélekkel óhajtotta a szövetség megkötését. Uralkodása első éve óta kitartással munkált azon; de most, czélja elérésének küszöbén, még egyszer fontolóra vette lépésének minden következményét. Emlékiratokat készíttetett a függő kérdésekről, a protestáns sérelmekről, a magyarországi megyék állapotáról, s az ügyek jogi oldaláról: ha vajjon lelkiismerete sérelme nélkül szövetkezhetik-e a császár éllenségeivel? Mert volt udvarában egy áramlat, mely annak ellene dolgozott; nem egyenesen,

* Ugyanott megvannak a svéd korona tárgyalásai a vegyes pontok fölött.

nem szembeszállva akaratával, hanem mérséklőleg, figyelmeztetve a nehézségekre. Kassay, az öreg, beteges korlátnok, ellene volt minden koczkázatnak s egy jóakaratú, bizalmas tanács sokszor habozóvá tette a fejedelmet. De most már el volt vetve a koczka, még csak az volt hátra, hogy saját lelkiismeretével is tisztába jőjjön. Legbizalmasabb embereit — az egy unitarius Szentpály kivételével mind reformáltakat — értekezletre hívta Deésre, hova Radzivil Janusius herczeg követe is megérkezett s a hol Rebenstockkal megkezdte a tárgyalásokat. Papjai nem voltak ott, ezeknek Fejérvárra írt. Elmondott nekik mindent őszintén. Van nehány százezer forintja, 25,000 embere, «de ki mondaná elégségét ezeknek ily nagy dolgok végbenvitelére?» A statusok közt sincs egyetértés: soknak nem fáj «az isten dicsőségének kára». Magyarországról is hívják, bár nem sokan, mert többeket a félelem tart vissza. Nincs más oka a fegyverfogásra Isten dicsőségénél s hazája szabadságánál, «az ki Magyarországban már annyira opprimáltatni kezdetett, hogy ha Isten oltalmazót nem támaszt neki, rövid időn oda leszen». S vége lesz neki is; ha a császár legyőzi a confœderatusokat, rögtön ellene fordúl, s ha békével végezi be és abba ő nem lesz befoglalva, akkor is ellene fordúl.

A három egyházi férfiú, kiknek votumait kikérte, Geleji, Bisterfeld, Medgyesi, buzdította. «Mi, kegyelmes urunk, az Istent úgy meg nem kérdhetjük róla, mint az régi prófėták, hanem a jelekből tehetünk csak ítéletet, hogy Nagyságodat Isten hívja, melyeket Nagyságod jobban tud nálunknál. Nagyságod benne már hátra nem állhat, mert úgy Nagyságod azt a heroicus spiritust és divinus instinctust, melyet magában érez, erőszakosan megfojtaná.»*

Nem is akarta elnyomni; nejét Patakra küldte, hogy

* Rákóczynak, Deés, aug. 31-iki, Segesvár, szept. 13-iki, Gelejinek, Bisterfeldnek s Medgyesinek aug. 30-iki és szept. 1-jei leveleik. Orsz. lt. Rákóczy-osztály.

a felsőmagyarországi hangulatról tájékozást szerezzen; a váradi kapitánynak meghagyta, hogy székhelyét még csak vadászat kedvéért se hagyja el, s a támadásra megtette az előkészületeket. Kassaynak ez a dolog sehogy sem tetszett. Hogy meg nem akadályozhatja, azt látta, de legalább vontatni akarta a kitörést. Ismerte fejedelmének aggodalmaskodó természetét s mindig újabb-újabb nehézségeket hozott föl, melyeknek elhárítását ajánlotta. Kettőre fektetett nagy súlyt: küldje be Torstenson a svéd korona fölhatalmazását, hogy ő jogosítva van megkötni a szerződést Rákóczyval, s szerezzen biztos értesítést a fejedelem, hogy a franczia követ a portán kieszközölte-e az engedélyt a táma-

90. BISTERFELD ÉS MEDGYESI ALÁIRÁSA.

dásra? Ez utóbbira rossz válasz jött: a franczia követ elmulasztotta megtenni a szükséges lépéseket, s mulasztását azzal mentette, hogy az uralkodó, kitől megbízása volt, meghalván, az új uralkodó, XIV. Lajos, erre vonatkozó utasítást nem küldött neki.

Pedig ha e helyett az értesítés helyett a várva-várt engedély jött volna meg, Rákóczy megkezdte volna a támadást. Már készen állott tízezer lovasa, kiket Torstensonhoz akart küldeni, oly megbízással, hogy fele ott maradjon, fele pedig háromezer német gyaloggal jőjjön vissza. Ez most természetesen elmaradt: a Rebenstockkal folytatott diplomacziai küzdelemben Kassay maradt győztes. «Úgy dolgozik ez az oktalan ember,» — írá a svéd egy, a fejedelemhez benyújtott emlékiratában — «mintha fogadott ausztriai residens volna: Erdélynek akkor se árthatna többet»..

Most Rákóczy (október derekán) összehívta az ország rendeit s azt a kérdést vetette föl: megvárja-e a támadással a portai engedélyt, vagy elegendő lesz-e az egyszerű

91. I. RÁKÓCZY GYÖRGY ARCZKÉPE.

biztosítás is, hogy a török azt nem fogja egyenesen ellenzeni? Már együtt voltak a rendek, midőn a császártól Kéry János bizalmas küldetéssel hozzáérkezett. S a két

ellenkező áramlat: Kassay és Kéry egyfelől, Rebenstock és Bisterfeld másfelől, ugyancsak hatalmasan dolgoztak. «Ez az átkozott Kassay» — írá Rebenstock — «éjjel-nappal kínozza a fejedelmet, hogy a munkát meggátolja». Kéry pedig bőségesen szórta az ígéreteket, hogy a császár Rákóczynak minden sérelmét orvosolni fogja.

A küzdelem az interventio javára dőlt el. A svéd korona által Torstensonnak adott teljhatalom eredeti példánya megjött Fejérvárra, s a portáról is jött tudósítás: megértette a nagyvezír, hogy Rákóczy a Bethlen által bírt hét vármegyét vissza akarja foglalni, de gondolja meg, — írá — hogy sz. Demeter napja közel levén, segélyt a töröktől nem kaphat. Hiába olvasta ki Kassay ebből a fermánból a tagadó választ, a fejedelem nem kívánt többet. Kételyei, aggodalmai el voltak oszlatva. Kéryt azzal bocsátotta vissza a császárhoz: ő neki még nincs a svéddel és francziával a szövetsége, de ha a császár nem állítja helyre az ország szabadságát, meg fogja kötni. Csakugyan amint Kéry elhagyta Fejérvárt (nov. 16.), Rebenstockkal és Orbayval mint a svéd korona fölhatalmazottjaival, megkötötte a véd- és daczszövetséget III. Ferdinánd ellen, oly módon, hogy ez nem csak a svéd koronát, hanem a francziát s a többi szövetségeseket is kötelezi, kik erről rendes diplomát fognak kiállítni.

Mind a fejedelem, mind a biztosok külön diplomákat írtak alá. Az első hét pontban kötelezte magát, hogy a háborút a császár ellen ő is, utódai is fogják folytatni, a tábornokhoz az ország határszélére három ezer gyalogost küld, amint pedig ez a Tiszát átlépte, a tábornok ugyanannyi lovast bocsát rendelkezése alá; s ha a szövetségesek a béke megkötése után ujra megtámadtatnának, ő is megkezdi a háborút. A szövetségesek által kiállított frigylevél tíz pontban foglalta össze azok kötelezettségeit, megszabván, hogy azok a két protestáns felekezetet s a

katholikusokat is pártfogásukba veszik, s a háború czéljáúl az 1608 óta elfoglalt templomok visszaszerzését tűzvén ki: de a szövetségesek Magyarországhoz soha semmi igényt sem fognák formálni. A fejedelem és családja, Erdély és Magyarország, valamint a fejedelem hívei az egyetemes békébe be fognak foglaltatni. Gondjuk lesz, hogy Erdély viszonya a törökhöz minden alakjában fentartassék. A szövetségek a fejedelemnek a háború első évében 200,000, a többiben 150,000 tallért fizetnek. Ha a fejedelem székét elvesztené, gondoskodnak fentartásáról.*

Érdekes és tanulságos két okmány ez, mely Rákóczy egész politikájára világot vet. Még a háborúban is, melyet a császár ellen kezdett, hű alattvalójának mutatta magát. Semmi mást nem akart, mint az 1608-iki kiegyezésnek érvényt szerezni. Követei a portára pénzzel és fölhatalmazással ellátva, már előbb elmentek, s most Rebenstock utánok indúlt, hogy ő is sürgesse az engedély megadását.

V.

Amitől Kassay tartott, a mit Bisterfeld esengve várt, bekövetkezett: a háború el volt határozva s a zord téli idő nem tartotta vissza Rákóczyt, hogy lázas gyorsasággal ne készítse elő a rögtöni támadást. Pedig egy téli hadjárat sok koczkázattal s még több nehézséggel járt. A személyes sérelmek egymagokban nem fejtik meg ezt a sietséget. «Mit csinál Kocsis György?» kérdezte Homonnay Kassán egyik bejárójától. «Ostort fon, melylyel Nagyságtokat összehajtja», válaszolt emez. Ellenségei — czélzással neje nevének első szótagjára — e gúnyneven

* L. Okmánytár 104. s köv. ll. s a Rebenstock által kiállított diplomát Tört. Tár 1884. évf. 685. s köv. ll.

beszéltek róla még alattvalói előtt is: de ő az ostort nem ezek megfenyítésére fonta, mert tudta, hogy a szószátyárok száját semmivel sem lehet bedugni. Elég volt neki az egyszeri megtréfáltatás, mikor a «Nova Transilvanica» szerzőjének Szechényit nevezték meg: ezt a komédiát nem akarta új kiadásban ismételtetni. «Az isten dicsősége, anyaszentegyházának elnyomatása s hazája szabadságának drága volta izgatta és kényszerítette a nekik való szolgálatra», de azt a lázas készülődést még az sem fejti meg, mert biztosra vehette, hogy a császár tavaszszal sem fog több ellenállást kifejthetni, mint most. Rebenstock, Konstantinápolyból az engedélylyel hazatérve «ütötte a meleg vasat,»* de már akkor, mielőtt egy svéd katonát vagy franczia tallért látott volna, minden folyamatba volt téve, hogy azonnal indulhasson.

Ez a készülődés akkorra esik, mikor a háborúba beleúnt világ minden áron békét óhajtott. A biztosokat a hadakozó felek már 1642-ben kinevezték, sőt a tárgyalások helyeit is meghatározták. De csak 1643-ban kezdtek komolyabban beszélni a dologról s ez év őszén már a követek is útnak indúltak Münster és Osnabrück felé. Hogy ezek aztán olyan időpazarlást visznek véghez, azt előre nem lehetett látni, Rákóczy pedig sietett megszerezni magának a jogczímet, hogy ebbe a békébe ő is befoglaltassék. Meg volt győződve, hogy egyedűl ezen az úton biztosíthatja jövendőre nemcsak esetleges vívmányait, hanem azt is, mi most kezén van: mi vár rá, kérdezte a püspöktől, ha a békét megkötik a nélkűl, hogy őtet abba befoglalnák — mikor ő a török közé nem futhat, a lengyelt oltalomra nem hívhatja, s a császár hitében nem bízhat? Szíve mélyéből kérte Kassayt, hogy «olyan tanácsot adjon, hogy Isten se keresse meg lelkén, nemzete

* 1644 jan. 16-iki levele: «dass Eise ist zu schmieden weil es warm ist». (Régi szerint jan. 6.)

se átkozhassa koporsóját s gyermekei se nézzék idegen szemmel az ő unokáit a rossz tanácsadása miatt szenvedhető károkért.» Jó tanácsnak pedig csak azt tartotta, mely őt a szövetségesek táborába vezeti. Kassaynak is ehez kellett alkalmazkodni.

Végre, mikor már indulásra készen állt s az országgyűlés is megszavazta a háborút (jan. 8.), írt Torstensonnak, hogy ő a szövetkezés feltételeinek eleget tett, most már rajta a sor, hogy ő is hajtsa végre az őt illető pontokat: azaz küldje el a pénzt s a katonákat. Csakhogy Torstensonnak ehez nem volt módja: ő már útban volt Csehországból Dánia felé. A svéd és franczia szövetség megbénítására s egy hármas szövetség létrehozására tárgyalások folytak a császár, Dánia és Lengyelország közt, melynek titka elárultatván, a svéd korona elhatározta megelőzni a dánok támadását s Torstensont hadaival visszaparancsolta, hogy Holsteint és Jütlandot borítsa el. Rákóczynak sejtelme sem volt arról, hogy mikor ő a szövetséglevelet aláírja, a svéd tábor az Oderát lépi át, aztán mikor a porta megadja a támadásra az engedélyt, szövetségese Morvaország helyett Holsteint szállja meg s hogy ilyen módon a császár ellen folytatandó hadjárat egész terhe az ő vállaira fog nehezedni. Csak annyit tudott, hogy a lengyel király épen úgy mint 1619-ben, most is hadat akar ellene küldeni — a mi pedig, mint Torstensont figyelmeztette, a Svéd- és Lengyelország közt kötött béke egyik pontjának megsértése volna.*

Az egész hármas szövetség tervét Torstenson előnyomulása meghiusítá s most már csak olyanforma diversioról lehetett szó, mint Bethlen idejében a Homonnaié. Azt most Csáky István akarta előkészíteni, kit nemsokára, nehezebb idők tekintetbe vételével, Forgács Ádám

* Jan. 12-iki levele. Tört. Tár, 1892. 610. l.

helyett, kassai kapitánynyá neveztek ki. Mert egyelőre magának Magyarországnak kellett volna Rákóczyt útjában feltartóztatni, miután a császár Gallast, németországi hadai főparancsnokát, a dán király megsegélésére rendelte ki. De Felső-Magyarország várva-várta Rákóczyt s Esterházy kész hadak helyett csak intő, dorgáló, feddő leveleket küldhetett Rákóczy táborába.

Másfél éven át, míg ez a hadjárat tartott, egymást követték az intő levelek Rákóczyhoz, ki legsürgősebb

92. ESTERHÁZY MIKLÓS ALÁIRÁSA.

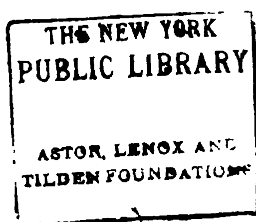
dolgai között is talált időt azokra megfelelni. Sem a leveleknek, sem a válaszoknak nem az volt a czélja, hogy egymást capacitálják: mind a kettő az ország közvéleményére akart hatni, aminthogy a nádor ki is nyomatta azokat két kiadásban is, s a fejedelem is elkészíttette sajtó alá válaszait, de a dolgok fordulata feleslegessé tette a közzétételt. Arról azonban, hogy válaszai kéziratban minden körbe eljussanak, kellően gondoskodott.

Ezekben a levelekben ki van fejtve mindkettőnek a viszonyokkal szemben elfoglalt álláspontja. A két nagy magyar államférfiú utolsó és legnagyobb tollharcza ez. Erős meggyőződése volt mindeniknek, hogy neki van igaza. Csak a catholicismus és a mit ez képvisel, a császár, a német birodalom segélye mentheti fel Magyar-

GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR.

Egykorú olajfestményről. (Bubics Zs. püspök szivességéből.)

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

országot a török igája alól, azért mindent, mi ennek útját állja, el kell láb alól mozdítani: ez volt a nádor meggyőződése, ez minden tetteinek rugója. De hogy a bécsi béke minden vívmánya, az alkotmány, a vallásszabadság áldozatúl nem estek, mint Csehországban, s hogy a confiscatiók mint itt, nem juttatták koldusbotra a nemzet egyik felét: ezt Erdélynek lehet köszönni, ezt foglalta magában Rákóczy felelete a nádor hozzá intézett kérdésére: «mi igazgatása itt Magyarországon neki, mint egy privatus úrnak?» Annyival több mint Bocskaynak, Bethlennek, hogy neki kell ezek alkotását megvédeni.

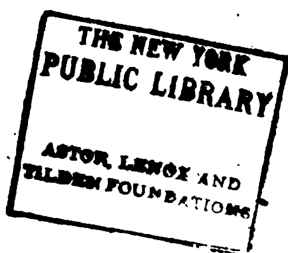
Ez a levelezés hű képét tárja fel előttünk az erős szenvedélyek által zaklatott kornak. A nádor heves támadása az elkeseredés kíméletlen hangján, maró gúnyja, melylyel szemére lobbantja, hogy ő és egyedül ő felelős mind azért a sok szenvedésért, mi az országot sújtja és sújtani fogja, a tényeknek és eshetőségeknek hatásos, néha megdöbbentő összeállítása — Rákóczynak sokkal higgadtabb válasza, melylyel bonczolja az eseményeket s megfordítva épen a nádorban keresi minden megtörténtnek az okát, az ő nyugodt elbeszélése, mely néha a szónoklat pathosáig emelkedik, a két ember polemiáját magosan az ephemer becsű politikai vitatkozások színvonala fölé emeli. Mert levelezésökben a legélesebb szemrehányás, a legmaróbb gúny sem lépi át azt a határt, mely a közeledés lehetőségét kizárná. Még nagy űr választja el őket egymástól — de gondosan kerülik, hogy az áthidalás lehetőségét el ne zárják. Hát hiszen mégis volt egy dolog, miben ők együtt éreztek — a közös haza szeretete, azé a hazáé, mely mindkettőjöké volt, s melynek mindketten — ha egymástól eltérő úton is — békéjét, biztosságát akarták visszaadni. Rákóczy még attól, mit el akart érni, messze állott. Nem ezek a válaszok a papir bombákra, hanem egy hosszú hadjárat diadalmas eredménye

s az europai viszonyok kedvező alakulása vezettek a linczi békéhez.

Közel húsz év óta nem állottak egymással szemben erdélyi hadak és rendes császári katonaság: az olyan kisebb táborozások, mint a rakamázi, szalontai, bukuresti, egy nagy háborúhoz még csak jó előkészületi iskolának sem mondhatók. Szép és jó katonasággal rendelkezett a fejedelem, de ez csak ujoncz had volt. Az ő udvari serege még őrizte a Bethlen-féle hagyományokat, de már megritkultak azok sorai, kik a harmincz éves háborúban részt vettek. Voltak külföldi zsoldosai, tüzérsége a várakban, ezek már szagoltak puskaport. A hajdúk, a vármegyei hadak, lovasok és gyalogok, a mezei hadak: jó részt gyengén begyakorolt ujonczok.

Egy svéd katona, Rebenstoek, ki együtt volt a táborral, meglehetős éles bírálatot mond a magyar hadról: «a magyar nemzet, melynek ereje lovasságában áll, nem támadhatja meg a német hadat, ha az csak kevéssel is előnyösebb helyzetben van mint ő: aztán sem megkerülni, sem háta megett hagyni nem akarja az ellenséget; táborukat megerősítni s az ellenséggel szemben állást foglalni nem képesek: pedig veszedelmes dolog harczedzett sereggel szemben nyílt táborba szállani. Fogalmuk sincs róla, hogy a sereg élelmezéséről s raktárak felállításáról előre kell gondoskodni; fegyelmet, disciplinát nem igen tartanak. Ha csak kevés ideig is táboroznak egy helyben, saját terhük nyomja őket össze, mert az egész vidéket kiélik.* Jól tudta mindezt maga Rákóczy is, ki szemtanúja volt annak, hogyan képezte ki Bethlen Gábor az ilyen elemekből összeállított tábort olyan erővé, mely Wallensteinnal szemben is megállotta a sarat, s épen azért kötötte ki, hogy Torstenson egy hadtestet s tiszteket bocsásson az ő szolgála-

* Rebenstock aug. 28-diki jelentése. Tört. Tár. 1892. évf. 619. l.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS

TÁBOROZÁS A HARMINCZÉVES HÁBORÚ IDEJÉBŐL.

A kölni városházán levő gobelinről.

tába. Végre még is az ő hadserege kitünően használható anyag volt, a begyakorlás a svéd hadak mellett magától következett volna. Különösen a lovasságra várt szerep, melyet a svédek magok is várva-vártak: ezek soraiban is csakúgy, mint a császári hadak közt is, számos magyar és horvát zsoldos harczolt.* Saját hadaihoz, mely 24000 lovasból, ezer német muskatélyosból, ötezer szé-

93. SZATHMÁR VÁRA.

kelyből s a rosszúl begyakorolt gyalog hajdúságból állt, Rákóczy még havasalföldi, moldvai és török hadakat is várt — de ezek jelentéktelen csapatokkal növelték erejét.

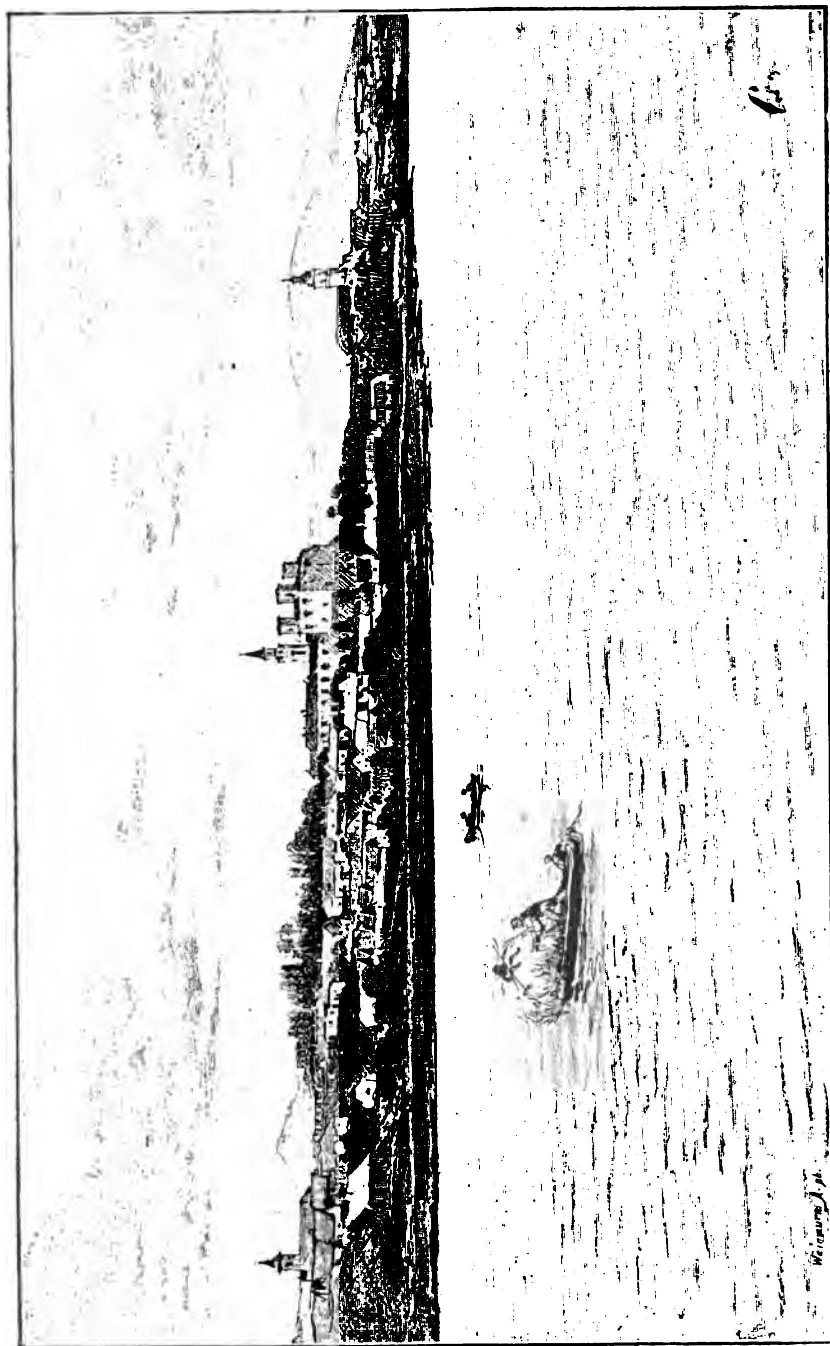
Istenbe vetett hittel, megindította három hadoszlopát. Az elsőt maga vezette Székekelyhíd, a másodikat fia,

* THALY KÁLMÁN barátom figyelmeztetett egy gobelinre, mely a kölni városház nagy termében van felfüggesztve, s egy tábori jelenetet ábrázol, melyben magyar harczosok is láthatók.

Zsigmond, Nagy-Károly felé s a harmadikat Kemény, Szathmár ostromára. Jól tudta, hogy mindenütt tárt karokkal várják s csak ez utóbbinál talál ellentállásra, melynek, német kapitány parancsnoksága alatt, nemcsak az volt a feladata, hogy Erdélyt szemmel tartsa, hanem hogy egy esetleges támadással szemben az erdélyi haderőt lekösse. A védelmi erő nélkűl maradt országot ugyanis a szathmári őrség könnyen megsarczoltathatta volna. Ezért, s hogy háta is fedezye legyen, a várat Rákóczynak még áldozatok árán is birtokába kellett vennie.

Ő és dandárai már jól eléhaladtak. Kállót (febr. 15.) őrsége feladta, s Felső-Magyarország városai is bejelentették meghódolásukat (márcz. 4.). Szathmár még mindig daczolt. De végre a megye, a város is sürgették a feladást s ez hosszas tárgyalás után, márczius 16-án, megtörtént. Az őrség, öt muskatélyos kivételével, szolgálatába állott.

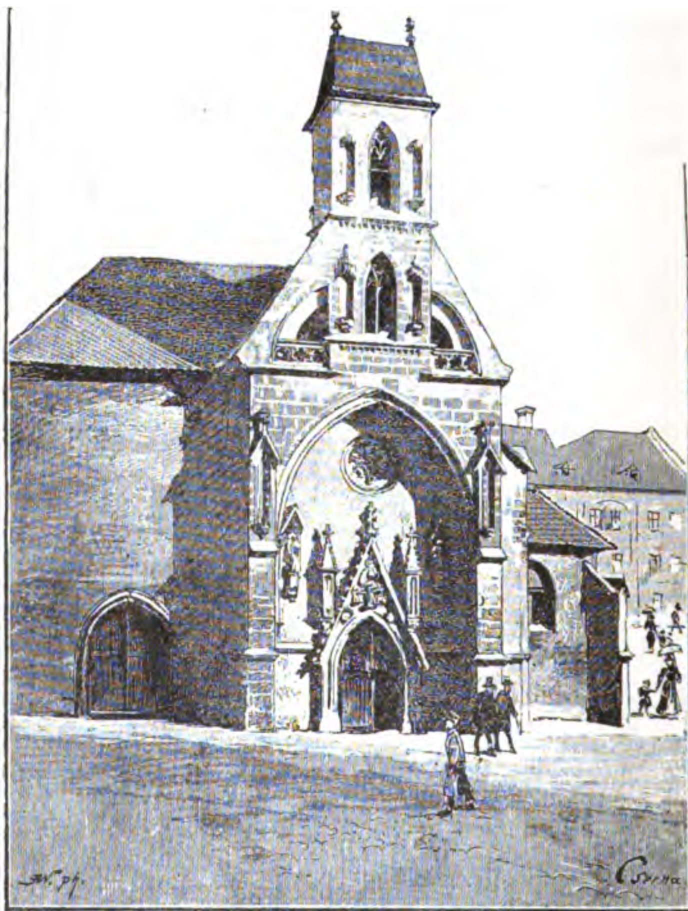
Rákóczy ezalatt (febr. 19-én) «szép pompával» bevonult Patakra. Nem pihenni ment oda, hanem a legsürgősb intézkedések megtételére. A felhívást a városokhoz és megyékhez, melyben támadása indokait felsorolta, s biztatólag hivatkozott az idegen népekre, kiknek szívét Isten hozzájuk hajlította, még Kállóból kiadta, most (febr. 24-én) a «hadi szabályzatot» publikáltatta, mely az erdélyi s magyarországi hadaknak egyaránt irányadóul szolgált. Istenes magaviselet, tartózkodás káromkodástól, rablástól, bujálkodástól volt kötelességükké téve, az áthágókra szigorú büntetést szabott, megpálczáztatás, felakasztás, főbelövetés volt a bűnösre, bűne minőségéhez mérten szabva. Vadászni útközben a felriadt állatra nem volt szabad: hanem a kinek agara volt, az űzhette. Innen folytatta a tárgyalásokat a kassai tanácscsal a feladás feltételeit illetőleg s miután meggyőződött, hogy ellenállásra nem talál, a város alá vezette seregét, mely (márcz. 11.) meghódolt

98. SÁROS-PATAK.

neki. Úgy vette be ő is, mint Bethlen, s mint ez, ő is biztosította a város politikai és vallásos kiváltságait.

Kassát Tokaj követte s ezzel Felső-Magyarország sorsa eldőlt. Már ekkor tizenegy vármegye volt kezén s egész

94. A KASSAI SZENT-MIHÁLY KÁPOLNA.

nyugodtan tehette meg az előkészületeket a bányavárosok meghódítására, melyek ellen Bornemiszát küldé, míg Kapronczayt Liptóba, Bakost és Keményt Fülek ellen indítá. April 8-án már tudósítá nejét, hogy a bányavárosok s «a vármegyék, melyek arra vannak» meghódoltak: tehát

mind a tizenhárom vármegye, melyet közönségesen Felső-Magyarországnak neveztek. Ismétlődött, a mi egy századnegyed előtt, a nagy fejedelem idejében történt, ki ezt a területet épen oly rövid idő alatt s hasonlag kardcsapás nélkül vette birtokába. Csakúgy mint akkor, a nehézségek, a küzdelem ezek megtartásáért, azután kezdődtek. S még az a végzetes fordulat is, mi azon időben épen az ő vigyázatlansága következtében állhatott be: a lengyelek támadó fellépése fenyegette őtet. Már meg is indította a király az actiót sógora, a császár érdekében: de a királynénak, III. Ferdinánd nővérének halála (márcz. 14.) miatt támadásról egyelőre nem lehetett szó. Elmaradt a temetés utánig s Rákóczynak maradt ideje a királynál,* lengyel főuraknál s magán a portán is megtenni a szükséges lépéseket, hol az év elején hasonlag fenyegető fordulat állott be, a nagyvezér, Kara Musztafa meggyilkoltatása következtében. Az engedélyt a hadjáratra ez adta meg, s nem lehetett tudni, ha vajjon utódja, Mohamed pasa, nem fogja-e azt visszavonni. Ez azonban csak pénzkérdés volt, s egyelőre sikerült Rákóczynak a császár konstantinápolyi residensének arra irányzott törekvéseit meghiusítani.

A honnan azonban legkevesebbé várta Rákóczy, onnan támadtak komolyabb nehézségek: az egész hadi terv, melyet Rebenstockkal készített, hogy hada az örökös tartományokba nyomuljon s itt Torstensonnal egyesülve, a háború színhelyét Németországba tegye át, megbukott. A svéd tábornagy az év elején (jan. 2.) csak annyit vallott be, hogy téli szállásra vitte hadait, de a valót nem titkolhatta sokáig. Utóbb megírta (febr. 10.) a dán háború kitörését, de biztatta, hogy ennek daczára rövid idő alatt csatlakozik vele. Hat heti időközökben kapta meg a fejedelem e leveleket: akkor ő a Nyitra mellett, Palánknál

* A temetésre küldött követei, Haller István és Bethlen Ferencz által. L. Utasításukat Erd. Orsz. Eml. x. k. 419. 418 s köv. ll.

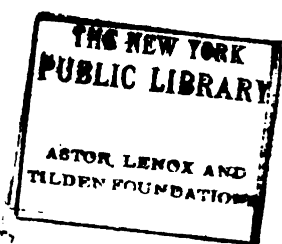
állott hadaival s morva és szileziai határszéleken csatangoltak már elóőrsei — de a várt Torstenson helyett april elején Puchaim vezetése alatt hatezernyi német had ütött tábort, s nem sokkal utóbb értesült, hogy Götz és a nádor nyolczezer német és négyezer magyar haddal közelednek.

A mi Torstensonnak szerencse, Rákóczynak veszedelem volt. Mert ez a harmincz éves háborúban edzett német had Gallastól vonatott el, kinek feladata volt a dán királyt megsegítni, s ezekkel szemben Rákóczy csak ujonczokat állíthatott. A Liptóba küldött dandár szerencsétlen elóőrsi csatája (apr. 9.), a vezérnek, Kapronczaynak elesése nagy rémületet okozott Rákóczy táborában, annyival inkább, mert Fülek kapitánya, Wesselényi Ferencz, a német hadak közeledésének hírére felmondta az engedelmességet.[1] Mit tegyenek? ez volt a kérdés. Rebenstock a mellett volt, hogy maradjanak ott, sánczolják el a tábort, s várják be a törököket s a többi hadak megérkezését. De «tábort formálni nem tudtak s nem is akartak»:[2] a helyett a béketárgyalások megkezdését emlegették s a visszavonulást sürgették. Ez meg is történt, s a főhadi szállást Balassa-Gyarmatra tették át. Sőt a béketárgyalások útját is kezdték egyengetni. Rákóczy (máj. 1.) egy megbizottját Lévára s utóbb (máj. 19.) Keményt és Lónyayt Szendrőbe küldte Esterházyhoz, de ez elfogadhatatlan feltételekkel válaszolt s hogy nyomást gyakoroljon Rákóczyra, gyorsan előre ment és Szerencset árulással bevette.

«Mikor a fejedelem — jelenti Rebenstock — a Bodrog és Tisza közt megállapodott, az ellenség, mely őtet addig üldözte, a hadfolytatás minden raisonja ellen, a he-

1 KEMÉNY, Stregova ápr. 20-án írja: «támadjon rá az isten és az lelkiismeret, az ki az hitet úgy állja meg».

2 Rebenstock, aug. 28-diki jelentése Tört. Tár. 1892. évf. 616. l.

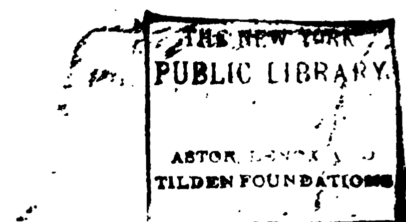

ILLVSTRISSIMVS DNVS DNVS COMES
PRINCIPIS AC DNI DNI FERDINANDI SECVNDI DEI GRATIA ELECTI
ARCHIDVCIS AVSTRIÆ DVCIS BVRGVNDIÆ · EC · CONSILIARIVS
ÆTATIS SVÆ · XL ·

Rákóczy Pál címere.

(A temetési paizson.)

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
ASTOR,
TILDEN FOUNDATIONS

lyett, hogy ezen kedvező alkalmat felhasználva ellene nyomult volna, Sáros-Pataknál hagyta s az Istentől rámért oktalansággal Kassát vette ostrom alá, mely ötezer muskatélyossal volt megerősítve».

Ez megfordította a dolgot. Tizennégy napi ostrom után (jun. 17.) Esterházy «kárral és szégyenszemre» felhagyott az ostrommal s Eperjes alá ment; de sem ez, sem a többi városok nem fogadták be. Szerencset Kemény visszafoglalván, végre is kénytelen volt magát végleges visszavonulásra határozni el, mely miután a nemesség s a nép fölkeltek ellene s Kemény és Bakos is nyomában voltak, nagy rendetlenségben ment véghez, egy ez alkalomra készített «*melankolia nóta*» hangjai mellett* egész Galgóczig: itt akarta bevárni a lengyel segélyt. Újabb csalódás várt rá. Homonnay egy pár száz kozákot és lengyelt hozott — komoly segélyről a respublica hallani sem akart. Hanem e helyett a király egymásra küldte követeit Rákóczyhoz, intve azt, hogy békéljen meg a császárral s felajánlva közvetítését.

Erre az időpont is kedvezőnek látszott. Tényleg meg kezdték a fejedelem követei a tárgyalásokat a nádorral Sároson (jun. derekán), de a felső-magyarországi urak boszúságára eredmény nélkűl. S most ismétlődött az, mi Bethlen alatt háromszor történt. Az urak kezdték megelégelni a háborút, mely területükön folyt, sürgették a tárgyalások folytatását, a kibékülést s az az erdélyi párt, mely kezdettől fogva ellenezte a táborozást, támogatta őket e törekvéseikben; fél év óta — mondák — folytatja a fejedelem a háborút, minden kilátás nélkűl arra, hogy a harcztér máshová tétessék át, s azóta nemhogy egy fillért vagy egy katonát, hanem leveleire még választ sem kapott, sem a svédektől, sem a francziáktól. Nagy mun-

* Rákóczy levelezése. 194. l.

kájába került Rebenstocknak ellensúlyozni e törekvéseket — s e munkájában segélyére volt Bisterfelden kívül Zsigmond herczeg, kinél ő életét, becsületét kötötte le, hogy Torstenson meg fog érkezni a segélylyel: miután — mondta neki — Horn egymagában is elegendő erővel bír folytatni a háborút a dánokkal, a tábornagyot semmi sem tartja vissza ígérete beváltásától, s a császár megtámadásától. Azok a morvaországi várak, melyekben svéd őrségek vannak elhelyezve, felszabadulnak az ostrom alól s ily módon az ő hadainak nyitva lesz az út Magyarországba.[1]

Nem volt nehéz munka meggyőzni Rákóczyt, ki jól tudta, hogy azért, a mit eddig tett, még nem fogják Münsterben az egyetemes békébe befoglalni. De mikor Esterházy fennen hirdette, hogy ő «falusi eben láttatott kardot vonni» sem törökben, sem svédben nem bízhat,[2] jobb volna békélnie: meg kellett a felső-magyarországi urakat győzni, hogy ők még most ebben a békében nem mint hadviselő fél, hanem mint a császár lázadói szerepelhetnének. Sem az Esterházyval kezdett tárgyalásokat nem szakította félbe, sem a háborúskodást nem szüntette be: hanem aug. 4-ére Kassára összehívta a felsőmagyarországi rendeket, hogy döntsenek a kérdés felett. Erre a gyűlésre a lengyel király s a porta is követeket küldöttek. A kitűzött napra «a tizenhárom vármegyében lakó főrendeknek az *java* és elei,»[3] tehát barátai és párthívei, összejöttek; a Forgácsok, Csákyak, Homonnayak, Wesselényi távol maradtak. De ha a császárpártiak nem is voltak ott képviselve, barátai nagy része is a béke megkötését sürgette, kik az időt erre kiválóan alkalmasnak

1 Rebenstock aug. 28-iki levele, i. h.
2 Esterházy február 24-iki s későbbi levelei felső-magyarországi urakhoz. Orsz. levéltár.
3 Aug. 13-iki levele nejéhez.

hitték, mert Rákóczy most ezt nem kényszerűségből, hanem mint diadalmas fél kötheti meg. Hiszen Kemény Götz felett diadalt aratva, Privigyéig nyomúlt. Már Jeszenő is, legelkeseredettebb ellenségének, Homonnaynak főfészke (aug. 1.) kezébe esett:* kegyelemre adta fel azt e vár asszonya s tűrnie kellett, hogy azt a gúnyolt «Kocsis György» emberei légbe röpíték. Nagy elégtétel volt ez a fejedelemnek: most már, gondolták sokan, emelt fővel kötheti meg a békét, melyre nagyobb szüksége van a császárnak, mint neki.

Rákóczy, szemben ez áramlattal, semmivel sem árulta el, hogy ő folytatni akarja a háborút: az egész kérdés eldöntését a rendekre bízta. Rövid és nyugodt hangú izenet kíséretében bemutatta a közte s a nádor közt folyt béketárgyalások okiratait, a lengyel király levelét, ki közvetítőnek ajánlkozott azzal a hozzáadással, hogy a fegyverszünetet azonnal kössék meg, de egyik-másik hívének bizalmasan megsúgta, hogy ellentétben ezzel, a török a háború folytatását sürgeti. A gyűlésen heves viták kezdődtek a kérdés felett. Az, hogy a nádor meg sem akarta engedni, hogy a felső-magyarországiak sérelmei s az alkotmány helyreállítása szóba hozassanak s hogy a fejedelem postulatumai s a nádor propositiói merev ellentétben állottak egymással, még nem képezett volna akadályt: mert kölcsönös engedékenységgel ezen lehetett volna segíteni. De a rendeknek azt a gyanúját kellett eloszlatni, hogy a fejedelem francziáktól, svédektől elhagyatott, s ha most a kedvező alkalmat elszalasztja, az egyetemes békéből is ki fog záratni.

Hogy a svédektől nem hagyatott el, hogy az egyetemes békéből nem fog kizáratni, arról Rákóczy meg volt

* Homonnay el volt keseredve megaláztatásáért: levelei telve vannak panaszszal. Többi közt már julius 14-dikén tesz szemrehányásokat a nádornak. V. ö. SZALÁRD 185. l. Családi lev. 221. l., hol a feladás napját Rákóczy írja meg.

győződve, de hogy az ingadozók is megkapják a kellő biztosítékot, arról a véletlen gondoskodott. Alig kezdték meg a rendek a tanácskozást, a velenczei franczia residenstől követ (Budé Károly) érkezett, azon jelentéssel, hogy a királytól levél és százezer tallér van nála a fejedelem számára letéve. Már ez is megnyugtatólag hatott, de midőn svéd futár érkezett Kassára Krisztina királyné (márcz. 22.) és Torstenson (jun. 27-ki) leveleivel, kik közűl az első tudatta, hogy a szövetséget mind ő, mind a franczia király ratificálni fogják, az utóbbi pedig a kezén levő morva várakat, Olmützöt és Eulenburgot, felajánlotta neki: a hangulat egészen megváltozott. A rendek felhatalmazták Rákóczyt, hogy a szövetséget a két koronával kösse meg, küldjön követet a lengyel királyhoz, a jó szomszédság fentartása érdekében s internunciust a császárhoz, annak kijelentésével, hogy ők csak olyan békét fogadnak el, mely az alkotmányon és valláson ejtett sérelmeket orvosolni fogja.[1]

Ezt akarta Rákóczy: mert amint e határozatot értelmezte, ez magában foglalta, hogy ő szövetségesei nélkül külön békét nem köthet a császárral.[2] A királyné *levelében* nyugodott ő meg: mert az ígéreteknek nem sok gyakorlati értéket tulajdonított. Sem a váltót nem értékesíthette Velenczében, sem Olmützből nem hozhatta ki a svéd katonákat, s annyival kevésbbé, mert a hadi szerencse, bár rövid időre, újra ellene fordult: Murányt, szép asszonyával, bevette Wesselényi, Balogh, Lipcse elestek, Csáky némi lengyel haddal a Vág mellé érkezett s az ismét támadólag fellépő Götz által fenyegetett Kemény (aug. 12.) visszahúzódott «hátán hozva az ellenséget».

Sokat a dolgon ez nem változtatott: Rákóczy gondoskodott a fenyegetett helyek megerősítéséről, elrendelte,

1 A császárhoz küldött internuncius Fejérpataky volt.
2 Rebenstock aug. 28-diki levele i. h.

hogy Erdélyből újabb hadak küldessenek a harcztérre s megtette az intézkedéseket, hogy megtámadtatása esetére készületlenűl ne lephessék meg. A hadak egy részét a Tiszán innen tartá, a nagyobb erő: a Tiszántúli had főve-zényletével Keményt bízta meg, ki jelentéstétel végett fő-hadi szállásán tartózkodott, oly utasítással, hogy Ferdinánd előnyomuló hadait tartóztassa fel. Egyúttal gondoskodott a béketárgyalások újabb megkezdéséről. A kassai gyűlés aug. 16-iki határozata alapján írt a nádornak, hogy ha a császár folytatni akarja a félbeszakadt tárgyalást, küldjön menedéklevelet követei számára. De az alkudozások megkezdését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy mint eddig, ezután is «fegyver alatt continuálják a tractatust». S «a maga oltalmára préssel kényszerített» nádor[3] ezt a feltételt is kénytelen volt elfogadni.

Ettől fogva ők is, mint Münsterben a Németországon szembenálló ellenségek, megkezdték a béke-alkudozást Nagy-Szombatban s folytatták a verekedést a harcztéren. S csakúgy mint azok, ők is komolyabban folytatták a háborút, mint a tárgyalást. A császári sereg (sept. 27.) ismét bevette és kirabolta Szerencset, de ezúttal feldúlta a fejedelem családi sírboltját, atyja, anyja s testvérei hamvait szélnek eresztve; épen akkor, midőn Rákóczy Zsigmond Erdélyből új hadakat hozott atyja segélyére s ezzel Puchaimot Szendrő felé visszavonúlásra kényszerítve. Hanem azért egyes ilyen véresebb jelenetek daczára is sok vérbe még sem került a hadakozás. Magyar magyarral állott szemben: mindenik fél nagyon kímélte a maga embereit, s óvakodott túlságos kárt tenni az ellenségnek is. Csak maga a föld képezett kivételt: azt ugyan gyökeresen feldúlták, kiprédálták.

Hetek múltak el s a svédektől nem jött segély. Elmúlt

* Esterházy aug. 28-diki levele Bornemiszához. Kismartoni ltár.

két hónap is s még csak levél sem jött. Miért nem kap választ tőlök? ez szeget ütött a fejedelem fejében. «Mindennyi szükségem idején is — panaszolta nejének* — egy

96. A SZERENCSI REF. TEMPLOM.

emberbeli, egy fillérnyi segítségeket is nem láttunk; sok írásinkra s kívánásinkra egy embereket az portára be nem küldték, abbeli ígéreteknek is eleget nem tevének: egye-

* Okt. 14-diki levele.

dül szegény fejem főtt, magamét költöttem, hazám pusztult.» De hát tovább is költött, tovább is főtt a feje: a részeges és buta Gallas veszteségei miatt a császár nagyobb erőt nem fejthetett ki Magyarországon s ez megkönnyítette Kemény előnyomulását.

A tulajdonképeni tárgyalások Nagy-Szombatban oct. 25-ike körül kezdődtek meg. A császár biztosai közt két német (Tiefenbach, Questenberg) s öt magyar volt, élükön Esterházy. A fejedelem a maga követeit mind magyarországiakból választá s ezek feje Lónyay Zsigmond «igen austriacus», különben éles eszű, erős dialecticájú ember, ki korábbi években a nádornak volt követe Rákóczynál. Nem a véletlen műve volt ez: meg akarta ezzel is győzni a nádort, hogy a háborút nem Erdély miatt kezdte; magyarországiak tárgyaljanak vele hazájuk polgári és vallásszabadsága érdekében, magyarországiak szerezzék meg neki a követelt megyéket és uradalmakat. Igaz, hogy ezeknek meg volt kötve a kezük: Rákóczy beleegyezése nélkűl semmit sem végezhettek.* Ez a dolgon mit sem változtatott: maga az, hogy ők voltak ott, hogy a nádor «mint magyar és mediator» által összehívott értekezleteken sem tudta őket engedékenységre bírni: mutatta, hogy a felső-magyarországiak Rákóczyval tartanak. Nem is mentek semmire: ott folytatták, hol Sárosban elhagyták. Még csak érintkezési pont sem volt a két fél követelései közt s a hosszú és kimerítő replikák és duplikák nem a differentiák áthidalására, hanem az idő vontatására szolgáltak. Mikor aztán már ebből is kifogytak, a császár követei az országgyűlés összehívásáról beszéltek: a fejedelem pedig a felső-magyarországi megyékből két-két követet hívott magához — az idő ezzel is telt. Hát mikor még hosszas sürgetés után beküldte Rákóczy az ő contentatiójára vo-

* Családi Levelezés 274. l.

natkozó pontokat: a nádor ezekhez még csak hozzá sem akart szólani; ellenben a fejedelem hallani sem akart arról, hogy a vallásos sérelmek tárgyalását az ő mellőzésével országgyűlésre halaszszák. Volt rá præcedens: már két fejedelemmel tárgyaltak a vallás ügyeiről. Ő «ítéletre, méltóságra, okosságra» kisebbnek tartja magát ezeknél. De «böcsületének szereteti s hazájához való kötelessége csak annyi lévén» mint ezeké, miért ne tárgyalhatnának vele is, ha azokkal tárgyaltak?

Ez alatt Kemény mind előbb nyomúlt hadaival, s a császár nem tartóztathatta fel útjában, mert Torstenson Gallast Holsteinből visszanyomta. E vonulás alatt a császári sereg tönkre ment s Ferdinánd, hogy az előnyomuló svéd tábornagy Csehországot fedezetlen ne találja, Magyarországból visszarendelte hadai nagy részét. A benmaradt kevés erő, minthogy a tél beköszöntött, Zólyom tájékán téli szállásra vonúlt, s erre a fejedelem is elszállásolá hadait Murány vidékén s a Túróczságban.

VI.

A HADAK elvonulása téli szállásaikra megtörtént a nélkűl, hogy a harczoló felek közt fegyverszünet köttetett volna. Mert hát egy ideig csak a zöld asztalnál harczoltak a fejedelem és nádor. De annál elkeseredettebben. A császárnak érdekében állott a béke, mert az 1644-iki év erkölcsi és anyagi veszteségei meggyőzték, hogy a két háborút nem képes sikerrel folytatni. Utolsó perczig nem engedett: mint Rákóczy hivé, azért, «hogy végbenvigyék dolgokat s azután csak karón mutatnának tarvarjat». Gallas seregének tönkremenése, Torstenson előnyomulása engedékenységre bírta. Már úgy kezdett vele bánni, mint «a két jó emlékezetű fejedelem»-mel elődjei: nem utasí-

totta vissza a fejedelem s a megyék követeléseit a sérelmek orvoslása ügyében.

De azzal, a mit ők ajánlottak, Rákóczy nem volt megelégedve. Főhadi szállását Ónodra tette át s ide összehívta a felső-magyarországi megyéket, hogy ezek feleljenek a császári követek ajánlataira (jan. 1645). Ezek válasza úgy hangzott, a mint ő kívánta: utasításaiktól a követek el ne térjenek, sürgessék az elvett templomok visszaadását, a koronázási pontok végrehajtását.

Pedig a követek azzal az elhatározással jöttek Ónodra, hogy a béke megkötését fogják sürgetni. A mi őket ez elhatározásokban megingatta, az Rákóczy jelentése volt, hogy egy franczia követ van útban, ki már a napokban meg fog érkezni.

A követ Antoine Fouquet de Marcilly-Croissy volt.

A franczia kormány 1644 május közepéig semmit sem tudott arról, hogy a Rákóczyval kötött szövetségbe ők is be vannak foglalva. Elbámultak, hogy «azok a kik intézték, annyira elhanyagolták ezt a fontos ügyet» s annyival inkább, mert belátták, hogy Rákóczy beavatkozása nélkül a svédek «minden e háborúban nyert előnyeiket elvesztették volna». Hogy a szövetségből, melybe megkérdezések nélkül vonattak be, ki nem állhatnak, azt érezték: pedig a szövetség-levelet, úgy a mint megköttetett, nem ratificálhatták, mert a katholikus Francziaország más érdekekért küzdött, mint a protestans Németország, nem helyeselhette a török bevonását a háborúba s nem tűrheté, hogy a szövetség-levélben Svédország elébb említessék, mint Francziaország. De egy fél esztendeig tárgyaltak a felett, hogy az elkövetett hibát hogyan hozzák helyre, s végre abban állapodtak meg, hogy ők magok is külön szerződést kötnek Rákóczyval.*

* A Croissynak 1644 szept. 15-dikén adott utasítást l. Tört. Tár 1890. évf. 64. lap.

Csak miután ezzel tisztába jöttek, indították el (oct. 8.) Croissyt Erdélybe,[1] ki útközben felkereste Torstensont, rendezte vele a két korona differentialis pontjait, s a lengyel határszélről (1645 jan. 14.) felkérte a fejedelmet, hogy küldjön elibe egy lovas-hadat, nehogy ő irományostól az ellenség kezébe essék. S minthogy ilyen körülmények közt maga akarta a követet fogadni s a tárgyalást vele folytatni, elhatározta főhadi szállását Lengyelország szomszédságába tenni át, gondoskodván, hogy ez ország részéről véletlen támadásnak ne legyen kitéve.[2] Azután maga is elútazott Zboróra, hol bevárta Croissyt s azonnal (jan. 29.) fogadta. Rákóczy mellett ez időben nem volt svéd residens: Rebenstock egész váratlanúl (1644 november 16-án) meghalt,[3] s helye mással nem pótoltatott, úgy hogy neki most is — mint 1643-ban a svédekkel — egyoldalúlag kellett tárgyalásba venni a franczia szövetség pontozatait.

De nem sietett. Kerülni akarta annak a látszatát is, hogy ilyen fontos dolgot az ország tudta s felhatalmazása nélkül dönt el: febr. 12-ére Bártfára országgyűlést hirdetett, hogy az döntse el a kérdést, hogy Esterházy pontozatait elfogadva, békére lépjen-e a császárral, vagy hogy ezeket visszautasítva, megkösse a francziával a szövetséget?

Esterházy a franczia követ megjövetelének hírére Lónyay által intő szózatot küldött Rákóczyhoz: «mikor Ferencz francziai király három ízben hozta ki reánk szultán Szulimán császárt, akkor romlott meg a mi szegény nemzetünk s hazánk, akkor veszett harczon magyar királyunk is, most is arany hegyeket ígér ugyan, de bizony az Etna hegyét adja érette, ki tűzzel s hamuval rakva belől»:[4]

1 Ogier, Journal du congrés de Munster. Publié par A. Boppe. Paris, 1893. 89. l.

2 Bethlen Ferenczet küldte oda. Csal. Lev. 304. l.

3 Tisztességes eltemettetéséről Kassán Rákóczy gondoskodott. Tört. Tár. 1887. évf. 231. l. Gyanúba vették, hogy a franczìák az ő informatiójára nem fizették ki tartozásukat. Beke és Barabás. 131. l.

4 A linzi béke Okirattára. 238. l.

de arról, hogy az elfoglalt vármegyéket mind átengedje Rákóczynak, még hallani sem akart. Pedig ezeknek nem volt kedvök, hogy a fejedelemtől «elszakadjanak és redeáljanak»: e felett a kérdés felett a bártfai gyűlésnek kellett dönteni. A gyűlés pedig tüntetőleg nyilatkozott Rákóczy követelései mellett. Megnyugtatva ez által, utasította Lónyayt, hogy semmiben se engedjenek: «istenünkért, hazánkért s magunkért, flectere si nequeo superos, Acheronta movebo».[1]

Az az Acheron, ki bár elkésve, most ajánlotta magát, a franczia volt. Rákóczy nem félt, hogy arany hegy helyett Etnát kapjon: amiért ő áldozott, amire számított, az volt, hogy az egyetemes békébe beigtassák. Bisterfeld már mellette volt s általa érintkezett Croissyval, ki folytonosan sürgette, hogy Nagy-Szombatból hívja vissza követeit. Csak midőn a bártfai gyűlés solidaritást vállalt követeléseivel, volt erre hajlandó, s most is csak úgy, hogy véglegesen ne szakítson a császárral: «még ha ultimátumát Nagy-Szombatban elfogadnák is, a maga privátumaival fogja — ígérte Croissynak — a kiegyezést meghiusítni.»[2] Az ultimátumot csakugyan nem fogadták el, de vissza sem utasították. A nádor «csak colorisáló, idővesztő, szapora beszédekkel fárasztotta» a követeket, s Rákóczy, hogy Croissyt megnyugtassa, utasította ezeket, hogy jőjjenek haza. Ezt is szokott óvatosságával intézte el; ez az elutazás nem jelentette a tárgyalások végleges megszakítását — csak elhalasztását. Addig, míg Croissyval tisztába nem jött, nyitva akarta tartani az útat, hogy ha a francziával nem kötheti meg a szerződést, a császárral az alkudozást ott folytassa, a hol elhagyták követei. Abban egyeztek meg, hogy a császár egy biztost fog kinevezni,

1 Ugyanott 241. l. Hogy min múlt el a kiegyezés, részletesen megírta Rákóczy Serédynek máj. 15-én. Levelek és Akták. 840. l.

2 Bártfán febr. 26-án kiállított térítvénye. Okmánytár. 239. l.

ki a fejedelemhez megy a táborba s vele személyesen tárgyal. Ily módon biztosította, hogy két szék közt a pad alatt ne maradjon.

Ez alatt, márczius elején, elútazott Munkácsra, hol a vár javítását és építését már befejezték, s hol kényelmesen és rangjához illőleg szállásolhatta el Croissyt. Itt várt rá neje is, hogy egy szomorú kötelességnek eleget tegyenek, jelen levén a nemrég elhúnyt várnagy, Balling János temetésén,[1] s hova ez alatt megérkeztek a tárgyalásra kinevezett biztosok: Bisterfeld,[2] Kemény. A harcztértől jó messze volt a fejedelem, az ország keleti részében. Csaknem egész széle az országnak választotta el hadseregétől, mely januárban már megindúlt Liptó felé, míg két hadteste Regéczet és Szendrőt fogta ostrom alá. Puchaim pedig, ki alig háromezer emberével nem lett volna képes ezt feltartóztatni, seregével hátrább vonúlt.

De most kevéssé érdekelte a fejedelmet, hogy a harcztéren mi történik. Egy évnél hosszabb ideig ringatta magát abban a tudatban, hogy mind két koronának szövetségese s egész váratlanul arra kelle ébrednie, hogy csak az egyikkel van szerződése. Most ennek helyrehozásán kelle dolgoznia: e mellett minden más érdek eltörpült. Késõn értesült arról a fordulatról is, a mi nyugoton történt: arról, hogy Torstenson abban a reményben, hogy vele fog egyesülni, feltartóztatlanul nyomul Csehország felé, hogy a császár hadai azért hagyák el Felső-Magyarországot, mert nem volt erő, mit vele szembeállíthatott volna, s magának a császárnak kelle Csehországba menni, hogy új sereget teremthessen. Torstensontól január óta egy levelet, egy sort sem kapott[3] s arról is csak kerülő úton

1 Haláláról fia jan. 27-én tudósítja.

2 Fejérvárról febr. 17-én indúlt el. Csal. Lev. 305. l.

3 Febr. 20-áról írja Serédynek, hogy Torstenson Morva felé közelget. Beke és Barabás, 750. l. Hogy nem bízott a svédek jövetelében, mutatja Maurer levele. U. o. 734. l.

97. PUCHAIM JÁNOS KRISTÓF CSÁSZÁRI TÁBORNOK ARCZKÉPE.

értesült, hogy Jankau mellett ez a hadsereg tönkre veretett (márcz. 6.), hadvezére, Hatzfeld, elfogatott, s az a Götz, ki a múlt évben vele szemben állt, a csatatéren maradt. Késön hallotta meg, hogy Torstenson e diadal után feltartóztatlanul nyomul Bécs felé, várva ötet; hogy a császár Stiriába menekült, hogy Torstenson (april 7.) Hammersdorf alá érkezett, a dunai hídat hatalmába kerítendő, azzal a szándékkal, hogy Nagy-Szombat ellen menjen, megvalósítandó az ő hét év óta táplált vágyát és reményét, hogy vele egyesülten fogja ostrom alá Bécset. Még a levél is (márcz. 28.), melylyel ötet erre felkéri, Esterházy kezébe esett: s a svéd tábornok a Rákóczytól várt segély helyett a nádortól kapott szemrehányó levelet, hogy miért pusztítja ő keresztyén vezér létére, a keresztyénség elöörsét? «Ha csak annyi türelemben részesítette volna Nagyságod a keresztyéneket mint a zsidókat — válaszolt Torstenson — most nem volnék itt». De hiában várt. Már Bécs egyik sáncza is (a Farkas-sáncz, apr. 9.) a kezébe esett — Rákóczy nem jött. Végre meggyőződött, hogy hiában várja, tölti az időt Bécs alatt, főhadiszállását Kreuzensteint levegőbe vettetve,* táborával Brünn ellen fordult.

E kritikus percz, még veszélyesebb az 1619-ikinél is, szerencsésen elvonult Ferdinánd feje felett.

Az napon, melyen Torstenson utolsó felhívását küldte Rákóczyhoz, hogy jöjjön a Morva és Vág közé, közösen elzárandók a Dunát, apr. 22-én írta alá Rákóczy a Croissyval kötött szövetség-levelet. Egy hónapnál tovább veszödtek ezzel a fejedelem biztosai, mert, mint Kemény írja, «igen-igen ravasz, practicus, jó deák, canis filius és sokakban meg akarta a fejedelmet csalni: csak egy szó felett is néha nehány napig elveszekedtek». Ezek a szavak a vallás kérdésére vonatkoztak. Croissy úgy okoskodott, hogy

* Kreuzenstein ma gr. Wilczek tulajdona, ki azt restauráltatta. Die Sommer-Versammlung für Landeskunde von Niederösterreich am 9. October 1892. 13. l.

98. KREUTZENSTEIN VÁRA.

ezek nem kötelezhetik a «franczuzt», mert a király nem vallási kérdésért indított háborút, Bisterfeld és Kemény pedig ezeket körömszakadtig védték. Aztán azt a kérdést vetette fel Rákóczy, ha nem fogják-e a svédek ezt a módosítást ellenzeni, s mikor ezzel is tisztába jöttek, Croissy (apr. 19.) azt kívánta, hogy Rákóczy többet ne alkudozzék a császárral s ennek nála levő követeit ereszsze el: mire a fejedelem okiratilag kötelezte magát.

Ez a munkácsi szövetség-levél egészen átalakította a fejérvárit: amaz csak hét, ez tizenhat pontból áll, melyek a szövetség feltételeit a legapróbb részletekig szabályozták. Ebben is ki volt mondva, hogy ha a fejedelem a töröktől nem kapná meg az engedélyt a háború folytatására, megbékélhet a császárral a nélkül, hogy ez jó viszonyát szövetségeseihez megváltoztatná s az egyetemes békébe még ez esetre is be fog foglaltatni. Végéhez igtatták a Plettenberg-féle pontokat is, Torstenson ratificatiójával, leveleivel (1643-ból), s ezzel meg lett oldva a svéd szövetség continuitása.[1] Egyúttal (apr. 24.) Bisterfeld értesítette Torstensont, hogy az alkudozást a magyar királylyal megszüntették, «habár az nagy munkába került is».[2] S most már, hogy a táborba szállást előkészítse, a fejedelem Patakra útazott. Erdélyből hadakat rendelt fel, melyek felett a Tisza mellett (máj. 30.) szemlét tartott.

Croissyra új küldetés várt: Konstantinápolyba menetel, hogy ott a franczia oratorral, a velenczei bailoval, a múlt év végére odavárt svéd követtel s a fejedelem rendkívüli követével, Serédyvel, ellensúlyozzák a császár követének, gr. Czernin Hermannak működését.[3] De Croissy

1 Egyes részletekre nézve a forrásidézéseket lásd «I. Rákóczy György és a Diplomáczia» czímű értekezésemet, mely Budapest, 1878-ban jelent meg a Tört. Tud. Értekezések közt.

2 Ápril 24-iki levele Tört. Tár. 1892. évf. 602. l.

3 Zweite Gesandtschaftsreise des Grafen Hermann Czernin von Chudenic nach Constantinopel. Neuhaus (1879). A gróf Czernin-féle neuhausi levéltár kiadása, mely az okiratokon kívül Czernin nagy becsű s igen érdekes naplóját foglalja magában 1644—5-ből.

útja elmaradt, pedig ott nagy szükség lett volna rá: mert Czernin, kinek ez második követsége volt, jól ismerte a portai viszonyokat, bőven szórta az adományokat s az új és tapasztalatlan fővezérre nagy befolyást gyakorolt, ki még az erdélyi ügyekben is tőle vett informatiót. Rákóczy eleinte, míg az athnámét megszerezte, nem fukarkodott, de kezében az engedélylyel nem tartotta szükségesnek a rendes adományokon felül sokat költeni. Most már szövetségeseitől várt, kik csaknem az egész évi kötelezettséggel hátralékban voltak, hogy ezek tartozásaikból fedezzék a portai költségeiket, mert ő tizenöt hónap óta hordja egymaga a teher legnagyobb részét a nélkül, hogy az adót felemelte volna, félt hogy végre a pataki kincstár is kiürül.

Igazsága volt, a jog és maga szempontjából. A tizenhárom vármegye kezén van: ennél többet nem akart. Azt hitte, hogy a török ebben megtartja, a császár végre is átengedi, költsenek már a szövetségesek is. A mire Bethlen, arra ő nem gondolt, hogy egész Magyarországra kiterjessze hatalmát. Még csak egy vágya volt: egyesülni a svédekkel, biztosítni magát és országát, hogy befoglaltatnak az egyetemes békébe s aztán dictálni a császárnak a kiegyezés feltételeit. Szerencséjére annyira kedvezők voltak a viszonyok, hogy a maga igazság-hajszájával sem tudta elrontani — pedig Czernin csakugyan közel hozta ahoz, hogy ez bekövetkezzék.

A portának két követelése volt: a szultán Bethlen Gábornak elengedett a 15 ezer forintnyi adóból öt ezeret, de ez csak az ő személyének szólt, Rákóczytól követelték az egészet, a felett az elfoglalt megyékért még huszezer tallért. Ezt le akarta alkudni, arról hallani sem akart a fejedelem. Igaza volt neki, az bizonyos, mert az adót nem Bethlennek, hanem az országnak engedték el. De kapitihája s főkövete jelentéseiből láthatta volna, hogy e miatt nagy az ingerültség a portán s ő még is, pénz helyett, a

Bethlen Gábor athnaméjára utalt. A dologban a vezér megkérdezte Czernint, ki felvitte hozzá az athnamét s ezzel kimutatta, hogy az ötezer aranyat eddigelé tévedésből nem vették meg Rákóczyn s hogy a szultán az összes hátralékokat követelheti.[1] Ez a magyarázat, mondja Czernin, feltünően tetszett a nagyvezérnek s azóta még szorgosabban követelték. «Szavatok és leveletek csak szép, mondá a szultán Serédynek az első fogadtatáson, de mért nem küldötte be a fejedelem az adót egészen, kivel tartozik?»[2] Most se küldte be, hanem azzal vigasztalta Serédyt, hogy «mennél többet tűr, szenved, annál több kegyelmességét fogja venni».[3] A dolognak az lett a vége, hogy már január 20-án megmondta a nagyvezér Czerninnek, hogy a béke a császárral meg fog tartatni, a fejedelemnek pedig meg fog tiltatni, hogy tovább hadakozzék vele.[4]

Természetesen hosszabb idő eltelt, míg ez bekövetkezett, mert hiában mentette magát Rákóczy azzal, hogy ezt ő a rendek beleegyezése nélkül nem teheti, mégis azt hitték, hogy engedékenységre fogják bírni. «Még határt sem mondottak, meddig menjen ő nagysága a német birodalmában», csak annyit jelentettek ki Serédynek, hogy nem engedik meg, hogy a svéd foglalja el Magyarországot előttök. Ily biztatások mellett remélni kezdte, hogy miután az adótöbblet egy részét, a húszezer tallért, beküldte, útja elé nem fognak komolyabb akadályt gördíteni.[5] A hadak megindításával arra várt, hogy «a fű megnőjön»,[6] mint Bisterfeld írta a svédnek, valójában pedig, hogy az erdélyiek táborba szállását az ottani rendekkel is megszavaztassa (az aprilisi országgyűlésen): mert tartott

1 Czernin Naplója (decz. 20.) 48. l. V. ö. Maurer jelentésével Beke és Barabás. 732. l.

2 Rákóczy keleti összeköttetései. 827. l.

3 Beke és Barabás. 791. l.

4 Czernin 53. l.

5 Serédy ápril 20-iki jelentése Beke és Barabás. 761. l. Levelek és Akták. 840. l.

6 «Biss das Gras gnug fürhanden» Bisterfeld levele Tört. Tár. 1892. évf. 623. l.

azoktól, kik minden áron békét akartak s főként a budai basától, kiről úgy tudta, hogy a «német magáévá tette», sok ajándékot küldvén neki. Félt, hogy ez a portát sem a svédek, sem az ő részére «nem fogja hasznosan informálni» s feljebb menetelében akadályt tehet.[1]

Máj. 30-án az erdélyi hadak a Tiszához értek, hol szemlét tartott felettök s megindúlt, hogy az egyesülést Torstensonnal végrehajtsa. Csatlakoztak hozzá a magyarországi vármegyék s maga Illésházy Gáspár is, kit Bethlen István térített vissza az ő pártjára. A várak, egy pár «szarka-fészken» kívül, mind kezén voltak, s ennek következtében a nádor elköltözött Semptéről.

Ez útjában, Rimaszombaton, jul. derekán kapta a porta rendeletét, hogy forduljon vissza, szüntesse be előnyomulását a császár birtokain. Nem engedelmeskedhetett. «Ha annak előtte jött volna hozzánk — írá Serédynek — míg ki nem szállottunk volna, talám más rendelést tehettünk volna, de most már élet vagy halál, de örökre való gyalázatunkra felvött útunkat meg nem változtathatjuk».[2] Gyorsan haladt előre. Jul. 3-án Nagy-Tapolcsányhoz érkezett, itt csatlakozott hozzá Duglas a svéd hadakkal, s azonnal «harcznak rendezte volt hadát, a seregben mesterséges lövéseket tétetett».[3] Most már a két had együtt nyomult előre (jul. 16.), Hodolinnál átkeltek a Morván s két nappal utóbb egyesültek Torstensonnal, ki Brünnt ostromolta. Ettől fogva a svéd és magyar seregek együtt operáltak,[4] s a császárnak ezekkel szemben alig volt 15,000 embere Leopold Vilmos vezénylete alatt.

Hogy meddig tartson ez az együttműködés, attól függött, hogy ki fogja-e Rákóczy a svédektől s francziáktól

1 Rákóczy máj. 15-iki levele. Levelek és Akták. 839—40. ll.

2 Jun. 19-én. BEKE és BARABÁS Okmánytára. 770. l.

3 Jul. 5-iki levele. U. o. De a kelet hibás, junius helyett julius olvasandó.

4 Az egyesülés és operatió tüzetesebben le van írva Rákóczy Zsigmondban.

támogatva eszközölni a portán, hogy a tiltó rendelet visszavonassék. De mindent még sem akart koczkáztatni, s egészen kedvére történt, hogy a császár követe, Tőrös János, junius közepén táborába érkezett. Ez annyit jelentett, hogy a császár, nagy áldozatok árán is, békélni akar: s csakugyan a legnagyobb áldozatot, mit tőle kívánni lehetett, meghozta. Junius 5-én egy saját kezű, meleg hangon írt levélben tudatta Esterházyval, leghívebb és legodaadóbb államférfiával, hogy őtet a tárgyalások folytatásától a fejedelem *egyenes kívánatára* felmenti: «valami kedvetlensége van irántad, hogy nem akar addig békét kötni, míg te vagy a közvetítő». Hát ez annyit jelentett, hogy Regéczről le kell mondania s hogy Rákóczy a hosszú küzdelemben teljesen legyőzte őtet.[1] Ez naptól fogva politikai halott volt, s a dolgok további fejlődésére semmi befolyással sem bírt. Tőrössel megérkezése óta tárgyalt a fejedelem, ki az utolsó szót mindaddig nem mondotta ki, míg a porta megnyugtató híreket nem kap.

De ehhez kevés reménye volt: «az budai állapot merő németté vált» panaszolja követének s ennek ellensúlyozására semmit sem tettek szövetségesei. Croissy még mindig mellette volt, a konstantinápolyi franczia követ semmit sem áldozott[2] a svédekkel pedig egymagokkal szóba sem akartak állani: «se kezek, se lábok — mondá a nagyvezér — mit tudna azokkal az porta végezni?» s a szorongatott fejedelem pár heti együttműködés után (aug. 6.) megírta a portára, hogy «im minden bizonynyal végződik római császárral ő felségével való békességünk».[3] Valóban a mit ő ez nap még csak gyanított, másnap bekövekezett. Követeléseiből semmit sem engedett s Tőrös már aggódni kezdett, hogy eredmény nélkül kell visszafordulnia. Ekkor, az utolsó perczben, átadta Szenkviczy, a császár futárja,

1 A linzi béke Okirattára. 313. l.
2 Levelek és Akták. 849. 851. ll.
3 Beke és Barabás. 775. l.

urának újabb utasítását s beleegyezését, hogy Rákóczy személyes követelését az utolsóig teljesíti (aug. 9.). A dolog komolylyá vált:* a fejedelem és Leopold Vilmos főherczeg fegyverszünetet kötöttek. A császár Bécsben augusztus 8-án aláírta személyes követelései teljesítését: megkapja Tokajt Tarczallal úgy mint Bethlen, Regéczet úgy mint Esterházy bírták; Szathmárt, Szabolcsot úgy, hogy fiaira szálljon; Ecsedet s a Bethlen által bírt hét megyét haláláig. Esterházy el volt keseredve: «az eperjesi tractán, mondá, elvesztettem Munkácsot, most Regéczet; ha még egyszer tractálunk Rákóczyval, mindenem rámegy». Valóban gyenge, megtört egészsége ráment ez utolsó csapásra — szeptember 11-én meghalt.

Nem sokkal előbb a tulajdonképeni, a fő békepontokat is formába öntötték. Még voltak hátra egyes megbeszélendő részletek: ezeken már könnyebben átestek. Megállapították a vallásszabadságot az 1608-ki koronázás előtti törvény alapján, a vallásos és politikai sérelmek orvoslását, az országgyűlés összehívását, s az amnestiát. A császár aug. 20-án fogadta el e pontokat s Rákóczy Lampersdorfban aug. 22-én kötelezte magát, hogy szövetségeseivel szakít.

A szövetség felbontása ez alatt megtörtént.

Az első napokban, hogy az egyesülés a svédekkel végre volt hajtva, már tudatta Rákóczy Torstensonnal, hogy kénytelen lesz igénybe venni a szerződés azon pontját, mely őt a portai engedély meg nem érkezése esetében a közös operatiótól felmenti. Bekövetkezett. Ettől fogva a tárgyalások az elválás módozatai felett folytak. Ez is pár hetet vett igénybe, s a lampersdorfi præliminarekkal egy időben létrejött a kiegyezés Torstensonnal is, melyben Rákóczy kötelezte magát, hogy a császárt a

* «cæptum est agi realiter». A linzi béke. 362. l.

két koronával folytatott háborújában nem segíti, ellenkezőleg, ha a porta engedélyét kieszközlik, régi szövetségét megújítja velök.[7]

S ezzel megkezdődött a visszavonulás. Útközben, hazajövet Szakolczán Drábik, a morva számüzött kért bebocsáttatást hozzá. A szerencsétlen próféta elébb is küldött hozzá jóslatokat, s most egyenesen magyar királylyá akarta felkenni. Már meg van kötve a béke, mond a fejedelem. Aztán a felkenéshez szükséges olajat sem találták meg, melynek a jóslat szerint a táborban kellett volna lenni, egy okkal több, hogy a fejedelem az «isteni szózatnak» semmi fontosságot se tulajdonítson.[8] Tovább folytatta útját Patakra. De ez a fényes harczi kaland mégis gazdag volt eredményekben: az 1608-iki törvények visszaállítása kimondatott.

Ez a kiegyezés a császárt nagy veszedelemtől szabadította meg s ez magyarázza meg azt a feltünő engedékenységet, melyet az Rákóczy követeléseivel szemben tanúsított. Ha mondta is Esterházy, hogy a császár készebb ellenni magyarországi urasága nélkül, mintsem szabad vallásgyakorlatot adjon, e perczben, midőn közel állott a katastrophához — az engedékenységet választá. Torstenson szét akarta robbantani a császár birodalmát, s ha mint tervezte, Brünnből Rákóczyval együtt folytatta volna útját, meg is próbálhatta volna, mert a svéd tábornagy a császár leghívebb és legkitartóbb szövetségesét, a szász választót, János Györgyöt elvonta tőle s hat hónapi fegyverszünet megkötésére kényszeríté (1645. aug. 31.). Egy fél év elég idő lett volna arra, hogy Torstenson végrehajtsa tervét — de mire a fegyverszünet hatálya életbe lépett, Rákóczy már útban volt hazafelé. S Torstenson is megindúlt Csehországnak.

1 Tört. Tár. 1892. évf. 631. l.
2 KVACSALA értekezése Drábikról. Századok, 1889. 747. l.

De azért a császár még sem volt teljes biztosságban, s az ellenkező áramlatok daczára siettetté a kibékülés befejezését. A még fenmaradt differentiákat gyorsan elintézték. S most Rákóczy a maga ünnepélyes diplomáját elkészíttetté (okt. 20.), kinevezte biztosait, kik azt a császárhoz vigyék: magyarországi embereket, Nyáryt, Chernelt, Klobusiczkyt, Bálintffyt. De a ragály miatt csak lassan folytathatták útjokat Linzbe, hol a császár tartózkodott. Ferdinand fogadta őket, átvette a fejedelem diplomáját s átadta az őtet kötelező két okmányt (1645 deczember

99. RÁKÓCZY-TALLÉR 1645.

16-án), melyek együttesen a «linzi béke» névvel jelöltetnek, s a bécsi és lampersdorfi pontokat is magokban foglalják.

A linzi béke még a nikolsburgival szemben is előhaladás volt: szabatosabb formába öntötte a szabad vallásgyakorlat törvényét. A múltak tanulságából merítette Rákóczy követeléseit, s a kedvező európai helyzetet teljesen ki tudta aknázni: ott és akkor állott meg, mikor legelőnyösebb volt ránézve. Igaz, magáról sem feledkezett meg. Annyit mint ő, Bethlen sem tudott magának kivívni. Jól tette — megérdemelte. Mert a mit azokért nyújtott, túlszárnyalta azt, a mit nyert. Joggal írhatta: «ha állandó lészen a mit én véghezvittem s nemzetemnek jó lelkiismerete lészen,

vagyon mit meghálálni mind az lelkiben, mind az testiben».

Hogy emberi fogalmak szerint állandó lehessen, arról ezután kellett gondoskodnia. A veszély még teljesen nem vonult el a császár feje felett. Torstenson hadai még mindig Csehországban voltak, s oly viszonyok közt, midőn a szász választó elpártolt a császártól s a bajor már elpártolni készült, a fejedelmet minden áron vissza kellett a svéd szövetségtől tartania.

Helyzetének előnyét Rákóczy azután is felhasználta. A svédektől s francziáktól 27,000 tallérnál többet nem kapott. Egy pár százezer tallérral voltak adósai — ezt szerette volna behajtani. Azután biztosítani is akarta magát, hogy az egyetemes békébe be lesz foglalva. De másfelől a linzi béke még nem fejezte be a császárral folytatott alkudozásokat véglegesen, s hátra volt annak törvénybe igtatása is. Kivált ez az utóbbi sok nehézségbe ütközött — nem annyira az uralkodó, mint inkább a primás részéről, ki szerette volna azt meggátolni.

Diplomácziai mesterfogásai diadalra segitették.

Mint Bethlen idejében, most is a béke egyes pontjaiból kifolyó részleteknek s nem tisztázott kérdéseknek elintézésére mindkét részről bizottságokat neveztek ki: elébb a császár s később (1646 febr. 27.) Rákóczy. Ugyancsak ebben az időben tárgyalt Rákóczy Croissyval a szövetség megújítása érdekében s a mint az erre vonatkozó pontok felett tisztába jöttek (1646 febr. 22.), Croissy elutazott Erdélyből.* Azután, hogy ő elutazott, mindkét biztosai összejöttek Tokajban (1646 apr. 1.) s megkezdték a tárgyalásokat. De nem fejezhették be, mert a császár, aug. 24-ére országgyűlést hirdetett azzal a szándékkal, hogy be-

* 1646 május 6-án ért Münsterbe. Ogier 154. l. Első ízben 1645 jun. 15-én indúlt el Kassáról (Reöthy Orbán levelei ez napról) — s 1646 elején jött vissza Erdélybe.

váltsa ígéretét s a linzi béke okmányát törvénybe igtassa. Október 1-én le is küldte a rendeknek — de a papság ellentmondott. A császár erre (okt. 22-én) elrendelte, hogy az okiratot a papság ellenmondása daczára teljes szövegében igtassák be a törvénykönyvbe — a mi meg is történt. Erre aztán mindkét részről újabban biztosok neveztettek ki, kik Eperjesen (nov. 10-én) hozzáfogtak a Tokajban félbemaradt tárgyalások folytatásához de csak 1648 jan. 18-án fejezték be azt teljesen, melyet nyomban követett a békében kikötött vármegyék resignálása a fejedelemnek, ki ezen vármegyék kormányzójává fiát, Zsigmondot nevezte ki.

Ez alatt a hosszas tárgyalások alatt folyton jártak követei Münsterbe, Párisba,* Stockholmba, hogy behajtsa adósságát s megsürgesse felvételét a békeokmányba. S viszont nála is megfordult egy nő-diplomata, Guebriant Renée, a franczia marsal neje, de fizetni a szövetségesek sehogysem akartak: okúl adván, hogy ő egyoldalúlag kötötte meg a békét s az ő segélyökkel jelentékeny területi nagyobodáshoz jutott. Hanem a münsteri békébe csakugyan befoglaltatott.

VII.

FELSŐ-MAGYARORSZÁGOT az naptól fogva, hogy Kassára bevonult, tényleg Rákóczy igazgatta, daczára, hogy a resignatio négy év múlva hajtatott végre. Így volt az Bethlen alatt is, s ő is, mint a nagy fejedelem, uralmát csak a politikai dolgokra terjeszté ki, s ezt is csak annyiban, hogy az elmenekült generalis helyett «generalis lo-

* Jármy münsteri tartózkodásáról érdekes részletek vannak OGIERnál. 188. l. Onnan junius 14-én Párisba utazott. Követségei tüzetesebben le vannak írva Rákóczy Zsigmondban s II. Rákóczy Györgyben.

cumtenenssé» Reöthy Orbánt, a kővári kapitányt s a kamarához egy pár megbízható emberét, Szemere Pált és Usz Istvánt tanácsosokká nevezte ki: de a vallásügyet meghagyta régi állapotában. Kassa lutheránus város volt, s a kálvinismus, miután Alvinczy Péter a város első papja megalkudott a viszonyokkal, nem tudott gyökeret verni, sőt ennek halála után a reformált isteni tisztelet végleg beszüntettetett.

Mikor Rákóczy a várossal feladása iránt alkudozott (1644. febr. 24.), egyik feltételül azt tűzte ki, hogy ott kálvinista egyházat alakíthasson. De a város nem egyezett bele s végre is Rákóczy volt kénytelen engedni.[1] Hanem egyszer Kassa birtokában lévén, udvarában szervezett ref. egyházat s annak három szent edényt ajándékozott, melyeket már husvét első napján használatba vettek a saját lakásán tartott isteni tiszteleten. Ezen az alapon egyezett ki a várossal (marcz. 29.): fog ugyan ő a maga udvarában állandó prédikátort tartani, de a nélkül, hogy ez magában a városban prédikálhatna, keresztelhetne vagy temethetne. Ez tehát valójában csak «udvari egyház» s a pap, Regéczy, is udvari pap volt.[2] Megkisérlette ugyan, hogy midőn 1645 jun. 1-én nejével s Zsigmond herczeggel bevonult Kassára, az öreg templomban reformált isteni tiszteletet tarthasson, de minthogy a város «nem akart reá menni, ettől is supersedeált.»

De csak időlegesen. Az «udvari egyház» csak kezdete volt, melylyel észrevétlenül meg akarta törni a tanács ma-

1 Márczius 10-én Rákóczy «arra kötelezi magát, hogy az udvarban kálv. predikátort nem interteneál, hanem a maga vallásán való prédikátorral csak akkor, mikor avagy maga méltóságos személye avagy asszonyunk ő nga avagy fia itt benn a városban lennének, prédikáltatna, itt benn levő kapitánya azonban, ha mikor communikálni akarna, szabadosan onnan kívül hívathatna magának predikátort». Révész Kálmán barátom szíves közléséből. A kassai kapitány Reöthy Orbán volt, mint «locumtenens generalatus Cassoviensis».

2 Regéczy fizetése volt 4 hordó bor, 25 köböl buza, 2 verő ártány s 100 frt. Révész Kálmán szíves közléséből.

100. A KASSAI REF. EGYHÁZ SZENT EDÉNYEI.

kacsságát. E czélból az egyház mellett iskolát is állított fel, melyben a pap vezetése mellett egy iskolamester, kántor és corrector tanították «az ifjúságot és főember gyermekeit». Maga a fejedelem tíz alumnust tartott, ruházattal és élelmi szerekkel ellátva, a többi szegény sorsuak ellátásáról az ottani reformatusok gondoskodtak.[1]

Ez még ingerelte a kassaiakat, kik egy Reöthyhez intézett irattal «solemniter protestáltak a város régi szabadsága, szokása és privilegiuma» megsértése ellen:[2] mert a kassaiak makacsságának fő okát attól való rettegésök képezte, hogy ha egyszer rést ütnek az öt felső-magyarországi város «kilenczvenhét esztendő előtt nyert kiváltság-levelén», annak megtartását többé semmi sem fogja biztosítani. Kifejtették a fejedelemnek, hogy a többi négy várostól elkülönítve ők semmit sem határozhatnak, mert a kiváltságlevél mindnyájoknak együttesen szól s annak megtartására ügyelni közös kötelességök.[3] Rákóczynak engedni kellett. Az ő életében a kassai ref. egyház «udvari» maradt: csak fiának és özvegyének sikerült azt «városi egyházzá» alakítani át s a reformáltak számára magában a városban templomot, iskolát építtetni.

A miért Rákóczy Kassán a kálvinista egyház alapítását sürgette, annak az volt az oka, mert itt, mint Felső-Magyarország fővárosában, állandó udvart akart tartani,

1 Szemere Pál, a kassai kamara tanácsosa, Kassa, 1645 jun. 14-ről írja a fejedelemasszonynak: «Itt való Nagyságtok kassai eklézsiájában levő valami tudós ifjú kántort úgy, hogy egyszersmind corrector is lehessen, kegyelmes uram parancsolatjából im oda küldtük.» Ugyan ő, Kassa, szept. 28-iki levelében bővebben ír az egyházról s iskoláról. «Az mi az Nagyságtok itt való alumnusit illeti, ő nagysága kegyelmes urunk azok felől ilyen dispositiót tött: tíz számig való alumnust tartunk az itt való Nagyságtok udvarában, az kiknek mindennapi præbenda czipójuk mindenik személyre 4—4 czipójuk kijárjon, heti pénzek húsra minden hétre 20—20 pénz, ruházatjokra esztendeig 10—10 frt.» Orsz. ltár.

2 1645 jun. 26. Révész K. közlése.

3 A kassai tanács 1646 okt. 27-iki levele Rákóczyhoz. Orsz. ltár. Ezen évi országgyűlésen a kath. status követelte, hogy Kassára a jezsuiták bocsáttassanak be, s ez még növelte ellenállásukat. Linzi béke Okirattára. 530. l.

fiát, Zsigmondot nevezvén ki Reöthy Orbán halála után* annak kormányzójává. Bizonyos összefüggés volt ezen terve s egy másik között: a linzi béke megkötése után a

101. A REFORMÁLTAK RÉGI TEMPLOMA KASSÁN.

kálvinista egyházat állandó és erős szervezettel akarta ellátni, mely azt képessé tegye a bárhonnan jövő támadás-

* Reöthyt már 1646 jun. 11-én érte szél: de jobban lett. Orsz. ltár. Meghalt 1647 január elején. Szemben Zsigmond herczeg kinevezésével a császár Wesselényi Ferenczet nevezte ki Felső-Magyarország generálisává, Fülek székhelylyel, ki az esküt 1647 jun. 7-én tette le. Orsz. ltár.

sal daczolni. Mert a fennálló egyház-szervezet ellen már intéztek támadást — magából az egyház kebeléből: hol «némely ritusok, szokott rendtartásokbeli megigazítások s jó karban állítások végett» mozgalom indúlt meg.

A kálvinista egyházak bizonyos tekintetben nemcsak Erdélyben, hanem a Részekben és a Tiszamelléki megyékben is consistorialis szervezettel bírtak, mely az egyház kormányzását a papok és patronusok kezébe tette le. A külföldi akadémiákra kiküldött alumnusok megismerkedtek a presbyteri rendszerrel, sőt egyikök, Tolnay János, amint tornai esperessé megválasztatott, a skót puritanismust kezdte a hatósága alatti egyházakban terjeszteni. Ezzel kiütött a háború az öreg és ifjú papok közt s a kálvinista egyház kebelében beállott a szakadás. Hogy ez nem jól van, magok a papok is érezték, s a béke létrehozása végett zsinatokat kezdtek tartani: eredménytelenül. Végre még egy próbát akartak tenni: Tokajba (1646 febr. 14-re) új zsinatot hirdettek. Most már Rákóczy szólt a dologba s egy feddő levéllel, mely ott föl is olvastatott, Debreczenyt a zsinatra küldé.* Ez a levél bátorságot adott az öregeknek, s hosszas viták után elhatározták, hogy az egész ügy egy a fejedelem által hirdetendő nemzeti zsinat elé fog terjesztetni, de Tolnayt és társait addig is, míg a zsinat dönt, felfüggesztették hivataluktól.

Se a presbyterianismus, se a puritanismus nem illett be Rákóczy terveibe, s ezért elhatározta az újítás megszüntetését. Szathmár-Németibe (1646 jun. 10.) nemzeti zsinatot hirdetett, melyre nemcsak a magyarországi, hanem az erdélyi egyházak is meghívattak. Az ő akarata érvényesült itt is: maga junius 20-án tartá bevonúlását, s a papoktól ünnepélyesen fogadtatott. Két irányban működött

* Szilágyi Benjámin: «Acta Synodi Nat. Ungaricæ» (a sárospataki főiskola tulajdona). A 9-ik kettős íven be van iktatva Rákóczy, Komána 1646 jan. 23-án írt levele Debreczenyhez, hogy ezeket a papokat hivataluktól mozdítsa el.

a zsinat: határozott a papok közt fenforgó viszálkodás ügyében s megalkotta a protestáns egyház szervezetét.

Eltiltotta a puritanismust, a presbyterianismust pedig úgy értelmezte, hogy magok a papok a presbyterek: «mert jobb a szentírásban jártas emberek, mint parasztok által kormányoztatni», magának a presbyteriumnak felállítását jobb időkre halasztván. Elrendelte, hogy fiúiskolák mellett mindenütt leányiskolák is állíttassanak fel, «mert mindkét nem üdvére tekintettel kell lenni», hogy minden kerületben püspök választassék — de az egyházi nyomtatványokra nézve behozta a censurát. S egyszersmind megbízták Gelejit, hogy a fennálló rendeleteket; szokásokat foglalja törvénykönyvbe. Ezek a fejedelem intentiói szerint készült kánonok adták meg az erdélyi protestans egyháznak azt az erős szervezetét, melylyel az a későbbi idők viharait minden rázkódás nélkül ki tudta állani. A consistoriális rendszer diadala volt ez a presbyterianismus felett.

Szathmárról a fejedelem Munkácsra ment, hova egy előkelő vendéget várt: Radzivil Janusius herczeget, ki egy merész politikai missióval járta be Európa egy részét. A lengyel király megbízásából európai coalitiót akart létrehozni a török ellen, abból az alkalomból, hogy ez Velenczével Kandia felett (1644 óta) háborút folytat. A signoria nem volt idegen — de a terv sikerülésére ez nem volt elég, mert sem a császár, sem a harmincz éves háború által lekötve tartott államok abban nem vehettek volna részt. A herczeg augusztus 22-én érkezett Munkács alá, hol a fejedelem őtet egy a mezőn felvont sátorban fejedelmi fénynyel fogadta. A látogatás augusztus 29-ig tartott s ez alatt megbeszélték ennek a szövetségnek esélyeit.*

* Radzivil haza érkezése után, Varsó, 1646 szept. 8-ról a lengyel király levelet írt Rákóczynak: «dignam principi christiano resolutionem in amplectendis votis ac intentionibus Nostris, pro communi christianitatis bono susceptis illustri duci Radzivilio... coram patefactis et ab eodem ad Nos feliciter reverso relatam, pariter

De a látogatásnak fontosságot nem ez az ábrándos terv adott: Radzivil ipja volt Lupul vajdának, tehát a legalkalmasabb egyén arra, hogy a két uralkodó közt az ellenségeskedést megszüntesse. A lengyel király gyönge és beteges volt, s ennek halála esetére Rákóczy jelöltségét is szóba hozták, abban állapodván meg, hogy a fejedelem jó eleve igyekezzék magának ott pártot teremteni,* Zsigmond herczeg pedig vegye el Lupul kisebbik leányát, miáltal ezzel is szorosabb összeköttetésbe lépett volna.

Ime új tervek, új kezdeményezések egész programmja állt már készen lelki szemei előtt — amint befejezte a nagy munkát, mit élete feladatának tekintett. A linzi béke és a szathmár-németi zsinat egymást kiegészítő alkotása elég volt egy uralkodói élet ambitiójának kielégítésére: de az ő pihenni nem tudó lelke kereste a munkát. Két nagy elődje, kiken bámulattal csüngött, Bocskay és Bethlen, Báthory István nyomdokin akartak haladni a lengyel korona megszerzésében, miért ne érhesse azt ő el, minek elnyerésében ezeket csak a halál gátolta meg? Uralkodói képességét úgy is igazolta, módja is volt a választási költségek fedezésére, mert mint fejedelem akkora országterületen uralkodott, mint kevesen elődjei közül: Magyarország ketté volt osztva, közte s a császár közt, s mint főúr több uradalommal rendelkezett, mint bármelyik kortársa.

Ez uradalmak tizenkét magyarországi s hét erdélyi megyében voltak szétszórva — ide nem számítva a hódoltságban fekvő részjószágokat.

Nem lesz érdektelen kísérlet az uradalmak, részjószágok, curiák jegyzékét a szétszórtan fenmaradt conscrip-

læto atque grato accepimus animo», fentartja a további tárgyalásokat vele ebben a fontos ügyben. Orsz. ltár.

* Hogy bírt párttal, mutatják levelei. Piazeczki Pál, prsemislei püspök, midőn «Chronica Gestorum in Europa singularium» czímű munkáját új kiadásban rendezte sajtó alá, 1646 nov. 28-án kéri, hogy a mi Erdélyről van mondva, miután «ab austriacis scriptoribus minus fideliter memorata» igazítsa ki.

tiókból összeállítani, záró évűl uralkodása utolsó évét jelölvén ki, mikor már az ősi Rákóczy-féle, a neje jogán nyert s utóbb megszerzett uradalmakat az ezekhez tartozó zálogos jószágok kiváltása által kikerekítette. Ezek a birtokok, mondhatni, egymást egészítették ki: az egész Hegyaljának egyen — Liszkán — kívül minden községe az övé levén, kezén tartotta a tokaji borkereskedést. Az ászokfákat, hordódongákat, abroncsokat a makoviczai uradalom erdőségei szolgáltatták, a munkácsinak makkoltató erdei, legelői a marha- és disznó-állományt állították elé, melyekből az export s az ökörbőrrel kereskedés nagy jövedelmet biztosított neki, úgy hogy ezekben mindent előállított, melylyel többi gabona termő uradalmai jövedelmezőségét előmozdította.

A hegyaljai terület három uradalmának központja: *Sárospatak*, *Tokaj*, *Tarczal*. A tokaji szőllőkből (Németszőllő, Szerémi, két kalastrom, Polljékás, Hétszőllő, Kócsag, Barátszőllő) borötödből 90 hordó, Keresztúron 116 hordó borkilenczedből és tizedből jött be (1635-ben) — de ez rossz termő év volt, mert kilencz év előtt két annyit jövedelmeztek. De ez csak kis része volt a borjövedelemnek, valamint maguknak az uradalmaknak kis részét tette a szőllő. Zemplén megyében e három uradalom mellett még a *szerencsit* is bírta tíz helységgel (Hécze, Ond, Felső- és Alsó-Meggyaszó, Zombor, Új-Fejértó, Hernád-Németi, Legyesbénye, Karád) 283 jobbágygyal s 173 fiuval. Jóval nagyobb volt a *sárospataki* uradalom (Nagy-Patak, Kis-Patak, Ujhely városa, Petrahó, Ardó, Hotyka, Danyaczka, Tolcsva, Erdő-Bénye, Kis-Toronya, Izsép és Upor, Csernahó, Telkibánya, Gáva, Balsa, Berczel, Büd és Thedes, Nyír-Adon, Sztancz, Kiszte, Barancs, Komár, Téglás, Zelemér, Hort, Szabolcs, Timár, Tisza-Lök, Balsa), mely 310 marhás jobbágygyal, 474 gyaloggal, 230 pusztával, 1418 személylyel szerepel az 1648-iki összeírásban. A *tokaji* uradalom becsértéke százezer; *Vámos-Ujfalu*, *Rakomáz*, *Ladány* százezer, *Tarján* 50 ezer s *Tarczal* 40 ezer frttal vannak felvéve egy 1635-iki jegyzékben. *Mádnak*, mely meg volt osztva közte és László, a Pál fia közt: 104 jobbágya volt, ez utóbbié 56 fiuval s 500 frt adóval, nem is számítva a természetbeli adózásokat, — tehát körülbelől ugyanannyi a fejedelemé is; *Borsi* (az ősi birtokokkal 14 falu, köztük maga a kastély, Nagy-Toronya, Abara, Zsadány, Ujhely-Borsiszer stb.) gazdag szántófölddel.

Sárosmegyei uradalmának egyik központja *Sáros*, fel volt osztva

közte és László közt. 31 telek, 27 zsellér, 4 puszta — magában Nagy-Sárosban 67 jobbágy. Lászlónak volt 11 helysége 136 jobbágygyal s 29 zsellérrel. A sokkal nagyobb *makoviczai* uradalomnak (Zboróval) 1619-iki összeírás szerint volt 94 falva 903 telekkel s 544 jobbágygyal, ez felosztatván az unokatestvérek közt, Lászlónak egy 1641-iki összeírás szerint volt 52 helysége, 851 jobbágy, 163 soltész, 81 zsellér, 41 orosz pap, 231 egész jobbágy telken, mely a nagyon sokféle természetieken kívül papokkal, jobbágyokkal 4561 frtot fizetett. Rákóczy Lászlónak 1648-ban 56 helységben volt birtoka (egyebek közt 37,000 zsindelyt kapott). Ebbe a számításba nincs befoglalva *Bártfa-Ujfalu.* Ide számítható a *lechniczi kolostor* is Szepesmegyében, hol Rákóczy Lászlónak 9 helységben 109 jobbágya, 70 zsellére, 294 fiu s 206 más személy volt — tehát valószínüleg fele mint nagybátyjának.

Abaújmegyében *Regécz* (1646-iki összeirás) 13 helységgel: 381 alkalmazott szolgálattevő, mely számból 113 marhá jobbágy, 249 marhátlan, 59 szabados, 18 biró, 346 puszta hely, az összeirás igen gazdag instructiót tüntet fel. A *felső-vadászi* uradalomhoz 18 helység tartozott, szomszédos megyékben szétszórva, ezek közt Sélyeb, Sajó-Szent-Péter, Edelény, Sápi, Balajt, Szentkirály, Pelsőcz (28 félházhelyes jobbágy, 33 zsellér), Velezd. Még három nágy szőllő volt e megyében a berentei, szikszai, bényei.

A borsodmegyei *ónodi* uradalom 21 helységgel (Gyöngyös, Emőd, Szederkény, Lucs, Keznyten,Böcs, Debrő, Tótfalu, Kál, Nagyút, Parád, Bodon, Balla, Derecske, Kecskemét, Arnot, Roff puszták, Alsó-, Felső-Vatta, Berzeg, Abony — melyek több megyében voltak szétszórva), továbbá a sajó-keresztúri szőllő.

Gömör vármegyében a *csetneki* uradalom 4 tiszttartósággal Csetneken, Derencsénen, Pokorádon és Serkén jószágokkal 39 faluban 100 telek, 115 marhával szolgáló ember, 53 zsellér.

Ung vármegyében *Dobóruszka* 6 faluval 93 egész sessióval. Hontban, Hevesben más uradalmakhoz tartozó helységek, Szabolcsban *Vencsellő* 17 faluval, 455 telekkel, 24 erdővel.

Beregmegyében *Munkács* egyike a legnagyobb uradalmaknak, melyből kiváltak később a dobruczi, a két felsővidéki, krajnai, a bartházi, a lucskai, a kajdanói, boboliskai, Visznicze vidéki uradalmak. Egy 1600-iki összeírás szerint 140 faluban voltak elszórva az uradalomhoz tartozó birtokok, 42 mfldnyi területen. Egy 1645-iki összeírás szerint 2364 telekkel, 3974 szolgálattevő személy, 5507 fiú, gazdag ló- és marhatenyésztéssel: 41 erdőben a fejedelemnek 37,350 disznaja makkolt. A szentmiklósi uradalom 33 faluval, 247 sessióval, 2100 frt jövedelemmel.

Trencsénmegyében a *ledniczei* uradalom (Hricsó, Zavadán, Hluboke, Podhrade, Kisbittsa, Chotesso, Szoblakora, Hevesz) közel 17,000 forint jövedelemmel, 216 telek, 47 soltész, 369 jobbágy 446 zsellérrei

24 szabadossal; fő fontossága abban állott, hogy az uradalomban levő tisztjei küldték a jelentéseket a külföldi eseményekről.

Szatmárban: *Szatmár*, *Nagy-* és *Felső-Bánya*, *Ecsed* 25 faluval, melyhez még 57 elidegenített falu tartozott, 292 marhás jobbágygyal, 81 zsellérrel, 205 mesteremberrel — összesen 1563 szolgálattevő emberrel, 1267 sessióval, 24 tilalmas erdővel, tavakkal, malmokkal, veteményes kertekkel s 4000 köböl majorsági szántófölddel.

Jelentékenyek voltak a bihari uradalmak is: *Élesd*, *Székelyhid*, *Belényes*, 68 faluval.

Erdélyben jobbadán saját szerzeményei voltak. Fejérmegyében: Balásfalva, Sorostély, Holdvilág, Cserged, Csanád, Monora, Vingárt; Dobokában: Sólyomkő; Tordában: Görgény, Gernyeszeg; Kolosbao: Gyalu, Monora, Lóna, Bács; Küküllőben: Radnóth; Hunyadban: Bábolna stb.

A nejének inscribált Fogarasvidékhez (1640-iki összeírás szerint) 23 falu, ugyanannyi részjószág tartozott, összesen 2956 emberrel, 4628 fiúval, száz boérral, 75 pappal. Szökött 263, puszta hely 533 telek volt, Az ökör-állomány 5460, juh-állomány 24,719, disznó 13,695, ló 1718. Az adó 2564 frtot, az árenda 5020 frtot tett. Ehez tartozott Kovászna 193, Porumbák 300 jobbágygyal.

Mennyit jövedelmezett ez a rengeteg vagyon, mekkora vala országának, uradalmainak költségvetése s mi kiadás állott azokkal szemben? Ezekre a kérdésekre csak hozzávetőleg lehet válaszolni, mert a szétszórtan is gazdag Rákóczy-levéltár számadáskönyvei közül a legtöbb elveszett. Skythe svéd diplomata, ki több ideig tartózkodott Erdélyben, 1652-ben tíz millióra becsülte a ház vagyonát s fél millióra a megtakarítható bevételt. Ez megközelítheti a valót. Öt uradalomban (Sáros-Patak, Munkács, Tokaj, Regécz, Lednicze s egy pár curia) alkalmazottak fizetéseinek lajstromát ismerjük: kaptak készpénzben 41,000 frtot s terményekben körülbelől másfél annyit — tehát 100,000 frtot. Ez uradalmak jövedelme a fizetések négyszeresének felel meg: 4—500,000 forintnak, de csak az összes uradalmaknak alig egy negyed részét tették, melyek

* Az Országos levéltár kincstári osztályában levő gyakran terjedelmes és kimerítő, de sokszor hézagos összeírások, urbariumok felhasználásával. De uradalmainak teljes képét azokból sem lehet összeállítani: annyit azonban az összeírásból is láthatni, hogy korának ő volt a leggazdagabb földesura.

megközelítő számítás szerint egy millió hold területnél többet foglaltak el.

Az ország jövedelmei felett is a fejedelem rendelkezett. Egy 1628-iki számadáskönyvet vevén alapúl, a 20 forintos adóból, censusból s a városi adóból a bevétel 138,000 frt volt.[1] Erdélyben magában (Máramaros kivételével) 428,212 kősót vágtak ki, több mint százezer forint értékkel. Ezen kívül az egyedárúk, az érczbányászat, aranymosás, harminczadok, vámok, a fiscalis uradalmak (Fejérvár, Kővár, Szamosujvár, Várad, Déva stb.) rengeteg jövedelmei felett a fejedelem rendelkezett, ki azokból fizette a portai adót, az udvartartást, a zsoldos és udvari hadak, a várak fentartásának költségeit. Egy 1642-iki számítás képet ád a pataki kincstárban elhelyezett pénzről: garas és dutkában 52,648 forint, 37,229 tallér, 43,008 arany volt ott felhalmozva — a tallér abban az időben másfél s az arany három forintot érvén, körülbelől 224,000 frt volt elhelyezve.

Tetemes volt a kiadás is, mi ezekkel szemben állt: az összes administratio s a beruházások roppant summája, ide számítva az egyházi, iskolai s irodalmi czélokra tett kiadásokat s mindenek felett az építkezéseket, melyekben a másfél évig tartó háborúskodás s még inkább az 1645-ben duló pestis miatt — mely mindenfelé sok áldozatot szedett[2] — némi szünet állott be.

A béke helyreálltával megszünt ez is s a fejedelem hozzáláthatott a félbenszakadt építkezésekhez. Kurlandból hozott mesterekkel felépíttette Kolosvártt a reformáltak farkas-útczai egyházát, «nagy, szép faragott kövekre me-

1 Ez adatot Acsády t. barátomnak köszönhetem. Lorántfy Zsuzsánna 43-ik lapján kimutattam, hogy az akkori érték a maihoz úgy állott, mint egy a tizenöthöz: a félmillió tehát 7,500.000-nek felel meg, a mi mai értékben 3 millió forint.

2 Reöthy írja 1648 jan. 5-ről, hogy a pap a nagy templomban kihirdette a múlt év halottjait: «halt meg, kit harangszó alatt vittenek 1438. Született 772. Házasodott 42. Orsz. ltár.

rőn megboltoztatván», a mellette levő tornyot színes cserepekkel befedette és iskolájukat, továbbá a romban levő tordai templomot, a deési kamaraház előtt álló egyházat, felépítette. Fogarason új templomot emeltetett, a szamosujvári, görgényi, gyulai várakat, Székelyhidát, Váradot bástyákkal látta el, s ez utóbbi helyen nyomdát alapított. Gondoskodott fegyverek, puskák, ágyúk öntéséről, külön e czélra behívott mesteremberek által, főzette a lőporhoz szükséges salétromot, készíttetett lőport s ezekkel felszereltette a várakat. A végrehajtással præfectusai, tisztjei, Debreczeny, Görgey Jób, Leövey Gergely, Balling, Madarász, Jancsovith, Klobusitzky, Alvinczy Pál (az erdélyi tiszttartó) voltak megbízva, kik rendes jelentéseket tettek neki a végzett munkáról, melyeket ő nagy figyelemmel kísért, úgy hogy még is ő volt a főadministrator és ellenőr. De csak az ő a pontosságával és tevékenységével volt elérhető, hogy a másféléves háború terheit a pataki kincstár fedezhette.

Munkakedvét az elért eredmények, tetterejét az egymást követő évek fokozták. Birodalmának megnövekedése, uradalmainak szaporodása új terheket róttak rá. Csak úgy mint régen, az egésznek vezetését magának tartá fenn — de egyes részleteket fiaira bízott: Györgyre, ki Erdélyben, és Zsigmondra, ki Kassán volt helytartója, korlátolt hatáskörrel mind a kettő. Ezek kezén a közigazgatás volt: ő ideje jelentékeny részét kinn tölté Magyarországon. A pozsonyi országgyűlés, a tokaji s eperjesi tracták — hol minutiosusnak látszó részletek eldöntését kelle ellenőrizni — a követküldések Lengyelországba, Danzigba, Czeherinbe (Chmielniczkihez), Münsterbe, a svéd királynéhoz, XIV. Lajoshoz, indokolták azt: ez utóbbiaknál mindenütt vitalis érdekei megvédéséről volt szó. Egész diplomácziai testülete mozgósítva volt: még a portai is, hol makacsúl követelték az évi ötezer aranyukat, mit ő makacsúl megtaga-

dott, tudván, hogy a török követeléseinek kándiai elfoglalása miatt nyomatékot nem adhat.

Ennek a szétágazott diplomácziai működésnek minden szála az ő kezében folyt össze — pedig daczára, hogy az évek nagy részét Magyarországon töltötte, azok a szálak Erdélybe vezettek vissza. Az ő erdélyi intimusa, Kassay, 1644 deczemberében meghalt s helyét Kemény János foglalta el. Az egész táborozás alatt ez utóbbi künn volt Magyarországon — de amint annak vége lett — visszament Erdélybe s onnan küldötte votumait, conceptusait a fejedelemhez, ki azok alapján nem egyszer tárgyalást kezdett vele, még nem nagy fontosságú részletek felett is.

S ezt a nagy gondot, erős megfontolást kívánó munkát igen gyakran utazás s kivált őszszel vadászat közben végezte Rákóczy. Valóban fejedelmi vadászatok voltak ezek. A «szörnyű erdők meghajtására maga kopói — noha 3—4 sereggel, nehány százan volnának — tized részre sem érkezvén» százával rendelte ki a jobbágyokat, kik «az erdőket szélében vévén, iszonyú kiáltozással űzik, kergetik, hajták vala a szegény különb s különféle vadakat az elejekbe vetett hálókba». A fejedelem kezében puskával, öve mellett szekerczével, puskásival elállta a vadak útját; «lesi, lövöldözi a nagy medvéket, vadkanokat, hatalmas nagy szarvasokat». Egy napon a sinai havason huszonnégyet ejtett el, s ezeket ott egy ebédlő palotában, egyszéltében hasukra fektette «lábukat, farkukat elnyújtva, fogukat kivicsorítva»: s ekkor behívta nejét, ennek udvarmesternőjét, Petneházynét, a többi főrangú asszonyokkal, hadd lássák meg ama sikerteljes nap zsákmányát.

Ez alatt a münsteri tárgyalások véget értek s a békeokiratban Erdély is megemlíttetett. Megtörtént a felsőmagyarországi vármegyék resignatiója is (1648 jan. 28.). Ez a két hivatalos actus tette fel a koronát küzdelmeire. A véletlen úgy hozta magával, hogy ezekkel egy időben

nyilt kilátása a lengyel koronára. A kurlandi herczeghez keresztelő-ünnepélyre küldött követe Mikes, útközben értesült, hogy a lengyel király május 20-án meghalt. Amint Mikes ezt neki hírül adta, megkezdte a diplomácziai actiót. Követeket küldött a varsói országgyűlésre, a brandenburgi választóhoz és más német fejedelmekhez, a svéd királynéhoz, aztán Chmielniczkihez a kozák hetmánhoz, s Lupulhoz a moldvai vajdához. Tulajdonképpen fiát Zsigmondot, szerette volna megválasztatni, de mielőtt Varsóban döntöttek volna: ő már meg volt halva.

«Mikor azt hinnéd, hogy minden világi boldogságot elnyertél és a szerencse legfelső lépcsőjére hágtál, akkor irigyli meg sorsod fene kegyetlenűl boldogságodat». Valóban így bánt Rákóczyval sorsa. Mikor az öreg Bethlen István (1648 jan. 10.) meghalt, ő künn volt Magyarországon, részt akarván venni a felsőmagyarországi vármegyék resignatiójában. A temetésre (márcz. 29.) visszautazott Erdélybe, de amint ez véget ért, intézkedett az ecsedi uradalom átvételéről, s a szükséges javítások megtételéről. Mindenek előtt az ecsedi láp szabályozásáról gondoskodott, maga is kiutazván az elkészült munkálatok megtekintésére.* Onnan körútra indúlt, Tokajba, Patakra, Váradra. Sólyomkőnél pisztráng-halászatot rendezett, mely alkalommal «egy ötarasznyi pisztrángot fogatott». Fia, György, Bánffi-Hunyadig jött elébe.

Már akkor rosszúl érezte magát. Orvosa Ab-Hortis Krisztián nyugalmat rendelt. De ő nem akart beteg lenni. Unokahugának, Alia kisasszonynak lakodalma Zólyomy Miklóssal, a Dávid fiával, október 7-dikére volt kitűzve. Hogyan maradhatott volna ő el ez ünnepélyről, mely a két család kibékülését jelenté? Sietett Fejérvárra, hol az orvos jobb lábán eret vágott. Pár napi pihenés után köny-

* Kimerítő urbariumot készíttetett róla, mely megjelent a Károlyi-család Oklevéltára IV. k. 282. s köv. ll.

nyebben érezvén magát, Örményre ment vadászni (szeptember 24.). Onnan Vécsre indúlt — de útközben a láz erőt vett rajta. Hát erősebb ellenséget is legyőzött ő ennél: megtette az intézkedéseket, hogy Görgényben a lakodalom előtt még nagy vadászatot fog tartani. Ki is ment, vadászott estig, «lovaglott, nyargalódott, gyaloglott, testét eléggé meggyakorolta». De nem bírta tovább. A nap többi részét ottani udvarházában tölté, heverészett tétlenűl — már erőt vett rajta a kór. Még egyszer összeszedte erejét, a lakodalmon ott akart lenni. Ott is volt — de mi volt az a lakodalom a régi fényes ünnepelyekhez képest! Már vivódott a halállal ..... teste már meg volt törve — szelleme még nem. Reszkető kézzel, de bámulatos lelkierővel megírta végrendeletét, utolsó világi munkáját, melylyel neje, gyermekei s összes utódai sorsát előre el akarta intézni, annyi gonddal és szeretettel, hogy gyermekei, unokái azután is, hogy ha ő már át lesz adva a földnek, áldhassák porát. Ezt bevégezve, többé nem gondolt a földiekkel. Magához hivatta a püspököt, Csulayt, Megyesyt s ezek tanításával, imájával, vígasztalásával készítette magát a jövő életre.

Október 11-én, reggeli 11 órakor, hitet tévén az ő Megváltójáról, örök álomra hajtá fejét.

***

Ludit in humanis divina potentia rebus.

... Ott nyugodott megszokott egyszerű öltözetében: fehér dolmányban, szederjes posztó nadrágban, kevéssé kopasz fején fekete süveggel, minden arany nélkül, úgy mint maga kívánta, mert a feltámadás nagy napján nem aranynyal, ezüsttel, pompával akart az ő istene elé járulni, irgalmasságot kérendő tőle, hanem «a Megváltó drága vérével megfizetett hite által» óhajtott a paradicsomba jutni.

Még utolsó perczében is hálát mondott istenének, ki őtet kicsinyből nagyra nevelte, nemcsak ép testtel, de

külső javakkal is annyira megáldotta, mint «nemzete közűl még senkit» s erőt adott neki arra is, «hogy nemzetének idegen nemzetek közt is kedvességet szerezzen s szegény elpusztult, fogyásra jutott hazáját felemelhesse».

S eztán eltemették úgy, mint kívánta: kevesebb fénynyel mint Bocskayt s mint az ő «szegény urát» Bethlent, Fejérvártt, az erdélyi fejedelmek mausoleumában. Bánatos özvegye, «kinél ő szebbet és jobbat nem ismert», fényes emlékekkel jelölte porait.

A gyász országában átalános volt, családja, barátai, alattvalói, túl és innen a Királyhágón, megsiratták, nem is sejtve, hogy sírja a fényes múlt határkövét jelzi. Az az erős Jehova, ki míg élt, védelmezte őtet, amint behantolták sírját, már elfordúlt tőle s nem védte emlékét a megtámadtatások ellen. Két alattvalójára gondolunk, kiknek munkája nyomot hagyott a történetírásban s nem ellenfeleire, kik közűl a legizmosabb írói tehetség a császárhoz írott opinioiban róla, mint könnyen megbuktatható, népszerűtlen emberről beszél s egy egész sereg ellene intézett levelet ki is nyomatott. Egy kiváló államférfi optikai csalódása volt ez: elhitette magával azt, amit szeretett volna. Az a két erdélyi történetíró, kikre fennebb czéloztunk, — kortársa és alattvalója — még tovább megy. Az egyik, Kemény, szívtelen, rideg embernek festi, ki mindent önérdekből tesz. A másik, Bethlen, ennél is szigorúbb: «si cædes hominum eximas, Tiberii Corneliique Taciti putes rediisse tempora».

Optikai csalódás volt ezeké is, csak úgy mint Esterházyé. Mikor ők munkáikat írták, a Rákóczy-æra már teljesen véget ért: egy óriási cyclon romba döntötte azt az épületet, melynek alapját Bocskay vetette meg a bécsi és zsitvatoroki, s Rákóczy betetőzte a linzi békével, s ők épen akkor a romoknak nem felépítésén, a mi már lehetetlenné vált, hanem tatarozásán s lakhatóvá tételén mun-

káltak. A nagymíveltségű és tudományú Bethlen János talán mellőztetését is érezte, Rákóczy alatt tehetségéhez mért munkakört nem kapván. Az ország akkori rossz napjai okát György korában kereste: munkájának csak első fejezetét szenteli neki s ez Tacitus historiai munkája első könyvének Erdélyre alkalmazása. Így lett Tiberius abból a fejedelemből, ki az 1608-iki alaptörvények restitutióját törvénybe igtatta. S az éles megfigyelő tatár-rab, de akkor már prætendens Kemény útját egyengette emlékirataival a fejedelmi székhez. «Becsületes, meghitt és próbált hívének» nevezi György végrendeletében: mert tényleg az első érintkezéstől fogva belső embere s utolsó időben jobb keze volt a fejedelemnek. A nagy catastropha hangulatváltozást idézett elő nemcsak Erdélyben, hanem a főkemornyik és generalis gondolkozásában is — ezen új idők számára akarta ő a maga mentségeit, igazolását megírni emlékirataiban, mely tulajdonképen nem más, mint Apologiája. Szemben e két munkával sokáig nem tudott tért foglalni az egyetlen, mely nemcsak kereste, de meg is találta az igazságot uralkodása történetének megírásában: az igénytelen és becsületes Szalárdy «Siralmas Krónikája».

Rákóczyra is illett, a mit Bethlen János a nagy fejedelemről mond: «e vivis sublato diversi in tota Transylvania animarum erant affectus, nonnullis, qui per leges regni aliqua pœna sub eo mulctati lætis simul ac mutationi applaudentibus: pluribus eum ex animo deflentibus». Egészítsük ki ezt azzal a mit Szalárdy mond: «az úristennek áldása volt igazgatása alatt a szegény hazán. Ha a fejedelem a fiscus hasznát el nem mulatta is, de a lakósoknak ezért megrakódtak minden esztendőben csűrös kertjei gyönyörű búza és gabona asztagokkal, pinczéi jóízű borokkal, ládái újabb-újabb szerzeményekkel». Arányban az ő vagyonával, emelkedett országa vegyonosodása is, az ő udvara, csak úgy mint előtte a Zápolyáké, Bá

thoryaké. Bethleneké, száz éves múltjával a régi magyar királyi udvartartás hiányát pótolta s központja volt az erdélyi és keletmagyarországi nemességnek, az ő családja már be volt foglalva az európai dynasták sorába: csak fejleszteni kellett volna munkáját, folytatni kezdeményeit, hogy Erdély továbbra is a magyar alkotmány és szabadság erős vára maradhasson.

Tíz év se telt el és bekövetkeztek a megpróbáltatás napjai — hamvait szétszórhatták, monumentumának köveit összetörhették, de hijában ostromolták a magyar alkotmány kősziklán épült erős várát, melynek egyik bástyája a Rákóczy nevét hirdeti: romba dönteni soha sem tudták.

102. RÁKÓCZY GYÖRGY ÁGYÚJÁNAK TÖREDÉKE.

SZÖVEG-MAGYARÁZATOK.

RÁKÓCZY GYÖRGY LEVELE TESTVÉRÉHEZ ZSIGMONDHOZ.

— 19. lap. —

Szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, mint szerelmes öcsém uramnak, adjon az úristen sok ideiglen való egésséges hosszú életet megadatni bódugul.

Magam egéssége felől azt irhatom Kegmednek, hála istennek, jó vagyon, mely jó egésségét kivánok Kegyelmed felől is hallani. Ma mentem vala be az táborban az pénznek megszerzése felől. Nyolcz ezer forint itt készen vagyon, csakhogy Tobos Bálint esküszik erősen, hogy fel nem veszi az pénzt, hanem azt kivánja, hogy Harkánnak felét ereszszük kezéhez, az fele maradjon nálunk, ők az felét, hagyjuk tiz esztendeig benne, úgy kivánja. Váczi uramtúl ezen dologrúl bűvebben izentem Kegmednek édes öcsém uram s egyébrűl is; az ide való állapat miben legyen, megértheti Kegyelmed tűle. Tartsa meg isten Kegyelmedet jó egésségben. Datum Zerencs 25. die Novembris anno 1611.

Kegyelmed jóakaró atyjafia

szolgál Kegyelmednek, mig él.
Rákócy György, mp.

Bizonynyal irhatom Kegyelmednek édes öcsém uram ezt, Mágócsi Ferencz az elmult hétfőn múlt ki ez árnyékvilágbúl: ez magánál legyen, senki ne tudja.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

ELSŐ KÖNYV.

MÁSODIK KÖNYV.

HARMADIK KÖNYV.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Rákóczy György fejedelem arczképét egykorú, 1631-ben készült metszet után adjuk, mely Lanfranconi Enea tulajdona, s el van látva a festő (Rembrandt) s a metsző (Van Vliet) neveivel. Ugyanennek egy későbbi nyomata megvan gróf Apponyi Sándor birtokában, de már erről a festő és metsző nevei törölve vannak. Ez a kép el van látva azzal az aláírással, melyet az elibe ragasztott szalmapapiron reprodukáltunk.

Rákóczy Zsigmond arczképének eredetije Lanfranconi Enea gazdag gyűjteményében van. Egy másik példányát gróf Apponyi Sándor szerezte meg. E képre vonatkozólag Pulszky Károly, az országos képtár igazgatója, következő felvilágosító sorokat volt szives velünk közölni: «az egy fekete modorban (Schwarzkunst, Mezzo tinto) készített lap után készült. Ez a körülmény eredetére nézve terminus ante quo-t szolgáltat, a mennyiben

a legrégibb ily technicáju metszetet (eltekintve némely kisérlettől, a mely azonban a technicához csak hasonló, de azért könnyen felismerhető) 1641-ben készítette L. v. Siegen. — Rákóczy Zsigmond nézetem szerint a XVII-ik század utolsó évtizedében készülhetett. Oly fajta restitutio, mint Rákóczy György van Vliettől Rembrandt után, mely az előbbi nyomatokban fölírás nélkül fordul elő s utóbb láttatott el a Rákóczy fölírással, megvan Bécsben az Albertinában is a Rembrandt-gyűjteményben, hol mint B. Picard. által készített (geschabt) van bejegyezve L. Nagler Künstler Lexicon: Picard Bernhard 258. l. nro 10.» A metszvényt sikerült heliogravure reproductióban mutatjuk be.

Rákóczy Zsigmond végrendeletének eredetijét az Orsz. ltár őrzi.

Az amnestia-levél eredetijét az Orsz. ltár N. R. A. Fasc. 767 nro 4 alatt őrzi. A kitünően sikerült reproductiót a Franklin-Társulat állította elő.

Kassa városa látképét Cserna Károly eredeti rajza után közöljük.

A magyar s török lovasok viadala Bubics Zsigmond püspök birtokában levő XVII. századi olajfestmény részletét képezi. Az eredetiről rajzolta Cserna K.

A nagyszalontai csata térképét az eredeti rajzról Rozvány János úr volt szíves lemásolni. A térkép eredetije a mult században készült.

Rákóczy Pál temetési paizsa, melyet a temetési zászló mellett vittek, a szepesváraljai templomban van felfüggesztve. Tisztelt barátom, Szűry Dénes, miniszteri tanácsos úr volt szíves kérésemre a nevezett templomban felkeresni s lerajzoltatni.

Gróf Esterházy Miklós nádor arczképét a fraknói kincstárban levő olajfestményről Bubics Zsigmond püspök úr volt szíves lefényképeztetni.

A «Táborozás a harminczéves háború idejéből» czímű képünket a kölni városház nagy termében felfüggesztett gobelinről Cserna K. úr rajzolta le a cultusminiszterium megbízásából. A rajzot ezen képről (Szalay miniszteri tanácsos úr engedélyével) Cserna K. úr eszközölte.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímlapot a gr. Károlyi-család levéltárában őrzött eredeti szerződésnek, mely 1621 január 19-én Pozsonyban kelt s a Magyar- és Csehországok közt kötött confoederatiót tartalmazza, díszítéseiből állította össze Cserna Károly.

A 3. lapon levő fejdísz, valamint a 7. lapon közölt pecsét, úgyszintén a 11. lapon látható fejdísz s a 19. lapon olvasható szöveg, Petky Jánosnak Rákóczy Zsigmondtól 1607 május 10-én kelt s nagy fénynyel kiállitott nagyságos czímet és czímerbővítést adományozó okleveléről vétetett, melynek eredetije az Orsz. ltár Km. konv. Arm. P. 18 alatt őriztetik.

Bocskay fejedelem buzogányát a nagyszebeni Bruckenthal-muzeumban őrzött eredetiről rajzolta Cserna.

Az ónodi vár romjainak rajza Hunfalvy nagy ethnographiai művéből.

A Perényi kandallót a sárospataki várban, a felső-vadászi Rákóczy-kastélyt, a sárospataki templomot, a sárospataki kastély azon részét, mely a Perényiek által épített oldalt ábrázolja, Lorántfy Zsuzsánna építését és Sáros-Patak látképét, továbbá a kassai Sz. Mihály kápolnát, a szerencsi templomot, valamint a régi kassai ref. templomot Cserna Károly eredeti felvételei után adjuk. Ugyanő rajzolta le a zborói kastély egyik zárát, mely Bubics Zsig. püspök úr tulajdona.

Nagy-Várad látképe s Szamosujvár alaprajza, valamint Eger vára, Nyitra vára, Kassa (metsz. Lukas Schnitzer), Kálló vára (metsz. ugyanaz), Szádvár (metsz. ugyanaz), Szathmár vára (metsz. u. a.), valamint Bukurest látképeit a XVII. században készült rézmetszetek után adjuk, melyek Kassán Bubics Zsigmond gazdag gyűjteményében őriztetnek.

III. Zsigmond lengyel király arczképét a Matejko által festett példányról közöljük.

Fülek vára látképét Mocsáry Nógrádmegyéjéből vettük.

A sárospataki collegium látképének eredeti rajza a sárospataki főiskola könyvtárában őriztetik.

A «Fejedelmeknek Serkentő Órá»-jának példánya Nemzeti Muzeum.

Rákóczy 1631-ben és 1645-ben vert pénzeit a Nemzeti Muzeum birtokában levő példányról rajzolta Cserna Károly, az első tíz aranyat nyom, az utóbbi nagybányai veretű ezüst tallér.

Rákóczy mindkét arczképeinek eredetijei az Orsz. Képtárban őriztetnek. Utánzásai a Jodde-féle rajznak, melyet II. Rákóczy György életrajzában közöltünk.

Forgács Miklós, Homonnay János, Trautmannsdorfi Miksa arczképeit Khevenhüller Conterfait-ja után adjuk.

Esterházy Pál, Kéry János és Puchaim János Kristóf arczképeit Wiedemann Effigies Heroum gyüjteményéből adjuk.

Gusztáv Adolf a ravatalon egykorú rézmetszet után, melyet Hulsmann rajzolt s Furck metszett.

Oxenstierna Axel arczképe egykorú rézmetszet után, Beeck Dávid rajzolta és Falck J. metszette Stock-holmban

Támadó lovasok: részlet Bubics Zs. püspök birtokában levő XVII. századi olajfestményén. Rajzolta Cserna Károly.

A nagyszalontai csatatért s a csonka tornyot Cserna K. eredeti rajza után közöljük.

A Gradual czímlapja és egyik lapja egy negyedrészre kisebbitve. A Nemzeti Muzeum birtokában.

A deési ref. templom s a casino-épület fényképek után készültek, melyeket Szilágyi Albert polgármester úr szíves közvetítésével nyertünk meg. Ez utóbbi helyen voltak a zsidózók letartóztatva.

Az «Unparteiische Censur» egyetlen példánya a boroszlói városi könyvtárban őriztetik. A czímlapon ugyan azon Meerbotra van hivatkozás, ki Bisterfelddel együtt Rák. követe volt Svédországban.

Besztercze XVII századi látképe Tröster «Das alte und neue Teutsche Dacia Nürnberg 1666» munkájából reprodukáltatott. Metszette Hans Jakob Schollenberger, nürnbergi rézmetsző.

Banér svéd tábornok arczképét Custos Rafael augsburgi rézmetsző († 1651) metszvénye után közöljük.

Lósy arczképét Rugendas metszette. Közöljük Péterfy «Sacra Conciliája» II-ik kötetéből.

Kreutzenstein várát gróf Wilcek János tulajdonos restauráltatja. A vár fényképét SCHRAUFF Károly tiszteleti tagtársunk szívességének köszönhetem.

A kassai szent edényekről Révész Kálmán barátom vétetett fényképeket. Mind a három vastagon aranyozott ezüst. A nagyobbik kanna magassága 28, a kisebbiké 21 cm. A tányér átmérője 22 cm.: ebből a karima 4 cm. 5 mm.

Rákóczy ágyújának törvdéke a Nemz. Muzeumban őriztetik. Rajzolta Cserna K.

AZ ALÁIRÁSOK:

Rákóczy Zsigmond (Munkács 1601 márcz. 12, R. Ferenczhez),

Szuhay Gáspáré (Kassa 1611 okt. 22.) Rákóczy testvérekhez,

Rákóczy György és Zsigmondé (Makovicza 1609 ápr. 24, Rákóczy Lajoshoz).

Rákóczy Ferencz (Körtvélyes 1614 november 9. Rákóczy Zsigmondhoz), Rákóczy György levele Zsigmondhoz.

Dóczy András (Kassa 1608 ápr. 24. Rákóczy Zsigmondhoz).

Kendy István (Szerencs 1616 aug. 26. kiállított térítvényről N. R. A. Fasc. 799 nro 37),

Rákóczy Pál (Szerencs 1617 jun. 16. R. Györgyhöz.

Szécsy György (Lipcse 1622 decz. 29).

Chernel György (Patak 1621 ápr. 7.).

A kassai kamara tanácsosai (1619 november 18.).

Bethlen Gábor (Hunno-Brod 1621 deczember 17.).

Bosnyák Tamás (Fülek 1613 máj. 8.).

Thurzó Szaniszló (Sempte 1623 május 17.).

Schwarzenberg Ádám (Coloniae Seviam 1626 jan. 8.).

Alaghy Menyhért (Regécz 1627 máj. 10.).

A KASSAI SZENT-EDÉNYEK KÖRIRATAI, 401. l.

1. *Nagyobbik kanna:*

MARC. 14. 24, HOC* EST SANGVIS MEVS NOVI × ILLIVS FEDERIS QVI PRO MVLTIS EFFVNDETVR.
× ILLVSIT. CELS. TRANNAE PRINCEPS GEOR. RAKOCI × OBTVLIT IN VSVM SACRAE COENÆ ECCLÆ REFORMATAE CASSOVIEN. ANNO CHRI. 1644 DIE 26 MARTI.

2. *Kisebbik kanna:*

× IOH. 6. 35. QVI CREDIT IN ME NON SITIET VNQVAM × ILLVST — mint elébb.

2. *A tányéron:* a) *felső lapon:*

IOH 6. 54. QVI EDIT MEAM CARNEM ET BIBIT MEVM SANGVINEM HABET VITAM AETERNAM.

b) *alsó lapon:*

ILLVST ... mint fent.

HIBAIGAZÍTÁS.

280. l. A kép aláírása: Támadó hajdúk helyett olv. támadó lovasok.
354. l. felülről 26. sor István helyett olv. János.

* Hibásan HIC helyett.